EDEBİYAT FAKÜLTESİ
30. YIL ARMAĞAN KİTABI

Editörler
M. Erol ALTINSAPAN
B. Yelda OLCAY UÇKAN
Fuat GÜLLÜPINAR

EDEBİYAT FAKÜLTESİ
30. YIL ARMAĞAN KİTABI

Editörler

M. Erol ALTINSAPAN

B. Yelda OLCAY UÇKAN

Fuat GÜLLÜPINAR

Anadolu Üniversitesi Yayınları No : 4393

Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 37

CIP-Anadolu Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi

Edebiyat Fakültesi 30. yıl armağan kitabı

1. Anadolu Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi 2. Üniversite ve yüksekokullar -- Türkiye -- Eskişehir I. Altınsapan, M. Erol II. Olcay Uçkan, B. Yelda III. Güllüpınar, Fuat IV. Dizi : Anadolu Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi yayınları ; no. 37

LD3918 .E3 E34 2024

ISBN: 978-975-06-4518-1 2024-3

Tüm hakları saklıdır.

Bu kitapta yayınlanan tüm bölümlerin içeriklerinden bölüm başında yer alan yazar(lar) sorumludur.

Eskişehir, 2024

EDEBİYAT FAKÜLTESİ
30. YIL ARMAĞAN KİTABI

İÇİNDEKİLER

Önsöz – Prof. Dr. Fuat ERDAL VI

Takdim-Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN VII

Yazarlar Dizini VIII

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ KURUM TARİHİ

Edebiyat Fakültesi 1

Cumhuriyetin 100 Yılında 65 Yıllık Bir Üniversite 30 Yıllık Bir Fakülte

Ayla EFE 4

Arkeoloji Bölümü 14

Felsefe Bölümü 23

Mütercim ve Tercümanlık Bölümü 25

Psikoloji Bölümü 27

Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü 31

Sanat Tarihi Bölümü 39

Sosyoloji Bölümü 53

Tarih Bölümü 76

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 79

ARMAĞAN YAZILARI

Anadolu Üniversitesi Çağdaş Sanatlar Müzesi (Askeri Talimgah Binası) Restorasyon Öncesi ve Sonrası Fotoğraf Albümü

M. Erol ALTINSAPAN ve Nilgün ÇÖL 81

Sovyetlerin Gölgede Kalan Lideri: Lev Trotskiy

Onur AYDIN 107

Aruza Muhalif Bir Aruz Şairi: Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

Bekir BELENKUYU 121

18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Tezgahlarında İnşa Edilen Kalyonların Organizatörleri: Bina Eminleri

Enes DEPE 137

Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Yapay Zekâ Sanatı
Derya GÖZEYİK 150
Beyin Göçünün Sosyolojik Dinamikleri Üzerine: Klasik Bakış Açısı Aşılırken Paradigmatik Dönüşümler
Fuat GÜLLÜPINAR 164
Çevirmenin Gözünden Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı* Adlı Çocuk Sahne Oyununun Almanca Çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit*
Zehra GÜLMÜŞ 174
İç Batı Anadolu Geleneksel Ev Mimarisi İçinde Uşak'tan Bir Örnek
Demet KARA 199
Bizans Sanatında Pseudo-Kûfi Süsleme
Erkan KAYA 206
Kentsel Bilginin Üretim Sürecinde Üniversite
F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU ve Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN 227
Persona
R. Eser KORTANOĞLU 252
Duygusal Emek Bağlamında Çağrı Merkezlerinde Kadın Emeği
Hande KÖSE 259
Eskişehir Çarşı Camii (Baltacı Mahmud Ağa Camii) ve Banisi Baltacı Mahmud Ağa
Selma MANAZ 265
Bizans Dönemi Sanatı Üzerine Bazı Notlar
B. Yelda OLCAY UÇKAN 277
Bilimsel Devrimlerin Yapısı'na Giriş
Emin ORAL 287
Ihlara'da İsa'nın Diriliş Çevriminden Bir Sahne: Chairete
Gizem ÖNCELEN 299
Uygarlığın Beşiğinde Edebi Denemeler (Karşılaştırmalı Edebiyatın Tarihinden)
Makbule SABZİYEVA 308
Dağlık Phrygia Bölgesi ve Bölgenin Doğusundaki Kaya Tahtları: İşlevsel ve Kavramsal Kimliğine Dair Bir Analiz
Rahşan TAMSÜ POLAT 319
Pamphylia Bölgesi'nde Antik Çağ Restorasyon Uygulamalarına Dair Ön Rapor
Adem YURTSEVER 330

Önsöz

Değerli Öğretim Elemanları ve çalışma arkadaşlarım;

2023 yılı itibariyle Cumhuriyetimizin 100. yılını, Anadolu üniversitesinin 65. yılını ve Edebiyat Fakültesi'nin 30. yılını aynı anda kutlamanın gururunu ve sevincini yaşıyoruz. Bu anlamlı yıldönümlerini ölümsüzleştirmek ve gelecek nesillere bu kurumsallaşma mirasını aktarmak amacıyla hazırlanan bu armağan kitabını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Edebiyat Fakültesinin kıymetli öğretim elemanları, yetiştirdiği öğrencilerinin duygu ve düşünce dünyasını milli ve evrensel değerler ile harmanlayarak, yirmi birinci yüzyılın becerileriyle güçlendirmiş ve onları dünyadaki çağdaşlarıyla verimli bir ilişki kurabilecek niteliklerle donatmıştır ve hocalarımızın bu yöndeki çabaları artarak devam edecektir.

Edebiyat Fakültesi'nin otuzuncu yılına özel bir hediye olarak düzenlenen bu eser, sadece geçmişe bir vefa örneği sunmakla kalmıyor, aynı zamanda geleceğe umutla bakmamıza da ilham veriyor. Edebiyat fakültemizin değerli öğretim üyeleri ve öğrencileri, Anadolu Üniversitesi ailesine olan bağlılıklarıyla, bu otuz yıllık serüvenin, Edebiyat Fakültesi için başarılı bir kurumsallaşma sürecine dönüşmesinde önemli bir role sahiptir.

Hiçbir başarı tekil veya rastlantısal değildir. 30 yıllık bu kolektif başarı hikayesine katkıda bulunmuş olan; görünen ve görünmeyen kahramanlara; akademisyen, öğrenci, idareci, ve her kademeden memur ve işçi arkadaşlarıma teşekkürü borç biliyorum.

Edebiyat fakültesindeki güzide bölümlerimizin katkılarıyla hazırlanan bu armağan kitabına katkıda bulunmuş olan tüm öğretim üyelerine teşekkür ediyor ve Fakültemizin öğrencilerimizde yaktığı bilim ışığının ülkemizin beşeri ve teknolojik kalkınmasına hizmet etmesini gönülden diliyorum.

Prof. Dr. Fuat ERDAL
Anadolu Üniversitesi Rektörü
26.11.2023

Takdim

Saygıdeğer Okuyucular,

Fakültemizin değerli öğretim üyelerinin katkısıyla hazırlamış olduğumuz bu özel kitap, sadece bir 30. yıl armağanı değil, aynı zamanda Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin kurumsal tarihini ve bölümlerimizin gelişim serüvenini de içermektedir.

Fakültemizin bu kitap aracılığıyla paylaştığı bilgiler, geçmişe bir saygı duruşuyla birlikte geleceğe dair bir vizyonu da içermektedir. Edebiyat Fakültesi olarak, kültüre ve bilgiye olan bağlılığımızı, öğrencilerimize sağladığımız değerli eğitimi ve bilim dünyasına katkılarımızı bu eserde daha derinlemesine keşfetme şansınız olacaktır.

Cumhuriyetimizin sağlam kurumları ve değerleri, bu yüzyılda kat ettiği büyük mesafelerle birlikte her zaman var olacaktır. Bu doğrultuda, Fakültemizin 30 yıllık geçmişi boyunca, Cumhuriyetimizi daha ileri taşıma hedefiyle büyük bir gurur ve azimle çalıştık. Binlerce öğrencimizi bu yolda gururla mezun ettik ve etmeye devam ediyoruz.

Fakültemiz, artık kurumsal kimliğini oluşturmuş ve yeni öğrencilere en iyi eğitimi sağlama potansiyeline ulaşmıştır. Bu başarı, değerli öğretim üyelerimiz ve öğrencilerimiz sayesinde mümkün olmuştur. Fakültemiz, Cumhuriyetimizin temel değerlerine bağlı kalarak, bilimsel ve akademik alanda topluma katkı sunma misyonunu başarıyla sürdürecektir.

Kitabımız, hem fakültenin ve bölümlerimizin kuruluş tarihine ve kadrolarına hem de öğretim üyelerinin uzmanlık alanlarına odaklanarak, Edebiyat Fakültesi'nin geniş yelpazesini kapsamlı bir şekilde sunmaktadır. Sizlerle bu zengin içeriği paylaşmaktan büyük bir memnuniyet duyuyorum.

Bu vesileyle, Fakültemizin 30. yılı içerisinde, aflarına sığınarak, tek tek isimlerini anamadığımız, bizlere rehberlik eden, destek olan, görev değişikliği ile ayrılmış, vefat etmiş, emekli olmuş ve mevcut olan tüm akademik ve idari personelimize ve bu kitabın oluşmasında emeği geçen herkese en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Umarım bu kitap, geçmişimizden aldığımız güçle geleceğe doğru yürümemize, yeni başarılar elde etmemize ve değerli öğrencilerimize daha fazla ilham kaynağı olmamıza vesile olur.

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin 30. yılına özel bu anlamlı armağanı sizlerle paylaşmanın heyecanını yaşıyor, keyifle okumanızı diliyorum.

Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN
Edebiyat Fakültesi Dekanı
30.11.2023

Yazarlar Dizini

M. Erol ALTINSAPAN, Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı,
Sanat Tarihi Bölümü, ealtinsapan@anadolu.edu.tr
Onur AYDIN, **Dr. Öğr. Üyesi,** Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, onur_aydin@anadolu.edu.tr
Bekir BELENKUYU, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bekirbelenkuyu@anadolu.edu.tr
Nilgün, ÇÖL, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, ncol@anadolu.edu.tr
Dr. Enes DEPE, Ar. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, edepe@anadolu.edu.tr
Ayla EFE, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, aefe@ anadolu.edu.tr
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN, Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, tgonc@anadolu.edu.tr
Derya GÖZEYİK, Ar. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, email: deryagozeyik@anadolu.edu.tr
Fuat GÜLLÜPINAR, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, fgullupinar@anadolu.edu.tr
Zehra GÜLMÜŞ, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, zgulmus@anadolu.edu.tr
Demet KARA, Dr. Öğr, Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, dturgut@anadolu.edu.tr

Erkan KAYA, Ar. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, erkankaya@anadolu.edu.tr
F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fakocak@anadolu.edu.tr
R. Eser KORTANOĞLU, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, rekortan@anadolu.edu.tr
Hande KÖSE, Ar. Gör. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hande_kose@anadolu.edu.tr
Selma MANAZ, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, smanaz@anadolu.edu.tr
B. Yelda OLCAY UÇKAN, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, byolcay@anadolu.edu.tr
Emin ORAL, Ar. Gör. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, eminoral@anadolu.edu.tr
Gizem ÖNCELEN, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, gizemaltun@anadolu.edu.tr
Makbule SABZİYEVA, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr
Rahşan TAMSÜ POLAT, Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-mail: rahsantp@anadolu.edu.tr,
Adem YURTSEVER, Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ayurtsever@anadolu.edu.tr

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ KURUM TARİHİ

Edebiyat Fakültesi

Fakültemiz 26 Aralık 1993 tarihinde kurulmuştur. Arkeoloji, Sanat Tarihi, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Tarih, Felsefe, Rus Dili ve Edebiyatı, Psikoloji ve Mütercim ve Tercümanlık olmak üzere dokuz bölümden oluşmaktadır. Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsünde bulunan Fakültemiz, yenilenmiş ve teknolojik altyapıyla desteklenmiş donanımlı derslikleri ve laboratuvarlarıyla hizmet vermektedir. 2014 yılında altı bölümümüz FEDEK tarafından Eylül 2023 yılına kadar akredite edilmiştir. Öğrencilerimiz Farabi, Erasmus ve Mevlana programlarından yararlanabilmekte, kamu ve özel sektörde isteğe bağlı staj yapabilme ve buralarda çalışma olanakları bulmaktadırlar.

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DEKANLARI

Prof. Dr. İnal Cem Aşkun	1993-1996
Prof. Dr. İhsan Güneş	1996-2002
Prof. Dr. Cahit Bilim	2002-2008
Prof. Dr. Nadir Suğur	2008-2012
Prof. Dr. Muhsin Macit	2012-2020
Prof. Dr. Muzaffer Doğan	2020-2021
Prof. Dr. Mehmet Erol Altınsapan	2021-

EDEBİYAT FAKÜLTESİ SENATÖRLERİ

Prof. Dr. İhsan Güneş	2008-2012
Prof. Dr. Mehmet Erol Altınsapan	2012-2024
Prof. Dr. Fuat Güllüpınar	2024-

EDEBİYAT FAKÜLTESİ FAKÜLTE SEKRETERLERİ

Gülsen Uzunonat	1993-1999
İlhan Eroğlu	2000-2007
Durmuş Göknar	2007-2014
Hüsnü Uslu	2014-2014
Murat Türkyılmaz	2014-2019
İbrahim Köse	2019-2020
Muzaffer Hoşgören	2020-

Bölümler

- Arkeoloji Bölümü
- Felsefe Bölümü
- Mütercim ve Tercümanlık Bölümü
- Psikoloji Bölümü
- Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Sanat Tarihi Bölümü
- Sosyoloji Bölümü
- Tarih Bölümü
- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Fırsatlar ve Yeterlilik

- Fakültemizin tüm bölümleri YKS sonucunda kontenjanlarını tam olarak doldurmaktadır.
- Fakültemizin altı bölümü 2014 yılında FEDEK tarafından 2023 Eylül ayına kadar akredite edilmiştir. Yeni başvuru 2021 yılı içinde tamamlanmıştır.
- Fakültemiz öğrencileri not ve disiplin durumu elverdiği sürece çift anadal, ve yandal programlarına öğrencileri kabul etmektedir.
- Fakültemiz öğrencileri Erasmus, Mevlana ve Farabi değişim programları ile yurtdışı, yurtiçi birçok anlaşmalı üniversiteye giderek öğrenimlerinin bir kısmını burada geçirebilmektedirler.
- Fakültemizde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümlerinde kazı laboratuvarları, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümüne ait dil laboratuvarları ve öğrencilerimizin her türlü çalışmalarında kullandıkları bilgisayar laboratuvarları bulunmaktadır.
- Fakültemiz öğrencileri kamu ve özel sektörde isteğe bağlı staj yapabilmektedirler.

Ders çeşitliliği olarak Lisans eğitimi

Öğrencilerimiz kendi bölümlerinde okutulan zorunlu dersler dışında aldıkları seçmeli ve mesleki seçmeli dersler ile beraber toplam 240 krediyi tamamlayarak mezun olabilmektedirler. Fakültemizde zorunlu, mesleki seçmeli ve seçmeli yeterli bir ders havuzu bulunmaktadır. Öğrenciler diğer fakültelerden de seçmeli ve mesleki seçmeli ders alarak kredilerini tamamlayabilirler.

Lisansüstü eğitim olanakları

Fakültemiz bölümlerinden mezun olan öğrenciler başta Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde kendi bölüm anabilim dallarında veya diğer anabilim dallarında lisansüstü eğitime (yüksek lisans ve doktora programlarına) devam edebilirler. Diğer üniversite ve enstitülerin özel koşullarını sağladıkları takdirde, kendi alanlarında ya da başka alanlarda da lisansüstü eğitime devam edebilirler.

Akademik ve İdari Kadro

Profesör Doktor	**40**
Doçent Doktor	**25**
Doktor Öğretim Üyesi	**32**
Öğretim Görevlisi Doktor	**1**
Öğretim Görevlisi	**5**
Araştırma Görevlisi Doktor	**3**
Araştırma Görevlisi	**25**
İdari Personel Memur	**18**
İşçi (Büro ve Temizlik)	**25**

Edebiyat Fakültesi Ödülleri

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitimde Erişim Yeşil Bayrak Ödülü (2021)

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mekanda Erişim Turuncu Bayrak Ödülü (2021)

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Engelsiz Bölüm Nişanı (2022)

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Engelsiz Bölüm Nişanı (2022)

Cumhuriyetin 100 Yılında 65 Yıllık Bir Üniversite 30 Yıllık Bir Fakülte

Ayla EFE[1]

Cumhuriyetin 100. yılına erişmenin onurunu yaşadığımız şu günlerde, Anadolu Üniversitesi de 65 yılını kutlamaktadır. Anadolu Üniversitesi'nin 65 yıllık tarihi; yüksekokuldan, akademiye, akademiden üniversiteye geçiş bağlamında Türk yükseköğretimin geçirdiği aşamaların izlerini taşır.

Hikâye, Eskişehir Akşam Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunun 6 Kasım 1958 de açılışı ile başlar.[2] Eğitim-öğretimi, İş ve İşçi Bulma Kurumunun tek katlı işçi yatakhanesinde sürdüren yüksekokulun açılışı; yazılı bir görevlendirme ile değil, Milli Eğitim Bakanlığından Prof. Dr. Orhan Oğuz'a gelen bir telefonla olur. Yüksekokulun asli kadrosunda, Prof. Dr. Orhan Oğuz dışında Prof. Yusuf Binatlı ve Doç. Kemal Tunçatay vardır.

1959 yılında dönemin siyasi iktidarı, Yüksekokulları, İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi olarak yeniden yapılandırma kararı alır. 8 Haziran 1959 tarihinde 7334 sayılı kanun çıkarılır. 1946 yılında yürürlüğe giren 4936 sayılı Üniversite Kanunun birebir benzeri olan bu yasa ile Eskişehir Akşam Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu, Eskişehir İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi (EİTİA) olarak yeniden yapılandırılır. Prof. Dr. Orhan Oğuz bu kez Akademi Reisi olarak görevine devam eder. Böylece, Eskişehir de bilimsel özerkliği ve tüzel kişiliği olan, akademik ve idari kadrolara sahip bir yükseköğretim kurumu hayata geçirilmiş olur.

EİTİA ile birlikte İstanbul, Ankara ve İzmir İktisadî ve Ticari İlimler Akademileri de 7334 sayılı kanunla kurulur. Aynı tarihte, İstanbul (1933), İstanbul Teknik (1944), Ankara (1946), Karadeniz Teknik (1955), Ege (1955), Atatürk (1957) ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1959) olmak üzere toplamda yedi üniversite vardır.

---

[1] Prof. Dr. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[2] Anadolu Üniversitesinin 50. Yılında, Anadolu Üniversitesi Kurum Tarihini "kendi belgeleri" üzerinden yazmak üzere Prof.Dr. Levent Kılıç'ın başkanlığında bir ekip kuruldu. Ekipte, Figen Ünal'la birlikte yer aldım. Levent Tekin, Kadriye Kobak ve Görkem Işık'da gerek üniversite arşivinden gerekse fakülte/yüksekokullardan gelen belgeleri dijital ortama aktardı. Yaklaşık bir yıl süren bu çalışma sürecinde İktisadi İdari Bilimler, Mühendislik-Mimarlık, Fen, Edebiyat, Güzel Sanatlar, Sivil Havacılık fakültelerinin 2008'e kadar ki kurum tarihleri tarafımdan yazılmıştır. 2011-2012 de de Prof.Dr. Atilla Atar başkanlığında oluşturulan Kurumsal-Bellek çalışmasında, Burak Kaptan, Ulviye Kızılkaya ve Nurullah Aydın'la birlikte görevlendirildim. Bu yazıda bu çalışmalardan edinilen bilgi, belge ve deneyimle kaleme alınmıştır.

1960'lı yıllarda, 1961 Anayasasının etkisiyle, yükseköğretim kurumlarının bilimsel ve yönetsel özerkliği güçlenir. Özgürlükçü bir rüzgâr eser. Diğer yandan ise; 147 öğretim üyesi üniversiteden uzaklaştırılır. 1965'te çıkarılan 625 Sayılı Özel Yüksekokullar yasasıyla da, üniversiteler ve akademilerden sonra yükseköğretimde "yeni bir statü" yaratılmış olur. Anaysa Mahkemesi, bu yasayı 1970 de iptal edecektir. Ancak süreçte yüksekokul sayısında hızlı bir artış izlenir. Akabinde öğrenci olayları ve 1971 askeri müdahalesini, 1973 yılında 1750 sayılı yeni bir üniversite yasasının çıkarılması takip eder.

Yaşanan bu sürecin, Eskişehir'de yükseköğretime ve EİTİA etkisi farklı boyutlarda olur ve 1970'lere uzanan gelişmeleri belirler:

Birincisi, Eskişehir'de yeni yükseköğretim kurumlarının açılışıdır. Bunlar;

- 1968'de 625 sayılı özel yüksekokullar yasasına göre HASTAŞ Kimya Mühendisliği ve Eczacılık Yüksekokulu,
- 1970'de 1184 Sayılı Kanuna göre Eskişehir Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisinin (EDMMA),
- 1970'de Tıp Fakültesi,
- 1971' de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Eskişehir Eğitim Enstitüsü,
- 1976 da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı açılan Yabancı Diller Yüksekokuldur.

İkincisi, Anayasa Mahkemesinin özel yüksekokullar yasasını iptal etmesi ve özel yüksekokulları resmi yüksekokul statüsüne dönüştüren 1472 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile başlayan HASTAŞ Kimya Mühendisliği ve Eczacılık Yüksekokulunun EİTİA'ya bağlanma sürecidir. Süreç 1972, 1974 ve 1976' da ki aşamalardan sonra 1977'de tamamlanacaktır.

Üçüncüsü, 147'likler olarak bilinen akademisyenlerin bir kısmına, Eskişehir'in o günkü koşulları en iyi şekilde değerlendirilerek EİTİA kadrosunda ders vermelerinin sağlanmasıdır. Öyle ki o yıllarda EİTİA da ders veren hoca kadrosunda: Ord. Prof. Dr. Ferit Hakkı Saymen, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Feridun Ergin, Prof. Dr. Mehmet Oluç, Prof. Dr. Kemal Tosun, Prof. Dr. Suat Keskinoğlu, Prof. Dr. Cevat Yücesoy, Prof. Dr. Osman Fikret Arkun, Prof. Dr. Memduh Yaşa, Prof. Dr. Sedat Balmumcular, Prof. Dr. İsmail Türk, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Haydar Furgaç, Prof. Dr. Nakibe Uzgören, Prof. Dr. Kenan Gürtan, Prof. Dr. Feridun Özgür, Prof. Dr. Şekip Yeğin, Prof. Dr. Rıza Akbora, Prof. Yusuf Ziya Binatlı, Prof. Cemal Tuncatay, Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla, Prof. Dr. Sabri Ülgener, Prof. Dr. Ahmet Kılıçbay, Prof. Dr. Selahattin Tuncer, Prof. Dr. Salih Şanver, Prof. Dr. Hayri Domaniç, Prof. Dr. Turgut Kalpsüz, Prof. Dr. Oğuz İmregün, Prof. Dr. Baki Işıkara, Prof. Dr. Sadrettin Tosbi, Prof. Dr. Necati İşçil, Prof. Dr. Gıyas Akdeniz vardır.

Dördüncüsü ise; 1973'de 1787 Sayılı Kanunla ilk defa "Anadolu Üniversitesi" adıyla bir üniversitenin kurulmasıdır. Bu üniversite başta Orhan Oğuz olmak üzere EİTİA kadrolarının en büyük hayali idi. 1972'den itibaren akademinin üniversite haline dönüştürülmesini sağlayacak kanun tasarısı üzerinde çalışma yapmak üzere bir komisyonda teşkil edilmişti. Ancak nihayetinde EİTİA, Anadolu Üniversitesine dâhil olmaz. 1750 sayılı Üniversite Kanununa tabi Anadolu Üniversitesine, sadece 1970 açılan Tıp Fakültesi ve yeni açılacak olan Fen Fakültesi bağlanır. Yıllar sonra Orhan Oğuz bu olayın hayatının en büyük üzüntülerinden birisi olduğunu söyleyecektir.

Yaşanan bu gelişmelere rağmen, EİTİA bünyesinde kurumsal yapılanma 1970'li yıllarda yeni bir ivme kazanır. Nitekim:

- Milli Savunma Bakanlığının tahsis ettiği arazide 1964-69 yıllarında toplam 8 milyon TL ye mal olan kampüs alanı 1973'te yeni kamulaştırmalarla genişletilir.
- 1972 de başlayan Kapalı Devre TV İle Eğitim Enstitüsü çalışmaları Açık Üniversite çalışmalarına evrilir.
- EİTİA ve DMMA'nın yeni bir tür akademi çatısı altında toplanması için kanun taslağı hazırlıkları yürütülür,
- 1974'den itibaren Endüstri Mühendisliği, Yabancı Diller Yüksekokulu, Sinema TV ve Endüstri Güzel Sanatlar Yüksekokulunun yanı sıra Kütahya'da Yönetim Birimleri, Afyon'da Maliye Muhasebe yüksekokullarının açılma kararı ve Kıbrıs da akademi açılması için 1975 de çalışmalar başlatılır.
- 1978 de başlayan 1979 da sonuçlanan çalışmalarla da EİTİA'ya bağlanan ve yeni açılan yüksekokulların "fakülte" haline dönüştürülmesi bu süreçte atılan adımların sadece bir kısmıdır.

Akademi Başkanlığı koltuğuna ise, 1969 da Prof. Dr. Orhan Oğuz'un siyasete girişinden sonra, 1969 da Prof.Dr. Kemal Tunçatay, 1970 de Prof.Dr. İlhan Cemalcılar, 1974 de Prof.Dr. Halil Dirimtekin, 1976 ve 1980 de Prof.Dr. Yılmaz Büyükerşen oturacaktır.

Türk Yükseköğretiminde Yeni Bir Evre: 2547 Sayılı Kanun

2547 sayılı kanun Kasım 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla Türkiye'de yükseköğretim kurumları YÖK çatısı altında yeniden düzenlenmiştir. 20 Temmuz 1982 tarihinde yayınlanan 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname(KHK) ile de 2547 Sayılı Kanuna göre yükseköğretim kurumlarının teşkilat yapısı belirlenmiştir. Bu kararnamenin 21. Maddesi ile Anadolu Üniversitesi kurulur. Aynı maddenin (a,b,c,d,e,f,g,h) bentleri uyarınca da örgüt yapısı belirlenir.

41 sayılı KHK'nin yürürlüğe girmesi, Eskişehir'de;

- 1958 yılında Akşam Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunun adıyla kurulan 1959 da 7334 Sayılı Kanuna bağlı olarak eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten EİTİA'nın,
- 1970 yılında 1184 Sayılı kanuna tabi kurulan EDMMA,
- 1787 sayılı kanunla 1973 yılında kurulan Anadolu Üniversitesine bağlı Tıp fakültesinin
- MEB bağlı Yabancı Diller Yüksekokulunun,

"Anadolu Üniversitesi" adıyla yeniden bir çatı altında örgütlenmesi anlamına geliyordu. Rektörlüğü de Akademi Başkanlığını iki dönemdir yürüten Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen atanıyordu. Böylece Anadolu Üniversitesinin 65 yıllık hikâyesinde yeni bir sayfa açılıyordu.

Üniversitenin bu merhalesinde, 41 Sayılı KHK'nin (a) bendine göre kurulan fakültelerden birisi de Fen-Edebiyat Fakültesi idi. Bu fakültenin, Biyoloji, Fizik Kimya, Matematik ve İstatistik dışında açılan ilk bölümü, Tarih Bölümü olmuştur. Bölümün kuruluşu, Rektörlükten YÖK'e gönderilen 11 Ağustos 1983 tarihi yazıyla başlamış, YÖK'ün 8 Eylül 1983'te uygun görmesi üzerine gerçekleşmiştir. Aynı yıl eğitim öğretime başlayan bölüm, 6 dönem mezun

verdikten sonra Anadolu Üniversitesinde yeniden başlayan yeni bir değişim süreciyle birlikte örgütsel yapısında değişim olmuştur.

Yine Yeniden Yapılanma: 496 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname

Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu

18 Ağustos 1993 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 496 sayılı KHK Türk Yükseköğretimi genelinde değil, Anadolu Üniversitesi özelinde çıkarılan ve Eskişehir'deki yükseköğretimi yeniden düzenleyen bir kararnamedir.

Nitekim bu kararname ile (Ek 31. Madde) Eskişehir'de "Osmangazi Üniversitesi" adı ile yeni bir üniversite kurulur. 41 sayılı KHK ile kurulan ve teşkilatı belirlenen Anadolu Üniversitesi bünyesinde olan bazı fakülteler (Fen-Edebiyat, Mühendislik Mimarlık Tıp Fakültesi) EK 31 (a) bendi uyarınca Osmangazi Üniversitesine bağlanır.

Madde 1 (a) bendi uyarınca da, Anadolu Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı yeni fakülteler (İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar, Hukuk, Edebiyat, Mühendislik-Mimarlık) açılır.

İşte bugün 30 yılını kutlayan Edebiyat Fakültesi bu şekilde kurulmuştur. Ve de 1982 yılı sonrasında "Edebiyat Fakültesi" adı ile kurulan ilk fakülte olma özelliğine sahiptir.

Kurucu Dekan, Prof.Dr. İnal Cem Aşkun'dur. Dekan Yardımcılığını 1994 yılına kadar Prof.Dr. İhsan Güneş yürütmüştür. 1994 tarihinden itibaren ise; Doç. Dr. Ebru Parman ve Doç. Dr. Cahit Bilim üstlenmiştir. Fakülte Sekreterliğine Gülsen Uzunonat getirilmiştir. Kuruluş sürecinde yeterli öğretim üyesine sahip olmayan Edebiyat Fakültesi'nin Fakülte Kurulu ve Fakülte Yönetim Kurulu oluşturulamamıştır. Fakülteyle ile ilgili işler Üniversite Yönetim Kurulunda görüşülmüştür.

Fakültenin yeterli öğretim üyesi kadrosuna ulaşması ve kendi Fakülte Kurulu ve Yönetim Kurulunu belirlemesi ise, ancak 1997 yılının Ocak ayında gerçekleşmiştir. Aşağıda Edebiyat Fakültesinin, 9 Ocak 1997 tarihinde belirlenen ilk kurul üyelerinin isimleri verilmiştir:

- İlk Fakülte Kurul Üyeleri: Prof. Dr. İhsan Güneş, Doç.Dr. Cahit Bilim, Doç.Dr. Ebru Parman, Doç.Dr. Halime Doğru, Yard. Doç. Dr. Nadir Suğur, Yard. Doç. Dr. Nejat Bilgen.
- İlk Yönetim Kurulu Üyeleri; Prof. Dr. İhsan Güneş, Doç.Dr. Cahit Bilim, Doç.Dr. Ebru Parman ve Yard. Doç. Dr. Nadir Suğur'dur.

Bölümler

Fakültenin, ilk eğitim-öğretim yılında eğitime başlayan, üç bölümü vardır. Bunlar; Tarih, Sosyoloji ve Arkeoloji-Sanat Tarihi'dir. Bu bölümlerden Tarih Bölümü, yukarıda izah edildiği gibi, 41 sayılı KHK'nin 21 maddesi (a) bendi uyarınca, Fen-Edebiyat Fakültesinin bir bölümü olarak 1983 yılında kurulmuştur. Bölüm, 496 sayılı KHK ile 1993'de Fen-Edebiyat Fakültesinin diğer bölümleriyle birlikte yeni üniversiteye devredilmiştir. Daha sonra da Anadolu Üniversitesi bünyesinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Akabinde YÖK Yürütme Kurulunun 30 Eylül 1993 tarihli kararı ile Eskiçağ, Yeniçağ, Yakınçağ ve TC. Tarihi Anabilim Dalları açılmıştır. 2011'de de beşinci anabilim dalı olarak Ortaçağ Anabilim Dalı kurulmuştur.

Edebiyat Fakültesinin 1993 yılında 496 sayılı KHK ile kurulan bir diğer bölümü; Sosyoloji Bölümü'dür. Tarih Bölümü'nde olduğu gibi Sosyoloji Bölümünde de, 30 Eylül 1993 tarihli YÖK Yürütme Kurulunun kararı gereğince, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, Kurumlar Sosyoloji ve Uygulamalı Sosyolojiden oluşan anabilim dalları açılmıştır.

Fakültenin 1993 yılında eğitim öğretime başlayan son bölümü; Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü olmuştur. Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı ile Sanat Tarihi Anabilim Dalı olmak üzere tek bir bölüm adı altında ama iki ayrı anabilim dalında başlayan eğitim öğretime, üç öğretim yılı süresince, ayrı ayrı öğrenci alınmış ve ayrı ayrı programlar izlenmiştir. Bu durum, 18 Haziran 1997 tarihli Fakülte Kurul Kararı ile başlayan süreci, YÖK Yürütme Kurulunun 16 Temmuz 1997 tarihli toplantısında kabul etmesi ile sona ermiştir. Yürütme Kurulunun bu kararı doğrultusunda; Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünün ikiye ayrılması, Arkeoloji Bölümü bünyesinde Klasik Arkeoloji, Prehistorya ile Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dallarının açılması ve Sanat Tarihi Bölümü bünyesinde Türk İslam Sanatı, Bizans Sanatı ile Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dallarının kurulması kabul edilmiştir. Böylece Edebiyat Fakültesi bünyesinde yer alan bölüm sayısı dörde ulaşmıştır.

Kuruluş Sürecinde Öğretim Elemanı ve Öğrenci Sayısı

Edebiyat Fakültesi'nin kuruluş döneminde; 1 Profesör, 2 Doçent, 7 Yardımcı Doçent, 4 Öğretim Görevlisi, 1 Uzman, 7 Araştırma Görevlisi toplam 22 öğretim elemanı vardır. İkinci öğretim yılında Fakültenin toplam öğretim elemanı sayısı 30'a üçüncü öğretim yılında 44'e yükseltilmiş olsa bile, birinci öğretim yılından itibaren örgün eğitim programının yanında ekstern eğitim programına başlamış olması fakülteyi büyük bir yükümlülükle karşı karşıya bırakmıştır.

Ekstern Eğitim

Sözü geçen Ekstern programı, 1993 yılında 496 sayılı KHK'nin (Ek 32. Maddesi uyarınca) başlamıştır. İlgili YÖK Yürütme Kurulunun 26 Ağustos 1993 tarihli kararı ile Fakültenin Tarih, Sosyoloji ve Sanat Tarihi Bölümlerine 500'er öğrenci alınmış. Kayıt olan öğrenci sayısı toplam 1320 olmuştur. Bunların 578'i kız 742'si erkek öğrencilerdir.

1994–95 yılından itibaren YÖK Yürütme Kurulunu 15 Nisan 1994 tarihli kararı ile Sanat Tarihi Bölümüne yeni öğrenci alınmaması kabul edilmiş. Ancak eğitimin mevcut ekstern öğrencilerin mezun edinceye kadar sürdürülmesi koşulu getirilmiştir. Bu karardan yaklaşık bir yıl sonra ise, Rektörlüğün 18 Ocak 1995 tarihli yazısı gereğince, Tarih ve Sosyoloji Bölümlerine de, 1995–1996 öğretim yılından itibaren ekstern eğitime öğrenci alınmaması yönündeki talebini, YÖK kabul etmiştir. Bununla berber 1995–1996 öğretim yılında fakültenin ekstern öğrenci sayısı, Tarih Bölümünde 632, Sosyoloji Bölümünde 611 ve Sanat Tarihi'nde 184 olmak üzere, toplam 1427'dir.

Derse devam zorunluluğun olmadığı ekstern eğitimde 13 Mart 1997 tarihli Fakülte Kurul Kararı ile Osmanlıca, Osmanlı Tarih Metinleri, 19. ve 20.yy Sanat Akımları, 20. yy Türk Sanatı ve Sosyal Bilimlerde Veri Analizi gibi gece dersleri açılmıştır. Sınavlar üniversitenin Edebiyat Fakültesi binası dışında Eğitim, Eczacılık, Hukuk ve Yemekhanenin salonlarının kullanılması sayesinde yürütülebilmiştir. Bu sınavlarda Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları haricinde Rektörlük kadrosunda bulunan öğretim elemanlarından da yararlanılmıştır.7 Temmuz 1998 tarihli Fakülte Kurul Kararı ile kalan ekstern öğrencilerin örgün öğrencilerle birlikte sınavlarının yapılması kararı verilmiştir.

Yeni Bölümlerin Açılışı

1. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat Fakültesi'nin 7 Temmuz 1998 tarihli Fakülte Kurul Kararını, Anadolu Üniversitesi Rektörlüğün 31 Aralık 1998 tarihinde YÖK'e iletmesi ve YÖK Yürütme Kurulunun 12 Ocak 1999 tarihli toplantısında bu teklife onay vermesiyle açılmıştır. 1999–2000 öğretim yılından itibaren 30 öğrencinin alındığı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, 11 Mayıs 1999 tarihli YÖK Yürütme Kurulu kararı ile zorunlu hazırlık sınıfı açılmıştır. Bölümde kuruluşta Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı, Anabilim Dalı, Halk Bilim (Folklor) Ana bilim Dalı ve Yeni Türk Dili Anabilim Dalı olmak üzere dört anabilim dalı vardır. 2004 yılında Anadolu Üniversitesi Rektörlüğünün 19 Ağustos 2004 tarihli önerisini YÖK genel kurul toplantısında 24 Eylül 2004' te onay vermesiyle Eski Türk Dili Anabilim Dalı kurulmuştur. Halk Bilim (Folklor) Ana bilim Dalının adı 19 Ocak 2023'te Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı olarak değiştirilmiştir.

2. Felsefe Bölümü

Felsefe Bölümü 2007 yılında kurulmuştur. Bölümün kurulması için Fakülte Kurulunda 25 Ocak 2007 yılında alınan karar, Rektörlüğün; Edebiyat Fakültesi bünyesinde Felsefe Bölümü açılması, 2007–2008 eğitim öğretim yılında 20 öğrenci alınması ve isteğe bağlı hazırlık sınıfı açılması konusundaki teklifini, YÖK Genel Kurulunun 11 Mayıs 2007 tarihinde onay vermesi üzerine olmuştur. Felsefe Bölümü bünyesinde 23 Ağustos 2007 tarihli YÖK Genel Kurulu kararı uyarınca; Sistematik Felsefe Anabilim Dalı, Mantık Anabilim Dalı ve Felsefe Tarihi Anabilim Dalı açılmıştır.

3. Rus Dili Edebiyatı Bölümü:

Rus Dili ve Edebiyatı Bölümünün kuruluş süreci 12 Temmuz 2010 tarihli Fakülte Kurulu Kararı ile başlar. Hemen akabinde de 2010-2011 eğitim-öğretim yılından itibaren de lisans eğitimine öğrenci alınır. Bölümde 2016-2017 öğretim yılından itibarinde zorunlu Rusça hazırlık sınıfı açılır.

4. Psikoloji Bölümü

Psikoloji bölümü fakültenin en genç bölümlerinden birisidir. Bölümde eğitim öğretim 2021-2022 öğretim yılında başlamıştır. Ancak girişimler çok daha erken tarihlerde başlatılsa da (mesela 2013-2014 öğretim yılından itibaren 20 öğrenci alınması yönünde 12 Eylül 2012 tarihli Fakülte Kurul Kararı vardır) sonuç alınamamıştır. Bölümde derslerin %30'u İngilizce dilinde eğitim verilmektedir Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı ve Gelişim Psikolojisi Anabilim Dalı olmak üzere iki anabilim dalı vardır. Deneysel/Bilişsel Psikoloji Anabilim Dalının açılması ile ilgili de 15 Şubat 2022 tarihinde Fakülte Kurulunda Karar alınmıştır.

5. Mütercim ve Tercümanlık Bölümü

Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, 29 Eylül 2000 tarihinde Yabancı Diller Yüksekokulu bünyesinde kurulmuştur. 2 Kasım 2012'de Mütercim ve Tercümanlık Bölümünün Edebiyat Fakültesine aktarılması ile ilgili Fakülte Kurulu kararı alınmıştır. Bu kararın 13 Kasım 2012'de Anadolu Üniversitesi Senatosunda onaylanmasıyla Mütercim ve Tercümanlık Bölümü

Edebiyat Fakültesine bağlanmıştır. Bölüm, lisans programına henüz öğrenci kabul etmemektedir. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü çatısı altında Almanca Mütercim-Tercümanlık Tezli Yüksek Lisans Programı yürütülmektedir.

Yeniden Yapılanma ve İyileştirme Süreçleri

Edebiyat Fakültesi, üniversite bünyesinde yürütülen yapılanma süreci kapsamında bazı iyileştirme süreçlerine dâhil olmuştur:

- Arkeoloji, Tarih, Sosyoloji Bölümlerinde; 5 Ocak 2001 tarihli Fakülte Kurul Kararı ve 13 Şubat 2001 tarihli YÖK Yürütme Kurulu onayı ile isteğe bağlı hazırlık sınıfı açılır.
- 2001–2002 öğretim yılından itibaren Anadolu Üniversitesi Senatosunun 6 Şubat 2002 tarihinde aldığı karar gereğince ikinci Anadal, Yandal ve üniversite içi yatay geçiş programlarına, Edebiyat Fakültesi de dâhil tüm üniversite genelinde, öğrenci alınmaya başlanır.
- 2005–2006 öğretim yılından itibaren Anadolu Üniversitesi Yönetim Kurulunun 21 Şubat 2006 tarihinde kabul ettiği üzere, Edebiyat Fakültesi de dâhil tüm birimlerde, ECTS kredileri kullanılmaya başlanır.
- 2008'de başlayan Bologna süreci kapsamında kredi transfer sisteminde, ders programlarında, ölçme değerlendirme sistemlerinde ve ders içeriklerinde gerekli iyileştirmeler yapılır. Her dersin program çıktıları açısından hangi yeterlikleri sağladığı, Anadolu Üniversitesi Bilgi Paketine eklenir.
- FEDEK akreditasyonu, 12 Eylül 2012 tarihli Fakülte Kurulu Kararı ile başlayan süreçte, dekanlığın koordinatörlüğünde yürütülen çalışmalarla, Arkeoloji, Felsefe, Sosyoloji, Sanat Tarihi, Türk Dili Edebiyatı ve Tarih Bölümlerinde, eğitim-öğretim araştırma geliştirme faaliyetlerinin ölçülebilirliğini sağlamak adına kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Fakülte, 2014 yılında FEDEK akreditasyonundan geçen ilk Edebiyat Fakültesi olma ünvanına sahip olmuştur. FEDEK süreci hâlihazırda hem fakülte kapsamında hem de bölümler bazında devam etmektedir.

Toplumsal ve Kültürel Katkı

Edebiyat Fakültesi kuruluşundan itibaren yetkin öğretim kadrosuyla, bilgiyi üretme ve öğretme işlevi kadar, kültürel değerlerimizi ortaya çıkarma ve koruma işlevini de yerine getirmeye başlamıştır. [1] Özellikle ulusal ve uluslararası ölçekte gerçekleştirilen projelerin bir kısmı Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir. Bu sayede Eskişehir'in tarihsel, sosyolojik, sanat tarihi ve arkeolojik açıdan kimliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Edebiyat Fakültesi öğretim elemanları tarafından geçekleştirilen bu çalışmaların bazıları şunlardır;

- Dorylaion (Şarhöyük) kazıları: Dorylaion antik kenti; Eskişehir il merkezinin 3 km kuzeydoğusundadır. Orta Anadolu'nun orta büyüklükteki höyüklerinden biridir.(Ovadan yüksekliği 17 m. çapı 450 m.'dir) Höyükte 1989 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarını takiben aynı yıl Prof. Dr. Muhibbe Darga'nın başkanlığında ilk

[1] Toplumsal kültürel katkılar kapsamında Eskişehir özelinde ve ülke genelinde yürütülen çalışmalar ve sonuçları 2008 yılına kadar olan faaliyetleri içermektedir.

arkeolojik kazılar başlamıştır. Kazılar 2005 yılından itibaren Doç. Dr. Taciser Sivas'ın başkanlığında devam etmiştir. Kazı çalışmaları halen Doç.Dr. Mahmut Bilge Baştürk tarafından TC. Kültür Bakanlığı'nın maddi ve lojistik destekleri ile sürdürülmektedir. Şarhöyük bölgesi Osmanlı'dan Tunç Çağı'na kadar devam eden kesintisiz bulgu vermektedir. Devam eden kazılar Eskişehir'in ve bölgenin Demir Çağı ve MÖ. II. bin yıldaki siyasi ve kültürel yapının aydınlanmasına önemli katkı sağlamaktadır.

- Karacahisar Kalesi Araştırma Kazıları: Eskişehir'e 7 km. uzaklıkta ovaya hâkim bir tepe üzerinde olan Karacahisar kalesi kazısı; fakültemizin Osmanlı arkeolojisi üzerine yaptığı ilk çalışmalardan birisidir. Osmanlı Devletinin 700. kuruluş yıldönümü nedeniyle gerçekleştirilen etkinlikler içinde oluşturulan bir projedir. Karcahisar Kalesi Kazısı ve Restorasyonu adını taşıyan proje 1999 yılında Prof.Dr. Halil İnalcık ve Prof. Dr. Halime Doğru'nun danışmanlığında yüzey araştırmaları ile başlamıştır. 2001–2005 yılları arasında Prof. Dr. Ebru Parman başkanlığında sürdürülen kazı çalışmalarında ise, nerdeyse tamamı yıkılan kalede ana kapı ortaya çıkarılıp, burçlar temizlenmiştir. Kazı çalışmalarına 2009-2019 yılları arasında Prof. Dr. M. Erol Altınsapan başkanlığında devam edilmiştir. 2020 yılından itibaren Doç.Dr. Hasan Yılmazyaşar başkanlığında sürdürülmektedir.
- Eskişehir Midas'ın başkenti olan Yazılıkaya çevresinin arkeolojik değerleri ve çevre düzenlemesi projesi Doç. Dr. Yusuf Polat başkanlığında kazı çalışmalarıyla devam etmektedir.
- Eskişehir Afyon, Kütahya üçgeni içindeki Frigya(Phrygia) vadisinin yüzey araştırması, envanter çalışmaları: MÖ.1200 yıllarında Anadolu'ya boğazlar yoluyla göç eden Trak kökenli bir kavimdir. MÖ.8.yy. da merkezi sistemle yönetilen bir devlet kurmuşlardır. Başkent Gordion dışında Eskişehir Kütahya Afyon üçgenindeki dağlık alanlarda çok sayıda kale tipi yerleşim yerleri vardır. bunlardan en önemlilerinden biriside Friglerin dinsel merkezi olan ve ünlü kralları Midas'ın kenti Yazılıkaya köyündeki şehirdir.2001 yılında Prof.Dr. Taciser Sivas başkanlığında sürdürülen çalışmalar Frig kaya anıtları, Frig yerleşimlerinin araştırılması yanında bölgede eski çağ boyunca kurulan tüm yerleşme yerlerinin tespitine yönelik envanter çalışmalarını kapsar.
- Frigya Bölgesi Kaya Kiliseleri Yüzey Araştırması Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan başkanlığında 3 yıl yürütülmüş ve yapılan çalışmaların sonuçları Türkçe ve İngilizce olarak kitap halinde yayınlanmıştır.
- Eskişehir merkez ilçe ve köylerinde yer alan Türk dönemi (11–20 yüzyıllar) yapıları döküm çalışması: Eskişehir merkeze bağlı 6 ilçede sürdürülen (Günyüzü, Mihalgazi, Mihalıççık, Seyitgazi ve Sivrihisar) çalışmalar sonucunda camii, çeşme, türbe, tekke zaviye mezar taşı gibi sanat eseri olma özelliğine ait mimari eserler tanıtılmıştır. Çalışma sürecinde; sanat tarihi alanında önemli bir başlık oluşturan "tüteklikli" denilen tavan türünün Eskişehir bölgesinde yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu gelenek MÖ. 3.yy'dan günümüze kadar takip edilebilmektedir. Çalışma sonuçlarının kitaplaştırıldığı bu çalışmada daha önce yayınlara geçmeyen pek çok mimari yapı tanıtılmıştır. Aynı şekilde Eskişehir Türk dönemi mimarisini konu alan çalışma Eskişehir'in diğer ilçe ve köylerinde sürdürülmüştür.

Roma ve Bizans çağına ait bir yerleşim yeri olan Han ilçesi ve çevresinde 2004'den itibaren 5 yıl süren çalışmalar Eskişehir Arkeoloji müzesi başkanlığında Prof. Dr. Ahmet Oğuz Alp'in bilimsel danışmanlığında sürdürülmüştür. Antik adı kesin olarak tespit edilemeyen han bölgesinde sürdürülen kazılar da büyük bir nekropol (mezar alanı), bunun yanı sıra kayaya oyulmuş tahıl ambarları ve galeriler tespit edilmiştir. Eskişehir il sınırları içinde sürdürülen Roma ve Bizans dönemlerini kapsayan tek sistematik/arkeolojik kazıdır.

- Alpu/Çavlum Kazısı: Orta tunç çağı (Erken Hitit Dönemi) kazısıdır. 2000–2003 döneminde sürdürülmüştür. Özellikle Eskişehir, Afyon, Ankara araştırmaları yapılmış, erken Hitit dönemine ait mezarlık kazılarına ek olarak, dönemin ölü gömme adetleri hakkında çeşitli buluntular tespit edilmiştir. Bu sayede dönemim ölü gömme adetleri hakkında aydınlanma sağlamıştır.
- Sivrihisar Kazıları:. Erol Altınsapan'ın bilimsel başkanlığında gerçekleştirilen Sivrihisar kazılarında; Nasreddin Hoca'nın kızı Fatma hatununun mezarının kurtarma çalışmaları yanında; Sivrihisar Mahmut Suzani külliyesinin yaşamsal nesnelerin (aşevi, yemekhane, zikir mekânları, medrese gibi) ortaya çıkarılmasına ve bu alanların Eskişehir ve çevresi için ne gibi bir fonksiyonu olduğunun ortaya çıkarılmasına yönelik olmuştur. Kazı çalışmalarını Anadolu üniversitesi dışında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Eskişehir Arkeoloji Müzesi ortaklaşa sürdürmüştür.
- Eskişehir Odunpazarı ve Sivihisar evlerinin cephe düzenlemeleri
- Eskişehir örneği üzerinden Hizmet sektöründe çalışan yoksullar
- Eskişehir'de belediyeden yardım alan ailelerin yoksulluk durumu ve kadınlar
- Eskişehir evlenme biçimleri ve törenlerini sözlü tarihle belgeleme çalışmasıdır.

Aynı zamanda Edebiyat Fakültesi ve öğretim elemanlarının yürüttüğü ve üniversite araştırma projesinden desteklenen ülkemizin farklı yörelerinde ileri teknolojinin kullanıldığı ve disiplinler arası çalışmalarında ön plana çıkarıldığı kazı çalışmaları da vardır. Bu çalışmaların bir kısmı şunlardır;

- Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan başkanlığında Antalya Olympos Geç Antik çağ ve Ortaçağ araştırma kazıları,
- Bilecik Orhan Gazi İmareti ve Osmanlı kenti çarşı alanı kazısı; İçişleri Bankalığı, Bilecik valiliği, Bilecik belediyesi ve Çekül vakfının "Beylikten İmparatorluğa, İmparatorluktan Kuruluşa: Bilecik" projesi kapsamında Doç. Dr. Erol Altınsapan'ın bilimsel başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında; aşağı mahalle olarak adlandırılan ve Orhan Gazi camiinin güneyinde kalan çarşı alanı ortay çıkarılmış. Akabinde farklı boyutlarda 36 açma açılmış ve cumhuriyet öncesi Bilecik kentinin mahallesi hakkında genel bilgilere ulaşılmış. Büyük kervansaray olarak bilinen şehir içi hanın kazısı yapılmış ve dört han, kadı evi koca kahvehane, dükkânlar ve yollar bulunmuştur. İlk Osmanlı kent kazısı olma özelliğine sahip olan çalışmalarda çok sayıda Osmanlı dönemi sikkesi bulunmuştur.
- Prof.Dr Zeliha Demirel Gökalp başkanlığında sürdürülen Afyon Emirdağ Amorium Kazıları halen devam etmektedir.

- Ayrıca, Patara Hurmalık ve Palestra kompeksi örneği, Patara antik kenti tiyatro kazı çalışmaları Doç.Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yürütülmüştür. Patara tiyatrosu Roma dönemi tiyatrosu olsa da Mimari teknik olarak Helenistik geleneği devam ettirmektedir. Bu gelenekte tiyatro oturma basamaklarını oluşturmak için eğimli bir yamaca ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü Roma Döneminde kullanılan harç döküm sistemi ve tonoz inşası Helenistik dönemde bilinmemekteydi. Yamaca gereksinim duyulmasından dolayı bazı tiyatrolar kent dışında inşa edilmek zorunda kalınmaktaydı. Sürdürülen bu çalışmalar sayesinde tiyatronun sahne binası ve oturma alanları büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır.

Fakülte Binası

Edebiyat Fakültesinde eğitim-öğretim, Sarı Binanın giriş katında başlamıştır. İlk öğretim yılında aynı binanın ikinci katı Turizm Yüksekokulu üçüncü katı Gazi Lisesi tarafından kullanılmıştır. İkinci öğretim yılından itibaren Sarı Binanın ikinci katı da Edebiyat Fakültesinin kullanımına açılmıştır. Buradaki eğitim-öğretim 1999 yılına kadar devam etmiştir. Kasım 1999 da Fakülte yeni binasının inşasının tamamlanması üzerine eğitim öğretim yeni binada sürdürülmüştür. Toplam 5962 metre kare olan yeni Fakülte Binasında, 15 derslik, 2 bilgisayar laboratuarı, 5 seminer odası,1 fotoğraf stüdyosu, 7 data show dersliği ve acı bir olay sonucu kaybettiğimiz Zakine Çelik Özçelik adını taşıyan bir konferans salonu ile Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümlerinin araştırmalarını yürüttükleri bir laboratuvar mevcuttur.

Fakülteye yeni bölümlerin eklenmesi 2015' te Ek Binanın yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu sayede 14.960 metre kareye ulaşan fakülte binasına, iki yeni konferans salonu ve teknik donanımlı derslikler (projeksiyon, ses sistemi, ses yalıtımı, kamera, internet bağlantısı, akıllı kürsü vb.) ilave edilmiştir. Fakülte, "YÖK Engelsiz Üniversite Ödülleri 2022" kapsamında da ödüle de hak kazanmıştır.

Açıktır ki, Edebiyat Fakültesi, 30. yılında eğitim- öğretim faaliyetlerini ve örgütsel yapısını evrensel değerlere ve güncel gereklilikler ışığında iyileştirme ve yenileme faaliyetlerinde bir hayli yol almıştır. Bilgiyi üretme ve yayma konusunda her bölüm ve her öğretim elemanı "iddialarını" kendi disiplinlerinde ortaya koymaktadır. Kendisiyle barışık, yerel değerlere saygılı, evrensel değerlere bağlı olan mezunları, başta Eskişehir olmak üzere ülkenin her tarafında görev almaya, Anadolu Üniversitesinin kurumsal kimliği ve Edebiyat Fakültesinin değerlerinin taşıyıcı olmaya devam etmektedir.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
KURUM TARİHİ

Arkeoloji Bölümü

Rifat Eser KORTANOĞLU[1]

Rifat Eser Kortanoğlu, Hüseyin Sabri Alanyalı, Feriştah Alanyalı, Ahmet Tolga Tek, Handan Üstündağ, Ali Umut Türkcan, Rahşan Tamsü-Polat, Mahmut Bilge Baştürk, Serap Akca, Yusuf Polat, Bekir Sıtkı Alptekin Oransay, Adem Yurtsever, Necmettin Eraydın, Mehmet Baran Yürük, Sevim Kurtuldu, Volkan Öztekin[2]

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 1993 yılında yeniden yapılanma sonucu kurulan Edebiyat Fakültesinin, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü olarak yine 1993 yılında eğitime başlamış olan bölümünün iki ana parçasından biridir. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 1997 yılında ilk mezunlarını vermiştir (ne mutlu ki bu ilk mezunlardan biri olan sayın Yusuf Polat, günümüzde hem mezun olduğu bölümde Doçent seviyesinde Öğretim Üyesi hem de Phryg Yazılıkayası Hafiri olmuştur). 1998 yılında bölümler ayrılmış ve 1998-1999 Eğitim-Öğretim yılından itibaren Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalına Lisans seviyesinde öğrenci kabul ederek eğitim-öğretime devam etmiştir. 2002 yılından itibaren ise Arkeoloji Bölümüne Lisans seviyesinde öğrenci kabul edilmektedir. Eğitim-Öğretim ve araştırma faaliyetleri 1999 yılından itibaren Fakültenin yeni binasında sürdürülmektedir. Arkeoloji Bölümü 2014 yılından itibaren Fedek tarafından akredite edilmiştir.

Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünün kurulmasındaki en önemli unsurlardan biri Prof. Dr. Muhibbe Darga Başkanlığında yürütülen Şarhöyük-Dorylaion kazısının başlatılmasıdır. Kazı

[1] Arkeoloji Bölüm Başkanı

[2] Arkeoloji Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

daha sonra, 2013 yılında aramızdan maalesef çok erken ayrılan Prof. Dr. Taciser Sivas Başkanlığında yürütülmüştür. Günümüzde ise Bölümümüz Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mahmut Bilge Baştürk Başkanlığında sürdürülmektedir. Şu an Arkeoloji Bölümünde görev yapan birçok akademisyen, öğrenci ve asistanlık dönemlerinde bu kazıda çalışmıştır.

Arkeoloji Bölümünün üç anabilim dalı vardır. Prehistorya (Tarihöncesi Arkeolojisi) Anabilim Dalı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı ve Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı. Lisans eğitimi ise Arkeoloji olarak verilmektedir. Sosyal Bilimler Enstitüsünde ise Klasik Arkeoloji Doktora ve Klasik Arkeoloji Tezli Yüksek Lisans eğitimleri devam etmektedir.

Bölümümüzden mezun birçok kişi Öğretim Üyesi olarak Üniversitemiz ve diğer Üniversitelerde, Uzman Arkeolog olarak Arkeoloji Müzeleri ve Koruma Kurullarında çalışmaktadırlar. Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Lisans ve Yüksek Lisans mezunları günümüzde Bölüm kadrosunda akademisyen olmuşlardır. Hatta artık Lisans-Yüksek Lisans ve Doktora eğitimlerini burada tamamlamış/eğitimine devam eden ve bölüm kadrosunda bulunan akademisyenler de mevcuttur.

Bölümümüzün her Öğretim Elemanı yürütücü veya heyet üyesi olarak (Perge, Nif Dağı, Aphrodisias, Tripolis, Side, Yazılıkaya-Midas Kale, Çatalhöyük, Kanlıtaş, Şarhöyük-Dorylaion, Tarsus, Kelenderis, Stratonikeia, Lagina, Kisebükü, Latmos Herakleia'sı, Teos, Hierapolis Kastabala, Tios/Tieion, Arykanda, Aizanoi, Patara gibi) önemli arkeolojik kazı projelerinde çalışmış ve/veya çalışmaktadırlar. Bölümümüz Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Feriştah Alanyalı Side, Doç. Dr. Ali Umut Türkcan Çatalhöyük, Doç. Dr. Mahmut Bilge Baştürk Şarhöyük-Dorylaion ve Doç. Dr. Yusuf Polat Yazılıkaya-Midas Kale Kazılarının Başkanlığını yürütmektedirler. Doç. Dr. Rahşan Tamsü-Polat ise Eskişehir Seyitgazi ve Han İlçeleri Yüzey Araştırmasının Başkanlığını yürütmektedir. Söz konusu çalışmalar interdisipliner bir şekilde yürütülmekte ve Anadolu Arkeolojisi için önemli bilimsel sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Ulusal ve Uluslararası Bilimsel ortamlarda sunulmakta ve yayımlanmaktadır. Ayrıca Bölümümüz Fiziki Antropoloğu olan Prof. Dr. Handan Üstündağ idaresinde yönetilen Antropoloji Laboratuarında, birçok arkeolojik projede ortaya çıkartılmış kemikler üzerine kapsamlı incelemeler gerçekleştirilmekte, sonuçlar Ulusal ve Uluslararası Bilimsel ortamlarda sunulmakta ve yayımlanmaktadır.

Bölüm Başkanlığı

Prof. Dr. R. Eser Kortanoğlu (Arkeoloji Bölüm Başkanı), Doç. Dr. B.S. Alptekin Oransay (Bölüm Başkan Yardımcısı), Dr. Öğr. Üyesi Adem Yurtsever (Bölüm Başkan Yardımcısı), Mithat Altun (Bölüm Sekreterliği).

Prehistorya (Tarihöncesi Arkeolojisi) Anabilim Dalı

Prof. Dr. Handan Üstündağ (Anabilim Dalı Başkanı – Fiziki Antropolog)

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

Doç. Dr. Ali Umut Türkcan (Anabilim Dalı Başkanı), Doç. Dr. Mahmut Bilge Baştürk, Arş. Gör. Sevim Kurtuldu

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Prof. Dr. Rifat Eser Kortanoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı (Anabilim Dalı Başkanı), Prof. Dr. Feriştah Alanyalı, Prof. Dr. Ahmet Tolga Tek, Doç. Dr. B.S. Alptekin Oransay, Doç. Dr. Rahşan Tamsü-Polat, Doç. Dr. Serap Akca, Doç. Dr. Yusuf Polat, Dr. Öğr. Üyesi Adem

Yurtsever, Öğr. Gör. Dr. Necmettin Eraydın, Ar. Gör. Mehmet Baran Yürük, Arş. Gör. Volkan Öztekin

Emekli Öğretim Elemanlarımız

Öğr. Gör. Nurullah Aydın

Merhum Öğretim Elemanlarımız

Prof. Dr. Taciser Sivas (2013)

Emekli İdari Personelimiz

Kevser Aydın (Bölüm Sekreterliği)

Başka Kuruma Geçmiş Öğretim Elemanlarımız

Prof. Dr. Nejat Bilgen (Dumlupınar Üniversitesi - Emekli), Prof. Dr. Ayşe Çalık-Ross (Kocaeli Üniversitesi), Prof. Dr. Elif Özer (Pamukkale Üniversitesi)

Arkeoloji Bölümünün Kazı Projeleri

Şarhöyük-Dorylaion: Kent merkezinin yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda bulunan, ancak bugün şehir tarafından neredeyse çevrelenmiş durumda bulunan Şarhöyük, yüzyıldan daha fazla süredir antik kaynaklarda "Dorylaion" olarak geçen şehir ile özdeşleştirilmektedir. Şarhöyük'te sistemli arkeolojik kazılar, 1989 yılında müteveffa Prof. Dr. Muhibbe Darga ile başlamıştır. Bu dönemde Anadolu Üniversitesi ve Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen'in büyük katkıları ve desteği, Şarhöyük'ün daha ilk yıllardan itibaren Anadolu Arkeolojisi'nin gündemine girmesini sağlamıştır. M. Darga tarafından on dört yıl yürütülen erken kazılar, merkezdeki höyük konisinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem kazılarında özellikle Hitit Dönemine ilişkin önemli veriler elde edilmiş, bunun yanı sıra höyük üzerindeki yerleşim silsilesinin anlaşılabilmesi mümkün olmuştur. Şarhöyük'ün bu dönemdeki katkısı sadece kazılarla sınırlı kalmamıştır, Anadolu Üniversitesi'nde bir Arkeoloji Bölümü kurulmasının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Bugün, otuzuncu kuruluş yılını kutlayacağımız Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde görev yapan pek çok öğretim üyesinin yanı sıra, ülkemizin başka üniversitelerinde ve müzelerinde çalışan pek çok arkeolog da ilk kazı deneyimlerini Şarhöyük Kazıları'nda edinmiştir. 2005 yılında Şarhöyük Kazıları, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden müteveffa Prof. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas tarafından devralınmış, onun başkanlığında 2012 yılına kadar sürdürülmüştür. Anadolu Üniversitesi'nin desteği bu dönemde de artarak devam etmiş, Şarhöyük Kazıları önemli sayıda öğrenci ve öğretim üyesi katılımıyla bir okul olma niteliğini devam ettirmiştir. 2007 yılından itibaren kazılar, höyük konisindeki çalışmaların yanı sıra höyüğün güney kesimindeki Aşağı Şehir ve höyük konisinin yaklaşık 200 m batısında kalan nekropol alanında sondaj çalışmaları şeklinde devam etmiştir. Prof. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas dönemindeki bu kazılarda Eskişehir'in Hitit, Hellenistik ve Roma dönemlerine ilişkin yeni ve önemli veriler elde edilmiş, bunlar arkeoloji dünyası ile paylaşılmıştır. Hocamızın 2013 yılındaki vefatı sonrasında, Doç. Dr. Hakan Sivas tarafından gerçekleştirilen çalışma ardından alandaki kazılar kesintiye uğramıştır. 2015 – 2019 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından ve Doç. Dr. Mahmut Bilge Baştürk'ün bilimsel danışmanlığında kazılara devam edilmiştir. 2022 yılından itibaren ise Cumhurbaşkanı Kararlı Kazı statüsünü kazanmıştır ve Doç. Dr. Mahmut Bilge Baştürk'ün başkanlığında kazı çalışmaları devam etmektedir. 2015 – 2019 yılları arasında, Eti Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve Sayın Baştürk'ün bilimsel danışmanlığında yürütülen kazılar, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi ve Tepebaşı

Belediyesi'nin katkılarıyla sürdürülmüştür. Bu süreçte, Anadolu arkeolojisi için oldukça ilginç veriler tespit edilmiştir. Bunların bazıları tamamen yeni veriler olup, bazıları ise daha önceki yıllarda hocalarımız tarafından tespit edilen verilerin daha derin ve geniş çaplı çalışılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Örneğin bugün, Şarhöyük'te, yani Eskişehir'de ilk yerleşmenin MÖ 4. Binyılın ikinci yarısında, Geç Kalkolitik Dönemde başlamış olması gerektiğini biliyoruz. Bu tabii ki şimdiki veriler olup, ileride değişebilecektir. Erken Tunç Çağı üzerine veriler ise hem yerli hem uluslararası yayınlarla artık dünya arkeoloji literatürüne girmiştir. Hitit tabakaları üzerine hocalarımızın yaptığı çalışmalar devam ettirilmiş ve dönemin daha iyi algılanabileceği yeni buluntularla arkeoloji dünyası buluşturulmuştur. Şu anda Şarhöyük, Hitit kültürün en batı ucundaki temsilcisi olma özelliğini kazılar sayesinde kazanmıştır. Aynı durum Hellenistik Dönem için de geçerlidir. İç Anadolu'da çok güçlü bir Hellenistik kültürün yaşandığına ilişkin en belirgin veriler bugün Şarhöyük'ten gelmektedir. Günümüzden altı bin yıl öncesinden Bizans Dönemine kadar üzerinde kesintisiz yaşanılan höyük Eskişehir'in tarihsel özetini sunmaktadır. Hatta Kütahya – Eskişehir Savaşları sırasında da höyük üzerinde çatışmalar yaşandığını hem arkeolojik buluntularla hem de siper kalıntılarıyla tespit edilmiştir. Şarhöyük – Dorylaion Kazıları, sadece bir arkeolojik çalışma sahası değildir. Şarhöyük Kazıları, aslında Anadolu Üniversitesi'nin bir geleneğidir. Anadolu Üniversitesi'nin bu kazılarda otuz yılı aşkın bir süredir kesintisiz desteği ve emeği vardır. Aynı durum ilimizin yerel yöneticilerinden Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın şehrimizdeki temsilci kurumlarına kadar pek çok katman için geçerlidir. Aslında Şarhöyük Kazıları, "arkeolojik buluntudan" öte, başta müteveffa hocalarımız olmak üzere hocası – öğrencisi pek çok kişinin onlarca yıllık alın terini, maddi-manevi desteğini, bir şehrin ve üniversitenin arkeoloji serüvenini barındıran ağır bir mirastır.

Side: Antik Dönemde Doğu Antalya Bölgesinin önemli bir liman kenti olan Side hem ticareti ile hem de tarım faaliyetleri sayesinde zengin bir kent olmuştur. Side Antik Kentinde 1947 yılında Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından arkeolojik kazıları başlanmış ve Prof. Dr. Jale İnan tarafından devam edilmiştir. Bu dönemde Side küçük bir köy niteliğindedir. Kazılar ile antik kentin ortaya çıkarılması bazı ilklerin oluşmasına sağlamıştır. Cazibe merkezi olan Side 1960 yıllarda turizmle tanışmış ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığın önderliğinde Side merkezi turizm planlaması için bir yarışma düzenlenmiştir. Böylece Türkiye'deki ilk kez turizm planlaması yapılmıştır. Arkeoloji kazı ekibi yeni bir kavram olarak gelişmekte olana restorasyon anlayışı çerçevesinde antik yapıların onarımına başlanmıştır. Gymnasion yapısı İmparator Salonu, Vespasian Anıtı ve Agora Hamamının onarımı gerçekleştirilmiştir. Hamam yapısının çatısı da örtülerek Müze binası şeklini almış ve arkeolojik eserler sergilenmeye başlamıştır. 1962 yılında açılan Side Müzesi Türkiye kırsalında, bir köy yerleşim yerinde açılan ilk ören yeri müzesidir. Fakat turizmin gelişmesi ve araştırmacıların Side kentine olan ilgisinin azalması arkeolojik çalışmaları durma noktasına getirmiştir. 1980 yıllarda Side Apollon Tapınağının onarımı çalışmalarına başlanmış ve Side Tiyatrosu ve çevresinde Dr. Ülkü İzmirligil başkanlığında dar bir alanda araştırmalara odaklanılmıştır. Yıllar içerisinde Side turizme teslim olmuş arkeolojisi geri plana itilmiştir. 2009 yılında Ülkü İzmirligil'in kazı başkanlığını Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'ya devretmesi ile Anadolu Üniversitesi projesi olarak tüm antik Side kentinde arkeolojik kazı ve araştırmalar yeniden bir ivme kazanmıştır. Uzun bir aradan sonra başlanan çalışmalarda öncelik öncü çalışmaların yeniden değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Tiyatro ve çevresi çalışmalarında 2012 yılında Tykhe

Tapınağının onarımı gerçekleştirilmiştir. Tapınaklar bölgesinde yer alan Apollon Tapınağı yanındaki Athena Tapınağında anastylosis (kısmi onarım) çalışmalarına başlanmıştır. 2004 yılında başlanan anıtsal çeşme onarımına devam edilmiş ve yeni parçaların bulunması ile proje geliştirilmiştir. Bu çalışmalar yanında antik kentin içerisinde yer alan yerleşim alanının sorunlarını çözmek için 2014 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı revize edilmiştir. Böylece halk antik kentle barıştırılmış, parsellerdeki kaçak yapılar yıkılmaya başlanmış ve arkeolojik kazılar gerçekleştirilerek arkeolojik değerler bodrum katında veya cam zemin altında sergileme yapılmış, üst kısma ise yeni yapılar inşa edilmiştir. Böylece eski köy içi mevki hem yaşanan hem de müze kent olmuştur. 2019 yılında yine Anadolu Üniversitesinden Prof. Dr. Feriştah Alanyalı kazı başkanlığını devralmıştır. Pandeminin tüm olumsuz şartlarına karşın kazı çalışmaları devam edilmiştir. Son yıllarda kentin güneydoğusunda yer alan Hamam Gymnasion kompleksi çalışmalarında kazı ve restorasyona ağırlık verilmiş ve kazı, onarım, düzenleme çalışmaları halen devam etmektedir. Kentin modern yerleşim alanı dışındaki kısımlarda antik dokunun ziyaretçiler tarafından anlaşılabilmesi için sütunlu caddelerde onarım çalışmaları yaparak bir gezi güzergâhı oluşturulmuştur. Böylece ziyaretçiler bir ring dolaşım sayesinde kenti bütünü ile ziyaret edebileceklerdir. Ayrıca daha önce yarın kalmış Liman Hamamı, Büyük Hamam gibi onarımı yapılmış veya yapılmakta olan yapılara işlev kazandırarak onların yaşatılması ve korunmasına ağırlık verilmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla Side Antik Kentinde ki turizm etkisi ile kaybolmuş olan kültür varlıkları görünür kılınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda bilinçlenen yerel halk ile birlikte Side Antik Kenti hem bir turizm merkezi, hem arkeolojik sit alanı hem de insanların yaşamaktan zevk duyacağı yerleşim alanı olmuştur. Halkla barışılmış, antik doku kurtarılmış ve korunması sağlanmıştır. Bu yeni Side modeli Türkiye'deki birçok kente de örnek olacaktır. Bu da Anadolu Üniversitesi ekibinin sağduyulu ve özverili çalışmaları sayesinde olmuştur.

Çatalhöyük: Geniş Anadolu Platosu'nun güney ucunda Konya Ovası üzerinde Çumra'nın ilçe merkezinde, 12 km güneybatı istikametinde yer alan Doğu Çatalhöyük, M.Ö. 7100 –5950 yılları arasında 1100 seneyi aşan yüzeyden en eteklerine kadar Neolitik dönem kalıntılarına içeren döneminin en büyük yerleşmesidir. Neolitik Döneme ait Anadolu'nun en sıra dışı ve görkemli yerleşmelerinde olan Çatalhöyük, ilk yerleşme planı krokisi, ilk dokumalar, ilk manzara resmi, ana tanrıça kültü gibi birçok ilkleri içinde barındırması nedeniyle insanlık tarihine ışık tutmaktadır. Konya ilinin Çumra ilçesinde yer alan Çatalhöyük Neolitik kenti, içinde hayranlık uyandıran birçok sıra dışı tasvir ve simge örüntüleri barındırmaktadır. Söz konusu yerleşimde tespit edilen en eski buluntular, 16.tabakada yaklaşık MÖ 7100'e tarihlenmektedir. İçinde barındırdığı kentsel ögeleriyle kentin öncüsü olarak betimleyebileceğimiz bu yerleşme, medeniyetin ve ziraatın temellerini anlamamızda anahtar bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. 2012 yılında Dünya Kültür Mirası Kalıcı Listesine "Çatalhöyük Neolitik Kenti" olarak giren yerleşme ilk olarak 1958 yılında keşfedilmiştir. Aslında birbirini takip eden iki höyükten oluşan yerleşmedeki bilimsel kazı çalışmaları, 1961'den günümüze çeşitli aralıklarla 32 yıl boyunca sürerek günümüzde de kapsamlı biçimde devam etmektedir. Çatalhöyük'ün bulunmasına kadar, Konya Ovası'nın arkeolojik kayıtları hakkında çok az şey biliniyordu ve o zamanlar 'hala Anadolu Platosu'nda Neolitik yerleşim olmadığı inancı sürüyordu. Höyük alanın 450 m. uzunluğunda ve 275 m. eninde olduğunu, 21 m. derinliğe kadar Neolitik bulgular

içerdiğini ve yaklaşık 32 dönüm kapladığını ortaya koymuştur ve bu şekilde alan, 'Yakın Doğu'da bilinen en büyük Neolitik yerleşmesi haline gelmiştir.

Çatalhöyük, İngiliz arkeolog James Mellaart Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'ü 1958 yılında keşfetti ve bu Neolitik dönem yerleşiminde yürüttüğü kazılar arkeoloji çevrelerini ayağa kaldırdı. Mısır piramitlerinden 4500 yıl daha eski olan bu yerleşimin yaşı ilgilileri o dönemde şaşırtmıştır. O zamanlar yalnızca birkaç düzine küçük köye ait izler dünyanın en eski kalıcı yerleşimi olduklarını iddia ediyordu. Çatalhöyük 12 hektarlık bir alan üzerine kurulmuştu ve en geniş zamanında 8000 kişiyi barındırmış olabilirdi. Höyüğün iskan edildiği binyıl boyunca sakinleri evlerini birbirleri üzerine inşa etti ve zamanla 21 metre yüksekliğinde bir höyük oluştu. Mellaart da dahil bazıları, Çatalhöyük'ü dünyanın en eski kenti olarak selamladı. Bulgunun ayrıntıları hayalleri süsledi. Mellaart evlerin sıvalı duvarları üzerinde, kimi zaman alçak kabartma halinde, başsız adamlara saldıran akbabalar, püsküren bir volkan, yabani geyiğin kuyruğunu ve dilini çeken avcılar gibi canlı duvar resimleri gün ışığına çıkardı. Dünyanın en eski haritası olarak geçen büyük panoda duvar resmi olasılıkla Karadağ (Karaman) Volkanı veya bugüne kadar daha çok Hasan Dağı olarak da düşünülen Volkan önünde yüzlerce yapının kazıda çıkanlarla benzer şekilde kuşbakışı planda gösterilmiş yerleşim planı Dünya Tarihinde önemli bir tasvir olup, Dünyanın ilk yerleşim planıdır.

450 x 270 m. genişliğinde birçok uzmanın "mega" yerleşim olarak da tanımladığı Çatalhöyük'te Neolitik Dönemin kültürel yaşamına dair değerli ipuçlarının elde edildiği yerler, yaşam alanı olarak kullanılmış olan evlerdir. Arı kovanlarındaki peteklere benzetilen bu evler, sokaklarla ayrılmamış, duvarları birbirine bitişik, girişlerin damlardan yapıldığı, insanların da damlar üzerinden geçerek köy içinde dolaştığı bir görünüme sahiptir. 5 ile 10 kişiden oluşan ailelerin yaşadığı evlerin ömrü ortalama 80 yıldı. Daha sonra üst kısımları yıkılıyor, alt kısımları da toprakla doldurulup üzerlerine yeni evler inşa ediliyordu. Kuralda dörtgen kerpiç bloklarla duvarları, köşeler ve duvar ortalarında ahşap direklerle desteklenen ve çatıda ahşap kirişler üzerine kamış serilen ve kille sıvanarak inşa edilen evler; genellikle günlük yaşamın devam ettiği, yemeklerin pişirildiği bir oda ile depo olarak kullanılan bir başka bölümle veya yan odalardan oluşuyor. Bazı örneklerde ağıl olarak kullanılan mekanlar da ele geçmiştir. Yaşam alanı olan odanın içinde hem ısınmak hem de yemek pişirmek için kullanılan ocaklar mevcut. Çatalhöyük'te arka arkaya sıralanarak kümeler meydana getiren evlere çatılardaki bir açıklıktan girilmekteydi, ayrıca bunların arasında küçük avlularda mevcuttur.

Evlerin en ilginç özelliklerinden biri de ölülerin kireç ve alçı karışımından sıvalı sekilerin (platformlar) altına gömülmesidir. Bir başka deyişle ölülerle bir arada yaşam mevcuttur. Evlerdeki mezarların sayısı bazen genellikle tane ile sınırlı olanlardan 70 bireyin kadar çıktığı sıradışı yapı örneklerde keşfedilmiştir. Çoklu şeklide defalarca aynı sekilerde defin yapılmış veya bazen toplu gömüler şeklinde ortaya çıkarılan Mezarlar içerisinde ölünün erkek veya kadın olmasına göre değişen mezar hediyeleri bulunuyor.

Çatalhöyük sakinlerinin dünyayı nasıl gördüğü ve konumları hakkında bir fikir verebileceğini düşündükleri ve buradaki yaşam ve ölümün iki çarpıcı özelliği üzerinde odaklanılabilir. Bir yandan özellikle "shrine" adı verilen özel ritüel yapılarda ve bazı büyük konut yapılarında duvarlara, sunaklara ve sekilere işlenmiş boğa başları (bukranyum) da eril bir tapınımın dikkat çekici örneklerinden olup, Çatalhöyük inanç dünyasında önemli bir öğedir. Mellaart ile başlayan 60'lı yılların Dönem Kazıları 1965'de durduruldu ve arkasında cevaplanmamış birçok soru bıraktı. Özellikle Mellaart'ın höyüğün güneybatısındaki kazılarında

ortaya çıkardığı 150 den fazla yapı ve 50 ye yakın "shrine" olarak adlandırılan bazıları birbirini tabakalar boyunca takip eden bu özel tapınım yapıları ile bir "kült mekânları mahallesi" mi ortaya çıkardığı ya da resimli duvarlara sahip odalar ve diğer simgesel, inançla ilişkili sıra dışı buluntuların, höyüğün diğer kısımlarında tekrarlanıp tekrarlanmadığı açıklığa kavuşmamıştır Söz konusu yerleşimde üst üste 18 yapı katı şeklinde tespit edilen Neolitik Dönemin en eski buluntuları yaklaşık MÖ 7200'e tarihlenmektedir. İçinde barındırdığı kentsel ögeleriyle kentin öncüsü olarak betimleyebileceğimiz bu yerleşme, medeniyetin ve ziraatın temellerini anlamamızda anahtar bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. 2012 yılında Dünya Kültür Mirası Kalıcı Listesine "Çatalhöyük Neolitik Kenti" olarak giren (liste no 1405) yerleşme ilk olarak 1958 yılında keşfedilmiştir. Aslında birbirini takip eden iki höyükten oluşan yerleşmedeki bilimsel kazı çalışmaları, 1961'den günümüze çeşitli aralıklarla 32 yıl boyunca sürerek günümüzde de kapsamlı biçimde devam etmektedir Konya'nın Çumra İlçesindeki Çatalhöyük'te 1961 yılında başlayan ve arkeoloji tarihine damgasını vuran buluntularla günümüze kadar dünya çapında popülerliğini sürdüren arkeoloji kazıların ikinci dönemi Ian Hodder başkanlığında 1993-2017 yılları arasında 25 sene sürmüştür. Bu kazılarda ilk defa daha küçük Kuzey tepesinde ilk kazılar gerçekleştirilmiştir. Üçüncü nesil kazılar üç senedir Anadolu Üniversitesi adına Doç. Dr. Ali Umut Türkcan başkanlığında halen sürmektedir.

Yazılıkaya/Midas Kale: Phryg Arkeolojisinin en önemli kültürel uzamlarından biri olan Phryg Yazılıkayası, 2022 yılından itibaren Bölümümüz Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Yusuf Polat Başkanlığında kazılmaktadır. Çalışmanın orta ve uzun vadeli sonuçları Anadolu Arkeolojisi ve Phryg Arkeolojisi üzerinde önemli değişiklikler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışma, Bölümümüz Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Rahşan Tamsü-Polat'ın Başkanlığında, çekirdek bölgesini yine Phryg Yazılıkaya'sının oluşturduğu Yüzey Araştırmaları ile bütünsel bir anlayışla desteklenmektedir.

Kanlıtaş: Höyük kuzeyden yaslandığı kayalıktan itibaren genişleyerek eteklerindeki tarla arazileri üzerinde yaklaşık 100 m. yarıçapındadır. Höyük bu şekildeki yerleşim şekli ile Eskişehir Orman Fidanlığı, Asmainler, Keskaya gibi diğer Porsuk yerleşimlerinin içinde bilinen en geniş ve korunmuş yerleşmesidir. Kanlıtaş Höyüğü, Eskişehir il merkezinin kuzeyinde İnönü İlçesi, Aşağı Kuzfındık Köyü'nün 1 km. doğusunda, yolun kenarında yer almaktadır. İlk olarak 1990 yılında Turan Efe'nin gerçekleştirdiği (1988-1992) yüzey araştırmasında saptanarak arkeoloji literatürüne kaya üstü bir höyük yerleşimi olarak geçen Kanlıtaş Höyük, Kalkolitik Dönem Porsuk Kültürü'nün (Orman Fidanlığı, Asmainler, Keskaya gibi) en iyi korunmuş ve en büyük yerleşmesidir. Eskişehir il merkezinin batısında İnönü ilçesine bağlı Aşağı Kuzfındık köyünün 1 km doğusunda yer alan Kanlıtaş Höyük, daralan Kuzfındık Vadisi'nin ortasında yükselen bağımsız bir kayalığa yaslanarak genişleyen ve eteklerindeki tarla arazileri üzerinde büyüklüğü ile dikkat çeken bir yerleşmedir. Höyük, Anadolu'da daha önce bilinmeyen bir çanak çömlek grubunun saptanması ile arkeoloji yazınına geçirilmiş ve daha sonra Eskişehir Orman Fidanlığı kazıları ile ortaya çıkan bulguların da eklemesi ile yerleşmenin Anadolu-Balkanlar ilişkisi içindeki önemli rolü ortaya konmuştur. Höyükte bulunan arkeolojik malzemenin genel değerlendirmesinde, höyüğün en erken MÖ 6. bin başlarında Erken Kalkolitik Dönemden başlayarak, kesintisiz biçimde Orta Kalkolitik, kolitik Dönemden daha geç malzeme vermeyen, tepe kesiminde yüzeyin hemen altından Erken Kalkolitik Döneme ait

dolgular ve mimari öğeler ortaya çıkmış ve devamında da bu döneme ait bulguların dikkat çekici şekilde derinleştiği görülmüştü. Kanlıtaş Höyük kazıları sırasında gün yüzüne çıkartılan takılar, süs objeleri, taş boncuklar ve bu nesnelerin üretiminde kullanılan üretim aletleri, "üretim zinciri aşamaları" adını verdiğimiz ilginç detayları ortaya sermektedir. Son üç yılda yapılan çalışmalarda, bu üretim zinciri aşamalarını sırayla bulmaya başladık. İlk gözlemlerimiz, bu yerleşimde başta mermer, manyezit ve diğer kayaçlar kullanılarak özellikle bilezik, halka ve boncuk üretiminde gerçekten Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağının sonuna kadar yaklaşık 3 bin seneyi aşan bir yerleşimin varlığı öngörülmektedir. Höyükte karşılaşılan bir diğer olgu ise, mermer bilezik üretimine ait belli aşamaları gösteren düzinelerce üretim parçası (düzinelerce disk) ve bitmiş örneklerin yoğun varlığı olmuştur. Bu bulgular, burada bir mermer bilezik endüstrisinin varlığını öngörmektedir. Kanlıtaş'ta 2013 yılından beri yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bulgular, yüzey toplama bulguları ile uyumlu şekilde, üst örtüde bir uzmanlaşma ve seri üretim olduğu yönündedir. Kanlıtaş insanlarının, bilezik ve takılar için üretilen taş halka gibi prehistorik objelerin seri üretimi için özel bazı üretim aletleri üzerinde kafa yordukları ve bu üretim aletlerini ona göre yaptıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında bu üretim odaları içinde ele geçen arkeolojik objeler, takıların üretimindeki delme işleminde kullanılan üretim zinciri aşamalarının en önemli elemanlarıdır. bazalttan yapılan düzinelerce öğütme taşının yanı sıra çeşitli havanelleri ve derin havanlar gibi zengin bir öğütme taş grubunun varlığı ile bazı örneklerde görülen tahıllara ait fitolit (silikalaşmış tahıl kabukları) kalıntıları da, Kanlıtaş'ta besin üretiminin de yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Bir yandan, ilk seneden beri bazı öğütme taşlarının üzerinde görülen kırmızı boya kalıntıları, öğütme taşları grubunun bu amaçla da kulanıldığını göstermiştir. Bir seramik kabın içindeki katmanlaşmış kırmızı boya kalıntıları, yuvarlak olasılıkla küçük aşı topanları ve öğütme grubunun üzerindeki birçok örnekle 2017'de sayısı artık 20'yi aşmış olan boya analizlerin sonuçları, numunelerin kırmızı hematit ve sarı renkte kendini gösteren limonit adı verilen kırmızı ve sarı aşı boyaları olduğunu ortaya koymuş ve özellikle çoğu numunedeki demir oksit oranlarının yüksekliği dikkat çekmiştir. Höyük, Anadolu'da daha önce bilinmeyen bir çanak çömlek grubunun saptanması ile arkeoloji yazınına geçirilmiş ve daha sonra Eskişehir Orman Fidanlığı kazıları ile ortaya çıkan bulguların da eklemesi ile yerleşmenin Anadolu-Balkanlar ilişkisi içindeki önemli rolü ortaya konmuştur. Höyükte bulunan arkeolojik malzemenin genel değerlendirmesinde, höyüğün en erken MÖ 6. bin başlarında Erken Kalkolitik Dönemden başlayarak, kesintisiz biçimde Orta Kalkolitik, Dönemden daha geç malzeme vermeyen, tepe kesiminde yüzeyin hemen altından Erken Kalkolitik Döneme ait dolgular ve mimari öğeler ortaya çıkmış ve devamında da bu döneme ait bulguların dikkat çekici şekilde derinleştiği görülmüştü. Höyükteki kazılar, 2017 yılına kadar hep anakaya üzerinde yer alan yerleşimin tepe kısmında gerçekleştirilmişti. 2018 yılında ilk defa tepeden ayrı olarak, höyüğün yamaç kesiminde yüzey araştırmaları gerçekleştirildi. Burada, İlk Tunç Çağına ait bulguların yoğunluğu ile dikkat çeken doğu kesimindeki bir alanda açılan plankare, öngörüleri doğrulamış ve hemen yüzeyin altından İlk Tunç Çağının II evresine ait sıra dışı yoğunlukta tam kaplar ve figürinler ile bir yerleşimin olabileceğini göstermiştir. Bununla beraber, buranın üstünün yoğun kille kapatılmış olması, herhangi bir mekana rastlanmaması ve anakayaya elips oyuklar açılması gibi özellikler, buranın belki de bir mezarlık alanı olabileceğini düşündürmektedir. Höyükteki kazılar, 2019 yılına kadar hep anakaya üzerinde yer alan yerleşimin tepe kısmında gerçekleştirilmişti. 2018 yılında ilk defa tepeden ayrı olarak, höyüğün yamaç kesiminde yüzey

araştırmaları gerçekleştirildi. Burada, İlk Tunç Çağına ait bulguların yoğunluğu ile dikkat çeken doğu kesimindeki bir alanda açılan plankare, öngörüleri doğrulamış ve hemen yüzeyin altından İlk Tunç Çağının II evresine ait sıra dışı yoğunlukta tam kaplar ve figürinler ile bir yerleşimin olabileceğini göstermiştir. Bununla beraber, buranın üstünün yoğun kille kapatılmış olması, herhangi bir mekana rastlanmaması ve anakayaya elips oyuklar açılması gibi özellikler, buranın belki de bir mezarlık alanı olabileceğini düşündürmektedir. Kanlıtaş Höyük'te yapılan kazılar sırasında ilk dikkati çeken buluntu topluluklarından biri, üretimde uzmanlaşmayı gösteren bulgulardır. Kanlıtaş Höyük'te yapılan kazılar sırasında ilk dikkati çeken buluntu topluluklarından biri, üretimde uzmanlaşmayı gösteren bulgulardır. Kanlıtaş Höyük kazıları sırasında gün yüzüne çıkartılan takılar, süs objeleri, taş boncuklar ve bu nesnelerin üretiminde kullanılan üretim aletleri, "üretim zinciri aşamaları" adını verdiğimiz ilginç detayları ortaya sermektedir. Son yedi yılda yapılan çalışmalarda, bu üretim zinciri aşamalarını sırayla bulmaya başladık. İlk gözlemlerimiz, bu yerleşimde başta mermer, manyezit ve diğer kayaçlar kullanılarak özellikle bilezik, halka ve boncuk üretiminde tarihöncesinde özel bir yerleşme olduğu dikkat çekmektedir. İlk Tunç Çağının sonuna kadar yaklaşık 3 bin seneyi aşan bir yerleşimin varlığı öngörülmektedir. Höyükte karşılaşılan bir diğer olgu ise, mermer bilezik üretimine ait belli aşamaları gösteren düzinelerce üretim parçası (düzinelerce disk) ve bitmiş örneklerin yoğun varlığı olmuştur. Bu bulgular, burada bir mermer bilezik endüstrisinin varlığını öngörmektedir.

Çavlum: Prof. Dr. Nejat Bilgen, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi iken, Eskişehir ili Alpu ilçesi yakınlarındaki Çavlum Köyünde kazılar gerçekleştirmiş ve Hitit Arkeolojisi üzerine önemli sonuçlar elde etmiştir. Çalışma sonuçları bir monografiye dönüşerek yayımlanmıştır.

Ayrıca bölümümüzdeki tüm öğretim elemanlarının heyet üyesi olarak çeşitli kazı ve yüzey araştırması projelerinde yer aldıkları gibi, Dr. Necmettin ERAYDIN'da 2020-2021 yaz döneminden itibaren İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Emre Erten'in başkanlığında Eskişehir'in 6 ilçesinde yürütülen Epigrafik yüzey araştırmasının bilimsel heyetinde Uzman Epigraf olarak çalışmalarını yürütmektedir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün kurulmasının ne kadar doğru, önemli ve yararlı bir karar olduğu ortadadır. Umarız şimdi ve gelecekteki bölüm öğretim elemanları ve öğrenciler bilimin, aydınlanmanın, gerçeğin meşalesini Anadolu'nun her noktasına taşımaya, Anadolu Arkeolojisinin evrensel kültür tarihindeki anıtsal konumunu ortaya koyacakları araştırmalarla geliştirmeye devam ederler.

Felsefe Bölümü

Fırat ŞENOL[1]

Demet Taşdelen, Hüseyin Fırat Şenol, İskender Taşdelen, Serdar Uslu, Necdet Yıldız, Emin Oral[2]

18 Ağustos 1993 tarihinde 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuş olan Edebiyat Fakültesi, 1982 yılından sonra "Edebiyat Fakültesi" adlı altında kurulan ilk fakülte olma özelliğine sahiptir. 2007 yılında kurulmuş olan Felsefe Bölümü, Fakülte bünyesindeki altıncı bölümdür.

Bölümün kurulması, Edebiyat Fakültesi Kurulunda 25 Ocak 2007 tarihinde alınan karar ve Anadolu Üniversitesi Rektörlüğünün "Edebiyat Fakültesi bünyesinde Felsefe Bölümü açılması, 2007-2008 eğitim öğretim yılında 20 öğrenci alınması ve isteğe bağlı hazırlık sınıfı açılması" teklifinin 11 Mayıs 2007 tarihinde YÖK Genel Kurulu tarafından onaylanması sonucunda resmiyet kazanmıştır. Felsefe Bölümü, kuruluşundan itibaren vizyonunu yurtiçi ve yurt dışında akademide, araştırma kurumlarında ve çeşitli kuruluşlarda başarılı olan, akla dayalı araştırmalar yapabilen, yaşamın her alanında kavramları doğru kullanan, eleştirel bilince sahip, bilime ve insanlığa olumlu katkılar üretebilen mezunlar yetiştirmek olarak belirlemiştir.

Bölüm başkanlığı görevini 2007-2019 yılları arasında Prof. Dr. Demet Taşdelen yürütmüştür; 2019 yılından itibaren bu görevi Doç. Dr. Hüseyin Fırat Şenol üstlenmiştir. Felsefe Bölümü bünyesinde, 23 Ağustos 2007 tarihli YÖK Genel Kurulu uyarınca; Sistematik Felsefe Anabilim Dalı, Mantık Anabilim Dalı ve Felsefe Tarihi Anabilim Dalı olmak üzere üç anabilim dalı açılmıştır.

[1] Felsefe Bölüm Başkanı

[2] Felsefe Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

Sistematik Felsefe Anabilim dalında Prof. Dr. Demet Taşdelen (Anabilim Dalı Başkanı) ve Araştırma Görevlisi Emin Oral (2020'den itibaren: 2010-2019 yılları arasında Arş. Gör. Dr. Serpil Ütebay'ın Bölüme önemli hizmetleri geçmiş, Dr. Ütebay, 2019 yılında istifa etmiştir), Mantık Anabilim dalında Doç. Dr. İskender Taşdelen (Anabilim Dalı Başkanı), Felsefe Tarihi Anabilim dalında ise Doç. Dr. Hüseyin Fırat Şenol (Anabilim Dalı Başkanı: bu görevi 2008-2019 yılları arasında Dr. Öğretim Üyesi Serdar Uslu yürütmüştür), Dr. Öğretim Üyesi Necdet Yıldız (2014-2019 yılları arasında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Bölümümüz adına ÖYP kapsamında doktora çalışmalarını yürütmüş, 2019 yılında doktorasını tamamladıktan sonra tam zamanlı olarak göreve başlamıştır) ve Dr. Öğretim Üyesi Serdar Uslu bulunmaktadır.

İlk mezunlarını 2010-2011 eğitim öğretim yılında veren Felsefe Bölümü'nün, Macaristan'dan Szeged, Polonya'dan Adam Mickiewicz ve Fransa'dan Paris VII (Denis Diderot) Üniversiteleri'yle Erasmus öğrenci ve öğretim üyesi değişim anlaşmaları; Farabi Programı kapsamında da İstanbul Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Galatasaray Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi Felsefe Bölümleri ile anlaşmaları bulunmaktadır.

Bölümümüzde her yıl fakülte içinden ve yurtiçindeki üniversitelerin felsefe bölümlerinden de misafir öğretim üyeleri ders vermektedir.

Mütercim ve Tercümanlık Bölümü

Zehra GÜLMÜŞ[1]

Zehra Gülmüş, Volga Yılmaz Gülmüş[2]

Mütercim-Tercümanlık Bölümünün vizyonu ülkemizde kültürlerarası iletişime katkıda bulunan öncü bir birim olmaktır. Mütercim ve Tercümanlık Bölümünün misyonu küreselleşmeyle birlikte yoğunlaşan uluslararası kültürel, siyasi, ekonomik, ticari vb. ilişkilere bağlı olarak artan nitelikli çevirmen gereksiniminin karşılanmasına ve ülkemizde çeviribilim disiplininin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda Mütercim-Tercümanlık Bölümünün temel değerleri çağdaşlık, yenilikçilik, yaratıcılık, çok kültürlülüktür.

Anadolu Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü, 2076 sayılı Yükseköğretim Kurulu kararıyla, 2547 sayılı Kanun'un 2880 sayılı Kanun'la değişik 7/d-2 maddesi uyarınca, 29 Eylül 2000 tarihinde Yabancı Diller Yüksekokulunda kurulmuştur. 2010-2011 öğretim yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Almanca Mütercim-Tercümanlık Yüksek Lisans (Tezli) Programı açılmıştır. Anadolu Üniversitesinin 13.11.2012 tarihli Senato kararıyla (Karar no. 12) Edebiyat Fakültesine aktarılan Mütercim-Tercümanlık Bölümü halihazırda lisans programına öğrenci kabul etmemektedir.

Bölümüzün Edebiyat Fakültesinde henüz aktif bir lisans programı bulunmamaktadır; Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı adı altında faaliyet göstermektedir.

Mütercim-Tercümanlık Bölümü kadrosunda halihazırda iki öğretim üyesi bulunmaktadır: Prof. Dr. Zehra GÜLMÜŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Volga YILMAZ GÜLMÜŞ.

---

[1] Mütercim ve Tercümanlık Bölüm Başkanı

[2] Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

Almanca Mütercim-Tercümanlık (Tezli) YL (ve içinde yer alan Bilimsel Hazırlık) programı açıldığından bu yana başta Anadolu Üniversitesinde başka birimlerden (Yabancı Diller Yüksekokulundan ve Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümünden) olmak üzere bölüm ve Anadolu Üniversitesi dışından (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümünden) görevli, Alman dilinde uzman ve çeviribilim alanı ile ilişkili akademik çalışmalarda bulunan öğretim üyelerinin desteği ile yürütülmektedir. Almanca Mütercim-Tercümanlık Yüksek Lisans Programına aşağıdaki öğretim üyeleri katkıda bulunmaktadır veya daha önceki yıllarda katkıda bulunmuştur:

Prof. Dr. Asuman AĞAÇSAPAN
Prof. Dr. Ayhan BAYRAK
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR
Prof. Dr. Zehra GÜLMÜŞ
Prof. Dr. Ali GÜLTEKİN
Prof. Dr. Yüksel KOCADURU
Prof. Dr. Kadriye ÖZTÜRK
Doç. Dr. İnci ARAS
Doç. Dr. Gülcan ÇAKIR
Doç. Dr. R. Şeyda ÜLSEVER
Dr. Öğr. Üyesi Ümit KAPTI
Dr. Öğr. Üyesi Gönül KARASU
Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm UÇAR
Dr. Öğr. Üyesi Volga YILMAZ GÜMÜŞ

Bölümümüz öğretim üyeleri Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen seminer ve webinarlar kapsamında çeviribilimin farklı alanlarıyla ilgili sunumlar yapmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Volga Yılmaz Gümüş, TÜBİTAK 2219-Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında Ocak 2022-Ocak 2023 arasında bir yıl Amerika Bileşik Devletleri'nde University of Massachusetts Amherst'te çevrimiçi çevirmen eğitimi alanında araştırma yapmıştır. Dr. Öğr. Üyesi Volga Yılmaz Gümüş, Eylül 2018-Eylül 2021 arasında yürütülen, Avrupa Komisyonu destekli "3D Jail: Printing the Future" başlıklı Erasmus+ projesinde araştırmacı olarak yer almıştır. Prof. Dr. Zehra Gülmüş ve Dr. Öğr. Üyesi Volga Yılmaz Gümüş, Aralık 2014-Aralık 2016 arasında yürütülen Anadolu Üniversitesi BAP destekli "Creating a Trilingual (Turkish-English-German) Term Base to Ensure Standardization in the Institutional Translations of Anadolu University" başlıklı projede (Proje numarası 1409E397) araştırmacı olarak yer almışlardır.

YÖKAK eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme, toplumsal katkı ve yönetim sistemi süreçlerini "planlama, uygulama, kontrol etme ve önlem alma" döngüsü kapsamında Birimimizde her yıl öz değerlendirme yapılmaktadır.

Psikoloji Bölümü

Aslı ASLAN[1]

Aslı Aslan, Tuğba Görgülü, Aysu Mutlutürk, Nagihan Taşdemir, Fulya Kırımer Aydınlı, Cansu Yılmaz, Esma Esen Çiftçi Houghton, Gamze Er Vargün, Şule Pala Sağlam, Özge Bozkurt[2]

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 18 Ağustos 1993 tarihinde 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuş ve 1982 yılından sonra "Edebiyat Fakültesi" adlı altında kurulan ilk fakülte olmuştur. Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 2021 tarihi itibarıyla öğrenci almaya başlamıştır. Psikoloji Bölümüne öğrenci alınması konusundaki teklifimiz 24.03.2021 tarihli Yükseköğretim Genel Kurul toplantısında incelenmiş ve 2547 sayılı Kanun'un 2880 sayılı Kanunla değişik 7/d-2 ile 7/h maddesi uyarınca, Bölümümüze 2021-2022 eğitim öğretim yılından itibaren 60 öğrenci alınması uygun görülmüştür. Bölümümüzün 2022-2023 eğitim-öğretim yılından itibaren %30 İngilizce Lisans Programı ile öğrenci alabilmesine ilişkin talebi, 13.01.2022 tarihli, 01 numaralı, Fakülte Kurulu Kararı ile onaylanmıştır. Teklifimiz, 09.03.2022 tarihli Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında incelenmiş ve 2547 Sayılı Kanun'un 2880 Sayılı Kanun'la değişik 7/d-2, 7/h maddeleri ile Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dille Öğretim Yapılmasında Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmeliğin 8. maddesi uyarınca, Bölümümüz öğretim dilinin en az %30 İngilizce olması ve Zorunlu İngilizce Hazırlık Sınıfı açılması uygun görülmüştür.

Psikolojinin önemi günümüz dünyasında, hayatın her alanında artmaktadır. Aynı zamanda, psikolojinin yaygınlığının bir sonucu olarak, toplumda psikolojik kavram, kuram ve yaklaşımların yanlış yorumlanması ve/veya uygulanması söz konusudur. Bölüm olarak temel hedeflerimizden biri psikoloji alanındaki temel ve güncel bilimsel bilgileri öğrencilerimizle

[1] Psikoloji Bölüm Başkanı

[2] Psikoloji Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

teorik ve uygulamalı dersler aracılığıyla paylaşmaktır. Bir diğer ana hedefimiz ise, gelecekte akademik ve uygulamalı olarak psikoloji alanlarına ve topluma katkı sağlayacak yetkinlik ve özgüvene sahip bireyler yetişmesine aracılık etmektir.

Lisans programından mezun olan öğrencilerimize "Psikoloji Lisans Programı" diploması verilmektedir. Mezunlar, bu diploma ile, ilgili sınavlarda (KPSS, ALES, YDS gibi) başarılı olmak suretiyle, kamuda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın çeşitli birimlerinde (Göç, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Daire Başkanlığı, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü gibi); Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastaneler ve Türkiye Kamu Sağlığı bünyesinde; Adalet Bakanlığı'na bağlı adliye, ceza infaz kurumları, denetimli serbestlik müdürlükleri ve benzer kurumlarda; İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak İl ve İlçe Emniyet Müdürlükleri'nde ya da Göç İdaresi Daire Başkanlığı'na bağlı kurum ve kuruluşlarda; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hastane ve rehberlik ve danışma merkezi birimlerinde "psikolog" olarak istihdam edilmektedirler. Ayrıca lisans öğrenimi sırasında ya da sonrasında formasyon eğitimi alan mezunlar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında rehber öğretmen olarak çalışabilmektedir. Öte yandan, kurumların kıstaslarını yerine getirmek şartıyla, lisans sonrasında ya da lisansüstü eğitimi sırasında üniversitelerde "Araştırma Görevlisi" kadrosunda; yüksek lisans mezuniyeti sonrasında "Öğretim Görevlisi" kadrosunda çalışabilmektedirler. Özel sektörde ise; medya kuruluşlarında metin yazarı, pazarlama uzmanı, insan kaynakları uzmanı ve bunun gibi pozisyonlarda, özel ana okulları ve kreşlerde sorumlu müdür; özel eğitim merkezleri, huzur evleri, bakım merkezleri gibi kurumlarda psikolog unvanıyla, psikoloji biliminin uygulama alanlarında iş bulabilmektedirler.

2021 yılında aktif olarak öğrenime başlamış olan bölümümüzün bölüm başkanlığı görevini 2015 yılından Ekim 2023'e kadar Doç. Dr. Nagihan Taşdemir üstlenmiştir. Ekim 2023 itibariyle bölüm başkanlığı görevini Prof. Dr. Aslı Aslan yürütmeye başlamıştır.

Psikoloji Bölümü bünyesinde, kuruluş aşamasında, Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı, Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalı ve Uygulamalı Psikoloji Ana Bilim Dalı olmak üzere üç anabilim dalı açılmıştır.

Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı: Doç. Dr. Nagihan Taşdemir, Dr. Öğretim Üyesi Fulya Kırımer Aydınlı, Dr. Öğretim Üyesi Cansu Yılmaz, Dr. Öğretim Üyesi Esma Esen Çiftçi Houghton

Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalı: Dr. Öğretim Üyesi Gamze Er Vargün, Dr. Öğretim üyesi Aysu Mutlutürk, Arş. Gör. Şule Pala Sağlam

Uygulamalı Psikoloji Ana Bilim Dalı: Prof. Dr. Aslı Aslan, Doç. Dr. Tuğba Görgülü, Arş. Gör. Özge Bozkurt görev almaktadır.

Bölümümüzde Genel Biyoloji, Fizyolojik Psikoloji gibi dersleri üniversitelerin Biyoloji, Tıp gibi alanlarında görev yapan öğretim üyeleri yürütmektedir. Bölümümüz, 2021 yılından itibaren, EA puanıyla öğrenci alan lisans programları arasında, YKS Yerleştirme Sonuçlarına

göre, tercih sıralamasında üst sıralara yükselmiştir. Bölümümüz Türkçe Lisans programı ilk mezunlarını 2024-2025 eğitim öğretim yılında verecektir. Bölümümüz %30 İngilizce Lisans Programı ise ilk mezunlarını 2025-2026 eğitim öğretim yılında verecektir.

Bölümümüz öğretim üyeleri tarafından ulusal ve uluslararası iş birlikleri ile çeşitli projeler yürütülmektedir. Bu projelerden bazılarına değinecek olursak:

Doç. Dr. Tuğba Görgülü, 2019-2020 yılları arasında Rochester Üniversitesi Tıp Fakültesi, İntiharı Önleme Merkezi'nde gerçekleştirdiği post-doktora çalışması boyunca, intiharı önleme, madde bağımlılığı ve motivasyonel görüşme tekniği alanlarında uzmanlaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin New York eyaletine bağlı denetimli serbestlik biriminde (pre-trial service) yüksek riskli gruplarda madde bağımlılığı ve intiharı önleme üzerine araştırmalar yapmıştır.

Adalet Bakanlığı'na bağlı kurumlarda psikolog olarak görev yapmış olan Doç. Dr. Tuğba Görgülü, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nde çeşitli programların geliştirilmesi ve revizyon çalışmalarına liderlik etmiştir. Aynı zamanda UNICEF bünyesinde çocuklara yönelik "Adım Adım Değişim Programı" isimli grup müdahale çalışmasını geliştirmiştir. Halen birçok Avrupa Birliği Projeleri ve Bilimsel Araştırma Projeleri'nde kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet, suça sürüklenen çocuk, çocuk işçiliğinin önlenmesi, madde bağımlılığı ve deprem mağdurlarına yönelik psikososyal müdahale çalışmalarına ilişkin bilimsel ve uluslararası çalışmalarda yürütücü, danışman ve araştırmacı olarak çalışmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Fulya Kırımer Aydınlı TÜBİTAK-2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında bir yıl süreyle (Eylül 2023 – Eylül 2024) Groningen Üniversitesi (Hollanda) Sürdürülebilir Sağlık Bölümünde "Eko-anksiyetenin iklim değişikliğine yönelik uyum davranışları üzerindeki işlevsel rolü" başlıklı projesi başta olmak üzere çevre psikolojisi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

Dr. Öğretim Üyesi Aysu Mutlutürk, geçmişi hatırlama ve geleceği düşünme süreçleri üzerine araştırmalar yapmaktadır. Geleceği düşünebilme yetisi ile işleyen belleğin görsel ve sözel kısımları arasındaki ilişkiyi incelediği projesi TÜBİTAK 1002A kapsamında desteklenmektedir. Modern mirasın korunması, yere bağlılık ve mekan belleği arasındaki ilişkinin incelendiği, TED Üniversitesi'yle ortaklaşa sürdürülen ve TÜBİTAK 3501 kapsamında desteklenen bir diğer projede araştırmacı olarak yer almaktadır. Ayrıca TÜBİTAK Bilim ve Toplum Programları kapsamında Bilim Söyleşileri etkinliklerinde görev almaktadır. Danışmanlığını üstlendiği gelecek düşüncesi, risk algısı ve iklim değişikliği konulu iki öğrenci projesi de TÜBİTAK 2209A kapsamında desteklenmektedir.

Dr. Öğretim Üyesi Gamze Er Vargün, TÜBİTAK-2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında bir yıl süreyle (Şubat 2022 – Şubat 2023) Warwick Üniversitesi (İngiltere) Psikoloji Bölümünde doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmış, "Çocuk ve ergenlerin saldırgan ve olumlu sosyal davranışlarına etki eden sosyo-duygusal faktörler" başlıklı projesini yürütmüştür. Ayrıca, "Ergenlerde Kişilerarası Duygu Düzenleme ve Olumlu Sosyal Davranışlar: Kültürlerarası Bir Çalışma (Interpersonal emotion regulation

and prosocial behavior in adolescents: A cross-cultural study)" başlıklı uluslararası iş birlikli araştırma projesi, Avrupa Gelişim Psikolojisi Derneği (European Association of Developmental Psychology-EADP) tarafından iki yıl süre (Ocak 2022 – Ocak 2024) ile desteklenmeye hak kazanmıştır. Bu projede Dr. Er Vargün'ün iş birliği içinde olduğu araştırmacılar Michaela Gummerum (Warwick Üniversitesi) ve Lysanne te Brinke (Rotterdam Erasmus Üniversitesi) Eylül 2023 tarihinde bölümümüzü ziyaret etmiştir. Bu ziyaretleri sırasında bölümümüz öğretim üyeleri Dr. Er Vargün ve Dr. Cansu Yılmaz tarafından organize edilen "Çocukluktan Beliren Yetişkinliğe Sosyo-Duygusal Gelişim (Socio-emotional Development from Childhood to Emerging Adulthood)" başlıklı sempozyum fakültemizde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Dr. Yılmaz, Dr. Er Vargün ve Dr. Gummerum halen Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenen "Taşınma Sıklığının Beliren Yetişkinlikteki Psikolojik Sonuçlarının İncelenmesi: Algılanan Duyarlılığın Rolü" başlıklı genel amaçlı projeyi yürütmektedirler.

Bölümümüzde Dr. Cansu Yılmaz ve Dr. Esma Esen Çiftçi tarafından kurulan bir sosyal psikoloji lab grubu bulunmaktadır (https://www.sosillab.com/). "Sosillab: Sosyal İlişkiler Labı" sosyalleşme alanları, sosyal ağlar, cinsiyetçilik, yakın ilişkiler gibi konular üzerinde araştırmaların yürütüldüğü ve lisans öğrencilerine araştırma sürecine katılma fırsatı veren bir araştırma grubudur. Dr. Yılmaz ve Dr. Çiftçi, Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenen "İşyerinde Cinsiyetçilik, Evdeki Partnere Bağlılığı Nasıl Etkiler: Partnerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Katılımının Rolü" başlıklı yayın araştırma projesini yürütmüştür. Dr. Esma Esen Çiftçi "Çoklu Lab: Ahlaki Dengeleme (https://moralbalancing.weebly.com/) ve "Afrika Etkilerinin Tekrarlanabilirliğini ve Genellenebilirliğini Araştırmak: Çoklu Lab Afrika Çalışması (https://osf.io/vh6td/) adlı projelerin Türkiye araştırma grubunda yer almaktadır. Dr. Yılmaz, Murdoch Üniversitesi'nden Dr. David Lewis'le imrenme konulu araştırma projesinin Türkiye ayağını yürütmektedir.

Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü

Makbule SABZİYEVA[1]

Makbule Sabziyeva, Leyla Şener, Nilüfer Denissova, Hakan Saraç, Kevser Tetik, Sonnur Aktay, Onur Aydın, Cihan Kara[2]

Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü 2010-2011 eğitim-öğretim yılında lisans programıyla eğitimi başlatmıştır. Bölümde, dil öğretimi için öğrencilere okuma, dinleme, konuşma, yazma gibi gerekli olan kuramsal ve uygulamalı bilgi ve beceriler kazandırmanın yanı sıra Rus edebiyatı, Rusya tarihi ve kültürünü içeren dersler de verilmektedir. Öğrencilere çağdaş ve kaliteli bir eğitim sunarak onlara çalışma ve bilimsel araştırma yapma becerilerini kazandırmayı hedefleyen Bölümde, 2016-2017 Eğitim Yılı itibariyle zorunlu Rusça hazırlık sınıfı açılmıştır. Bölümde eğitim dili Rusçadır. Hazırlık sınıfı dahil bölümde eğitim süresi 5 yıldır. İsteğe bağlı olarak staj yapma olanağı sağlanmaktadır.

Bölüm öğrencileri için Mevlâna ve Erasmus Öğrenci Değişim Programları mevcuttur. Bu programlar sayesinde öğrenciler eğitimlerinin 1 veya 2 dönemini anlaşma sağlanan yurtdışındaki üniversitelerin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde sürdürebilirler. Öğrenciye programdan yararlandığı süre boyunca gideceği ülkenin koşullarına uygun olarak burs verilmektedir.

Bölüm öğrencileri, Çift Anadal Programı ile YKS sınavına girmeden eşzamanlı olarak başka bir bölümde de eğitim alabilir, iki lisans diplomasıyla mezun olabilirler. Ayrıca Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin herhangi bir bölümünde de YKS sınavına girmeden eğitim alabilirler.

[1] Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

[2] Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanları, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, 26470, Tepebaşı/Eskişehir.

Yurt içi veya yurt dışındaki farklı Yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler, bölüme kayıt yaptırdıktan sonraki ilk hafta içinde diğer üniversitelerde alınan derslerin tanımlanması için başvurdukları takdirde kredi ve not transfer bilgileri ilgili öğretim biriminin yönetim kurulu tarafından değerlendirilerek bütün öğrenimini kapsayacak şekilde bir defaya mahsus olmak üzere karara bağlanır.

Öğrencinin programdan mezun olabilmesi için asgari 240 ECTS krediyi tamamlamış olması ve genel not ortalamasının 4,00 üzerinden en az 2,00 olması gerekmektedir. Bölümden mezun olan öğrenci eğitimini devam ettirmek için sosyal bilimlerin birçok alanında yüksek lisans, doktora programlarına başvurabilir.

Bölümde aktif sosyal hayat sürdürülmektedir. Rusça anlatımlı şehir gezileri, çeşitli bilgi oyunları, yarışmalar, Rusya'daki üniversitelerden öğrenciler ile satranç turnuvaları dahil birçok bilimsel etkinlik de yapılmaktadır.

Olimpiyatlar: Bölüm öğrencileri Ulusal ve Uluslararası Rusça Olimpiyatlarına katılarak birçok kez birincilik madalyasına sahip olmuştur. 2017 yılında Rus Aydınlanma ve Kültürel İşbirliği Cemiyeti tarafından düzenlenen "Rus Dili Olimpiyatları"na bölümden 47 öğrenci katılarak derecelere girdi. 2018 yılında Rusya Hükümetinin Rusya ile İşbirliği Kurumunun Türkiye Temsilciliği tarafından düzenlenen Ulusal Rusça Olimpiyatlarında bölüm öğrencileri Aleyna Pehlivanoğlu ve Gözde Nur Çöpçü altın madalyayı paylaştı. 2022 yılında Rusya Üniversitelerinin katılımıyla Türkiye'de düzenlenen VI. Ulusal Olimpiyatta öğrencimiz Altan Deniz Dadaylı üçüncülüğe hak kazandı.

Sempozyumlar: 18 Nisan 2018 yılında Türkiye'de bulunan Rus Dili ve Edebiyatı Bölümleri arasında ilk olarak bu bölümde "Geçmişten Günümüze Rus Dili, Edebiyatı ve Kültürü" I. Uluslararası Bilimsel Öğrenci Sempozyumu gerçekleşti. A. Soljenitsin'in 100. doğum yılının anısına düzenlenen sempozyuma üç farklı ülkeden 25 öğrenci katıldı.

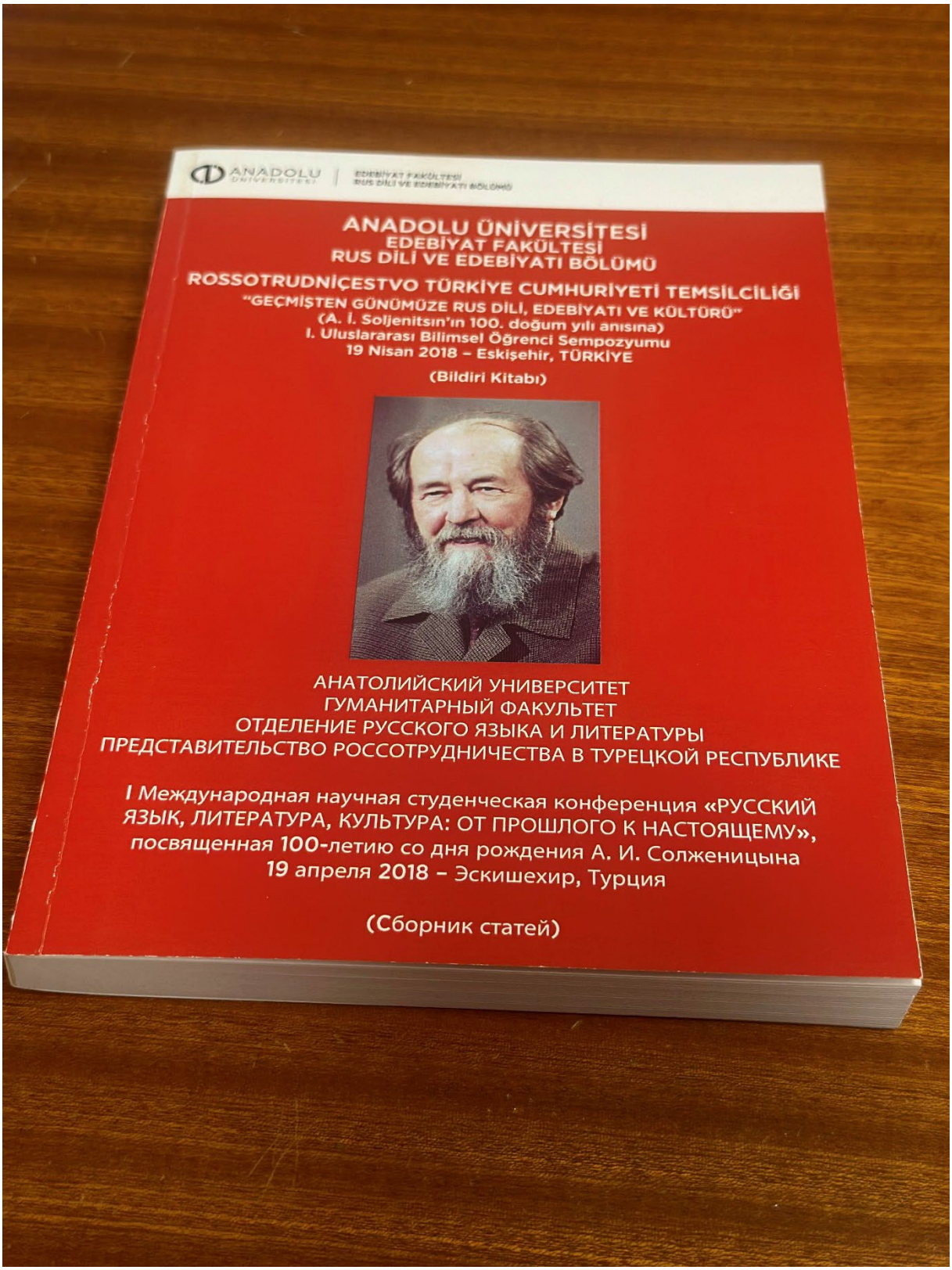
Uluslararası Bilimsel Öğrenci Sempozyumu'n ikincisi F. Dostoyevski'nin 200. doğum yılını kutlama çerçevesinde 5-6 Mayıs 2021 yılında gerçekleşti. Sempozyumda beş farklı ülkeden elli civarında öğrenci sunum yaptı.

Söyleşiler: Bölümde Rus Edebiyatı çevirmenleriyle söyleşiler ("Genç Çevirmenlere Tavsiyeler", "1920'li Yıllarda Rus Tiyatrosu: Eğilimleri ve Temsilcileri" vs.); seminerler ("XXI. Yüzyıl Rus Edebiyatını Ne Kadar Tanıyoruz? Çağdaş Rus Edebiyatı Çevirileri", "Rusya Tarihinden Kesitler. Kadim Ruslar", "Rus Toplumunda Atatürk'ün Yeri", "Yapay Zeka ile Eğitim-Öğretim, İleri Düzey Uygulamalar ve Pratik Öneriler" vs.); Rus kültürünü yansıtan sergiler (A.Soljenitsin'in 100. Doğum yılı anısına, F.Dostoyevski'nin 200. doğum yılına anısına vs.) düzenlendi. Rusça dilbilgisinin geliştirilmesiyle ilgili etkinliklerin düzenlenmesinin yanı sıra öğrenciler başka şehirlerdeki etkinliklere de (İstanbul Üniversitesinde düzenlenen "Rus Edebiyatı ve Çeviri Haftası", Ankara Rusya Dostluk Evi'nde Rusya Halklar Dostluğu Üniversitesi tarafından düzenlenen "Türkiye Cumhuriyeti'nde Rus Dili ve Edebiyatı Haftası") katılmaktadırlar.

Kulüpler: Bölümde "Yabancı Diller Kulübü" ve "Rusça Konuşma Kulübü" faaliyet göstermektedir.

Bilimsel Çalışmalar: Bölüm öğretim elemanları birçok bilimsel çalışmaya imza atmışlar. Bunların arasında Bilimsel Araştırma Projeleri ("*Çağdaş Rus Kadın Edebiyatına Cinsiyetçi Bir Yaklaşım*," "*Rus Dilbiliminde Söylem Kavramı Üzerine Yaklaşımlar*"); bilimsel kitaplar (Aktay, Ş., Aktay, S. *Rus Adbilimi*. Dorlion, 2021; Denissova, N. *Rus Dilbilimsel Çeviri Kuramı. Vilen Komissarov, Eşdeğerlik*. Kriter Yayınevi, 2023; Saraç, H. *İnanışlar ve Gelenekler Bağlamında Türk ve Slav Kültürlerinde Renk Sembolizmi*. Günce Yayınları, 2023; Tetik, K. *Bilimsel Keşiflerden Edebî Eserlere Uzanan Yol: Rus Edebiyatında Bilim Nesri.* Günce Yayınları, 2023; vs.) bulunmaktadır. Bilimsel kitapların ve kitaplarda bölüm yazarlıklarının yanı sıra bölüm öğretim elemanlarının birçok kitap tercümeleri de bulunmaktadır. Birçok uluslararası ödüle ("Manas'n Mirascıları" Türk Dünyasına Hizmet Ödülü; Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi ve çeşitli eğitim kurumlarından verilen En İyi Bildiri ödülleri) Rusya Hükümetinin Rusya ile İşbirliği Kurumunun Türkiye Temsilciliği tarafından verilen teşekkür mektuplarına ve çeşitli kurum ve kuruluşlardan verilen teşekkür belgelerine layık görülen bölüm öğretim elemanları bilimsel dergilerin ve bilimsel kitapların editörlüğünü de yapmaktadırlar.

İş Olanakları: Günümüzde Bölüm mezunları Cumhurbaşkanlığı'nda, Üniversitelerde (Anadolu Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Milli Savunma Üniversitesi vs.), Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda, Yayınevlerinde (Kızıl Panda Yayınevi, Dorlion Yayınları, Alfa Yayın Grubu vs.), Havayolu şirketlerinde, Göç idarelerinde, Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde, devlet ve özel kurumlarının yurt dışı satış ve pazarlama ofislerinde, hukuk bürolarında alanlarıyla ilgili çalışmaktadırlar.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
ROSSOTRUDNİÇESTVO TÜRKİYE CUMHURİYETİ TEMSİLCİLİĞİ
"GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUS DİLİ, EDEBİYATI VE KÜLTÜRÜ"
(A. İ. Soljenitsın'ın 100. doğum yılı anısına)
I. Uluslararası Bilimsel Öğrenci Sempozyumu
19 Nisan 2018 – Eskişehir, TÜRKİYE
(Bildiri Kitabı)
АНАТОЛИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ГУМАНИТАРНЫЙ ФАКУЛЬТЕТ
ОТДЕЛЕНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РОССОТРУДНИЧЕСТВА В ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ
I Международная научная студенческая конференция «РУССКИЙ ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА: ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ», посвященная 100-летию со дня рождения А. И. Солженицына
19 апреля 2018 – Эскишехир, Турция
(Сборник статей)

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

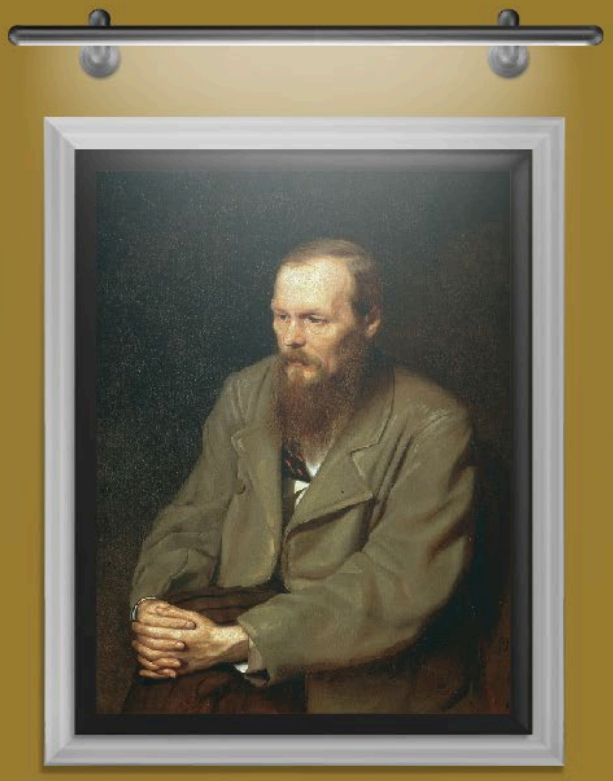

A. İ. SOLJENİTSİN
(1918-2008)

ANADOLU ÜNİVE
EDEBİYAT FAKÜ
RUS DİLİ VE EDEBİYA
DOLU ÜNİVERSİTES

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ | EDEBİYAT FAKÜLTESİ | RUS DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

SERGİ

F. M. DOSTOYEVSKİ'NİN 200. DOĞUM YILI ANISINA

"F. M.Dostoyevski Portreleri"
16-23 Kasım 2021

"Klasik Rus Yazarları Portreleri"
24-30 Kasım 2021

Açılış Tarihi: 16 Kasım 2021, Salı Saat: 11.00
Yer: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2. Kat Fuaye alanı

ERUDİL

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
RUS DİLİ VE EDEBİYATI
AZERBAYCAN DEVLET
PEDOGOJİ
YÜKSEKOKULU
ŞEHRİMİZ
ÜNİVERSİTEMİZ
YAŞAMIMIZ
KONULU RUSÇA SÖYLEŞİ
23.12.2021 PERŞEMBE
14:00
ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ

Sanat Tarihi Bölümü

B. Yelda OLCAY UÇKAN[1]

Mehmet Erol Altınsapan, B. Yelda Olcay Uçkan, Zeliha Demirel Gökalp, Ahmet Oğuz Alp, Nurdan Küçükhasköylü, Zeliha Şenel, Nilgün Çöl, Hasan Yılmazyaşar, Demet Kara, Selma Manaz, Selda Alp, Zeynep Ertuğrul, Arzu Yılmaz, Halkan Demir, Gizem Öncelen, Erkan Kaya, Nihan Zafer, Derya Gözeyik, Büşra Didar Özdemiroğlu[2]

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 1993'te kurulmuş örgün öğretimdir. Bölümümüzün bünyesinde Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, Bizans Sanatı Anabilim Dalı ve Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı bulunmaktadır. Öğretim süresi 4 yıldır. Her bir öğretim yılı güz ve bahar olmak üzere iki yarıyıldan oluşur. Bölümümüz uluslararası standartlarda bilimsel araştırma projeleri geliştirerek evrensel düzeyde bilgi üretmek çabasındadır. Bunun yanı sıra verilen eğitimin hedeflerinde ürettiği nitelikli bilgi ve yetiştirdiği kaliteli mezunlar ile toplumsal refaha katkıda bulunmak ve yaşam boyu eğitim odaklı bir bölüm olmak yer almaktadır.

Sanat Tarihi Bölümü 1993 yılında, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü adı altında iki ayrı program olarak kurulmuştur. 1998 yılında Sanat Tarihi Bölümü ve Arkeoloji Bölümü olarak iki ayrı bölüme dönüşmüştür. İlk kuruluşunda yalnızca Sanat tarihi Programı, örgün ve ekstern kapsamında iki ayrı öğrenim sistemi ile yürütülmüştür. İki yıl süren ekstern öğretimi 1996 yılında kaldırılmıştır. Kuruluşunda Anadolu Üniversitesinde farklı birimlerde kadrosu bulunan Doç. Dr. Ebru Parman, Öğr.Gör.M.Erol Altınsapan ve Öğr.Gör. Nilgün Çöl'den oluşan çekirdek kadro üzerine 1994 yılında bölümümüzün ilk Araştırma Görevlileri Yelda Olcay ve A.Oğuz Alp göreve başlamıştır. 1995 yılında da Öğr.Gör. Canan Parla kadroya dahil olmuştur. 1996 yılından itibaren öğretim elemanı kadromuz zenginleşerek çoğalmış ve bu süreç içerisinde ayrılanlar yeni gelenler ve akademik unvanlar alınarak günümüzdeki mevcut haline ulaşmıştır. Bölümüzü ilk mezunlarını 1997 yılında vermiştir. 1999 yılı sonuna kadar eğitim öğretim faaliyetleri günümüzde TÖMER tarafından kullanılan üç katlı eski Hastaş Yeni Kolej Binasının zemin katında sürdürülmüştür. Kuruluşun ilk yıllarında, binanın ikinci katında Turizm Yüksek Okulu, üçüncü katında ise Milli Eğitime bağlı devlet lisesi yer almaktaydı. 1997 yılında Turizm Yüksekokulu taşınmış ve tüm fakülte 1999 yılı sonuna kadar faaliyetini iki katta sürdürmüştür. 1999 yılı sonunda Üniversitemiz Engelliler Yüksekokulu olarak inşa edilen iki yapı blokuna ilave olarak yapılan yeni Edebiyat Fakültesi binasının dördüncü katına taşınılmıştır. Halen eğitim öğretim ve araştırma faaliyetlerini bu yapıda sürdürülmektedir.

Kuruluşundan itibaren 2004 yılına kadar bölüm başkanlığını Prof. Dr. Ebru Parman, 2004-2006 yılları arasında Prof. Dr. M. Erol Altınsapan, 2006-2008 yılları arasında Prof. Dr.

[1] Sanat Tarihi Bölüm Başkanı

[2] Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

Canan Parla, 2008-2015 yılları arasında Prof. Dr. M. Erol Altınsapan, 2015 yılından itibaren ise Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan yürütmektedir.

Sanat Tarihi Bölümü eğitim içeriğinde; Orta Asya'dan itibaren Türk Sanatı ve Mimarisi, Selçuklu Sanatı, Beylikler Sanatı Osmanlı Sanatı, Erken Hıristiyan ve Bizans Sanatı, Batı ve Çağdaş Sanat konularını kapsayan dersler bulunmaktadır. Bölümümüzde yüksek lisans ve doktora programları yer almaktadır.

Anadolu Üniversitesi, her türlü alt yapısı tamamlanmış, çağdaş teknolojik olanaklara sahip bir kurumdur. Demokratik bir ortamda öğrenci odaklı bir eğitim verilmektedir. Bölümümüzde görev alan öğretim görevlileri ulusal ve uluslararası alanda deneyime sahiplerdir. Alanında uzman araştırmacılar tarafından verilen dersler teorik bilgi sağlarken bölümümüzde yürütülen Olympos, Amorium ve Karacahisar kazıları öğrenciler için uygulamalı bir öğrenme metodu sunmaktadır.

Bölümümüz 2014 yılından itibaren FEDEK Akreditasyonu kapsamında faaliyetlerini sürdürmektedir. Öğretim Üyesi kadromuzda; 3 Profesör, 2 Doçent, 6 Doktor Öğretim Üyesi, 1 Doktor Öğretim Görevlisi, 2 Öğretim Görevlisi, 1 Araştırma Görevlisi Doktor ve 4 Araştırma Görevlisi bulunmaktadır.

Sanat Tarihi eğitim içeriğinde; mimari eserler, cam, sikke, ve maden gibi el sanatları, ve anıtsal resim sanatı gibi dersler işlenmektedir. Ayrıca Sanat Tarihi terminolojisi ve araştırma metotları, Sanat Tarihi'nde arkeolojik kazı çalışmaları, müzecilik gibi mesleki kavramlar açıklanmaktadır. Öğrenciler, 'Kültür Varlıklarının Tespit ve Tescil Yöntemleri' ve 'Müzecilik' gibi derslerle mesleki hayatlarına hazırlık yapma fırsatı kazanırlar.

Bölümümüzde 1993 yılında Lisans, 2000 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans ve 2003 yılında Doktora programı açılmıştır. Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında 29 proje hazırlanmıştır. Bölümümüzün 2013 yılında yirminci ve 2018 yılında yirmi beşinci yılı dolayısıyla bölüm öğrencileri ve mezunları buluşturan bir toplantı gerçekleşmiştir. 2019 yılından itibaren Mezun buluşmaları her yıl düzenli olarak geniş katılımlı yapılmaktadır.

Sanat Tarihi, tarihsel birikimlerin sonucunda ortaya çıkan maddi kültür varlıklarını inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır. Mimari; resim, heykel, el sanatları gibi görsel sanatların tarihsel süreç içerisindeki oluşumunu politik, kültürel, dini, sosyal ve ekonomik yönleriyle bilimsel yöntemlerle inceler. Sanat Tarihi'nin amacı, sanat eserlerinin/ çalışmalarının ve bunları üreten sanatçıların anlaşılmasında rol oynamaktır.

Akademik Kadro

Prof. Dr. Ebru PARMAN (Kurucu Bölüm Başkanı) 2004 yılında emekli oldu.

Bizans Sanatı Anabilim Dalı: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN, Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP, Doç. Dr. Ahmet Oğuz ALP, Dr. Öğr. Üyesi Zeliha ŞENEL, Araş. Gör.Dr. Gizem ÖNCELEN, Araş. Gör. Erkan KAYA, Araş. Gör. Büşra Didar Özdemiroğlu

Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı: Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN, Prof.Dr. Canan PARLA (2020 yılında emekli oldu), Dr. Öğr. Üyesi Nilgün ÇÖL, Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR, Dr. Öğr. Üyesi Demet KARA, Öğr. Gör. Dr. Selma MANAZ, Araş. Gör. Nihan ZAFER , Ögr. Gör. Arzu YILMAZ

Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı: Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ, Dr. Öğr. Üyesi Selda ALP, Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ERTUĞRUL, Öğr. Gör. Halkan DEMİR, Araş. Gör. Derya GÖZEYİK

Fakültemizde bulunan bilgisayar laboratuvarı, teknik resim sınıfı ve kazı odaları aktif biçimde kullanılarak öğrencilerin Sanat Tarihi alanında öğrenme ve geliştirmeleri sağlanmaktadır. Okulumuz her dönem için yandal ve çift anadal olanaklarına dair bilgilendirmeleri internet sitesi aracılığıyla güncel tutmaktadır. Bölümümüz Arkeoloji, Felsefe, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümleriyle çift anadal, tüm fakültelerdeki bölümlerle de yandal programları imkânına sahiptir. İkinci anadal yapanlara ikinci bir diploma, yandal yapanlara ise yandal sertifikası verilmektedir.

Bölümümüz öğrencilerinin; Yunanistan ve Polonya anlaşmalarımızın bulunduğu üniversitelerde Erasmus programına katılma fırsatı bulunmaktadır.

Eğitimini başarıyla tamamlayan öğrenciler Sanat Tarihçisi unvanıyla, formasyon eğitimi alarak Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) puanıyla öğretmen olarak atanabilir. Kültür ve Turizm bakanlığına bağlı Müzeler, Kültür Varlıklarını Koruma ve Bölge Müdürlükleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde uzman ya da araştırmacı olarak çalışabilirler.

Bölümümüzde yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır. Lisans mezunlarımız, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi alarak akademik alanda ilerleyebilirler. Ayrıca arazi tecrübesi olan mezunlarımız, Bizans ve Türk İslam kazılarında arkeolojik çalışmalara Sanat Tarihçisi unvanıyla katılabilirler.

19-21 Ekim 2011 tarihinde Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu bölümümüz ev sahipliğinde gerçekleşmiştir. 19 Aralık 2014 tarihinde "1. Sanat Tarihi Öğrencileri Çalıştayı" bölümümüz destekleriyle Anadolu Üniversitesinde gerçekleşmiştir.

2016 yılında bir dizi konferans gerçekleşmiştir. 15 Nisan 2016 saat 10.00'da Yrd. Doç. Dr. Meryem Acara Eser "Antakya Kent İçi Kazılarında Ele Geçen Metal Objeler" başlıklı sunum yapmıştır. 15 Nisan 2016 saat 14.00'da Doç. Dr. Erdal Eser "Kutsalın Devşirilmesi: Kubbet'üs Sahra" başlıklı sunum yapmıştır. 29 Nisan 2016 saat 10.00'da Prof. Dr. Sema Doğan "Myra'da Aziz Nikolaos'un Mezarı, Kilisesi ve Manastırı Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı sunum yapmıştır. 29 Nisan 2016 saat 14.00'da Prof. Dr. Sacit Pekak "Kappadokia'da Osmanlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi" başlıklı sunum yapmıştır. 26-27 Nisan 2022'de Doktora Tez Seminerleri düzenlenmiştir.

2021 yılından itibaren T.C. Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'nin önderliğinde kariyer merkezlerinin koordinatörlüğünde üniversite müfredatlarına "Kariyer Planlama" dersi eklenmiştir. Bölümümüzde bu ders kapsamında mesleğini icra eden katılımcılarla kariyer günleri sohbetleri gerçekleşmektedir.

Bölümümüzde her yıl 1. sınıf öğrencileriyle tanışma toplantısı yapılmaktadır. Öğrencilerle birlikte tüm öğretim üyelerinin katıldığı bu toplantıda öğrencilere bölümümüz hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

Bölümümüzde 2018 yılından itibaren her yıl düzenli olarak mezunlar buluşması gerçekleşmektedir. Bu buluşmalar pandemi döneminde çevrimiçi olarak gerçekleşmiştir.

Ödüller

Prof. Dr. M. Erol Altınsapan 2013 Yılı Arkeoloji Ödülü, Eskişehir Sanat Derneği, 2014 .
Prof. Dr. M. Erol Altınsapan, Bilim Dünyasına Katkı Ödülü, Anadolu Üniversitesi, 2019.
Prof. Dr. M. Erol Altınsapan, Adının Sivrihisar'da Kent merkezindeki caddeye verilmesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 2019.
Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan, 2014 Yılı Sanat Ödülü, Eskişehir Sanat Derneği, 2015.
Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp, Makale Performans Ödülü, Anadolu Üniversitesi, 2022.

Bölümümüzde yürütülen projeler, kazılar ve yüzey araştırmaları:

1. Eskişehir Karacahisar Kalesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, ALTINSAPAN MEHMET EROL, 23/01/2012 - 29/05/2015 (ULUSAL)

2. Eskişehir Karacahisar Kalesi 2011 2014 yılları kazı buluntuları, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, ALTINSAPAN MEHMET EROL, 16/05/2012 - 18/09/2015 (ULUSAL)
3. İstanbul ve İzmir deki Ermeni Rum ve Levanten Mezarlıklarında Bulunan Figürlü Mezarlar, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, ALTINSAPAN MEHMET EROL , 10/09/2010 - 23/10/2015 (ULUSAL)
4. Olympos Kazıları Projesi 2016 - 2018, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı:ÖNCÜ ÖGÜL EMRE,Yürütücü:UÇKAN BEDİA YELDA,Araştırmacı:ÖZTAŞKIN GÖKÇEN KURTULUŞ,Araştırmacı: ÖZTAŞKIN MURADİYE, Araştırmacı:EVCİM SEÇKİN,Araştırmacı:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 15/04/2016 - 25/10/2019 (ULUSAL)
5. Karacahisar Kalesi Özgün Tuğla ve Harçların Mikro Yapı Özelliklerinin Belirlenmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:GÜNEY YÜCEL,Araştırmacı:GÜLDOĞAN İNCİ,Araştırmacı:ÇABUK ALPER,Araştırmacı:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 30/07/2013 - 30/07/2015 (ULUSAL)
6. Sivrihisar Seyid Mahmud Suzani Külliyesi Restorasyon Projesi Kazı Bilimsel Başkanlığı T C Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir Arkeoloji Müzesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Anadolu Üniversitesi Ortak Projesi 2006, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Yönetici:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 01/05/2006 - 01/10/2006 (ULUSAL)
7. Beylikten İmparatorluğa İmparatorluktan Kurtuluşa Bilecik T C İçişleri Bakanlığı Bilecik Valiliği Bilecik Belediyesi Çekül Vakfı Ortak Projesi Kazı ve Sondaj Projesi Yöneticisi 2001 2003, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Yürütücü:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 01/01/2001 - 31/05/2003 (ULUSAL)
8. Sivrihisar da Nasreddin Hoca nın Kızı Fatma Hatun un Mezarının Kurtarma Kazısı ve Anıt Mezar Projesi Bilimsel Başkanlığı Sivrihisar Belediyesi Eskişehir Arkeoloji Müzesi Anadolu Üniversitesi Ortak Projesi 2003, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Yönetici:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 01/07/2003 - 01/10/2003 (ULUSAL)
9. Rize Köprüleri Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Projesi Proje Yöneticisi 1998 2001, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 01/08/1998 - 01/01/2001 (ULUSAL)
10. Karacahisar Kalesi Kazısı Bilimsel Başkanlığı 2009, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Danışman:ALTINSAPAN MEHMET EROL, , 01/01/2009 - 31/12/2009 (ULUSAL)

11. 1206E093 Nolu "Olympos Antik Kentini Özgün Haline Göre Üç Boyutlu Canlandırma Projesi": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2012-2016)

12. 1401E023 Nolu "Kapadokya Bölgesi Kaya Kiliselerinde İsa'nın Mucizeleri Sahneleri": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2013-2016)

13. 1401E022 Nolu "Güney İtalya'da Bizans Sanatı ve Kapadokya Bölgesi Bizans Anıtları ile Karşılaştırılması Üzerine Araştırılması": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2013-2016)

14. 1401E021 Nolu "Olympos Antik Kenti Geç Antik Çağı ve Erken Bizans Dönemi Yapılarında Malzeme ve Teknik": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2014-2016)

15. 1503E99 Nolu "Makedonya'da Komnenos Dönemi Resim Sanatı": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2015- 2018)

16. 1504E157 Nolu "1998-2009 Yılları Arasında amorium Antik Kenti Kazılarında Bulunan Geç Roma- Bizans Cam Süs Eşyaları": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2015-2018)

17. "Bizans Dönemi Resimli Oktateuch El Yazması": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2015-2018)

18. "Olympos Kazıları Projesi": Bölüm Başkanı Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmektedir.(2016 – devam ediyor)

19. 100E95 Nolu "İstanbul ve İzmir'deki Ermeni Rum ve Levantem Mezarlıklarında Bulunan Figürlü Mezarlar": Bölümümüzün öğretim üyelerinden Prof. Dr. Erol ALTINSAPAN'ın proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2010-2015)

20. 1501E011 Nolu "Amorium Kazıları Projesi 2015-2018": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir.(2015-2018)

21. "2016 Yılı Amorium Antik Kenti Kazı Çalışmaları": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. (2016)

22. 1605E280 Nolu "Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri Koleksiyonu": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. (2016-2017)

23. 1503E111 Nolu "Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi Vaftizhaneleri": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016-2018)

24. 1508E579 Nolu "Kütahya, Bolu, Malatya Müzeleri Kurşun Mühürler": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2014-2015)

25. 1309E316 Nolu "Erken Bizans Dönemi Resimli El Yazmaları: Viena Genesis": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2014-2017)

26. 1407E388 Nolu "Kocaeli Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Sikkeleri": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2014-2017)

27. 1002E51 Nolu "Osmanlı Mimarisinde I. Murad Dönemi": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2010-2017)

28. "Amorium Kenti Kazıları": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. (2017)

29. 1508E579 Nolu "Amorium Kazıları Büyük Mekan Buluntuları": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016-2017)

30. 1605E280 Nolu "Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri Koleksiyonu ve Antik Frigya'da Sikke Dolaşımı": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016-2017)

31. 1705E115 Nolu "Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri": Bölüm Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2017-2018)

32. 1508E580 Nolu "Türkiye Müzelerinde Bulunan Erken Bizans Dönemi İon Sütun Başlıkları": Doç. Dr. A. Oğuz ALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2015-2017)

33. 1702E043 Nolu "Afyonkarahisar İli Bizans Dönemi Mimari Plastik Araştırmaları": Doç. Dr. A. Oğuz ALP'in proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmektedir. (2017 – devam ediyor)

34. 1505E417 Nolu "Çağdaş Sanatta Işık Grafitzi": Dr. Öğr. Üyesi Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ'nün proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2015-2016)

35. 1603E136 Nolu "Thomas Allom ve Osmanlı Dönemini Yansıtan Eserleri": Dr. Öğr. Üyesi Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ'nün proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016-2017)

36. 1505E333 Nolu "Türkiye, ABD ve Avrupa Seramiklerinde Dekorların Teknik ve Uygulama Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi" Dr. Öğr. Üyesi Nilgün ÇÖL'ün proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016)

37. 1602E055 Nolu "19.yüzyıl Bursa Konut Mimarisi ve Duvar Resmi İlişkisi": Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ERTUĞRUL'un proje yürütücüsü olduğu proje Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından desteklenmiştir. (2016-2018)

38. "19. Yüzyılda Ankara Ermenileri: Şehir, Yaşam ve Mimari": Yürütücü: Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2019-2020)

39. "Türk Ressamı' Jean-Étienne Liotard": Yürütücü: Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2018-2019)

40. "Fransız Ressam Germain Fabius Brest (1823-1900) ve İstanbul Konulu Eserleri": Yürütücü: Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2018-2019) 2018-2021 yılları arasında bitmiş ve/veya devam eden projeler

41. Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN'ın 2019 yılında sonuçlanan 2 proje, 2020 yılında sonuçlanan 1 proje, 2019 yılında başlayan ve devam eden 4 projesi bulunmaktadır. Olympos Kazıları Projesi (Türk Tarih Kurumu), 2019-2020 tamamlandı, 2021 devam eden 1 proje bulunmaktadır.

42. Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar'ın, 2019 yılında sonuçlanan 1, 2020 yılında sonuçlanan 1, 2019 yılında başlayan ve halen devam eden 1, 2021 yılında devam eden 1 projesi bulunmaktadır.

43. Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ERTUĞRUL'un 2019 yılında sonuçlanan 2, 2020 yılında sonuçlanan 1, 2021 yılında sonuçlanan 1 projesi bulunmaktadır.

44. Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'in, 2018 yılında sonuçlanan 4, 2019 yılında sonuçlanan 1, 2020 yılında sonuçlanan 1, 2021 de devam eden 4 projesi bulunmaktadır.

45. Doç. Dr. A. Oğuz ALP'in yürütücüsü olduğu 2019 yılında sonuçlanan 1, devam eden 2 projesi bulunmaktadır. 2021-2022 öğretim yılında biten ve/veya devam eden projeler

46. 18.-19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RESİM ATÖLYELERİ Yayın ve Araştırma Teşvik Projesi: Yürütücüsü Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2022 devam ediyor)

47. İstanbul Çeşmeleri (1808-1876): Cephe Tasarımları ve Süsleme Özellikleri: Doktora Tez Projesi: Yürütücüsü Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2022 devam ediyor)

48. Sanatta Irkçılık Eleştirileri (2001-2021) Doktora Tez Projesi: Yürütücüsü Doç. Dr. Nurdan KÜÇÜKHASKÖYLÜ (2022 devam ediyor).

49. Olympos Antik Kenti Kazıları Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan başlığında sürdürülmüştür. (2001-2022)

50. Amorium Antik Kenti Kazıları Prof. Dr. Zeliha Demirel Gökalp'in başkanlığında sürdürülmektedir. (2014 – devam ediyor.)

51. Karacahisar Kalesi Kazıları Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar başkanlığında sürdürülmektedir. (2019 – devam ediyor.)

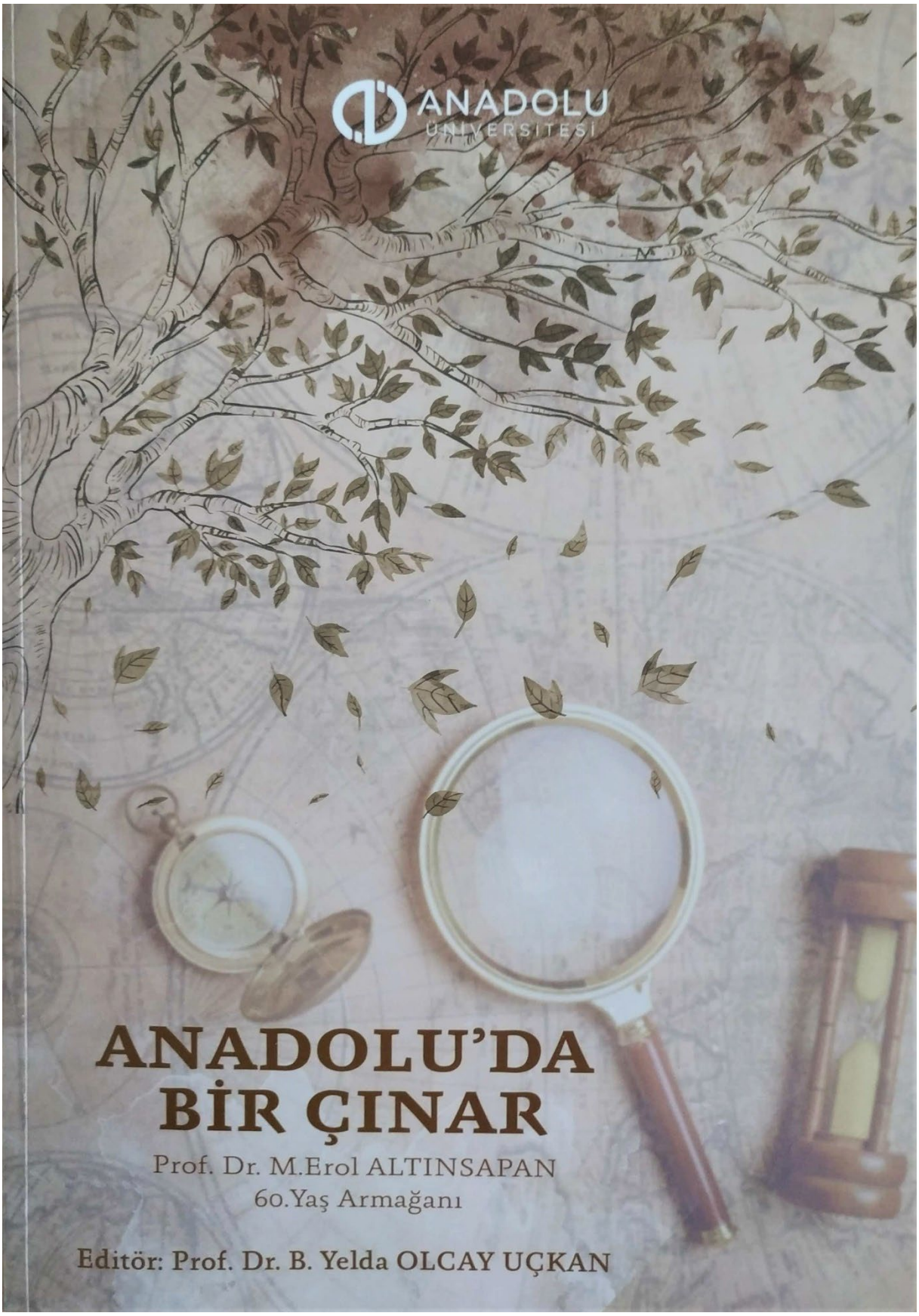
52. Han Kazıları Doç. Dr. A. Oğuz Alp'in bilimsel danışmanlığında sürdürülmüştür. (2004-2009)

Bölüm tarihinde önemli vakalara dair anekdot

"Renkli kişiliği ve söylemleriyle ile her zaman dikkati çeken bölüm hocamız Prof. Dr. Ebru Parman ekstern eğitiminin ne kadar gereksiz ve yanlış olduğunu sürekli savuna gelmiş ve bir gün bu gerekçeyle bölüm koridorunda başına huni takarak gezmiş ve hepimizi kahkahalara boğmuştu. Onu dışarıdan tanıyanlar "E" harfini telaffuz ederek sürekli eksterni anlattırıyorlardı.

Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü 2000 yılı lisans 2004 yüksek lisans 2015 yılı Doktora mezunu halen Ordu Üniversitesi Sanat Tarihi Öğretim Üyesi Doç.Dr. Seçkin Evcim'in bölüm ile ilgili görüşleri: "Herhangi bir istatistiğe rastlamadım ama Anadolu Üniversitesi'nin Sanat Tarihi Bölümü son yıllarda en fazla sayıda akademisyeni ve meslek uzmanını alanına kazandırmış bölüm olabilir; lider olmasa dahi ilk üçte yer aldığına adım gibi eminim. Ne mutlu bana, ben de onlardan biriyim. Bu durum öncelikle kuruluşundan beri büyük bir alakayla bizleri yetiştiren bölümün değerli akademik kadrosundan, hocalarımızdan kaynaklanıyor. Bunun yanında Anadolu Üniversitesi'nin bölüm çalışmalarına verdiği büyük destek unutulmamalı elbette. Bölüm mezunları 30 yıl boyunca yalnızca sınıflarda değil gezilerde, yüzey araştırmalarında, kazı çalışmalarında yer alma ve bilim dalının inceliklerini yerinde öğrenme fırsatı buldular bolca. Sahada bulunma şansını Anadolu Üniversitesi'nin proje destekleri olmasa bu seviyede elde edemezdik.

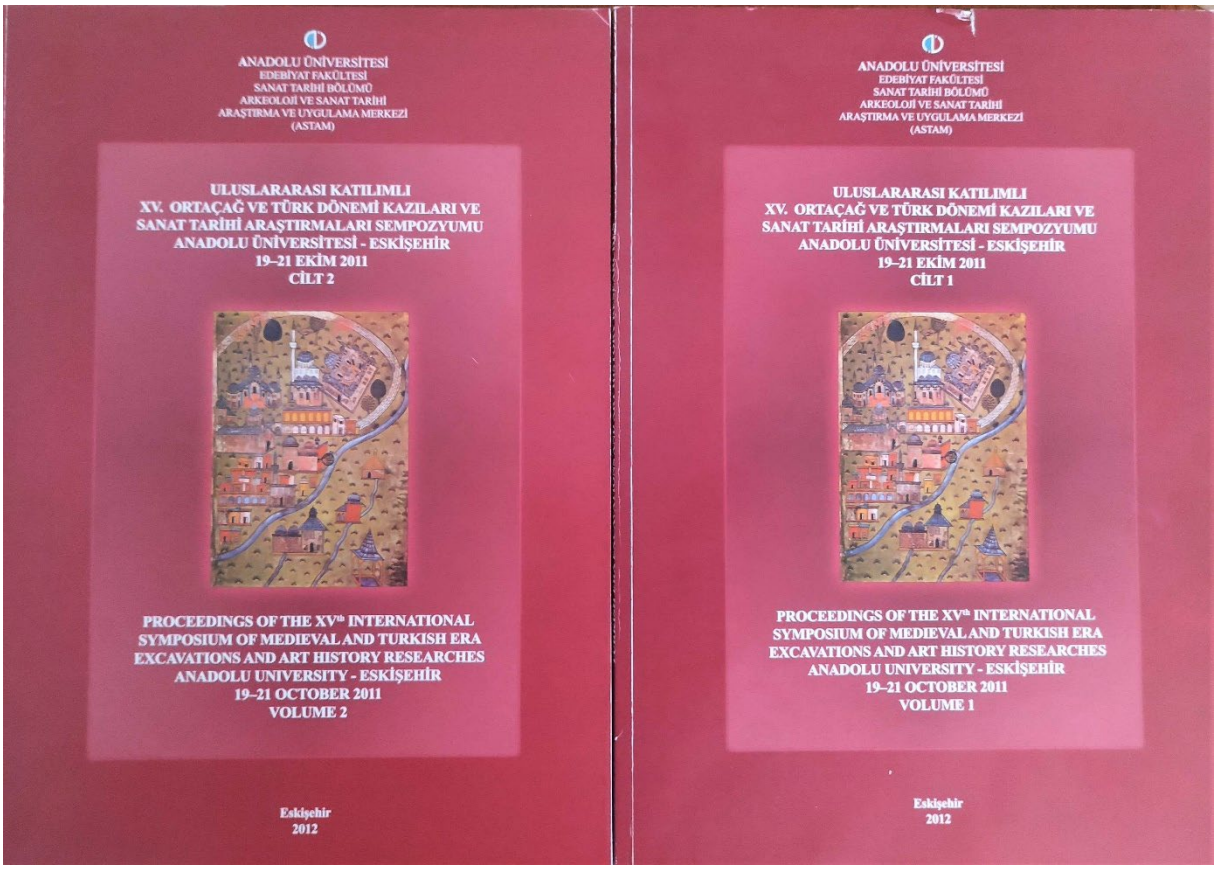
Bölümümüzden çok sayıda akademisyen ve uzman yetişmesini daha önce söylediğim gibi hocalarımıza borçluyuz, onların bize sınıf dışında öğrenme konusunda bolca fırsat sağlamasına. Her bilim dalı uğraştığı konu, ortam ve nesneyle temasta bulunabildiği oranda faydalı olacaktır; Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nün alanında yarattığı büyük fark işte bu ilke ile kendini gösteriyor bence. Akademik yazın ve eğitimcilik konularında yetkin olduğu kadar kültür varlıklarının keşfedilmesi, ortaya çıkarılması ve korunması konusunda da takdir ve övgüleri fazlasıyla hak ediyor. Mezun olduğum bölümümü düşününce ve ondan bahsedildiğinde ilk hissettiğim her zaman gurur olacaktır bu yüzden."

ANADOLU
ÜNİVERSİTESİ
ANADOLU'DA
BİR ÇINAR
Prof. Dr. M.Erol ALTINSAPAN
60.Yaş Armağanı
Editör: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

EBRU PARMAN'A ARMAĞAN

SANAT TARİHİ ve ARKEOLOJİ YAZILARI

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
(ASTAM)
ULUSLARARASI KATILIMLI
XV. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE
SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ - ESKİŞEHİR
19–21 EKİM 2011
CİLT 2
PROCEEDINGS OF THE XVth INTERNATIONAL
SYMPOSIUM OF MEDIEVAL AND TURKISH ERA
EXCAVATIONS AND ART HISTORY RESEARCHES
ANADOLU UNIVERSITY - ESKİŞEHİR
19–21 OCTOBER 2011
VOLUME 2
Eskişehir
2012
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
(ASTAM)
ULUSLARARASI KATILIMLI
XV. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE
SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ - ESKİŞEHİR
19–21 EKİM 2011
CİLT 1
PROCEEDINGS OF THE XVth INTERNATIONAL
SYMPOSIUM OF MEDIEVAL AND TURKISH ERA
EXCAVATIONS AND ART HISTORY RESEARCHES
ANADOLU UNIVERSITY - ESKİŞEHİR
19–21 OCTOBER 2011
VOLUME 1
Eskişehir
2012

CANAN PARLA ARMAĞANI

SANAT TARİHİ, ARKEOLOJİ, TARİH VE FİLOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Editörler
M. EROL ALTINSAPAN
B. YELDA OLCAY UÇKAN

armağan DOĞU KİTÜPHANESİ

ARKEOLOJİ
BÖLÜMÜ
TARİH
BÖLÜMÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ
VE
EDEBİYATI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
2007 MEZUNİYET ETKİNLİKLERİ
IV. GELENEKSEL
YAZILIKAYA PİKNİĞİ
19 MAYIS
MEZUNİYET GEZİSİ
(KARAMAN, SİLİFKE, MERSİN,
TARSUS, ADANA, HATAY)
15 - 18 HAZİRAN
MEZUNİYET BALOSU
19:00 TERRACE RESTAURANT
21 HAZİRAN

Sosyoloji Bölümü

Fuat GÜLLÜPINAR[1]

Nadir Suğur, Emre Gökalp, Serap Suğur, Fatime Güneş, Fuat Güllüpınar, Nadide Karkıner, Temmuz Gönç Şavran, Filiz Göktuna Yaylacı, Oya Beklan Çetin, Hatice Yeşildal Turan, Feryal Ayşın Koçak Turhanoğlu, Havva Ezgi Doğru, Aybüke Köseömeroğlu Yalçın, Aslı Ağcaoğlu, Eda Başoğlu, Hande Köse, Nur Manolya Şen Çatalkaya[2]

Bölümümüz 1993 yılında Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulmuştur. 1994 senesinde araştırma görevlisi olarak atanan Emre Gökalp, bölümümüzün ilk kadrolu öğretim elemanı olarak göreve başlamıştır. Aynı yıl Hatice Yeşildal Turan ve Nadide Karkıner de bölümümüzde göreve başlamıştır. Takip eden senelerde Mesut Yeğen, Serap Suğur, Nadir Suğur, Oya Beklan Çetin, Feryal Ayşın Koçak Turhanoğlu, Fatime Güneş ve Fatma Kocamemik Sündal'ın da göreve başlamasıyla bölümümüzün akademik kadrosu genişlemeye devam etmiş ve zaman içerisinde güncel haline ulaşmıştır.

Bölümümüzde Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı ve Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı olmak üzere üç anabilim dalı bulunmaktadır. Öğrencilerimiz lisans eğitimleri süresince Sosyolojiye Giriş I ve II, Sosyoloji Tarihi I ve II, Çağdaş Sosyoloji Kuramları I ve II, ve Sosyal Bilimlerde Metod I ve II, İstatistik I ve II dersleriyle teori, metod ve yöntemlere ilişkin bilgi edinirken, Sosyoloji Uygulamaları I ve II dersleriyle sosyolojik saha araştırmaları yürütme deneyimi kazanırlar. Öğrencilerimiz Erasmus + Değişim Programı ile anlaşmalı olduğumuz üniversitelerle öğrenim hareketliliği gerçekleştirme ve Erasmus+ Staj Hareketliliği kapsamında yurt dışında staj deneyimi elde etme imkanına sahiptir. Ayrıca bölümümüzde tezli yüksek lisans ve doktora programları da bulunmaktadır.

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü çağdaş düzeyde eğitim veren ve evrensel nitelikte bilgi üreterek toplumsal refaha katkıda bulunmayı hedefleyen bir bölüm olarak yerel değerlere saygılı, evrensel değerlere bağlı; yaşadığı ülkeye ve dünyaya karşı duyarlı; toplumsal sorumluluk sahibi; çok boyutlu, eleştirel, disiplinlerarası bir düşünce ufkuna sahip; mesleklerinde önder olabilecek sosyologlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Sosyoloji Bölümü vizyonunu; yaşam boyu öğrenme odaklı, yerel, bölgesel ve küresel düzeyde toplumsal sorunları sosyolojik olarak yorumlayabilen, farklı toplumsal grupları karşılaştırabilen, toplumsal sorunların çözümüne yönelik öneriler geliştirebilen ve ilgili alanda araştırma yöntem ve tekniklerine hakim uzman sosyologlar yetiştirmek olarak belirlemiştir.

[1] Sosyoloji Bölüm Başkanı

[2] Sosyoloji Bölümü Öğretim Elemanları, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

Ana Bilim Dalları
Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı
Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı

Öğretim elemanı ve üyesi kadrosu
Prof. Dr. Nadir Suğur (Uygulamalı Sosyoloji ABD)
Prof. Dr. Emre Gökalp (Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD)
Prof. Dr. Fuat Güllüpınar (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Prof. Dr. Serap Suğur (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Prof. Dr. Fatime Güneş (Uygulamalı Sosyoloji ABD)
Doç. Dr. Nadide Karkıner (Uygulamalı Sosyoloji ABD)
Doç. Dr. Temmuz Gönç Şavran (Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD)
Doç. Dr. Filiz Göktuna Yaylacı (Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD)
Dr. Öğr. Üyesi Oya Beklan Çetin (Uygulamalı Sosyoloji ABD)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yeşildal Turan (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Dr. Öğr. Üyesi Feryal Ayşın Koçak Turhanoğlu (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Havva Doğru (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Araş. Gör. Dr. Aslı Ağcaoğlu (Kurumlar Sosyolojisi ABD)
Araş.Gör. Eda Başoğlu (Uygulamalı Sosyoloji ABD)
Araş. Gör. Aybüke Köseömeroğlu Yalçın (Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD)
Araş. Gör. Hande Köse (Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD)
Araş. Gör. Nur Manolya Şen Çatalkaya

Ayrıca Prof. Dr. Enver Özkalp, Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı ve Prof. Dr. Ali Ergur da bölümümüzde yirmi yılı aşkın süreyle çeşitli ders vererek katkıda bulunmuştur.
Bölümümüz, Güz ve Bahar dönemleri boyunca her ay bir sunum olmak üzere lisansüstü öğrencilerin ve mezunların tez çalışmalarını sunduğu Çarşamba Seminerleri başlıklı çevrimiçi toplantılar düzenlemektedir. Ayrıca bölüme çeşitli üniversitelerden konuşmacılar da seminer vermek üzere davet edilmektedir.

Bölümümüz 2014 yılından bu yana FEDEK tarafından akredite edilmektedir. FEDEK kapsamında öğrencilerimize ders anketleri uygulanmakta, bu anketlerin analizi doğrultusunda iyileştirme çalışmaları planlanmaktadır.
Öğrenci yeterliliklerine yönelik iyileştirme çalışmaları: Bölümde iyileştirmeye açık alanlar güz ve bahar dönemi başında olmak üzere yılda iki kez gerçekleştirilen bölüm toplantılarında ele alınmaktadır. Ayrıca iyileştirilmeye açık alanlar Birim Kalite Komisyonu Dış Danışma Kurulu toplantısında da değerlendirilmiş, bu doğrultuda yapılması planlanan çalışmalar Sosyoloji Bölümü İyileştirme Eylem Planı'na dahil edilmiştir.
Sosyoloji programında Edebiyat Fakültesi'nin teknik donanımlı dersliklerinde (projeksiyon, ses sistemi, ses yalıtımı, kamera, internet bağlantısı, akıllı kürsü vb.) öğrenciler öğrenim görebilmektedir.

Bologna süreci kapsamında Sosyoloji Bölümü eğitim öğretim süreçlerinde, kredi transfer sisteminde, ders programlarında, ölçme değerlendirme sistemlerinde ve ders içeriklerinde gerekli iyileştirmeler ve güncellemeleri yapmaktadır. Bölümümüz öğrencilerin

ders başarısını daha sağlıklı bir şekilde ölçebilmek için 1 vize, 1 final ve 1 bütünleme uygulamasına gitmiştir. Yine ilgili derslerde öğretim elemanlarının isteği doğrultusunda ödevler de not değerlendirme sisteminde kullanılabilmektedir. Sınavlarla ilgili tüm bu işlemler üniversitemizin web sayfasında ve fakülte binamızın muhtelif yerlerine yerleştirilmiş olan bilgilendirme panolarından öğrencilere duyurusu yapılmaktadır. 2009 yılında Bologna süreci kapsamında sosyoloji bölümü ders program gözden geçirilmiş ve güncellenmiştir. Bu çerçevede öğrencilere sunulan mesleki seçimlik ders sayısı arttırılmış ayrıca öğrencilerin diğer bölümlerden daha fazla sayıda seçmeli ders almaları sağlanmıştır. Anadolu Üniversitesi'ne bağlı bütün dersler Bologna süreci çerçevesinde sanal ortamda tanıtılmış, her dersin öğrenme çıktıları, ders materyalleri, derste kullanılan öğrenme teknikleri ve dersi yürüten öğretim üyesinin dersle ilgili belirlediği görüşme saatleri internet üzerinde öğrencilerin erişimine sunulmuştur. Bu çerçevede bütün derslerde kullanılan öğretim planı uygulama yöntemi ders tanıtım bilgileri sayfalarından görülebilir. Örneğin Sosyal Bilimlerde Metot I dersinin tanıtımı, derste kullanılacak öğretim materyalinin listesi ve dersin herhangi bir önkoşulunun olup olmadığı bilgisi https://abp.anadolu.edu.tr/tr/ders/tanitim/204539/47/2 adresinde görülebilir. Ayrıca Bologna süreci çerçevesinde her dersin program çıktıları açısından hangi yeterlikleri sağladığı, Anadolu Üniversitesi Bilgi Paketi içinde her dersin tanıtım sayfasında yer almaktadır.

Ödüller

Sosyoloji Bölümü, "YÖK Engelsiz Üniversite Ödülleri 2022" kapsamında "Engelsiz Program Nişanı" almaya hak kazanmıştır.

NADİR SUĞUR

Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

1. BERK KADİR, (2015). İngilizce yeterliliğinde sosyo - ekonomik ve kültürel faktörler: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi örneği, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
2. YİYİT İSMET, (2010). Türkiye'de mağduriyet söyleminde din ve siyaset ilişkisi: Adalet ve Kalkınma Partisi örneği, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
3. AKARÇAY ERHAN, (2008). Bir muhafazakârlaştırma projesi olarak Türk-İslam sentezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. GÜREL DOĞAY, (2006). Müsiad üzerine sosyolojik bir inceleme: Konya örneği, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. GÖNÇ ŞAVRAN TEMMUZ, (2005). Türkiye'deki toplam kalite yönetimi uygulamalarının endüstriyel kuruluşlarda çalışanlar üzerine etkisi: Eskişehir'de sosyolojik bir inceleme, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. NİHAN SEVGİNER 2019) Popüler kültür, müzik ve toplumsal farklılaşma : Eskişehir'deki senfonik müzik dinleyicileri üzerine bir araştırma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. SAYGI DOĞRU EMMA, (2008). Türkiye`de sosyal politika uygulamaları ve kimsesiz çocuklar: Yetiştirme yurtlarında kalan çocuklar üzerine sosyolojik bir inceleme Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yönetilen Doktora Çalışmaları

1. ERZURUM KILIÇCIOĞLU FUNDA, (2009). Televizyon ana haberlerinin kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında irdelenmesi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. GÖNÇ ŞAVRAN TEMMUZ, (2010). Toplumsal eşitsizlikler ve sağlık: Eskişehir'de sosyolojik bir araştırma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. AKARÇAY ERHAN, (2014). Sınıfiçi farklılaşma ve sınıfiçi bütünleşme biçimi olarak Eskişehir'de orta sınıfın yeme-içme örüntüleri, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. YAZGAN ÇAĞDAŞ ÜMİT, (2017). Mesleki ve teknik anadolu lisesi öğrencilerinin sosyal hareketliliğine ilişkin profilleri: Eskişehir ili örneği, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. ÖZSÖZ CİHAD, (2017). Yeni muhafazakâr orta sınıf, din ve gündelik hayat: Kayseri MÜSİAD örneği, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
6. AŞKIN DENİZ, (2018). Türkiye'de medreseler, seydalık ve meşruiyet arayışları, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. MEHMET MÜNİP BABÜR (2019) Bilgi, iktidar ve politika alanının inşası : Türkiye'de düşünce kuruluşları, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. BARAN YILDIRIM (2019) Konukseverlik etiği ve özne : İzmir'de mültecileri karşılama pratiklerinin genişletilmiş analizi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
9. MEHMET SALİH ÖKTEN (2019) Cemaat modernliği : Nurcular'da uyum, direnç ve değişim dinamikleri, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
10. SAİT VESEK (2020) Türkiye'de Suriyeliler ve göç : gitme ve kalma konusunda karar alma süreçlerini etkileyen faktörler, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
11. TUBA GÜN (2019) Ankara'da terör korkusu ve risk algısı üzerine sosyolojik bir araştırma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
12. SİNAN ACAR (2018) Sağlıkta dönüşüm ve yeni istihdam biçimleri : taşeron sağlık çalışanları üzerine sosyolojik bir inceleme, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EMRE GÖKALP

Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

1. Seranay Akkaya, "Üniversite Öğrencilerinin Popüler Kültür Etkinlikleri ve Boş Zaman Alışkanlıkları", Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, 2008.
2. Arif Erdem, "Atilla İlhan Düşüncesinde Ulusalcılık", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2013.
3. Tuğba Sütlüoğlu, "Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşa Süreçleri: Facebook Örneği", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2014.
4. Betül Yurt, "Sağlık Riskleri Algısının Gıda Tüketimine Yansımaları: Eskişehir Örneği", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2015.

5. Nur Manolya Şen Çatalkaya, "Modern Dönem Gözetim Olgusunda Sınıflandırma Pratiğinin Değerlendirilmesi ve Toplumsal Hayata Yansıması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017.
6. Begüm Odacı, "Konum Bazlı Sosyal Ağlar Aracılığıyla Üniversite Öğrencilerinin Kimlik İnşası Süreçleri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2018.
7. Özge Yentür, "Göçün Yeni Adresi: Polonya'da Yaşayan Türkler Üzerine Sosyolojik Bir Analiz Krakow Örneği,", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2018.
8. Fatih Karamete, "Twitter'da Suriyeli Mültecilere Yönelik Nefret Söylemi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
9. Merve Deniz Tunallı, "İnternet Gazetesi Okuyucuları Kadın Cinayeti Haberlerini Nasıl Yorumluyor", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2019.
10. Gökhan Özdemir, "Twitter'da Gerçekleştirilen Saldırgan Mizah: Troller Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2019.
11. Ayşegül Erdem," Instagram'da Sunulan Beden: Kimlik İnşasında Beden İmgesine Teknolojik Müdahale Olarak *Photoshop* Uygulamaları" Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2021.
12. Duygu Kamacı Gencer, "Çok Boyutlu Bir Fenomen Olarak Küreselleşme: Kültürel Boyut ve Dil", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2022.
13. Ece N. Gümrükçüoğlu, "Dijital Eşitsizlik ve Yaşlılık: Trabzon'da Yaşayan 60 yaş ve üstü Sosyal Medya Kullanıcı Deneyimleri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2022.

Yönetilen Doktora Tezleri/Sanatta Yeterlik Çalışmaları:

1. Hülya Örki, "Özel Güvenlik Piyasa ve Yönetimsellik: Eskişehir Örneği", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2019
2. Tuğba Sütlüoğlu, "Dijital Eşitsizlik ve Yoksul Bireylerin Medya Tüketim Pratikleri: Eskişehir Örneği", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2020.
3. İ. Burak Malkoç, "Algoritmik Sömürü, Kontrol ve Ayrıştırma Algıları: Instagram v Spotify Örnekleri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Temmuz 2023
4. Erman Saygılı, "Kemal Tahir'in Hapishane Romanlarında İktidar Mekanizmalarının İşleyişi," Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Temmuz 2023.

Projelerde Yaptığı Görevler:

1. Anadolu Üniversitesinin Eskişehir'e Etkileri ve Şehrin Üniversiteyi Algılayışı, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (073623), 2007-2008 (Araştırmacı)
2. Yoksulların Günlük Yaşamında Medya Eskişehir Bağlamında Bir Alan Araştırması, TÜBİTAK, SOBAG-107K40, 2008-2009 (Araştırmacı)
3. Toplumsal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1303E058), 2013-2014 (Yürütücü)
4. Sağlık Riskleri Algısının Gıda Tüketimine Yansımaları Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1406E298), 2014-2015 (Yürütücü)
5. Sosyal Sermaye ve Sosyal Medya Demokrasi ve Vatandaşlık Hakkında Bir Araştır ma, TÜBİTAK, (114K190) , 2014-2017 (Danışman)

6. Eskişehirspor(lu) Taraftar Kimliği ve Taraftar Grupları Gözüyle Eskişehirspor, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1409E379), 2014-2017 (Yürütücü)
7. Yoksul Bireylerin Medya Tüketim Pratikleri: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1706E361), 2017-2020 (Yürütücü)
8. Modern Dönem Gözetim Olgusunda Sınıflandırma Pratiğinin Değerlendirilmesi ve Toplumsal Hayata Yansımaları: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1604E157), 2016-2017 (Yürütücü)
9. "İnstagram'da Sunulan Beden: Kimlik İnşasında Beden İmgesine Teknolojik Müdahale Olarak Photoshop Uygulamaları", Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1905E11), 2020-2021 (Yürütücü)
10. Fitness" Salonlarında Erkek Kimliğinin Beden Üzerinden İnşası: Eskişehir Örneği, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (1806E232) (06/07/2018-Devam Ediyor) Yürütücü

FUAT GÜLLÜPINAR

Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

1. HABITOU IMANE (2024) Göç ve Sosyal Bölüşüm: Almanya Örneği Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2024
2. KVELADZE, LANA (2024) Beyin Göçü ve Sosyolojik Sonuçları: Gürcistan Örneği. Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2024
3. ERDEM ALPER, (2023). Fear of crime and perception of risk: A sociological analysis of two neighbourhoods in Eskişehir, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
4. KAYA KÜBRA FATMA, (2023). Çevrimiçi Davranışsal Reklamlar Aracılığıyla Yaratılan Tüketim Fantazmagorisinde Sıradanlaşan Veri Gözetimi, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
5. ÇİFTÇİOĞLU AKTAŞ BEGÜM, (2023). Sembolik şiddet olarak belirsizlik şiddeti: İstanbul'da tanınma-tanınmama sınırında Afgan sığınmacıların deneyimleri, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
6. BELGE BURAK CAN, (2022). Covid-19 pandemisinin toplumsal eşitsizliklere etkileri: Eskişehir'de bir saha araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
7. BAYRAM ELİF NUR, (2022). Gençlerin gönüllülük faaliyetlerine ilişkin tutumlarının sosyolojik bir analizi: İzmir Gençlik Merkezleri örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
8. KÖSE HANDE, (2021). Çağrı merkezi operatörlerinin çalışma koşulları üzerine sosyolojik bir analiz: Hizmet sektöründe duygusal emek ve sonuçları, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2021

9. ERDOĞAN YILDIRIM, (2019). Farklı lise türlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin şiddet algısı üzerine sosyolojik bir inceleme: Kayseri'de bir saha araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019
10. ABAY ABDURRAHMAN, (2019). Türkiye'de Suriyeli çocukların eğitim durumlarının değerlendirilmesi: Kızıltepe örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı) 2019
11. YILMAZ EBRU, (2019). Fakir Baykurt ve Kemal Tahir yapıtlarında köy ve köylülük olgusu: Karşılaştırmalı sosyolojik bir değerlendirme, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019
12. IŞIK NAZİM, (2018). Göç, kültür, kimlik üzerine sosyolojik bir analiz: Sakarya ili küpçüler ve güneşler örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2018
13. DALİ NİLGÜN, (2017). Eğitimde yeni istihdam politikaları ve esnek çalışma ilişkileri: Eskişehir'de ücretli öğretmenler üzerine bir saha araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2017
14. DAĞ BERAT, (2017). Türk düşünce dünyasında Osmanlı devlet ve toplum yapısı tartışmaları üzerine tarihsel sosyolojik bir değerlendirme, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2017
15. ÜZÜMCÜ HAMİDE ELİF, (2017). Ebeveynlerin çocuklarının boş zamanlarını organize etme tutumları üzerine sosyolojik bir inceleme: İstanbul'da bir saha çalışması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2017
16. YILMAZ FURKAN, (2015). Türkiye'deki bilişim suçlarının sosyolojik bir analizi: Tehditler ve çözüm stratejileri, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2015
17. ÇİÇEK NAZMİ, (2015). Türkiye'de "Sivil itaatsizlik" üzerine sosyolojik bir inceleme: Sivil Cumalar örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2015
18. AŞKIN DENİZ, (2014). Göçmen gençlerde kültürel dönüşüm üzerine sosyolojik bir analiz: İnegöl Huzur Mahallesi örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2014
19. İNCE CELAL, (2014). Sosyal sermaye ve akademik başarı arasındaki ilişkinin sosyolojik bir analizi: Şanlıurfa'da bir alan araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2014

Yönetilen Doktora Çalışmaları

1. QURESHI WAHEED AHMAD (2024) Living in the Shadows: Migratory Experiences and Coping Strategies of Pakistani Irregular Migrants in İstanbul, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2024
2. ÖZALKAN, GİZEM ŞÜKRAN (2024) Sınıfsal Sınırlar ve Aile İçi Yansımaları: Çocuklarda Beslenme Davranışlarının İlişkisel Çözümlemesi, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2024

3. DORE SOUMAİLA IBRAHİMA, (2023). Social movements, resistance, and media practice: Contribution to an analysis of socio-political conflicts, and social inequalities in the Republic of Guinea, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
4. MOZAFARIAN RAYEHE, (2023). Religious conversion of Iranian asylum-seeking women in the process of searching for identity: The case of Eskisehir, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
5. AKSOY MEHMET, (2022). Mülteci lise öğrencilerinin yoksulluk deneyimleri: Eskişehir'de bir saha çalışması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
6. KAÇAR TUNÇ GAMZE, (2022). Etno-kültürel karşılaşmalar ve toplumsal kabul: Konya'daki mülteci çocukların gündelik yaşam deneyimleri, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
7. ÇAKMAK MUHAMMET NURULLAH, (2020). Spor aracılığıyla bedenin göstergeleşmesi: Eskişehir'de body-fitness yapanlara yönelik sosyolojik bir saha araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sağlık Bilimleri Enstitüsü->Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2020
8. BAŞCI EMRE, (2018). AVM'lerdeki satış görevlilerinin çalışma koşulları ve deneyimleri: İzmir'de sosyolojik bir saha araştırması, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2018

Projelerde Yaptığı Görevler:

1. Türkiye'den Silikon Vadisi'ne Yazılımcı Göçü: Diasporik Ağlar Üzerinden Mesleki İş Birliği İmkanları ve Türkiye Kalkınmasına Etkileri, TÜBİTAK 1001- Yürütücü: GÜLLÜPINAR FUAT, Proje No: 223K215, 2023-2025.
2. Türk Düşünce Dünyasında Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı Tartışmaları Üzerine Tarihsel Sosyolojik Bir Değerlendirme, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:GÜLLÜPINAR FUAT, , 15/11/2016 - 29/06/2017 (ULUSAL)
3. Eğitimde Yeni İstihdam Politikaları ve Esnek Çalışma İlişkileri :Eskişehir'de Ücretli Öğretmenler Üzerine Bir Saha Araştırması, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:GÜLLÜPINAR FUAT, , 30/12/2016 - 11/12/2017 (ULUSAL)
4. Ebeveynlerin Çocuklarının Boş Zamanlarını Organize Etme Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: İstanbul'da Bir Saha Çalışması, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:GÜLLÜPINAR FUAT, , 05/12/2016 - 29/09/2017 (ULUSAL)
5. Sosyal Sermaye İle Akademik Başarı Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Bir Analiz , Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, , 25/05/2013 - 19/06/2015 (ULUSAL)
6. Gençlerin Gönüllülük Faaliyetlerine İlişkin Tutumlarının Sosyolojik Bir Analizi: İzmir Gençlik Merkezleri Örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:Elif Nur Bayram, , 15/11/2021 - 15/03/2022 (ULUSAL)

7. Türkiye de Bilişim Suçlarının Sosyolojik Bir Analizi Tehditler ve Çözüm Stratejileri, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, , 27/10/2015 - 27/10/2016 (ULUSAL)
8. Türkiye'de Ailenin Değişimi ve Aileye Yönelik Politikalar, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Araştırmacı:ARUN ÖZGÜR,Yürütücü:YAVUZ SUTAY,Araştırmacı:GÜLLÜPINAR FUAT, , 01/01/2017 - 31/12/2017 (ULUSAL)
9. AVM'lerdeki satış görevlilerinin çalışma koşulları ve deneyimleri: İzmir'de sosyolojik bir saha araştırması, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:EMRE BAŞCI, , 07/02/2017 - 30/08/2018 (ULUSAL)
10. Spor aracılığıyla bedenin göstergeleşmesi: Eskişehir'de body-fitness yapanlara yönelik sosyolojik bir saha araştırması, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:MUHAMMET NURULLAH ÇAKMAK, , 02/10/2018 - 20/11/2020 (ULUSAL)
11. Fakir Baykurt ve Kemal Tahir yapıtlarında köy ve köylülük olgusu: Karşılaştırmalı sosyolojik bir değerlendirme, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:Ebru Yılmaz, , 19/04/2019 - 20/11/2020 (ULUSAL)
12. Türkiye'de Suriyeli çocukların eğitim durumlarının değerlendirilmesi: Kızıltepe örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:Abdurrahman Abay, , 05/12/2018 - 04/10/2019 (ULUSAL)
13. Göç, kültür, kimlik üzerine sosyolojik bir analiz: Sakarya ili küpçüler ve güneşler örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:Nazım Işık, , 07/11/2017 - 21/04/2018 (ULUSAL)
14. FATİH Projesi Pilot Uygulama Değerlendirme Araştırması, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Yürütücü:KUZU ABDULLAH,Araştırmacı:GÜLTEKİN MEHMET,Araştırmacı:DURSUN ÖZCAN ÖZGÜR,Araştırmacı:GÜLLÜPINAR FUAT,Araştırmacı:KURT ADİLE AŞKIM, , 07/05/2012 - 07/08/2012 (ULUSAL)
15. Türkiye de Sivil İtaatsizlik Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme Sivil Cumalar Örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı:ÇİÇEK NAZMİ,Yürütücü:GÜLLÜPINAR FUAT, , 10/03/2014 - 01/05/2015 (ULUSAL)
16. Farklı lise türlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin şiddet algısı üzerine sosyolojik bir inceleme: Kayseri'de bir saha araştırması, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:YILDIRIM ERDOĞAN, , 28/08/2018 - 12/07/2019 (ULUSAL)
17. Çağrı Merkezi Operatörlerinin Çalışma Koşulları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: Hizmet Sektöründe Duygusal Emek Ve Sonuçları, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:FUAT GÜLLÜPINAR, Araştırmacı:Hande Köse, , 12/10/2020 - 12/10/2021 (ULUSAL)
18. Almanya Hak ve Özgürlükler Raporu 2014, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Araştırmacı: İNAT KEMAL, Yürütücü: BEZCİ BÜNYAMİN, Araştırmacı:BAYRAKLI ENES,Araştırmacı:TAUSCHER SONER,Araştırmacı:Keskin

Kazım,Araştırmacı: YAVUZCAN İSMAİL, Araştırmacı: GÜLLÜPINAR FUAT,Araştırmacı:TANRIKULU FAİK, , 01/07/2015 - 31/03/2016 (ULUSAL)

19. Eğitmen, "Deprem Ve Kültürlerarası Hemşirelik Eğitimi, Tübitak Projesi, Yürütücü:LEYLA ZENGİN AYDIN, Eğitmen:FUAT GÜLLÜPINAR, , 12/06/2023 (Tamamlandı) (ULUSAL)

20. Türkiye de Sivil İtaatsizlik Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme Sivil Cumalar Örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü, , 10/03/2014 - 01/05/2015 (ULUSAL)

21. Türkiye'de Ailenin Değişimi ve Aileye Yönelik Politikalar/Change of Family in Turkey and Policies for Family, Diğer (Ulusal), Araştırmacı:ARUN ÖZGÜR,Yürütücü:YAVUZ SUTAY,Araştırmacı:GÜLLÜPINAR FUAT,Araştırmacı:PURUTÇUOĞLU EDA, , 02/10/2016 - 01/01/2017 (ULUSAL)

22. Almanya Hak ve Özgürlükler İzleme Raporu 2014, Diğer kamu kuruluşları (Yükseköğretim Kurumları hariç), Yürütücü:BEZCİ BÜNYAMİN,Araştırmacı:TAUSCHER SONER,Araştırmacı:BAYRAKLI ENES,Araştırmacı:İNAT KEMAL,Araştırmacı:GÜLLÜPINAR FUAT,Araştırmacı:TANRIKULU FAİK, , 01/07/2015 - 31/12/2015 (ULUSAL)

23. Sosyal ve Kültürel Sermaye ile Akademik Başarı Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Analizi Şanlıurfa da Bir Alan Araştırması , BAP, Proje Koordinatörü, 2013-2014 (ULUSAL)

24. Göçmen Gençlerde Kültürel Dönüşüm Üzerine Sosyolojik Bir Analiz İnegöl Huzur Mahallesi Örneği , BAP, Proje Koordinatörü, 2013-2014 (ULUSAL)

25. Fırsatları Artırma Teknolojiyi İyileştirme Hareketi FATİH Projesinin Pilot Uygulamasının Değerlendirilmesi Projesi, TÜBİTAK PROJESİ, Araştırmacı, 2012-2013 (ULUSAL)

26. Almanya da Türkçe Konuşan Topluluğun Üçüncü Kuşak Gençliğinin Kimlik Halleri Dayanışma İlişkileri ve Çatışmanın Rolü, TÜBİTAK PROJESİ, Araştırmacı, 2008-2009 (ULUSAL)

27. Üçüncü Kuşak Gençlerinin Kimlik Halleri Dayanışma İlişkileri ve Çatışmanın Rolü, BAP, Araştırmacı, 2008-2008 (ULUSAL)

28. 2007 Türkiye Gençlerde Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Araştırması, Avrupa Birliği, Araştırmacı, 2007-2008 (ULUSLARARASI)

29. Türkiye Genelinde İlköğretim ve Ortaöğretimde Öğretim Olanaklarının İncelenmesi ve Belirlenen Aksaklıklara Çözüm Önerilerinin Getirilmesi, TÜBİTAK PROJESİ, Araştırmacı, 2006-2007 (ULUSAL)

30. Berlinde'ki Göçmenlerin Dayanışma ve Kültürel Çoğulculuk Kavrayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, BAP, Araştırmacı, 2006-2007 (ULUSAL)

31. Yusufeli Barajı ve Hidroelektrik Santralı Çevresel Veri Tabanının CBS ye Aktarılması ve Yeniden Yerleşim Eylem Planı Hazırlanması Projesi, Avrupa Birliği, Araştırmacı, 2005-2007 (ULUSLARARASI)

32. Gelişimsel Geriliği Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Özelliklerinin ve Yaşadıklarının Betimlenmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:CAVKAYTAR ATİLLA,Yürütücü:BATU EMİNE SEMA,Yürütücü:ÇETİN OYA BEKLAN,Araştırmacı:KARTAL BİLHAN,Araştırmacı:GÜLLÜPINAR FUAT, , 01/10/2003 - 01/10/2004 (ULUSAL)

33. Dialogue for Radicalization and Equality (DARE) European Union Project Horizon 2020, 725349, Araştırmacı: FUAT GÜLLÜPINAR, 2017-2022. (Tamamlandı)

FİLİZ GÖKTUNA YAYLACI

Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

1. BAH THİERNO ABDOULAYE, (2023). Eğitim için göç: Türkiye'deki Gineli öğrenciler üzerine sosyolojik bir çalışma, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı) ,2023
2. AKKOÇ SİBEL, (2023). Ailenin eğitim sürecine katılımının ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesi bağlamında değerlendirilmesi: Eskişehir örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
3. KARAKÖSE GİZEM, (2022). Uluslararası göç ve entegrasyon: Polonya'daki Türk göçmenler örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2022
4. ÖZTÜRK ŞEN NESLİHAN, (2022). Medyada göçmen erkekliğin temsili, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2021
5. EROL HİLAL, (2021). Türkiye'de Afgan sığınmacı olmak: Medyadan ve sahadan yansımalar, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2021
6. YILMAZ ELİF, (2019). Yabancı uyrukluların ve yerel halkın vatandaşlık süreçlerine yönelik görüşleri: Eskişehir örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019
7. İLBARS HANTA NAZLI DENİZ, (2019). Bir göç ülkesi olarak Türkiye'de çokkültürlüleşen okullarda eğitim: Polatlı örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019

Projelerde Yaptığı Görevler:

1. La migration par le mariage d'Emirdağ à Bruxelles, Diğer (Uluslararası), Yürütücü:Christian Timmerman,Araştırmacı:GÖKTUNA YAYLACI FİLİZ, King Baudouin Foundation, , 01/01/2011 - 31/12/2011 (ULUSLARARASI)
2. Building an intercultural pedagogy for higher education in conditions of conflict and protracted crises: Languages, identity, culture" (AH/S003967/1), Diğer (Uluslararası), Yürütücü:Holmes Prue,Araştırmacı:GÖKTUNA YAYLACI FİLİZ, Arts and Humanities Research Council, UK, , 01/01/2019 - 31/12/2019 (ULUSLARARASI)

TEMMUZ GÖNŞ ŞAVRAN

Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

1. MANUEL GULAMUDINE MUHAMAD CHARIFO XAVIER, (2023). Gençlerin hiv/aids'ten korunmaya yönelik bilgi, algı ve deneyimleri: Panda (Inhambane-Mozambik) örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023

2. UMUR CENK, (2023). Obeziteli erkeklerin beden algıları ve zayıflama deneyimleri, Anadolu Üniversitesi- >Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2023
3. ÇARPAR MEHMET CAN, (2019). Vücut geliştirme ve erkeklik kimliği: Sosyolojik bir yaklaşım, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019
4. ZAMAN AYLA, (2019). Beden ve toplumsal iktidar: Anoreksiya deneyimi, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2019

Yönetilen Doktora Çalışmaları

1. CEYLAN YASEMİN, (2021). Sosyolojik perspektiften biyopolitika, kadın bedeni ve engelli fetüs kürtajı: Nitel bir çalışma, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2021
2. DURMAZ YURT BETÜL, (2021). Organ bağışı ve nakline sosyolojik perspektiften bakış, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı), 2021

Projelerde Yaptığı Görevler:

1. Eskişehir'de Uluslararası Göçmen Sağlığı, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:TEMMUZ GÖNÇ ŞAVRAN, Araştırmacı:BETÜL DURMAZ YURT, , 20/02/2023 - 25/10/2023 (ULUSAL)
2. Eskişehir'de Kadın Örgütleri Üzerine Sosyolojik bir Araştırma, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı:YEŞİLDAL HATİCE,Yürütücü:SUĞUR SERAP,Araştırmacı:GÖNÇ ŞAVRAN TEMMUZ,Araştırmacı:CANGÖZ İNCİLAY, , 02/03/2016 - 28/12/2017 (ULUSAL)
3. Değişen Medya Ortamında Gazetecilik Mesleği: Riskler, Belirsizlikler ve Çözümler, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:İNCİLAY CANGÖZ, Araştırmacı:TEMMUZ GÖNÇ ŞAVRAN, , 01/06/2022 (Devam Ediyor) (ULUSAL)
4. Erkek Hemşireler Hemşirelik Mesleğinde Defeminizasyonun Meslek Üzerindeki Etkileri Anadolu Üniversitesi BAP Projesi Proje No 1505E453, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:TEMMUZ GÖNÇ ŞAVRAN, , 03/06/2015 - 05/12/2016 (ULUSAL)
5. Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık Sosyoekonomik Statü ve Sağlık Arasındaki İlişkinin Eskişehir Örneğinde Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı, , 01/01/2009 - 01/12/2011 (ULUSAL)
6. Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksullar Eskişehir Örneği Üzerine Bir Araştırma, TÜBİTAK PROJESİ, Araştırmacı, , 01/01/2006 - 01/12/2007 (ULUSAL)

7. Açık Öğretim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyo Ekonomik Profili ve Öğrencilerin AÖF Sisteminin İşleyişine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı, , 01/01/2002 - 01/12/2004 (ULUSAL)

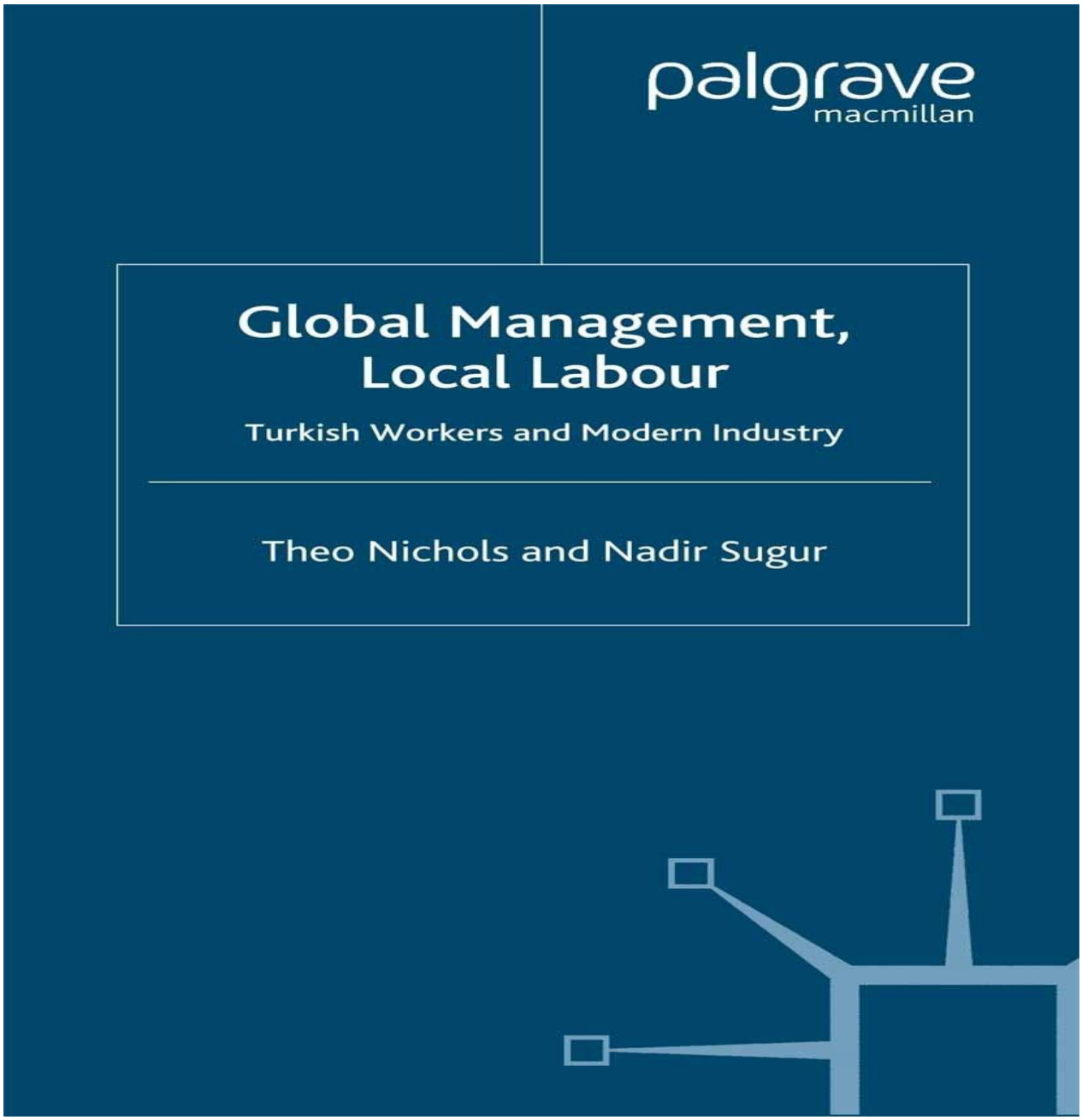
ERHAN AKARÇAY

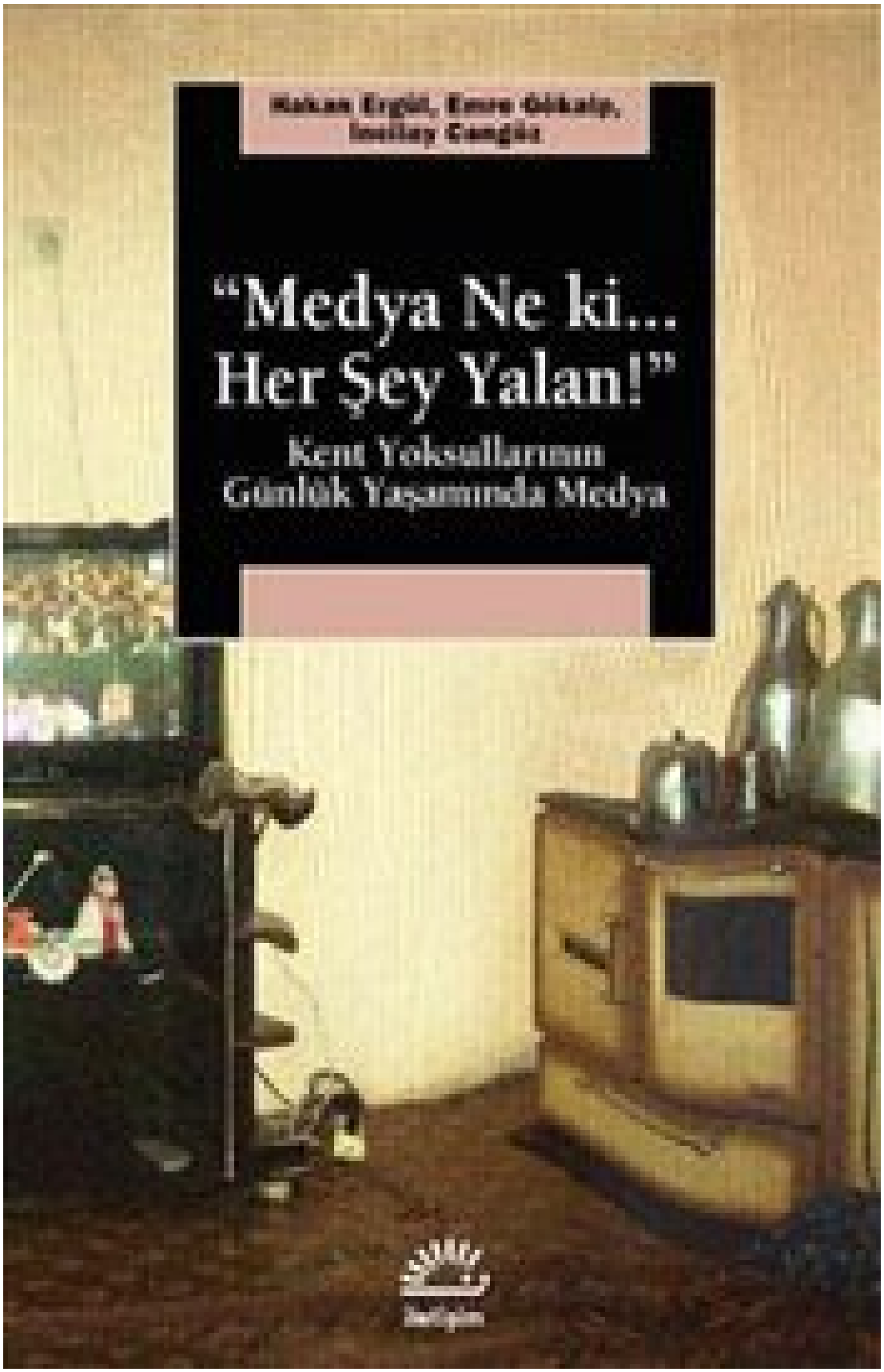
Yönetilen Yüksek Lisans Tezleri :

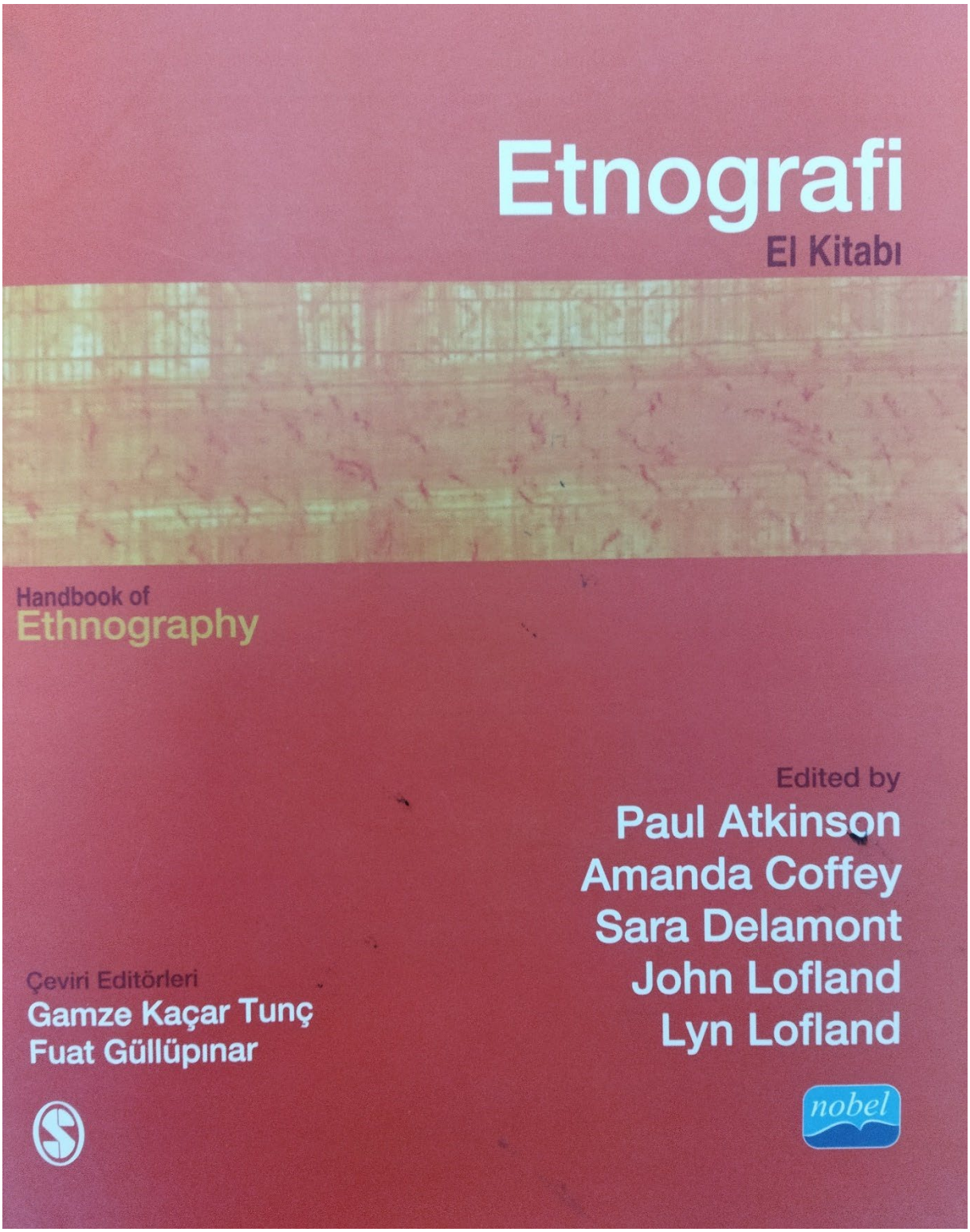
1. ŞİŞMAN BUSE, (2022). Tarımsal gıda sistemlerinde agroekolojinin yeri ve öneminin incelenmesi: AnkaraGüdül örneği, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)
2. KAHRIMAN ELİF, (2021). Bir kadın kooperatifi ve kadınların dayanışma deneyimleri, Anadolu Üniversitesi- >Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)
3. DEMİRCİ ŞAFAK, (2021). Fındık üreticiliğinde yapısal dönüşüm: Fatsa ve Ünye köyleri üzerine sosyolojik bir inceleme, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)
4. TSUTSKIRIDZE MARI, (2021). Karadeniz Bölgesinde gürcü mevsimlik tarım işçileri, Anadolu Üniversitesi- >Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)
5. ÇİMEN FIRAT, (2021). Meslekler sosyolojisi bağlamında aşçılık mesleğinin değerlendirilmesi, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)
6. ÖZGÖKBEL SEÇİL, (2020). Değişen yeme pratikleri, beslenme alışkanlıkları ve diyet deneyimleri, Anadolu Üniversitesi->Sosyal Bilimler Enstitüsü->Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Tamamlandı)

Projelerde Yaptığı Görevler:

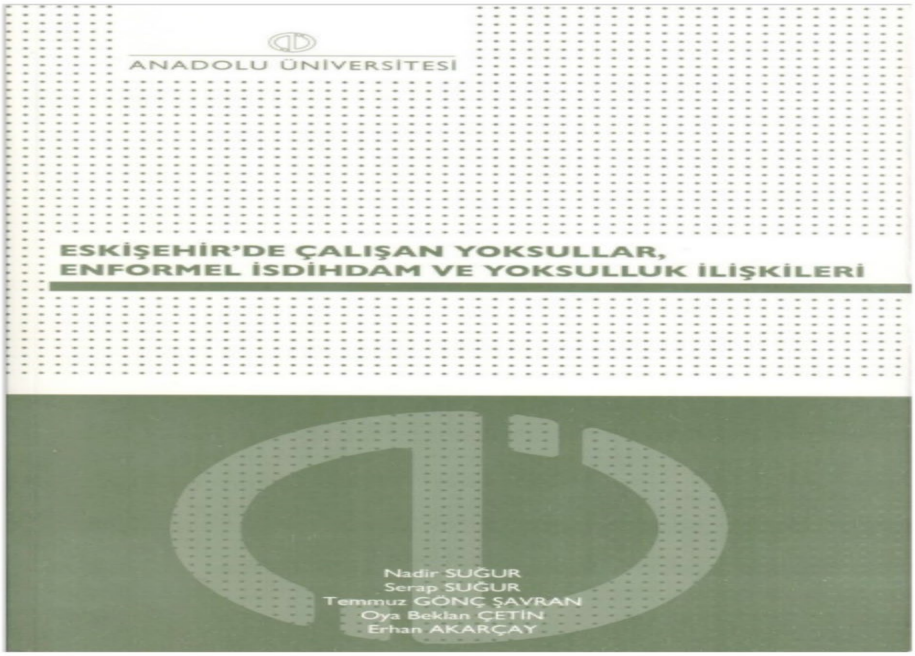
1. Sınıfiçi Farkılaşma ve Sınıfiçi Bütünleşme Biçimi Olarak Eskişehir'de Orta Sınıfın Yeme-İçme Örüntüleri, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Araştırmacı:AKARÇAY ERHAN,Yürütücü:SUĞUR NADİR, , 20/07/2012 - 26/09/2014 (ULUSAL)
2. Eskişehir de Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksullar, TÜBİTAK PROJESİ, Yürütücü:NADİR SUĞUR, , 01/06/2006 - 01/12/2007 (ULUSAL)
3. Meslekler Sosyolojisi Bağlamında Aşçılık Mesleğinin Değerlendirilmesi, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi, Yürütücü:AKARÇAY ERHAN,Araştırmacı:Çimen Fırat, , 01/11/2019 - 17/06/2021 (ULUSAL)

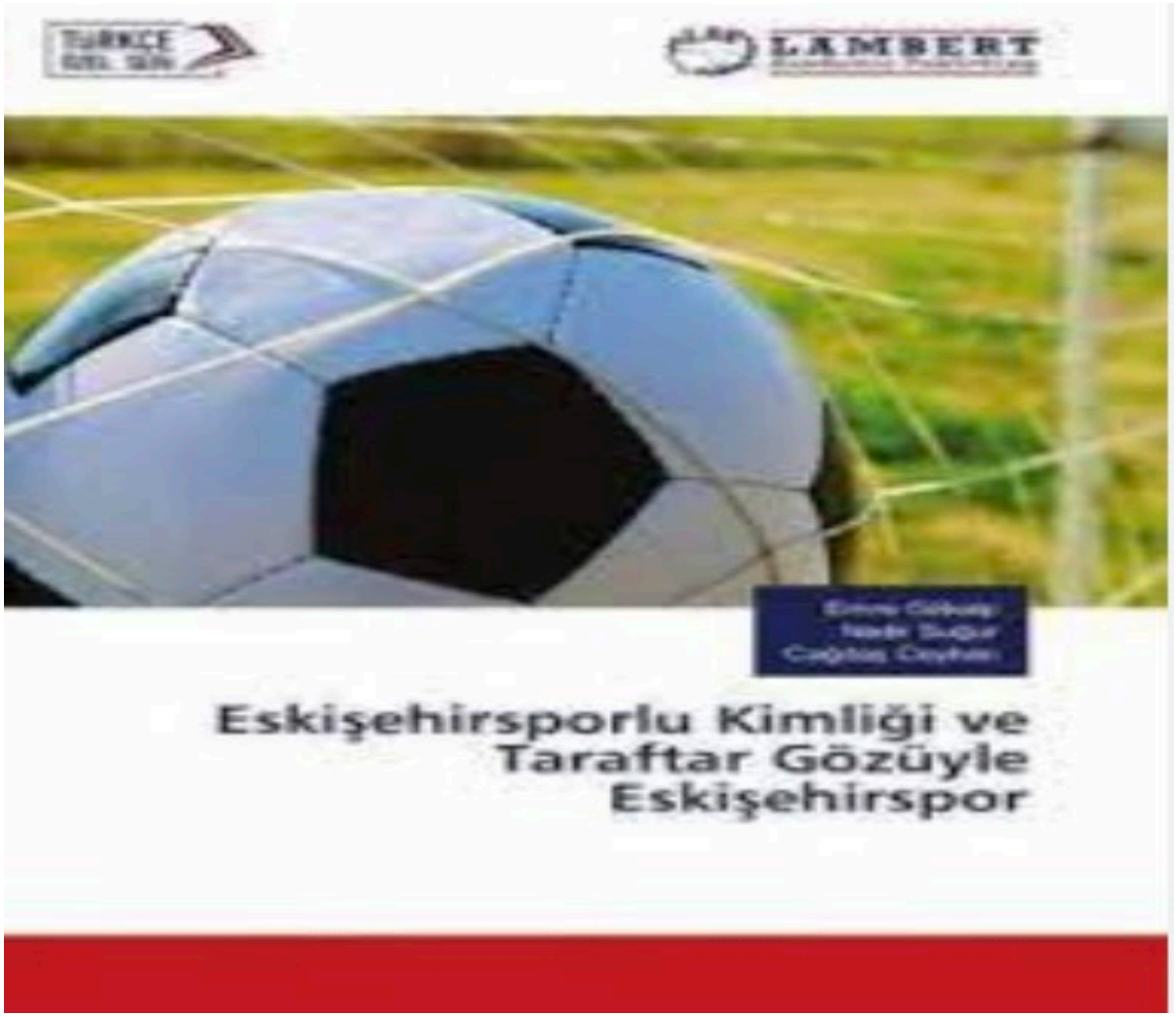

palgrave
macmillan
Global Management,
Local Labour
Turkish Workers and Modern Industry
Theo Nichols and Nadir Sugur

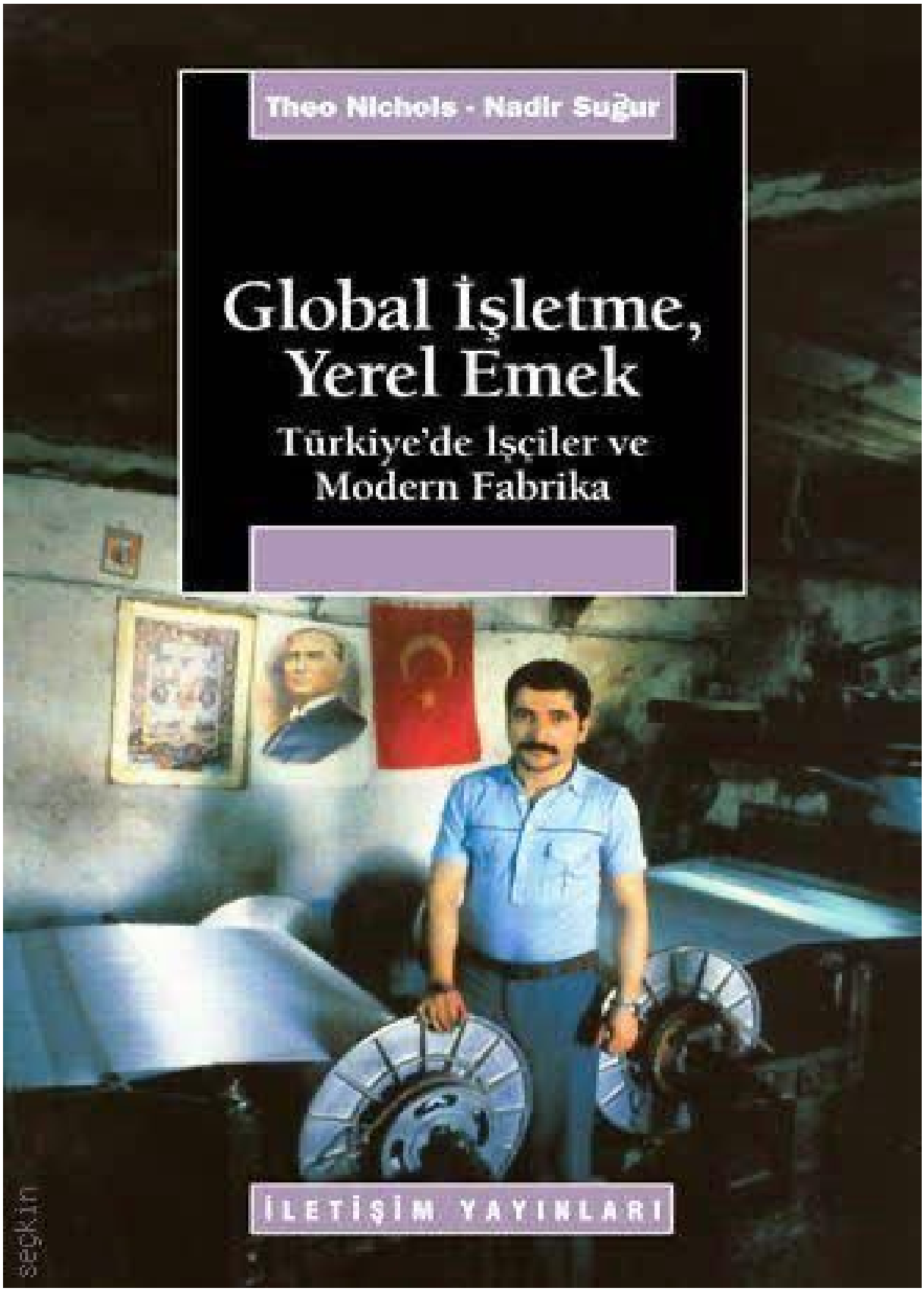

Hakan Ergül, Emre Gökalp, İnciley Güngör
"Medya Ne ki... Her Şey Yalan!"
Kent Yoksullarının Günlük Yaşamında Medya

Etnografi
El Kitabı
Handbook of
Ethnography
Edited by
Paul Atkinson
Amanda Coffey
Sara Delamont
John Lofland
Lyn Lofland
Çeviri Editörleri
Gamze Kaçar Tunç
Fuat Güllüpınar
nobel

ERKEK HEMŞİRELER
Değişen Roller, Çatışan Kimlikler
Bu kitap, erkek hemşireler hakkında bir buçuk yıl süren bir projenin sonuçlarını paylaşmak amacıyla kaleme alınmıştır. Erkeklerin hemşirelik mesleğine girişi hem çalışma sosyolojisi, hem toplumsal cinsiyet sosyolojisi hem de sağlık sosyolojisi açısından kayda değer bir gelişmedir. Hemşirelik mesleğindeki cinsiyet kompozisyonu değişmekte, mesleğin işleyişini ve algılanışını dönüştürmektedir. Soru şu ki, bu değişim hemşirelik için gereken vasıfların kadınlıkla ilişkilendirilmesine ve hemşireliğin 'kadın işi' olarak algılanmasına son verecek bir potansiyel taşımakta mıdır, yoksa meslek içinde toplumsal cinsiyet üzerinden yeni iktidar ilişkileri mi kurulmaktadır? Meslek ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki bakımından çalışmakta olan hemşirelerin tutumlarıyla geleceğin hemşireleri, yani bugünün hemşirelik öğrencilerinin tutumları arasında bir fark var mıdır? Toplum erkeklerin hemşirelik yapmasına nasıl yaklaşmakta, onları ne derecede benimsemekte ve desteklemektedir? Erkek hemşireler desteklendikleri derecede tercih edilmiyorlarsa bunun nedenleri nelerdir? Bu proje temel olarak bu soruları yanıtlamaya çalışmak için tasarlanmıştır.
www.siyasalkitap.com
Siyasal Kitabevi
Şehit Ademn Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com
9 786059 221573
ERKEK HEMŞİRELER Temmuz Gönç
ERKEK HEMŞİRELER:
Değişen Roller, Çatışan Kimlikler
Temmuz Gönç
siyasal kitabevi

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
ESKİŞEHİR'DE ÇALIŞAN YOKSULLAR, ENFORMEL İSDİHDAM VE YOKSULLUK İLİŞKİLERİ
Nadir SUĞUR
Serap SUĞUR
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN
Oya Beklan ÇETİN
Erhan AKARÇAY

LAMBERT
Eskişehirsporlu Kimliği ve Taraftar Gözüyle Eskişehirspor

Theo Nichols - Nadir Suğur
Global İşletme, Yerel Emek
Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika
İLETİŞİM YAYINLARI

Beslencenin Sosyolojisi

Erhan AKARÇAY

Neyi nasıl tükettiğimiz bir yanıyla tüketimin adabı muaşereti 12 Eylül 1980 sonrasının kasvetli politik ortamının apolitik gündeminde popüler hayat tarzlarıyla beraber hayatımıza girmeye başlamıştı. Zira politika yazmanın bir bedeli vardı. 1990'larda Hıncal Uluç'un öncülük ettiği metanın tüketime, tüketimin ise gösterinin asli unsuru haline geldiği bu yeni yazım türünün vaadi politikadan arındırılmış hazza dayalı ütopik bir fantazmaydı.

O günden bugüne köprünün altından çok sular aktı. Artık nerdeyse her TV kanalı kendi gurmesini, yaşam tarzı koçunu istihdam etmeye başladı. Daha muhafazakâr kitle iletişim araçları yerel motiflerle beslenmiş gurmelere sahip olsa da aslolan popüler kültürün diskuruydu.

Erhan Akarçay, Beslencenin Sosyolojisi kitabında yeme içme gösterisinin altında yatan sosyolojik ilişkisellikleri orta ölçekli bir kent üzerinden ele alıyor. Yazar siyasetsizleştirilmiş bir alanı orta sınıfın koordinatlarında gezinerek yeniden politikleştiriyor. Bunu yaparken disiplinlerarası bir bakış açısıyla siyasetten sosyolojiye; sosyolojiden antropolojiye kalemini cesurca dokunduruyor. Akarçay, tüm bunları yaparken arka planda etkileyici bir film müziği gibi alan araştırmasının yapıldığı Eskişehir'in değişen kent sosyolojisi var. Sofranın sınıfsal büyüsünü merak edenler için zengin verilere dayalı bir başucu kitabı Beslencenin Sosyolojisi. (Çağdaş Ceyhan)

phoenix

Beslencenin Sosyolojisi | Erhan AKARÇAY phoenix

Beslencenin Sosyolojisi

Orta Sınıf(lar)ın Yeme İcme ve Eğlence Örüntüleri

Erhan AKARÇAY

phoenix

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ | EDEBİYAT FAKÜLTESİ | SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

ÇEVRİM İÇİ SEMİNER

GÖÇ VE UYUM SÜREÇLERİ: Çocukların Sosyal ve Psikolojik Zorlukları ve Koruyucu Faktörler

Dr. Gülseli BAYSU
Queen's University of Belfast
Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi

26 Ocak 2022

19.00

Zoom Toplantısına Katılım İçin
Meeting ID: **991 246 6489**
Passcode: **9GAKfQ**

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ | Edebiyat Fakültesi | Sosyoloji Bölümü

KONFERANS

Türkiye'de Göçmen Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet

Konuşmacı :

Doç. Dr. Emel COŞKUN

Düzce Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

11 Kasım 2022 Cuma 14.00-17.00

Prof. Dr. Taciser TÜFEKÇİ SİVAS Konferans Salonu

Edebiyat Fakültesi 30. yıl

Tarih Bölümü

Kemal YAKUT[1]

Kemal Yakut, Erkan İznik, Hakan Sivas, Haşim Şahin, Mehmet Topal, Ayla Efe, Altan Çetin, Muzaffer Doğan, Sedat Bingöl, Burhan Sayılır, Şaduman Halıcı, Nilgün Elâm, Murat Burgaç, Çağıl Sağun, Burcu Çalıkuşu Aykanat, Nuri Can Uçar, Hüseyin Karaçam, Enes Depe, Onur Gezer, Metin Çatalkaya, Murat Kaya[2]

Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün tarihi kökleri 1983 yılına dek uzanmaktadır. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin 1982'de Anadolu Üniversitesi'ne dönüşmesi sürecinde Fen-Edebiyat Fakültesi kurulmuş ve bu yeni fakültenin bölümlerinden biri de Tarih bölümüdür. Bölüm, fakültenin tek sosyal bilim dalıdır.

Anadolu Üniversitesi, 18 Ağustos 1993 tarihinde 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapısal bir değişiklik geçirdi. Yeniden yapılandırıldı. 2809 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilat Kanununa ek 31. madde eklenerek Eskişehir'de Osmangazi Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kuruldu. Aralarında Fen-Edebiyat Fakültesi de olmak üzere çeşitli fakülteler, bina ve tesisler, her türlü araç-gereçler, malzeme, döşeme, demirbaş ve taşıtları ile birlikte her türlü taşınır ve taşınmaz malları yeni kurulan üniversiteye devredildi. Bu çerçevede Tarih Bölümü de akademik personeliyle birlikte Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne geçti. Aynı kararnamede 2809 sayılı kanunun 21. maddesinin a bendinde yapılan değişiklikle Anadolu Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi kurulduğu belirtildi. Yeni fakültede Tarih Bölümü yeniden oluşturuldu. 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin geçici 28. maddesine göre, "kadroları Anadolu Üniversitesi'nde kalan veya Osmangazi Üniversitesi'ne geçen öğretim elemanlarından, bulundukları üniversiteden diğerine geçmek isteyenlerin atamaları, iki ay içinde başvurular kabul edildiği takdirde, bu konuda prosedür ve muvafakat aranmaksızın" gerçekleştirilecekti. Bu hüküm uyarınca Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aktarılan Tarih Bölümü'nün tüm akademik personeli dilekçe vererek, Anadolu Üniversitesi'nde yeni kurulan Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne geçmek istedi. Doç. Dr. İhsan Güneş, Yrd. Doç. Dr. Cahit Bilim, Yrd. Doç. Dr. Halime Doğru ve Arş. Gör. Kemal Yakut'un başvuruları kabul edildi ve bu dört öğretim elemanı yeni bölümün ilk kurucuları oldu. Ardından Eğitim Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olan Fikri Mertayak ve Rektörlük kadrosunda yer alan Okutman Sema Toprakeşenler (Altunan)'in Tarih Bölümü'ne geçişleri sağlandı.

Tarih Bölümü'nün iki programı bulunmaktaydı. İlk yıl örgün programa 50 öğrenci, ekstern programa da 500 öğrenci alındı. Bölümün kuruluş yıllarında Ankara Üniversitesi DTCF'den Prof. Dr. Ömer Çapar İlkçağ Tarihi'ne, Prof. Dr. Ayşe Onat ise Orta Asya Türk Tarihi derslerine girdi. 1993'ten sonra emekli olmasına ve ilerlemiş yaşına rağmen her hafta, aksatmadan Prof. Dr. Neşet Çağatay İslam Tarihi derslerini yürüttü. Neşet Hoca aynı zamanda yüksek lisans ve doktora programına destek verdi. Tarih Bölümü'nün kadrosu 1994'ten sonra

[1] Tarih Bölüm Başkanı (2020-2023).

[2] Tarih Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

genişlemeye başladı. Kadroya Araştırma Görevlisi olarak Yağmur Say, Nilgün Elâm, Handan Nezir ve Erkan İznik katıldı. Handan Nezir dışında (yüksek lisans için İngiltere'ye gitmesi nedeniyle) tüm araştırma görevlileri, öğretim görevlisi yapıldı ve haftalık 20-25 saati bulan derslere girildi. Aynı zamanda yüksek lisans ve doktora programları sürdürüldü.

Tarih bölümünde bireysel akademik çalışmaların yanı sıra ilk kurumsal etkinlik, 2-4 Kasım 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilen ulusal nitelikli "Tarihte Eskişehir Sempozyumu I"dir. Prof. Dr. İhsan Güneş'in fakülte dekanı, Prof. Dr. Cahit Bilim'in bölüm başkanı olduğu bu süreçte, Sempozyum Düzenleme Komitesi'nde; Prof. Dr. Cahit Bilim, Yrd. Doç. Dr. Kemal Yakut, Yrd. Doç. Dr. Erol Altınsapan ve Öğr. Gör. Yağmur Say bulunuyordu. Bölüm akademisyenlerinin yanında Prof. Dr. Musa Çadırcı, Prof. Dr. Yücel Özkaya, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Işın Demirkent, Doç. Dr. İzzet Öztoprak ve Yrd. Doç. Dr. Fahameddin Başar gibi alanında uzman bilim insanları katıldı.

Bölümdeki araştırma görevlilerinin 1998'den sonra aralıklarla doktoralarını bitirmeye başlaması ile birlikte akademik kadro daha da güçlü ve etkin hale geldi. Ancak birkaç yıl sonra akademik kadroda ilk emeklilik de gerçekleşecektir. Öğr. Gör. Fikri Mertayak emeklilik nedeniyle bölümden ayrılan ilk hocamız oldu. Ardından 2007'de Prof. Dr. Halime Doğru ve 2011'de Prof. Dr. Cahit Bilim emekli olarak yeni bir hayata attı. Rektörlük akademik kadroda eksilmeler meydana gelmesi sonucu 2011 yılının ortalarında bir profesörlük kadrosu ilanı vererek Prof. Dr. Ahmet Nezihi Turan'ı bölüme getirtti. Prof. Dr. Turan, iki buçuk yıl çalıştıktan sonra emekliliğini isteyerek üniversiteden ayrıldı. Bu hareketlilik içerisinde uzun süre çok çeşitli derslere girerek, bölüme büyük katkı yapan Yrd. Doç. Dr. Yağmur Say da erken bir yaşta emekliliğini istedi.

Art arda gelen kayıplardan sonra Tarih Bölümü ailesine yeni araştırma görevlisi ve öğretim üyesi meslektaşlarımız katıldı. Araştırma görevlisi olarak Metin Çatalkaya, Enes Depe, Hüseyin Karaçam, Onur Gezer; öğretim üyesi olarak da Prof. Dr. Mehmet Topal, Prof. Dr. Muzaffer Doğan, Prof. Dr. Haşim Şahin ve Prof. Dr. Burhan Sayılır bölüme güç kattı. Son olarak Tarih Bölümü'nden 2015'te mezun olan Nuri Can Uçar'ın Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalına, 2023'te de Murat Kaya'nın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak katılması, bölümün altyapısını daha da güçlendirdi.

Ödüller

Prof. Dr. Halime Doğru, "XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı" adlı çalışmasıyla Yunus Nadi Sosyal Bilimler; Prof. Dr. İhsan Güneş, Çağdaş Gazeteciler Derneği Eskişehir Şubesi Uğur Mumcu Demokrasi; Prof. Dr. Şaduman Halıcı Çağdaş Gazeteciler Derneği Eskişehir Şubesi Uğur Mumcu Demokrasi ve "Yüzellilik Gazeteciler" çalışmasıyla Yunus Nadi Sosyal Bilimler; Prof. Dr. Kemal 2014 yılı Eskişehir Sanat Derneği Araştırma ve 2022 Çağdaş Gazeteciler Derneği Eskişehir Şubesi Uğur Mumcu Kent Kültürü; Doç. Dr. Murat Burgaç "Montrö Meydan Muharebesi" çalışmasıyla 2021 Sedat Simavi Sosyal Bilimler ödüllerini aldılar.

Bölüm Başkanları

Ad Soyad	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi
Prof. Dr. Cahit Yalçın Bilim	26.10.1994	22.11.2002
Prof. Dr. İhsan Güneş	22.11.2002	22.11.2008
Prof. Dr. Cahit Yalçın Bilim	28.11.2008	28.11.2011
Prof. Dr. Nadir Suğur (Tedviren)	05.04.2011	19.09.2011
Prof. Dr. Ahmet Nezihi Turan	19.09.2011	19.02.2014
Prof. Dr. Muzaffer Doğan	19.07.2016	19.07.2019
Prof. Dr. Muzaffer Doğan	19.08.2019	02.11.2020
Prof. Dr. Kemal Yakut	17.11.2020	17.11.2023
Prof. Dr. Burhan SAYILIR	17.11.2023	-

Mevcut Anabilim Dalları ve Akademik Kadro

Bölüm Başkanı: Prof. Dr. Kemal Yakut

Bölüm Başkan Yardımcısı: Prof. Dr. Erkan İznik

Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Hakan Sivas (Anabilim Dalı Başkanı)
Prof. Dr. Erkan İznik
Arş. Gör. Nuri Can Uçar

Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Haşim Şahin (Anabilim Dalı Başkanı)
Prof. Dr. Altan Çetin
Doç. Dr. Nilgün Elâm
Arş. Gör. Hüseyin Karaçam

Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mehmet Topal (Anabilim Dalı Başkanı)
Prof. Dr. Muzaffer Doğan
Arş. Gör. Dr. Enes Depe
Arş. Gör. Onur Gezer

Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Ayla Efe (Anabilim Dalı Başkanı)
Prof. Dr. Sedat Bingöl
Arş. Gör. Metin Çatalkaya

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Kemal Yakut (Anabilim Dalı Başkanı)
Prof. Dr. Burhan Sayılır
Prof. Dr. Şaduman Halıcı
Doç. Dr. Murat Burgaç
Dr. Öğr. Üyesi Çağıl Sağun
Öğr. Gör. Dr. Burcu Çalıkuşu Aykanat
Arş. Gör. Murat Kaya

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

M. Mahur TULUM[1]

M. Mahur Tulum, Abdulkadir Erkal, Çiğdem Kara, Gökhan Tunç, Selahittin Tolkun, Hülya Pilancı, Halit Biltekin, Zülfükar Bayraktar, Hülya Bayrak Akyıldız, Ebru Özgün, Günay Tulum, Bekir Belenkuyu, Emrah Gülüm, Hülya Yıldız, Buğra Oğuzhan Uluyüz, Adem Masattaş[2]

Edebiyat Fakültesi 496 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 18 Ağustos 1993 tarihinde kurulmuştur. Fakültemiz "Edebiyat Fakültesi" adı ile kurulan Türkiye'deki ilk fakülte olma özelliğine sahiptir. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ise 1999-2000 öğretim yılından itibaren öğrenci almaya başlamıştır. Kurulduğu günden bu yana öğrencilerine nitelikli bir eğitim veren Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2014 yılında fakültenin diğer bölümleriyle birlikte FEDEK tarafından akredite edilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde bölüm başkanlığı yapan bazı öğretim üyeleri şunlardır: Prof. Dr. Abdulkadir Gürer, Prof. Dr. Selahittin Tolkun, Prof. Dr. Çiğdem Kara. Bölüm başkanlığı görevini 2018 yılından beri Prof. Dr. M. Mahur Tulum yürütmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Eski Türk Edebiyatı, Eski Türk Dili, Halkbilim, Yeni Türk Edebiyatı ve Yeni Türk Dili olmak üzere beş anabilim dalı bulunmaktadır. Bölümümüzde görev yapan Prof. Dr. Abdulkadir Erkal, Doç. Dr. Halit Biltekin, Dr. Öğr. Üyesi Günay Tulum, Dr. Öğr. Üyesi Bekir Belenkuyu, Dr. Öğr. Üyesi Emrah Gülüm Eski Türk Edebiyatı; Prof. Dr. M. Mahur Tulum, Dr. Öğr. Üyesi Hülya Yıldız Eski Türk Dili; Prof. Dr. Çiğdem Kara, Doç. Dr. Zülfükar Bayraktar, Arş. Gör. Adem Masattaş Halkbilim; Prof. Dr. Gökhan Tunç, Doç. Dr. Hülya Bayrak Akyıldız, Doç. Dr. Ebru Özgün Yeni Türk Edebiyatı; Prof. Dr. Selahittin Tolkun, Prof. Dr. Hülya Pilancı, Dr. Öğr. Üyesi Buğra Oğuzhan Uluyüz Yeni Türk Dili anabilim dallarında görev yapmaktadır. Bölümün daimî öğretim elemanları dışında çeşitli dersler için farklı araştırmacılar da ders vermektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Erasmus, Farabi, Mevlana gibi değişim programları çerçevesinde öğrenci ve personel hareketliliği aktif bir şekilde yürütülmektedir. Bu kapsamda Adam Mickiewicz University, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Inalco), The Jagiellonian University in Cracow, Johannes Gutenberg University of Mainz, Plovdiv University, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Tuzla Üniversitesi gibi üniversitelerle işbirliği yürütülmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olan öğrencilerimiz çeşitli görevlerde meslek hayatını sürdürmektedir. Mezunlarımızdan bazıları çeşitli üniversitelerde akademik personel olarak görev yapmaktadır. Birçok mezunumuz Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda öğretmenlik yapmaktadır. Bunun dışında yayınevlerinde, resmî ve özel farklı kuruluşlarda mezunlarımız istihdam olmaktadır.

---

[1] Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

[2] Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanları. Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 26470 Tepebaşı/Eskişehir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü evrensellik, insan ve çevre odaklılık, yenilikçilik, kültürel mirasa sahip çıkma, şeffaflık, hesap verebilirlik, yaşam boyu öğrenme, eleştirellik temel değerlerine sahip bir bölümdür. Bunun yanında bölümümüz çağdaş düzeyde eğitim veren, kültürel mirasa ve evrensel nitelikte bilgi üreterek toplumsal refaha katkıda bulunmayı hedefleyen bir bölüm olarak yerel değerlere saygılı, evrensel değerlere bağlı; yaşadığı ülkeye ve dünyaya karşı duyarlı; toplumsal sorumluluk sahibi; çok boyutlu, eleştirel, disiplinler arası bir düşünce ufkuna sahip; mesleklerinde önder olabilecek Türkologlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

ARMAĞAN YAZILARI

Anadolu Üniversitesi Çağdaş Sanatlar Müzesi (Askeri Talimgah Binası) Restorasyon Öncesi ve Sonrası Fotoğraf Albümü [1]

Erol ALTINSAPAN ve Nilgün ÇÖL

Eskişehir merkezinde I. Ulusal Mimarlık dönemi olarak adlandırılan mimari stilin özelliklerini taşıyan, **Tren İstasyonu yapıları, Eskişehir** (Atatürk) **Lisesi, Ziraat Bankası, Turan Numune Mektebi**[2] (Anadolu Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Müzesi) **Osmanlı Bankası** gibi yapılar bulunmaktadır. Bu yapı tiplerine dahil edebileceğimiz **Askeri Talimgah Binası**; örneklerini verdiğimiz yapı stokunun yer aldığı şehir merkezinin dışında inşa edilmiş olan, Türk Silahlı kuvvetlerine ait Topçu Kışlasının bir binasıdır.

Yapının inşa ediliş tarihi ve mimarı kesin bilinmemekle birlikte mimari tasarımı Mimar Kemal Beye ait olan 1915-1916 yıllarında Turan Numune Mektebi olarak inşa edilip, 1955 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerine devredilen, 1980 yılında Anadolu Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Müze Binası olarak restore edilen yapı ile inşa tarihlerinin aynı dönemler olduğunu düşündüren özellikler taşır. Her iki yapıda da kiremit ve tuğlalardaki **"Fil Kiremit"** damgaları, mimari elemanların detayları bu düşüncemizi desteklemektedir.

Kentin o dönemdeki yerleşim çekirdeğini Taşbaşı-Odunpazarı arasındaki ticari, yönetsel, sivil dokunun oluşturduğu bilinmektedir. Kent dokusundan bu kadar ayrı bir alanda inşa edilişini ancak işlevi ile açıklayabiliriz. Kışla ve Talimgah Binalarının bulunduğu alan 1923-50 yılları arasında kentin kullanım alanlarını gösteren haritalarda atış alanı olarak gösterilmektedir.

Askeri Talimgah Binası olarak bilinen yapı tek katlı olarak tasarlanmıştır. Dıştan dışa 13.25x43.15 m. ahşap tavanlı 3.80 tavan yüksekliği giriş eksenine göre simetrik biçimlenmiş, doğu ve batı cepheleri uzun, kuzey ve güney cepheleri kısa olarak günümüze ulaşmayan diğer yapıyla dik açı oluşturacak şekilde, iki binanın gerek panoramik açıdan gerekse stratejik durumları itibari ile bugünkü "Taş Bina" diye bilinen mühimmat deposunu görecek ve ilişki içinde olacak biçimde yerleştirildiğini görmekteyiz.

Yapıyı kuzey-güney ekseninde boylu boyunca aşan koridor uç noktalardaki pencerelerden ışığı almaktadır.

Plan tasarımı, cephe düzenlemesi açısından simetrik bir anlayışın hâkim olduğu yapıda dışa taşkın saçaklı kırma çatı ve ilginç bacaları ile pencere düzenlemelerine uyum göstermektedir.

Ekonomik güçlüklerin sürdüğü yıllarda inşa edilen yapı tuğla ile inşa olmasına karşın; sıva ile düzenlenmiş silmelerle taş görünümü verilme çabası görülür. Yapıda kullanılan

[1] Bu çalışmada Askeri Talimgah binasının tasvir ve tanıtımı ÇÖL Nilgün; "Askeri Talimgah Binasından Çağdaş Müzeye Dönüşüm", Ebru Parman'a Armağan, s. 117-126 Ankara, 2009.adlı yayından birebir alınmıştır.

[2] Nilgün Çuha; "Turan Numune Mektebi İle İlgili Restitütif Bir Çalışma", Yapı, S.191, İstanbul 1997, s. 130-132

tuğlalarda atölye damgası görülmektedir. Yine yapının orijinal Marsilya tipi kiremitlerinde fil tuğla ve kiremit fabrikasının Osmanlıca Fil Kiremit damgası mevcuttur. Ayrıca inşaat malzemesi olarak kullanılan tuğlaların çökertme göbeklerinde fil adı yazmaktadır. Döşemelerin ahşap kirişleme üzerine ahşap kaplama olduğu, yine tavan kaplamasının da ahşap olduğu tespit edilmiştir.

Yapının uzun olan her iki cephesinde ikisi başta ve biri ortada olmak üzere üçer kapı vardır. Kapılar yüksek, masif aynalı, üzerlerinde istavroz geçmeli küçük kemerlerden oluşan tepe penceresi vardır. Dikdörtgen olan tüm pencereler yatayda aynı hizadadır.

Pencere ve kapıların üst ve üst yan kısmını çevreleyen düz silme duvar binanın dört tarafında devam etmektedir.

Eskişehir İli, Merkez, Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsünde ve tapunun 44 pafta, 4448 parselinde kayıtlı Askeri Kışla ve Talimgah Binası T.C. Kültür Bakanlığı Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 9.12.1988 tarih ve 358 sayılı yazısı ile tescil edilmiştir.[3] Çağdaş Sanatlar Müzesi olarak kullanıma açılabilmesi istemine ilişkin Anadolu Üniversitesi Rektörlüğünün 21.02.2001 gün ve B.30.2.ANA.0.00.00.01-001-40/714 sayılı yazısı , 16.03.2001 tarihinde Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından kabul edilmiştir.[4] Korumacılık ve Restorasyon açısından tartışmasız çok başarılı bir uygulama ile Çağdaş Sanatlar Müzesi'ne dönüştürülmüştür.

Yapının restorasyonunda gerek cephe düzenleri, gerekse iç mekan düzenleri ve mimari elemanlar orijinaline sadık kalınarak gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında başlayan restorasyon otuz ay sürmüştür.[5] Her biri 110 m² olan üç sergi salonu ve çağdaş koruma nitelikli arşiv-belge bölümleri ile örnek bir müze yapısıdır.

Onarım sırasında çatı tamamen açılmış kaplama tahtaları, alın tahtaları ve tavanın lamba zıvana geçmeli tahtaları aslına uygun olarak yenilenmiş, Marsilya kiremit ile kaplanmıştır.

Tarihsel geçmişi olan mimari yapıtları topluma tanıtıcı eğitici ve sempati uyandıracak şekilde kullanıma yönelmek, toplumsal yapıdan izole etmeden değerlendirmek bu yapıtların sadece yaşamasını değil toplumsal yapı ile bütünleşip, sahiplenme duygusu ile korunmasını sağlar. Bu bağlamda çağdaş kullanıma yöneltilen "Askeri Talimgah Binası" korunmasının yanı sıra toplumla beraber yaşanmasını sağlayacak amacına hizmet etmesi ile yeni bir ilke imza atacaktır. Çağdaş Sanatlar Müzesi Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüs alanında zengin koleksiyonları ile hizmet vermektedir.

KAYNAKÇA

ÇÖL Nilgün; **"Askeri Talimgah Binasından Çağdaş Müzeye Dönüşüm",** Ebru Parman'a Armağan**,** s. 117-126 Ankara, 2009.

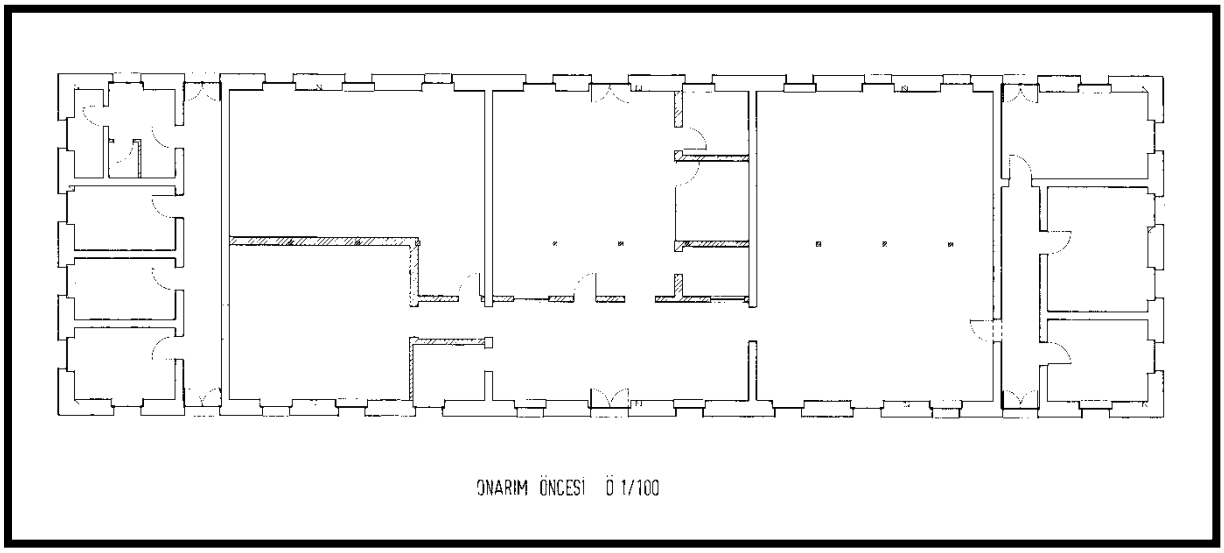
ÇUHA Nilgün; **"Turan Numune Mektebi İle İlgili Restitütif Bir Çalışma",** Yapı, S.191, İstanbul 1997.

Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu **Fotoğraf Arşivi**.

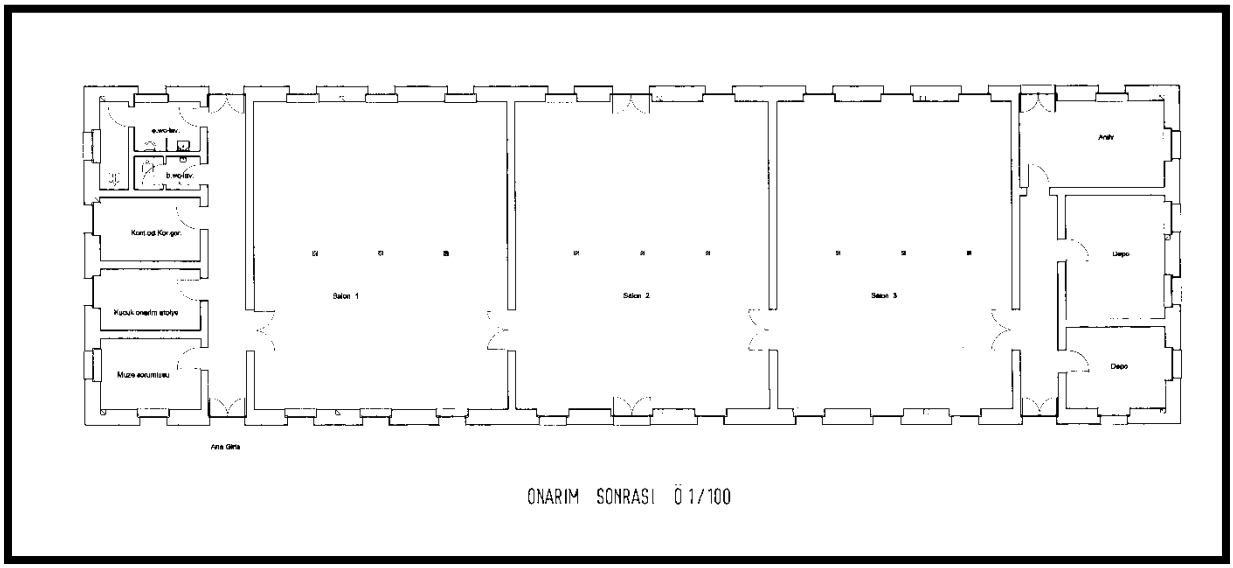
Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu **Tescil fişi Karar no 9.12.1988 - 36**

[3] Ekvkbk Tescil fişi Karar no 9.12.1988 - 36
[4] Ekvkbk Karar no: 16.03.2001 - 115
[5] Ekvkbk Karar no 17.04.1 998-509

Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu **Karar no: 16.03.2001 - 115**
Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu **Karar no 17.04.1 998-509**

Çizim: 1- Restorasyon Öncesi Plan (Ulviye Kızılkaya)

Çizim: 2- Restorasyon sonrası Plan (Ulviye Kızılkaya)

Resim: 1- Restorasyon Öncesi Genel Görünüm, 1998,
Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, (EKVKBK)

Resim: 2- Restorasyon Sonrası Genel Görünüm, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 3- Restorasyon Öncesi Genel Görünüm, 1998, (EKVKBK)

Resim: 4- Restorasyon Öncesi Genel Görünüm, 1998, (EKVKBK)

Resim: 5- Restorasyon Öncesi Genel Görünüm, 1998, (EKVKBK)

Resim: 6- Restorasyon Sonrası Genel Görünüm, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 7- Kuzey Cephe Restorasyon Öncesi, 1998, (EKVKBK)

Resim: 8- Kuzey Cephe Restorasyon Öncesi, 1998, (EKVKBK)

Resim: 9- Kuzey Cephe Restorasyon Sonrası, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 10- Kuzey Cephe Restorasyon Sonrası,2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 11- Kuzey Cephe Restorasyon Öncesi, Ayrıntı, 1998, (EKVKBK)

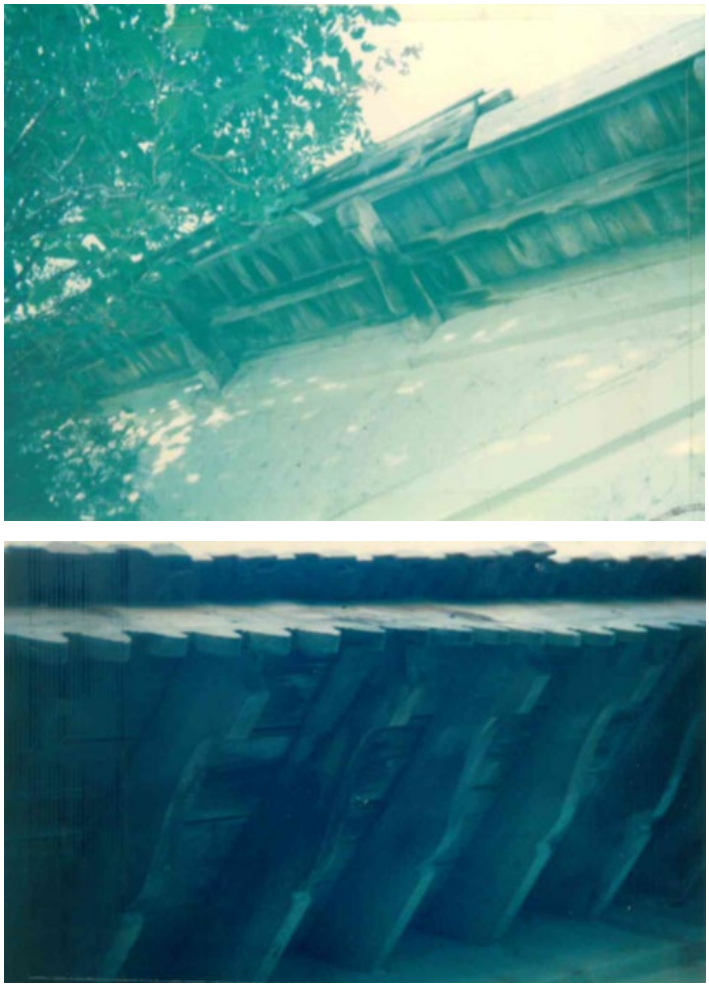
Resim: 12- Kuzey Cephe Restorasyon Sonrası, Ayrıntı, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 13- Batı Cephe Restorasyon Öncesi,1998, (EKVKBK)

Resim: 14- Batı Cephe Restorasyon Sonrası, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 15- Restorasyon Öncesi Çatı Saçağı, 1998, (EKVKBK)

Resim: 16- Restorasyon Öncesi Çatı Saçağı, 1998, (EKVKBK)

Resim: 17- Restorasyon Sonrası Çatı Saçağı, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 18- Restorasyon Sonrası Çatı Saçağı, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 19- Restorasyon Öncesi Çatı Kuleleri, 1998, (EKVKBK)

Resim: 20- Restorasyon Öncesi Çatı Kuleleri, 1998, (EKVKBK)

Resim: 21- Restorasyon Sonrası Çatı Kuleleri, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 22- Restorasyon Sonrası Çatı Kuleleri, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 23- Restorasyon Öncesi Giriş Koridoru, 1998, (EKVKBK)

Resim: 24- Restorasyon Sonrası Giriş Koridoru, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 25- Restorasyon Öncesi İç Mekân, 1998, (EKVKBK)

Resim: 26- Restorasyon Öncesi İç Mekân, 1998, (EKVKBK)

Resim: 27- Restorasyon Sonrası İç Mekân, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 28- Restorasyon Sonrası İç Mekân, 2023, (Derya Gözeyik)

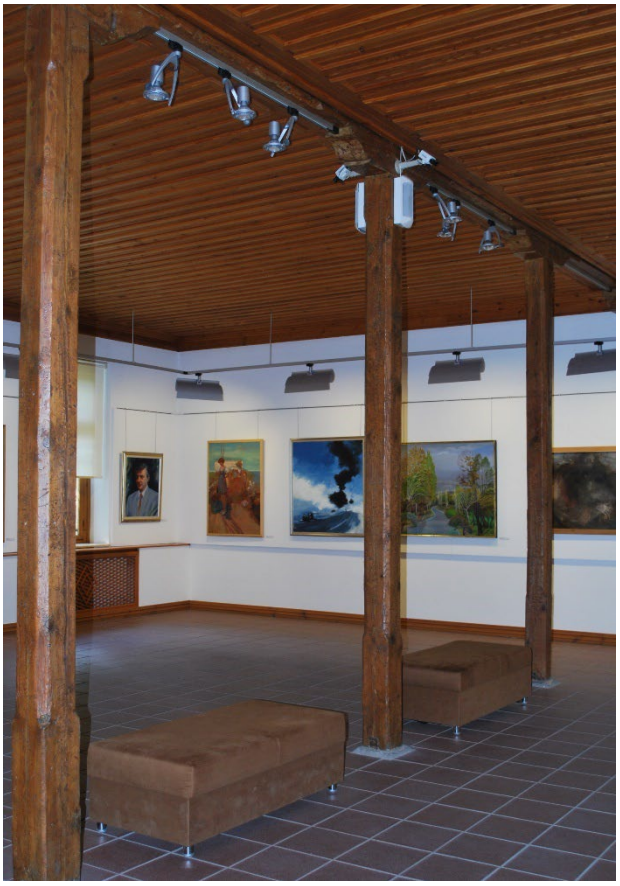
Resim: 29- Restorasyon Öncesi İç Mekân Giriş Kapıları, 1998, (EKVKBK)

Resim: 30- Restorasyon Sonrası İç Mekân Giriş Kapıları, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 31- Restorasyon Öncesi İç Mekân, 1998, (EKVKBK)

Resim: 32- Restorasyon Sonrası İç Mekân, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 33- Restorasyon Sonrası İç Mekân, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 34- Restorasyon Öncesi Tavan, 1998, (EKVKBK)

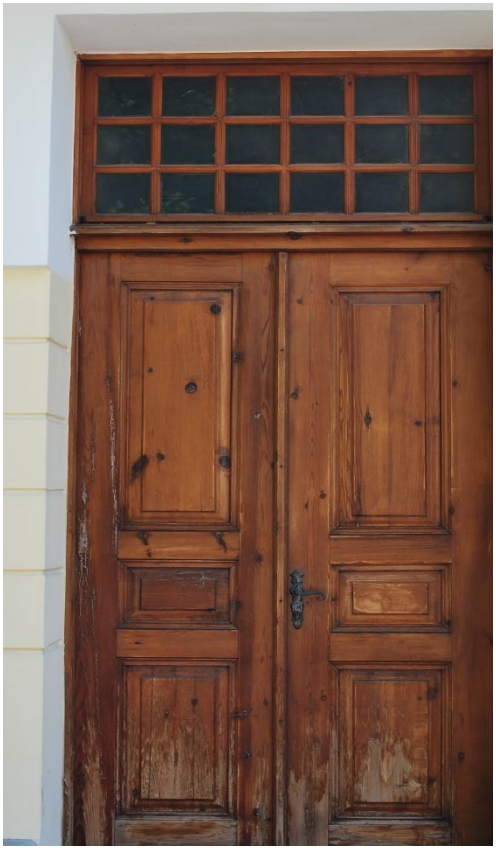
Resim: 35- Restorasyon Öncesi Tavan, 1998, (EKVKBK)

Resim: 36- Restorasyon Sonrası Tavan, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 37- Restorasyon Öncesi Kapı, 1998, (EKVKBK)

Resim: 38- Restorasyon Sonrası Kapı, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 39- Restorasyon Öncesi Pencere, 1998, (EKVKBK)

Resim: 40- Restorasyon Öncesi Pencere, 1998, (EKVKBK)

Resim: 41- Restorasyon Öncesi Pencere, 1998, (EKVKBK)

Resim: 42- Restorasyon Öncesi Pencere, 1998, (EKVKBK)

Resim: 43- Restorasyon Sonrası Pencere, 2023, (Derya Gözeyik)

Resim: 44- Restorasyon Sonrası Pencere, 2023, (Derya Gözeyik)

SOVYETLERİN GÖLGEDE KALAN LİDERİ: LEV TROTSKİY

Onur AYDIN

Giriş

Türkçe kaynaklarda 'Leon Troçki' şeklinde geçen Lev Davidoviç Trotskiy (*Трóцкий*)'in gerçek adı Leyba Davidoviç Bronştein'dır. Trotskiy adındaki farklılığın nedeni, Sovyet lider hakkındaki bilgilerin ülkemizde önceleri Batılı kaynaklardan alınmasıdır. Çünkü Rus dilinde *aslan (lev)* sözcüğünün İngiliz dilindeki karşılığı *leon*'dur. Nitekim Batılı kaynaklara göz atıldığında Trotskiy'in tam adının 'Leon Davidovich Trotskiy' olarak geçtiği görülür. Bir Yahudi soyadı olan Bronştein'ı değil de Trotskiy'i tercih etmesinin nedeniyse dönemin Rus komünist liderlerinde sıkça rastlanan takma ad ile kullanımıdır.[1]

Trotskiycilik ise yaratıcısının adından çok daha fazla tartışmalara konu olur. Çarlık rejiminin yıkılmasının ardından 1917 Ekim Devrimi ile Sovyetler Birliği'nde Bolşevikler yönetimi ele geçirir. İlk başlarda Marksçılıkla birlikte hâkim doktrinler arasında Lenincilik ve Trotskiycilik de bulunur. Ancak Lenin'in 1924 yılındaki ölümünün ardından düşünceleri de unutturulmaya çalışılırken Trotskiycilik ise bambaşka bir yöne evrilir ve zamanla Stalin'in görüşlerine muhalif eden bir ideoloji kimliği kazanır. Böylelikle Stalin ve Trotskiy arasında yalnızca fiziksel değil ideolojik bir savaş da başlamış olur. Her iki görüşü yakından tanımak, XX. yüzyılın ortalarına kadar geçen dönemde Sovyetler Birliği'nde hem yönetimin hem de muhalefetin ideolojilerinin doğru bir şekilde çözümlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Sürgüne Gönderilen Bir Bolşevik: Lev Trotskiy

Rusya'da çoğu zaman sınır boylarına Yahudilerin gönderilmelerine sıcak bakılmaz, ancak Karadeniz kıyılarındaki güney steplere yerleşmelerine müsaade edilir. Bu bereketli topraklarda, Ukrayna'nın Herson kentinde, 7 Kasım 1879 tarihinde Yahudi bir ailenin beşinci çocuğu olarak Trotskiy dünyaya gelir. Sofu bir Yahudi aileden gelen annesi Anna Bronştein (1850-1910), okumayı seven kentli bir kadınken, babası David Leontyeviç Bronştein (1847-1922), çiftçilikle uğraşan daha sıradan bir insandır. Görüldüğü üzere annesi ile babası farklı kültürlere sahip olmalarına rağmen birbirlerini çok severler ve mutlu bir yaşam sürerler, bu nedenle Trotskiy ise sevgi dolu bir aile içinde büyümüş olur (Deutscher, 1969, s. 19-21). İlginç bir rastlantıdır ki ablası Olga ise gelecekte Bolşevik Partisi'nin önde gelen politikacılarından biri olacak Lev B. Kamenev (1883-1936) ile evlenecektir. Bir diğer rastlantı ise 7 Kasım 1879 tarihinde doğan Trotskiy'in tam 38 yıl sonra aynı gün Ekim Devrimi'ne önderlik edecek olmasıdır. Ebeveynleri çok yoğun olduklarından en küçük çocuklarıyla pek fazla ilgilenme fırsatı bulamaz, ancak dadısı ve iki ablası bu açığı fazlasıyla kapatır. Çok dayanıklı, canlı ve uslu bir çocuk olarak anılan Trotskiy, dokuz yaşına kadar Yanovka köyünde kalır ve toplumsal yapının çöküşüne ilk olarak burada tanık olur (Deutscher, 1969, s. 22-23).

[1] Örneğin Lenin'in gerçek adı Vladimir İlyiç Ulyanov, Stalin'in gerçek adı ise İosif Vissarionovoç Cugaşvili'dir.

İleride Rus siyasetine yön verecek kişilerden olacak Trotskiy, dokuz yaşında eğitim almak için Odessa'daki bir Alman okuluna gider. Eğitimini tamamladıktan sonra matematik ve hukuk alanında yükseköğrenim göreceği Nikolay kentine yerleşir. Henüz öğrencilik yıllarında Marksçı ideolojiyi benimser ve devrimci grupların arasına katılır. Aslında sürer durum bunu gerektirir yoksa Leh yazar İsaac Deutscher'in (1969, s. 33) aktardığına göre Trotskiy kendini, "*siyasi bakımdan zamanın on yedi yaşlarındaki çocuklarına göre daha aşağıda*" görür. Ancak onların düşünce ve eylem seviyesine ulaşmak için var gücüyle çalışır.

Trotskiy, sosyalizmin tohumlarını ekmek için yazılar kaleme alır, broşürler ve bildiriler dağıtır, Güney Rusya İşçi Birliği'nin kurulmasında etkin rol oynar. Ancak bu etkinliklerinden dolayı 1898 yılında tutuklanır ve yirmi yıl hapse mahkûm edilir. *'Trotskiy'* soyadını, tutuklu kaldığı Odessa Cezaevi'nde çalışan bir gardiyandan alır ve bu ad ile sahte pasaport çıkartır. İki yıl süren tutukluluğunun ardından Sibirya'ya sürgüne yollanır. Sürgündeyken kendisi gibi ihtilalci Aleksandra L. Sokolovskaya (1872-1938) ile evlenir, bu evlilikten Nina ve Zinaida adında iki kız sahibi olur. 1902 yılında firar eder ve önce Viyana'ya, oradan da Londra'ya geçer. Burada Lenin, Georgiy V. Plehanov (1856-1918), Yuliy O. Martov (1873-1923) gibi sosyal demokratlarla tanışma fırsatı bulur, onların yönettiği *İskra* (*Kıvılcım*) dergisinde '*Pero*' (tüy, yaprak, kâğıt) takma adıyla yazılar kaleme alır. 1903 yılında Brüksel'de ve Londra'da gerçekleştirilen II. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Kongresi'ndeki Bolşevik-Menşevik tartışmasında Plehanov'un desteklediği Martov'u yani Menşevikleri tutar, ancak daha sonra Bolşeviklerin safına geçer.

1905 yılında yaşanan Kanlı Pazar'ın[2] ardından Rusya'ya dönüp devrim hazırlıklarına katılır. Yurt dışında geçirdiği uzun süreden sonra Petrograd'ın[3] sokaklarında Rusça yazılar, Rusça konuşan insanlar görmek Trotskiy ve ailesini hem şaşırtır hem de duygulandırır. 1905 yılındaki başarısız devrim girişiminin[4] ardından tekrar Sibirya'ya sürülür, ancak yine firar eder ve Avrupa'ya kaçar. Burada Avusturya ve Alman Sosyal Demokrat Parti çalışmalarına katılır. 1908 yılında, Adolf A. Joffe (1883-1927), Viktor L. Kopp (1880-1930) ve Matvey İ. Skobelev'in (1885-1938) editörlüğünde işçi haklarının savunucusu olan *Pravda* (*Gerçek*) adlı gazeteyi çıkarır, gazete zamanla partinin resmî yayın kuruluşu konumuna gelir. Paris'te bulunduğu süre boyunca Natalya İ. Sedova (1882-1962) ile zaman geçirir ve ondan iki oğlu olur.[5] Avrupa'yı saran ihtilal korkusu yüzünden 1916 yılında Fransa'dan sınır dışı edilir ve Amerika'ya sığınır. Takip eden yılda Lenin'in davetiyle Bolşeviklere katılır. 4 Mayıs 1917 tarihinde Rusya'ya döner, geçici hükûmetin uygulamalarından rahatsızlık duyduğu için Bolşeviklerle ve Enternasyonalistlerle[6] birlikte hareket etmeye başlar. 1917 Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinde çok önemli payı olan Trotskiy, Petrograd Sovyeti Başkanlığı'na seçilir ve idareyi buradan yürütür.

[2] 9 Ocak 1905 günü Petersburg'da, çara taleplerin iletmeye gelen işçilere askerlerin ateş açmasıyla iki yüz kişinin ölmesine yol açan talihsiz olaydır (Kurat, 1987, s. 380-381).

[3] Kent, 1703-1714 arasında Sankt-Peterburg, 1714-1724 arasında Petrograd, 1724-1991 arasında Leningrad ve 1991 yılından sonra yeniden Sankt-Peterburg adıyla anılır (Borisenko, 2020; Akt. Yetkin, 2021, s. 308).

[4] 1905 yılında yaşanan Japonya yenilgisi ve Kanlı Pazar olaylarının sonucunda grevlerde ve gösterilerde artış yaşanır, zamanla durum kötüleşir ve yönetime karşı bir isyana dönüşür, ancak başarıya ulaşmadan sonra erer (Kurat, 1987, s. 381-384).

[5] Trotskiy'in resmiyette eşi Aleksandra Sokolovskaya'dır, Bronşteyn soyadını taşır, ikinci eşi Natalya ile ise resmi nikâhı yoktur.

[6] Faşizme ve şovenizme karşı işçi hareketlerinin birlikte yürütülmesi amacıyla ortaya çıkan bir sosyo-politik akım yanlısıdır.

Başkanlık yaptığı süre boyunca tüm gazetelerde Trotskiy ismi anılmaya başlar. Bu nedenle söz konusu dönemde Trotskiy ailesi kötü bakışlara ve sözlere maruz kalır, oldukça zorlu zamanlardan geçer. Nikolay G. Markin (1893-1918) adında Bolşevik bir denizcinin yardımıyla aile, bu sancılı süreci nispeten daha rahat atlatır. Birçok defa yardım ettiği Trotskiy Dışişleri Bakanı olunca da Markin ondan desteğini esirgemez.

3 Temmuz 1917 tarihinde mitralyözcüler[7] sokaklara dökülürler ve diğer işçileri kendilerine katılmaya davet ederler. Devrim hareketi kendiliğinden ve temelden gelir. Ancak iki gün içinde Bolşevikler etkisiz hâle getirilir, dövülür, vurulur, öldürülür, içeri atılır. Lenin ve Grigoriy Ye. Zinovyev (1883-1936), gizlenmek zorunda kalır. Basın saldırıya geçer, Lenin, Zinovyev ve Kamenev hakkında tutuklama kararı çıkarılır. Trotskiy (1970, s. 376) hükûmete, "*Beni, Lenin, Zinovyev ve Kamenev için verilen tutuklama kararından ayrı tutmaya hakkınız yoktur. Geçici hükûmetin politikasına en az bu arkadaşlar kadar karşı olduğumdan şüpheniz olmasın…*" yazılı bir mektup gönderir. Bunun üzerine 23 Temmuz gününde geçici hükûmet Kaiser'in[8] adamı olduğu şüphesiyle Trotskiy'i hapse attırır. Trotskiy, 'çok iyi bildiği yer' olarak nitelendirdiği Krestı Hapishanesi'ne konur.

Trotskiy hapisteyken eşi ve çocukları onu ziyarete gelir. Böylelikle iradeleri gözetilmeksizin artık aile üyeleri de siyasete atılmış olurlar. Gösterilere ve çalışmalara katılmaya başlarlar. O dönem başkentte bahsi geçen sürece dâhil olmayan çok az kişi kalır, gösteri, toplantı ve yürüyüşler sıklaşır. Ekim ayında Kışlık Sarayı isyancılardan korumak için Bolşevik denizcilerinden yardım istemek zorunda kalan geçici hükûmet, Trotskiy ve arkadaşlarını da serbest bırakır. Trotskiy çıkar çıkmaz tekrardan Petrograd Sovyeti Başkanı seçilir ve işçi sınıfını silahlandırmaya koyulur.

Trotskiy'in annesinden ona miras kalan ve canı yandığında ya da derin üzüntü duyduğunda bayılma hastalığı vardır. Hatta Amerikalı bir hekim ona sara teşhisi koyar. Bu sıralarda nöbetleri artmaya başlar. Devrimin karargâhı olan Smolnıy Enstitüsü'nün emirlerini uygulayan Kızıl Muhafızlar tüm kamu kuruluşlarını ele geçirir ve Kışlık Sarayı kuşatır. Trotskiy, başarısızlıkla sonuçlanan devrimden sonra Menşeviklerin sola yönelecekleri ümidini besler ve iki tarafı birleştirmeye çalışır. Ancak devrimle birlikte bu umutları boşa çıkar. Hatta Bolşeviklerden Kamenev ve Aleksey İ. Rıkov (1881-1938) devrime karşı çıkar, Stalin ise hiç konuşmaz, sessiz ve pasif kalır. Lenin, Trotskiyci olmakla suçlanır. Hatta Trotskiy'e "*bu sizin sokağın bayramı*" diye imalarda bulunulur. Bunun nedeni Lenin ile Trotskiy'in özdeş düşüncelere sahip olmalarıdır. Zaten Lenin Trotskiyciliği, Bolşevizme en yakın akım olarak görür (Trotskiy, 1970, s. 395).

Devrimden sonra Lenin, Trotskiy'i Halk Komiserleri Sovyet Başkanı yapmak ister, ancak Trotskiy bu teklifi reddeder. Çünkü Trotskiy çocukluğundan beri yazar olmayı hayal ettiğinden partinin basın işlerini yürütmeyi tercih eder. Bunun üzerine Lenin, onun İçişleri Bakanı olmasını ve karşı devrim girişimleriyle mücadele etmesini arzu eder. Tartışmaların sonunda Trotskiy'e Dışişleri Bakanlığı görevi verilir. Brest-Litovsk Anlaşması'nın[9]

[7] Makineli tüfek kullanan birliktir.
[8] Son Alman İmparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm'in (1859-1941) lakabıdır.
[9] 3 Mart 1918 tarihinde Sovyetler Birliği ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan, Sovyetlerin I. Dünya Savaşı'ndan çekildiğini bildiren antlaşmadır.

imzalanmasının ardından ‘savaş komiseri’ olarak atanır. Ancak Trotskiy askerlik yapacağı yıllarda hapishanede, sürgünde ve yurt dışında olduğundan bu yükümlülüğünü yerine getirme fırsatı bulamaz. Görevini hakkıyla yerine getirebilmek için çok çalışır, bu süreçte en büyük destekçisi eşi olur. Zira ünlü siyasetçinin eşi de boş durmaz, eğitim komiserliğinde çalışır, müzeler ve tarihsel anıtlarla ilgilenir.

12 Mart 1918 tarihinde hükûmetin, devrimin sembolü olan Smolnıy Enstitüsü’nden Kremlin’e taşınma işlemlerine başlanır. İronidir ki, Smolnıy soyluların kızlarının eğitim görmeleri için kurulan işçi, asker ve köylü çocuklarının kabul edilmediği bir enstitüdür. Aynı şekilde Orta Çağ’dan kalma surları ve yaldızlı kubbeleri olan Kremlin, devrimin kalesi hâline gelir. Trotskiy (1970, s. 415), bu paradoksların altını çizer ve tarihsel kadere dikkat çeker. Kremlin’deki Spasskaya Çan Kulesi’nde ‘*Tanrım, Çarımızı koru!*’[10] marşı yerine hafif enternasyonal melodiler çalmaya başlar. Kulenin tepesindeki yaldızlı ve iki başlı kartala dokunulmasa da üzerindeki taç sökülür, yerine kartalın bir kafasına orak diğerine çekiç yerleştirilir. Böylelikle Rusya tarihinde ikinci kez Moskova dönemi açılır. Birbirlerine karşıt konumlanan iki kentten ‘doğal’ ve ‘kutsal’ Moskova, yeniden ‘yapay’ ve ‘dünyevi’ Petersburg’un karşısına dikilir (Tan Metreş, 2017, s. 38, 43). Moskova ‘büyük köy’, ‘soylu mülk sahipleri ve tüccarlar kenti’, ‘Rusya’nın yüreği’, ‘dokuma endüstrisinin ve Slavseverlerin merkezi’ gibi nitelendirilmelerinin yanına Sovyetlerin yeni başkenti unvanını da ekler. Trotskiy’in Moskova’da bildiği tek yer, 1888-1889 kışında altı ay tutuklu kaldığı Buturki Hapishanesi’dir. Kente o zamana kadar gezmek için hiç gitmemesine rağmen Trotskiy, Moskova’ya taşınma kararına idari açıdan olumlu bakar.

Moskova’ya taşındıktan sonra Trotskiy’in vaktinin çoğu savaş işleri ile uğraşmakla geçer. Devrim gerçekleştikten sonra önce Dışişleri, ardından Savaş Bakanlığı’na getirilir, Kızıl Ordu’yu kurar ve ‘başkumandan’ unvanını alır. Yaptıklarıyla ‘Lenin’in halefi’ olarak gösterilmeye başlar ve Lenin’in güvenini kazanır (Coşar, 2011, s. 2-3). Lenin, Maksim Gorkiy (1868-1936) ile arasında geçen bir konuşmada “*Bana bir başkasını gösteriniz, onun gibi, böyle askerlik sanatı uzmanlarının bile bayıldıkları örnek bir ordu kurabilecek. Bizim böyle bir adamımız var. Her şeyimiz var. Ve bunlarla mucizeler yaratacağız*” diyerek Trotskiy’e olan güvenini gösterir (aktaran Trotskiy, 1970, s. 425).

Beklenildiği üzere, 26 Ekim 1917 tarihinde Sovyetler Kongresi’nde barış kararı onaylanır. Artık savaş istemeyen ordu ve halk nedeniyle I. Dünya Savaşı’ndan çekilmek için Brest-Litovsk Antlaşması’nı Sovyet Hükûmeti adına imzalamak üzere Trotskiy görevlendirilir, ancak belgeyi imzalamayı reddeder. Çünkü Sovyet siyasetçi antlaşmanın imzalanmasını emperyalist güçlere boyun eğmek olarak görür, Almanya ve İngiltere’de büyüyen bir işçi sınıfının yakacağı devrim ateşinin savaştan yeni çıkmış Avrupa’yı kısa zamanda saracağını düşünür. Ayrıca Almanya’nın bu koşullar altında Sovyetler Birliği’ne saldıracak bir durumunun olmadığını savunur. Ancak sonuçlar düşündüğünün tam tersi olacak ve Almanya Sovyetler Birliği’ne saldıracaktır. Trotskiy’in itiraz ettiği antlaşmayı kısa süre sonra onun yerine görevlendirilen Kamenev imzalar. Saldırının gerçekleşeceğini öngören Lenin ile ciddi anlamda fikir ayrılığına düştükleri ve tartıştıkları en önemli olayların başında Brest-Litovsk Antlaşması gelir.

[10] 1833-1917 yılları arasında Rusya İmparatorluğu’nun resmi marşıdır (*Бóже, Царя́ храни́!*).

19 Ocak 1918 tarihinde yapılan seçimlerde Bolşevikler istedikleri sonuçları alamazlar. Brest-Litovsk Antlaşması yüzünden doruğa çıkan Bolşevikler ile muhalefet arasındaki anlaşmazlık, yaklaşık beş yıl sürecek olan İç Savaş'ın (Гражданская война) çıkmasına yol açar. 1918 baharı ve yazı Trotskiy için zorlu geçer. Boş ambarlar, karmakarışık demiryolları, düzenli bir ordunun eksikliği, her yerde patlak veren komplolara karşı müdahaleleri yavaşlatır. Nitekim çok geçmeden 6 Ağustos günü Kazan'ın düştüğü haberi gelir. Bir gün sonra Trotskiy, iki buçuk yılını tren içerisinde geçireceği mücadelesine doğru yola çıkar. Ünlü devrimciye göre Ekim zaferi kolay kazanıldığından gerçek devrim mücadelesi şimdi başlamaktadır. Öyle ki Trotskiy (1970, s. 467), devrim için asıl örgütlenme sanatını Kazan'da öğrendiğini ifade eder. 'Başkumandan', eylemlerine dağılmakta ve kaçmakta olan birlikleri toparlamakla başlar. Sert tedbirler alır, işçilerden ve düzensiz birliklerden bir ordu kurar, Kazan'ı kurtarır. Tüm bu zorlu süreçte cephede, ünlü treninin içerisindedir. Trotskiy'e göre bu tren sıradan bir ulaşım aracı değildir. Cephe ile cephe arkasındaki bağlantıyı sağlıyor, eksiklikleri tamamlıyor, sorunları ivedilikle çözüyor ve bu anlamda gücünü Ekim Devrimi'nden alıyordur (Trotskiy, 1970, s. 482). Başkumandanın treninde zırhlı vagonlar bulunur. Herkes silah kullanmasını bilir ve üzerlerinde deri ceketler vardır. Tehlike anında deri ceketlileri gören hemen sakinleşir ve zafere olan inancını kaybetmez. Zamanla '*deri ceketliler*' Sovyetler için Bolşevikleri temsil eden bir sembole dönüşür (Trotskiy, 1970, s. 495). Trotskiy, cepheden kaçan askerlerden düzenli bir ordu kurmayı başarır. Asker artık daha iyi beslenip, kıyafet giymekte, ikmal işleri hızlıca halledilmektedir. Ancak savaş, ülkenin her yerini sarar, iki cephe arasındaki mesafe gün geçtikçe artar. 31 Ağustos 1918 günü Lenin'in vurulduğuna dair haber alan Trotskiy, derhâl Moskova'ya doğru yola çıkar.

İç Savaş'ın son mücadelesi Kırım'da Pyotr N. Vrangel'e (1878-1928) karşı verilir. İngiltere Nikolay N. Yudeniç'e (1862-1933), Fransa Vrangel'e açıkça destek verir. Avrupa devletleri Almanya'ya karşı zaferini pekiştirmek için Rus İç Savaşı'ndan faydalanır. Trotskiy, tüm cephelerde İngiliz silah, dinamit, gemi ve topları ile karşılaşıldığını, hatta esir düşenlerin üzerinden İngiliz üniformalarının çıktığını iddia eder. İç Savaş'ın en önemli savunması ise Petrograd'da verilir. Bu başarı üzerine Polit Büro, Trotskiy'e kızıl bayrak nişanı verme kararı alır. İç Savaş'ın sona ermesinin ardından Trotskiy, Lenin ile ikinci büyük tartışmasını *Yeni Ekonomi Politikası*[1] üzerine yapar. Lenin serbest ekonomiyi savunurken, Trotskiy savaş ekonomisini uygulamak ister. Her ne kadar Lenin'in fikri uygulansa da ileride kendisi de birçok konuda Trotskiy'in haklı olduğunu kabul edecektir.

Trotskiy'in Ekim Devrimi'ndeki rolü, ilk altı yıl içinde ciddi olarak değer görür. Stalin dahi Trotskiy'in katkılarını şu sözleriyle över: "*İhtilalin uygulanma organizasyonundaki tüm çalışma, Trotskiy'in başkanlığında bulunduğu Petrograd Sovyeti'nin doğrudan yönetimi altında gerçekleşmiştir. …Garnizonun Sovyet tarafında hızlı geçişi ve partinin Devrim-Savaş Komiteleri'nin hünerli hazırlığı her şeyden öte Trotskiy'e bağlıydı*" (Stalin, 1918; Aktaran Veretennikov ve Poskrebışyev, 2015, s. 16). Devrimde Lenin, beklemeyi tercih ederken Trotskiy en ön safta yer alır. Elbette Lenin'in ideolojik ve eylemsel katkılarını reddetmemekle birlikte, devrimin ve Bolşeviklerin başında asıl Trotskiy'in olduğunu söylemek yanlış olmaz (Stalin, 1918; aktaran Veretennikov ve Poskrebışyev, 2015, s. 16). Ancak Trotskiy, Stalin'le

[1] Sovyetler Birliği'nde 21 Mart 1921 tarihinde yürürlüğe giren, savaş komünizmini sona erdirip ekonomiyi ayağa kaldırmak amacıyla Lenin tarafından öne sürülen plandır (Sarıahmetoğlu, Devlet ve Hatipoğlu, 2015, s. 195).

ters düştüğünde bu düşünce silinmeye başlar. Trotskiy'in başarılarının ardından arasının açıldığı Stalin ve arkadaşları, Lenin'e Trotskiy'in onu devirmek için çalıştığına dair söylentiler fısıldar. Ancak Lenin bu söylemlere karşı Trotskiy'e olan inancını kaybetmez. Trotskiy (1970, s. 525) Stalin hakkında haset, kıskanç, miskin ve sinsi gibi olumsuz ifadeler kullanır. Aslında Lenin çok geçmeden Stalin'in planlarının farkına varır ve "*Bu aşçı bize biberli yemekler yedirecek"* (aktaran Trotskiy, 1970, s. 544) diyerek Stalin tehlikesini önceden sezer.

Lenin'in hastalanması tüm dengeleri bozar. Stalin, Zinovyev ve Kamenev, Trotskiy'e karşı Troyka'yı kurar. Trotskiy'i "*dar kafalı, alaylı, sıradan, nadir görülen taşralı utanmazlığı olan biri*" olarak tanımlayan Stalin, onu genel sekreterlikten atmak ve parti içinde itibardan düşürmek için hazırlanır. Bu sırada Lenin, Stalin'e bir mektup yazar ve onunla tüm ilişkisini kestiğini bildirir. Ekim Devrimi'nden itibaren gelenek hâlini alan konuşmalarda, toplantılarda Lenin'in ve Trotskiy'in şeref üyeliğinin son bulmasına karar verilir. Bu nedenle artık toplantılara Trotskiy çağrılmaz. Yaşadığı olumsuzluklar ve hastalığı nedeniyle Sohum'a[1] gitmeye karar verir. 21 Ocak günü Tiflis'te iken Lenin'in ölüm haberini alır. Stalin tarafından cenaze töreninin cumartesi yapılacağı, gelmesine gerek olmadığı ve tedavisine devam etmesi söylenir. Gerçekte olan ise törenin pazar yapılacağıdır, Trotskiy gelemesin diye tören günü kasıtlı olarak yanlış söylenir (Trotskiy, 1970, s. 590).

1924 sonbaharında Stalin'in parti üzerinde kurduğu diktatorya belirginleşir. Lenin devrimci bir önderden ziyade bir kilise adamı gibi anılmaya başlar. Gazetelerle, konferanslarla Trotskiyciliğe karşı savaş başlatılır. Trotskiy (1970, s. 614), Stalin'in ortaya çıkışının altındaki düşünsel iklimi şöyle anlatır: "*1923'te Alman devriminin ezilişi, sonra 1926 İngiliz genel grevlerinin başarısızlığı, nihayet Çin bozgunu, bütün enternasyonal devrim için beslenen umutları tuzla buz etmiştir. İşte Stalin'in milliyetçi reformlarının kaynağı bu umutsuzluktur.*" Tüm bunlar yaşanırken Trotskiy'in hastalığı nükseder, iyileşemeyince Berlin'e gönderilir. Ancak Berlin'de de ateşi bir türlü kontrol altına alınamaz, durumu kötüye gider. Biraz kendine gelince Moskova'ya dönen Trotskiy, 7 Kasım akşamı muhalefet liderleri ile bir toplantı yapar. Trotskiy, mücadeleye devam etmek isterken Zinovyev, ileride pişman olacağı bu mücadele fikrine karşı çıkar. Stalin'e karşı Trotskiyciler ve Zinovyevciler diye iki farklı kutup oluşur ve bundan sonra muhalefet çözülmeye başlar (Deutscher, 1970, s. 392-393). Trotskiy kendini güvende hissetmez, Kremlin'den taşınma kararı alır, arkadaşı ve içişleri halk komiseri olan Aleksandr G. Beloborodov'un (1891-1938) evine yerleşir. Bir gün Beloborodov, tabancayla intihar eder ve ölmeden önce bir mektup bırakır. Mektupta Lenin'in 1905 yılındaki başarısız devrim girişiminde dahi Trotskiy'in haklı olduğu yazılıdır. Mektup yok edilmek istense de bir kopyasına ulaşılır. Moskovalı işçilerin katılmalarını engellemek için yönetim tarafından cenaze töreninin bir iş gününde yapılması kararlaştırılır, ancak tüm engellemelere rağmen Beloborodov'un cenazesine halk tarafından büyük bir katılım sağlanır (Trotskiy, 1970, s. 622).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Stalin partiyi tamamen ele geçirir. Trotskiy'in toplantılarına kendi adamlarını gönderir, oturumların sabote edilmesini ister. Bu toplantılardan birine katılan Nâzım Hikmet (1902-1963), Trotskiy ile herkesin alay ettiğini, onu dinlemek için kalanların bir Çinli öğrenciyle kendisinin olduğunu paylaşır (aktaran Coşar, 2011, s. 30). Stalin ilk iş olarak Trotskiy'i savaş komiserliği görevinden uzaklaştırır. Büyük olaylar çıkacağından

[1] Abhazya Cumhuriyeti'nin başkentidir.

endişe eden Stalin, onu Rusya sınırları içinde ortadan kaldırmak istemez. Trotskiy, 'sol muhalefeti' bir araya getirmeye çalıştığı için kısa süre içerisinde Politbüro, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu üyeliği gibi tüm görevlerinden uzaklaştırılır. Son olarak da 1927 yılında gerçekleştirilen XV. kongrede partiden atılır ve Almatı'ya sürülmesine karar verilir.

16 Ocak 1927 tarihinde *GPU*[1] ajanları Trotskiy ve ailesini Orta Asya'ya sürmek için gelir. Tam yola çıkacakken telefon çalar ve yolculuğun ertelendiği bildirilir. Nedeni ise trene binecekleri garda büyük gösterilerin yapılması ve "*Yaşasın Trotskiy*!" sloganlarının atılmasıdır. Ancak yönetim kararlıdır, Trotskiy için tutuklama kararı çıkarılır ve ertesi gün kapı tekrar çalınır. Apar topar götürülen Trotskiy ve ailesi hazırlıksız bir şekilde evlerinden alınır. Ancak ironidir ki, Moskova'dan uzaklaştıkça GPU ajanlarının ünlü siyasetçiye karşı tutumları değişir ve onlar çok iyi davranmaya başlar. Çünkü onlar da eski liderlerini çok iyi tanır.

16 Aralık 1928 günü Almatı'da sürgündeyken GPU ajanları yeniden gelir ve Trotskiy'den siyasi faaliyetlerine son vermesi ister. Trotskiy, Stalin'in bu talebini reddeder. Bu yanıta öfkelenen Stalin, Trotskiy'i sınır dışı etme kararı alır ve yeni rota Türkiye Cumhuriyeti olur. Aslında Stalin, Trotskiy ile aşırı solu tasfiye ederek Batı dünyasının kendisine yakınlaşacağını hayal eder. Diğer açıdan Türkiye ise arasının açık olduğu İngiltere, İtalya ve Fransa'ya karşı Trotskiy'i bir güç olarak görür. Mustafa Kemal Paşa'nın Trotskiy'i kabulü karşılığında Stalin'e bir dizi şart sunulur: Trotskiy siyasi bir mülteci olarak kabul edilecek, vize alması hâlinde istediği ülkeye gidebilecek, yazma faaliyetinde bulunabilecek ve Sovyet yetkililerince öldürülme teşebbüsünde bulunulmayacaktır. Cevap Stalin'in tam olarak içine sinmese de durumu mecburen kabul etmek zorunda kalır (Coşar, 2011, s. 10-11).

18 Ocak 1929 tarihinde Sovyet Ceza Kanunu'nun 58/10 maddesine göre '*karşı devrimcilik ve iktidara karşı silahlı mücadele eylemleri*' suçlamasıyla Trotskiy, Sovyetler Birliği'nden kovulur. Ünlü devrimci İstanbul'a gönderildiğini yolda öğrenir, buna şiddetle karşı çıkar. Çünkü o Avrupa'ya gitmek istemektedir. Ancak hiçbir Avrupa ülkesi ona vize vermez. Türkiye'ye gelmeden önce Trotskiy'e Avrupa'dan vize verecek tek bir ülke dahi çıkmamasının nedeni Napolyon'dan sonra en çok korkulan ve istenmeyen kişi olarak görülmesidir. Bu yolculuk büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleşir. Beyaz Ruslar arasında 'milyonlarca adam öldürttü, Vrangel-Denikin ordularını yendi' ünüyle tanınan Trotskiy, Türkiye'ye iltica etmiş olan binlerce Beyaz Rus'un intikam için kendisini öldürmek isteyeceğini düşünür. Hemen iki mektup kaleme alır. Birini parti merkez komitesine gönderir ve Stalin'in Türk Hükûmeti ile gizli anlaşma yaptığını, kendisinin burada öldürüleceğini iddia eder. Diğerini Atatürk'e gönderir ve buraya zorla getirildiğini yazar (Coşar, 2011, s. 14). Ancak sonuç değişmez ve Trotskiy ailesiyle birlikte İstanbul'a getirilir.

Trotskiy'in Türkiye'de kaldığı yer herkesten sır gibi saklanır. Çünkü 1919-1920 yıllarında Rusya'dan gelen göçmenlerin yoğun olarak geldiği kentler arasında İstanbul en üst sıralarda yer alır (Üçgül & Erinç, 2012, s. 3292). Kitlesel göç olarak değerlendirildiğinde Beyaz Rusların kente gelişi 1919-1921 yılları arasında üç dalga hâlinde gerçekleşir (Olcay, 2018, s. 329). Buradan dünyanın farklı yerlerine dağılmış olsalar da Trotskiy'in geldiği tarihte 3-4 bin Beyaz Rus hâlâ kentte bulunmaktadır (Coşar, 2011, s. 16). Trotskiy'in yanında sandıklar dolusu

[1] ГПУ (Госуда́рственное полити́ческое управле́ние): Devlet Siyasal Yönetimi-Sovyet gizli polis örgütü

kitap ve Stalin'in göndermiş olduğu az miktarda para vardır. Trotskiy konsolosluk içerisinde ailesi ve iki GPU memuru ile kalmaya başlar. Gelişinden hemen iki gün sonra ilk suikast ihbarı alınır. Suikastı *Neftsendikat*[1] üyesi birinin gerçekleştireceği öğrenilir ve önlemler arttırılır. Çünkü Trotskiy'in öldürülmesi Türkiye açısından da açıklanması zor bir durum yaratabilecektir. Trotskiy'in dış dünyayla bağlantısını oğlu Lev L. Sedov (1906-1938) kurar. Postaneden yurt dışına telgraflar gönderir, gazeteler satın alır. Sürekli öldürülme korkusu yaşayan Trotskiy, konsolosluktan dışarı adımını atmaz, buradan ilk çıkışını ise 25 Şubat'ta ev aramak için Yeniköy'e yapar.

Trotskiy İstanbul'da iken mücadelesinden vazgeçmez. Rusya'daki sol muhalefeti, dünyadaki komünist partileri etkilemeye devam eder. Avrupa, Türkiye'yi Rusya'nın hapishanesi gibi göstererek Trotskiy'in susturulmasını ister. Siyasi faaliyetlerinden dolayı yetkililer de daha fazla konsoloslukta kalamayacağını ve artık ayrılması gerektiğini söylerler. Bunun üzerine İstiklal'deki Tokatlıyan Oteli'ne yerleşir. Burada Trotskiyci Fransız bir avukat olan Maurice Paz (1896-1985) onu ziyarete gider. Paz, Trotskiy'in talimatlarını dış dünyaya taşıyan ilk kişi olur. Ancak otelde uzun süre kalamayacağını anlayan Trotskiy, Türk hükûmetinin de onayıyla Büyükada'ya taşınır. Ava çıkar, atış talimi yapar ve sık sık balığa gider. Artık ölüm korkusu çekmez, artık daha özgür bir yaşam sürmeye başlar. 1932 yılında Büyükada'daki yaşamı, Ömer S. Coşar'ın (2011, s. 147) *Troçki İstanbul'da* kitabında şöyle tasvir edilir: "*Küçük evi, esrarengiz, entrika dolu bir hava sarıyordu. Köşkü dışarıdan polis köpekleri ve silahlı gardiyanlar koruyordu. Evin içi ise, Almanya'dan, İspanya'dan, Rusya'dan ve daha birçok memleketten talimat almaya koşup gelmiş ihtilalci maceracılarla doluydu. Trotskiy bunlara sekreterlerim diyordu. Silahlı muhafızları gizli konferanslarını yaptığı odasının kapısında nöbet tutuyorlardı.*" Adada onu ziyaret eden tarihçi Emil Ludwig (1881-1948) ise, Trotskiy'i "*sade, temiz, mavi ceketli, bakımlı vücutlu, kırlaşmış saçlı, zeki, keskin mavi bakışlı biri*" (aktaran Coşar, 2011, s. 107) olarak tasvir eder. Ancak Trotskiy, içindeki huzursuzluğu bastıramaz. Türkiye'ye gelmek istememesinin nedenini gazetecilere verdiği bir röportajda ünlü siyasetçi şöyle açıklar: "*Türkiye'den niçin gitmek istediğimin sebebini sorabilirsiniz. Lisan bilmediğim içindir. Artık yaşlandığımdan yeni bir lisan öğrenemem. Yoksa çok sevdiğim ve misafirperverliğine şahit olduğum memleketinizde ikamet etmemek için bir sebep yoktur*" (aktaran Coşar, 2011, s. 107).

Eş zamanlı olarak Sovyetler Birliği'nde Zinovyev, Trotskiyci olmakla itham edilir ve bu nedenle partiden ihraç edilir ve Sibirya'ya sürgüne yollanır. Daha sonra af dilese de komplocu olduğu suçlamasıyla kurşuna dizilecektir. Zinovyev, hayatındaki en büyük pişmanlığını 1927 yılında Trotskiyci olmayı bırakıp Stalin'e boyun eğmekle yaşar. Çünkü o zamanlarda muhalefet yeniden güçlenmeye başlamıştır, belki birlik olunsa sonucun daha farklı olabileceğini düşünür. Stalin'in anti-Trotskiyci kampanyasını 1923-1931 yıllarında eski bir Bolşevik olan yazar Yaroslavskiy M. Yemelyan (1878-1943) yürütür. Fakat o da bir süre sonra tasfiye edilir ve ortadan kaybolur. Karşısında ya da yanında yer alsın Stalin, en ufak hatasının olduğundan şüphe duyduğu birini affetmez ve cezalandırır. Partinin XVII. Kongresinde 1966 delegenin 1108'inin idamını emrettiği düşünülürse Trotskiy'in "*Stalin'i partiden atın*"

[1] Sovyet Petrol Sanayi İşçileri Sendikası'nın İstanbul'daki bürosudur.

çağrısının ne kadar haklı olduğu ortaya çıkar. İlaveten eşi Nadya'nın Stalin'in parti içerisinde yaptıklarına vicdanının dayanamayıp intihar ettiği iddia edilir (Deutscher, 1974, s. 210-211).

Stalin'in partide bu kadar baskın olabilmesinin nedeni, bizzat yürüttüğü, Trotskiy'in geri dönecek ve idareyi ele alacak propagandası değildir. Stalin, Trotskiyci grupları birbirlerine düşman ederek, bölerek, kişisel çıkarların söz konusu olduğu fırsatlar sunarak onlara hükmeder. Stalin; beşli, altılı, yedili gruplar kurarak Merkez Komite içerisinde aleyhine doğabilecek hareketlenmeyi önceden haber alır ve gereğini en ağır şekilde yerine getirir (Deutscher, 1974, s. 213). Trotskiy, Türkiye'de bulunduğu sırada bir gazetecinin "*Stalin kimdir?*" sorusuna şu şekilde cevap verir: "*Onu kısaca tarif etmek gerekirse şöyle denilebilir: Stalin, partimizin en fazla dikkati çeken en değersiz adamıdır! Siyasi ufku son derece dardır. Teorik seviyesi iptidaidir. Leninizmin Temelleri adlı kitabı, ancak öğrencilerin yapabileceği hatalarla doludur. Hiçbir yabancı dil bilmez. Bilmediği için de diğer memleketlerdeki gelişmeleri başkalarının görüşlerinden takip eder. Partinin üst kademeleri her zaman onu ikinci ve hatta üçüncü kademede roller oynamaya namzet görürlerdi. Lenin vasiyetnamesinde onun iki özelliğini belirtmiştir: Kabalığı ve vefasızlığı!*" (aktaran Coşar, 2011, s. 37). Peki, buna rağmen nasıl yüksek mevkilere gelebildiğine ise: "*Stalin 1921 yılında, Lenin daha hayatta iken, partinin genel sekreteri oldu. O zaman bu teknik bir vazife idi. Parti sekreteri yalnız kararların tatbikçisi durumundaydı. Fakat Lenin hastalanıp yönetimden çekilince Stalin partinin idaresini ele geçirdi*" sözleriyle açıklar (aktaran Coşar, 2011, s. 37).

Büyükada'da çalışmalarına hız veren Trotskiy, yurt dışında *Byulleten Oppozitsii* adlı dergiyi çıkarır ve Stalin'i en ağır şekilde eleştirir. Stalin ise tüm Sovyet tarihçilerini seferber edip tarihi yeniden kaleme aldırır. Beyaz Rus ordularını yenen kişinin Trotskiy olmadığını, aslında onun Lenin ile mücadeleye giren kişi olduğunu yazdırır (Coşar, 2011, s. 82-84). Stalin, 1929 Şubat'ından 1930 yazına kadar Trotskiy hakkında hiçbir resmi beyanda bulunmaz. Ömer Coşar'a (2011, s. 130) göre Stalin'in 1930 yazındaki XVI. Kongre'de Trotskiy'e en ufak hakarette bulunmaması, dikkatli konuşması hâlâ ondan çekindiğinin bir göstergesidir. Ancak Trotskiy parti gazetelerinde '*vatan haini*', '*bir numaralı Sovyet düşmanı*' suçlamalarıyla itham edilir. 20 Şubat 1932 tarihinde Sovyet vatandaşlığından çıkarılsa da Trotskiy kararlıdır, ülkesi için çalışmaya devam edecektir.

Trotskiy'in ilk eşi Aleksandra Sokolovskaya'dan iki kızı vardır. İkisi de Sibirya'da sürgünde doğup büyümüş kızlardır. Nina, veremden ölür. Kardeşi Zinaida ise zor zamanlar geçirmektedir. Kocası Volkov Sibirya'ya gönderilir. Zinaida İstanbul'a gelmek ister, ancak iki çocuğundan birine izin verilir. Çünkü Stalin, Trotskiy'in diğer kızını bir koz olarak elinde tutmak ister. Bu sırada Berlin'e tedaviye gitmiş olan Zinaida intihar eder. Eşi Aleksandra bunda Trotskiy'i "*Seni ne kadar seviyordu. Hâlbuki sen ona bağlanmadın, onu kendinden uzaklaştırdın, itimat etmedin ve böylece intiharına sebep oldun*" (aktaran Coşar, 2011, s. 160) sözleriyle suçlar. Kızının ölümü Trotskiy'in yüreğinde derin izler bırakır. Aslında devrim yıllarına geri dönmek gerekirse iki kızı da devrim için çok yoğun çalışmışlar, Stalin'den sonra eşleri Trotskiyci oldukları nedeniyle işlerini kaybetmişler, çocuklarından ayrı kalmışlar, kısacası zor bir yaşam sürmüşlerdir (Deutscher, 1970, s. 386-387). Bir anlamda devrimin başarısının karşılığını canlarıyla ödemişlerdir.

Trotskiy, 17 Temmuz 1933 tarihinde vize alarak Fransa'ya gider; ancak koşullar umduğu gibi olmaz. Sovyet devrimci, Paris bölgesi dışında tutulur. 1935 yılının yazında Fransa'dan sınır dışı edilir, Norveç'e geçer, ancak Sovyet Hükûmeti'nin baskıları yüzünden oradan Meksika'ya gitmek zorunda kalır. Meksikalı ünlü ressamlar Diego Rivera (1886-1956) ve karısı Frida Kahlo'nun (1907-1954) evine yerleşir. Burada Dördüncü Enternasyonal'i kurma fikrini hayata geçirmek istediğini şu sözlerle bildirir: *"... Bu ancak tek bir yolla olabilir: işçilerin, köylülerin ve Kızıl Ordu askerlerinin, baskıcıların ve parazitlerin yeni kastın karşısına dikilmesiyle. Bu kitle kalkışmasını hazırlamak için, yeni bir parti gerekir, o da 4. Enternasyonal'dir*" (aktaran Volkogonov, 1998, s. 233).

1934 yılında Stalin'in sağ kolu Sergey M. Kirov'un (1886-1934) öldürülmesi ve bunu Trotskiycilerin yaptığı haberleri ülkede dolaşmaya başlar. 1934-1938 yılları arasında Moskova'da yapılan üç büyük duruşmada planlanmış itiraflarla Trotskiy'in ajan olduğu ve Sovyet idarecileri öldürmeye çalıştığı sonucuna varılır. Ancak New York'ta ünlü filozof ve eğitim bilimci John Dewey'in (1859-1952) başkanlığında bağımsız bir kurul oluşturulduğunda ve gerçekleştirilen inceleme neticesinde 30 Ocak 1937 tarihinde Trotskiy'in ve oğlu Leo Sedov'un suçsuzluğu ilan edilir. Ancak Trotskiy'in sevinci, oğlunun Paris'te apandisit yüzünden ölmesiyle yarım kalır.

Boş durmayan *NKVD*[1] Rusya içindeki ve dışındaki Trotskiycileri teker teker ortadan kaldırır (Trotskiy, 1970, s. 676). 1940 yılında Trotskiy'e ilk suikast girişimi gerçekleştirilir, Rus siyasetçi dolaba gizlenerek kurtulur. Ancak bu ilk deneme olarak kalmayacaktır. Ünlü siyasetçinin yanında Amerikalı bir Trotskiy destekçisi olan Sylvia Ageloff'un kız kardeşi çalışmaktadır. İleride kendisini öldürecek olan NKVD ajanı, Stalinci bir İspanyalı Frank Jacson[2] bunu hesaba katıp Sylvia'ya yaklaşır. Trotskiy dört dil bilmesinden dolayı Sylvia'yı yanına alır. Bu sebeple Jacson da eve gelip gitmeye başlar ve Trotskiy'in güvenini kazanır. 20 Ağustos günü pardösüsünün[3] içine bir kazma gizler, doğruca Trotskiy'in yanına gider ve kazmayı kafasına indirir (Coşar, 2011, s. 180-182). Boğuşma seslerini duyan korumalar Jacson'a saldırır, ancak yaralı Trotskiy: "*Öldürmeyin! Konuşmalı... konuşmalı... GPU'nun adamı mı sormalı...*" der. Hemen hastaneye kaldırılan Trotskiy, oradan oraya savrulduğu hayatındaki son yolculuğuna da çıkmış olur. Hastanede iki kere kendine gelen Trotskiy'in son sözlerinin "*Burjuva basına fena malzeme olduk*" ve "*Dördüncü Enternasyonal'in zaferinden eminim, ileri!*" (aktaran Deutscher, 1974, s. 589) olması hayatını kaybetse de inancını yitirmediğini gösterir. Ancak aldığı ölümcül darbeden dolayı Trotskiy aynı gün yaşama gözlerini yumar. Frank Jacson, Trotskiy'i öldürmesinin ardından çıkarıldığı mahkeme tarafından yirmi yıla mahkûm edilir.[4] Bunun tam aksine Rusya'da ise ödüllendirilir. Jacson'un annesi Caridad'a ülkeye yaptığı katkılarından dolayı Lenin Nişanı, 1961 yılında kendisine de dönemin *KGB*[5] başkanı Aleksandr N. Şelepin (1918-1994) tarafından kahramanlık madalyası verilir.

[1] НКВД (Наро́дный комиссариа́т вну́тренних дел): İçişleri Halk Komiserliği, Sovyetler Birliği'nde ÇEKA (Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu)'nın yerini alan ve istihbarat etkinlikleri yürüten devlet birimi.

[2] Gerçek adı Ramon Mercader'dir.

[3] Trotskiy'in eşi güneşli bir günde Jacson'un pardesü giymesinden kuşkulanır ancak bir şey demez.

[4] Meksika anayasasında idam cezası bulunmadığından bu cezayı almıştır.

[5] Devlet Güvenlik Komitesi, SSCB'nin istihbarat ve gizli servisidir. Günümüzdeki adı Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) olarak değiştirilmiştir.

Sürgüne Gönderilen İdeoloji: Trotskiycilik

Lev Trotskiy, 1917 Ekim Devrimi'nin başarıya ulaşmasının ardından çarlığın üretim araçlarına el konulmasıyla sosyalizmin temellerinin atıldığını düşünür. Ancak Lenin'in ölümünden sonra egemen olan işçi sınıfının başta sosyalizm olmak üzere ülkeye tamamen zarar verdiğini ekler. Bu nedenle SSCB'nin kurulmasının ardından ikinci önemli iş olarak yozlaşmış sosyalist bir devlete dönüşen Sovyetler Birliği'nin kurtarılması için mücadeleye girişir.

Ünlü Sovyet siyasetçi, erken sayılabilecek bir yaşta yaşama gözlerini yumar, ancak fikirleri Lenin ve Stalin gibi ideoloji evreninde 'Trotskiycilik' adıyla kendine yer bulur. Trotskiycilik, uluslararası bir siyasi hareket, fikir akımı, radikal solcu bir akım gibi farklı nitelendirmelere maruz kalır. Kavram ilk kez Rus tarihçi ve liberal politikacı Pavel N. Milyukov (1859-1943) tarafından 1907 yılında çıkan *II. Devlet Duma'sı Seçimleri Nasıl Geçti* (*Как прошли выборы во 2-ю Государственную думу*) adlı derlemede kullanılır (Smirnov, 1907, s. 91-92). 1924 yılında yayımlanan Lev Kamenev'in *Lenincilik ya da Trotskiycilik?* (*Ленинизм или троцкизм?*), Grigoriy Zinovyev'in *Bolşevizm ya da Trotskiycilik?* (*Большевизм или троцкизм?*), Stalin'in *Trotskiycilik ya da Lenincilik?* (*Троцкизм или ленинизм?*) adlı makalelerinde kavram, Lenin'in görüşlerine karşıt bir ideoloji ürünü olarak belirtilir. Sistemleştirilmiş anlamıyla sözcük, dönemin mevcut politik şartlarıyla koşut olarak 1980'li yıllara kadar yayınlarda varlığını sürdürür.

Trotskiyci ideoloji *sürekli devrim kuramı* (*теория перманентной революции*) bakış açısıyla diğer görüşlerden ayrılır. Kuramın ana unsuru, topyekûn gelişme ve kalkınma anlayışıdır. Marksçı ideolojinin, sosyalist devrimin yalnızca kapitalist ülkelerde gerçekleşebileceği tezine Trotskiy karşı çıkar. Ünlü devrimciye göre, Rusya gibi yeni sanayileşmeye başlamış devletlerde burjuvayı mutlaka beklemeye gerek yoktur (Trotskiy, 1997, s. 41). Köylülerden oluşan büyük kitlenin desteğini almış bir proletarya ile sosyalist devrim gerçekleştirebilir. İktidarı ele geçirdikten sonra da işçi sınıfı kapsamlı bir toprak reformunu hayata geçirir. Bir başka deyişle, proletaryanın egemenliği, gecikmiş burjuva devriminin sorunlarını çözmek için bir araç olacaktır. Diğer yandan Rusya'da işçi sınıfının başa gelmesi sosyalist devrimin mutlaka olacağı anlamını taşımaz. Bunun için başta Avrupa olmak üzere kapitalist ülkelerdeki gelişmeler izlenmelidir (Trotskiy, 2014, s. 5). Trotskiy'e göre İngiltere'deki ya da Fransa'daki gibi aydın, eğitimli bir devrimci burjuva sınıfı Rusya'da bulunmamaktadır. Tarih tekerrür etmeyecek, Fransız İhtilali'nin bir ikincisi Rusya'da görülmeyecektir. Bu nedenle tüm görev, başta işçi sınıfı olmak üzere halkın tamamına düşmektedir ve Rusya'nın kaderi de bu insanların elindedir (Trotskiy, 2014, s. 58). Rus halkı elinden geleni yapmalı, ardından mücadeleye yeni bir boyut kazandırılarak dış arenaya taşınmalıdır. Trotskiy, Sovyetler Birliği'nin 1930'lu yıllarını '*zor ve ağır*' bir dönem olarak nitelendirir. Çünkü ona göre bu dönemde kapitalizm ile sosyalizm çelişkisinin arasında sıkışmış bir toplum vardır. Sorunlar canlı sosyal güçlerin sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası arenada mücadelesi ile çözülecektir (Rogovin, 1990, s. 39-40).

Trotskiy'in devrim anlayışı sürekli ve sürece yayılmış bir ideolojidir, hatta bu bakımdan neredeyse tüm görüşlerin benzer olduğu Lenincilikten dahi ayrılır. Trotskiy'e göre burjuva devriminin henüz gerçekleşmediği Rusya'da işçi sınıfının hem onun hem de kendi devriminin yükümlülüklerini yerine getirmesi zordur. Tek bir sosyalist ülkeyle dünya devrimi yapılamaz,

bu nedenle bir an evvel kapitalist rejimle yönetilen ülkelerde de devrimin yapılması gerekir. Başka bir deyişle Trotskiy, Sovyetler Birliği'nin salt iç dinamikleriyle, sosyalizmin gücüyle başarıya ulaşılamayacağını, dış dinamiklerin de bir dünya devrimi için işe koşulmasını önerir. Trotskiy son nefesine kadar işçi sınıfının bürokrasi üzerinde egemen olacağı inancını korur. Trotskiy'in bu inancı, Avrupa'da bir sosyalist devrimin gerçekleşmesinin ardından Avrupa Sosyalist Birleşik Devletleri'nin kurulmasında da kendisini hissettirir. Ancak hayaller gerçeklerle örtüşmez. Trotskiy, Rusya'da devrimin başarılı olup Almanya'da, diğer Avrupa ve Asya ülkelerinde aynı başarıyı gösterememesini iki unsura bağlar: ilk olarak kitlesel devrim potansiyeli, ikinci olarak da 1917 Ekim Devrimi'nde Bolşeviklerde olduğu gibi kitlelere önderlik edebilecek Lenin gibi liderlerin varlığı.

Trotskiy ile Stalin'in ideolojik olarak ayrı düştükleri nokta ise, Stalin'in komünizmin önce Rusya sınırları içerisinde yer edinmesini daha sonra dünyada ihtilale gidilmesini, ekonomik durum düzelince tam Marksçı düşüncenin uygulanmasını istemesi, Trotskiy'in ise bu görüşe katılmamasıdır. Trotskiy ise Marksçı ideolojiden taviz verilmesine şiddetle karşı çıkar, Stalin'i sağa kaymakla eleştirir. Trotskiy'e göre Stalin'den ve Stalincilikten daha zalim bir şey yoktur, ancak bunun da devrimin gücüyle kendine yer açması ayrı bir paradoks yaratır. Stalincilik yurt içinde ve dışında yüz binlerce komünizm yanlısını, partiyle bağı olmayan aydın sınıfını, işçi sınıfını, kolhoz köylüsünü hedef ideolojiden uzaklaştırır. Bunu yaparken Stalin'in amacı sadece yurt içinde değil yurt dışındaki Trotskiy taraftarlarını da yok etmektir. Ancak Trotskiy son ana kadar Stalin'in kast sisteminin bürokratik kalelerini yıkmaya çalışır. Çünkü bu görevin, işçi sınıfına tarih tarafından verildiğine inanır. Trotskiy (1986, s. 161-162), 25 Nisan 1940 tarihinde işçi sınıfına yazdığı mektupta kendi ifadesiyle şunları dile getirir: "*Amacımızı gerçekleştirene kadar sebatlı sistemli bir devrim çalışmasıyla hazırlanmak gerekir. Çünkü mevzu bahis olan torunlarımızın, çocuklarımızın, ülkenin geleceğinin kaderidir*".

Trotskiy, yaşanan fikir çatışmasını hedeften ve ideolojiden ayrılma, kopma olarak görmez aksine düşünce zenginliği, hedefe daha doğru yöntemle ulaşma aracı değerlendirir. Kısacası sözü edilen diğer ideolojilerden ayrıldığı en önemli nokta yalnızca yöntem konusudur. Bu yüzdendir ki Sovyet lider, 'Trotskiycilik' sözcüğünün varlığını hiçbir zaman kabul etmez. Kavramın ideolojik evrende Lenin-Trotskiy çatışması yaratmak amacıyla Stalin tarafından ortaya atıldığını ifade eder. *1923-1924 Yıllarında RKP(B)*[1] *İçindeki Trotskiycilik ve Sol Muhalefet* (*Троцкизм и левая оппозиция в ркп(б) в 1923-1924 годы*) adlı kitabın yazarı Aleksandr Reznik'e (2010, s. 93) göre kavram dönemin muhalefetiyle mücadele etmek için etkin bir araç olarak kullanılır.

Arjantinli araştırmacılar Oracio Tarcus ve Pablo Stefanoni'ye göre (2016, s. 260-261) Trotskiycilik, 1917 yılında başlayan devrimin klasik programına saygıyı sürdüren, ne milliyetçiliğe ne de reformculuğa teslim olan tek 'tutarlı' harekettir. Ancak Stalin'in yükselişi sürekli devrim ütopyasına son verir. Zorunluluktan da olsa Trotskiycilik, iktidara gelmekle programlarını yürütme ikilemiyle yüz yüze kalan diğer sol akımlara göre daha tutarlı ve erdemli olarak çizgisinde ilerler. Özellikle sendikal örgütlenmede, özgürlük mücadelesi verenler ve gençler arasında yaygın olarak kabul görür.

[1] Rusya Komünist Partisi (Bolşevik).

Sonuç

Tarih kitaplarında Lenin ve Stalin'in gölgesinde kalan, onlar kadar değer görmeyen Trotskiy'in çalkantılı yaşamı âdeta Ekim Devrimi'nin karmaşık yapısını yansıtır. Lenin'in ölmesiyle devrimin ve Trotskiy'in yaşamının gidişatı değişir. Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırılan Trotskiy gittiği Türkiye, Fransa, Norveç ve Meksika gibi ülkelerde etkinliklerine devam eder. Hatta etki gücü göz önünde bulundurularak Avrupa'da yaşamasına sıcak bakılmaz. Çünkü görüşleriyle ve konuşmalarıyla kitlesel devrim hareketlerine öncülük etmesinden çekinilir. Sovyet siyasetçinin dünya proletarya devrimine liderlik etme hayalleri II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle suya düşer. 21 Ağustos 1940 tarihinde uğradığı suikast sonucu bedenen ölür ancak fikirleri yaşamaya devam eder.

Trotskiy'in görüşleri başta Ekim Devrimi olmak üzere XX. yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği'nde yaşanan önemli gelişmeler üzerinde etkili olur. Hatta görüşleri Trotskiycilik adı altında bir ideolojiye dönüştürülür. Trotskiycilik, hareket noktasının sürekli devrim kuramı olduğu özgün bir ideoloji ve düşünce akımı şeklinde özetlenebilir. Karl Marks, Lenin ve Stalin gibi liderlerle birçok ortak düşünceye sahip olmasına karşın Trotskiy, kendine özgü fikirler üreterek devrim konusuna farklı yaklaşır. Adı geçen diğer liderlerin ideolojilerden ayrıldığı en önemli nokta yalnızca yöntem konusudur. Sovyet siyasetçi, geçerliliğini koruyan görüşleriyle bugün dahi adından söz ettirir. 'Trotskiy' adı küreselleşme, savaş ve ırkçılık karşıtlığına, özgürleşme, sendikalaşma ve örgütleşme hareketlerine öncülük eden bir sembole dönüşür.

KAYNAKÇA

Borisenko, D. (2020). *Piterburh, Petropol u Çertograd*. https://arzamas.academy/materials/633, (Erişim Tarihi: 31.08.2022).

Coşar, Ö. S. (2011). *Troçki İstanbul'da*. 2. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Deutscher, I. (1969). *Troçki: Silahlı sosyalist*. Cilt 1. Çev. Rasih Güran.

İstanbul: Ağaoğlu Yayınları.

_____ (1970). *Troçki: Silahsız sosyalist*. Cilt 2. Çev. Rasih Güran. İstanbul:

Ağaoğlu Yayınları.

_____ (1974). *Troçki: Kovulan sosyalist*. Cilt 3. Çev. Rasih Güran. İstanbul:

Ağaoğlu Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. İkinci Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Olcay, T. (2018). İstanbul'da Rus Mülteci Okulları (1920-1925). *Turkish History Education Journal*, 7(2), 325-343.

Reznik, A. (2010). *Trotskizm i levaya oppozitsiya v rkp(b) v 1923-1924 godı*.

Moskva: Svobodnoye marksistkoye izdatelstvo.

Rogovin, R. Z. (1990). L. D. Trotskiy v sotsialnıh otnoşeniyah v SSSR. *Sotsiologiçeskiye issledovaniya*, No:5, 23-40.

Sarıahmetoğlu, N., Devlet, N. ve Hatipoğlu, E. (2015). *Rusya tarihi*. Eskişehir:

Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Smirnov, A. V. (1907). *Kak proşli vıborı vo 2-yu Gosudarstvennuyu Dumu*.

Sankt-Petersburg: Tiopgrafiya tovarişçestva 'Obşçestvennaya polza'.

Stalin, İ. V. (1918). Oktyabrskiy perevorot. *Pravda*, No:241.

Tan Metreş, E. H. (2017). Peterburg: Zamanın Sınırları Ötesinde Mitsel ve Metinsel Bir Varoluş. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:32, 33-48.

Tarcus, O. ve Stefanoni, P. (2016). "Levıye v Argentine segodnya" *Latinoamerikanskiy istoriçeskiy almanah*, 246-264.

Trotskiy, L. D. (1970). *Hayatım*. Çev. Müntekim Öçmen. İstanbul: Köz Yayınları.

_____ (1997). *İstoriya russkoy revolutsii v 2 t. T. 1. Fevralskaya revolutsiya.*Moskva: 'Terra', 'Respublika'.

_____ (2014). *Permanentnaya revolutsiya.* Moskva: 'Lan'.

Üçgül, S. & Erinç, E. (2012). Rus Göçmenlerinin İstanbul Yolculuğu (XX. Yüzyıl Başlarında). *ICANAS 38 Bildiri Kitabı*. Ankara, 01-04 Mayıs 2012. C.7, 3287-3297.

Veretennikov, P. A. ve Poskrebışyev, K. A. (2015). L.D. Trotskiy i ego rol v velikoy oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii. *Apriori. Seriya: Gumanitarnıye Nauki*, No:6, 1-19.

Volkogonov, D. A. (1998). *Trotskiy. - Politiçeskiy portret v 2-h knigah. Kn. 2*. Moskva: İzdatelstvo "ACT", İzdatelstvo "Novosti".

Yetkin, G. B. (2022). *Sovyet Edebiyatına II. Dünya Savaşının Yansımaları*. Ankara: Paradigma Akademi.

Aruza Muhalif Bir Aruz Şairi: Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

Bekir BELENKUYU

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hakkında Kısa Bir Giriş

Tarihte örneklerine az rastlanan Ahmet Cevdet Paşa gibi çok yönlü kişileri tek bir kimlik veya görevle sınırlandırmak oldukça güçtür. Tarih, hukuk, edebiyat gibi birbirinden farklı disiplinlere hakkıyla vâkıf olan ve bu alanlarda üst düzeyde nitelikli eserler kaleme alan Cevdet Paşa'yı konumuz bakımından ayrıcalıklı kılan hususlardan biri de dil alanında ortaya koyduğu eserleri ve ileri sürdüğü fikirleridir. Cevdet Paşa'nın eserleri, yazıldığı alanla ilgili en nitelikli bilgileri vermekle birlikte diğer pek çok konu hakkında da özgün yorumlar ortaya koyar. Bu noktada Cevdet Paşa'nın eserlerini çok boyutlu olarak ele almak ve farklı disiplinlerin dikkatiyle değerlendirmek gerekir.

Cevdet Paşa Türk diliyle teorik anlamda çok boyutlu olarak ilgilenmiştir. Türk dilinin grameri, alfabe tasarrufları ve öğretilmesiyle ilgili yeni bir yaklaşım geliştirmiş ve bu konulardaki problemlere çözüm aramıştır. Cevdet Paşa 1851'den itibaren kaleme aldığı dilbilgisi kitaplarıyla, Türk dili hakkındaki çalışmaların köşe taşlarını yerleştirmiştir.[1] Özellikle teori boyutunda kaleme aldığı eserler Türkçenin yapısı hakkında yeni sorgulamalara kapı aralamıştır. Türkçenin grameri hakkında ilk kez dile getirdiği birçok hususla Cevdet Paşa bu alanda öncü bir isim olmuştur.

Cevdet Paşa ve Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa(1815-1869)'nın birlikte kaleme aldığı ve Encümen-i Dâniş'in[2] ilk kitabı olarak 1851'de basılan *Kavâid-i Osmâniye* Türk dilinin ilk Türkçe yazılmış grameridir (Karabacak, 2012: 615). Eser, bu ilk baskıdan sonra 1889'a kadar on kez daha basılmıştır. Cevdet Paşa'nın yedi kez baskısı yapılan *Medhal-i Kavâid* adlı eseri de Türkçe öğretimi üzerine kaleme alınmış kılavuz bir kitaptır. 1852 yılında yazılan *Medhal-i Kavâid* ilkokul öğrencilerini *Kavâid-i Osmâniye*'ye hazırlamayı amaçlar. *Medhal-i Kavâid*'in daha da sadeleştirilmiş hali olan *Kavâid-i Türkiye* ise sıbyan mektepleri için 1871 yılında yine Cevdet Paşa tarafından hazırlanmıştır. *Kavâid-i Osmâniye* 1885 yılında Cevdet Paşa tarafından yeniden düzenlenmiştir. Otuzdan çok baskısı yapılan bu eser *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye* adıyla bilinir. Farklı baskılarda eserin yeni düzenlemelere maruz kaldığı anlaşılır. Cevdet Paşa'nın aslında Mekteb-i Hukuk'ta verdiği edebiyat dersinin notlarından oluşan ve ilk baskısı 1880'de yapılan *Belâgat-ı Osmâniye* ise klasik İslâm belagatini esas alır. Bununla birlikte edebiyat kurallarının Türkçe uygulamalarını göstermesi bakımından eser türünün ilk örneğidir (Halaçoğlu, 1993: 449).

[1] Cevdet Paşa'nın dilbilgisi kitaplarının tamamı hakkında Esra Karabacak'ın çalışmasında(2012) daha detaylı bilgiler verilmiştir. Cevdet Paşa'nın dilbilgisi kitapları hakkında verdiğimiz bilgiler daha çok zikredilen bu çalışmadan alınmıştır.

[2] Encümen-i Dâniş, Türkiye'de Tanzimat'tan sonra Batı'daki benzerleri yolunda kurulan resmî ilk akademik müessesedir. Bu müessesenin üyelerinin sadece ilim ve fikir adamlarından seçilmeyip devletin ileri gelenleriyle yüksek idari görevlilerden de seçildiği görülür. Encümende Hammer ve Redhouse gibi ünlü şarkiyatçılar da yer alır. Üyelerinin Türkçe bilmesinin şart olması ve eserlerin sade bir Türkçe ile kaleme alınması gayesiyle hareket edilmesi gibi öncü pek çok uygulama encümenin dikkate değer özellikleridir.(Uçman, 1995: 176-178)

Dil ve gramerle ilgili teorik eserlerinin yanında Cevdet Paşa, tasavvurundaki üslubu mümkün olduğunca tatbik etmiş gibidir. Eserlerinde konuya katkı sağlayacak çeşitli hususlarda bilgi vermeyi ihmal etmemiş, bunun yanında şahsi görüşlerini de dile getirmiştir. Eserleri arasında tarih alanında kaleme aldığı çeşitli dönemlere ait eserleri Cevdet Paşa'nın üslûbunu ortaya koyan önemli vesikalardır. *Târih-i Cevdet*, *Metn-i Metîn*[3] ve *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, bize Cevdet Paşa'nın üslûbunu gösteren üç önemli eseridir (Tanpınar, 1977: 203).Cevdet Paşa'nın Türkçeye olan hâkimiyetini en güzel şekilde gösteren bu eserlerden *Kısas-ı Enbiyâ*, Tanpınar'a göre Türk nesrinin *Tazarrûnâme*[4]'den itibaren bütün tecrübelerini kendinde toplayan ve gerek devrinde gerekse ondan sonra Türkçeye en çok hakkıyla sahip olan eseridir (Tanpınar, 1977: 205).

Bazı bölümlerinde nesrin kemal noktasına varan ve herkesin dilini konuştuğu hissini bırakan *Kısas-ı Enbiyâ* (Tanpınar, 1977: 205) verdiği bilgilerin yanında Cevdet Paşa'nın konu aralarında yaptığı değerlendirmeleriyle de ayrı bir öneme sahiptir. Farklı birçok konuyla ilgili değerlendirmeyi gerek satır aralarında gerek müstakil başlıklar altında kaleme alan Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ*[5]'nın sonlarında "İstitrâd" başlığı altında aruz ve Türk dili ile ilgili de bir değerlendirmede bulunur. Cevdet Paşa'nın bu bölümde zikrettiği fikirlerin hemen hemen aynısı bir başka yerde de karşımıza çıkar. Dönemin popüler fikir ve edebiyat dünyasına karşı ilgisiz olmadığı anlaşılan Cevdet Paşa'nın aruz hakkındaki düşünceleri Manastırlı Sâlih Fâik(1825-1899)'in *Türkçe Aruz* (yayım tarihi: 1895) adlı çalışmasının sonundaki takrizinde de yer almaktadır.

Cevdet Paşa'nın aruz ve Türk dili ile ilgili düşüncelerini değerlendirmeden önce bahsi geçen bölümlerin asıl halleriyle görülmesi yerinde olacaktır.

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Aruz ve Türk Dili ile İlgili Fikirlerinin Yer Aldığı Bölümler

Cevdet Paşa'nın aruz ve Türk dili ile ilgili fikirlerinin yer aldığı bu iki metnin oldukça yakın bir tarihte kaleme alındığı düşünülebilir. Ömrünün sonlarında kaleme aldığı *Kısas-ı Enbiyâ*'daki metinle yine aynı yıllara denk gelen Manastırlı Sâlih Fâik'in *Türkçe Aruz*'undaki takriz, ihtiva ettiği fikir ve ifadeler bakımından da birbiriyle oldukça benzerdir.

Bu iki yazıdan hangisinin daha önce kaleme alındığını tespit edebilmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Ancak Cevdet Paşa'nın kendi eserindeki bölümü esas tutup Sâlih Fâik'in eserindeki takrizi ikinci planda ele almak yerinde olacaktır.

1.1. Kısas-ı Enbiyâ'daki "İstitrâd"

> "İlm-i arûzuñ vâzıʿı "İmâm Halîl" bu fenni eşʿâr-ı ʿArabıñ taktîʿi için îcâd eylemişti. Soñra şuʿarâ-yı Îrân, onuñ vazʿ etmiş olduğu ıstılâhâtı ahz ile evzân-ı

[3] *Târih-i Cevdet*, Osmanlı tarihinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar olan dönemini ele alır. 1854'ten itibaren parça parça ve yeni düzenlemelerle yayımlanmıştır (Halaçoğlu, 1993: 448) *Metn-i Metîn* ise Cevdet Paşa'nın Arapça'dan yüz mantık kaidesini Türkçe veciz bir şekilde tercüme ettiği çalışmasıdır (Tanpınar, 1977: 203).

[4] 15. yüzyılın önemli isimlerinden Sinan Paşa'nın (ö. 891/1486) Türk secili nesir üslûbunda ve tasavvufî münâcât türünde çığır açan bu eseri hakkında detaylı bilgilerin yanında eserin tam ve sağlam bir ilmî neşri için Mertol Tulum'un çalışmasına başvurulabilir (2014).

[5] *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, Cevdet Paşa'nın ömrünün son yıllarında kaleme aldığı bir eserdir. Eserin ilk altı cüzü Cevdet Paşa'nın sağlığında yani 1885 yılına kadar yayımlanmıştır. Tam ve yanlışsız şekli Fatma Âliye Hanım tarafından 1915 yılında on iki cüz halinde neşredilmiştir (Halaçoğlu, 1993: 449). Bahsi geçen bölümün neşri daha sonraki yıllarda yapılmış olsa da 1895 yılından önce yazıldığı muhakkaktır.

Fârisiyye hakkında bir fenn-i ʿarûz yaptılar. Lâkin hakîkat-i hâlde "ʿarûz-ı ʿArabî" ile "ʿarûz-ı Fârisî" başka başka bir fendir ve lisân-ı ʿArabîde "medd-i maksûr" ve "kasr-ı mahdûd" câ'iz değildir. Fakat kâfiyesi, medd ve işbâʿ kılınır. Fârisîde ise her kelimeniñ âhiri medd ve işbâʿ olunabilir. İki lisânıñ evzânı oña göre vazʿ olunmuştur. Ammâ lisân-ı Türkîde aslâ medd yoktur. Elif, ye, vâv ancak ʿalâmet-i hareke olmak üzere kullanılırlar. Telaffuzda medd ve işbâʿ olunmazlar. Lisân-ı Türkîniñ seciyye-i mahsûsası budur. Binâ'enalâzâlik eşʿâr-ı Türkiyye, evzân-ı ʿArabiyye ve Fârisiyyeye tatbîk olunamaz. Şuʿarâ-yı Rûm ise eşʿâr-ı ʿOsmâniyyede evzân-ı Fârisiyyeyi iltizâm etmekle kelimeleriñ evâhirinden başka evâ'ilini bile medd eylemeye mecbûr oldular.

Bidâyet-i emirde lisân-ı ʿOsmânîye eñ güzel hizmet eyleyenlerden biri, menkabet-i Mevlid-i Nebevî nâzımı Bursalı "Süleymân Efendi"dir. Bu menkabesi o vakte göre pek güzel ve doğrusu sehl-i mümtenîʿ bir manzûmedir. Parmak hesâbıyla mısrâʿı, on bir harekeden mürekkebdir. ʿArûz-ı Fârisîye tevfîk olunacak olursa "fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilât" veznine tevâfuk eder. Lâkin bu takdîrce istikâmet-i vezn için birçok harekeleriñ meddi lâzım gelir. Meselâ:

Allah adı olsa her işiñ öñü
Hergiz ebter olmaya onuñ soñu

beyti, kâʿide-i Türkiyye üzere tâmmü'l-vezndir. Ammâ ʿarûz-ı Fârisî üzere taktîʿ olunacak olduğu takdîrde lafza-i Celâleniñ meddi, kasr ve "adı" kelimesiniñ evvel ve âhiri ve "işiñ" ve "onuñ" lafızlarınıñ evvelki harekeleri ve "olmaya" kelimesiniñ âhiri medd olmak lâzım gelir ve bu sûrette lisân-ı Türkîniñ lehçesi bozulur. Şuʿarâ-yı Rûm ise soñraları şiʿirlerinde hep elfâz-ı ʿArabiyye ve Fârisiyyeyi istiʿmâl etmekle eşʿâr-ı ʿOsmâniyye, bütün bütün eşʿâr-ı Fârisiyye tarzına dökülmüştür.

Evzân-ı Fârisiyyeniñ ekseri, parmak hesâbına uyar ise de baʿzılarında bir beytiñ bir mısraʿı diğer mısraʿına nisbetle ʿaded-i harekece eksik gelir. Meselâ:

Saklarım gonce gibi sînede dâğ-ı ʿışkı
ʿAndelîbiñ olamaz nâlesi hem-râz baña

beytiniñ vezni "fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün faʿlün"dür. Lâkin kâʿide-i Fârisiyye üzere "faʿlün"de ʿaynın sükûn ve harekesi câ'izdir ve bu kâʿide üzere beyt-i mezkûr, mevzûn ʿaddolunur. Ammâ kâʿide-i Türkiyye üzere mevzûn sayılmaz. Zîrâ evvelki mısraʿda bir hareke eksiktir.

Şâʿir-i meşhûr "Keçecizâde ʿİzzet Molla" Anadolu'ya nefy olundukda saz şâʿirleri, onuñ baʿzı eşʿârına vezni yok diye iʿtirâz etmişler. O dahî onlara kendisiniñ evzân-ı Türkiyye üzere de nazm-ı eşʿâra muktedir olduğunu göstermek üzere:

Zülfüñdedir benim baht-ı siyâhım
Seni sevdim budur ancak günâhım

şarkısını söylemiş olduğu sikadan mesmûʿdur.

Eşʿâr-ı ʿOsmâniyye, ber-vech-i bâlâ ʿAcem tarzına döküldüğü gibi kudemâ-yı münşiyân-ı ʿOsmâniyân, nesirlerinde dahî bu tarz üzere tarîk-ı tescîʿi iltizâm etmekle havâssa mahsûs bir lisân peydâ olarak artık tahrîrimiz, takrîrimize uymaz oldu. Fesâhat ise beyne'n-nâs zebân-zed olan elfâz ile ifâde-i merâm demek olduğundan nazmımız gibi nesrimiz dahî fesâhatten ʿârî ve tumturak-ı elfâzdan

ʿibâret bir sûret kesb etti, hayli zamân bu hâl üzere gitti. Nihâyet cennet-mekân Sultân ʿAbdülmecîd Hân hazretleriniñ ʿasr-ı saltanatlarında Sultân ʿOsmân Gâzî hazretleriniñ açmış olduğu çığıra ʿavdet ile lisân-ı ʿOsmânîye ehemmiyet verilerek edebiyyât-ı ʿOsmâniyye revnak buldu ve söylendiği gibi fasîhâne ve belîğâne yazılır oldu." (Ahmed Cevdet Paşa, 1331: 986-988)

1.2. Manastırlı Sâlih Fâik'in Türkçe Aruz adlı eserindeki "Takrîz"

"Fahrü'l-vüzerâ ve şeyhü'l-üdebâ devletlü Cevdet Paşa hazretleriniñ takrîz-i ʿâlîleridir

Beyâna hacet yoktur ki mevzûn söz söylemeye ve diñlemeye insânda bir meyl-i tabî'i vardır. Evzan-ı elsîne ise birbirine uymaz, her lisânın vezni kendi seciyye ve şîvesine göredir.

Eş'âr-ı Arabîyye ve Fârisîyyede sükûn ve harekece tevâzün aranır ve harf-i med bir harf-i sâkin iʿtibâr olunur. Ma'ahaza ikisinin vezinleri birbirine muvâfık değildir.

Fârisîniñ fenn-i ʿarûzu ıstılâhât-ı ʿArabiyye üzere tedvîn olunmuş ise de hakîkat-i hâlde fenn-i ʿarûz-ı ʿArabîden başkaca bir fenn-i müstakildir.

Amma asl-ı lisân-ı Türkîde "medd" yoktur. Harf-i med olan "elif", "yâ", "vâv" ʿalâmet-i hareke olarak kullanılır. Vezinlerinde dahî sâkine iʿtibâr olunmayıp ancak hareke sayısına iʿtibâr olunur.

Mü'essis-i Devlet-i ʿOsmâniyye olan Sultân ʿOsmân Gâzî Hazretleri ʿasrında Türkçeniñ kabâsı alınmış ve peydâ olan lisân-ı ʿazbü'l-beyân-ı ʿOsmânîniñ eşʿârında ibtidâları evzân-ı Türkiyye isti'mâl olunmuş idi.

Hattâ ʿOsmân Gâzî Hazretleriniñ vezn-i Türkî üzere kendi ʿulüvv-i efkârını mutazammın bir güzel manzûmesi vardır ki mü'ellifiñ şevâhidinden biri odur.

Müte'ahhirîn-i üdebâ-yı ʿOsmâniyye ise evzân-ı Fârisiyyeye iʿtibâr ve elfâz-ı ʿArabiyye ve Fârisiyyeyi o kadar kesret üzere istiʿmâl etmişlerdir ki eşʿâr-ı ʿOsmâniyye bütün bütün eşʿâr-ı Fârisiyye tarzına dökülmüştür.

Daha soñraları bazı şuʿarâ-yı Rûm evzân-ı Türkiyye üzere eşʿâr söylemişler ise de onlardan pek az eşʿâr kalmıştır.

Bu kerre ʿasrımız erbâb-ı maʿârifiniñ mümtâz ve ser-bülendi ʿatûfetli Fâ'ik Beyefendi hazretleri eşʿâr-ı Türkiyyeyi tetebbuʿ ve evzân-ı müstaʿmeleyi şevâhidiyle berâber cemʿ ederek bu risâle-i letâ'if-isâleyi te'lif ile encümen-i üdebâ-yı ʿasra ihdâ etmiştir.

Minhü'ş-şükr ve't-takrîz min-Allâhi'l-ecru ve't-taʿvîz"

Ahmed Cevdet (Manastırlı Fâ'ik, 1314: 22-23)

2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Aruz ve Türk Dili Hakkında Kaleme Aldığı Bölümlerin Değerlendirmesi

Cevdet Paşa'nın iki farklı eserde dile getirdiği hususlar birbirinin adeta tekrarıdır. Bu bakımdan yapılacak değerlendirmeler her iki yazıyı da kapsamaktadır.

Yukarıdaki parçalarda Türk dili hakkında aslında oldukça yüzeysel bir değerlendirme karşımıza çıkar. Aruz eleştirisiyle başlayan ve Türkçede uzun ünlü olmadığından bahseden Cevdet Paşa aruza göre hece uzatmanın "lisân-ı Türkî'nin lehçesini" bozacağını ifade eder. Bu

noktada "lisân-ı Türkî'nin lehçesi" ifadesiyle neyi kastettiği tam olarak açık değildir. Bu ifadelerinde yazı dili ve konuşma dili arasında hiçbir ayrım gözetmediği görülür. Cevdet Paşa'nın eleştirisi, yazı dilindeki belli dönemlerde karşılaşılan edebî bazı türler için geçerli olsa da konuşma dili için tamamıyla geçersiz bir hükümdür. Çünkü Türkçe hecelerin aruz kaygısıyla uzun okunmasının konuşma dilinde de uzun seslendirmeye sebep olduğuna dair verilere rastlamak pek mümkün değildir. Ayrıca bazı Türkçe kelimelerde yapılan uzatmaların ana Türkçede yer aldığı ve bugün hala Türkçenin kimi lehçelerinde korunduğu görülmektedir (Taş, 2008: 147-149). Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın iddiasının aksine aruz sayesinde Türkçenin aslî kökeninde yer alan uzun bir sesin yeniden canlandırıldığı ve korunduğu söylenebilir.

Pek çok usta şair elinde anlamı da şekillendiren uzatma işlemini, aruz veznini ötekileştirmek amacıyla oldukça taraflı bir şekilde eleştiren Cevdet Paşa meselenin inşâd yani seslendirme boyutuna hiç temas etmemektedir. Hâlbuki aruz vezninin tasarruflarını ortaya koyarken seslendirmedeki anlamı da göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun yanında aruzdaki tek tasarruf uzatma işlemi değildir. Bunun dışında belli bir ses düzeninin kurulması amacıyla bir araya gelen heceler, anlamla bir araya gelince en nitelikli edebî mahsulleri meydana getirmektedir. Cevdet Paşa tamamen yapısal bir düzlemde, şiirin birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek unsurlarını ayrıştırarak eleştirisine malzeme edinmiştir. Bu noktada eleştirisinin dayandığı esaslar ispata oldukça muhtaç bir görünüm arz eder.

Cevdet Paşa yazılarında aruzu tek bir sistem olarak ele almamıştır. Arap ve Fars aruzu arasındaki ayrımı net bir şekilde ifade etmiştir. Bununla birlikte Türk şairlerinin kullandığı aruz sistemini de yine "'Arûz-ı Fârisî" şeklinde ifade etmeyi tercih etmiştir. Cevdet Paşa'nın bu ifadeyi kullanmasındaki amaç Türkçe şiirlerde kullanılan aruzun tamamen yabancı bir sistem olarak gösterilmesine matuftur. Çünkü kullanılan sistem Fars aruzu olduğu için Türkçeyle asla imtizaç edemeyecek ve Türkçenin lehçesini bozacaktır. Her dilin kendi seciye ve şivesine göre bir vezni olacağı için de Cevdet Paşa'ya göre Türkçenin asıl vezni "parmak hesabı" dediği hece veznidir. Bu bakımdan "aruz" kelimesinin de "ölçü" manasıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın takrizini yazdığı Manastırlı Sâlih Fâik'in *Türkçe Aruz* adlı eserinde tanıtılan ölçünün hece ölçüsü olması "aruz"a verilen yeni anlamın açık bir göstergesidir.

Cevdet Paşa'nın "aruz"a yüklediği yeni anlam ve "*'Arûz-ı Fârisî*" ifadesini ısrarla kullanması onun asırlar süren "Türkçe aruz" geleneğini tabir yerindeyse bir kalemde çizip attığını düşündürmektedir. Hâlbuki asırlar boyunca aruzu Türkçe manzumelerinde kullanan şairler Arap ve Fars aruzuyla büyük oranda benzer, fakat kendine has pek çok özelliğiyle ayırt edilebilen bir aruz sistemi ortaya koyabilmişlerdir. Türkçe manzumelerde aruz veznine has uygulamaların yoğun veya mümkün olduğunca az bulunması, manzumeyi kaleme alan nâzımın sanat anlayışıyla doğrudan ilgilidir. Şiir ve dolayısıyla aruz vezni temelde manadan ziyade sesi önceleyen bir amaca sahip olduğu için şairler uzatma gibi anlamı da şekillendiren vezin tasarruflarından çekinmemiştir. Bu durum klasik dönem şairlerinin Türkçeyi ihmal ettikleri, "*şi'irlerinde hep elfâz-ı 'Arabiyye ve Fârisiyyeyi isti'mâl etmekle eş'âr-ı 'Osmâniyye'yi, bütün bütün eş'âr-ı Fârisiyye tarzına*" döktükleri şeklindeki eleştirilere daha farklı bakılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki Cevdet Paşa'nın eleştirdiği aruz vezniyle, Türkçenin lehçe ve ses özelliklerinden taviz vermeden manzume kaleme alınabileceğini Mehmet Âkif gibi isimler eleştirilerin üzerinden daha çok da bir zaman geçmeden ispatlamıştır. Bu yüzden Cevdet Paşa'nın Türkçe aruzu tamamen Fars aruzunun bir taklidi olarak gösterme gayreti asırlarca süren Türk şiir geleneğini görmezden gelmesine sebep olmuştur.

İkinci yazıda kısaca bahsedilen Sultan Osman Gâzî (ö. 1324) ve onun şiirine de değinmekte fayda var. Cevdet Paşa'ya göre Sultan Osman Gâzî devletin kurucusu olduğu gibi Türk dilinin de pürüzlerini giderip dili adeta yeniden tanzim eden kişi olmuştur. Bunun en büyük delili Sultan Osman'ın "*vezn-i Türkî üzere*" söylenmiş manzumesidir. Bu manzumenin tam metnine Cevdet Paşa *Kısas-ı Enbiyâ*'daki "İstitrâd" başlığından bir önceki sayfada yer vermiştir. Cevdet Paşa'nın kaydettiği dönemde ve daha sonrasında bu manzume o kadar şöhret bulmuştur ki pek çok yerde kaynağı belirtilmeden yazılara konu edilmiştir[6]. Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiyâ*'da kaydettiği manzume hakkında Fuad Köprülü ise şu değerlendirmelerde bulunur: "*Cevdet Paşa'nın, Sultan Osman'ı edebiyatta bir çığır açmış gibi göstermesi, tamâmıyle mânasız ve hulûskârâne bir iddiâdır; çünkü, Osman'a âit gösterilen şiire, önce XVI. asır eserlerinde tesâdüf olunuyor ki, bu sûretle, onun sonradan uydurularak Osman'a âit gösterildiği anlaşılıyor.*" (Köprülü, 1999: 310)

Görüldüğü gibi Cevdet Paşa'da döneminin baskın fikir akımlarıyla oluşan düşünceler kendini belli etmektedir. Bu düşünceler her ne kadar izaha, kıyasa ve yeniden değerlendirmeye muhtaç olsa da Cevdet Paşa'dan sonra gelen pek çok isim tarafından kesin birer delil olarak ele alınmıştır. Ortaya koyduğu dönemde makul karşılanabilecek, temeli oldukça zayıf bu düşüncelerinde Cevdet Paşa'nın mazur görülmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü çok uzun zaman boyunca aruza cephe almayan hatta kaleme aldığı manzumelerinde aruzu tercih eden Cevdet Paşa'nın bir anda hece veznine taraftar olması onun sanat anlayışıyla da izah edilmeye muhtaç bir yönüne işaret etmektedir.

3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Şairliği

Yüz yirmi dokuz adet manzumeden müteşekkil olan Dîvânçe'sine (Yıldıran, 1994) ve daha sonra tespit edilen iki manzumesine (Arık, 2005) bakıldığında Cevdet Paşa'nın zevk ve sanat terbiyesi bakımından eskiye bağlı olduğu görülür. Şiir için gereken alt yapıya sahip olduğu da anlaşılan Cevdet Paşa'nın şekil ve mantık örgüsü, mazmunlar ve edebî sanatlar bakımından oldukça nitelikli bir donanıma sahip olduğu anlaşılır. Fakat bu birikim şair olmak için yeterli değildir. Cevdet Paşa şiirde teknik bakımdan neredeyse mükemmele yakın bir başarıya ulaşmış olsa da eksik kalan bazı noktalar onun manzumelerini yüksek bir sanat eseri olmaktan uzaklaştırmıştır (Yıldıran Sarıkaya, 2015: 1132).

Bu hususta şahsiyetinin ön planda kendini gösterdiği söylenebilir. Ağır başlı, dürüst bir medreseli olan Cevdet Paşa coşup ölçüyü kaçırmaktan sakınır. Bu yüzden sade ve tabiî

[6] Manzumenin yer aldığı eserlerden bazıları şunlardır:

Necib Âsım (ö. 1935) *Milli Aruz* adlı eserinde sekizli hece ölçüsüne sahip manzumeler arasında kime ait olduğuyla ilgili detaylara girişmeden yer vermiştir. Hicrî onuncu (miladî on altıncı) asırdan önce kaynaklarda bu manzumenin görülmediği de belirtilmiştir (Güngör, 2018: 967).

Ali Nureddin Efendi'nin (ö. 1937) şair Osmanlı padişahlarına dair kaleme aldığı *Kelâmü'l-Mülûk Mülûku'l-Kelâm* adlı eserinde de bu manzume kaydedilmiştir. Hamîd Vehbî'nin *Meşâhir-i İslâm* adlı eserinden alıntılanan manzume Osman Gâzî'ye ait olarak gösterilir (Avcı, 2016: 430).

Yahya Kemal Beyatlı da bu manzumenin ilk iki mısraını Osman Gâzî'ye ait olduğunu göstererek bir yazısında farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Hatta manzumenin ilk mısraını yazısının başlığı olarak kullanmıştır (Yahya Kemal, 1921; Beyatlı: 1970).

manzumeler kaleme almış, heyecan ve dahilî bir ilhamdan mahrum manzumeler meydana getirmiştir (Yıldıran Sarıkaya, 2015: 1132).

Cevdet Paşa'nın şairliğiyle ilgili bu ve benzeri değerlendirmeler onu salt sanat kaygısına karşı mesafeli bir tavırda düşünmemize sebep olmaktadır. Aruz vezninin kullanıldığı manzumelerin bilhassa kelimelerin ötesinde sesle ilgili sanatsal niteliği Cevdet Paşa'nın yaklaşımını yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Manzumelerinde ısrarla aruzu kullanan müellifler onu şiirin gizli bir şarkısı gibi değerlendirmişler ve şiiri sözden ziyade musikiye yakınlaştıran bir ahenk sistemi olarak ele almışlardır (Ahmet Haşim, 2007: 4-12). Cevdet Paşa ise aruzu tam da bu sanat değeri yüksek niteliği üzerinden eleştirmeyi tercih etmiştir. Bunun dışında sorgusuz savunuculuğunu yaptığı hece veznine dair uygulamada kendisine aidiyeti şüpheli bir manzumesinden (Arık, 2005: 225) başka bir kayda da rastlanamamaktadır.

Nazmı bir dil işçiliği gibi ele alan Cevdet Paşa şiirin zevk kısmından oldukça uzak bir görünüm arz eder. Hece ölçüsünü hiç kullanmadığı divançesinde aruzun kullanımında da şiiriyetin arka planda olduğu görülür. Aruzun yalnızca yapısal bir araç oluşu Cevdet Paşa'nın çok farklı aruz kalıplarını kullanmasına da sebep olmuştur.[7]

Tablo 1: Divançe-i Cevdet'te yer alan manzumelerin vezinleri

	Vezin	Şiir Numarası	Nazım Şekli	Beyit veya Bend Sayısı
1	Remel *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*[8] 23 manzumes	1	Kıt'a	4 beyit
		4	Gazel (nazire)	8 beyit
		12	Kaside	25 beyit
		17	Kıt'aı	6 beyit
		28	Kıt'a	10 beyit
		29	Kıt'a	7 beyit
		30	Tarih Beyti	1 beyit
		39	Kıt'a	5 beyit
		41	Tarih manzumesi	7 mısra
		42	Tarih Beyti	1 beyit
		43	Kıt'a	6 beyit
		49	Gazel	5 beyit
		59	Tahmîs	6 bend
		63	Gazel (tanzîr)	6 beyit

[7] Cevdet Paşa'nın divançesinde yer alan şiirlerin sıra numarası ve vezinleri Meliha Yıldıran'ın çalışmasındaki metne dayanmaktadır (1994: 84-231).

[8] Cevdet Paşa'nın manzumelerinde özellikle son tef'ilede *fâ'ilün*, *fâ'ilât*, *fâ'ilân* gibi bazı farklılıklar yer almaktadır. Aslında metin neşirlerinde belirtilmesi gereken ve temelde ilk mısraın veznine işaret eden (Belenkuyu, 2022: 70) farklılıklar bu çalışmada önem arz etmediği için ilgili neşirde (Yıldıran, 1994) tespit edilen vezinlerle iktifa edilmiştir.

		92	Gazel	6 beyit
		100	Kıt’a	2 beyit
		101	Kıt’a	2 beyit
		108	Kıt’a	2 beyit
		112	Kıt’a	2 beyit
		119	Mesnevi	1 beyit
		120	Mesnevi	1 beyit
		122	Mesnevi	1 beyit
		123	Kaside	45 beyit
2	Hezec mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün 20 manzume	10	Kıt’ası	7 beyit
		19	Kıt’ası	4 beyit
		20	Kıt’ası	12 beyit
		32	Kıt’a	7 beyit
		38	Tarih Beyti	1 beyit
		50	Gazel (nazire)	11 beyit
		53	Gazel (nazire)	8 beyit
		55	Gazel	6 beyit
		56	Gazel	13 beyit
		58	Tahmîs	8 bend
		60	Tahmîs	5 bend
		62	Gazel	6 beyit
		71	Gazel	7 beyit
		82	Müfred	1 beyit
		91	Gazel (nazire)	7 beyit
3	Müctes mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün 14 manzume	5	Gazel	5 beyit
		8	Kaside	54 beyit
		9	Kıt’a	10 beyit
		11	Kaside	85 beyit
		15	Kaside	40 beyit
		34	Gazel	5 beyit
		44	Gazel	6 beyit
		52	Gazel	6 beyit
		57	Tahmîs	5 bend
		64	Gazel	6 beyit
		95	Gazel	7 beyit
		105	Kıt’a	2 beyit
		109	Kıt’a	2 beyit
4	Remel fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün 14 manzume	2	Gazel	7 beyit
		6	Kaside	48 beyit
		7	Kaside	41 beyit
		21	Kıt’a	7 beyit
		33	Kıt’a	19 beyit

		61	Gazel	7 beyit
		65	Gazel	5 beyit
		66	Gazel	7 beyit
		67	Gazel	10 beyit
		69	Gazel	5 beyit
		70	Tahmîs	7 bend
		86	Mısra	1 mısra
		87	Gazel	8 beyit
		89	Gazel	5 beyit
5	Hezec mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün 12 manzume	13	Gazel	8 beyit
		47	Gazel	8 beyit
		48	Gazel	5 beyit
		51	Gazel	6 beyit
		78	Şarkı	4 bend
		83	Müfred	1 beyit
		97	Rubâ'î	1 bend
		98	Rubâ'î	1 bend
		99	Rubâ'î	1 bend
		102	Rubâ'î	1 bend
		103	Kıt'a	2 beyit
		104	Rubâ'î	1 bend
6	Muzâri' mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün 7 manzume	3	Gazel	6 beyit
		45	Gazel	5 beyit
		80	Gazel	8 beyit
		84	Müfred	1 beyit
		90	Gazel	8 beyit
		96	Gazel	6 beyit
		121	Mesnevi	1 beyit
		127	Kıt'a	5 beyit
		93	Gazel (tanzîr)	5 beyit
		107	Kıt'a	2 beyit
		125	Kıt'a	6 beyit
		128	Kıt'a	3
		129	Kıt'a	3
7	Remel fa'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün 11 manzume	18	Kıt'a	6 beyit
		22	Kıt'a	15 beyit
		31	Kıt'a	7 beyit
		73	Şarkı	4 bend
		76	Şarkı	4 bend
		77	Şarkı	4 bend
		79	Şarkı	4 bend
		81	Mesnevi	1 beyit

		85	Mısra	1 mısra
		114	Kıt'a	2 beyit
		124	Kıt'a	8 beyit
8	Hafîf fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün 4 manzume	14	Tercüme	6 mısralı 23 bend
		68	Gazel (tanzîr)	8 beyit
		106	Kıt'a	2 beyit
		113	Kıt'a	2 beyit
9	Mütekârib fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl 3 manzume	116	Mesnevi	1 beyit
		117	Mesnevi	1 beyit
		118	Mesnevi	1 beyit
10	Münserih müfte'ilün fe'ilün müfte'ilün fe'ilün 2 manzume	23	Kıt'a	10 beyit
		37	Kıt'a	4 beyit
11	Recez müstef'ilün müstef'ilün 2 manzume	40	Kıt'a	11 beyit
		74	Şarkı	4 bend
12	Recez müstef'ilâtün müstef'ilâtün 2 manzume	35	Kıt'a	8 beyit
		46	Tahmîs	7 bend
13	Münserih müstef'ilün fe'ûlün müstef'ilün fe'ûlün 1 manzume	36	Tarih Beyti	1 beyit
14	Remel fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün 1 manzume	115	Kıt'a	2 beyit
15	Muzâri' mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün 1 manzume	27	Kıt'a	7 beyit
16	Hafîf fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün 1 manzume	54	Müşterek Gazel	6 beyit
17	Hezec mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün 1 manzume	16	Terkîb-i Bend	8er mısralı 5 bend
18	Hezec mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün 1 manzume	126	Kıt'a	5 beyit
19	Hezec mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fa' 1 manzume	88	Gazel (mülemma)	5 beyit
20	Karîb mef'ûlü mefâ'îlü fe'ûlün	72	Şarkı	4 bend

	1 manzume			
21	Münserih müfte'ilün fâ'ilün 1 manzume	75	Şarkı	4 bend
22	Serî' müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün 1 manzume	94	Gazel	7 beyit
Vezni tespit edilmeyen Arapça manzumeler		24	Kıt'a Taştiri	4 mısralı 2 bend
		25	Kıt'a Taştiri	4 mısralı 2 bend
		26	Tazmîn	1 beyit
		110	Kıt'a	2 beyit
		111	Kıt'a	2 beyit

Cevdet Paşa'nın kullandığı aruz kalıpları değerlendirildiğinde Türk şiirinde en çok kullanılan vezin olan Remel bahrindeki *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbının 23 manzumede tercih edildiği görülür. Cevdet Paşa en çok, bahsi geçen bu kalıpla manzumelerini tanzim etmiştir. Ancak bunun dışında kullanılan diğer bazı vezinlerin Türk edebiyatında çok fazla kullanılmadığı görülür. Bu durum Cevdet Paşa'nın şiirde farklı arayış ve tecrübelere açık olduğunu gösterir. Bununla birlikte şiiriyetten ziyade şekilde aranan bir düzen arayışına da işaret eder.

Buraya kadar ifade edilen hususlar Cevdet Paşa'nın şairliğine gölge düşürecek bilgiler ihtiva etse de kaynaklar onun bazı manzumelerinden övgüyle bahseder. İlk şiirlerinde Vehbî mahlasını kullanan ve daha sonra asıl adının da önünde kendisine isim olan Cevdet mahlasıyla tanınan Ahmet Cevdet Paşa, Abdülhamid'in doğumuna yazdığı tarih manzumesinin beğenilmesi üzerine "cevâiz-i şuarâ" tahsisatına nail olmuştur. İlk şiir tecrübelerinden sonra şiirle yoğun bir şekilde ilgilenmese de divançesinin tertibini sultanın emri ile yapmıştır (Yıldıran Sarıkaya, 2015: 1130). Bu hususlar devletin önemli işlerinde kilit rol oynayan Cevdet Paşa'nın şairlik tarafına sultan tarafından bile değer verildiğinin göstergesidir.

Cevdet Paşa'nın Fehîm-i Evvel ve İzzet Molla'nın "şarâb" redifli gazellerine nazire olarak kaleme aldığı "*Cevher-i mir'ât-ı subh u şâm-ı 'âlemdir şarâb / Şeb-çerâğ-ı nûr-bahş-ı meclis-i gamdır şarâb*" matlalı gazeli onun bir şair olarak edebiyat çevrelerinde onaylanmasını sağlamıştır (Yıldıran, 1994: 88). Bu ve benzeri manzumelerinde eski zevke bağlı, klasik mazmun çizgisinin dışına çıkmayan, açık ve belagat bakımından değerli ifadelere yer verdiği müşahede edilir. Özellikle "*Dünyâ kederin terk et âlem kuru gavgâdır / Dünyâ dediğin ancak bir beyhûde sevdâdır*" beytiyle başlayan terkib-i bendinde olduğu bazı manzumelerinde görülen hakîmâne edâ ve yüksek perdeden sesleniş onun kişiliğini daha çok yansıtmaktadır (Yıldıran Sarıkaya, 2015: 1132).

Muhteva bakımından eski şiirin havasına sahip olduğu gibi Cevdet Paşa'nın manzumeleri ses ve söyleyiş bakımından da klasik bir çizgi üzerindedir. Aruz vezninde en önemli husus olan seslerin ahenkli birlikteliği Cevdet Paşa'nın manzumelerinde yeni bir ezgiyle karşımıza çıkmaz. Kafiyeler, redifler, vezne uygun imâleler veya zihaflar klasik dönem şairlerinin etkisini yansıtmaktadır. Kısas-ı Enbiyâ ve Türkçe Aruz takrizindeki

değerlendirmeleriyle çelişen bu durum Cevdet Paşa'nın bu konudaki tutarsız yaklaşımını gözler önüne sermektedir. Cevdet Paşa'nın uygulamada ortaya koyduğu bu tasarrufları bazı örnekler üzerinden görmek yerinde olacaktır.

4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Manzumelerindeki Aruz Tasarrufları

Aruz hakkındaki eleştirilerine dikkatle bakıldığında Cevdet Paşa'nın vezinle ilgili tasarrufları tamamıyla reddetmediği görülür. Hecedeki uzatma yani imalede belirli hususlar çerçevesinde fikirlerini sınırlandırmıştır. Buna göre Türkçe kelimelerin kök ve eklerindeki uzatmaları makbul görmediğini açıkça ifade eder. Bunun dışında imalenin caiz görüldüğü Farsça atıf vavları ve terkib i'lerinde yapılan tasarruflarla ilgili değerlendirmede bulunmamıştır. Bu noktada Cevdet Paşa'nın ahenge katkı sağlayan uzatmaları bütünüyle terk etmek gibi bir düşüncesinin olmadığı kolaylıkla fark edilecektir. Türkçe kelimelerin kök ve eklerinde yapılacak uzatmaların ise makbul olmadığını, böyle bir tasarrufun Türk dilinin lehçesini bozacağını iddia etmiştir.

Divançesindeki manzumeleri incelendiğinde Ahmet Cevdet Paşa, vezin tasarruflarında bahsi geçen yazılardan farklı bir uygulama ortaya koymaktadır. Eski aruz[9]diyebileceğimiz ahengin daha ağır ağır ilerleyen insicamı Cevdet Paşa'nın da manzumelerinde hemen kendini belli etmektedir. Medli hece, zihâf, vasl (ulama) gibi tasarruflarda eski genel temayülün takip edildiği müşahede edilir. Aşağıdaki beyitte "rîk" hecesinin medli okunup arkasından gelen "ey" hecesiyle ulama yapılmaması ve "rîn" hecesinin sonundaki nûndan dolayı tek kapalı hece olarak okunması[10] geleneğin içinde örneklerine çok defa rastlanan bir durumdur. Bununla birlikte gelenek ikinci mısradaki "sâni-i Sa'd ile buldu" ifadesindeki işaretli hecelerin vezin icabı uzatılmasında da bir sakınca görmemiştir:

Cevherîn târîh ile tebrîk eyle Cevdetâ
Câh-ı fetvâ sâni**-i** Sa'd **i**le bul**du** revnakın 42/1[11]

Cevdet Paşa'nın manzumelerinde buna benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Cevdet Paşa aruz eleştirisinde bu tasarrufları zaten olumsuz bir şekilde ele almamıştır. Peki, kısaca bahsedilen bu hususların dışında özellikle Türkçe kelimelerin kök ve eklerinde yer alan uzatmaların dili bozacağını belirten Cevdet Paşa ilgili durumlarda nasıl bir uygulama ortaya koymuştur?

Bu sorunun cevabını vermeden önce belirtmek gerekir ki Cevdet Paşa'nın aruz zevki ve estetik anlayışı yıllar içinde değişmiş olabilir. Genelde gençlik yılları ve hemen sonrasına tekabül eden zamanda şiirle uğraşan Cevdet Paşa, ömrünün sonlarında şiir zevki konusunda çok farklı bir çizgiye kayabilir. Fakat Cevdet Paşa'nın manzumelerini ihtiva eden Divançe'nin de hayatının son yıllarında padişahın emri üzerine tertip edildiği unutulmamalıdır. Bu tertip esnasında Cevdet Paşa'nın aruz konusunda en azından eleştirdiği hususlarda manzumelerini

[9] Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini belli eden ve Türkçenin ses düzeniyle uyumlu şekilde kurgulanan "yeni aruz" ve klasik dönemin genel anlayışını ifade eden "eski aruz" ifadeleri, aruz konusunda çok kıymetli öncü çalışmalara imza atan Yakup Şafak'ın bir çalışmasında şu şekilde tasvir edilmektedir: "*Eski aruz ağır ağır, etrafına bakınarak ve güzelliklerin tadına vararak yürüyen bir insanı andırıyor; yeni aruz ise ateşli, dinamik genç bir adamı hatırlatıyor.*" (1999: 231)

[10] Aruzun genel kaidelerinden olan sonu nûn ile biten medli hecelerin tek kapalı hece şeklinde okunması hususuna Cevdet Paşa umumiyetle uymuştur.

[11] Bu ve daha sonraki örneklerde ilki şiir, ikincisi beyit numarasına işaret eden bu sayılar Meliha Yıldıran'ın çalışmasında (1994) yer alan beyitlerin yerini göstermektedir.

tashih ettiğine dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bunun ötesinde şiir anlayışını temelinden şekillendiren bir anlayış değişikliğiyle ilgili Cevdet Paşa'nın manzumelerinin başında hiç olmazsa bir izahta bulunması gerektiği düşünülebilir. Manzumelerinde yer alan tasarrufların gençlik yıllarına ait bir düşüncenin ürünü olduğu fakat bu fikirlerden uzaklaşıp dili bozduğuna inandığı aruz eleştirisini birkaç cümleyle de olsa açıklaması Cevdet Paşa'dan beklenen bir hamledir. Fakat aruz veznini eleştirdiği yazılarının dışında uygulama boyutunda ortaya koyduğu divançesinde bahsi geçen hususlarla ilgili bir izahat yer almamaktadır.

Şimdi yazılarında eleştirdiği aruz tasarruflarının Cevdet Paşa'nın manzumelerinde nasıl ele alındığına örnekler çerçevesinde bakmakta fayda var. Yukarıdaki başlıklarda Cevdet Paşa'nın, Süleyman Çelebi'nin beytinde yer alan Türkçe kelimelerin kök ve eklerinde yapılan uzatmaları, dili bozacak derecede önemli birer hata şeklinde ifade ettiğini belirtmiştik. Hâlbuki Cevdet Paşa'nın manzumelerinde vezin gereği hem Türkçe kelimelerin köklerinde hem de Türkçe eklerde yapılan pek çok uzatmaya rastlamak mümkündür.

Aşağıdaki beyitte "bu" işaret sıfatı vezin gereği uzatılarak okunmalıdır. İkinci mısradaki işaretli Türkçe ekler de uzatılarak okunmalıdır:

Bu kâse-i gerdûn kim bir sâgar-ı hülyâdır
Derd-i seri**ne** değmez key**fi** bu ne mînâdır 16/I-3

Aşağıdaki örnek beyitte yer alan "yalan" kelimesinin ikinci kök hecesi de vezin icabı uzun okunmalıdır. Yine beyitte "ola" kelimesinin ikinci hecesi de uzatılmalıdır:

Şitâ zamânı henüz gelmemiş o**la** zannım
Ya**la**na çıkdı gibi rûz-ı Hızrın i'lâmı 15/7

Türkçe bir zamir olan "ne" kelimesinin uzun okunduğu aşağıdaki beyitte "ile" bağlacının ikinci hecesi de vezin gereği uzun okunmalıdır:

Bir var ise bir yokdur key**f ü** keder-i 'âlem
Ne gam ile mahzûn ol **ne** devlet i**le** hurrem 16/II-5

Yine aynı manzumede yer alan aşağıdaki beyitte de kafiye kelimelerinin kök hecesinde yapılan uzun okumalar Cevdet Paşa'nın bahsi geçen yazılarındaki eleştirdiği türden imalelerdir:

Devrin sana ver**di**ği ikbâle da**ya**nırsın
Ebnâ-yı zamânın sen mekrîne i**na**nırsın 16/III-9

Aynı bendde yer alan beyitlerin yine sonunda bulunan *kaz**a**nırsın, **sa**nırsın, ya**ra**nırsın, us**a**nırsın* kelimelerindeki işaretli heceler de aynı şekilde uzun okunmalıdır.

Diğer uzatmalar bir yana aşağıdaki beyitlerde bulunan "o" zamirinin kökünde yapılan uzatmalar kulağa pek de hoş gelmemektedir:

Dil tef u tâb-ı hevâ-yı Mısr ile bî-tâb iken
Onu da billâh unutdurdu bu nâr-ı intizâr 49/2
Gonceyi koklar yine feryâdı kesmez 'andelîb
Bağrına batmış gibi **o**nun da hâr-ı intizâr 49/4

Aşağıdaki beytin imaleyle okunan heceleri, Cevdet Paşa'nın Süleyman Çelebi'nin beytindeki uzun okunan hecelerinden pek de farklı değildir. Hem fiil kökünde hem "iki" kelimesinin ikinci hecesinde hem de Türkçe eklerde yapılan uzatmalar Cevdet Paşa'nın tam da eleştirdiği niteliklere sahiptir:

Kırân **e**dip i**ki** nec**m-i** sa'âdet burc-ı rif'atde
Hemân mir'ât-ı gerdûnun yü**zü** güld**ü** bu sûretle 32/6

Şimdi ele alacağımız beyit Cevdet Paşa'nın divançesinde yer alan "Hâtime" başlıklı uzunca bir manzumeden alınmıştır. Dolayısıyla onun kaleme aldığı son manzumelerden bir parça olmalıdır. Örnek beyitte yer alan Türkçe "su" kelimesinde de imale yapılmaktadır. Fakat bu imâlenin anlamı da kuvvetlendiren başarılı bir tasarruf olduğu kesindir. Beyitteki diğer imaleler de aynı şekilde anlama olumlu bir katkı sağlamaktadır:

Hâsı**lı** her yerde em**ri** **su** gi**bi** câri olur
Hâdisâ**t-ı** devr-i dûn olmaz o**na** sed**d-i** sedîd 123/22

Divançenin tertibi için yazılan "Târîh-i Hitâm-ı Dîvânçe" başlıklı, hicri 1310 miladî 1892 tarihini veren manzumede yer alan aşağıdaki beyit de imaleler bakımından dikkati çekmektedir. Türkçe "ile" bağlacında yapılan imaleler aslında Cevdet Paşa'nın eski aruza ne kadar bağlı olduğunun göstergesidir:

'Adl u insâ**f i**le memdû**h-ı** cihân
Neşr-i 'il**m ü** ma'rife**t ile** benâm 124/3

Cevdet Paşa'nın hangi tarihli olursa olsun kaleme aldığı manzumelerde yukarıda sıralanan aruz tasarruflarına benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Aradan geçen onca zamana rağmen Cevdet Paşa'nın, Süleyman Çelebi'nin yaptığı aruz tasarruflarını eleştirdiği halde bunları takip etmesi oldukça anlamlıdır. Gerek Türkçe kelime köklerinde gerek Türkçe eklerde yaptığı imalelerle Cevdet Paşa geleneğin tam bir takipçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Sonuç

Ahmet Cevdet Paşa yaşadığı dönemde çok yönlü kişiliğiyle temayüz etmiş önemli bir isimdir. Konumuz bakımından özellikle dil sahasında yaptığı çalışmalar öncü olması açısından ayrıca değerlidir. Kaleme aldığı bu öncü ve nitelikli eserleriyle Cevdet Paşa dil ve edebiyat çalışmalarında önemli bir söz sahibi olmuştur.

Bu niteliği Cevdet Paşa'nın dil ve edebiyatla ilgili dile getirdiği en küçük ayrıntıların bile dikkate alınması gerektiğinin işaretidir. Fakat bunu yaparken Cevdet Paşa'nın külliyatı bir bütün olarak ele alınmalıdır.

Cevdet Paşa *Kısas-ı Enbiyâ*'daki "İstitrâd" ve *Türkçe Aruz*'daki "Takrîz" başlıklı yazılarında dile getirdiği aruz eleştirinde meseleyi yalnızca bir boyutta incelemiştir. Türkçe kelimelerdeki imaleyi olumsuz bir şekilde dile getiren Cevdet Paşa, bu hususta yola çıkarak bütünüyle aruza cephe almıştır. Karşısına koyduğu hece vezni hakkındaysa detaylı bir değerlendirmede bulunmamış, uygulama boyutunda kendisi de şiirle uğraştığı halde şöhret bulmuş bir örnek sunmamıştır.

Aruzla ilgili bütün bu itirazlarının karşısında ise Cevdet Paşa'nın divançesi durmaktadır. Baştan sona aruzu, bilhassa eski aruz zevkiyle uygulaması onun değerlendirmeleri hakkında daha geniş düşünmeyi gerektirir. Aruza muhalif yazıları milli edebiyat müdâfileri tarafından muarızlarına karşı bir silah olarak kullanılmış (Köprülü, 1999: 310) olsa da Cevdet Paşa tam bir aruz şairidir. Yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal şartları çerçevesinde makul ve belki de zarurî olan bu tarz fikirleriyle Cevdet Paşa'nın daha sonraki tartışmalara malzeme yapılması Türk edebî geleneğini anlama yolundaki çabaların önünde engel teşkil etmektedir.

Türkçenin kendi birikimi çerçevesinde ortaya koyulan uygulamalara bakıldığında Mehmet Âkif gibi isimlerin zaten aruzu Cevdet Paşa'nın eleştirilerindeki pürüzleri gidererek kullandığı görülür. Bu noktada "aruz mu hece mi" tartışmalarının yersizliği ortaya çıkacaktır. İnsanı anlayan ve anlatan saf şiiri ortaya koyma gayretindeki şairlerin, kullandığı ölçüden ziyade doğrudan eserlerine bakmak daha sağlıklı olacaktır. Asırlar boyunca birbirinin

sınırlarına tecavüz etmeden bugüne kadar gelmiş ve Türkçe konuşanların muhayyilesinde birleşmiş olan aruz ve hece ile yazılan manzumeleri bir bütün olarak ele almak en doğru yaklaşımdır. Özellikle hece veznine taraftar olduğu halde aruzu da başarılı bir şekilde kullanan Faruk Nafiz gibi isimlerin bu ortak muhayyileden beslendiği açıkça görülecektir. Hece veznini savunduğu halde aruzu da terk edemeyen böyle isimlerin itirazlarını veya kabullerini dil ve edebiyat zemininde değil, sosyolojik, tarihî ve ideolojik bir çerçevede değerlendirmek mesele hakkında daha makul cevaplar ortaya koyacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa gibi döneminin önemli bir devlet, siyaset ve kültür adamını ideolojik kutuplaşmanın bir tarafına hapsetmek oldukça eksik bir yaklaşımdır. Bunun yerine ortaya koyduklarını ve söylediklerini kendi döneminin şartlarını da göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Bütün bunların neticesinde iki yazıda dile getirdiği aruz eleştirilerine rağmen ortaya koyduklarıyla tam bir aruz şairi olan Cevdet Paşa hakkında verilecek hükümlerde meseleyi gerekçeleriyle ortaya koymanın önemi bir kez daha anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

AHMED CEVDET PAŞA (1331). *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, Dersaâdet: Kanâat Matbaası.

AHMET HAŞİM (2007). *Piyale* (Hazırlayan: Dr. Sabahattin Çağın), İstanbul: Çağrı Yayınları.

ARIK, Şahmurat (2010). "Ahmed Cevdet Paşanın Kullandığı Mahlâslar ve Yayımlanmamış Bazı Şiirler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s.s. 219-234.

AVCI, İsmail (2016). "Şair Osmanlı Padişahlarına Dair Bir Eser: Kelâmü'l-Mülûk Mülûkü'l-Kelâm, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:13, Sayı:35, s.s. 427-438.

BELENKUYU, Bekir (2022). "Aruz Vezninin Kullanıldığı Manzumelerde Mısraın Son Hecesi", *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, Cilt: 7, Sayı: 16, s.s. 61-71.

BEYATLI, Yahya Kemal (1970). "Gönül Kerestesiyle", *Eğil Dağlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.s. 54-57.

GÜNGÖR, Bilgin ve Büyüker Güngör, Nilgün (2018). "Necip Asım'ın Millî Aruz Risalesi (İnceleme-Metin)", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* , Cilt: 4, Sayı:4, s.s. 953-974.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1993). "Cevdet Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 7, s.s. 443-450, İstanbul.

KARABACAK, Esra (2012). "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 7, Sayı: 2, s.s. 613-620.

KÖPRÜLÜ, Fuad (1999). Edebiyat Araştırmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MANASTIRLI FÂ'İK (1314). *Türkçe Arûz*, Kostantiniyye: Âlem Matbaası.

ŞAFAK, Yakup (1999). "Mehmet Âkif ve Aruz", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, s.s. 225-236.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TAŞ, Hakan (2008). "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi (The Journal of Turkish Cultural Studies),* Sayı: 19, s.s. 143-156.

TULUM, Mertol (2014). *Tazarru'-nâme Yakarışlar Kitabı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım) Sinan Paşa (ö. 1486)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

UÇMAN, Abdullah (1995). "Encümen-i Dâniş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s.s. 176-178, İstanbul.

YAHYA KEMAL (1921). "Gönül Kerestesiyle", *İleri*, Sayı: 1159, 20 Nisan 1921.

YILDIRAN, Meliha (1994). *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı-Eserleri ve Dîvançe-i Cevdet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

YILDIRAN SARIKAYA, Meliha (2015). "Ahmet Cevdet Paşa ve Edebiyat", Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, Cilt: 8, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yayınları, s.s. 1127-1142.

18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Tezgahlarında İnşa Edilen Kalyonların Organizatörleri: Bina Eminleri*

Enes DEPE

Giriş

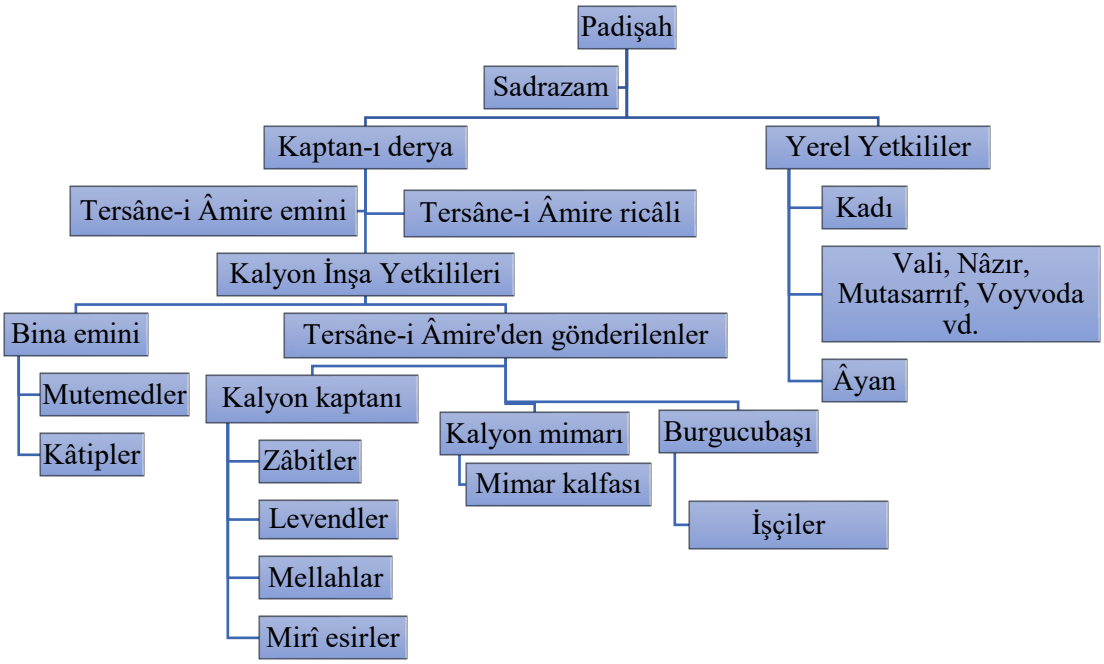
18. yüzyılda Osmanlı savaş gemisi inşa politikasının temel taşlarından olarak taşra tezgâhlarında kalyon inşaları, yüzyılın başından sonuna dek bir yükseliş çizgisinde devam etmiştir. Alışıldık kürekli gemilerin aksine yalnızca yelkenle hareket etmeleri ve yüksek bordaları ile kalyonlar, İmparatorluğun elindeki mevcut gemi inşa tezgâhlarının birçoğunda inşası mümkün olmayan gemilerdir. Bu tezgâhlardan ilk olarak Sinop'ta denenen inşa faaliyeti başarılı olduktan sonradır ki zamanla Rodos, Midilli gibi başka tezgâhlarda da yaygınlık kazanan bir uygulama haline dönüşebilmiştir. İnşaların planlaması ve organizasyonun yerleşik uygulamalara sahip olması ise, ilerleyen yıllarda diğer bazı tezgâhların da devreye sokulması, ayrıca bu alanda birikim sağlanması ile gerçekleşebilmiştir. Tecrübe arttıkça organizasyonun işlevselliği ve inşalara dair gerek maddi gerek zamansal öngörülebilirlik daha açık hâle gelmiştir.

Yüzyılın ortalarına doğru genel bir pratik kazanıldığı anlaşılan taşrada kalyon inşa organizasyonunda, oldukça geniş bir kadronun yer aldığı ve beklenmedik durumlara göre oluşturulan alternatif birim ve tedbirlerin de sisteme dahil edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 1). Buna göre ilgili organizasyonun, idari personel ve işçi grupları olmak üzere iki ana başlıkta incelenmesi uygun görünmektedir. İnşası planlanan kalyonun özellikleri, inşa yeri ve inşa sorumluluğunun devredileceği kişinin kimliği merkezinin üst düzey yöneticileri tarafından belirlenmektedir (Aydın, 2005). Ardından inşa organizasyonunun planlaması, görevlendirilen idari personel ve taşradaki sorumlular aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İnşada çalışan çeşitli işçi grupları, gerekli malzemelerin tedariki ve diğer tüm aşamalarda inşaya katkı sağlayan grupların temin edilmesi ve inşanın gerçekleştirilmesi de yine bu idari görevliler tarafından organize edilmiştir. Bu bağlamda taşrada devletin muhatap kabul ettiği en yetkili kişiler, inşanın gerçek organizatörü sayılan bina emini ve o bölgenin kadısı ile, zaman zaman çeşitli ihtiyaçları karşılamakla görevlendirilen voyvoda, âyan, mütesellim gibi yerel yetkililerdir. İşçiler üzerinde cezaî yaptırım yetkisi olan ve kalyon tamamlandığında seyir görevini yüklenmiş olan kalyon kaptanı, inşanın fiziki olarak planlamasını yapıp gerçekleştirilmesine nezaret eden kalyon mimarı ve Tersâne-i Âmire'den gönderilerek işçi grubunun âmiri konumunda bulunan burgucubaşı da yine diğer idari görevliler arasında bulunmaktadır.

* Bu çalışma Yard. Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN danışmanlığında 17 Ağustos 2017 tarihinde tamamladığımız "18. Y.Y.'da Taşra Tezgahlarında Kalyon İnşa Organizasyonu" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2017).

Şekil 1

Taşra Tezgâhlarındaki Kalyon İnşa Organizasyonda Görevlilerin Hiyerarşisi

2. Bina Eminlerinin Seçilme Kriterleri ve Verilen Diğer Unvanlar

Taşra tezgâhlarında kalyon inşasını organize edecek kişinin seçimi İstanbul'daki üst düzey yöneticiler olan başta sadrazam ve kaptanıderya ile Tersâne eminin de bulunduğu Tersâne-i Âmire ricali tarafından belirlenmekteydi. Genellikle "Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşısı" rütbesini taşıyan bina eminleri, inşanın gerçekleşeceği bölgenin nâzır, mütesellim (Şimşek, 2019) ve mutasarrıfı olabilmekteydi (Tablo 1). Bina emini seçilirken, güvenilir olmasının yanında kalyon inşa organizasyonunun üstesinden gelebilecek güçte ve yeterlikte olması dikkat edilen en önemli kriterlerdi (BOA, C. BH. 11085; MAD. d. 10364). Bir kısmı İstanbul'dan gönderilen ve "kapıcıbaşı" gibi güvenin ön planda olduğu bir rütbeye sahip bina eminleri, bazen ilgili bölgede işleri yürütebilen yetkililerden biri de olabilmekteydi (BOA, MAD. d. 10364; Ünal, 2014; Uzunçarşılı, 1988).

Taşra tezgâhlarına yüksek rütbeli eski kaptanıderyalar ve Tersâne-i Âmire eminleri ile ricali de atanabilmekteydi (BOA, C. BH. 4190, 4686; Özdemir Gümüş, 2011). Bazı bina eminleri ise yalnızca önceki bina emininin kardeşi olmak hasebiyle göreve getirilebiliyordu. 1759'da Midilli'de kalyon inşası sürerken vefat eden bina emini Hacı Ali Ağa'nın yerine kardeşi Hacı Ömer Ağa'nın, "merhumun kardeşi olması hasebiyle" tayin edildiği belirtiliyordu (BOA, C. BH. 9049). Veraset sebebiyle muhallefatın yeni eminin elinde toplanması, zimmet açısından oluşacak sorunları en aza indiriyordu. Benzer şekilde Rodos'ta üç kalyon inşasıyla görevlendirilen Ahmed Bey, merhum Rodos mutasarrıfı Cafer Paşa'nın kardeşi idi (BOA, D. BŞM. d. 4421).

Taşra tezgâhlarına ilgili bölgeden tayin edilen kişiler ise genellikle bölgenin idari-malî mekanizmasında önemli konumda olan kişilerdi. Midilli özelinde 18. yüzyıl boyunca

görevlendirilen kalyon bina eminlerinin çoğu Midilli nâzırıydılar. Midilli'de ilk kalyon inşasına başlayan İbrahim Ağa, Midilli nâzırıydı ve zeytinyağı mukataası da kendi üzerindeydi. (BOA, C. BH. 4105; Payzın, 2008). Bir sonraki kalyon inşası için de seçilen kişi dönemin Midilli nâzırı Mehmed Ağa oldu (BOA, MAD. d. 10364). 18. yüzyıl sonlarına dek Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşısı Seydi Ali Ağa haricindeki diğer tüm bina eminleri Midilli nâzırı olarak kalyon inşalarını gerçekleştirdiler (BOA, C. BH. 2335; Özdemir Gümüş, 2011).

Daha önce başarılı bir kalyon inşası gerçekleştiren bazı bina eminleri sonraki inşalarda tekrar bu göreve getirilebilmekteydi. Sinop'ta bu duruma nadiren rastlanırken, Rodos ve Midilli'de 18. yüzyılın son çeyreğinde bu duruma pek çok kez rastlandı. Midilli'de 1761-1764 yılları arasında 45,5 (34,48) zirâ uzunluğunda bir kalyon inşa etmiş olan Seydi Ali Ağa, 1782'de Midilli'de tekrar bir kalyon inşasıyla görevlendirildi. Adada 1791-1793 arasında 45 zirâ uzunluğunda (34,1 mt.) bir kalyon inşa eden Midilli Nâzırı İsmail Ağa ise sıradaki kalyon inşasının bina emini oldu (Özdemir Gümüş, 2011). Rodos'ta ise 1755-1757 yılları arasında iki kalyon inşasını tamamlayan Hacı Ali bir sonraki inşa için ilk olarak düşünülen kişiydi. Bu göreve 1757-1760 yılları arasında Kızılhisarlı-zâde Ahmed Bey tayin edilse de, Hacı Ali Midilli'de yeni inşa edilecek kalyona bina emini olarak atandı. Ahmed Bey de 1760'ta Rodos'taki inşayı tamamladıktan sonra sıradaki inşanın bina emini olarak görevine devam etti (BOA, C. BH. 8235, 10559; AE. SOSM.III 1036). Nadiren olsa aynı inşa için iki bina emininin görevlendirilmesine de rastlanabilmekteydi. Midilli'de 1777'de inşa edilen kalyon için Midilli Nâzırı Ömer ile Midilli Mütesellimi Halil birlikte görevlendirildiler. Ancak böyle bir durumda muhtemelen mütesellimin vekili olan Midilli nâzırının inşa ile daha fazla meşgul olduğu düşünülebilir (Özdemir Gümüş, 2011; Payzın, 2008).

Tablo 1

18. Yüzyılda Taşra Tezgâhlarında İnşa Edilen Bazı Kalyonların Bina Eminleri

İnşa Tarihi	**Adet**	**Kalyon Uzunluğu**		**İnşa Yeri**	**Bina emini**	
		Zira	**Mt.**		**İsmi**	**Görevi**
1704-1705	1	39	26,6	Çayağzı (Sinop)	Hacı Hüseyin Ağa	Kapıcıbaşı
	1	40	30,3			
1706-1712	1	51	38,7	Sinop	Mehmed Efendi	Eski mevkûfâtçı
	1	53,5	40,6			
	3	55	41,7			
	1	57,5	43,6			
1723-1725	2	55	41,7	Sinop	Canım Hoca Mehmed Paşa	Eski kaptanıderya
1732-1735	2	53,5	40,6	Sinop	Hacı Ebubekir Ağa	Kapıcıbaşı
1733-1736	2			Midilli	1) Hacı İbrahim	Midilli nâzırı
					2) Mehmet Efendi	Eski Tersâne-i Âmire emini
1738-1741	2	53,5	40,6	Sinop	Saatçibaşı-zâde Mustafa Bey	Kapıcıbaşı
1755-1757	2	37,5	28,4	Rodos	Hacı Ali Ağa	

1757-1760	2	41,5	31,5	Rodos	Kızılhisarlı-zâde Ahmed Bey	
1756-1761	2	51,5	39	Sinop	Süleyman Ağa	Kapıcıbaşı
	1	33,5	25,4			
1760-1761	1	41	31,1	Rodos	Kızılhisarlı-zâde Ahmed Bey	
1761-1762	2	43,5	33	Rodos	Süleyman Paşa	Eski kaptanıderya, Rodos mutasarrıfı
1758-1763	1	51,5	39	Midilli	1) Hacı Ali Ağa	
					2) Hacı Ömer Ağa	Hacı Ali'nin kardeşi
1761-1764	1	51,5	39	Sinop	Hacı Ahmed Ağa	
	1	35	26,5			
1761-1764	1	45,5	34,5	Midilli	Seyyid Ali Ağa	Dergâh-ı Âlî gediklilerinden
1770-1771	2	45,5	34,5	Midilli	Halil Ağa	Midilli mütesellimi
1774-1781	1	51,5	39	Midilli	Ömer	Kapıcıbaşı, Midilli nâzırı
					Halil	Midilli (mütesellim) alaybeyi
1782	1	51,5	39	Midilli	Seydi Ali	Kapıcıbaşı
1784-1786	1	45	34,1	Midilli	Osman Ağa	Midilli nâzırı
1784-1787	1	43	32,6	Midilli	Süleyman Ağa	Midilli nâzırı
1791-1793	1	45	34,1	Midilli	Kalonyalı Ebubekir Ağa	Kapıcıbaşı
					İsmail	Kapıcıbaşı, Midilli nâzırı
1793	1	53	40,2	Midilli	İsmail	Kapıcıbaşı, Midilli nâzırı
					Mehmed Sadık	Midilli nâzırı

Aydın, 2011; Özdemir Gümüş, 2011; BOA, C. BH. 4190, 8235, 9202, 10944; D. BŞM. d. 2150

Taşrada kalyon inşa eden organizatörler için kullanılan hitaplar esasında çeşitlilik arz etmekteydi. Bunlar arasında en sık rastlananları ise "bina emini" ile "kalyon nâzırı" idi. "Eminlik" ya da "emânet", Osmanlı yönetim sisteminde belli bir görevi yerine getirmesi istenen ve bunun karşılığında ücret alan, ancak üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmaktaydı. Pek çok hizmet memur statüsündeki eminler tarafından yerine getirilirdi (Sahillioğlu, 1995). Donanma açısından ise Tersâne-i Âmire'nin hesaplarından sorumlu olan ve gemi inşaları, tamiri, alım-satımı, mühimmat ve malzeme temini işlerini yerine getiren, mahzenlerdeki eşyaları ve ayniyat defterlerini inceleyip kontrol etme görevleri olan kişi Tersâne-i Âmire eminiydi (Bostan, 2010). Tersâne-i Âmire dışında kalyon -ve diğer savaş gemilerinin- inşaları için gereken organizasyonu ve inşa sürecini gerçekleştiren sorumluya da genellikle "binâ emîni" olarak hitap edilmekteydi. Bunun dışında Tersâne-i Âmire'de inşa edilecek kalyonlar için tayin edilen bir "kalyon nâzırı" da mevcuttu (Tablo 2). Ancak Kalyonlar nâzırlığı görevi genel itibariyle gemi inşasıyla da uğraşan Tersâne eminine havale edilmekteydi (Bostan, 2003). Benzer şekilde taşra tezgâhlarında kalyon inşasıyla görevlendirilen kişiler "kalyon nâzırı" olarak da anılabilmekteydi. İstanbul'daki yetkililer bina eminine genellikle "memûr-ı inşâ" ya da "mübâşir" şeklinde hitap etmeyi tercih ediyordu. Devletin pek çok işte

görevlendirdiği kişiler için kullanılan "mübâşir" sanı, taşrada kalyon inşa organizasyonunda özellikle kereste kesimi ve nakli ile görevlendirilen kişiler için kullanıldığından bu araştırmada "bina emini" yerine tercih edilmemiştir. Bina eminleri resmî yazışmalardaki imzalarında kendilerini çoğunlukla "Emîn-i binâ-i kalyon" olarak takdim etmekteydiler. Bu ve yukarıdaki sebeplerden dolayı da bu araştırmada taşra tezgâhlarında kalyon inşasını organize eden görevliler için unvan olarak "bina emini" tercih edilmiştir.

Tablo 2

Taşra Tezgâhlarında Kalyon İnşasından Sorumlu Olan Görevliler İçin Kullanılan Unvanlar

Unvan	**Sinop**	**Rodos**	**Midilli**
Binâ Emîni	Nisan 1764	Kasım 1757 Temmuz 1760	Mart 1759 Eylül 1760 Haziran 1776 Mart 1777
Kalyon Emîni	Mart 1762 Nisan 1770	Ağustos 1759 Ağustos 1760	Şubat 1761 Ocak 1762 Eylül 1762
Kalyon Nâzırı	1737-1741 Mart 1762 Mart 1775	1757-1760 Mart 1758 Ağustos 1759 Nisan 1771	Mart 1763 Ocak 1771 Eylül 1776 Kasım 1787
[Kalyon İnşa] Mübâşiri	Mart 1707	Haziran 1756 Eylül 1757 Ekim 1760	Eylül 1757

BOA, C. BH. 188, 383, 527, 608, 699, 860, 931, 3725, 4107, 4168, 5120, 6103, 6455, 7249, 7611, 8627, 10559, 10570, 10944, 10973, 11149, 11155, 11722, 12359; AE. SMST.III 3088, 4350, 7670; İE. BH. 1463; MAD. d. 10364, s. 206, 208.

3. Bina Eminlerinin Yetki ve Sorumluluk Alanları

Bina eminleri bir anlamda devletin bir memuru olduğundan, esas sorumluluğu kendisine verilen görevi yerine getirmekti (Sahillioğlu, 1995). Bu görev, kalyon inşası için gereken işçileri ve malzemeleri temin edip, inşanın mümkün olduğunda çabuk ve doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktı. Göreve başladıkları andan itibaren inşa sürecinde bina eminlerinin üzerinde merkezdeki üst düzey yetkililerinin haricinde kimse bulunmazdı. Göreve tayin edilip inşanın yapılacağı yere geldiğinde; eline verilmiş olan yetki fermanını kazadaki kadıya onaylatarak işe başlardı. Kendisinden önce genellikle bölge kadısı kereste kesimi için görevlendirildiğinden (BOA, AE. SMST.III 3088, 6231; MAD. d. 10364, s. 204; C. BH. 10559, 10944), o zamana kadar yapılmış olan faaliyetler hakkında merkeze bir rapor gönderir, ayrıca yeni ihtiyaçlar için para ve malzeme talep ederdi (BOA, D. BŞM. d. 41183). Bina eminine inşa mahallinden tahsil edilmek üzere genellikle birkaç bin kuruş tutarında avans havale edilirdi ki tüm inşa masraflarının ortalama % 5'i civarındaydı (BOA, C. BH. 8235, 11085; D. BŞM. d. 41183).

Maddi açıdan ve gerek işçi gerek malzeme temini yönünden kuvvetli olması beklenen bina eminleri, merkezden gerekli destek geciktiğinde de inşanın sürdürülebilmesini sağlamak durumundaydı. Kalyon inşasında çalıştırılan işçilerin ücretleri ve yeme-içme bedelleri bina emininin sorumluluğundaydı (Özdemir Gümüş, 2011). İnşa için gerekli malzemelerin temin edilmesi ve inşa sahasına ulaştırılması da öncelikle bina emininin sorumluluğundaydı. İnşa sırasında İstanbul'dan gerek para gerek malzeme geciktiğinde bina emini sorunu kendi imkânlarıyla çözmek durumunda kalabiliyordu (BOA, AE. SMST.III 4350). Bunu yaparken -seçilme sebeplerinden biri olan- ilgili bölgedeki bazı gelir kaynaklarına devlet adına tasarruf etmesi kolaylık sağlardı. Midilli'de 1733'te başlayan kalyon inşasında havale kaynakları arasında yer alan adanın zeytinyağı mukataası, bina emini Midilli Nâzırı İbrahim Ağa'nın tasarrufundaydı (BOA, C. BH. 4105). Rodos'ta kalyon inşası için en önemli havale kaynağı olan Rodos cizyesi, 1760 yılında doğrudan bina emini Kızılhisarlı-zâde Ahmed Bey'in tasarrufuna verildi (BOA, MAD. d. 10364).

Bina eminleri gerektiğinde inşa sahasını yakınlarda daha uygun bir iskelede gerçekleştirebiliyordu. 1706'da Sinop'ta altı adet kalyon inşa etmekle yükümlü Mehmed Efendi, Sinop'ta kullanıma uygun kereste bulunmaması ve Küplüağzı'nda kereste cinslerinin bol olduğunu bildirmesiyle inşanın burada gerçekleştirilmesini talep etmiş ve İstanbul'dan olumlu yanıt almıştı (BOA, C. BH. 3998). İnşaya başlarken kendisine Tersâne-i Âmire yetkilileri tarafından hazırlanan bir kereste tertip defteri verilen bina emini, bölge kadısı ile müzakere neticesinde bunun hisselere ayrılarak köylere dağıtılmasını sağlar, bu verileri içeren tevzî defterini de Mevkufat Kalemi'ne kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderirdi (BOA, C. BH. 10559, 10570; AE. SOSM.III 1036; MAD. d. 10364; AE. SMST.III 4350). Bundan sonraki süreçte ise bina emini gönderdiği arzuhallerle para, malzeme ve işçiler ile ilgili hususlarda merkeze taleplerini iletir, bu arada inşanın ilerleyişi hakkında da bilgi verirdi (BOA, C. BH. 734, 3594, 3757; BOA, MAD. d. 10365). İnşanın kaydettiği ilerlemenin kalyonun yarısının inşa edilmiş olması, varsa ikinci kalyonun bodostamalarının konulmuş olması veya denize indirilme vaktinin yaklaşmış olması gibi merkezi tatmin edici olması halinde bina emini taleplerini daha rahat dile getirirdi. İlerlemenin yavaş seyretmesi, haddinden fazla maliyet çıkarması veya gecikmesi durumunda ise merkezden ihtar içerikli cevaplar almaktaydı. Problem çıkmadığı takdirde bina eminleri hareketlerinde yerel yetkililer veya merkezden ciddi bir teftiş geçirmezken, aksi halde başta kadı olmak üzere diğer yerel kaynaklara başvurulur, sadrazamın bölgeye gönderilen tatarı tarafından gizlice soruşturulurdu. Kalyon kaptanı gibi yetkili bir görevlinin İstanbul'a çağrılmasıyla inşa hakkında bilgi alınabildiği gibi, denetlenmek üzere bazen Tersâne-i Âmire liman reisi, baş mimarı hatta bizzat kaptanıderya tarafından da kalyon inşası teftiş edilebilirdi (BOA, C. BH. 414, 860; AE. SMST.III 5941; Özdemir Gümüş, 2011)

Kalyon inşası için gerekli olan malzemeler ile işçilerin bir kısmı Tersâne-i Âmire'den gönderilir, geri kalanların tedariki için gerekli yerleri ise genellikle merkez tayin eder ve bina eminini belirlediği yerlerden malzeme teminine yönlendirirdi. Malzemelerin temin edileceği zamanı da yine merkezdeki yetkililer belirlerdi (BOA, C. BH. 8627; Özdemir Gümüş, 2011). Halkın mirî fiyat üzerinden malzeme vermesinin yol açtığı sorunları ise bina eminleri merkezin kullanacağı otorite ile görevlendirilen yerel yetkililer aracılığıyla aşmaya çalışırdı (Özdemir Gümüş, 2011). Kerestelerin uygun zamanlarda ve geciktirilmeden kesilip inşa sahasına naklinin sağlanması, işçilerin düzenli olarak denetlenmesi, hazineye fazladan yük getirilmemesi, bunları yaparken halka herhangi bir şekilde sıkıntı verilmemesi, inşanın seyir mevsimi olan bahar ve

yaz aylarında denize açılabileceği şekilde en kısa zamanda bitirilmesi ve işlerine müdahale edenleri bildirmesi bina eminlerinin başta gelen sorumluluklarıydı (BOA, MAD. d. 10364). Kendisine belirli bir hareket ve tasarruf alanı verilen bina emini, İstanbul'dan gelen her türlü emre uymak ve geciktirmeden tatbik etmekle yükümlüydü. İnşa ile ilgili atılacak önemli adımlar merkezin bilgilendirmesi ile atılmalı ve merkezden gelecek direktiflere göre hareket edilmeliydi. Taşra tezgâhlarında inşa ile ilgili konularda asıl muhatap Tersâne-i Âmire emini olurdu. Tersâne ricali ile yapılan istişarelerin ardından iletilen görüşler sadrazam tarafından emir olarak gönderilirdi (Özdemir Gümüş, 2011). Başarılı olan bina eminlerine yeni inşa görevleri verilebilirken, Sinop'taki ilk inşalarda örneğine rastlandığı gibi bazıları daha sonra Tersâne-i Âmire emini olarak da atanabilmekteydi (BOA, MAD. d. 3142).

4. Bina Eminlerine Ödenen Ücretler ve Kalyon İnşa Bütçeleri

Taşrada inşası bitirilen kalyonların denize indirilmeleri için liman temizlendikten sonra uğurlu bir saatte denize indirilmeleri istenmekteydi (BOA, C. BH. 11085). Denize indirme işlemi İstanbul'daki gibi bir merasimle icra edilir, bölgenin ileri gelenleri burada hazır bulunur, dualar ile kurbanlar kalyonun baş ve kıç tarafında kesildikten sonra denize indirilirdi. Bazı ilmiye mensupları ile kalyonun inşasında emeği geçenlere işçilere bahşiş niteliğinde inamlar verilir, kalyon Tersâne-i Âmire'ye doğru yola çıktığında ise bina emini durumu merkeze bildirir ve bölgedeki sorumluluğu sona ererdi.

Taşra tezgâhlarında kalyon inşa eden bina eminleri, inşanın başından sonuna dek yaptığı tüm masrafları kalemlerine göre kaydeder, bunları nihayetinde kontrol edilmek üzere İstanbul' gönderirdi. İnşa süresince bina eminine İşçi ücretleri ve malzeme bedelleri için Hazine'den doğrudan nakit para gönderilmesi, ilgili bölgeden kaynak havale edilmesi veya malzemelerin temin edildiği bölgelerden ya aynî malzeme yahut malzeme parasının havale edilmesi şeklinde kaynak aktarımı yapılırdı. Bahsedilen yardımlar gelene kadar bina emini inşayı kendi cebinden harcayarak sürdürmek durumunda olup genellikle yardım daha sonradan gelirdi. Kalyonların Tersâne-i Âmire'ye getirilip kontrol edilmesinden ve hesapların da aynı şekilde kontrolünden sonra bina emininin kalan alacağı belirlenir ve yaklaşık bir yılı bulan bir süreçte Hazine'den ödenirdi. Bina eminlerinin esas sorumluluğu inşayı tamamlamak olduğundan, inşa bütçesinin öngörülen masrafları aşması halinde zarardan maddi olarak sorumlu tutulmazlar, ancak muhasebe işlemleri esnasında olağan olarak bazı kesintilerden dolayı gelir kaybı yaşayabilirlerdi.

Bina eminlerinin 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kalyon inşası için aldıkları maaş günlük 8 kuruştu (Tablo 3) (BOA, C. BH. 6091, 12417). İstanbul'dan gönderilmeleri halinde -ortalama bir aylık maaşları tutarındaki- 250 kuruşluk harcırahları devlet tarafından karşılanırdı (BOA, AE. SMST.III 6231). Bina eminlerinin maaşları inşa bütçesi içerisinde yer alıp yerel kaynaklardan havale ile karşılanabilirdi. Toplam maaşın hesaplanmasında her gün müstakil olarak sayılabilirken, her ay standart olarak 30 gün kabul edilerek yapılan bir ödeme şekli de mevcuttu (BOA, MAD. d. 10364; C. BH. 931).

Tablo 3

Midilli'de 1758-1763 Yılları Arasında İnşa Edilen 51 Zirâ (38,7 mt.) Uzunluğundaki Kalyonun Nâzırlarının Tayinât Bedelleri

Bina emini	**Tarih Aralığı**		**Gün**	**Reel Gün**	**Yevmiye (kuruş)**	**Maaş Toplamı (kuruş)**
	Hicri	**Miladi**				
Hacı Ali Ağa	1 B 1171-29 Z 1172	11.03.1758-24.08.1759	540	531	8	4.320
Hacı Ömer Ağa	1 R 1173-29 Ra 1177	22.11.1759-08.10.1763	1.440	1.416	8	11.520
Toplam	**1 B 1171-29 Ra 1177**	**11.03.1758-08.10.1763**	**1.980**	**1.947**	**8**	**15.840**

BOA, C. BH. 12417

Kalyonların inşası tamamlandıktan ve kontrolünden sonra görülen hesapta, bir miktar para ferman ile kesilirdi ki aslında doğrudan bina emininin gelirinden yapılmış olurdu. Bu şekilde 1758-1763 yılları arasında Midilli'de yapılan inşada, fermanla yapılan kesinti ki bina emininin reel yevmiyesini 6 kuruşun altına indiriyordu. Buna karşın bina eminine kalan meblağ -1.408.673 akçe- tüm inşa masraflarının 1/8'ini (% 12,2) oluşturuyordu. Aynı dönemde Sinop'ta 1756-1761 yılları arasında iki kalyon ile bir tombaz inşa eden Süleyman Ağa'ya ödenen yevmiye ise 10 kuruştu. Burada inşanın büyüklüğü de göz önüne alınmış olmalı ki bina emininin maaşı yine toplam masrafların 1/8'ine tekabül ediyordu (BOA, C. BH. 860). Ödemenin her 8 akçesinden birinin bina emini için yapılması, sık rastlanan bir orandı.

Bina eminleri inşanın sürdürülebilmesi için görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla belli aralıklarla merkezden işçi ücretleri ve malzeme tedariki için taleplerde bulunurdu (BOA, C. BH. 10559, 10944; AE. SOSM.III 1036). Talepler karşılanmadan önce Mevkufat ve Başmuhasebe gibi ilgili malî birimlerden kayıtlar çıkarıldıktan sonra ise genellikle talep edilenden daha az bir miktar gönderilirdi (BOA, AE. SMST.III 3088; C. BH. 10944). Gerek taleplerinin kısmen karşılanması ve gerek gerçekleşene kadar geçen -bazen birkaç ayı bulan- zaman diliminde zor duruma düşebileceklerinden (BOA, AE. SMST.III 3088; C. BH. 10944), bina eminlerinin gerçekte ihtiyaç olandan bir miktar fazla para ve malzeme talep etmeleri olağan bir durumdu (BOA, C. BH. 608, 777, 931, 11155, 11353; MAD. d. 10364). Bir sonraki talep ile birlikte genellikle bina eminleri bir önceki talep listelerinde belirttikleri miktarda para ve malzemeyi merkezden tahsil etmiş olurlardı (BOA, C. BH. 1881).

Kalyonların inşası bittikten sonra bina eminleri ile maliyenin görülecek tek bir hesabı kalırdı. Bazen bir yılı bulan bu hesaplaşmada yerleşik malî uygulamalardan dolayı bina eminleri hiçbir zaman beyan ettikleri miktarı alamadılar. 1757-1760 yılları arasında Rodos'ta inşa edilen 41,5 zirâlık iki kalyonun inşasını organize eden Kızılhisarlı-zâde Ahmed Bey'in bu hesaplamada ilk olarak 20.070,5 kuruş alacağının kaldığı görünmekteydi. Bu meblağdan ilk olarak 4.362,5 kuruş fiyat fazlası indirimi (*tenzîlât-ı ziyâde-i fiyât)* olarak indirmiş, ardından 1.775 kuruşun da mahsûbu gerekmediği belirtilmiş ve son olarak 3.708 kuruş da telhis ve fermanla (*tenzîlât-ı bâ-telhîs ve fermân-ı 'âlî)* indirildikten sonra havale edilecek tutar 10.225 kuruş olarak belirlenmişti (BOA, MAD. d. 10364; D. BŞM. d. 2150). Bu hesaplamada

indirimler toplamının son alacağa oranından ziyade, tüm inşa masrafı içerisindeki oranının değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. İndirimler toplamı, bina eminine başta vadedilen maaş ile nihayetinde eline geçmiş olması gereken reel maaş arasındaki fark hesaplanırken gerçek ağırlığını bulacaktır. Bazı inşalarda bina eminleri, yaptıkları harcamalarla masrafları tahmin edilenden 1,5-2 kata kadar daha fazla çıkartmasına rağmen, inşa tamamlanana kadar malzeme ve para gönderimi makul ölçülerde devam ederdi. Bu süreçte sert uyarılara hatta tehditlere maruz kalabilen bina eminleri, inşayı tamamlamaları halinde çıkarttıkları bu olağandışı masrafların karşılığını ödemekle mükellef tutulmaz, maaşlarını maliye uygulamalarıyla eksiltilmiş de olsa son hesap görülürken alırlardı (BOA, C. BH. 7071). Para için bahsedilen durumun ham demir, Fatsa teli gibi başlıca malzemelerin teminlerinde de yaşandığı bir gerçektir (BOA, AE. SMST.III 2856, C. BH. 860, 3594, 5120, 7243).

Merkezden gelen yardımın yetersizliği de bahane edilerek borçlandıklarını öne süren bina eminleri taleplerinin bir kısmını karşılamaya muvaffak olurlardı (BOA, C. BH. 10944). Ancak dönemin ulaşım imkanları ve diğer sebeplerle doğabilecek, malî yetkililerce de öngörülerek tayin edilen bina eminlerinin borçlanma sorununun boyutları net değildir. Bina eminleri bahsedilen borçlar sebebiyle işçi ücretlerinin ödenememesinden ve kereste, demir vb. hayati malzemelerin tükenmiş olmasından dolayı inşaların durduğunu bildirmekten çekinmemişlerdir (Özdemir Gümüş, 2011). Bu konuda elde mevcut bir bina emininin muhallefatı fikir verebilecek niteliktedir. Rodos'ta 1755-1757 yılları arasında iki adet karavele kalyon inşa eden Hacı Ali Ağa, bir yıl sonra Midilli'de bir adet kalyon inşasında görevlendirilmiş, ancak inşa devam 1759'da vefat etmiştir. Günlük maaşı 8 kuruş olan Hacı Ali Ağa, Rodos'ta 1,5 yılda gerçekleştirdiği inşada ve bir o kadar da Midilli'deki kalyon inşasında toplamda 8 bin kuruş civarında gelir elde etmiştir. Ayrıca son kalyonun havalelerinden masraflar çıkarıldığında bir o kadar meblağın daha kendisine kaldığı hesaplanmaktadır. Ancak Ali Ağa'nın muhallefatının değeri 1.515,5 kuruş olarak hesaplandı ki son iki inşadaki net gelirinin 1/10'inin de altında kalıyordu (BOA, AE. SMST.III 5941; C. BH. 414).

5. Bina Eminlerinin Kalyon İnşa Organizasyonundaki Yardımcıları

Taşra tezgâhlarından birine kalyon inşası için bir bina emini atandığında, eşzamanlı olarak bölgenin tüm yerel yetkililerine de bir ferman gönderilirdi. Bölge kadısı ile âyanlar başta olmak üzere tüm bu yetkililere kalyon inşasında bina eminine yardımcı olmaları emredilmekte, aksi davranışlarda bulunmaları halinde uyarılmakta ve daha ileri aşamalarda ise başta mevkilerini kaybetmeleri olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılabilmekteydiler (Ünal, 2014). Merkezin yerel yetkilileri bina eminlerine yardım etmekle yükümlü tutmalarının yanında gemi inşalarında ona ve organizasyona olumsuz müdahalelerde bulunmamaları yönündeki direktifleri, bina eminlerinin faaliyetlerinde elini oldukça güçlendiren bir unsurdu. Başta kereste olmak üzere çeşitli gemi inşa malzemelerinin temininde yardımcı olmaları beklenen âyan, voyvoda ve nâzır gibi yetkililer, yardım etmemeleri halinde azarlanarak uyarılır, inşanın ilerleyişine engel teşkil eden hareketlerde bulunmaları durumunda ise sürgünle veya kalebendlikle cezalandırılırlardı (BOA, MAD. d. 10364; C. BH. 4686, 9611; Özdemir Gümüş, 2011). Bina eminlerine bu gibi durumları doğrudan ve derhal merkeze bildirilmeleri emredilirdi (BOA, C. BH. 717). 18. yüzyılda âyanlığın giderek güçlenmesine ve merkezi idarenin zayıflamasına karşın, İstanbul'dan yapılan yönlendirmelerin, yerel yetkililerle veya onlara

rağmen taşrada kalyon inşalarının başarıyla gerçekleştirilmesini sağlayacak güçte olduğu görülmektedir.

Kalyon inşaları esnasında bina emini maiyyetinde çalışanların yeniçeri zâbitleri gibi yerel yetkililer tarafından alıkonulup hapsedilmesi gibi örneklerde, inşanın aksamasına sebep olacak bu gibi tasarruflardan kendileri men edildiği gibi, işçileri cezalandırma yetkisinin yalnızca kalyon kaptanı uhdesinde olduğu hatırlatılmaktaydı (BOA, C. BH. 10525; Ünal, 2014). Kalyon inşalarına yönelik gerçekleşen provokatif faaliyetler, bina emini ile birlikte kalyon kaptanının emrindeki sınırlı sayıdaki muhafaza gücüyle önlenmeye çalışıldığından, bazen bizzat kaptanıderya tarafından soruşturulan ilgili kişilerin sürgün gibi yaygın cezalara çarptırılması zaruri görülürdü (BOA, AE. SABH.I 8533). Kendisi de genellikle yerel yetkililerden olan bina eminlerine bu konuda halkın da destek olduğuna dair bazı kadı ilâmları da mevcuttur (BOA, AE. SMST.III 7670). Kalyon inşasında çalışanların iaşelerinin sağlanması da bina emini uhdesinde olduğundan, inşa mahallindeki fırıncıların bu konuda seferber edilmeleri de yine bina eminine sağlanan kolaylıklardandı (Özdemir Gümüş, 2011).

Kalyon inşası esnasında kerestelerin geciktirilmeden kesilip naklinin sağlanması, inşada çalışan işçilerin günde iki kez yoklanması ve tüm masrafların yazılıp kaydedilmesi gibi bina emininden beklenen görevler, onun en yakın yardımcıları olarak görülen mutemedleri ve kâtipleri aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi (BOA, MAD. d. 10364). Görevlendirildikleri işe göre mübâşir, çukadar gibi unvanlar verilen mutemedler, bina emininin adına inşa adına pek çok görevi yerine getirirlerdi. İşçilerin çalışmalarına nezaret etmek ve inşanın seyrini takip etmek, başta kereste olmak üzere mahzenlerin muhafazasını sağlamak, Tersâne-i Âmire'de de olduğu gibi mutemed adı verilen kişilerin öncelikli göreviydi (Bostan, 2003). Bina eminlerinin çeşitli talepler içeren arzuhallerinin İstanbul'a gönderilmesi, yetkililer tarafından sorulması halinde içeriğinin sözlü olarak da tekrar edilmesi, hatta bina emininin yerine arzuhal sunulması görevleri, bazen mübâşir de denilen mutemedlerin göreviydi (BOA, C. BH. 6530, 7244). İnşa için gerekli kerestelerin kesilmesi ve nakli, ham demir ve kalafat malzemeleri gibi diğer inşa malzemelerinin temini, gerekli yerlerden inşa için tahsis edilen paraların tahsili, istihdam edilen işçilerin ücretlerinin ödenmesi de yine mutemedlere verilen görevlerdendi (BOA, D. BŞM. d. 2150; D. BŞM. TRE. d. 14902; Özdemir Gümüş, 2011). Sayıları genellikle birkaç kişi olan mutemedlere yapılan ödemelerin Midilli'de 1758-1763 yılları arasında gerçekleşen kalyon inşasında tüm masraflar içinde %1,5 civarında bir payının olduğu görülmektedir. Özellikle inşa sahasının dışında görevlendirilen mutemedlerin bazılarının "ağa", "çavuş" gibi unvanlar taşımaları hasebiyle yerel zâbitlerden olmaları ihtimali de düşünülmektedir (Depe, 2022). Özellikle inşa sahasında görevli mutemedlerden birinin baş mutemed olarak diğer mutemedlerin üzerinde bir konumu vardı (BOA, D. BŞM. TRE. d. 14872).

Bina eminlerinin taşrada kalyon inşalarını gerçekleştirirken yaptıkları tüm harcamaları kaydeden bir kâtibi bulunurdu ki bazen birden fazla kâtibin istihdam edildiği de olurdu. Kâtiplerin, halihazırda önemli mevkilerde bulunan ve idare ettiği kayda değer gelirleri olan bina eminlerinin genel muhasebesini tutan şahsî yardımcıları olduğu varsayılabileceği gibi, bazılarının bizzat İstanbul'dan gönderildiği de bilinmektedir (BOA, MAD. d. 10364). İnşa sahasında kereste, mahzen gibi belirli kalemlere ait verileri kaydeden kâtipler olabildiği gibi, I., II. ve III. kâtip şeklinde hiyerarşik olarak da sıralanabilmekteydiler (BOA, D. BŞM. TRE. d. 14872). 1757-1760 yılları arasında Rodos'ta inşa edilen iki kalyonun kayıtlarını tutan iki kâtibe yapılan 930 kuruşluk ödeme, toplam inşa masrafının yaklaşık %1'ine tekabül etmekteydi

(BOA, MAD. d. 10364; C. BH. 12417). Kusursuz muhasebeciler olmadıkları anlaşılan (BOA, C. BH. 11353) bu kâtiplerin taşra tezgâhlarındaki kalyon inşalarına dair tuttukları muhasebe defterleri, yine de bu organizasyona dair eldeki en önemli veri kaynaklarından birini teşkil eder.

6. Bina Eminlerinin Görev Değişimleri

Taşra tezgâhlarında kalyon inşası esnasında, muhtemelen işlerin aksamasına sebep olacağından dolayı bina eminlerinin görevden azledilmeleri merkezî idare tarafından tercih edilmiyordu. Ancak herhangi bir sebeple bina emininin değişmesi durumunda, yeni atanan bina eminine kadı ve *ehl-i vukûf* olan kişilerle birlikte inceleme yapıp, inşanın mevcut durumu ve yapılması gerekenler ile ilgili bir rapor göndermesi istenirdi (BOA, AE. SMST.III 5941; C. BH. 414). Merkezin dahli olmadan yapılan değişiklik bina emininin kalyon inşası sürerken vefat etmesi durumuydu ki buna nadiren rastlanırdı. Böyle bir durumda inşa ile geçici olarak ilgilenmesi için bölgedeki üst rütbeli bir yerel yetkiliye emir gönderilirdi (Özdemir Gümüş, 2011). Veraset işlerini de takip ettiğinden dolayı varsa vefat eden bina emininin kardeşi yeni bina emini olarak tayin edildiği gibi, uhdesinde bulunan diğer görevler de çoğunlukla bu kişiye tevdi edilirdi (BOA, AE. SMST.III 5941; C. BH. 414, 11353; D. BŞM. d. 4521).

Bina eminlerinin görevlerinden alınmalarının en önemli sebebi başarısız olmalarıydı. İnşa süresinin haddinden fazla uzaması, beklenen maliyetin çok üzerine çıkılması gibi sebeplerle ve defalarca uyarılar alan bina eminlerine rastlansa da, genellikle azledilmezlerdi ve inşayı tamamlamaları tercih edilirdi (Özdemir Gümüş, 2011). Hatta uhdelerinde bulunan -nâzırlık gibi- görevleri merkezdekiler tarafından üzerlerinden alınsa da sürdürmekte oldukları inşanın bina eminliğini görevine dokunulmazdı (BOA, C. BH. 5789, 7701; MAD. d. 10364). Bina eminlerinin daha önce inşa etmiş oldukları kalyonlarda Tersâne-i Âmire'de yapılan incelemeler sonucunda kusurlar tespit edilmişse, bina emininin henüz inşasına başlamadığı kalyonun bina eminliği görevi üzerinden alınır, ancak inşasını sürdürmekte olduğu kalyonu bitirene kadar görevine devam ettirilirdi. Bu kişiye bir süre bina eminliği görevi verilmezdi (BOA, C. BH. 4190; D. BŞM. TRE. d. 14884; MAD. d. 3168). Ancak merkezdeki yetkililerin tahammül sınırlarını aşan örnekler de vardır. 1770 yılında Rodos'ta üç adet kalyon inşasıyla görevlendirilen Rodos Mutasarrıfı Ahmed Bey, beş yıl geçmesine rağmen kalyon inşalarını bitirmemesi ve geçen yıllar içinde kerestesinin de beklemekten büyük ölçüde kötü olması sebebiyle bina eminliği görevi yanında Rodos mutasarrıflığı görevini de kaybetti. Donanmanın Akdeniz seferi dönüşünde ise kaptanıderya tarafından hesabı görülmek üzere İstanbul'a getirildikten sonra birkaç gün hapsedildi (BOA, C. BH. 5675, 5830). Ahmed Bey'e yapılan bu muamelede 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı donanmasının ağır kayıplar vermiş olması ve devletin yeni kalyonlara olan ihtiyacının aciliyeti de önemli bir etken olmuş olmalıdır.

Bina eminlerinin görevlerinden azledilmelerinin bir sebebi de kalyonların ölçülerinin ve inşa projelerinin değişmesi olmuştur. Böyle bir durumda kalyon inşası devam ediyor olsa bile bina eminlerinin görevine genellikle son verildiği ve yeni bir bina emini tayin edildiği görülüyordu (BOA, C. BH. 8820, 10570; MAD. d. 10364; Özdemir Gümüş, 2011). Ancak bu durumun arkasında bina emininin uhdesinde bulunan mülkî vazifesinden de azledilmiş olması veya kerestelerin zayıf bulunması sebepleri de yatabilmektedir (Özdemir Gümüş, 2011).

7. Sonuç

Osmanlı donanmasının 18. yüzyılda ana savaş gemileri olarak inşa ettikleri kalyonların, Tersâne-i Âmire dışında başta Sinop, Rodos ve Midilli gibi tezgâhlarda gerçekleşen inşaları, inşa toplamının yarısına tekabül etmiştir. Bu inşa yükünün esas sorumluları ve organizatörleri olarak ise görevlendirilen kişiler bina eminleri olmuştur. Devletin bu denli önemli bir görevi tevdi ettiği ve *emîn* dedikleri bu kişiler, aynı zamanda merkezî otoritenin taşradaki görünür yüzlerinden de biri haline gelmişlerdir. Bu organizasyonun gerçekleşmesi sırasında yaşanan türlü sorunların üstesinden gelebilme kapasiteleri, merkezî idarenin bina eminlerinin seçimindeki kararlarını da şekillendiren bir unsur olmuştur. Taşrada kalyon inşa etme faaliyeti, Osmanlı yöneticilerinin ülke kaynaklarının bir kısmının sarf edildiği bu organizasyonda giderek profesyonelleşen bir çizgide seyretmiştir.

Taşrada kalyon bina eminliği görevi, 18. Yüzyılda giderek daha çok başvurulan bir seçenek olurken, görevi başarıyla yerine getiren kişiler için de devlet kademelerinde daha önemli görevler alabilmenin bir yolu olmuş, benzer şekilde başarısız olan bina eminleri de konumlarını kaybetmişlerdir. Halihazırda taşrada üst düzey bir devlet memuriyetini işgal eden bina eminlerinin, uhdelerine bu görev de yüklendikten sonra bölgelerindeki mevkileri daha fazla belirleyici hale gelmiştir. Her zaman şahsi olmayıp bazen taşradaki önemli ailelerin kaderini de olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bina eminliği memuriyeti yalnızca 18. yüzyıl boyunca değil, 19. yüzyıla girildiğinde de yerel aristokratların şekillenmesine etki eden faktörlerden olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Malzemeleri

BOA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)
AE. SABH.I (Ali Emiri–Abdülhamid I): 8533
AE. SMST.III (Ali Emiri–Mustafa III): 2856, 3088, 4350, 5941, 6231, 7670
AE. SOSM.III (Ali Emiri–Osman III): 1036
C. BH. (Cevdet-Bahriye): 188, 383, 414, 527, 608, 699, 717, 777, 860, 931, 1881, 2335, 3594, 3725, 3757, 3998, 4105, 4107, 4168, 4190, 4686, 5120, 5675, 5789, 5830, 6091, 6103, 6455, 6530, 7071, 7243, 7244, 7249, 7611, 7701, 8235, 8627, 8820, 9049, 9202, 9611, 10525, 10559, 10570, 10944, 10973, 11085, 11149, 11155, 11353, 11722, 12359, 12417, 12559
D. BŞM. d. (Başmuhasebe Defterleri): 2150, 4421, 4521, 41183
D. BŞM. TRE. d. (Başmuhasebe Tersâne Emaneti Defterleri): 14872, 14884, 14902
MAD. d. (Maliyeden Müdevver Defterler): 3142, 3168, 10364, 10365
İE. BH. (İbnülemin-Bahriye): 1463

2. Araştırma Eserler

Aydın, Y. A., (2011). *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*. İstanbul: Küre Yayınları

Aydın, Y. A. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kalyon İnşâsında Kereste Temini. *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri (17-18 Mayıs 2004) -Bildiriler-* (s. 33-40) içinde. İstanbul

Bostan, İ. (2003). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
Bostan, İ. (2010). *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*. 3. bs. İstanbul: Küre Yayınları
Depe, E. (2022). *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Tezgâhlarında Kalyon İnşa Organizasyonu*. İstanbul: Kriter Yayınevi
Özdemir Gümüş, Ş. (2011). XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası. *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası* içinde, H. Çoruh, M. Y. Ertaş ve M. Z. Köse (Yay. haz.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi
Payzın, L. (2008). *XVIII. Yüzyılda Midilli Adası* (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın). Erişim adresi: http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/1284
Sahillioğlu, H. (1995). Emîn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 11. Ankara, s. 111-112
Şimşek, F. (2019). Taşra Tersânelerinde Gemi Yapımı ve Mütesellimlerin Gemi İnşa Faaliyetleri (XVIII. Yüzyıl). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 465-473
Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu
Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı Devrinde Sinop: XV. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Sinop Kazâsı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Yapay Zekâ Sanatı[1]

Derya GÖZEYİK

Giriş

Kültür endüstrisi kavramını yapay zekâ sanatı üzerinden incelemeyi amaçlayan bu çalışma, gösteri kültürüne eklemlenen yapay zekânın kullanıldığı sanat çalışmaları ile aynı teknolojiyi kullanarak piyasa ve tüketim kültüründen farklılaşan kolektif üretimlere dair bir ayrıma gitmeyi hedeflemektedir. Yapay zekâ sanatı kavramı altında belli kalıplar ve kurallarla yürütülen sanat üretimleri yenilik ve çeşitlilik söylemleriyle konvensiyonel sanat anlayışını yeniden üretmektedir. Yenilik kavramıyla teknoloji vurgusunun iç içe geçtiği güncel sanat ortamı içerisinde, farklı tekniklerin ve içeriklerin geri planda kalması belirli kalıpların ve yöntemlerin sürekli yeniden üretilmesini sürdürülebilir kılmaktadır. Böylece sanat nesnesi gösterinin bir parçası haline gelerek kültür endüstrisine dahil olmaktadır.

Popüler tasarımları ters yüz eden ve henüz tasarlanmamış olan kurguları inşa ederek bilim, teknoloji ve sanat ekseninde araştırılmayana ve sorulmayana açılan, farklı düşünmeyi ve çözümler üretmeyi sağlayan projeler aynı zamanda popüler sanat nesnelerine karşı eleştirel çalışmalar olarak nitelik kazanmaktadır. Eleştirel tasarımlar, kültür endüstrisinin çıkarlarına hizmet ederek geleceğe dair popüler kurguları yeniden üreten sanat çalışmalarından ayrışmaktadır. Yapay zekâ sanatında farklı bakış açıları meydana getiren bu ortak projeler, popüler tasarımların aynılaşan üretimlerine dair kodları açığa çıkartarak eleştirel bir dil kullanmaktadır. Böylece yapay zekânın kullanıldığı yaratıcı sanat projelerinin çeşitliliği artmakla birlikte ortak faydaya ve toplumsal yaşama dair yeni yollar ve çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Gündelik hayatın her alanında yer alan yapay zekânın sanat alanında ulaşılabilir ve toplumsal hayatın içinden oluşuna dair ipuçlarını absürt bir dille kurgulayan tasarımlar, popüler sanat üretimlerinden ayrılan noktaları daha da belirginleştirmektedir. Böylece modernist bir refleksle kurgulanan yapay zekâ sanatına karşı, küratöryal pratikler alanında insan ve makine iş birliğinden doğan yaratıcı deneyimler ortaya çıkmaktadır. Piyasa ilişkilerine bağlı olarak popüler tasarımların ve isimlerin ekseninde kalıplaşan ve yeniden üretilen yapay zekâ sanatının kitle kültürüyle bağlarının ortaya koyması amaçlanmaktadır.

Kültür Endüstrisi

Kültür endüstrisi, toplumların tarihinde yeni bir evreyi işaret etmektedir. Aydınlanma çağından sonra öznel aklın meydana getirdiği, insan dehasının edinimleriyle oluşan modern kültür, vaat ettiği bilimsel ve akılcı dünya görüşünün umulduğu gibi sonuçlanmadığını, dünya savaşlarının ve faşist rejimlerin olumsuz etkileriyle ortaya koymuştur. Dolayısıyla kültür endüstrisi kavramıyla tanımlanan bu yeni evre aynı zamanda öznel aklın bir eleştirisidir. II. Dünya Savaşı'nın bitimi olarak tarihlendirilen 1945 yılında Frankfurt Okulu üyelerinden Theodor Adorno ve Max Horkheimer'ın birlikte kaleme aldığı "Aydınlanmanın Diyalektiği"

[1] Bu çalışma, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde 2-3 Haziran 2023 tarihinde gerçekleştirilen Değişen Dünyada Kültür ve Sanat Konferansı'nda sunulan "Kültür Endüstrisi Bağlamında Yapay Zekânın Sanata Etkileri" başlıklı bildiriden oluşturulmuştur.

isimli kitabı içerisinde yer alan kültür endüstrisi kavramı kültür ve endüstri gibi birbirinden ayrışan iki alanı ekonomi-politik ve toplumsal eleştiri bağlamında tanımlamaktadır. Adorno ve Horkheimmer'ın endüstri kuramı olarak geliştirdiği, kitle kültürü ve popüler kültür yerine kullanılan kültür endüstrisi kavramı oksimoron bir kavram olarak kültürün ve sanatın ticari metalar haline gelerek dolaşıma giren endüstri ürünleri olduğu vurgusundan gelmektedir. Kapitalist üretim süreçlerinin bir sonucu olarak kültür ve sanatın kitlesel üretimi ve tüketimiyle birlikte metalaşmasını vurgulamaktadır. Endüstri kelimesi dar anlamda üretim süreçlerini değil, daha geniş kapsamda üretimin standartlaşmasına, tek tipleşmesine ve rasyonelleşmesine gönderme yapmaktadır (Adorno & Horkheimer, 2007, s. 112).

Piyasa ilişkileriyle dirsek teması kuran kültür endüstrisi için sanat en hızlı biçimde kâra ulaşmayı hedefleyen ürün olarak araçsallaşmaktadır. Böylece sanatın özünde yer alan farklılaşmayı ve çeşitliliği hedefleyen çalışmalar piyasadan farklı üretimler olarak dışarda bırakılmaktadır. Adorno, kültür endüstrisi kavramını şu şekilde ifade eder; "Kültür endüstrisinde bir ilerleme olarak ortaya çıkan, sürekli yenilik olarak sunduğu şey, hep aynı olanın kılığının değiştirilmesinden ibarettir; değişikliğin her yerde gizlediği, kültür üzerinde egemen olduğu günden beri değişmeden kalan kâr güdüsü gibi, hiç değişmeyen bir iskelettir" (2007, s. 112).

Walter Benjamin, "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretildiği Çağda Sanat Yapıtı" isimli metninde yeniden üretilen ve dolaşıma sokulan sanat yapıtın aurasını kaybettiğini ifade etmiştir. Aurasını ve biricikliğini kaybeden sanat yapıtı kitlesel hareketle doğrudan ilişkilidir. Aurayı, zaman ve mekânın alışılmadık dokusu olarak yorumlayan Benjamin, sanat yapıtının biricikliğinin ve gelenekten kopuşunun kitleler tarafından sahip olunan ve sürekli tüketilen birer nesne olarak görmesiyle ilişkilendirmektedir. (Benjamin, 1981, s. 16) Sanat dini ritüellerin etkisinden sonra sekülerleşme postmodern zamanda ise endüstrileşme sürecini yaşamaktadır. Dini ritüellerden kurtulan sanat yapıtı, değişim değeri ile ön plana çıkmıştır (Benjamin, 1981, s. 19-20). Böylece günümüzde piyasa odaklı çalışmalar giderek artmakta, güncel teknolojilerle benzer üretimler gerçekleştirmektedir. "Meta-nesne, meta-gösterge ironik bir biçimde bir çırpıda kutsallaştırılmıştı; işte bize kalan tek ritüel budur-şeffaflık ritüeli" (Baudrillard, 2021, s. 34). Baudrillard, gündelik hayatın estetize edilerek sanatın anlamsızlaştığını vurgulamıştır.

Kültür endüstrisi kültürü şeyleşmiş bir sözde kültür olarak yeniden üretmektedir. Dolayısıyla sanat nesnesi en baştan bir meta olarak ortaya çıkmaktadır (Dellaloğlu, 2018 , s. 112). Kültür endüstrisi özgünlüğü olmayan şeyleşmiş bir sözde kültür üretmektedir. İleri endüstri toplumlarının işleyiş ve toplumsal denetim mekanizmalarını inceleyen Frankfurt Okulu üyelerinden Herbert Marcuse'un "tek boyutlu sanat, tek boyutlu insan" tanımlaması da bu şeyleşmeyi ve tektipleşmeyi vurgulamaktadır. Herbert Marcuse , "Tek Boyutlu İnsan" kitabında Endüstri toplumunu şu ifadelerle açıklamıştır: "İleri endüstri toplumunda rahat, sorunsuz, akla uygun, demokratik bir özgürlüksüzlük hüküm sürmektedir" (Marcuse, 2022, s. 1). Teknolojik ussallık ve eşitlik söylemleri endüstri toplumunun sorunsuz işleyişini sağlayan en etkili söylemlerdir. Birey temel gereksinimleri dışında üretilen gereksinimlere karşı bağlılığı ve tüketimi ile biçimlendirilmekte ve yönlendirilmektedir. Bu gereksinimlerle şekillenen toplum, piyasanın devamlılığını sağlamakta ve piyasanın dışında kalan seçeneklere ihtiyaç ve ilgi duymamaktadır. Böylece birey özgürlük yanılsamasıyla zaten verili olanlar arasında bir seçim yapmaya gönüllü olarak zorlanmakta, bu gönüllük hali beğeni ve ihtiyaç duygularıyla yönlendirilmektedir. Dolayısıyla sanat üretimine dair beğeni ve ihtiyaçlar benzer biçimlerde

şekillenmektedir. Frankfurt Okulu'nun sanat anlayışı verili gerçekliği tekrar etmek değil, sanatın özünde yatan kurgusallığın gerçeklik olduğu görüşüdür. Dolayısıyla bu gerçeklik daima hâkim düzene muhalif olmalı düzenin bir parçası olmamalıdır (Dellaloğlu, 2018 , s. 60).

Guy Debord'un, 'Gösteri Toplumu' isimli kitabında aktardığına göre, başlangıçta ekonomi üzerinde ağırlıklı etkisi olan metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal ettiği an gösteri toplumunu meydana getirmiştir. "Gösterinin görünür kıldığı hem var hem yok olan dünya yaşanmış her şey üzerinde hâkim olan meta dünyasıdır" (1996, s. 48). Bu dünyada değişmeyen şey gösteri kavramının sürekli olarak kendini değiştirmesidir. Gösterinin büyüleyici nesnesi, kendisini tanıttığı ve meta olarak dolaşıma girdiği an bayağılaşır ve kendini dönüştürür. "Değişim sanatı, dünyada keşfettiği geçicilik ilkesini kendi içinde taşımak zorundadır" (Debord, 1996, s. 139). Kültür endüstrileri, özgün bir deneyime ve bağlama göndermede bulunmaz. Bağlamından kopuk kültürel göstergeler seri üretim halinde gündelik yaşamımızda yerini alır ve kendini tükettiği noktada yeniden üretilmektedir. "Kültür endüstrileri, gündelik hayatın estetik deneyimindeki dolayımsızlığı piyasanın dolayımından geçirir, soyutlar metalaştırır" (Yardımcı, 2005, s. 60). Değişim etrafında şekillenen teknik kavramlar ile kültürel metanın unsurları piyasa ilişkilerinin oluşturduğu ana hatlarla belirlenir. Bu nedenle merkezi denetimin dışında gelişen ihtiyaçlar ve yenilikler, bireysel bilincin denetimi ile bastırılır ve ötekileştirilir. Kültür endüstrisi çağında birey bir yanılsamadır. Birey, birey gibi görünendir ve kitlenin yani bütünün bir parçasıdır. Sanatta, kitlenin tüketimine sunulan ve gayri maddi mevcudiyetiyle dolaşıma girerek kendi gerçekliğini yeniden üreten bir yanılsamadır. Kültür endüstrisi baştan genel kabule uymayan kültürel, ekonomik ve toplumsal gereksinimleri kendine mal etse ya da yok saysa bile bireylerin seçme ve beğenme davranışlarında bağımsız olduğu algısını yaratmaktadır. "Bireyselliğin kültür endüstrisinde bir yanılsama haline gelmesi, yalnızca üretim tarzının standartlaştırılmış olmasından kaynaklanmaz. Bireyselliğe, ancak bireyin genel olanla kayıtsız şartsız özdeşliğine ilişkin bir kuşku kalmazsa göz yumulur" (Adorno & Horkheimer, 2007, s. 91). Yenilik söylemi popüler kültür içerisinde yeniden üretilmektedir. "İşlevi tarihi kültür içinde unutturmak olan gösteri, modernist araçlarının sahte-yeniliklerinde kendi özünü oluşturan stratejiyi uygular." (Debord, 1996, s. 142). Günümüzde çağdaş ve güncel kavramları altında müze ve galeri gibi sanat kurumları yönetim stratejilerini modernist reflekslerle kurgulamaktadır. "Modernizmin kabuğundan sıyrılmaya çalışma söylemini benimseyerek ve esasen yine modernist bir şekilde, geçmişten aldığı derslerle, modernizmin ardındaki kurumsallık, günümüze kadar çağdaş ve güncel sanat sayesinde sürdürülebilmiş durumdadır" (Yetişkin, 2022).

Yapay Zekâ Sanatı ve Kültür Endüstrisi

Yapay zekâ; bilişsel kavrama, akıl yürütme, karar verme, yaratıcılık ve problem çözme gibi insana ait bilişsel becerilerin biyolojik olmayan bir sistemde taklit edilmesidir (Artut, 2019, s. 768). İnsanın fizyolojik ve nörolojik yapısını taklit eden yapay zekâ, algoritmalar, makine öğrenmesi ve yapay sinir ağları gibi kavramlardan meydana gelmektedir. İnsanın doğa ile başlayan sanatsal üretimi insan ve makine iş birliğine dayalı bir üretime doğru gelişme göstermiştir. Yapay zekânın kullanıldığı sanat üretimlerinde insan- makine iş birliğine dayalı bir melez sanat inşa edilmektedir (Artut, 2019, s. 779)

Yapay zekâ ve sanatçı iş birliğinden doğan yaratıcılık; edebiyat, müzik, resim, heykel, enstalasyon gibi sanat tarzlarına yapay zekayı dahil ederek bu sanat tarzlarının hem anlamlarını

hem de sınırlarını genişletmiş, sanata yeni açılımlar getirmiştir. Yapay zekâ ile üretilen sanat biçimlerinin ortaya çıkmasın da dijital çağ da hızla üretilmekte olan veriler ve algoritmalar önemli bir yer tutmaktadır. Sanatsal ifade biçimlerinin yapay zekâ iş birliği ile artması, 21. Yüzyıl'da sanatın ve sanat eserinin ne olduğu ve olması gerektiği tartışmalarını doğurmuştur. Makalenin amacı bu tartışmaları derinlemesine ele almak olmasa da yapay zekâ ve sanat tartışmalarının büyük ölçüde duyulmasını ve yayılmasını sağlayan, İngiltere'de bir müzayede evinde tahmin edilenden çok yüksek bir fiyata satışı yapılan bir yapay zekâ resminin etkili olması bu makalenin esas çıkış noktasını oluşturmaktadır. Fransız sanat kolektifi Obvious, 2018 yılında GAN algoritması kullanılarak oluşturdukları Belamy ailesine ait tablolardan biri olan "Edmond Belamy'nin Portresi", New York'taki Christie's müzayede evinde açık arttırma ile satılan ilk yapay zekâ eseri olma özelliğine sahiptir. Ali Artun, "Refik Anadol ve Algoritma Sanatı" başlıklı yazısında müzayede gibi ticari kurumların yenilik olarak sunulanı meşrulaştırdığını belirtmiştir. "Bu müzayedeyle insanlar dışında makinelerin de sanat yaratabileceği bir anlamda meşrulaştırılmış oluyor." (Artun, 2021) Obvious kolektifi, algoritmanın eseri oluşturması için 14 ila 20. Yüzyıl arasındaki yaklaşık 15 bin sanat eserinden oluşan veri setini algoritmanın veri tabanına yüklemiştir. Ian Goodfellow ile Rutgers Üniversitesi bilim insanlarından oluşan bir ekibin geliştirdiği, "Generative Adversarial Network" "GAN" (Üretken Karşı Ağ) iki yapay sinir ağı olan üretici ve ayrıştırıcı ağın iletişimi sonucu eserler üretmektedir. Üretici ağdan gelen veriler ayrıştırıcı ağ tarafından denetlenerek orijinal ile sahte olanı ayırt etmekle görevlidir. Böylece iki yapay sinir ağı birbirleriyle rekabet halindedir (Miller, 2019, s. 159-160). Ayrıştırıcı ağın gerçek sanat eserlerinden ayrıştıramadığı yapay zekâ tarafından üretilmiş görseller sergilenmiştir. "Edmond Belamy'nin Portresi" adlı çalışma, sanat alanında tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu resimden ayrı olarak, birçok resim, yine benzer algoritmalarla üretilmiş olmasına rağmen, New York'taki "Christie" müzayede evi tarafından 2018'in ekim ayında, dünya çapında bir açık artırma ile satılan, "ilk yapay zekâ resmi" olma özelliği ile sanat piyasasında yerini almıştır. Edmond Belamy isimli portrenin 5 ila 10 bin dolara satılması öngörülen "Edmond Belamy'nin Portresi" 432 bin 500 dolara satılarak sanat ve maddi değeri hakkında büyük bir yankı uyandırmıştır ve yapay zekâ sanat ilişkisine dair tartışmalar artmaya başlamıştır (Aslan, 2019, s. 233).

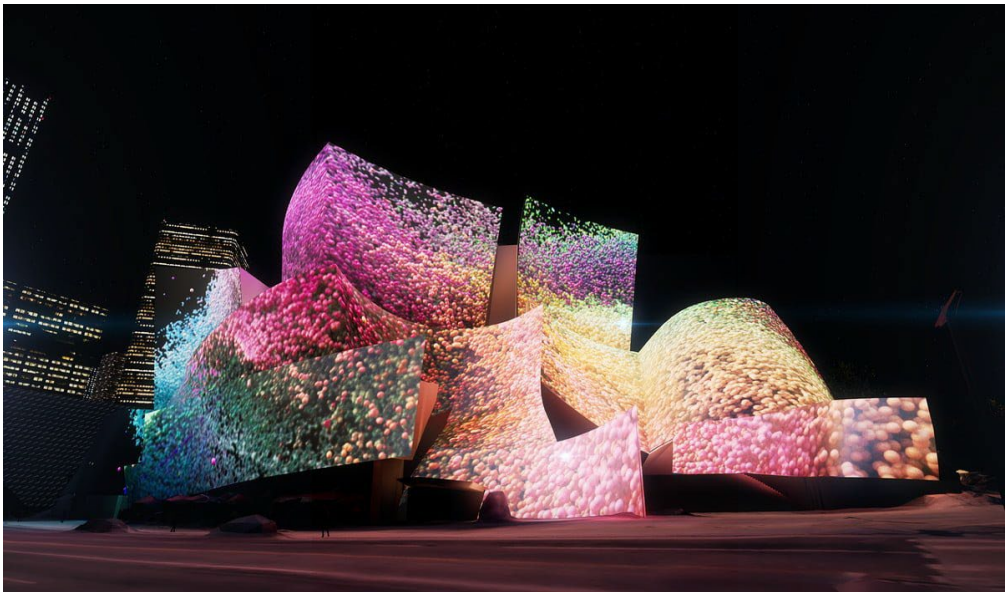

Şekil 1. Obvious, Edmond Belamy Portresi, 2018

https://pacojariego.me/2018/11/01/a-portrait-of-the-artist-as-a-generative- adversarialnetwork/
Erişim Tarihi: 10.08.2023

Küresel ölçekte neoliberal politikaların sanat kurumlarında yaygınlaşması ve dünyada gelişen sibernetik çalışmalarla birlikte sanat kurumları, sanatsal projelerde yer alan; yazılım, siborglaşma, hack ve manipülasyon kavramlarını yeni medya sanatı, yapay zekâ sanatı gibi belirli genellemeler altında kendi kurum kültürlerine dahil ederek pozitivist bilgiyi yeniden üretmektedir (Yetişkin, 2022, s. 34). "Besbelli makine sanatı, Schiller'in özgürlükle, Nietzche'nin siyasetle, Breton'un aşkla, Adorno ve Debord'un devrimcilikle özdeşleştirdiği sanat değildir. Estetik modernizm ve avangard gibi sanatın özerkliğini temel almaz, tam aksine bu özerkliği parçalamak üzere örgütlenir. Ne var ki, makine sanatı Debord'un tanımladığı anlamda bir gösteri sanatıdır." (Artun, 2021). Piyasa ile sürdürülebilir ilişkiler kurmaya yönelen sanat yönetimi anlayışında otorite sahibi kurumlar, sanatçılar ve büyük endüstri kuruluşlarıyla iş birliğine giderek teknolojik yenilik ve çağdaşlık kavramlarını kendine mâl eden ve bu kuruluşlara sanat alanında meşruluk kazandıran bir misyon üstlenmektedir (Yetişkin, 2022, s. 35). Bu şirketlerin başında gelen Google, yeni medya sanatçılarıyla ortalıklar kurarak, yapay zekâ sanatının uygulanabilirliğini belirleyen çerçeveler çizmektedir. İşbirliğine dayalı üretilen algoritma estetiği bazen bir mimarinin dış cephesinde bazense ekranlardan oluşan bir resim ya da heykel tasarımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel hegemonya ve kurduğu bağlar star sistemi yaratarak popülerleşen sanatçıların çalışmalarının yörüngesinde kalan üretimlerin desteklenmesiyle kontrol edilebilir ve sürdürülebilir bir tasarım ve uygulamalar bütününün oluşturulmasını sağlama misyonu edinmektedir. Google şirketiyle iş birliği kuran medya sanatçısı Refik Anadol'un "WDCH Dreams" projesi, Mimar Frank Gary'nin tasarladığı Walt Disney Konser Salonu'nun dış cephesine tasarlanan görsel ve işitsel performanstır. "WDCH Dreams" adlı 360 derece izlenebilen video mapping çalışması aynı zamanda bir yapay zekâ enstalasyonudur (Artun, 2021). Yapının Mimari çizimlerinden performans kayıtlarına kadar

konser salonunun 100 yıllık geçmişinde yaklaşık 45 terabaytlık veriden setinden oluşan orkestranın dijital arşivi yapay zekâ kullanılarak 587 bin görüntü ve 17 bin ses dosyası oluşturulmuştur. Yapay zekâ, konser salonunun anılarından oluşan büyük çaplı veriler arasında bağlantı kurarak sonsuz olasılıkta anlamlar ve ilişkiler üretebilmektedir. (Gözeyik, 2023, s. 177). Bir video mapping gösterisi olan projenin gerçekleştirilme adımlarını yukarıda bahsedilen ifadelerle açıklayan Refik Anadol, bilimsel bilgiyi ve sayısal değerleri anlatısal işlevin gücüyle kurgusal hale getirmekle bir nevi gösteri toplumunun beğeni algısına hitap etmektedir. Refik Anadol projelerinde çoğunlukla Ian Goodfelow'un geliştirdiği GAN algoritmasını sanat üretimlerinde kullanarak verilerden imgeler ve sesler üretmektedir. Google DeepDream uygulaması, Google sanatçılarından Mike Tyka'nın GAN algortiması kullanarak oluşturduğu "Hayali İnsan Portreleri", Ahmed Elgammal tarafından geliştirilen AICAN (Creative Adversial Network) algoritması gibi yapay zekâların sanatsal projelerde kullanılması Google şirketinin yapay zekâ sanatı alanındaki iktidarını ve piyasadaki hakimiyetini güçlendiren en önemli projeler olarak öne çıkmaktadır.

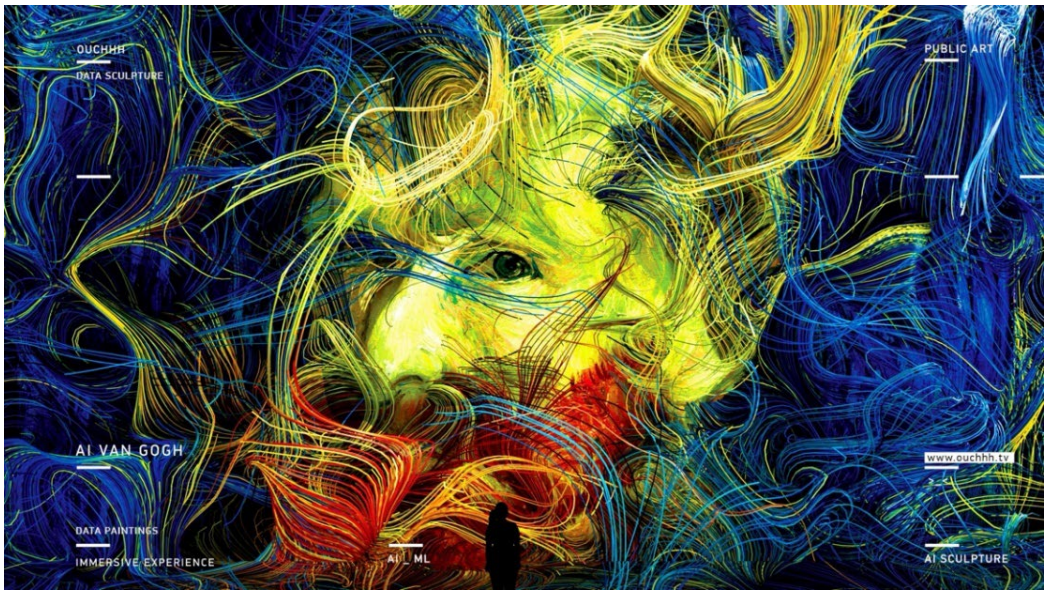
Şekil 2. Refik Anadol, "WDCH Dreams" 2018, Walt Disney Concert Hall

https://refikanadol.com/works/wdch-dreams/ Erişim Tarihi: 12.08.2023

Gösteri kültürü dünyayı uluslararası bir pazar haline getirmektedir. Başlangıçta ekonomi üzerinde kendini gösteren meta, toplumun her alanına nüfus ederek toplumsal alanı işgal etmiştir. Çağdaş sanat kurumları ve endüstri şirketleri trans-disipliner bir çalışma alanı olarak bilim, teknoloji ve sanat ilişkisini modernist bir refleksle yeni medya sanatı, yapay zekâ sanatı gibi kavramlara indirgeyerek çağdaş sanatın uygulanma ve sergilenme pratiklerini belirlemektedir. Sanat eserinin ortaya çıkmasında uygulanan ilkeler ve kurallar bütünü tamamen piyasa ve sermaye ilişkileriyle kurulan hiyerarşik örgütlenme biçimleriyle alakalı yürütülmektedir (Yetişkin, 2022, s. 39). "Toplumun bütün yayılma alanı sermayenin portresidir" (Debord, 1996, s. 54). Geleceğin sanatının ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair uygulamaların küresel ölçekte yayılması ve meşrulaşması da bu sermaye birikimi ve hiyerarşik

yapıya bağlıdır. Bilim ve teknoloji ekseninde ortaya çıkan sanatsal pratiklerde yerelden çok küreselleşmenin hizmetine girmektedir. Gösteri, toplumu kendine hayran bırakacak anlatılarla metanın dolaşımını ve yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Yapay zekâ sanatında ise bu durum teknoloji ile birleştirilerek sunulmakta ve insanı yutan teknikten çok teknolojiyi yücelten bir bakış açısı ortaya koymaktadır. "Başka bir deyişle, biz öyle bir toplumda yaşıyoruz ki, kendi gerçekliğimizi, kendi kimliğimizi başımızı döndürecek, sersemletecek noktaya varana dek yutmuşuz ve onu aynı kuvvetle reddetme derdindeyiz; öyle bir toplumda yaşıyoruz ki, gerçekliğin tamamı kendi ikizini baş döndürecek, sersemletecek noktaya varana dek yutmuş ve onun her formunu başından atmaya çalışmakta" (Baudrillard, 2021, s. 41).

Günümüzde verilerin arşivlenmesi ve dolaşıma girmesi sadece sanat alanında değil sanayi, ticaret ve savaş endüstrisi gibi oldukça geniş bir alana yayılarak hayatımızın tamamına nüfus etmektedir. Dolayısıyla Google gibi büyük şirketlerin en büyük sermayesi veriler ve verilerin arşivlenerek depolanmasına dayanmaktadır. Yapay zekâ sanatının oluşma, yaygınlaşma ve yönetilme mantığı da bizim her gün dijital ortamda dolaşıma soktuğumuz milyonlarca verinin işlenmesiyle meydana gelmektedir. Baudrillard'ın hiper gerçeklik tanımını inceleyecek olursak, gerçek artık bir kökenden yoksun sonsuz sayıda yeniden üretilebilen bir simülasyondur. Gerçek artık yapay bir gönderen sisteminden ibarettir ve başı, sonu olmayan bu simülasyon içerisinde insan baş döndürücü bir deneyimin içinde gibidir (Baudrillard, 2022, s. 17). Projelerinde yapay zekâyı kullanarak sanat ve tasarım alanında projeler üreten bir sanatçı kolektifi olan Ouchhh, disiplinler arası projeler gerçekleştirmektedir. Uluslararası tanınırlığı olan dünyanın birçok müzesinde ve sanat kurumunda çalışmalarını sergileyen Ouchhh, 2020'lerin başlarından itibaren dünyaca ünlü şehirlerin ve sanatçıların verilerini yapay zekâdan geçirerek tasarladığı dijital enstalasyon projeleri ile küresel çapta dolaşıma elverişli giderek birbirine benzer çıktılara sahip üretimler gerçekleştirmektedir. Tüm mekânı ekranlarla kaplayan bu tarz projeler teknoloji ile estetik imgeler üretme üzerine kurulu projeler olarak kişilere bir tuvalin içinde olma hissi ve deneyimi yaşatma maksadı taşımaktadır. AI Van Gogh isimli çalışması, Van Gogh'un yaşamı boyunca ürettiği tüm eserleri ve yazılarını GAN algoritması kullanarak dijital enstalasyona dönüştüren projedir. "Processing programı gibi benzer üretim araçlarını kullanan sanatçılar, benzer üretim tekniklerini kullanmakta ve benzer çıktıları özgün eserler olarak sunarak metalaştırmaktadır. 2020 itibariyle birbirine benzer formları tekrar edip duran yeni medya sanatı çalışmaları, halihazırdaki yazılım teknolojilerini zamana uyumlu bir şekilde kullanan ve bu teknolojik üretimin yol açtığı homojenleşme ve standardizasyon sorunlarını dert etmeyen ve yaratıcı olduğu konusunda da hiç şüphe duymayan bir avuç sanatçıya yaslanmış durumda" (Yetişkin, 2022).

Şekil 3. Ouchhh, "AI Van Gogh", 2021, Dijital Enstalasyon

https://ouchhh.tv/AI-VAN-GOGH_IMMERSIVE-DATA-PAINTING
Erişim Tarihi: 16.08.2023

Yapay zekâ sanatı gibi teknoloji ve sanat ilişkisini tek tipleştiren kavramlar aracılığıyla pozitivist bilgiyi yeniden üreten kültür politikaları sayesinde üretimler arasındaki ayrımlar belirsiz hale gelmektedir. Aynı zamanda yenilik, yaratıcılık açık kaynak, kolektif üretim gibi söylemler ile şekilsel bir ilişki kurulmaktadır. Bu yüzeysellik nedeniyle okunamayan, anlaşılamayan üretimler kurumların otoritesini güçlendirmekte ve meşrulaştırmaktadır (Yetişkin, 2022, s. 40).Yeni medya sanatı, yapay zekâ sanatı gibi kavramlar, sanat kurumları eliyle geleceğin tasarımlarını düşünmemizi sınırlandıran çerçeveler çizmektedir. Algoritmadan geçen veriler belirli tasarımlarla bir sanat nesnesi olarak sunulmakta, ütopik veya distopik kurgulara dair söylemler yapay zekâ sanatında söylemi eserden daha fazla ön planda tutmaktadır. Böylece belirli kurgular çevresinde birbirine benzer üretimler sanat piyasasına hâkim olmaktadır. Bilginin anlatım biçimi ve sunumu kültürle direkt etkileşim içerisindedir. Anlatısal bilgi, bilimsel bilginin kamusal rıza temelinde sönük kalması ya da istenilen etkiye ulaşamaması durumundan doğan meşrulaştırma sorunu ortaya çıktığında bilimselliğe eklemlenmiştir. Bilimsel bilginin ve anlatısal bilginin ortaya koyduğu bilgi hem deneyselliğin ve bilimsel bilginin söylemlerini bünyesine katmakta hem de popüler kültüre eklemlenen ticari kurumların meşruiyetini sağlama işlevi görmektedir (Lyotard, 2019, s. 67).

Robot ressam Ai-DA 2017- 2019 arasında Oxford Üniversitesi ve Leeds Üniversitesi'nden programcılar, robotik uzmanları ve psikologlardan oluşan bir ekip tarafından geliştirildi. Ai-Da'nın matematiksel soyut formlarla ürettiği çalışmalarından oluşan ilk sergisi 1 milyon doların üzerinde satışa sahne olmuştur. Ai-Da'nın tasarımında rol oynayan galerici Aidan Meller, "Bu görüntüler rahatsız etmek için insanlığın nereye gittiğini sorgulamayı hedefliyor: Teknoloji bu kadar çok alana yayılıyorsa insanın rolü nedir?" Makalede bahsedilmek istenen robot ressam Ai-Da'nın ürettiği resimleri sanatsal açıdan değerlendirmek değildir. Robot ressamın, galerici Aidan Meller tarafından piyasaya sunumu ve bu sunum

dilinin popüler kültürle ilişkisini ortaya koymaktadır. Popüler kültüre dair anlatılar, gündelik hayatımızın her alanını kapsadığı gibi robotik bilim ve sanat ilişkisine dair iş birlikleri kültür endüstrisi tarafından biçimlendirilmekte ve makinelere dair mitleri beslemektedir. "Bu mit makinelerin "her şeyi ele geçireceğini", yönündeki popüler anlatılara katkıda bulunmakta ve makinelerin insanların hayatındaki tarihsel varlığını göz ardı etmektedir." (Romic, 2022, s. 2087-2088) Makine ve insan birliğine dair sanatsal projeler yapay zekâdan önceki dönemlere dayanıyor olsa da yapay zekâ ve insana dair melez yaratıcılık, teknoloji mitleriyle geri planda tutulmakta, yapay zekanın insandan bağımsız yaratıcılık potansiyelleri üzerinde durulmaktadır. Mitlerin odağa alınması bir sanat yönetimi stratejisi olarak sanat kurumları eliyle çoğaltılmakta, sanatın siyasi ve toplumsal eleştiriden uzaklaşmasına ve sanatın metalaşmasına hizmet etmektedir. Dijital okur yazarlığın eksiliği ve piyasanın star isimleri görünür kılıyor olması, "tekno-fetiş" bir söylemin geliştirilerek sanatın metalaşmasını sağlamaktadır (Yetişkin, 2022, s. 41).

Şekil 4. Ressam Robot Ai-Da, 2019

https://time.com/5607191/robot-artist-ai-da-artificial-intelligence-creativity/ Erişim Tarihi: 18.08.2023

Sanatta merkezileşmenin ve kurumsal denetimin dışında yerelleşmenin ve özerk üretimin yollarını araştıran, tartışan ve pratiğe döken sanatçılar temelde meta-sanat gibi kontrol edilebilen ve dolaşıma girebilen sanat nesnelerinden farklı olarak birlikte yapma kültürünü geliştiren, süreç odaklı ve toplumsal eleştiriye açık üretimlerde söz konusudur. Bu üretimlerin farklılaşan yanları hem yeni teknolojiler ve gündelik hayatımızın dönüşümüne dair toplumsal eleştirilere absürt sayılabilecek bir dille yer vermesi hem de yapay zekânın sanatta kullanımına dair popüler sanat nesnelerinden farklılaşarak yapay zekâ ile insan arasında birlikte yaşamaya dair yeni pratikler geliştiren ve deneyimleyen, deneysel ve süreç odaklı projeler olmalarıdır.

Farklılaşan Tasarımlar

Teknoloji üreten büyük şirketlerin ve kurumların sanattaki tahakküm gücünden bağımsız sanatçılar yapay zekâyı kullanarak projeler üretmektedir. Bu üretimler kültür endüstrisinden bağımsız olarak piyasayı değil toplumsal faydayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda yenilik söylemi altında tek tipleşen sanatsal üretimlere eleştirel bir bakış açısı getirmeyi hedeflemektedir. "Endüstrileşme çağında özerk sanat, makinelerin oyuncağı olmak için değil, makinelerin insanlık üzerindeki despotluğunu parçalamak için 'icat' edilmiştir" (Artun, 2021). Özerk üretimlerin sanat nesnesinden bağımsız, katılıma ve sürece önem veren deneysel yaklaşımı kültür endüstrisinin metalaştıramadığı bir sanat üretim yöntemi olarak piyasa ilişkilerinden ve meta- sanat üretiminden farklılaşmaktadır. Sibel Yardımcı, "Küreselleşen İstanbul'da Bienal" isimli kitabında özgün olan çok katılımlı ve etkileşimli projelerin kültür endüstrisi ürünlerinden farkını şu şekilde ifade etmiştir:"Kolektif katılımdan doğan çok yönlü projeler, hem izleyicinin ayırt etmeksizin tüketmesini isteyen kültür endüstrilerinin ticari çıkarlarına uymaz, hem de kültürel sermayenin seçkinciliği meşrulaştırmak için kullanılmasını engeller" (Yardımcı, 2005, s. 139-140).

Bager Akbay'ın "Deniz Yılmaz" isimli projesinde, Posta Gazetesi'nin "Yurdumun Şairleri" köşesinde yayınlanması için yapay zekânın bir robotik kol aracılığıyla kâğıda aktarılan şiirlerini gönderen sanatçı, algoritmaya cinsiyet belirtmeyen bir isim ve Türkiye'de en çok kullanılan soyadı birleştirerek "Deniz Yılmaz" ismini vermiştir. Posta Gazetesi'nde yayınlanmayan Deniz Yılmaz'ın şiirleri, hem Amber Sanat ve Teknoloji Festivali'nde hem de 2015 yılında Contemporary İstanbul Plugin bölümünün X-CHANGE Sergisi'nde sergilenmiş, Deniz Yılmaz'ın şiirlerinden derlenen "Diğerleri Gibi" (2016) başlıklı kitap ile özgün bir proje ortaya çıkmıştır (Gözeyik, 2023, s. 113). Bager Akbay'ın robot şair projesi olan "Deniz Yılmaz'" gündelik hayatımıza giren ve sanat piyasasına hâkim olan teknolojilerin absürt bir dille kurgulandığı performatif, rastlantısal ve deneysel bir projedir. Özgün tasarımların ve fikirlerin yapay zekâ ile birleştiği bir örnek olarak Deniz Yılmaz, hem küreselleşmenin karşısında yerelleşmenin bir örneği olarak aynılaşan kültür endüstrisi ürünlerinden farklılaşmaktadır.

Şekil 5. Bager Akbay, "Deniz Yılmaz" 2015, Contemporary İstanbul
https://listelist.com/robot-deniz-yilmaz/ Erişim Tarihi: 22.08.2023

Pınar Yoldaş'ın, The Kitty AI: Artificial Intelligence for Governance, (yönetişim için yapay zekâ) isimli çalışması, ekran içerisinde kedi görseli olarak yer alan bir yapay zekâ bilgisayarının insan yöneticilerin yerini aldığı spekülatif bir gelecek kurgusunun pratiğe dökülmesidir. "Yapay zekâ hayatımız ele geçirecek mi?" gibi senaryolara absürt bir yaklaşımı hayata geçiren Pınar Yoldaş'ın spekülatif gelecek kurgusunda tarih 2039'u göstermektedir. Kitty, üç milyon insanı sevebilen gerçek bir kedinin duygusal kapasitesine sahip bir yapay zekâdır. Proje, yapay zekâya dair duygusal bağlılığın oyun temasıyla politik bir temsilini yansıtmaktadır (Jahrmann, 2021). Yapay zekâ, yönetişim ve kedilerin geleceğine absürt ve eğlenceli bir bakış açısı sunan proje, tek tipleşen sanat nesnelerinden farklı olarak özgün bir tasarıma da sahiptir.

Şekil 6. Pınar Yoldaş, The Kitty AI: Artificial Intelligence for Governance, 2016

https://www.flickr.com/photos/arselectronica/35949078470 Erişim Tarihi: 25.08.2023

İstanbul Dijital Sanat Festivali, Türkiye'nin ilk yapay zekâ küratörü Avind tarafından gerçekleştirilmiştir. Serginin metnini ve eserlerden oluşan düzenini meydana getiren Avind yazılımını geliştiren ve insan ilişkileri tarafını üstlenen Bager Akbay ve Esra Özkan ile iş birliği içerisindedir. İstanbul Dijital Sanat Festivali 2023 tarihli sergisi, küratörlerinden birinin yapay zekâ olduğu Türkiye'nin ilk sergisi olmuştur. Serginin eş küratörü olan Avind bu sergiye Azerbaycan'ın ilk yapay zekâ sanatçısı Shusha'yı davet ederek sadece insan ve makine arasındaki etkileşimi değil, makineler arası etkileşimi de ortaya koymaktadır.

Bager Akbay, serginin oluşum sürecini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bazen Avind ile iletişime geçerek destek verdik. Sonrasında farklı yapay zekâ yazılımlarla metni sese dönüştürdük. Sonrasında sesi görüntüyü değiştirdik. Farklı yazılım teknikleri kullanarak bir yapay zekaya sahip bir küratör ortaya çıktı" (Sanat Okur, 2022). Yapay zekanın sanatta kullanımına dair kısıtlı tasarımlar ve geleceğin sanatının nesneleştirilmesine karşı makine ve

insan arasındaki etkileşimi arttıran birlikte yaşama pratikleri geliştirmek, süreç odaklı, performatif deneyimlerin yapay zekâ ve sanat alanını geliştirmekle birlikte gündelik hayatımıza dair rutinleri de dönüştürmektedir. "İnsan-olmayan faillerle birlikte daha yaşanılabilir bir dünyanın nasıl mümkün olabileceğine dair deneyleri, sorgulamaları ve sürece dayalı deneyim tasarımlarını günümüz sanatında az da olsa görmeye başladık" (Yetişkin, 2022, s. 48).

Şekil 7. İstanbul Dijital Sanat Festivali, Türkiye'nin ilk yapay zekâ küratörü Avind, 2023

http://www.sanatatak.com/view/yapay-zeka-kurator-istanbul-dijital-sanat-festivalini-acti/avind Erişim Tarihi: 28.08.2023

SONUÇ

Sanatın küresel pazara açılmasıyla piyasa tarafından kontrol mekanizmalarından geçebilen böylece sanatın küresel ölçekte dolaşıma sokularak metalaşma sürecini hızlandıran stratejiler 20. Yüzyıl'dan beri uygulanmaktadır. Yapay zekânın sanatta kullanımına dair tartışmaların artmasıyla galeriler, müzeler ve büyük endüstri şirketleri ile iş birliğine giderek hem kendi meşruiyetlerinin devamını sağlamış hem de büyük endüstri şirketlerine sanat alanında meşruiyet kazandırma yoluna gitmiştir. Yapay zekâ sanatı çerçevesinde, sanat nesnesi odaklı bir yeniden üretimi benimsenmiştir. Böylece sanatın metalaşma koşulları kontrol altına alınarak yenilik ve çağdaşlık söylemi altında pozitivist bilgi üretimi ve geleneksel sergileme pratikleri sürdürülebilir kılınmaktadır. Kitle tüketimine sunulan sanatsal üretimler, siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlarla derdi olmayan etkileyici, sürükleyici, baş döndürücü gibi tanımlamalarla açıklanan sanat nesneleri olarak işlev görmekte olup hegemonik tasarımların sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Popüler isimler çevresinde oluşan sanat alanındaki bu gelecek kurgusu yine Google gibi şirketlerin ve geleneksel sanat kurumların tekelinde sürekli yeniden üretilmektedir. Kültürel sermaye ve piyasa ilişkileriyle bağlantılar kuran yapay zekâ sanatına dair benzer üretim biçimleriyle yapay zekâyı kullanarak piyasa ilişkilerinden

farklılaşan sanatçıların projelerini ayırmak gerekir. Makalenin benimsediği yaklaşım, bu farklılıkları açığa çıkartarak kültür endüstrisinin yapay zekâ sanatıyla nasıl sürdürülebilir kılındığını anlamlandırabilmek ve popüler kültürden farklılaşan üretimleri ortaya koyabilmektir. Farklılaşan üretimlerin meta-sanattan farkı sadece bir sanat nesnesi olarak kitle tüketimine sunulmamaları değil, deneysel ve süreç odaklı çalışmalarla birlikte piyasaya dair söylem analizleri üzerinden sanat üretim pratikleri oluşturmalarıyla da ayrılmaktadır. Bu projeler dil oyunları aracılığıyla piyasa odaklı üretimlerin stratejilerini ve taktiksel yaklaşımlarını absürt tasarımlar ve söylemlerle açığa çıkartmaktadır. Özerk projeler aynı zamanda yerel ölçekte sokakla, caddeyle ve toplumla temas eden birlikte yapmayı ve üretmeyi teşvik eden projeler olarak sanat nesnelerinden ayrılmaktadır. Popüler distopik kurgularına karşı yapay zekâ ve insan arasındaki iş birliğinin yollarını çoğaltan çalışmalar olarak ön plana çıkmaktadır. Yapay zekâ ile sanat üretim ve sergilenme yollarının kurumlar aracılıyla sınırlarının çizilmesi ve bu alanda farklı üretim yapan sanatçıların ve kolektiflerin alanda yeteri kadar görünür olamaması gibi sorunlar daha çok tartışılmalı bu tartışmalara çözüm üreten sanatçılar ve kolektifler; yerel yönetimler, sanat kurumları ve sivil kuruluşlar tarafından daha çok desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2007). Kültür Endüstrisi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Artun, A. (2021). REFİK ANADOL VE ALGORİTMA SANATI. https://www.e-skop.com/skopbulten/refik-anadol-ve-algoritma-sanati/6111 Erişim Tarihi: 05.08.2023

Artut, S. (2019). Yapay zekâ olgusunun güncel sanat çalışmalarındaki açılımları. İnsan ve İnsan, 6(22), 767-783.

Aslan, E. (2019). Yapay zekâ resimleri ve sanatın başkalaşan mecrası üzerine. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (42), 231-242.

Baudrillard, J. (2021). Sanat Komplosu. (E. Gen, & I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Baudrillard, J. (2022). Simülakrlar ve Simülasyon. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Benjamin, W. (1981). Tekniğin Olanakları ile Çoğaltılabildiği Çağdaş Sanat Yapıtı. İstanbul: Oluşum Yayınları.

Debord, G. (1996). Gösteri Toplumu. istanbul : Ayrıntı Yayınları .

Dellaloğlu, B. (2018). Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum, İstanbul: Say Yayınları.

Gözeyik, D. (2023). Kamusal sanatta Yeni Medya Teknolojilerinin Kullanımı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jahrmann, M. (2021). Experimental AI, Art&Play Performances: Hybrid Ludic Assemblages. 319-329.

Lyotard, J. F. (2019). Postmodern Durum. (İ. Birkan, Çev.) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Marcuse, H. (2022). Tek-Boyutlu insan: İleri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine incelemeler. (A. Yardımlı, Çev.) İdea Yayınevi.

Miller, A. I. (2019). The Artist in The Machine: The World of AI-Powered Creativity. Mit Press.

Romic, B. (2022). Negotiating anthropomorphism in the Ai-Da robot. International Journal of Social Robotics, 10(14), 2083-2093.
Sanat Okur. (2022, 25 Mayıs). Türkiye'nin İlk Yapay Zekâ Küratörü Avind'den İstanbul Dijital Sanat Festivali.
www.sanatokur.com: https://sanatokur.com/turkiyenin-ilk-yapay-zeka-kuratoru-avindden-istanbul-dijital-sanat-festivali/ Erişim Tarihi: 25.08.2023
Yardımcı, S. (2005). Küreselleşen İstanbul'da Bienal, İstanbul: İletişim Yayınları.
Yetişkin, E. (2022). Bir Başka Sanat Yönetimi: Günümüz Sanatı ve Yönetişim Zihniyeti. M. Graf, & A. Güney (Dü) içinde, Kültür Sanat Yönetim- Sanat ve Kültür Yönetimi için Çağdaş Teoriler ve Uygulamalar (s. 31-51). İstanbul: Ketebe.

Beyin Göçünün Sosyolojik Dinamikleri Üzerine: Klasik Bakış Açısı Aşılırken Paradigmatik Dönüşümler

Fuat GÜLLÜPINAR

Giriş

"İnsan sermayesi kaybı" olarak da bilinen beyin göçü, eğitimli ve yüksek vasıflı çalışanların gelişmiş ülkelere göç etmesini ifade eden önemli bir toplumsal olgudur. Başka yerlerdeki refah ve fırsat cazibeleri içeren çekici faktörler, emek ihraç eden ekonomileri kısır döngü içinde bırakır: En nitelikli ve parlak olan insanların kaybı, gelişmekte olan ülkeleri ekonomik bir darboğaza sürükleyebileceği değerlendirilmektedir.

Beyin göçü veya insan sermayesi kaçışı, genellikle ekonomik istikrarsızlık, istihdam sorunları, mesleki açılardan fırsat eksikliği, liyakatsizlik, şiddet ve çatışma ortamı, siyasi istikrarsızlık veya sağlık riskleri gibi itici faktörler nedeniyle teknik becerilere veya bilgiye sahip bireylerin büyük ölçekli göçü olarak ifade edilmektedir. Beyin göçünü kuvvetlendiren unsur, sadece gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu olumsuz yaşam ve mesleki koşulları değildir; gelişmiş ülkelerin sahip olduğu yüksek yaşam standartları ve mesleki açıdan vaadettiği kariyer fırsatları anlamına gelen çekici faktörler de insanları gitmeye sevk etmektedir. Beyin göçü, genellikle bir ekonomik maliyet olarak kabul edilir, çünkü eğitimli ve vasıflı göçmenler genellikle devlet tarafından finanse edilen eğitimleri sonucu sahip oldukları değerleri ve becerileri de yanlarında götürürler. Bu, bir tür beşeri sermaye kaybıdır (Irawani, 2011: 284).

Ancak, özellikle 1990lı yıllardan itibaren iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan devrimler sayesinde diasporadaki insanların anavatanla bağlarının güçlenmesi sonucunda beyin göçünün tümüyle bir sermaye kaybı olduğu konusu tartışmalı hale gelmiştir. Beyin göçüyle gelişmiş ülkelere giden insanların bir kısmının geri dönerek, bir kısmının kısa süreli ziyaretlerle, bir kısmının ise bulundukları yerlerden uzaktan ülkelerinin ekonomisine ve kalkınmasına katkıda bulunma imkanları artmış görünmektedir. Bu noktada, Çin, Kore ve Hindistan'dan Amerika'ya gitmiş ve yüksek vasıflı profesyonellerin kendi ülkelerinin ekonomik ve teknolojik kalkınmasına muazzam ölçeklerde katkılarda bulundukları ifade edilmektedir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin kaybettikleri nitelikli insanların niceliksel boyutlarına ilişkin detaylı bir istatistik tutmamaları ve giden vasıflı insanların özellikleri konudaki veri eksiklikleri sorunun başka bir önemli boyutuna işaret etmektedir.

Ayrıca, eğitim ve göç arasındaki ilişki daha güçlü bir boyut kazanmış görünmektedir. Nitelikli göçmenlerin kalıcılaşması meselesinde en önemli kitleyi, uluslararası hareketlilik için lisans ve lisans üstü eğitim görmek için gelişmiş ülkelere yönelen öğrenciler oluşturmaktadır. Son on yıllarda gelişmekte olan ülkelerden nitelikli insan göçünün yoğunlaştığına dair işaretler bulunmaktadır. Bunun nedenleri çok farklıdır. İlk olarak, gelişmekte olan ülkelerden nitelikli işgücünün göçünün, en azından bilgi ve bilgi yoğun faaliyetlerin büyümesiyle ilişkili olarak son on yılda tekrar hızlandığı genel olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak, gelişmiş ekonomiler, çeşitli teşvikler ve nitelikli işgücünü çekmek için çeşitli kurumsal mekanizmalar kullanarak yetenek avına çıkmıştır. Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nde veya daha yakın zamanlarda Batı Avrupa'da nitelikli göçmen vizelerinin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması

oldukça etkileyicidir. Gelişmiş ülkelerin yetenek avını neden arttırdığına dair olası açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin, beceri-odaklı teknolojilerdeki hızlı değişimine eğitim kurumunun hızlıca ayak uyduramaması sonucunda yaşannan eğitimdeki başarısızlıklar, çok yetenekli kişiler ülkeye çekilerek telafi edilmeye çalışılmaktadır. Uluslararası yeteneklere erişim yoluyla farklı ülkelerin teknik veya pazar bilgisine erişim ise başka bir faktör olabilir. Genellikle çok maliyetli yerel insan sermayesi yerine daha az paraya aynı işleri yapabilecek nitelikli göçmenler de düşünülüyor olabilir ancak bu zorunlu olarak böyle olmak zorunda değildir. İthal edilen firma, ücret maliyetlerini düşürerek, yerel ücret baskısını azaltabilir veya her ikisini birden sağlayabilir. Öte yandan, gelişmiş ülkelerin şirketleri yetenek havuzunu geniş tutarak, olabilecek en iyi adayların seçilmesini ve dolayısıyla rekabetçi bir üretkenlik yarışını da teşvik etmek istemektedir (Commander vd., 2004: 236).

Beyin Göçüne İlişkin Klasik Bakış Açısı

Bhagwati ve Hamada (1974) işgücü piyasasındaki ücret katılığı, işsizlik ve gönderen ülkedeki eğitimin finansmanındaki bozulmanın beyin göçü sonucunu ortaya çıkardığını; vasıflı işgücünün göçünün ise gönderen ülkedeki toplam üretkenliği ve ücretleri azalttığını ve sonuç olarak, gönderen ülkede kalan sakinlerin refah kaybı yaşadıklarını öne sürerek bu sürecin tümüyle olumsuz yönlerine odaklanmışlardır. 1970'li yıllarda beyin göçünün zararlı etkilerini minimize etmek üzere, uzman kişilere ülkede kariyer fırsatları sağlanarak ve yeteneklerini kanıtlamaları için fırsatlar verilerek beyin göçünün durdurulabileceği tartışılmıştır.

Bhagwati ve Hamada (1974), beyin göçünün en hissedilebilir olumsuz etkisinin göç eden vasıflı insanlar için değilse de geride kalanlar için söz konusu olduğunu belirtmektedir. Her iki kuramcı da beyin göçü konusundaki klasik teoriye öncülük etmişler ve beyin göçünün kaynak ülke için olumsuz sonuçlar doğurduğunu vurgulamışlardır. Bu klasik bakış açısına göre, kaynak ülkeler, nitelikli profesyonellerin eğitimi ve eğitimine büyük kaynaklar ve yatırım ayırır. Bu insanlar ülkeden göç ettiklerinde ise gelişmekte olan bu insanlara yaptıkları yatırımın herhangi bir faydasını göremezler. Bu durum, anavatandaki mevcut insan kaynaklarının yoğunluğunun azalmasına ve ciddi bir yetenekli insan açığına neden olur; bu da kalkınmanın zayıflamasına ve düşük verimliliğie neden olur. Bazı durumlarda insan kaynaklarının kaybı, gelişmekte olan ülkeleri pahalı yabancı uzmanları işe almaya zorlayabilmektedir (aktaran, Bharwaj ve Sharma, 2022: 6). Vasıfllı insanların yer değiştirmesinin olumsuz etkilerine odaklanan göç teorisyenleri 1970li yıllarda genellikle beyin göçü olarak bilinen nitelikli işçilerin göç etmesinin teknolojik ve bilimsel gelişim boyutunda bölgesel eşitsizlikleri kötüleştirebileceğini ve gelişmekte olan ülkeler açısından bu ciddi kaybın sosyal-ekonomik gelişmeyi sınırlayabileceğini dile getirmiştir (Bhagwati, 1979). Beyin göçü üzerine yazılan bu dönemdeki literatür, genellikle nitelikli işçilerin göç etmesini önlemek için göç politikalarında kısıtlayıcı uygulamaların mümkün olup olmadığını sorar. Örneğin, Bhagwati (1979), nitelikli insanların gelişmekte olan ülkelerden kaçışını önleyebilmek tamamen mümkün olmasa da bu göçünün olumsuz etkilerini dolaylı olarak azaltmanın onlara vergi koymak yoluyla mümkün olabileceğini önermiştir. Kendisi bunun ancak gelişmiş ülkelere giden nitelikli göçmenlerin gelirlerinin bir kısmını anavatana göndermeleriyle mümkün olabileceğini ve onlardan gelirlerinin bir miktarını vergi olarak anavatanlarına geri ödemelerinin istenebileceğine işaret etmiştir.

Jagdish Bhagwati, nitelikli göçmenlerin göç ettikten sonra önemli bir süre gelirlerinden vergi ödemelerini önermiştir. Vergi ideal olarak Birleşmiş Milletler düzeyinde, gelişmiş ülkelerin vergi görevlilerinden yardım alınarak uygulanmalıdır. Bhagwati ve meslektaşları, önerilen verginin ekonomisini ve yasal sonuçlarını incelemek için önemli çaba harcamışlardır. Nitelikli göçmenlerden alınması planlana verginin gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: Göç etmek için yeterince şanslı olanların beklenmeyen kazançlarını vergilendirme, Bhagwati'ye göre, bu ranttan yararlanan herkesin, diğer dışlananları tazmin etmesi fikrine dayanır (Bhagwati 1976'dan aktaran Sager, 2014: 569). Ancak, Sager (2014) vasıflı göçmenlerin gelişmiş ülkelere göç etmeleri nedeniyle vergilendirilmesinin adil olmadığını düşünmektedir; çünkü sonuçta, vasıflı göçmenler, yüksek ücretli bölgelerde doğmuş vatandaşlardan daha az rant elde etmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından beyin göçünü durdurmak o kadar kolay bir süreç değildir, zira vasıflı profesyoneller ülkelerindeki itici faktörlerden etkilendiği kadar yüksek yaşam standartları, cazip mesleki gelişmeye olanak tanıyan fırsatlar, liyakata dayalı bir kariyer imkanı sağlayan gelişmiş ülkelerin çekici ve cazip koşullarından da etkilenmektedir.

Beyin Göçünde Paradigmatik Dönüşümler

Commander ve arkadaşları (2004: 236), nitelikli insanların kitlesel hareketliliğinin küresel faydalarının yanı sıra, nitelikli işgücünün göçünün gönderen ülke için olumsuz olmayabileceği yönünde artan bir farkındalık dikkat çekicidir. Birinci olarak, yetenek göçü, gönderen ülkedeki diğer insanları daha fazla eğitim almaya teşvik eden olumlu bir mesaj vermektedi, Bu durum da nitelikli insan kaybına uğrayan gelişmekte olan ülkelerin insan sermayesini artırabilir ve muhtemelen büyümeyi ve kalkınmayı da teşvik edebilir. İkinci olarak, göçmenler, ilerleyen zamanlarda geri dönebilir veya (örneğin, gönderen ülkedeki yeni işlere ve faaliyetlere temel girdiler sağlama yoluyla) ağlar ve kaynak ve sermaye transferi aracılığıyla önemli katkılarda bulunabilirler. Üçüncü olarak, vasıflı insanların göçü, bilgi ve bilgi akışını daha etkili bir şekilde teşvik edebilir. Dördüncü olarak, büyük ölçüde iletişim teknolojisindeki önemli ilerlemelerden kaynaklanan bir kısmıyla birlikte hareketliliğinin doğasının değişmesi, becerilerin gerçekten kaybedilmesini belli ölçülerde sınırlayabilir. Dijital ağlar üzerinden bilgi, sermaye ve teknolojik transferinin artık mümkün olduğu bir ağ endüstrisi, özellikle yazılım gibi alanlarda bu alışverişi somutlaştırmak için büyük fırsatlar içermektedir.

Diasporanın anavatana olumlu katkılarını yeni teknolojik (iletişim ve ulaşım alanındaki devrimlerin sağladığı kolaylıklar) imkanlar üzerinden düşünmeye eğilimli teorisyenler, nitelikli insanların hareketliliğini kısıtlamanın yanlış bir uygulama olacağına işaret etmektedir. Kısıtlayıcı politikaların işe yaramayacağına işaret eden bu bakış, kısıtlamaların nitelikli göçü etkileyen birçok ekonomik ve sosyal yapıyı gereksiz şekilde izole edeceğini vurgular. Ayrıca, bu kısıtlayıcı tedbirleri merkeze alan yaklaşım, nitelikli insanların göçünü daha kapsamlı göç ve kalkınma politikaları bağlamında düşünmekten alıkoyar. Bu noktada, nitelikli işçilerin göç ve hareketlilikleirinin kısıtlamanın uygunluğuna odaklanmak yerine, göçün zararlı etkileri olmaması ve insanların daha iyi duruma gelmesi için hangi kurumların oluşturulması gerektiğini sormanın daha faydalı olacağı tartışılmaktadır (Sager, 2014: 560).

Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki devasa devrimler sayesinde göç veren kaynak ülkeler diasporadaki vatandaşlarıyla ulus-ötesi ağlar üzerinden daha çok iletişim kurma ve bu iletişimi de anavatanın kalkınmasında bir kaldıraça dönüştürmeyi arzu etmektedir. Vasıflı

göçmenlerin diğer göçmenlere nazaran uluslararası ağlar geliştirmeye çok daha yatkın olduğuna işaret etmek önemlidir. Bu itibarla, göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki prestijleri, eğitim ve deneyimleri, kendi ülkelerini uluslararası iş ortamına, teknolojik ve bilimsel girişimlere entegre edebilme konusunda güçlü bir zemin sağlayabilmektedir (Chen, 2008 ve Saxenian, 2005'den akt, Bhardwaj ve Sharma, 2022: 6). Başka bir deyişle, kaynak ülkeler diasporic bilim ve araştırma ağları üzerinden hem diasporalarının bulundukları ülkenin toplum ve ekonomisine hem de küresel düzeyde güçlü şirket ve ekonomilerle işbirlikleri yapabilirler. Bu da gelişmekte olan ülkelerin ekonomisi için vasıflı göçmenleri kalkınmaya öncülük etmeleri sonucunu üretebilir. Nitelikli göçmenler, sahip oldukları kültürel sermaye ve beceriler sayesinde güçlü bir kültürel ve bilimsel ağa sahip olduklarından "know how" transferine, girişimci bazı yatırımlara veya yaratıcı işbirliklerine vesile olabilirler. Ayrıca, para havaleleri konusunda da vasıflı göçmenlerin kayda değer bir artışa neden olduğu düşünülmektedir Nitelikli göçmen nüfusunun havalelerinin 432 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (Göç ve Kalkınma Raporu, 2016'den aktaran, Bhardwaj ve Sharma, 2022: 7).

Beine ve diğerlerine göre (2001), beyin göçünün geride kalanların kişisel eğitim kararlarını olumlu etkileyerek terkedilen ülke için bir açıdan kazanç sağlayabileceğini ileri sürmektedir. Gönderen ülke, alıcı ülkedeki insan sermayesinin teşvik ederek, göç etmeyi planlayan bir bireyi nispeten daha fazla beşerî sermaye edinmeye sevk edebilmektedir. Gitmek isteyen insanlar arasından bazıları göç etmekte başarısız olabilir. Vize alamayan bu kişiler, genel beşerî sermaye
seviyesini artırarak ülkelerine katkıda bulunabilmektedirler (Hua, 2011).

Vasıflı göçmenler, anavatanlarını dış pazarlar arasında alternatif ve güçlü bir potansiyel olarak kullanarak yerel meslektaşlarıyla iletişime geçerek kendileri için pazar ağını genişletirken,diğer yandan da anavatanın ekonomik kalkınmasını destekleyebilir. Öte yandan, hükümetlerde diasporadaki göçmen uyruklarını kendi ihracatlarının genişletmek açısından bir iletişim ağı olarak kullanmak isteyebilir. Bu ağ sayesinde pazara sunulabilecek daha fazla ürünlerin dağıtımı, ekonomik kalkınma için güçlü bir ivme yaratabilmektedir. Nitekim, benzer şekilde göç eden vasıflı ve eğitimli göçmenler, anavatanda geride kalan insanlar için rol model olarak görülebilmektedir. Vasıflı göçmenler konforlu bir hayat için yüksek eğitim alarak gelişmiş ülkelere gittiklerinde refah koşullarında güçlü iyileşmeler deneyimlerler. Geride kalan anavatandaki insanlar ise benzer bir rutini takip ederek kendileri de refah içinde bir yaşama kavuşmak için eğitimlerini geliştirmek isterler. Bu anlamda, vasıflı göçmenler geri
kalanlar için çok önemli rol modellerdir. Sonuç olarak bakıldığında, yoğun beyin göçü veren gelişmekte olan ülkelerde geri kalan insanların eğitim seviyesinde belirgin bir iyileşme gerçekleşebilmektedir (Adolpho, 2015: 46).

Türkiye'de Beyin Göçü Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Diğer azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'den de yüksek eğitimli bazı insanlar, daha iyi yaşam koşulları ve daha iyi istihdam fırsatları sunan ülkelere göç etmeyi tercih ediyorlar. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Birleşik Krallık ve Almanya, göçmenler için en çok tercih edilen ilk beş destinasyon olarak sıralanmaktadır. 1980 yılında Türkiye'den yüksek eğitimli göçmen sayısı 70 bin iken, bu rakam 2010 yılında 250 binin üzerine çıkmıştır ve 2000 ile 2010 yılları arasında %5'lik hızlı bir artış göstermiştir. Türk göçmenler arasında yüksek eğitimli olanların oranı 2000 yılında %57 iken, bu oran

2010'da %65'e yükselmiştir. Ayrıca, Türkiye'den Hollanda, Norveç ve Kanada'ya olan göçmen sayısı on yıl içinde önemli ölçüde artış göstermiştir (Brücker vd., 2013). Göç eden Türk vatandaşlarının profili genellikle genç, eğitimli ve çoğunlukla şehirlerde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Bir ankete göre, Türk öğrencilerin yaklaşık %95'i yurtdışında eğitim alma arzusunu ifade etmiş ve bunların üçte biri eğitimlerini tamamladıktan sonra geri dönmek istemediklerini belirtmiştir (Özdoğan, 2021: 379). Eğitimli ve yüksek vasıflı insanların ülkeden ayrılmak istemelerinin temel motivasyonu refah ülkelerindeki çekici faktörlerin yanı sıra, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, ortak yaşama ilişkin etik ve saygı kodlarının zayıflığı, adil bir hukuk ve demokrasi anlayışının kurumsallaşamaması ve insani güvensizlik ve geleceksizlik duyglarının etkili olduğu değerlendirilmektedir (Özdoğan, 2021).

Sunata'nın (2014: 85) "Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları" başlıklı makalesi, tersine beyin göçü bağlamında diaspora ve akrabalık ağlarının göç kararı, göç süreci ve geri dönüş kararı üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanmaktadır. Bu nitel çalışma, Almanya'da çalıştıktan sonra geri dönen 11 mühendis üzerinde gerçekleştirilmiş ve mülakatlar aracılığıyla elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Mühendislerin geri dönüş kararlarında maddi olmayan sosyal faydaların belirleyici olduğu, sosyal ağlarını sermayeye dönüştürme konusunda aktif oldukları ve tersine göç kararlarında güçlü bağlara sahip sosyal ağlara atfedilen değerin arttığı sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, diaspora ve akrabalık ağlarının, tersine beyin göçü süreçlerinde oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır.

Gökbayrak'ın (2006) "Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar: Türk Mühendislerinin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezi çalışması, Amerika ve Kanada'ya göç etmiş Türk mühendislerin Türkiye'deki meslektaşlarıyla ilişkilerini, Türkiye ile olan bağlarını, geri dönme eğilimlerini, geri dönmeseler bile Türkiye'ye destek verme düşüncelerini ve önerilerini değerlendirmeye odaklanmaktadır. Araştırma, 2005 yılında Amerika ve Kanada'da yaşayan 130 Türk mühendisle gerçekleştirilen çevrimiçi anketler üzerinden yürütülmüştür. Ankette katılımcıların demografik ve sosyoekonomik özellikleri, göç ve eğitim bağlantıları, göç nedenleri, süreçleri, yurt dışında çalışma ve yaşam koşullarıyla ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Bulgular, Türkiye'de nitelikli işgücü göçüne yönelik sistematik bir politikanın olmadığını, mühendislik alanında yoğun bir göç yaşandığını, göçün eğitim ve işgücü stratejileri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını ve Türk mühendislerinin çoğunluğunun, yapısal sorunlara rağmen Türkiye'ye destek verme konusunda istekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Köser-Akçapar'ın (2006) "Beyinler Gerçekten Boşuna mı Gidiyor? ABD'deki Yüksek Becerili Türk Göçmenler ve Beyin Göçü Tartışması" başlıklı makalesi, niteliksel ve niceliksel metodolojiyi birleştirerek Türkiye'den Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş yüksek vasıflı farklı gruplardan elde edilen verileri kullanmaktadır. Çalışmanın temel bulgusu, Amerika'daki yüksek vasıflı Türk göçmenlerin Türkiye ile güçlü bağlar kurduğu ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan çocuklarına Türk kültürünü ve dilini öğretmek amacıyla düzenli olarak Türkiye'yi ziyaret ettiğidir. Köser-Akçapar, bu durumun Amerika'da yaşayan yüksek vasıflı Türk diasporasının Türkiye ile güçlü ilişkiler kurma potansiyeline işaret ettiğini savunmaktadır.

Çalışmanın yöntemi, ikincil veriler, gözlem, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ve çevrimiçi anketlerin bir kombinasyonunu içermektedir. Amerika'da okuyan yüksek lisans öğrencilerinden, Amerika'da çalışmaya başlamış profesyonellerden, uzun yıllar

önce Amerika'ya yerleşenlerden, Türk öğrenci derneklerinin temsilcilerinden ve Amerikan şehirlerindeki Türk bürokratlarından alınan veriler, Türk göçmenlerin Amerika'daki yaşamları ve Türkiye ile olan ilişkileri hakkında kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Makale, Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için Amerika'da yaşayan yüksek vasıflı Türk diasporasının varlığının önemine vurgu yapmaktadır. Yüksek vasıflı Türk göçmenlerin Türk kültürünü sürdürme çabaları ve Türkiye'ye olan bağlılıkları, makaledeki ana bulguları desteklemektedir. Yazar, bu durumun iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceğini ileri sürmektedir.

Köser-Akçapar'ın (2009) "Göçmen Ağları ve Sosyal Sermayesini Yeniden Düşünmek: Türkiye'deki İranlılar Üzerine Bir Saha Araştırması" başlıklı diğer bir çalışması, İranlı göçmenlerin sosyal ağlarını ve sosyal sermayelerini ele alarak önemli bir perspektif sunmaktadır. Ankara, İstanbul, Kayseri ve Van gibi Türkiye'deki İranlı yoğun bölgelerinde gerçekleştirilen keşifsel etnografik araştırma, 43 İranlı transit göçmenin deneyimleri üzerinden yapılmıştır. Çalışma, uluslararası göç literatürünün genellikle kaynak ve hedef ülkelerdeki sosyal ağlara odaklandığını, ancak transit ülkelerdeki sosyal ağların ve sosyal sermayenin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. İranlı göçmenlerin ağlarının ve sosyal sermayelerinin değişken ve dinamik olduğunu belirten araştırma, bu ağların Avrupa'nın göç politikaları, ulus-ötesilik ve küreselleşme gibi makro faktörlerden, bireysel göçmenlerin özellikleri olan cinsiyet, din, etnik köken gibi mikro faktörlere kadar etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, İran'ın Türkiye ile coğrafi yakınlığının insan kaçakçılığı ağlarını etkilediği ve bu durumun göçmenlerin deneyimlerini etkilediğine dair önemli bir bulgu da çalışmanın önemli çıkarımları arasında yer almaktadır. Bu, İranlı göçmenlerin Türkiye'den Batı'ya geçiş sürecindeki dinamikleri anlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, Köser-Akçapar'ın çalışması, göç literatürüne transit ülkelerdeki göçmenlerin sosyal ağları ve sosyal sermayeleri üzerinden bakılması gerektiğine ilişkin önemli bir perspektif sunmakta ve özellikle İranlı göçmenlerin deneyimleri üzerinden yapılan saha araştırmasıyla bu konuya ışık tutmaktadır.

Durmaz'ın (2017) "Beşeri Sermaye Kaynağı Olarak Diaspora: Almanya'daki Türkiye Kökenli Bilim İnsanlarının Türkiye ile Olan Bağlarının Tersine Beyin Göçü Üzerine Etkileri" adlı doktora tezi, Almanya'daki Türkiye kökenli bilim insanlarının anavatanlarıyla ilişkilerinin tersine beyin göçü olasılığı ve akademik verimlilikleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, evrenini Almanya'daki üniversite ve araştırma merkezlerinde görev yapan 1509 Türk ve/veya Türk kökenli bilim insanlarından oluşturmuş ve 466 katılımcının ankete katılmasıyla gerçekleşmiştir. Araştırmanın ana bulguları, diasporadaki bilim insanlarının anavatanlarıyla ilişkilerinin tersine beyin göçünü somut ve düşünsel düzeyde olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Türk bilim insanlarının fiziksel olarak geri dönme isteğinin azalmış olmasına rağmen, düşünsel düzeyde Türkiye'ye katkı sağlama isteğinin güçlü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, gelecekteki araştırmalar ve politika oluşturulması için önemli bir rehberlik edebilir. Çalışma ayrıca, Türkiye'deki bilim alanında uluslararasılaşma ve diasporadaki bilim insanlarına yönelik yapısal sorunlara dikkat çekmektedir. Bürokratik işlemler, proje ve program tanıtım eksiklikleri gibi engellerin, Türkiye'nin bu alandaki zorluklarını yansıttığı belirtilmiştir. Katılımcılar, Türkiye'ye uzaktan katkı sağlama konusundaki en büyük engeller olarak bürokratik işlemleri, projelerin tanıtım eksikliklerini ve sorunları göstermiştir. Son olarak, çalışma Türkiye'ye geri dönme durumunda bilim insanlarının akademik camiadan uzaklaşma ve uygun çalışma koşulları bulamama endişelerini

vurgulamaktadır. Bu konuda çözüm önerileri arasında üniversitelerin ve araştırma kuruluşlarının mali yapılarının güçlendirilmesi ve anavatan ile diasporadaki bilim insanları arasındaki profesyonel iş birliklerinin güçlendirilmesine yönelik projelerin hayata geçirilmesi önerilmektedir.

Sánchez-Montijano, Kaya ve Janine-Sökmen'in (2018) AB ve Türkiye Arasında Yüksek Vasıflı Göç: Teşvik Edici Unsurlar ve Senaryolar başlıklı makalesi, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki yüksek vasıflı göçü ve bu göçün dinamiklerini ele alarak önemli bir inceleme sunmaktadır. 2017 yılında gerçekleştirilen araştırma, çeşitli metodolojik yaklaşımları birleştirerek, literatür araştırması, derinlemesine görüşmeler ve resmi metinlerin içerik analizi gibi yöntemleri kullanmıştır. Araştırma, Türkiye ve Avrupa Birliği'nde devlet aktörleri, uzmanlar, akademisyenler ve düşünce kuruluşlarından elde edilen verilere dayanmaktadır. Makale, 1999'dan 2013'e kadar olan dönemde AB ve Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yüksek vasıflı göçü etkilediğini vurgulamaktadır. Bu durum, Türkiye'den AB'ye ve AB'den Türkiye'ye yüksek vasıflı göç hareketini etkileyen yapısal unsurlara odaklanmayı amaçlamaktadır. Makale, AB ile Türkiye arasında yüksek vasıflı göç için uygun senaryonun daha geniş bağlamda analiz edilmesi gerektiğini ve sosyo-kültürel, ekonomik ve politik etmenlerin gerçekleşmesi durumunda mümkün olabileceğini öne sürmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin demokratik ve ekonomik gelişmeleri, AB liderliğinin ilerici güçlerle desteklenmesi, bölgesel düzeyde istikrar ve hukukun üstünlüğü gibi faktörlerin önemli olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, makale, Türkiye ve AB arasında yüksek vasıflı göç konusunda potansiyel bir iş birliği fırsatının varlığına işaret etmektedir. Ancak bu iş birliği için belirli şartların yerine getirilmesi gerektiği ve bu şartlar, ekonomik, demokratik ve hukuki alanlarda olumlu gelişmelerle ilişkilendirilmiştir.

Ağca-Varoğlu'nun (2020) "Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri" çalışması, Almanya'da Türkiye kökenli göçmenlere yönelik olumsuz tutumların yüksek vasıflı bireylere etkilerini ve bu bireylerin Alman toplumundaki ayrımcılıkla ne kadar etkilendiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, Berlin'e doktora eğitimi için göç eden 10 öğrenciyle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar üzerinden gerçekleştirilmiş ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Rastlantısal olmayan bir örneklem seçim tekniği kullanılarak seçilen öğrenciler, Türkiye'de doğup büyümüş, kariyer beklentisiyle Almanya'ya göç etmiş, üniversite giriş sınavlarında başarılı olan, çok dilliliğe sahip ve eğitimli bireylerdir. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, bu yüksek vasıflı göçmenlerin, gündelik hayatta karşılaştıkları ayrımcılık pratikleri ve algıladıkları kalıp yargıların, vasıfsız Türk göçmenlerle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Doktora öğrencileri, yabancılar dairesi, sosyal ortamlar, eğitim kurumları ve iş yerleri gibi günlük hayatın önemli alanlarında karşılaştıkları ayrımcı tutumlar nedeniyle zorluklar yaşadıklarını ve dışlanmış hissettiklerini belirtmişlerdir. Ancak, bu ayrımcılıkla baş etme süreçlerine dair dikkate değer bir nokta, doktora öğrencilerinin taktiksel tutumlarının, sıradan göçmenlerin ayrımcılık karşısında kendini izole etme ve içe kapanma eğilimlerinden farklılaştığıdır. Çalışmaya göre, doktora öğrencileri, bu ayrımcılıklarla baş etmek için içe kapanmak ve kendini izole etmek yerine İngilizce kullanmaya çaba göstermekte, farklılıkları performatif olarak mizahla gösterme, entelektüel tartışmalara katılma ve ilgi alanlarını sergileme gibi stratejilere başvurmuşlardır. Yine çalışmaya göre bu durum, yüksek vasıflı göçmenlerin, ayrımcılıkla mücadelede aktif ve taktiksel bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir.

Yılmaz-Şener ve Türgen'in (2018) birlikte gerçekleştirdiği "Kesin Dönüş Mü, Yoksa Tekrar Göç Etme Hazırlığı Mı? Nitelikli Türk Göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Geriye Göçü" çslışmaları, çok az araştırılan Almanya ve Amerika'dan geriye göç üzerine odaklanmıştır. Araştırmacılar her iki ülkeden geriye göç eden 80 nitelikli göçmen ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirmiştir. Araştırmada iki ülkeden geriye dönen nitelikli göçmenlerin hangi sebeplerle Türkiye'ye döndükleri, döndükten sonra hangi şekillerde ve ne ölçüde Türkiye'nin koşullarına tekrar adapte oldukları, döndükten sonra Almanya'yla/Amerika'yla ne ölçüde ve hangi tür bağlantılarını devam ettirdikleri, Türkiye'ye dönüşlerini kalıcı bir dönüş olarak mı düşündükleri, tekrar göç etme isteklerinin olup olmadığı gibi meseleler sorunsallaştırılmıştır. Yılmaz Şener ve Türgen'e göre (2018) vasıflı insanların Türkiye'ye geri dönüşünün ekonomik sebeplerden daha çok aileye yakın olmak, arkadaşlara yakın olmak, içine doğduğu ve alışkın olduğu kültürde yaşamak, gündelik hayatta ana dilini konuşabilmek gibi daha kültürel, ailevi ve duygusal sebepler olduğu tespit edilmiştir. Dahası kariyer ve maddi koşullar açısından maliyetleri olsa da geri dönen kişi rasyonel bir maliyet hesabından çok duygusal saiklerle hareket etmektedir. Yazarlar geriye dönüşün bu boyutunun sınıfsal olduğuna işaret ederek; geriye dönen nitelikli göçmenlerin önemli bir kısmının maddi kaybı göze alabilecek ve yaşam standardı bozulmayacak bir gelire de sahip olduğu için bu kararı rahatlıkla alabildiğini öne sürmektedir.

SONUÇ

Vasıflı göçün ya da beyin göçünün kısa, orta ve uzun vadede nitelikli işgücü kaybına uğrayan gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu sonuçlarının olup olmadığı göç edenlerin iş deneyimleri, mesleki işbirliklerine yönelik tutumları, diasporik ağlara katılımları, sermaye, beceri ve teknoloji transferlerine katkıları, anavatana yönelik teknolojik, eğitimsel veya ticari girişimleri dikkate alarak anlaşılabilir. Nihayetinde artık, diasporik ağların örgütlenmesine ve işbirlikleri yapmasına olanak tanıyacak çok sayıda örgüt dijital ortamlar üzerinden ilişki kurma fırsatlarına kolay ve ucuz bir şekilde erişebilmektedir. Dolayısıyla, ulus-ötesi ağların örgütlenmesine ve sürdürülebilir işler yapmasına olanak tanıyan kaynaklar ve fırsatlar bütüncül bir biçimde değerlendirildiğinde vasıflı göçmenlerin ülkelerini terketmesi zorunlu ve mutlak bir kayıp olarak değerlendirilmeyebilir.

KAYNAKÇA

Adolpho, Q. B. (2015) Navajo Nation Brain Drain: An Exploration of Returning College Graduates' Perspectives. *Unpublished PhD*, Brigham Young University, An Arbor.

Ağca-Varoğlu, F. G. (2020) Almanya'da Yüksek Nitelikli Göçmenlerin Gündelik Hayat Deneyimleri ve Baş Etme Süreçleri. *Journal of Economy Culture and Society*, 62: 23-46.

Bhardwaj, B. and Sharma, D. (2022) Migration of skilled professionals across the border: Brain drain or brain gain?, *European Management Journal* (online journal)

Bhagwati, J.N. (1979) International migration of the highly skilled: economics, ethics and taxes. *Third world quarterly*, 1: 17–30.

Bhagwati, J. and Hamada, K. (1974) The Brain Drain, International Integration of Markets for Professionals and Unemployment: A Theoretical Analysis. *Journal of Development Economics*, 1: 19-42.

Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H. (2001) "Brain drain and economic growth: Theory and evidence," *Journal of Development Economics*, 64(1): 275–289.

Brücker, H., Capuano, S., and Marfouk, A. (2013). Education, gender and International migration: insights from a panel-dataset 1980-2010, mimeo. https://www.iab.de/en/daten/iab-brain-drain-data.aspx

Commander, S. Kangasniemi and M. Winters, L. A. (2004) The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature, (Eds.Robert E. Baldwin and L. Alan Winters) *Challenges to Globalization: Analyzing the Economics.* Chicago: University of Chicago Press.

Durmaz, A. (2017) "Beşeri sermaye kaynağı olarak diaspora: Almanya'daki Türkiye kökenli bilim insanlarının Türkiye ile olan bağlarının tersine beyin göçü üzerine etkileri" *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökbayrak, Ş. (2006) "Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar: Türk Mühendislerinin "Beyin Göçü" Üzerine Bir İnceleme," *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hua, K. (2011) Brain Drain and Reverse Brain Drain: Individual Decision Making and Implications for Economic Growth. *Unpublished PhD*, Colorado State University, USA.

Irawani, M. R. (2011) Brain Drain Problem: A Review, International Journal of Business and Social Science, 2(15): 284-289.

Köser Akçapar, S. (2006) "Do Brains really going down the Drain? Highly skilled Turkish Migrants in the USA and the Brain Drain Debate", *Revue européenne des migrations internationales,* 22(3).

Özdoğan, Z. (2021). The Effects of Democratic Regression on Turkish Economy and the Brain Drain. In Human Rights in Turkey (pp. 365–382). Springer.

Sager, A. (2014) Reframing the brain drain, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 17:5, 560-579, DOI: 10.1080/13698230.2014.919061

Sánchez-Montijano, E., Kaya, A. ve Janine-Sökmen, M. (2018) "Highly Skilled Migration between EU and Turkey: Drivers and Scenarios" The Future of EU-Turkey Relations: Mapping Dynamics and Testing Scenarios FEUTURE Online Paper No. 21.

Sunata, U. (2014) "Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları" *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34): 85-96.

Yılmaz-Şener, M. ve Türgen, G. (2018) Kesin Dönüş Mü, Yoksa Tekrar Göç Etme Hazırlığı Mı? Nitelikli Türk Göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Geriye Göçü, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 21(1): 311-377.

Çevirmenin Gözünden Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı* Adlı Çocuk Sahne Oyununun Almanca Çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit*

Zehra GÜLMÜŞ

1. Giriş

Çeviri eleştirisi, çeviribilimde önemli bir yer tutmaktadır. 1971 yılında yayınlanan *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* [Çeviri Eleştirisinin Olanakları ve Sınırları] adlı monografisinde Reiß (1986, s. 7), her tür çevirinin kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılacak, nesnel ölçütlere dayalı çeviri eleştirilerinin artmasının, hem "daha iyi" çevirilerin yapılması için talebi artıracağını hem de çevirmen eğitimine katkıda bulunabileceğini belirtmektedir. Reiß'in yaklaşık 50 yıl önce yaptığı bu çağrıdan bugüne dek, çeviribilimde çok sayıda çeviri eleştirisi modeli önerilmiş ve bu modeller çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle ilgili çeviri kuramı modellerinin ve tartışmalarının ayrıntılarına girmeden özetle söylemek gerekirse, önerilen çeviri eleştirisi modellerinin merkezinde çeviribilimde dilbilimsel bakış açısının hakim olduğu dönemde kaynak ve erek metin (özgün metin ve çeviri metin) bulunurken, ilerleyen zamanlarda farklı bakış açılarının ortaya çıkmasıyla birlikte, çevirinin işlevi, çeviride iletişimin önemi, çevirinin etik boyutu gibi daha başka unsurlar da bu modellere dahil edilmiştir.[1] Çeviri eleştirisi modellerinde çeviriyi değerlendirme ölçütleri değişiklik gösterse de çeviri eleştirilerinde kaynak ve çeviri metin dışında kalan bazı bilgilerinin de dikkate alınması gerektiği görüşü genel kabul görmektedir. Sözü edilen bu metin dışı bilgiler arasında kitap kapağı, yayınevinin tanıtım yazısı ve tanıtım metni, (çevirmen, editör ya da başkaları tarafından yazılan) önsözler ve sonsözler ve çevirmen tarafından yazılmış çeviriyle ilgili raporlar, röportajlar vb. yer almaktadır (Koller, 2011, s. 39; Maier, 2011, s. 237). Temel metnin ötesine geçen ve metnin alımlanmasına yön veren bu ekleri bir kitap bağlamında Gérard Genette "yan metin" (Alm. *Paratext*)" olarak tanımlanmaktadır (2014, s. 10). Genette'e göre "yan metinler", kitabın temel metnine maddesel olarak bağlı olan ve yayıncının sorumluluğunda olan "yayıncının iç yan metni" (Alm. *verlegischer Peritext*) ve kitapla maddesel bağı bulunmayan ve bu nedenle kitap dışında kalan "dış yan metin" (Alm. *Epitext*) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Buna göre "iç yan metin" (Alm. *Peritext),* ana metnin yanında yer alan ve yazarın bilgisi dahilinde olan kitap kapağı, önsöz, sonsöz, arka kapak reklam metnini vb. ifade ederken; "dış yan metin" (Alm. *Epitext*), kitaba ait olan, kitabın dolaylı yoldan alımlanmasını yönlendirmeye yardımcı olan ve daha sonra "iç yan metne" de eklenebilen tüm metin kısımlarını veya ekleri (röportajlar, konuşmalar, dersler, konferanslar, yazarın kendi yorumları vb. gibi) ifade etmektedir (s. 22 ve 328). Sözü edilen bu yan metinlerin önemi, özellikle işlevsel çeviri kuramlarına (Skopos Kuramı) dayanan çeviri eleştirisi modellerinde vurgulanmıştır. Örneğin Nord'a (2003, s. 41) göre, bir çevirinin yan metinleri, ilgili çevirinin çerçeve koşullarının belirlenmesi ve çevirinin dayandığı çeviri işlevi (*skopos*) ile ilgili ipuçları bulmaya yardımcı olabileceği için çeviri eleştirilerinde bir çıkış noktası olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında çevirmenlerin yaptıkları çevirileri konusunda kaleme

[1] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. çeviribilim alanındaki başvuru kitaplarına, örneğin Baker & Saldanha, 2011; Kittel, Frank, Greiner, Hermans, Koller, Lambert, . . . Schultze (Ed.), 2004; Snell-Hornby, Hönig, Kußmaul & Schmitt (Ed.), 1999.

aldıkları her tür "rapor" çeviri eleştirilerine ışık tutacak nitelikte bir "yan metin" olabilmektedir. Ancak çevirmen raporlarının nadiren yazıldığı ve dolayısıyla okurla buluştuğu da bir gerçektir. Çalışmanın amacı, sözü edilen bu boşluğa bir katkı sağlamaktadır. *Çevirmenin Gözünden Hasan Erkek'in "Özgürlük Yarışı" Adlı Oyununun Almanca Çevirisi "Der Wettstreit um die Freiheit"* başlıklı bu çalışmada birçok eseri yabancı dillere çevrilen ve çok sayıda ulusal ve uluslararası ödüller alan, şair, yazar, oyun yazarı, akademisyen (Prof.Dr.) Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı* (2004) adlı çocuk sahne oyununun Almanca çevirisi ele alınacaktır. Makale yazarının bu çevirisi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının, kısa adı TEDA olan "Türk Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Dışa Açılımını Destekleme Projesi" ("TEDA Nedir?", t.y.) tarafından desteklenen eserler arasında yer almış ve 2008 yılında Frankfurt Kitap Fuarı'nda Türkiye "Onur Konuğu" olmadan bir yıl önce Frieling yayınevi tarafından *Der Wettstreit um die Freiheit* (Erkek, 2007) adı ile Almanya'da yayınlanmıştır.

Çalışma, *Çocuk Tiyatrosu Çevirisi'*nin özelliklerinin ele alınacağı bölüm ile başlamaktadır. Üçüncü bölümde *Almanya'da Türk Edebiyatı Çevirileri* başlığı altında *Özgürlük Yarışı'*nın Almanca çevirisinin Almanya'da yayınlanma süreci açısından önemli görüldüğü için, ilk olarak Almanya'da Türk edebiyatı çevirilerinin tarihi ve bu bağlamda çeviri destek projelerinin önemi hakkında genel bilgi verilecektir. Bu bilgiden sonra *Özgürlük Yarışı'*nın Almanca çeviri sürecinin 2003 yılında nasıl başladığı ve Almanya'da yayınlanma sürecinin nasıl ilerlediği çevirmenin gözünden anlatılacaktır. Bu arka plan bilgisinden sonra, *"Özgürlük Yarışı"nın Almanca Çevirisi "Der Wettstreit um die Freiheit" başlıklı* bölümde ilk önce *4.1. Yazar Hasan Erkek, eserleri ve çevirisi yapılan eserleri* hakkında genel bilgi verilecek ve TEDA Projesi ile ilgili bazı tartışmalara değinilecektir. İnceleme bölümünde ele alınan örnekleri, *Özgürlük Yarışı* tiyatro oyununu bilmeyen okurların da rahat anlayabilmesi için, bir sonraki *4.3. Özgürlük Yarışı'nın konusu* bölümünde oyunun içeriği özet şeklinde yer alacaktır. Çalışmanın, *4.4 "Özgürlük Yarışı"nın Almanca çevirisinde çeviri sorunları ve çözümleri* başlıklı bölümünde, *Özel isimler* (Böl. *4.4.1.*), *Dilsel oyunlar* (Böl. *4.4.2.*), *Şarkılar* (Böl. *4.4.3.*) ve *Kalıp ifadeler* (Böl. *4.4.4.*) alt başlıkları altında çeviribilimde çeviri sorunları olarak görülen ögeler *Özgürlük Yarışı*"nın Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit*'tan seçilen örnekler üzerinden ele alınacaktır. Çeviride karşılaşılan ve incelemede yer verilen çeviri sorunları ilk önce çeviribilim açısından ele alınacak, daha sonra çevirmenin bulduğu çözüm yolları ve aldığı çeviri kararları gösterilecektir. Çalışma *Sonuç* bölümü ile tamamlanacaktır.

2. Çocuk Tiyatrosu Çevirisi

Edebi metinler arasında yer alan tiyatro metinleri, tiyatro çevirisinin birtakım özellikleri nedeniyle çeviribilimde genelde edebi çevirinin içinde ayrıca ele alınmaktadır. Edebi eser çevirmeninden beklenen, kısaca ifade etmek gerekirse, kaynak metnin iletisini etkili bir şekilde okura aktarmaktır. Bu beklenti tiyatro çevirileri için de geçerlidir. Ancak tiyatro eserlerinin sahnelenme özelliği de bulunduğu için, çevirmenin tiyatro eseri çeviri sürecinde özellikle dikkate alması gereken başka unsurlar bulunmaktadır. Metin türlerini içerikleri, öne çıkan özellikleri ve işlevleri açısından sınıflandıran Reiß'in metin tiplemesine göre, tiyatro eserleri, yazarın biçemi ve anlatımı ön plana çıktığı için "anlatımcı metinler"[2] arasında yer almaktadır.

[2] Aksi belirtilmediği sürece yabancı dildeki kaynaklardan yapılan alıntıların çevirileri burada ve aşağıda makalenin yazarı (Z. G.) tarafından yapılmıştır.

Gönderici odaklı olan anlatımcı metinlerde çevirmenden kaynak metni analog sanatsal bir tasarım yöntemiyle aktarması beklenir. Bununla birlikte tiyatro eserinin çevirisi bir performans gösterimi için yapıldığında, çevirmenin kaynak metni aynı zamanda Reiß'in "görsel-işitsel" olarak adlandırdığı metin tipi olarak da ele alması beklenmektedir. Bu metin tipinde, dilin yanı sıra dil dışı (teknik) ortamlar (radyo, televizyon, tiyatro sahnesi vb.) ve grafik, akustik ve görsel nitelikteki dil dışı ifade biçimleri etkin olduğu için, çevirmenin bu unsurları göz önünde bulundurarak çeviri yapması gerekir (Reiß, 1986, s. 37-43 ve 49-50). Bir başka deyişle, tiyatro eserleri çevirisinde, çevirmenin çevirinin metin olarak okur ile mi yoksa sahnelenerek seyirci ile mi buluşacağını çeviriye başlamadan önce bilmesi önemlidir (Bassnett, 2002, s. 134). Nitekim, ancak çevirinin amacını bilen çevirmen bu amaca ulaşmayı sağlayacak bir çeviri stratejisi tasarlayıp amaca uygun çeviri tekniklerini tercih edebilecektir. Tiyatro çevirilerinin farklı amaçlarının olabileceği, Reiß'in vurguladığı gibi (1986, s. 95), çeviri eleştirilerinde de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur. Örneğin bazı tiyatro çevirileri daha sonra bir oyun yazarı veya dramaturg tarafından uygun şekilde revize edilmek üzere sadece ham çeviri olarak talep edilmektedir. Genel olarak bakıldığında sahnelenecek tiyatro oyunlarının çevirisinde, Reiß'e göre (1986, s. 95), "konuşulabilirlik", "oynanabilirlik" ve görsel ve akustik unsurların karşılıklı etkileşiminden oluşan "sahne etkileyiciliği" başlıca etmenler olarak görülmektedir.[3] Bununla birlikte çocuk tiyatrosu söz konusu olduğunda çevirmenin çocuk edebiyatı çevirisi özelliklerini de ayrıca göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Çocuk edebiyatı nasıl ki birtakım özellikleri nedeniyle edebiyat bilimde yetişkinlere yönelik edebiyat eserlerinden ayrı ele alınıyorsa, çocuk edebiyatı çevirisi de çeviribilimde ayrı ele alınmaktadır. Edebiyat çevirisinde farklı bir dil ve kültüre aktarım sürecinde çevirmen tarafından yapılan uyarlamalar kaynak metinden sapma ve manipülasyon olarak eleştirilebilirken, söz konusu uyarlamalar çocuk edebiyatı çevirisinde uygulanabilecek hatta uygulanması gereken önemli çeviri yöntemlerinden birisi olarak görülmektedir (House, 2004, s. 684-685). Çocuk edebiyatı çevirisindeki uyarlamalar genelde pedagojik amaçlı veya ideolojik, inanca ilişkin, sosyo-kültürel vb. nedenlerden kaynaklı olabilmektedir. Çocuk edebiyatı çevirisinde uyarlamaları ya da manipülasyonu gerekçelendirmede başlıca iki neden öne çıkmaktadır. Bunlardan biri, çocuklar için neyin daha uygun ve yararlı olabileceği görüşünün, çok geniş anlamda söylemek gerekirse, kültürden kültüre değişmesi ve bu bağlamda erek kültürün çocuk edebiyatına bakış açısıdır. Diğer nedeni ise, erek toplumun çocuğun neyi okuyup anlayabileceği yönündeki görüşleridir (Shavit, 2006, s. 26). Bu bakış açısı çocuk edebiyatı çevirisinde çevirmenden beklentileri büyük oranda belirlemektedir. Çocuk edebiyatı çevirisinde çevirmenin öncellikle çocuk okurunun neyi anlayıp anlayamayacağını ve açıklamalara ihtiyaç olup olmadığını öngörmesi gerekmektedir. Henüz okuma becerisi gelişmediği için çocuklar tarafından okunamayan ve yetişkinler tarafından çocuklara okunan eserlerin, sahnelenen tiyatro oyunlarının ve eserlerde yer alan şarkıların rahat söylenebilir nitelikte olması önemlidir. Yetişkin tiyatrosunda olduğu gibi çocuk tiyatrosu oyunlarında da sahne etkileyiciliği çeviri sürecinde göz ardı edilmemesi gereken diğer bir önemli unsurdur (Oittinen, 1999).

[3] Sahne oyunları çevirisinin özelliklerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Levý, 1969, s. 128-159; Weber, 1999; Greiner & Jenkins, 2004a, 2004b.

3. Almanya'da Türk Edebiyatı Çevirileri

Bilindiği üzere Türk-Alman ilişkileri çok eskiye dayanmaktadır ve yaklaşık 60 yıl önce, 1961 yılında imzalanan Türk-Alman İşgücü Anlaşması yeni bir sayfa açmış ve Türk-Alman ilişkilerini çok boyutlu hale getirmiştir. "İşgücü Anlaşması" ile başlayan Türk dış göçü nedeniyle günümüzde Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Türk ve/veya Alman vatandaşı olmak üzere yaklaşık 3 milyon "Almanya Türkü" yaşamaktadır. Ancak buna rağmen Almanya'da Türk edebiyatı 2000'li yıllara kadar hemen hemen hiç bilinmemekteydi ve bugün de, eskisi kadar olmasa da, sayılı birkaç isim dışında pek bilinmemektedir. Almanca konuşulan ülkelerde Türk edebiyatı çevirilerini ele alan araştırmacılar, örneğin Carbe (2001), Dikici (2017), Glassen (2011), Kappert (1991), Kurultay (2004), Pazarkaya (1989) ve Yılmaz (2020), bunun birçok nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıntılara girmeden ve toparlayarak söylemek gerekirse, yapılan araştırmalarda aşağıdaki iki neden öne çıkmaktadır: neredeyse 1990'ların sonuna kadar Türk edebiyatından Almancaya çevrilen birçok eserin çoğunlukla öznel sayılabilecek neden ve kriterlere göre seçilmesi (Glassen, 2011, s. 292) ve bazı çevirilerin pek nitelikli olmaması (Kappert, 1991, s. 221; Pazarkaya, 1989, 242;). Bu bağlamda Carbe ayrıca bir başka önemli konuya dikkat çekmektedir. Carbe (2001), büyük yayınevlerinin Türk edebiyatını yayınlamaya çok az ilgi göstermesinin, hedef okuyucu kitlesinin Türk yazarların kitaplarına pek ilgi göstermemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ancak bu genel eğilime rağmen Alman toplumunun Türk kültür ve edebiyatına olan ilgisinin 2000'li yıllardan sonra değiştiği görülmektedir. Alman Kitapçılar Birliğinin Barış Ödülü'nün (*Friedenspreis des Deutschen Buchhandels*) 1997 yılında Yaşar Kemal'e ve 2005 yılında Orhan Pamuk'a verilmesi, 2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nün Orhan Pamuk'a verilmesi ve 2008 yılında Türkiye'nin Frankfurt Uluslararası Kitap Fuarı'nda "Konuk Ülke" olarak yer alması, beklenen ölçüde olmasa da medya ve kamuoyunda Türk edebiyatına ve kültürüne olan ilgiyi artırmıştır (Arend, 2011). Almanya'daki göç politikasının şekillenmesi ve çifte vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler gibi sosyo-politik tartışmalar, Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin tartışmalar ve 11 Eylül sonrasında İslam'ın Almanya'daki rolü de uyarıcı bir etki yaratmıştır (Gülmüş, 2018, s. 10). Türkiye'nin 2008 yılında Frankfurt Kitap Fuarı'nda konuk ülke olması nedeniyle Türk kültürüne ve edebiyatına artan ilgiyi karşılamak için çeviri teşvik programları başlatıldı; örneğin, 2005-2010 yılları arasında Robert Bosch Vakfı tarafından finanse ve teşvik edilen ve Zürih'teki Unionsverlag (İsviçre) tarafından 20 cilt olarak yayınlanan *Türkische Bibliothek* [Türk Kütüphanesi] (Dikici, 2017; Glassen, 2011). Bunun yanı sıra ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığınca 2005 yılından itibaren yürütülmeye başlanan ve kısa adı TEDA olan "Türk Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Dışa Açılımını Destekleme Projesi" büyük bir önem kazandı. TEDA; Türk kültür, sanat ve edebiyat eserlerini yabancı dillerde yayınlamak isteyen yurtdışındaki yayıncılara eserlerin çevirisi, yayını ve tanıtımı için destek vermektedir. ("TEDA Nedir?", t.y.) TEDA Projesi'nin ortaya çıkmasını Kültür ve Turizm Bakanlığı aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

> "Türk kültür, sanat ve edebiyatının yurtdışında tanıtılmasında bugüne kadar önemli eksiklikler görülmüştür. Yayımlanan eserlerin okuyucuya ulaştırılmasında etkili bir yol izlenememiştir. Bu eksikliğin giderilebilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde çeviri ve yayım destek projesi çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda 14 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe giren yönergeyle TEDA

Projesi hayata geçirilmiştir. TEDA Projesi yönergesinde 6 Şubat 2008 ve 6 Temmuz 2009 tarihlerinde değişiklikler yapılmıştır". ("Projenin Ortaya Çıkması", t.y.)

Turizm ve Kültür Bakanlığının TEDA web sitesinden alınan istatistik bilgilerine göre 2005-2021 yılları arasında TEDA "87 farklı ülkede bulunan yaklaşık 750 yayıncıdan gelen 3626 başvuru TEDA Programı kapsamında 60 farklı dile çevrilerek yayımlanması için desteklenmiş olup, şu ana kadar bu eserlerden 3.000 adedi" yayımlanmıştır. Ülkelere göre dağılım sayısına bakıldığında, en çok çevirilerin yayınlandığı Bulgaristan'dan (349 eser) sonra Almanya'nın (283 eser) geldiği görülmektedir. Almanca konuşulan diğer ülkelere bakıldığında, İsviçre'de 8 ve Avusturya'da 1 eserin yayınlandığı görülmektedir ("Rakamlarla TEDA", t.y.).

Dikici (2017, s. 10) "Türk Kütüphanesi" dizisinde yayınlanan çeviri eserlerin Almanca konuşulan ülkelerde Türk edebiyatıyla ilgili algıyı olumlu yönde değiştirdiğini belirtmekte, bunu da söz konusu çevirilerin iki dil ve kültürü iyi bilen, alanında uzman ve tanınmış çevirmenler tarafından yapılmış olmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda Türk edebiyatının Almanca konuşulan ülkelerin yayın dünyasındaki konumunu el alan ve araştırmalarına "Türk Kütüphanesi" çeviri projesinin yanı sıra TEDA çeviri destek projesinin etkilerini de dahil eden Yılmaz'ın elde ettiği sonuçlardan da söz etmek gerekir. Türkçe-Almanca dil çiftinde yapılan edebi eser çevirilerine tarihsel açıdan bakıldığında Almancadan Türkçeye yapılan çevirilerin Türkçeden Almancaya yapılan çevirilerden sayıca çok daha fazla olduğu gerçeğinden yola çıkan Yılmaz, yukarıda sözü edilen çeviri destek programlarının Almanca yayın piyasasındaki güç ve hakimiyet dengelerini yeniden şekillendirmede etkili olup olmadığını ve bunların çeviri sayısı ve transfer yönü açısından Türk edebiyatı lehine bir güç oluşturup oluşturmadığını incelemektedir. Yılmaz'a göre, Almanca konuşulan ülkelerde Türk edebiyatından Almancaya çeviri sayısındaki değişikliklerin çeviri destek programlarının gücünden çok fazla kaynaklamadığı; çeviri desteğini sağlayan kurumların ve yayınevlerinin çeviri ve yayın politikaları, yayınevlerinin bağlı oldukları piyasa koşulları vb. unsurlar daha belirleyici bir etken olduğu için Türk-Alman çeviri yayıncılığı alanının yapısının aynı kaldığı görülmektedir (Yılmaz, 2019, s. 332-336; 2020, s. 76). Her ne kadar çeviri sayıları bir başarı göstergesi gibi düşünülse de önemli olan çeviri eserlerin okuru ile buluşmasıdır. Kurultay'ın da belirttiği gibi edebi eserlerin çeviri destek programları aracılığıyla yabancı dillere çevrilip yayınlanması, söz konusu eserlerin erek kitlenin beğenisini daha çok kazanacağı anlamını taşımamaktadır. Nitekim çeviride zaman, dil ve ortam gibi birçok genel koşulun yanı sıra çevirmen, yayınevi, okur ve eleştirmen gibi aktörlerin rolü de büyüktür (Kurultay, 2004, s. 248-49). Ancak sözü edilen tüm bu etkenlere rağmen çeviri destek programlarının alan uzmanlarınca iyi planlanmasının ve yürütülmesinin önemi de göz ardı edilemez (Riemann, 2011). Bu konu özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığınca büyük bütçelerin sarf edildiği TEDA Projesi bağlamında birçok kez gündeme gelmiş ve çeşitli tartışma ve iddialara yol açmıştır (Hızlan, 2008; 2017; Semercioğlu, 2017; Yılmaz, 2019). Çalışmada ele alınan konuyu dağıtmamak için TEDA ile ilgili söz konusu bu tartışmalara bu çalışmada yer verilmemektedir. Ancak makalenin konusunu oluşturan *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit* da TEDA Projesi desteği ile yayınlandığı için çevirinin yayın süreci hakkında aşağıda verilecek bilgiler önemli görülmektedir.

4. *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca Çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit*

4.1. Yazar Hasan Erkek, eserleri ve çevirisi yapılan eserleri

Özgürlük Yarışı adlı çocuk sahne oyununun yazarı Hasan Erkek (d. 1970) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümünde Lisans, Yüksek Lisans ve Doktorasını tamamladıktan sonra 1991 yılında Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Sahne Sanatları Bölümünde akademik hayatına başlamış, 2009 yılında Profesörlük unvanını almıştır. Akademik çalışmalarında dram sanatı üzerine yoğunlaşan Hasan Erkek, yazar, oyun yazarı, senarist ve şair olarak bugüne dek 40'tan fazla eser yazmıştır. Tiyatro oyunları yurt içinde ve yurt dışında birçok ülkede sahnelenmiştir. Hasan Erkek'in çok sayıda radyo oyunu TRT radyolarında yayınlanmıştır. *Bedel* adlı radyo oyunu 1989 yılında TRT Radyo Tiyatrosu Büyük Ödülü'ne layık görülmüş, Hasan Erkek'in senaryosunu yazdığı ve Kartal Tibet'in yönettiği *Bedel* filmi 1991 yılında TRT tarafından yayınlanmıştır. 1997-2005 yılları arasında ASSISTEJ (Uluslararası Çocuk ve Gençlik Tiyatroları Birliği) Türkiye Merkezi Yönetim Kurulu üyesi ve 2. Başkanı olarak görev alan Hasan Erkek, 2006 yılında kurulan OYÇED - Oyun Yazarları ve Çevirmenleri Derneğinin kurucuları arasında yer almış ve 2009-2012 yılları arasında Yönetim Kurulu Başkanlığını yapmıştır. Tiyatro Yazarları Derneğinde de 2. Başkanlık yapan ve 2006 yılından itibaren INTERPLAY-Uluslararası Genç Oyun Yazarları Festivali Türkiye Temsilcisi olarak görev alan Hasan Erkek, Edebiyatçılar Derneği, Çocuk ve Gençlik Yayınları Derneği ve UNIMA-Uluslararası Kukla ve Gölge Oyunları Derneği üyesidir. Hasan Erkek ulusal ve uluslararası alanlarda olmak üzere toplam 20'den fazla ödül almıştır. Makalenin konusunu oluşturan *Özgürlük Yarışı* 1998 yılında Aliağa Belediyesi Ödülü'nü almıştır (Buttanrı, 2019, s. 53-62).

Hasan Erkek'in birçok eseri çeşitli yabancı dillere çevrilerek yayınlanmış veya sahnelenmiştir. Yazar, araştırmacı ve çevirmen Jean-Louis Mattei tarafından Fransızcaya çevrilen *Yaşasın Barış* (*Vive la Paix: Piece Pour les enfants*, 1999) adlı çocuk oyunu ve *Eşik* (*Le seuil*, 2001) adlı yetişkin oyunu yurt içinde Kültür Bakanlığı tarafından, *Hayat Yenile Beni* (*Ô vie, fais-moi renaître*) şiir kitabı 2015 yılında ve *Kutsal Döngü* (*Le Cercle Sacré*) adlı tiyatro oyunu 2019'da Fransa'da Editions L'Harmattan yayınevinde yayınlanmıştır (Buttanrı, 2019, s. 57-62 ve 221). Bunların dışında, Erkek'in belirttiğine göre, *Bedel* adlı yetişkin oyunu 2016 yılında Jean-Louis Mattei'in çevirisi ile (*La Contrepartie ou L'Echange*) Fransa'da Editions L'Harmattan yayınevinde yayınlanmıştır. Mojgan Dolatabadi tarafından Farsçaya çevrilen çocuk oyunu *Yaşasın Barış* 2022 yılında Sarzamin Book yayınevinde yayınlanmıştır. Anılan çevirmen tarafından Farsçaya çevrilen çocuk oyunu *Sevgi Çemberi* de yine Sarzamin Book yayınevinde 2023 yılının içinde yayınlanacaktır (Hasan Erkek, kişisel iletişim, 12 Nisan 2023).

Turizm ve Kültür Bakanlığının TEDA web sitesinde yer alan bilgilere göre ("Yayın Katalogu", t.y.), Hasan Erkek'in bugüne dek toplam on dört eseri TEDA Projesi desteği ile çeşitli ülke ve yabancı dillerde yayınlanmıştır (bkz. Tablo 1). Yazarın, Hasan Erkek'ten edindiği bilgilere göre (kişisel iletişim, 12 Nisan 2023), anılan çeviri eserler dışında, dört çocuk oyununun yer aldığı başka bir çeviri kitap, yine TEDA desteği ile Kamerun'da Editions Ifrikiya yayınevinde 2023 yılında yayınlanacaktır. Bu kitapta yer alacak *Yaşasın Barış* ve *Sevgi Çemberi* oyunları Jean-Louis Mattei, *Özgürlük Yarışı* Sevgi Türker Terlemez ve *Çiçek Prenses* Serpilekin Adeline Terlemez tarafından Fransızcaya çevrilmiştir.

Tablo 1:
Hasan Erkek'in TEDA Projesi desteği ile yayınlanan eserleri

Yıl	Eser	Çeviri Eser[4]	Çevirmen	Yayınevi	Ülke	Dil
2007	*Özgürlük Yarışı*	*Der Wettstreit um die Freiheit*	Zehra Gülmüş	Frieling	Almanya	Almanca
2007	*Eşik*		Makbule Muharremova	Mütercim Tercüme Merkezi	Azerbaycan	Rusça
2008	*Sahne Çocuk Oyunları (Yaşasın Barış, Özgürlük Yarışı, Ezgi'nin Güncesi)*		Aslan Aksakal (Varlam Nikoladze)	Lasharela	Gürcistan	Gürcüce
2009	*Eşik*		Meline Anumyan	Ermenistan Yayıncılar Milli Derneği Yayınevi	Ermenistan	Ermenice
2012	*Kutsal Döngü*		Makbule Muharremova	Krugh	Rusya	Rusça
2013	*Bir Gençlik Şarkısı*		Makbule Muharremova	Krugh	Rusya	Rusça
2014	*Bedel*	*Contrepartie ou l'échange*	Jean-Louis Mattei	A Ta Turquie	Fransa	Fransızca
2015	*Beyaz Menekşe*		Dumitru M. Ion	Fundatia Academia Internationala Orient-Occident	Romanya	Rumence

[4] Latin alfabesi dışında yayınlanan çeviri eserlerin transkripsiyonu bulunamadığı için listede söz konusu bu çeviri eserlerin adları gösterilmemiştir.

2015	*Eşik*	*El umbral*	Diana I. Luque	Ediciones Antigona, S.L.	İspanya	İspanyolca
2016	*Çiçek Prenses*	*Princesha Lule*	Rovensi Nikolla	Publishing House Fan Noli	Arnavutluk	Arnavutça
2016	*Çiçek Prenses*	*Princess Flower*	Volga Yılmaz Gümüş	Proverse Hong Kong	Çin	İngilizce
2016	*Seçilmiş Şiirler (Beyaz Menekşe ve Hayat Yenile Beni kitaplarından)*		Kadriye Cesur Özgür	Janet 45 Publishing	Bulgaristan	Bulgarca
2017	*Kutsal Döngü*		Kadriye Cesur Özgür	Janet 45 Publishing	Bulgaristan	Bulgarca
2018	*Beyaz Menekşe*	*La Violette Blanche*	Jean-Louis Mattei	Le Temps des Cerises/collection Le Merle mosqueur	Fransa	Fransızca-Türkçe

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan eser sıralamalarına göre düzenlenen Tablo 1'de görüldüğü gibi, *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit* Hasan Erkek'in TEDA desteği ile yayınlanan ilk çeviri eseridir. *Özgürlük Yarışı* bir yıl sonra, 2008 yılında, Aslan Aksakal (Varlam Nikoladze) tarafından Gürcüceye çevrilmiş ve Gürcistan'da yayınlanmıştır. Bu makale Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin 30. yılı kitabında yer aldığı için Hasan Erkek'in TEDA Projesi desteği ile yayınlanan eserlerinden dördünün Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından çevrildiğini vurgulamakta fayda vardır. Bunlar, bu makalenin yazarı ve *Özgürlük Yarışı*'nın çevirmeni dışında, *Eşik* ve *Kutsal Döngü* adlı yetişkin oyunlarını Rusçaya çeviren Rus Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Prof. Dr. Makbule Sabziyeva (Muharremova) ve *Çiçek Prenses* adlı gençlik oyununu İngilizceye çeviren Mütercim-Tercümanlık öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Volga Yılmaz Gümüş'tür.

Hasan Erkek'in çevirisi yapılmış eserlerini ele alan henüz iki çeviribilim çalışması bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar Hasan Erkek'in *Eşik* adlı oyununun İngilizce çevirmenleri (çeviri henüz yayınlanmamıştır) tarafından yapılmıştır ve bu nedenle aynı bu makale gibi "yan metin" niteliğindedir. Jonathan M. Ross (2017) anılan oyunda yer alan "İki Keklik Bir Kayada Ötüyor" şarkısının İngilizce çevirisini konu ederken, Volga Yılmaz Gümüş (2020) *Eşik'te* yer alan kalıp ifade ve eğretilemelerin İngilizce çevirisinde ortaya çeviri sorunlarını ve çözüm yollarını ele almaktadır (Yılmaz Gümüş, 2020).

4.2. *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinin yayınlanma süreci

*Özgürlük Yarışı*nın Almanya'da 2008 yılında yayınlanan Almanca çevirisinin ilk adımları 2003 yılında atılmıştır. *Özgürlük Yarışı* o tarihlerde, yukarıda sözü edilen Aliağa Belediyesi Ödülü'nü (1998) almış, Esin yayınevine basılmak üzere gönderilmiş ancak henüz kitap olarak yayınlanmamıştır. Akademisyen olarak Anadolu Üniversitesinde çalışan oyunun yazarı Hasan Erkek ve aynı kurumda o dönemlerde Yabancı Diller Yüksekokulunda yeni kurulan Mütercim-Tercümanlık Bölümünde çalışan akademisyenler ile *Özgürlük Yarışı* ve *Yaşasın Barış* adlı çocuk oyunlarının Almanca ve İngilizceye çevrilmesi için görüşmüşlerdir. Anılan eserlerin Almanca çevirileri Almanya'da doğup yetişmesi ve tüm eğitim hayatını Almanya'da tamamlaması nedeniyle iki dil ve kültürlü olarak kabul edilen çevirmen, İngilizce çevirileri ise aynı bölümde o dönem Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başlayan Bilkent Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü Lisans mezunu Volga Yılmaz Gümüş tarafından yapılmıştır. Bu iş birliğinin başlıca amacı, Türk edebiyatını yurt dışında tanıtmak ve Anadolu Üniversitesinin Mütercim-Tercümanlık Bölümünün adını duyurmaktı. Bunun yanı sıra çevirmenler bizzat çeviri yaparak çeviribilimdeki kuramsal alan bilgilerini pekiştirmeyi de amaçlamışlardır. Eserler çevrildikten sonra yazar ve çevirmenler çevirilerin yayınlanması için yurt dışındaki birçok yayınevi ile görüşmüştür. Çalışmanın konusunu oluşturan *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinin yayınlanması için çevirmen Almanya'da çocuk edebiyatı ve çocuk tiyatrosu ile ilgili 15 civarında yayınevi tespit edip bu yayınevleri ile irtibata geçmiştir. Yayınevlerine gönderilen mektupta, yazar, çevirmen ve eserler hakkında bilgiler verilmiş, Kültür ve Turizm Bakanlığının yurtdışı yayınlara destek sağlayabildiği belirtilmiş ve çeviriler 100 sayfadan az olduğu için çeviri eserler ciltlenmiş dosya olarak bu mektuba eklenmiştir. Yayınevlerinin hemen hemen tümü geri dönmüş ve genelde Almanya'da Türk edebiyatına ilgi duyulmadığı için çevirileri yayınlayamayacaklarını belirtmiştir. Çeviri bu nedenle 2005 yılında TEDA Projesi başlayıncaya dek bekletilmiştir.

Özgürlük Yarışı'nın Almanca çevirisini TEDA'ya başvurarak ve baskı giderleri için mali destek alma koşulu ile yayınlamayı kabul eden tek yayınevi Berlin'de yerleşik Frieling-Verlag olmuştur. *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinin Frieling-Verlag tarafından yayınlaması 2006/1 TEDA Projesi başvurularında kabul edilmiş, çeviri 2007 yılında yayınlanmıştır. Frieling-Verlag Almanya'da "bireysel yayıncılık" (*Selfpublisher*) kategorisinde yer alan "Yayınevi yazarlarını aramaktadır" (*Verlag sucht Autoren*) mottosu ile reklamlar veren bir yayınevidir. Bu tür yayınevlerinin kitapları, büyük ve saygın yayınevlerinin aksine, çok fazla sayıda kitapçılarda bulunmamaktadır, kitap tanıtımları daha çok yayınevinin web sitesinde yer alan bilgiler ve yazarın bireysel girişimi ile sınırlıdır. Anılan yayınevlerinin büyük çoğunluğu çok ciddi bir editörlük hizmeti sunmaz. Ancak *Özgürük Yarışı*'nın Almanca çevirisinde Frieling yayınevi editörlük hizmeti sunmuş, çevirmen ile yayınevi yayının her aşamasında uyum içinde çalışmışlardır. Çevirmen bu konuda, kitabın Türkiye'nin "Onur Konuğu" ülke olduğu uluslararası Frankfurt Kitap Fuarı'nda sergilenmesinin etkin bir faktör olabileceğini düşünmektedir. Nitekim Frankfurt Kitap Fuarı'nda kendi standı ile de yer alan Frieling yayınevinin, *Özgürük Yarışı*'nın Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit* kitabına dikkat çekmek için kitabın yer aldığı rafta, "Onur Ülkesi Türkiye'ye Katkılarımız" (*Unser Beitrag zum Ehrengast Türkei*) yazılı Türk bayraklı kırmızı bir afiş ile fuarda kitabın

tanıtımı ile birlikte kendi reklamını da yapmış olduğu çevirmen tarafından gözlenmiştir.[5] 2007 yılında 1.000 adet basılan kitap hala satıştadır. ("Autoren [A-Z]", t.y.) Satış rakamlarının yüksek olmaması beklenmedik bir durum değil, çünkü sahne oyunlarının hedef kitlesinin kitap okurundan çok tiyatro seyircisi olduğu bilinmektedir. Ancak Türk edebiyatının Almanca çevirilerinin Almanya'da genelde oldukça az satıldığı, yukarıda sözü edildiği gibi, ayrı bir gerçektir. Oysa Türk edebiyatının Almanya'daki hedef kitlesi içinde Almanya'da yerleşik üç milyon civarında Almanya Türkü de bulunmaktadır. Bu hedef kitlenin varlığı *Özgürlük Yarışı*'nın Almancaya çevrilmesi için ve çevirmeni için ayrı bir motivasyon kaynağıydı. Bu hedef kitlesi içinde özellikle Türk edebiyatı ve kültürüne ilgi duyan ancak Türkçesi Almancası kadar iyi olmadığı için Türkçe eserleri Almanca çevirisi üzerinden okumak isteyeceği varsayılan üçüncü ve dördüncü nesil Almanya Türkleri bulunmaktadır. Almanya'nın sözü edilen bu özelliğine rağmen, örneğin Türk edebiyatının popüler romanlarından Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün Tarabya Çeviri Ödülü sahibi Gerhard Meier tarafından yapılan Almanca çevirisi *Das Uhrenstellinstitut* yalnızca 3.000 adet civarı satılmıştır (Gülmüş 2018, s. 95). *Özgürlük Yarışması*'nın Almanca çevirisini özel olarak konu eden herhangi bir medya haberi yayınlanmamıştır; çeviriyi ele alan herhangi bir bilimsel çalışma henüz bulunmamaktadır.

4.3. *Özgürlük Yarışı*'nın konusu

Birçok şarkı, dans ve oyundan oluşan *Özgürlük Yarışı*'nın konusu şu şekilde özetlenebilir: Saldırgan Savaş Ülkesi askerleri her fırsatta, bir bahaneyle, Barış Ülkesine saldırılar düzenlemekte, halkı mutluluk içinde yaşayan ülkeyi fethetmek istemektedir. Son olarak, yanıtlamaları için Barış Ülkesi yöneticilerine bir bulmaca sormuşlardır. Bulmacanın yanıtını, Barış Ülkesi kralının oğlu Bilge Prens bulmuştur. Ancak, yanıtı beğenmeyen Savaş Ülkesi komutanı, Bilge Prens'in, sordukları bilmecenin çözümünü bulmadığını öne sürerek, askerleriyle Barış Ülkesi'nin kralının sarayını işgal eder. Barış Ülkesi kralının elinde onları püskürtecek bir savaş ordusu olmadığı için, işgal haberini bir şekilde halkına iletmekten başka çaresi yoktur. Bunun için Savaş Ülkesi askerlerini oyalaması gerekmektedir. Zaman kazanmak isteyen Bilge Prens, aralarında çeşitli konularda bir yarışma yapılmasını ve bu yarışma sonucuna göre aşağıdakilerin kabul edilmesini önerir: Bilge Prens yenilirse, Barış Ülkesi işgalcilere bırakılacak, ancak kazanırsa, Savaş Ülkesi askerleri geri çekilmek zorunda kalacaktır. Zekâ, yaratıcılık, bilgi ve yeteneğin gerekli olduğu yarışma yapılır. Yarışmada Bilge Prens galip gelir. Bu arada, Barış Ülkesi kralının küçük oğlu kaçmayı başarır ve yurttaşlara haber verir. Tam Savaş Ülkesi komutanı Barış Ülkesi'nde iktidarı ele geçirmek için son hazırlıklarını yaparken, Barış Ülkesi'nin artık silahlanmış halkı gelir. Sembolik ve stilize bir savaşın sonunda, işgalci Savaş Ülkesi ordusu krallıktan geri püskürtülür. Savaş Ülkesi'nin askerlerinin ancak halkının yardımıyla geri püskürtülebileceğini gören Barış Ülkesi'nin kralı, halkın da dahil olduğu bir yönetim biçimini benimser. Kral ve halk birlikte cumhuriyeti kurar

[5] Frieling yayınevinin standında Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı* adlı oyununun Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit* dışında, çevirmenin Almancaya çevirdiği ve yine yayını TEDA Projesi ile desteklen Necla Çandağ'ın *Bağlar Sokağı* (*Geschichten aus der Bağlar Straße*) adlı çocuk hikâye kitabı da yer almıştır (Çandağ, 2008).

ve ülkelerini barışçıl ve demokratik bir şekilde yönetmeye başlarlar. Bu olayı birlikte bir festivalle kutlarlar.

4.4. *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinde çeviri sorunları ve çözümleri

Çocuk edebiyatı eserleri çocuklara hitap ettiği için çocuk edebiyatı yazarları hedef okurlarının yaş grubuna uygun bir dil kullanır; cümle yapılarının ve metin uzunluğunun çocukların olay örgüsünü rahat anlayabileceği düzeyde olmasına dikkat ederler (Tüfekçi Can, 2014, s. 63-73). Bu nedenle genelde çocuk edebiyatı çevirilerinin de karmaşık dil yapıları ve çeşitli anlatım teknikleri içerebilen yetişkin edebi eserleri ya da alana özgü terimler ile yüklü özel alan çevirileri kadar zor olamayacağı düşünülür. Çocuk edebiyatı çevirisinde çevirmenin çeviri sürecinde uyarlamalar yapmasının genelde toplumda kabul görmesi ve çok sorgulanmaması, çocuk edebiyatı çevirisinin zor olmadığı düşüncesini pekiştirmiş, çocuk edebiyatı çevirmeninin mesleki statüsünün diğer metin türü çevirmenlerine göre daha düşük görülmesine yol açmıştır (O'Connell, 2006, s. 19-20). Oysa yukarıda *2. Çocuk Tiyatrosu Çevirisi* bölümünde değinildiği gibi, çocuk edebiyatı çevirilerinin de kendine özgü zorlukları bulunmaktadır.

Bu makalenin konusunu oluşturan *Özgürlük Yarışı* çocuk tiyatro oyunu olarak yazıldığı için dili çok sade ve akıcıdır. Bununla birlikte çevirmeni çeviri sürecinde aşağıda sözü edilecek çeşitli "çeviri sorunları" ile karşılaşmıştır. "Çeviri sorunları", Nord'un tanımına göre, çevirmenin belirli bir amaç doğrultusunda bir kaynak metni bir erek dil ve kültüre aktarırken çözmesi gereken her tür sorundur. "Çeviri sorunları" nesnel olarak tespit edilebilir ve ilgili çevirmenin dil ya da çeviri edincine ve çeviri tecrübesine bağlı değildir, yani öznel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Nord'a göre çeviri edincine sahip profesyonel bir çevirmen hangi çeviri sorununun hangi "çeviri tekniği" ile çözülebileceğini bilir (2011, S. 117-120).

"Çeviri tekniği" ya da "çeviri işlemi" (Alm. *Übersetzungstechniken*, *Übersetzungsverfahren*, *Übersetzungsprozedure*, *Transferprozeduren*; İng. *translation techniques*, *translation procedures*) çeviribilimde genel olarak, çevirmenin "çeviri yöntemini" (Alm. *Übersetzungsmethode;* İng. *translation method)* belirledikten sonra hedeflenen çeviri amacına ulaşmak için kaynak metindeki ögeleri (çevirinin küçük birimleri bazında) erek kültürde biçimlendirirken kullanabileceği ve aşağıda örnek olarak sıralanan tüm araçları ifade eder (Berk, 2005; Henschelmann, 2004; Schreiber, 1999):

- "Açımlama" (Alm. *Paraphrasierung*; İng. *paraphrase*): Kaynak metindeki bir sözcük/ifadenin çeviride daha anlaşılır hale gelmesi için erek metinde daha geniş bir biçimde yeniden yazılması.
- "Açıklamalar" (Alm. *Erläuterungen*; İng. *explications*): Çeviride kaynak metinde yer alan bir öge ile ilişkin açıklamaların yapılması (dipnot, yazarın önsözü vb.).
- "Değiştirim" (Alm. *Substitution*; İng. *substitution*): Kaynak metinde yer alan bir sözcük/ifadenin yerini erek metinde başka bir sözcük/ifadenin alması.
- "Genişletme/Daraltma" (Alm. *Erweiterung*/*Reduktion*; İng. *amplification*/*reduction*): Erek metinde sözcük sayılarının ya da açıklamaların artırılması/eksiltilmesi.
- "Ödünçleme" (Alm. *Entlehnung*; İng. *borrowing*): Kaynak kültürdeki bir sözcüğün/ifadenin erek dilde yazıldığı ya da söylendiği gibi yazılması (örn. Alm. *Autobahn* - Tr. otoban).

• “Öyküntü” (Alm. *Lehnübersetzung*; İng. *loan translation*): Kaynak kültürdeki sözcüğün/ifadenin erek dilde sözcüğü sözcüğüne ve sırası bozulmadan çevrilerek aktarılması (örn. İng. *skyscraper* - Tr. gökdelen).
• “Sözcüğü sözcüğüne çeviri” (Alm. *Wörtliche Übersetzung*; İng. *literal translation*): Kaynak metnin biçimsel özelliklerine bağlı kalınarak genellikle erek dilin dilbilgisine uygun çevrilerek aktarılması.
• “Telafi” (Alm. *Kompensation*; İng. *compensation*): Erek metinde kaybolan bir sözcük/ifadenin erek metnin başka bir yerinde telafi edilmesi.
• “Uyarlama” (Alm. *Adaptation*; İng. *uyarlama*): Erek metinde sözcük seçiminde ya da ifade biçiminde erek kültürün beklenti ya da normlarını dikkate alarak sözcük seçiminde ya da ifadede değişiklik yapılması.

Özgürlük Yarışı’nın çevirisinde ortaya çıkan bazı çeviri sorunları ve bulunan çözüm yollarına geçmeden önce, örnekler bölümünde yer alacak kaynak metin ile ilgili bir not düşmek gerekmektedir. Yukarıda *4.2. Özgürlük Yarışı’nın Almanca çevirisinin yayınlanma süreci*’nin anlatıldığı bölümde belirtildiği gibi, *Özgürlük Yarışı*’nın Almanca çevirisi, eser henüz Esin yayınevinde basım aşamasındayken yapılmaya başlanmıştır. Çevirmen bu nedenle çeviri için Hasan Erkek’in kendisine verdiği bir fotokopi dosyasını kaynak metin olarak kullanmıştır. Almanca çevirinin Frieling yayınevinde yayınlanacağı belli olduktan sonra, çevirmen elindeki çeviriyi tekrar gözden geçirmiştir ancak o dönem yazarın elinde kitabın basılı halinden çevirmene verebilecek fazla bir sayı olmadığı için, çevirmen yine elinde bulunan aynı dosyayı kaynak metin olarak kullanmıştır. Çevirmen bu çalışmanın inceleme bölümü için örnek kesitleri seçerken, makale okurlarının ilgili yerleri görebilmeleri için, yazarın kendisine bir süre önce verdiği Esin yayınevinde yayınlanan ve *Özgürlük Yarışı*’nın yer aldığı *Sahne Çocuk Oyunları 1* (Erkek, 2004) kitabını kullanmaya karar verdiğinde, kendisinin çeviri için kullandığı kaynak metin ile kitapta yer alan kaynak metin arasında bazı farklar bulunduğunu fark etmiş ve bu sorunu oyununun yazarı ile paylaşmıştır. Erkek, kitapta yer alan bu değişikliklerin basım sürecinde yayıncı tarafından yapılmış olabileceğini belirtmiştir (Kişisel görüşme, t.y.). Yayıncının yapmış olduğu bu değişiklikler metnin bütünlüğünü etkileyecek düzeyde olmasa da çeviribilim açısından önemli bir konu olarak görülmektedir. *Der Wettstreit um die Freiheit* (Erkek, 2007) kitabında çeviri için kullanılan kaynak metin belirtilmediği için, kaynak metin olarak Esin yayınevindeki baskının kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Böyle bir varsayıma dayanan bir çeviribilim incelemesinde kaynak ve erek metin arasında bulunan bazı farklar, araştırmada soru işareti oluşturabilecektir. Örneğin, çevirmenin elinde bulunan kaynak metinden farklı olarak yayınlanan oyunun “Kişiler” bölümünde Bilge Prens’in “(Büyük Prens)” ve Küçük Prens’in “(Kahraman Prens)” olduğu açıklaması parantez içinde eklenmiştir. Aynı sayfada çevirmenin elindeki kaynak metinde “serttir” diye tanıtılan 3.Asker kitapta “sinirlidir”, “tembeldir” diye tanıtılan 4.Asker “hantaldır” ve “sinirlidir” diye tanıtılan 6.Asker “duygusuzdur” diye karakterize edilmiş ve bu özellikleri anılan askerlerin yer aldığı sahnelere de yansıdığı için ilgili yerlerde metinde değişiklikler yapılmıştır (Erkek, 2004, s. 74, s. 92-94 ve s. 98). Ayrıca 2. Asker’in yarışmasında anlatılan sahnede de farklar olduğu görülmektedir (Erkek, 2004, s. 90-92). Kaynak metinler arasında ayrıca başka farkların olup olmadığı, ilgili metinler makale yazarı ve çevirmen (Z. G.) tarafından bu çalışma kapsamında sözcüğü sözcüğüne karşılaştırılmadığı için bilinmemektedir. Sözü edilen örnek olay, yayınlanan çevirilerde çeviri için kullanılan kaynak metnin çeviri eser okurunun kolaylıkla görebileceği bir

şekilde açıklanmasının önemini ortaya koymaktadır. Yayınlanan çevirilerde kullanılan kaynak metnin, Genette'in (2014, s. 22) "yayıncının çevre metni" (Alm. *verlegischer Peritext*) olarak adlandırdığı, asıl metnin dışında kalan ve yayıncının sorumluluğunda olan kitabın künyesi ya da çevirmenin ön ya da son sözü gibi bir yerinde belirtilmemesi, özellikle çeviribilim araştırmalarında önemli bir yer alan çeviri eleştirisi çalışmalarında bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır ve ilgili çevirmene bizzat ulaşılabilen durumlarda bile çok zor çözülmektedir ya da hiç çözülememektedir (Gülmüş, 2017, s. 356; 2018, s. 84-86). *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinde kullanılan kaynak metin bilgilerinin *Der Wettstreit um die Freiheit*'ın (2007) "çevre metninde" yer almaması iki nedenden kaynaklanmıştır. 1.) Çevirmen elindeki kaynak metin dosyası ile Esin yayınevindeki çıkan baskı (Erkek, 2004) arasında, oyun yazarı Erkek'in de (konuya çeviribilim açısından bakmadığı için) bu konuda bir paylaşımda bulunmadığı için, kitabın basım sürecinde yayıncı tarafından değişiklikler yapılmış olabileceğini, dolaysıyla metinler arasında bir fark oluşmuş olabileceğini düşünememiştir. 2.) Çeviri yayınlarında kullanılan kaynak metin ile ilgili bilgiler gerek ülkemizde gerek Almanya'da bazı istisnalar dışında çeviri kitaplarda yer almamaktadır.

Bu çalışmada ele alınan çevirinin kaynak metin kullanımı ile ilgili bir sorun bulunsa da aşağıdaki çeviri örneklerinde, makale okurlarının ele alınan kesitleri görebilmeleri için genelde kaynak metin olarak Esin yayınevindeki baskı (Erkek, 2004) kullanılacaktır. Örneklerin çoğu, çevirmenin kullandığı kaynak metin ile kitap arasında fark bulunmayan bölümlerden seçilecektir. Anılan kaynak metinlerin arasında az bir fark olması durumunda ilgili yerde dipnotta açıklaması yapılacaktır. Bununla birlikte *Özgürlük Yarışı*'nın basım sürecinde yayıncı tarafından yapılan değişiklikler nedeniyle yayınlanmayan bazı kesitlerde bu çalışma için önemli görülen çeviri örnekleri bulunmaktadır. Okuyucuların söz konusu bu çevirileri de görebilmesi için bir örnekte (Bkz. Örnek 8) çevirmenin kullandığı kaynak metin, "*Özgürlük Yarışı'*nın çevirisinde kullanılan KM" şeklinde gösterilecektir.

4.4.1. Özel isimler

Birçok edebi eserde görüldüğü gibi, kurmaca metin yazarları edebi karakterlere isim belirlerken ilgili karakterlerin birtakım kişisel özelliklerine de gönderme yapmaktadır. Bu nedenle edebi eserlerde yer alan kişi isimleri sadece söz konusu karakterlerin tanımlanması için değil, aynı zamanda karakterizasyon için de yazar tarafından sıkça kullanılan bir söz-sanatsal araç olmaktadır. İşte bu nedenle kurmaca metinlerin karakter adlandırması sadece edebiyat bilimcilerin araştırmalarında değil, edebi çeviriyi ele alan çeviribilimcilerin de araştırmalarında ele alınmaktadır. Kurmaca karakterlerin isimleri ve genel olarak edebi eserlerde yer alan özel isimlerin çevirisi ile ilgili ortaya çıkan çeşitli çeviri sorunlarını ve önerilen çözüm yollarını (Kelletat, 1999; Newmark, 2004) bu makalede ayrıntılı ele almak mümkün değildir. Konuyu *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisini yapan çevirmenin gözünden, *Özgürlük Yarışı*'nda yer alan karakter isimlerinin ve yer adlarının ne şekilde Almancaya aktarıldığıyla sınırlamakta fayda vardır. Birçok çocuk edebiyatı eserinde olduğu gibi *Özgürlük Yarışı*'nda da karakter isimlerinin, oyun yazarı Hasan Erkek tarafından ilgili karakterlerin karakterizasyonu için özenle seçildiği göze çarpmaktadır. Söz konusu bu tür isimlerin yarattığı çağrışımların erek dil alıcıları tarafından da algılanabilmesi için çocuk edebiyatı çevirilerinde ilgili isimler erek dile sözcüğü

sözcüğüne çevrilebilmektir. *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirişinde, "Kişiler" sayfasında sıralanan ve oyunda yer alan tüm kişi isimleri Almancaya çevrilmiştir (Örnek 1)[6]:

(Erkek, 2004, s. 74)	(Erkek, 2007, s. 5)
BİLGE PRENS	PRINZ WEISHEIT
KÜÇÜK PRENS	PRINZ KLEIN
KRAL	KÖNIG
KRALİÇE	KÖNIGIN
VEZİR	WESIR
KOMUTAN	KOMMANDANT
1.ASKER	1. SOLDAT
2.ASKER	2. SOLDAT
3.ASKER	3. SOLDAT
4.ASKER	4. SOLDAT
5.ASKER	5. SOLDAT
6.ASKER	6. SOLDAT
7.ASKER	7. SOLDAT
8.ASKER	8. SOLDAT
BARIŞ ÜLKESİ YURTTAŞLARI	BÜRGER DES FRIEDENSREICHES
MUHAFIZLARI	WÄRTER DES FRIEDENSREICHES
ÇOCUKLAR	KINDER

Özgürlük Yarışı'nda karakter isimleri gibi ülke isimleri de oyun yazarı tarafından ilgili ülkelerin öne çıkan özelliklerine göre özenle seçilmiş olduğu için söz konusu bu ülke isimlerinin Almancaya sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi çevirmence uygun görülmüştür (Örnek 2)[7]:

(Erkek, 2004, s. 74)	(Erkek, 2007, s. 5)
Barış Ülke	Friedensreich
Savaş Ülkesi	Kriegsreich

4.4.2. Dilsel oyunlar

Çocuk edebiyatı çevirisinde sıkça ortaya çıkan bir çeviri sorunu, çocukların eğitimini bir şekilde desteklediği ve çocukların edebiyatı sevmesini sağladığı için çocuk edebiyatında sıkça yer alan bilmece, tekerleme vb. çeşitli "dilsel oyunlar"da rastlanmaktadır. Bu çalışmada sözcük bazında yapılan dilsel oyunlar ele alınsa da makalede "sözcük/kelime oyunu" yerine "dilsel oyun" kavramı kullanılacaktır. Çünkü her ne kadar "sözcük oyunu" (Alm. *Wortspiel*; İng.: *pun, word play, play on words;* Fr.: *jeu de mots*) kavramının tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda literatürde bir hemfikirlik bulunmasa da (Delabastita, 1999; 2004), "sözcük oyunu"nun anlam sınırları "dilsel oyuna" göre daha dardır. "Sözcük/kelime oyunu" kavramı bir sözcüğün çokanlamlılığından oluşan ya da ayrı anlamlara sahip, ses ve biçimi benzer ya da aynı olan iki ya da daha fazla sözcüğün genelde beklenmedik bir anda ya da şekilde

[6] Örnek 1'deki alıntıda sadece kişi isimlerinin çeviri yöntemi önemli görüldüğü için, isimlerin yanında yer alan açıklamalar gösterilmemiştir.

[7] Örnek 2'deki alıntıda sadece ülke isimlerinin çeviri yöntemi önemli görüldüğü için, isimlerin geçtiği cümle tam olarak gösterilmemiştir.

bir arada kullanılışından kaynaklanan ve sözcüklerle yapılan bir dilsel oyunu ifade etmektedir (Delabastita, 1999; 2004; Püsküllüoğlu, 2008). *Özgürlük Yarışı*'nda yer alan ve sözcüklerle yapılan çeşitli dil oyunları bu tanımın dışında kaldığı için çalışmada dilin çeşitli birim, biçim ve anlamlarının kullanılarak yapıldığı her çeşit oyun için "dilsel oyun" (Alm. *Sprachspiel)* kavramı kullanılacaktır (Koller, 2011, s. 261-269). Dilsel oyunların çeviri zorluğu diller arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Çeviribilim açısından, dilsel oyunların çevirisinde anlamsal ve biçimsel eşdeğer karşılığının bulma gerekliliği, ilgili dilsel oyunun yer aldığı metin türüne ve ilgili oyunun metin bütünlüğü içinde taşıdığı önemine ve işlevine bağlıdır. Bu nedenle de bir dilsel oyunun hangi yönteme göre çevrilmesi gerektiği sorusuna tek bir çözüm yolu gösterilememektedir. Dilsel oyunların çevirisinin özellikle edebi eserlerde çevirmeni büyük bir çeviri sorunu ile karşı karşıya bıraktığı bilinmektedir. Bu sorun, edebi eserlerde dilsel oyunların metin bağlamında önemli bir biçem-estetik yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak edebi eser çevirmeninden dilsel oyunların çevirisinde olabildiğince "biçimsel-estetik eşdeğerliği" (Alm. *formal-ästhetische Äquivalenz*) bulması, bulamadığı durumlarda, ki bu sorun çoğu zaman ortaya çıkmaktadır, dilsel oyunların çevirisinde "telafi yöntemleri"nden (Alm. *Kompensatorische Verfahren*) yararlanması beklenmektedir (Koller, 2011, s. 255 ve 265-277). Metin türü açısından bakıldığında, dilsel oyunların çevirisi, çocuk edebiyatı çevirisinde hedeflenen okur kitlelerinin farklı özellikleri nedeniyle, yetişkin edebi eserlerindekilere göre göreceli olarak genelde daha kolay olmakla birlikte çevirmenin aynı derecede yaratıcı olmasını gerektirmektedir.

Çocuk edebiyatı tiyatro çevirisinde, tüm metin türlerinde olduğu gibi, çevirmenin öncelikle dilsel oyunun ilgili eser içindeki işlevini saptaması ve bir sonraki adımda bu işlevin erek kültürde de sağlanması için uygun bir çeviri tekniği seçmesi gerekmektedir. Dilsel oyunların çevirisinde çeviri yöntemi ve çeviri için kullanabilecek teknikler açısından herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Önemli olan, kaynak metinde yer alan dilsel oyunun ilgili sahnedeki işlevini ve oyunun "işleyiş mekanizmasını" (Zimmer, 1981, s. 31) anlayıp, dilsel oyunu erek dile uyarlayarak erek kültüre aktarmaktadır, örneğin *Özgürlük Yarışı*'nda yer alan aşağıdaki iki dilsel oyunun çevirisinde görüldüğü gibi.

Barış Ülkesi yöneticilerine bir bulmaca soran saldırgan Savaş Ülkesi askerleri, bulmaca olarak "'B' harfiyle başlayan kelimelerle, anlamlı bir cümle" (Erkek, 2004, s. 81) kurulmasını talep ediyor ve bilmecenin doğru yanıtlanmadığını öne sürerek Barış Ülkesi'ne saldırıyor. Bu iddianın doğru olmadığını söyleyen Bilge Prens kurdukları cümleyi ezbere okuyor (Örnek 3):

(Erkek, 2004, s. 81)[8]	(Erkek, 2007, s. 13)
BİLGE PRENS - […] "Bodur bitkilerin boyverdiği bu bataklığa bata bata, buzları boza boza balı boleyleyen biz barışseverler bayramlaşırken bazı boyalı başlı boşboğaz barbarlar bayat balık bakışlarıyla baygın baygın bakarak bağlarımıza bahçelerimize basarak barışı baltalayan bulunmaz bulmacaları bilinmez bilmeceleriyle bile bile başımıza bela buldular."	PRINZ WEISHEIT […] Für Frieden, Freiheit, Fortuna, Freundschaft führen Friedensengel Friedensgespräche, feiern fünfhundert Friedenslieber furchtlos feudale, fidele, freundschaftliche, folkloristische, freudige, frohlockende, fröhlich frohgestimmte Feste, folglich fühlen fremde, feige, friedensfeindliche, faule, freche fünfunddreißig fragwürdige Friedensgegner Furcht, fliehen fuchsteufelswild freiwillig fort, führen fortwährend furchterregende Feindesreden.

İstenilen cümledeki tüm sözcüklerin "B" harfi ile başlaması bir tesadüf değildir. "B" harfi tiyatro oyununun bütünlüğü açısından önemli olan "barış" sözcüğüne bir gönderme yapmaktadır. "Barış" sözcüğünün Almanca karşılığı "Frieden" olduğu için, Bilge Prens'in Almancada "F" harfleri ile başlayan, kendi tarafını barışçıl, karşı tarafı saldırgan olarak niteleyen sözcükler kullanması önemlidir. Dolaysıyla çevirmenin yukarıdaki bulmacada bulmacanın "aliterasyon" (Püsküllüoğlu, 2008, s. 14) diye tanımlanan dilsel özelliğini aktarabilmesi ancak uyarlama tekniğine başvurması ile mümkün olmaktadır. Bir sonraki paragrafta Savaş Ülkesi Komutanı, istenilen cümlenin 40 sözcükten değil, bir sıfır unutulduğu için aslında 400 sözcükten oluşması gerektiğini iddia ediyor. Çevirmenin, Komutan'ın bu sonraki ifadesini dikkate alarak, çevrilen yukarıdaki cümlenin kaynak metindeki gibi tam 40 sözcükten oluştuğuna dikkat etmesi önemlidir. Aksi takdirde Bilge Prens'in "Biz de kurduk işte" (Erkek, 2004, s. 81) cümlesi doğru olmayacaktır.

Bir başka sahnede Savaş Ülkesi Komutanı'nı oyalamaya çabalayan Bilge Prens, 8.Asker'e şöyle bir oyun önerir: "İkimiz sırasıyla tersten de okunduğunda anlamı değişmeyecek olan kelimeler bulalım. Bir sen, bir ben, bir sen… Kim bulmazsa o yarışmayı kaybeder" (Erkek, 2004, s. 103) (Örnek 4):

(Erkek, 2004, s. 104-105)[9]	(Erkek, 2007, s. 37-39)
BİLGE PRENS - Peki başlıyorum. ANA	PRINZ WEISHEIT Okay, ich fange an. **UHU.**
8.ASKER- KÜTÜK	8. SOLDAT **BUB.**
BİLGE PRENS- MUM	PRINZ WEISHEIT **LAGERREGAL.**
8.ASKER- KÜLLÜK	8. SOLDAT **NENNEN.**
BİLGE PRENS- KAZAK	PRINZ WEISHEIT **NEBEN.**
8.ASKER - KULLUK	8. SOLDAT **REITTIER.**
BİLGE PRENS - NEDEN	PRINZ WEISHEIT **TAT.**

[8] Çevirmenin kullandığı kaynak metinde bulmaca tırnak içerisine alınmamış ve kalın harflerle yazılmıştır.
[9] Çevirmenin kullandığı kaynak metinde oyunda doğru bulunan sözcükler kalın harflerle yazılmıştır.

8.ASKER - İRİ
BİLGE PRENS - KEK
8.ASKER - İKİ
BİLGE PRENS - NİÇİN
8.ASKER - KIRIK
BİLGE PRENS - İYİ
8.ASKER - YAY
BİLGE PRENS - ATA
8.ASKER - YAPAY
BİLGE PRENS - SES
8.ASKER - KISIK
BİLGE PRENS - AYA
8.ASKER - ARA
BİLGE PRENS - SİS
8.ASKER - SAVAŞ
BİLGE PRENS - Savaş olmaz, çünkü "S" ile başlayıp "Ş" ile bitiyor. Tersten okunduğunda ŞAVAS olur.
8.ASKER - PARA
BİLGE PRENS - Para da olmaz para tersten okunduğunda ARAP olur.
8.ASKER - ORDU
BİLGE PRENS - Ordu da olmaz çünkü başında "O" var sonu ise "U" ile bitiyor. Tersten okunduğunda URDO olur.
8.ASKER - ASKER
BİLGE PRENS - Yanlış.
8.ASKER - KOMUTAN
BİLGE PRENS - O da yanlış. Yarışmayı kaybettin.

8. SOLDAT **NUN.**
PRINZ WEISHEIT **RADAR.**
8. SOLDAT **NEFFEN.**
PRINZ WEISHEIT **RENNER.**
8. SOLDAT **GAG.**
PRINZ WEISHEIT **RELIEFPFEILER.**
8. SOLDAT **BOB.**
PRINZ WEISHEIT **GRASSARG.**
8. SOLDAT **MARKTKRAM.**
PRINZ WEISHEIT **ANNA.**
8. SOLDAT **POP.**
PRINZ WEISHEIT **NUN.**
8. SOLDAT **RAR.**
PRINZ WEISHEIT **RENTNER.**
8. SOLDAT **TOR.**
PRINZ WEISHEIT TOR ist falsch. Das Wort fängt mit einem "T" an und endet mit einem "R". Liest man es rückwärts, heißt es ROT.
8. SOLDAT REGAL.
PRINZ WEISHEIT Regal geht auch nicht. Liest man es rückwärts, kommt LAGER heraus.
8. SOLDAT OMA
PRINZ WEISHEIT Oma geht auch nicht, denn das Wort fängt mit einem "O" an und endet mit einem "A". Liest man es rückwärts, heißt es AMO.
8. SOLDAT SOLDAT.
PRINZ WEISHEIT Falsch.
8. SOLDAT KOMMANDANT.
PRINZ WEISHEIT Auch das ist falsch. Du hast das Wettspiel verloren.

Bilge Prens'in önerdiği ve "palindrom" (Alm. *Palindrom*) diye adlandırılan dilsel oyunun Almancada da aynı şekilde anlamlı bir şekilde oynanabilmesi için, yarışmacıların buldukları sözcüklerin Almancada da kaynak metindeki dilsel özelliklere sahip, yani tersten okunduğunda da aynı olması gerekmektedir. Kaynak metindeki sözcüklerin sözcüğü sözcüğüne çevirisi Almancada bu özelliğe sahip olmadığı için, çevirmen yukarıda gösterilen sahnede çeviride sözcüklerin Almanca karşılığı olarak yarışmacıların yarışma başarı durumuna uygun sözcükler seçmiştir. Bir başka deyişle, çevirmen, dilsel oyunun mekanizmasını aktarabilmek için sözcüklerin anlamını ikinci derecede önemli görmüştür. Örneğin, Bilge Prens'in Türkçede, "Savaş olmaz, çünkü 'S' ile başlayıp 'Ş' ile bitiyor. Tersten okunduğunda ŞAVAS olur." cümlesindeki "savaş" sözcüğü Almancada zorunlu olarak ancak bir uyarlama ile

oluşturulabilmiştir: "TOR ist falsch. Das Wort fängt mit einem "T" an und endet mit einem "R". Liest man es rückwärts, heißt es ROT." Söz konusu bu yanıtta geçen "savaş" sözcüğü yerine çeviride sözcüğün Almanca anlamsal karşılığı olan "Krieg" değil de "kale/bahçe kapısı" ve/veya sporda "kale" ve "gol" anlamına gelen "Tor" sözcüğünün kullanılması, şüphesiz tiyatro oyunun bütünlüğü açısından önemli olan barış konusu için anlamsal bir kayıp anlamına gelmektedir. Oysa ilgili cümledeki "Savaş olmaz" cümlesi adeta oyunun sloganı niteliğindedir. Ancak çevirmen bu dilsel oyunda da, Örnek 3'te sözü edilen bilmecede olduğu gibi, yarışmanın mantıklı ve anlamlı olabilmesi için, çeviride oluşan söz konusu bu kaybı göz önüne almak zorunda kalmıştır.

4.4.3. Şarkılar

Birçok çocuk tiyatro oyununda olduğu gibi *Özgürlük Yarışı*'nda da çok sayıda şarkı yer almaktadır. Şarkı dizeleri genelde uyaklı olduğu için, çevirmenlerden kaynak metinde yer alan şarkının uyak düzenini erek dile aynı biçimde aktarması beklenir. Ancak çevirmenin bu beklentiyi karşılaması, diller arasındaki farklar nedeniyle çoğu zaman mümkün değildir ve bu nedenle de şarkıların çevirisi çeviribilimde bir çeviri sorunu olarak tanımlanmaktadır (Dürr, 2004). Çevirmenin şarkı çevirisinde de, yukarıda ele alınan dilsel oyunlarında olduğu gibi (bkz. Örnek 3 ve 4), ilgili şarkının metin bütünlüğü içindeki önemine bakıp şarkının metinde yer alan işlevine göre çeviri yöntemini belirlemesi gerekmektedir. *Özgürlük Yarışı*'nda yer alan danslı şarkıların sözleri metin bütünlüğü açısından önemli olduğu için, çevirmen şarkı çevirilerinde sözcük seçiminde biçimsel eşdeğerlikten çok anlamsal eşdeğerliği önemli görmüştür, örneğin aşağıdaki şarkıda görüldüğü gibi (Örnek 5):

(Erkek, 2004, s. 79)	(Erkek, 2007, s. 11)
Barış, sonsuza kadar barış	Frieden, Frieden ohne Ende.
İçimiz dostlukla dolu.	Wir sind voller Freundschaft.
Savaş uzak olsun bizden	Der Krieg soll uns fern bleiben.
Budur mutluluğun yolu…	Dies ist der Weg zum Glück …

Özgürlük Yarışı'ndaki şarkıları kitap baskısı için anlamsal çeviri yaparak Almancaya aktaran çevirmen, *Der Wettstreit um die Freiheit*'ın oyunlaştırılacağı zaman tekrar gözden geçirileceğini düşünmüştür. Bir başka deyişle, *Der Wettstreit um die Freiheit*'i sahneye koyan dramaturgun, kitap çevirisindeki şarkıların anlamanı koruyarak şarkı sözlerinde oyunda kullanılacak ritim ve melodiye göre uyarlamalar yapması beklenmektedir.

4.4.4. Kalıp ifadeler

Günlük konuşma dilinde ve hemen hemen her metin türünde yer alan ve genelde anlatıma akıcılık katmak ya da anlatımı renklendirmek ve kuvvetlendirmek için kullanılan deyim ve atasözleri gibi kalıp ifadeler, kullanılan dil ve kültüre çok bağlı olduğu ve bu nedenle bir dil ve kültürden başka bir dil ve kültüre çoğu kez doğrudan aktarılamayacağı için çeviri sürecinde bir çeviri sorunu oluşturmaktadır (Korhonen, 2004). Kalıp ifadeler başka bir dil ve kültüre aktarılırken, Levý'nin de belirttiği gibi, erek dilde anlamsal değiştirim yapılır. Levý'ye göre, önerilen bu yöntemin dışında tutulması gereken tek grup yazarın söz-sanatsal anlatım özelliğini yansıtan ve eserde temel ya da önemli bir yapı taşı oluşturan kalıp ifadeleridir (1969, s. 103). *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinde çevirmen, oyunda yer alan kalıp ifadeleri,

olabildiğince Levý'nin önerileri doğrultunda yerelleştirme tekniğini kullanarak, kaynak metinde yer alan kalıp ifadeleri erek dil ve kültürde çocukların da bildiği ve anlayabileceği ifadeler ile değiştirmeye çalışmıştır.

Pek sık olmamakla birlikte, bazı kalıp ifadeler kaynak ve erek dilde hemen hemen aynı sözel ifadelerden oluşmaktadır. Örneğin, *Özgürlük Yarışı*'ında yer alan "süt dökmüş kedi gibi olmak" deyimi Almancada da bulunmaktadır. Bu durumlarda çevirmenin erek dilde var olan ve kaynak metindeki kalıp ifadeye anlam ve biçim olarak en yakın olan seçeneği tercih etmesi uygun görüldüğü için çevirmen *Der Wettstreit um die Freiheit*'ta "süt dökmüş kedi gibi" deyimi için Almancada bilinen ve eşdeğer deyim olarak kabul edilebilen "wie eine Katze, die die Milch verschüttet hat" ifadesini tercih etmiştir (Örnek 6):

(Erkek, 2004, s. 103)	(Erkek, 2007, s. 36)
KOMUTAN - […] *(Askerler yerlerine geçerler. Hepsi süt dökmüş kedi gibidir.)*	KOMMANDANT […] *(Die Soldaten nehmen ihre Plätze ein. Alle sind sich ihrer Schuld bewusst, wie eine Katze, die die Milch verschüttet hat.)*

Ancak kalıp ifadelerin çoğu, yukarıda belirtildiği gibi, dilden dile ve kültürden kültüre değiştiği için çevirmenin, Levý'nin önerdiği gibi, erek dil ve kültüre odaklanarak var olan başka seçenekleri değerlendirmesi gerekmektedir.

Der Wettstreit um die Freiheit'ta çevirmen örneğin deyim biçimdeki "oflaya puflaya" ikilemesi için Almanca çeviride aynı anlamı taşıyan "mit Ächzen und Stöhnen" deyimini kullanmıştır (Örnek 7):

(Erkek, 2004, s. 93)[10]	(Erkek, 2007, s. 27)
KOMUTAN - […] *(Sıradaki 4.Asker, şişman ve hantal bir askerdir. Oflaya puflaya sahneye gelir.)*	KOMMANDAT […] *(Der 4. Soldat ist ein fauler Kerl. Er tritt mit Ächzen und Stöhnen auf die Bühne. Es ist sehr lustlos.)*

Buna benzer bir örnek *Özgürlük Yarışı*'nın Esin Yayınevi'ndeki baskısında yer almayan ama *Özgürlük Yarışı*'nın çevirisinde kullanılan kaynak metinde (1. Bölüm, 1. Sahne) yer aldığı için *Der Wettstreit um die Freiheit'*ın kitap baskısında yer alan ve deyim ifadesi olarak kabul edilen "süklüm püklüm" ikilemesinin çevirisinde de görülmektedir. Çevirmen, "süklüm püklüm" ifadesi için Almanca çeviride aynı anlamı taşıyan "wie ein begossener Pudel" Almanca deyimini kullanmıştır (Örnek 8):

[10] Çevirmenin kullandığı kaynak metinde sıradaki 4. Asker, "tembel bir askerdir".

(*Özgürlük Yarışı'*nın çevirisinde kullanılan KM)	(Erkek, 2007, s. 25)
KOMUTAN - […] (2.Asker, süklüm püklüm yerine geçer. Sarayın avlusundakiler tezahürat yaparak Bilge Prens'i alkışlarlar.)	KOMMANDAT […] *(Der 2. Soldat kehrt wie ein begossener Pudel auf seinen Platz zurück. Die im Schloss Anwesenden applaudieren mit Jubelrufen Prinz Weisheit.)*

Bir başka örnekte çevirmen, Türkçedeki "bacak kadar" deyimini Almanca bir deyim ile aktaramadıysa da çeviride "bacak kadar" deyiminin yerine anlamsal karşılığı olan "Grünschnabel" ifadesini kullanmıştır (Örnek 9):

(Erkek, 2004, s. 87)	(Erkek, 2007, s. 19)
KOMUTAN - […] Şu bacak kadar ufaklık mı soru soracak. […]?	KOMMANDAT […] Wird dieser kleine Grünschnabel die Fragen stellen? […]!

Ancak kaynak metinde yer alan kalıp ifadeler için erek dilde her zaman eşdeğer ya da benzer bir kalıp ifade ya da bilinen başka bir ifade bulmak mümkün değildir. Bu durumda çevirmen, telafi tekniklerine başvurabilmektedir (Korhonen, 2004), örneğin *Özgürlük Yarışı*'nda yer alan aşağıdaki atasözünün Almanca çevirisinde görülebileceği gibi. Çevirmen burada "Akıl yaşta değil baştadır" deyimini sözcüğü sözcüğüne yakın bir biçimde çevirmiştir (Örnek 10):

(Erkek, 2004, s. 87)	(Erkek, 2007, s. 20)
BİLGE PRENS - Akıl yaşta değil baştadır.	PRINZ WEISHEIT Schlauheit hat nichts mit dem Alter, sondern mit dem Kopf zu tun!

Çevirmen yine aynı şekilde "Su uyur düşman uyumaz" deyimini de sözcüğü sözcüğüne Almancaya çevirmiştir (Örnek 11):

(Erkek, 2004, s. 100)[11]	(Erkek, 2007, s. 34)
BİLGE PRENS - Peki ikinci soru… "Su uyur düşman uyumaz" neden?	PRINZ WEISHEIT Na gut, dann stelle ich die zweite Frage… "Wasser ruht, nicht aber der Feind." Warum?

5. SONUÇ

Çeviri eleştirisi çalışmaları ve çeviri eğitimi için "dış yan metin" (*Epitext*) olarak yararlı olabileceği düşüncesiyle kaleme alınan bu çalışma, Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı* adlı çocuk sahne oyununun Almanca çevirisi *Der Wettstreit um die Freiheit*'ın çevrilmesinden yayınlanmasına kadar geçen süreci ve ortaya çıkan çeşitli sorunları çevirmenin gözünden ele almıştır. Çalışma, özetle şunları göstermiştir: 2003 yılında Almanca çevirisi yapılan *Özgürlük Yarışı*'nın yayınlanması dört yıl sürmüştür. Eserin yayınlanmasının oldukça uzun sürmesinin nedenlerinden biri, yaygın uygulamanın aksine, çevirinin herhangi bir yayıneviyle anlaşma

[11] Çevirmenin kullandığı kaynak metinde tırnak içindeki deyim kalın harflerle yazılmıştır.

yapılmadan, yazar ve çevirmenin kendi inisiyatifiyle yapılmış olmasıdır. Genelde çeviri yayınlarında daha az tavsiye edilen bu yol, yazar Hasan Erkek'in çevirinin yapıldığı dönemde henüz bugünkü kadar tanınmış olmaması nedeniyle seçilmiştir. Ancak çevirinin Almanya'daki yayınevleri tarafınca reddedilmesinin temel nedeninin büyük olasılıkla Türk edebiyatının Almanya'da çeşitli nedenlerle pek de yüksek bir statüye sahip olmamasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kültür ve Turizm Bakanlığının TEDA Projesi, *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisinin Almanya'da yayınlanması için bir olanak sağlamıştır. Ayrıca, örneğin Frankfurt Kitap Fuarı'nda görüldüğü gibi, TEDA desteğinin yazara, çeviriye ve çevirmene belli bir prestij de kazandırmış olduğu söylenebilir. Hasan Erkek'in *Özgürlük Yarışı*'ndan sonra çok sayıda başka eserinin çevirilerinin de TEDA desteği ile yayınlanmasının, yazarın ününe ne ölçüde katkıda bulunduğu ayrıca değerlendirilmesi gereken bir sorudur. *Özgürlük Yarışı* çevirisinin pek yüksek satış rakamlarına ulaşamaması, benzer durum Almanya'da yayınlanan birçok başka Türk edebiyatı çevirisinde de yaşandığı için, doğrudan çeviri esere bağlanacak öznel bir durum olarak görülmemektedir. Bu bağlamda elbette *Özgürlük Yarışı*'nın bir çocuk oyunu olması da özel bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, çeviri eserlerin satış rakamlarını değerlendirirken ilgili metin türünü bir parametre olarak dahil etmek önemlidir. *Özgürlük Yarışı*'nın çevirisinin niteliğini ele alacak bir çeviri eleştirisi çalışmasında, *Der Wettstreit um die Freiheit*'ın hangi kaynak metne dayandığının çevirinin "iç yan metninde" (*Peritext*) belirtilmemesi ve bu nedenle ilgili araştırmacı için görünür olmaması önemli bir sorun oluşturacaktır. *Der Wettstreit um die Freiheit*'ın bir "dış yan metni" (*Epitext*) olarak tasarlanan ve kullanılan kaynak metin hakkında bilgi içeren bu çalışmanın ilgili araştırmacı için yararlı olabileceği düşünülmektedir. Çevirmenin gözünden *Özgürlük Yarışı*'nın Almanca çevirisi sürecinde ortaya çıkan çeviri sorunları ve bulunan çözümlere bakıldığında, *Özgürlük Yarışı*'nda genel olarak çok büyük çeviri sorunları oluşturacak kesitlerin bulunmadığı görülmektedir. Çalışmada yer alan örneklerde gösterildiği gibi çevirmen, çeviri sürecinde karşılaştığı sorunları çeviribilim alanında önerilen çeviri tekniklerini ve yaratıcılığını kullanarak çözmeye çalışmıştır. Başka bir çeviribilim çalışmasında bu çözümler daha geniş bir şekilde değerlendirilebilir ve *Der Wettstreit um die Freiheit* farklı bir bakış açısıyla ele alınabilir.

KAYNAKÇA:

Arend, I. (2011, 27 Ocak). Zum Abschluss der "Türkischen Bibliothek" im Unionsverlag. *www.deutschlandfunk.de*. Erişim adresi: https://www.deutschlandfunk.de/zum-abschluss-der-tuerkischen-bibliothek-im-unionsverlag.700.de.html?dram:article_id=84927

Autoren (A-Z). (t.y.). Erişim adresi (30 Mart 2023): https://frieling.de/Autoren/Erkek,-Hasan

Baker, M. & Saldanha, G. (Ed.). (2011). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2. bs.). London, New York: Routledge

Bassnett, S. (2002). *Translation Studies* (3. bs.). London, New York: Routledge.

Berk, Ö. (2005). *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Termimcesi.* İstanbul: Multilingual.

Buttanrı, M. (2019). *35. Sanat Yıllında Hasan Erkek. Sanat Yaşamı ve Tüm Eserleriyle.* İstanbul: Opus Yayınları.

Carbe, M. (2001, 10 Kasım). Blind für den Brückenkopf? *Beilage "Literatur und Kunst". Neue Zürcher Zeitung*. Erişim adresi: https://www.nzz.ch/article7HGST-ld.187258

Çandağ, N. (2008). *Geschichten aus der Bağlar-Straße.* (Z. Gülmüş, Çev.) Berlin: Frieling Verlag.

Delabastita, D. (1999). Wortspiele (P. Kußmaul, Übers. aus dem Engl.). M. Snell-Hornby, H. G. Hönig, P. A. Kußmaul & P. A. Schmitt (Ed.), *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs., s. 285-288) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

Dikici, C. (2017). *Die Rezeption der türkischen Literatur im deutschen Sprachraum: Unter besonderer Berücksichtigung aktueller Übersetzungsvorhaben.* Frankfurt a. M.: Peter Lang.

Dürr, W. (2004). Wort und Musik: Liedtexte und Librette als Übersetzungsphänonem. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 1036-1047) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Erkek, H. (2004). Özgürlük Yarışı. *Sahne Oyunları 1* (s. 73-142) içinde. İstanbul: Esin Yayınevi.

Erkek, H. (2007). *Der Wettstreit um die Freiheit. Theaterstück für Kinder.* (Z. Gülmüş, Çev.) Berlin: Frieling Verlag.

Genette, G. (2014). *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches*. *Mit einem Vorwort von H. Weinrich. Aus dem Franz. von D. Hornig*. (5. bs.). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Glassen, E. (2011). Der Stellenwert der "Türkischen Bibliothek" im Gesamtkomplex der deutschen Übersetzungsliteratur aus dem Türkischen. Ş. Ozil, M. Hofmann & Y. Dayıcıoğlu-Yücel (Ed.), *Türkisch-deutscher Kulturkontakt und Kulturtransfer. Kontroversen und Lernprozesse* (s. 291-299) içinde. Göttingen: V&R unipress.

Greiner, N. & Jenkins, A. (2004a). Bühnensprache als Übersetzungsproblem. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 1008-1015) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Greiner, N. & Jenkins, A. (2004b). Sprachwissenschaftliche Aspekte der Theaterübersetzung. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 669-675) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Gülmüş, Z. (2017). Literarische Namen als Übersetzungsproblem. Eine übersetzungskritische Analyse zur deutschen Übersetzung von Ahmet Mithat Efendis Roman "Felâtun Bey İle Rakım Efendi". *Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12*(15), 345-366. doi:10.7827/TurkishStudies.11734

Gülmüş, Z. (2018). *Übersetzungsverfahren beim literarischen Übersetzen. Ahmet Hamdi Tanpınars Roman "Das Uhrenstellinstitut".* Berlin: Frank & Timme.

Henschelmann, K. (2004). Übersetzungsverfahren. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung - Translation - Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 388-406) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Hızlan, D. (2008, 9 Temmuz). TEDA: Türk edebiyatı dünya dillerinde. *Hurriyet.com.tr*. Erişim adresi: https://www.hurriyet.com.tr/teda-turk-edebiyati-dunya-dillerinde-9390102

Hızlan, D. (2017, 26 Ekim). Edebiyatımızın yurtdışına açılması. *Hurriyet.com.tr*. Erişim adresi: http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dogan-hizlan/edebiyatimizin-yurtdisina-acilmasi-40622819

House, J. (2004). Linguistic aspects of the translation of children's book. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 683-697) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Kappert, P. (1991). Vom Übersetzen türkischer Literatur ins Deutsche. Tendenzen und Auswahl. I. Baldauf, K. Kreiser & S. Tezcan (Ed.), *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3.-6. Juli 1987* (s. 213-233) içinde. Wiesbaden: Harrassowitz.

Kelletat, A. F. (1999). Eigennamen. M. Snell-Hornby, H. G. Hönig, P. Kußmaul, & P. A. Schmitt (Ed.), *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs., s. 297-298) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

Kittel, H., Frank , A., Greiner, N., Hermans, T., Koller, W., Lambert, J., . . . Lambert, J. (Ed.). (2004). *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung.* Berlin/New York: De Gruyter.

Koller, W. (2011). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* (8. Yenilenmiş bs.). Tübingen: A. Francke.

Korhonen, J. (2004). Phraseologismen als Übersetzungsproblem. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 579-587) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Kurultay, T. (2004). Literarische Übersetzung zwischen Pflicht und offener Welterfahrung. Die Situation der türkischen Literatur in deutscher Übersetzung. M. Durzak & N. Kuruyazıcı (Ed.), *Interkulturelle Begegnungen. Festschrift für Şara Sayın* (s. 235-249) içinde. Würzburg: Königshausen & Neumann.

Levý, J. (1969). *Literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung.* Frankfurt: Athenäum.

Maier, C. (2011). Reviewing and critisim. M. Baker & G. Saldanha (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2. bs., s. 236-241) içinde. London, New York: Routledge.

Newmark, P. (2004). Names as a translation problem. H. Kittel, A. P. Frank, N. Greiner, T. Hermans, W. Koller, J. Lambert, . . . B. Schultze (Ed.), *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (Cilt 1, s. 527-530) içinde. Berlin, New York: De Gruyter.

Nord, C. (2003). *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methoden und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse* (3. bs.). Tübingen: Julius Groos.

Nord, C. (2011). Übersetzungsprobleme - Übersetzungsschwierigkeiten. C. Nord, *Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens* (s. 115-125) içinde. Berlin: Frank & Timme.

O'Connell, E. (2006). Translating for Children. G. Lathey (Ed.), *The Translation of Children's Literature: A Reader* (s. 15-24) içinde. Clevedon: Multinlingual Matters.

Oittinen, R. (1999). Kinderliteratur. (Aus dem Eng. übersetzt von Paul Kußmaul). M. Snell-Hornby, H. G. Hönig, P. A. Kußmaul & P. A. Schmitt (Ed.), *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs., s. 250-253) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

O'Sullivan, E. (2000). *Kinderliterarische Komparatistik.* Heidelberg: C. Winter.

Pazarkaya, Y. (1989). *Rosen im Frost. Einblicke in die türkische Kultur.* Zürich: Unionsverlag.

Projenin Ortaya Çıkması. (t.y.). Erişim adresi (27 Mart 2023): https://teda.ktb.gov.tr/TR-251997/projenin-ortaya-cikmasi.html

Püsküllüoğlu, A. (2008). *Edebiyat Sözlüğü* (2. bs.). İstanbul: Can.

Rakamlarla TEDA. (t.y.). Erişim adresi (13 Mart 2023): https://teda.ktb.gov.tr/TR-250769/rakamlarla-teda.html

Reiß, K. (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen* (3. bs.). München: Hueber.

Riemann, W. (2011). How has Turkish Literature been received in Germany? Works translated from Turkish into German up to 2011. Erişim adresi: https://teda.ktb.gov.tr/EN-54704/how-has-turkish-literature-been-received-in-germany-wor-.html

Ross, J. M. (2017). "Scarf of Exquisite Hues and the Finest Leather Shoes": Translating "İki Keklik Bir Kayada Ötüyor". *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* (48), 317-334.

Schreiber, M. (1999). Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren. M. Snell-Hornby, H. G. Hönig, P. Kußmaul & P. A. Schmitt (Ed.), *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs., s. 151-154) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

Semercioğlu, C. (2017, Ekim). Edebiyatımızın Yurtdışı Seyahati. *Sabitfikir* (80), 22-29.

Shavit, Z. (2006). Translation of Children's Literature. G. Lathey (Ed.), *The Translation of Children's Literature: A Reader* (s. 25-40) içinde. Clevedon: Multinlingual Matters.

Snell-Hornby, M., Hönig, H. G., Kußmaul, P. A. & Schmitt, P. A. (Ed.). (1999). *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs.) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

TEDA Nedir? (t.y.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TEDA, Hakkında: Erişim adresi (27 Mart 2023): https://teda.ktb.gov.tr/TR-52444/teda-nedir.html

Tüfeçi Can, D. (2014). *Çocuk Edebiyatı. Kuramsal Yaklaşım.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Weber, M. (1999). Sprechtheater. M. Snell-Hornby, H. G. Hönig, P. A. Kußmaul, P. A. & Schmitt (Ed.), *Handbuch Translation* (Geliştirilmiş 2. bs., s. 253-258) içinde. Tübingen: Stauffenburg.

Yayın Katalogu. (t.y.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TEDA: Erişim adresi (8 Mart 2023): https://teda.ktb.gov.tr/TR-250770/yayin-katalogu.html

Yılmaz Gümüş, V. (2020). Translation of Idioms and Metaphors in Hasan Erkek's Play *Eşik*: Difficulties and Solutions. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi* (29), 227-243. doi.org/10.37599/ceviri.809058

Yılmaz, S. (2019). *Machtasymmetrien bei der literarischen Übersetzung. Türkische Literatur auf dem deutschsprachigen Buchmarkt.* Berlin: Frank & Timme.

Yılmaz, S. (2020). Under the shadow of the Turkological legacy: The current profile of translators and publishers in literary translations from Turkish into German. *World Literature Studies, 12*(1), 67-81.

Zimmer, R. (1981). *Probleme der Übersetzung formbetonter Sprache. Ein Beitrag zur Übersetzungskritik.* Tübingen: Niemeyer.

İç Batı Anadolu Geleneksel Ev Mimarisi İçinde Uşak'tan Bir Örnek

Demet KARA

İç Anadolu Bölgesi'ni Ege Bölgesine bağlayan İç Batı Anadolu eşiği denilen bölümde Murat Dağı'nın güneybatısında, Elmadağı eteklerinde kurulan Uşak'ın tarihi, MÖ 4000 yılına kadar gitmekte, bilinen ilk isminin Temenothyrai'a olduğu ve Frigler döneminde yerleşim yeri olarak kullanıldığı bölgede yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Antik Dönemde Flaviopolis adıyla da anılan şehre bu dönemden itibaren sırasıyla Hititler, Frigler, Lidyalılar, Pers, Roma ve Bizans Devletleri hâkim olmuştur (Özdeğer, 2012, s. 222). Türkiye Selçukluları tarafından 1075 yılında İznik alındıktan bir yıl sonra, Uşak da alınarak Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. I. Haçlı Seferi sonrasında şehir tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. 1182 yılında tekrar Selçuklulara geçen Uşak'ta tam manasıyla Türk iskânı, I. Alâeddin Keykubad Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Şehir sonraki dönemlerde Germiyanoğulları ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmıştır (Özdeğer, 2012, s. 222-223).

Uşak'ın eski kent dokusu, 19. yüzyılda ve devamında Kurtuluş Savaşı'ndan sonra şekil almıştır. 1867, 1894 ve 1922 yıllarında üç büyük yangın geçiren şehirde özellikle 1894 yılındaki yangında, yerleşimi oluşturan mahalle sayısı on iki olarak kaydedilmiş fakat bu afet sonucunda geriye sadece bir mahallenin kaldığı belirtilmektedir (Sayan, 1995, s.12). 1894 yangını sonrasında ayakta kalan Aybey Mahallesi ile yangından hemen sonra tekrar inşa edilen yapılar arasında çok fazla farklılık görülmez, özellikle evler benzer biçimde inşa edilmiştir. Ancak sokak düzenlemesi bakımından dar sokakların genişletilmesi, birbirine bitişik sokak yönünde cumbalı ev tipi ve ahşap malzemenin kullanılması yönündeki yaklaşım değişmemiştir (Sayan, 1995, s.13).

Orta Asya merkez olmak üzere, Balkanlar, Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyi gibi önemli coğrafi bölgelerde yaşayan Türkler'in bulundukları coğrafyaya uygun olarak inşa ettikleri evlerin mimari özellikleri değişkenlik gösterse de günümüzde Anadolu'da ev mimarisi denildiğinde; inşa malzemesi, kullanım şekli, çağa ayak uydurma çabası gibi birçok etmen, ev mimarisini ancak 17. yüzyıla kadar geriye götürmektedir (Ürer, 2013, s.196). Bu nedenle, Anadolu'da ev mimarisi denildiğinde, çoğu zaman Osmanlı döneminden kalma evlerin mimari özelliklerine göre bir tasvir yapılabilmektedir.

Ev kelimesi eski Türkçede "eb" şeklinde ifade edilmiş ve bu kullanım 11. yüzyıla kadar devam etmiştir. Selçuklu döneminden itibaren kelimenin bugün kullanılan "ev" şekline dönüştüğü bilinmektedir. Türk evinin önemli unsurlarından biri olan ve plan tiplerinin buna göre geliştirildiği mekân ise sofadır. Sofa ya da salon çoğunlukla kapıdan giriş yeri ya da ön odaya verilen isim olarak geçmektedir (Ögel, 1978, s.3, 25).

Geleneksel Türk evinde günlük yaşam ihtiyaçlarına cevap verebilecek tüm unsurların yer aldığı birim odadır. Bu anlamda her oda oturulabilir, yatılabilir, yıkanılabilir, yemek yenilebilir ve hatta yemek pişirilebilir mahiyettedir (Ürer, 2013, s.200). Geleneksel Türk evlerinde mekânlar oda ve sofaların etrafında dağılım göstermiş, evlerin plan tipleri de bu iki unsur merkeze alınarak oluşturulmuştur (Ürer, 2013, s.200). Buna göre temelde dört plan tipi ev mimarisinde kendini göstermektedir. Odaların yan yana dizilmesiyle oluşturulan şema, "sofasız plan tipi" olarak adlandırılmakta, oda sıralarının birbirine bir sofa ile bağlı olduğu

şema, “dış sofalı plan tipi” şeklinde geçmektedir. Sofanın iki yanı odalarla çevrilmişse “iç sofalı plan tipi”, sofanın evin merkezinde olduğu ve dört yönünün de odalarla sıralandığı şema ise “orta sofalı plan tipi” olarak adlandırılmaktadır (Eldem, 1954, s.25).

Şekil 1. Geleneksel Uşak evleri

Anadolu’da Türk evinin mimari özelliklerine genel anlamda bakıldığında, iki katlı olarak inşa edildikleri görülmekte ve katların önemi, işlevine göre değişiklik göstermektedir. Çoğunlukla temel yaşam alanı ikinci katlar olarak belirlenirken, birinci katlar ikinci derecede işlerin görüldüğü mekânlardan oluşmaktadır. Uşak evlerinde de kat düzenlemesi benzer biçimde yer almakta, tek ya da üç katlı evlere şehir merkezinde az rastlanmakla birlikte, çoğunlukla iki katlı inşa edildikleri görülmektedir (Sayan, 1995, s.47; Gürsoy, 2016, s.350). Bunun yanı sıra kentte evlerin plan bakımından dış sofalı ve iç sofalı plan tipinde inşa edildikleri, orta sofalı ve sofasız plan tipinde geleneksel konutların yer almadığı görülmektedir. Birinci katlar, günlük ve kışlık ihtiyaca göre düzenlenmektedir. Asıl yaşam alanı olan ikinci katların ise daha fazla önem kazandığı ve plan sisteminin bu katta geliştiği bilinmektedir. Üç katlı evlerde son kat çoğunlukla yazlık gibi düşünülerek oluşturulmuştur (Sayan, 1995, s.47-48).

Uşak merkezde, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu Sokak’ta 81 numaralı ev de Uşak’ta bulunan geleneksel konut mimarisi içinde yerini almaktadır.

Yapının herhangi bir kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Evde yaşayan ve marangozluk mesleği ile uğraşan aile ise sonradan yerleştiğinden dolayı bina tarihi hakkında kesin bir bilgi aktaramamaktadır. Bodrum katıyla birlikte üç katlı olan yapının sokak yönündeki cephesi diğer cephelerden daha gösterişlidir. Geleneksel malzemeyle inşa edilen bina, örgü sistemi yontma taş malzemeyle yapılmış ve üzeri sıvanmıştır.

Şekil 2. Uşak- Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu Sokak 81 numaralı ev

Giriş cephesinde bulunan dikdörtgen biçimli pencereler, çimento malzemeyle elde edilmiş şeritlerle çerçevelenmiştir. Evin arka cephesinde küçük bir bahçesi bulunmaktadır. Alt katına dışarıyla bağlantıyı sağlayabilmek için iki kapı açılmıştır. Bu kapılardan birisi doğrudan sokağa diğeri ise arka bahçeye açılmaktadır. Sokağa açılan kapı çift kanatlı ve ahşap malzemeden yapılmış, her iki kanatta alt tarafında daire biçimli iki kabarası bulunmaktadır. Bahçeye açılan kapı ise yenilendiği için günümüz teknolojisiyle özdeşleşen demir malzemeden yapılmıştır.

Yapının sokağa açılan girişinde cumbayı taşıyan sütunlar, abidevi bir görünüm oluşturmuştur. Bu cephede alt katta dört, üst katta ise birbirlerine simetrik olarak yerleştirilmiş altı dikdörtgen biçimli pencere bulunmaktadır. Ayrıca bu cephede kat ayrımını vurgulayan bir şerit yer almış ve ikinci katın eksenine dikdörtgen kesitli bir çıkma yerleştirilmiştir.

Şekil 3. İkinci katta bulunan tek çıkma

Bodrum katının olması sebebiyle dokuz basamaklı bir merdivenle doğrudan giriş kapısına ulaşılmakta kenarlarda ise seki düzenlemesi yer almaktadır. Bu sekinin iki tarafına karşılıklı simetrik olarak yerleştirilmiş kare tabanlı kaideye oturan ve yine kademeli kare biçiminde başlıkları yapılmış olan birer silindirik gövdeli sütun bulunmaktadır. Bu sütunlar, birbirlerine duvarların kemer yüzlerinde geometrik motifli bezemelerin yer aldığı yuvarlak

kemerlerle bağlanmıştır. Giriş kapısı, alt kat sofasına açılmaktadır. Sofanın her iki tarafında sofaya açılan ikişer oda bulunmaktadır. Sokak kapısının giriş kısmında ve bahçeye açılan kapının iki yanında karşılıklı yerleştirilmiş ikişer oda bulunmaktadır. Bu odalardan biri mutfak, diğerleri yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Her odada dikdörtgen biçimli ikişer pencere bulunmaktadır. Üst kata çıkan merdivenin altındaki helanın kapısı da bu bölüme açılmaktadır.

Şekil 4. Alt kat sofası

Alt kat odaları süslemesiz, tamamen sade mekânlardan ibarettir ve önemli hiçbir bezeme unsuru göze çarpmamaktadır. Alt katın sofasından yükselen ahşap bir merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Bu kat ortada boydan boya uzanan dikdörtgen sofası ve onun iki tarafına sıralanan odalarla, karnıyarık da denilen iç sofalı plan tipini vermektedir.

Şekil 5. İkinci kata çıkan ahşap merdiven ve giriş açıklığı

İkinci katın sofasında sokağa ve arka bahçeye bakan dikdörtgen biçimli ikişer penceresi bulunmaktadır. Sofanın etrafına karşılıklı yerleştirilmiş odalarda ise dikdörtgen biçimli ikişer pencere bulunmaktadır. Üst kattaki pencere sayısının çokluğu, bu kata ferahlık ve aydınlık vermektedir. Odanın düz ahşap tavanı ortadan kemer biçimli, ahşap malzemeyle desteklenirken, kenarlarda üzerinde kabara biçiminde yapılmış madalyonların bulunduğu eli böğründe biçimi verilerek bitirilmiş mimari elemanlar bulunmaktadır.

Şekil 6. İkinci kat sofası

Sofanın etrafına dizilmiş dikdörtgen tabana oturan odalardan güneydoğudaki başodadır. Odanın ocaklığı alçı malzemeyle çerçevelenmiş ve bu alçı malzeme üzerinde bitkisel motifler bulunurken, yan tarafında ahşap kapaklı dolap-yüklük karşımıza çıkmaktadır. Ocağın doğu kenarında ahşap kapaklı gusülhane bulunmaktadır.

Şekil 7. Başodanın ocak nişi ve ahşap yüklüğü

Güneybatıdaki odada yine alçı süslemeli bir ocak nişi bulunmakta, bu ocak nişinin batı kenarında ahşap kapaklı bir dolap yer alırken, doğu duvarına dolap-yüklük yerleştirilmiştir. Odalardan güney yüzdekiler, ocaklı yapılmıştır ve dolap, yüklük, gusülhane gibi klasik Türk odasının elemanlarına sahiptirler. Diğer iki oda, dikdörtgen tabana oturan basit mekânlar olarak düzenlenmişlerdir.

Şekil 8. Üst kattaki diğer iki oda

Planlaması ve malzemesi bakımından yörenin geleneksel özelliklerini yansıtan söz konusu ev, cephe düzenlemesi yönünden farklılık göstermektedir. Ahşap süslemenin yanı sıra, alçı süsleme dikkat çekmektedir. Giriş cephesinde yer alan sütun düzenlemesi ve çıkma köşelerindeki üzeri bitkisel motifli konsollar ile cumbanın saçak altının orta eksenine karşılıklı yerleştirilen üzerlerinde yine bitkisel motiflerin yer aldığı demir malzemeden kabartmalar, dış süslemenin başlıca öğeleridir. Ayrıca giriş cephesinde yer alan çıkmanın, yüzlerinde sonradan yapılan onarımlar sırasında sıvandığı, dökülen parçalardan anlaşılmaktadır. Sıvanın altında motifleri belirli olmasa da bir süsleme kompozisyonun var olduğu tahmin edilmektedir.

Yapı günümüzde sağlam ve ayaktadır. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescillenmiştir (Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Şehrin tarihi yerleşimine bakıldığında topoğrafyanın getirmiş olduğu bazı zorunluluklar sebebiyle konutların iki ya da üç katı geçmeyecek biçimde tasarlandıkları, geleneksel yaşama bağlı olarak avluların sokağa değil arka cepheye açıldıkları gözlemlenmiştir. Genel olarak eski İç Batı Anadolu evlerinin, yakınında bulunan evlerin iç odalarını görmeyecek şekilde inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, İç Batı Anadolu şehirlerinden biri olan Uşak'ta geleneksel ev mimarisi çok fazla farklılık göstermemektedir. Çoğunlukla iki katlı inşa edilen evler, dış sofalı ya da iç sofalı denilen plan tipinde kurgulanmışlardır. İkinci katlar, esas yaşam alanı olarak belirlenmiş ve mekânlar buna göre düzenlenmiştir. Üç katlı olarak inşa edilen evlerin üçüncü katı çoğunlukla yazlık olarak kullanılmaktadır. Uşak her ne kadar Ege Bölgesi'nde bulunsa da karasal iklimin hüküm sürmesi sebebiyle, geleneksel konutların bu iklimin getirdiği şartlara uygun olarak tasarlandığı görülmektedir. Evlerin sokağa açılan cepheleri genellikle doğrudan sokağa bakacak şekilde inşa edilmiş ve avlu bölümleri, çoğunlukla arka cephelere yerleştirilmiştir. Çalışmada ele alınan Hisarkapı Uluyolu Sokakta bulunan ev de plan ve kurgu açısından Uşak evleriyle aynı özellikleri taşımasına rağmen, özellikle giriş cephesinde yer alan sütun düzenlemesi, Uşak'ın diğer geleneksel evlerinde çok fazla görülmeyen bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Eldem. S. H. (1954). Türk evi plan tipleri. İstanbul: Pulhan Matbaası.

Gürsoy, E. (2016). Uşak'taki tarihi evlerde çıkmalar. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/2, 349-361.

Ögel. B. (1978). Türk kültür tarihine giriş 3. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özdeğer. M. (2012). "Uşak". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sayan. Y. (1995). Uşak'taki tarihi Türk evleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ürer, H. (2013). Geleneksel Türk evi ölçeğinde Eskigediz evlerinin cephe düzenlemeleri. Sanat Tarihi Dergisi, 22/2, 189-230.

Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Bizans Sanatında Pseudo-Kûfi Süsleme[1]

Erkan KAYA

Giriş

Pseudo-kûfi kavramının etimolojisine bakıldığında, Pseudo: Grekçe'de yalancı anlamında, kûfi (kûfi) ise: Arapça alfabe ile yazılan bir yazı türü olarak kullanılmaktadır. Anlamlı bir metin sunmadıkları için pseudo-kûfi olarak tanımlanan bu mısralar ağırlıkla cephe süslemesi olarak mimarideki yerini almıştır. Cephenin yanı sıra fresklerde de görülmektedir. Pseudo-kûfi süsleme sadece mimaride değil aynı zamanda el sanatlarında, dokumalarda, cam, seramik, maden gibi örneklerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu süslemelerde anlamı olmayan metinler halinde uygulanan örneklerin Arap alfabesinde bulunan harflerle yakın benzerliği ve bazı harflerin de birebir kopyalanmış olması etkiletişimin hangi noktalarda ne şekilde gerçekleştiğini sorgulamamızı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, kûfi harflerin Bizans mimarisine hangi bölgelerden ne şekilde taşındığına dair bir açıklamayla Bizans mimarisindeki pseudo-kûfi uygulamalar aktarılacaktır. Pseudo-kûfi süslemeler, 11. yüzyıldan itibaren özellikle Yunanistan'ın güneyinde ve batı bölgelerinde bulunan Bizans Dönemi yapı grubunda yaygındır (Resim 1).

Pseudo-Cufic Uygulamalar

19. yüzyılın sonlarında sanat ve tarih disiplini öncülerinden Alois Riegl gibi bazı araştırmacıların çalışmaları bu konuda yapılacak araştırmalara yön vermiştir (Pedone & Cantone, 2013, p. 121). 1846 yılında Longperier, Arap harflerinden üretilen örneklerin bazılarının ne kadar yakın bir benzerliğe sahip olduğunu göstermiştir (Spittle, 1954, p. 136; Longperier, 1846). Daha sonra Archibald H. Christie bu konuda bir makale yayınlamış ve Walter Leo Hildburgh ise bu çalışmaya birçok atıfta bulunmuştur (Christie, 1922; Hildburgh, 1936; Spittle, 1954, p. 136). Yalancı küfi olarak adlandırılmakta olan mimari süsleme biçimi hakkında ilk tutarlı bilgilerin 1905 yılında İslami süsleme sanatında yer alan çiçekli kûfi biçimiyle bağlantı kuran Strzygowski tarafından verildiği bilinmektedir (Strzygowski, 1905, p. 312; Megaw, 1931, p. 103). Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise süsleme çalışmalarında ideolojik ve kültürel ilgilerin benzerliği keşfedilmiştir (Pedone & Cantone, 2013, p. 121). Pseudo-kûfi süslemelerin İtalya'nın güneyinde, Yunanistan'da, Sicilya ve İspanya'da bulunduğu bilinmektedir (Spittle, 1954, p. 136). Fakat araştırmaların çoğu Yunanistan'da mimari anlamda ilk örneklerin yer aldığı Hosios Loukas Manastırı'na odaklanmıştır (Resim 2).

Tuğla önceleri düzensiz duvarlarda boşlukları doldurmak amacıyla kullanılmıştır (Megaw, 1931, p. 103). Düzensiz duvar örgüsünde, tuğlaların kırılması ya da kesilmesiyle temin edilen parçaların düzenli bir şekilde dizilmesiyle belirli şekiller oluşturulmuştur (Resim 3 – 3a). Sözde kûfi, yalancı kûfi ve Pseudo-kûfi sözleriyle ifade edilen ve tuğlalarla oluşturulan çeşitli Arap harflerini bir araya getiren kûfi yazı taklidi ise bu kullanımların ardından yapılan

[1] Bu makale, 2017 yılında International Association of Social Science Research tarafından desteklenen Recent Developments in Arts adlı kitapta İngilizce olarak yayınlanan "Pseudo-Kûfic Ornament in Byzantine Art" adlı makalenin çevirisidir.

daha sonraki uygulamalarda gelişmiştir. Süslemelerde harflerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan dizi herhangi bir anlam ifade etmemektedir (Resim 4) (Megaw, 1931, p. 103). Ayrıca bazı araştırmalarda bu dekoratif düzenlemede yer alan harflerin çevrilebilir olduğu fakat bu çevirilerin anlaşılamadığı belirtilmektedir (Spittle, 1954, p. 136). Bazen de çok iyi bir şekilde kopyalanan Arap yazılarının doğru bir biçimde aktarıldığı görülmektedir. 826 yılından sonra Arap hakimiyetindeki Yunanistan'da kûfi süslemeler ihtiva eden taş ve mermer levhalar M. Soteriou tarafından 960 yılına tarihlendirilmektedir (Resim 5 – 5a) (Spittle, 1954, p. 139). Soteriou, görülen örneklerin ortaya çıkışını adanın işgali ve geri alınması sürecinde ülke nüfusunda asimile olan tutsakların etkilerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir (Spittle, 1954, p. 139). Dalton tarafından geliştirilen diğer bir fikirde ise, Yunanistan'da ilk bin yılın sonlarında Bulgar askerlerinin ardından bölgeye gelen Müslüman sanatçılar tarafından tanıtılmış olmasını muhtemel bulmaktadır (Spittle, 1954, p. 139; Dalton, 1911, s. 712).

Yaygın kullanıma sahip kûfi modellerin dikey olan her bir figüründe tuğla düzenlemesiyle gagalı bir başlangıç oluşturulması karakteristik bir özellik olmuştur (Resim 6 – 6a). Bu durumun 11. yüzyıl boyunca Yunanistan'da bulunan Arap zanaatkârların varlığıyla yakından ilişkili olabileceği düşünülür. Son yıllardaki önemli kanıtlar bu düşüncenin en azından Atina için geçerli olabileceğini desteklemektedir. Yunanistan'da 11. yüzyıla tarihlenen bazı kiliselerinin bir bölümünde korunan cephe süslemeleri kûfi harflerden oluşur (Resim 7 – 7a) (Spittle, 1954, p. 136). Hosios Loukas'da Holy Apostoloi ve Panagia Lykodemou Kiliseleri 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi gereken bir grubu oluşturur. Panagia Kilisesi'nin doğu duvarında yerleştirilmiş cûfic yazı frizleri de iyi bir örnektir (Resim 8) (Spittle, 1954, p. 139). Panagia Lykodemou Kilisesi'nde cûfic harflerden (Resim 9) oluşan süslemelerin yanı sıra kûfi karakterlerin tekrar edilmesiyle oluşturulan bir friz cephe süslemesinde kullanılmıştır (Resim 9a). İslam sanatlarında iyi bilinen ve tekrar eden bu tarz süsleme, özellikle Fatımi dokumacılar tarafından 11. yüzyılın ilk yarısında dokuma ürünlerde çok kullanılan bir tarzdır (Spittle, 1954, p. 139). Bu noktada düşünülmelidir ki, kûfi etkiler ilk olarak mimariyle mi yoksa el sanatlarıyla mı gelmiştir? Dolayısıyla bu noktadan sonra mimaride görülen ilk örnekleri inceleyeceğimiz için; öncelikle mimarideki ilk örneklerden daha erken tarihlerde görülmekte olan pseudo-cufik etkiler takip edilmeli. Bu yüzden daha erken tarihlerde varlığı bilinen sikke, dokuma, kâse gibi daha hızlı ve rahat yayılabilen eserlere ve bu eserlerin etkisi göz önüne alınmalıdır.

Bu bağlamda bahsedilen etkilerin erken bir örneği olarak 754 – 775 yılları arasında Abbasi Hanedanlığına hükümdarlık yapan Ebu Cafer el-Mansur'un İ.S. 773-74 yıllarında bastırmış olduğu dinar (Resim 10) iyi bir örnektir. Bu örnek yakın tarihlerde İngiltere'deki Mercia'da 757 – Temmuz 796 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan kral Offa tarafından bir kopyası bastırılan sikke üzerinde etkiletişimin kanıtlarını göstermektedir (Resim 11 – 11a – 11b). Bu sikkede dairesel formda sikkenin kenarını çevreleyen Arapça yazı bordürünün içinde yer alan iki sıra yazının varlığı orijinal dinarda da görülmektedir. Orijinal dinarın üzerinde yer alan yazıların kopyası yapılarak sikkenin ortasındaki Arapça yazının arasındaki boşluğa Kral Offa anlamına gelen "OFFA REX" kelimelerinin yazılmış olduğu görülür.

Arapça yazı karakterinin batıya taşınmasında önemli bir yer tutan ve ticari anlamda bölgeye hızlı yayılabilen tekstil ürünleri de bu konuda mutlaka tartışılmalıdır. New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan sınırlı sayıdaki tekstil parçasında görülen motifler ve yazı karakteri, Arap ve Mısır tekstilinden batıya gelen etkinin en iyi örneklerindendir (Resim

12). Ticaret aracılığıyla gelen bu tekstil ürünleri daha sonra Avrupa'daki dokumacılığı yoğun biçimde etkilemiştir (Dimand, 1927, p. 275). İ.S. 641 yılında Arapların Mısır'ı fethetmesi etkiletişimi arttırmış olabilir. Mısır (Kıpti) dokumalarındaki süslemeler Arap dünyasında gelişerek yoğun bir yer tutmuştur. Dolayısıyla Arapçanın yer aldığı tekstil ürünleri, Müslüman dünyasında hızla yayılarak çevreye de ihraç edilmeye başlanmıştır (Dimand, 1927, p. 275). Tekstil ürünleri arasında 8. ve 9. yüzyıllara tarihlenen bazı örnekler bulunmaktadır. Fakat bu örnekler de cûfic karakterlerden ziyade Araplara ait ya da İslami karakterde diyebileceğimiz kıvrımlı süslemelerden oluşmaktadır. Buna rağmen bu kullanım da yine süsleme anlamında bir etkinin olduğunu gösterir. Bu aşamadan sonra, cûfic karakterlerin süsleme unsuru olarak yayılmaya başlaması görülmektedir ki bu da 10. ve 11. yüzyıllara tekabül eder. 12 – 13. yüzyıllarda ise artık yapılan resimlerden kullanılan tekstil ürünlerine kadar birçok alana İslami kültür ürünleri yayılmıştır. Bununla birlikte her türlü süslemede alışılagelmiş bir kullanım sahası bulmaktadır. Örneğin; Ugolino di Nerio'nun 1315'te, Paolo Veneziano'nun 1354'te ve Gentile de Fabriano'nun 1423'te yapmış olduğu "Bakire ve Çocuk" resimlerinde Bakire Meryem'in örtüsünün kenarları ve başının gerisindeki halenin çerçevesi gibi birçok ayrıntıda İslami yazı karakterinin (pseudo-cûfic / apseudo-kufic) yer aldığını görmekteyiz (Resim 15 – 15a – 15b).

Erken tarihli bir örnek olan Offa Kralı sikkesinin ve tekstil ürünlerinin yanı sıra, el sanatlarının diğer örneklerinde de etkiletişimin izleri görülür. İtalya / Venedik'teki San Marco Kilisesi'nin kutsal emanetler hazinesinde bulunan parlak ve çok renkli bir kâse üzerinde ve ağız içinde çiçekli kûfi yazıdan etkilenmiş bir yazı bordürü bulunmaktadır (Resim 13). 11. ve 12. yüzyıllara tarihlenen bu örnek etkiletişimin başladığı döneme göre daha geç bir örnek olsa da el sanatlarındaki gelişime dair bilgiler veren bir zincir oluşturmada önemli bir noktada yer almaktadır. 12. yüzyılda pseudo-cûfic etkilerin görüldüğü eserlerin sayısı fazladır. Fransa Limoges'te bulunan ve yine 12. yüzyıl dolaylarına tarihlenen Emaye Ciborium bu eserlere örnek gösterilebilir (Resim 14 – 14a). Ciborium'un gövdesinde birbirini tekrar eden kûfi karakterlerle oluşturulmuş bir bordür bulunmaktadır. Bizans süsleme karakterini ve konularını ihtiva eden bu Ciborium'un İslami süsleme biçimiyle bütünleşerek etkiletişimin izlerini taşıyan bir eser olduğu söylenebilir. 13. yüzyılda ise yine yaygın bir kullanım alanına sahip olan el sanatlarında pseudo-cûfic etkilerin devam ettiği görülür. 13. yüzyılda kabartma yöntemiyle yapılmış olan bir emaye plaka üzerinde (Resim 16) alt kenarda verilen Grekçe yazının yanı sıra levhanın kenarında devam eden ve iki kısa kenardan uzun kenarlara kıvrılan bir pseudo-kûfi yazı şeridi bulunmaktadır. Bu şerit de kendi içinde bazı biçimleri tekrar eden bir düzene sahiptir. Pseudo-cûfic etkiler yine resim sanatında da yansımalarını göstermektedir. 15. yüzyılda İspanyalı bir ressam tarafından yapılan ve İspanya'nın kuzeyinde Burgos 'da bulunan San Esteban Kilisesi'ndeki "Son Akşam Yemeği" tablosunda, masa örtüsünün kenarı pseudo-cûfic yazı şeridiyle çevrelenmektedir (Resim 17).

Mimari anlamda süslemedeki pseudo-cûfic karakterler, önceleri tam bir yazı stili olarak değil de tuğla parçalarının cephede çeşitli düzenlemelerle bir araya getirilmesiyle oluşturulan süslemeler olarak görülmektedir. Bu bağlamda cephede kullanılan tuğla parçalarının bir süsleme öğesi olarak karşımıza çıktığı Hosios Loukas Manastırı'nda bulunan ve 10. yüzyıla ait olan Katholikon'daki freskte cûfic etkiler görülür (Resim 18 – 18a) (Pedone & Cantone, 2013, p. 129). Burada çiçekli kûfiden alınan "elif" harflerinin simetrik tekrarlanmasıyla oluşturulmuş

bir bordür yer alır. Hz. Musa'nın kız kardeşinin oğlu olan Yeşu freskinde miğferin kenarından sarkan örtünün kıyısında, bahsedilen bordürün altında özellikle "Sin" gibi Arap harflerinin tekrarlanmasıyla oluşturulan bir pseudo-cûfic yazı şeridi daha bulunmaktadır. Hem fresklerde hem de tekstildeki etkilerin örneği olarak nitelendirebileceğimiz bu etkiletişim izleri mimarideki yansımalara da geçişin nasıl olabileceğini göstermektedir. Az bir süslemeye ve sade bir tasarıma sahip olan Katholikon'un en erken tarihe sahip olan yapı olduğuna kesin gözle bakılmaktadır. Bu yapıda tuğlaların dizilmesiyle oluşturulan 9 tip süsleme çeşidi, çizimle gösterilmektedir (Resim 19) (Megaw, 1931, pp. 138-139). Yapıdaki cûfic formun basit biçimlenişine dair örnekler 6 tipin bulunduğu bir grup olarak belirtilmektedir (Resim 20). Burada kullanılan tuğlaların daha büyük boyutlu olmasına rağmen diğer yerlerdeki tuğlalardan daha özensiz bir işçiliğe sahip olduğu görülür (Resim 21 – 22). Yapının daha eski bir tuğla türüne sahip olması, Katholikon'un daha erken bir tarihe yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (Resim 23).

SONUÇ

Araştırmanın başlangıç aşamasında pseudo-cûfic süslemelerin mimarideki durumuna dair bir araştırma yapılması düşünülmüştür. Fakat etkilerin sadece mimari olarak değerlendirilmesi ve etkiletişimin açıklanması imkânsızdır. Zira mimarideki yansımaların kaynağını açıklayabilmek için ilk örneklere bakılmalıdır. Dolayısıyla bu durumda da ilk mimari örneklerden ziyade tekstil ürünleri, el sanatları ve bastırılan sikkelerdeki pseudo-cûfic etkilerin de tespit edilerek çıkış noktasının belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla uygulamaların ilk örnekleri araştırılmış ve kronolojik olarak sürecin nasıl ilerlediğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Pseudo-cûfic anlamda şimdilik ilk örneğin basılan bir sikke olması, daha öncesinde ve paralelinde tekstil ürünlerinde İslami süslemelerin karşımıza çıkması kronolojinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Fakat örneklerin çoğaltılarak kronolojik gelişimin daha net bir görünüme sahip olması için ayrıntılı bir çalışmayla el sanatları ve tekstil ürünlerinin incelenmesi ve bu çalışmanın da üzerine mimarideki uygulamaların kronolojik olarak dâhil edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla mimari yaklaşımla başlanan bu araştırmada daha çok mimariyi etkileyebilecek diğer erken örnekler incelenmiştir. Birkaç örnekle değinilen mimari örnekler üzerine farklı çalışmaların yapılmasına ve Bizans mimarisinde pseudo-cûfic etkiler hakkında yeni ve kapsamlı araştırmalara gereksinim vardır.

Sonuç olarak; Mısır, Suriye, Şam, Tiraz Bölgeleri'nde ve Emevi – Abbasi dokumalarında görülebilen İslami karakterde süslenmiş ürünlerin ihraç edilmesi, göç ve istilalar sürecinde diğer bölgelere taşınması etkiletişimin başlangıcı olmuştur. Ticaret aracılığıyla sikkelerin yayılması ve kullanılır olması bir kralın kopyasını yaptırmasına kadar uzanabilen önemli bir etkinin sebebi olmuştur. Batı dünyasındaki pseudo-cûfic etkiler; el sanatları, dokuma ve sikke gibi eserlerde 7. yüzyılda görülmeye başlamıştır. Bizans mimarisinde genelde cephede görülen pseudo-cûfic uygulamaları barındıran ilk örnek ise 10. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Bouras, C. (2004). The Soteira Lykodemou at Athens. Architecture. *Deltion of the Christian Archaeological Society*, 11-24.

Christie, A. H. (1922). The Development of Ornament from Arabic Script-II. *The Burlington Magazine for Connoisseurs, 41*(232), 34+37-38+41.

Dalton, O. M. (1911). *Byzantine art and archaeology.* Oxford: Clarendon press.

Dimand, M. S. (1927). Egypto-Arabic Textiles Recent Accessions. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 22*(11), 275-279.

Eastmond, A., James, L., & Gerevini, S. (2009). *Projects of Beyond Text*. http://projects.beyondtext.ac.uk/project_gallery.php?i=16 adresinden alındı

Frantz, A. (1971). The Church of the Holy Apostles. *20*, 1-44.

Hildburgh, W. L. (1936). *Mediaeval Spanish Enamels and Their Relation to the Origin and Development of Copper Champlevé Enamels of the Twelfth and Thirteenth Centuries.* New York: Oxford University Press.

Longperier, A. d. (1846). De l'emploi des characteres arabes dans l'ornementation chez les peuples Chretiens de l'occident. *Revue Archéologique*, 696-706.

Megaw, A. H. (1931). The Chronology of Some Middle-Byzantine Churches. *The Annual of the British School at Athens, 32*, 90-130.

Miles, G. C. (1964). Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area. *Dumbarton Oaks Papers*, 1-32.

Pedone, S., & Cantone, V. (2013). The pseudo-kufic ornament and the problem of cross-cultural relationships between Byzantium and Islam. *Opuscula Historiae Artium'13*, 120-136.

Spittle, S. D. (1954). Cufic Lettering in Christian Art. *The Archaeological Journal*, 138-152.

Strzygowski, J. (1905). Comptes Rendus du Congres International d'Archdologie. (p. 312). Athens: Imprimerie Hestia.

The Coin Archives. (2014). Retrieved from The Coin Archives: http://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=1720313&AucID=1626&Lot=692&Val=a41b0968765259f792b6a43e61b42365

The Met Museum. (2014). Retrieved from http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search?ft=islamic

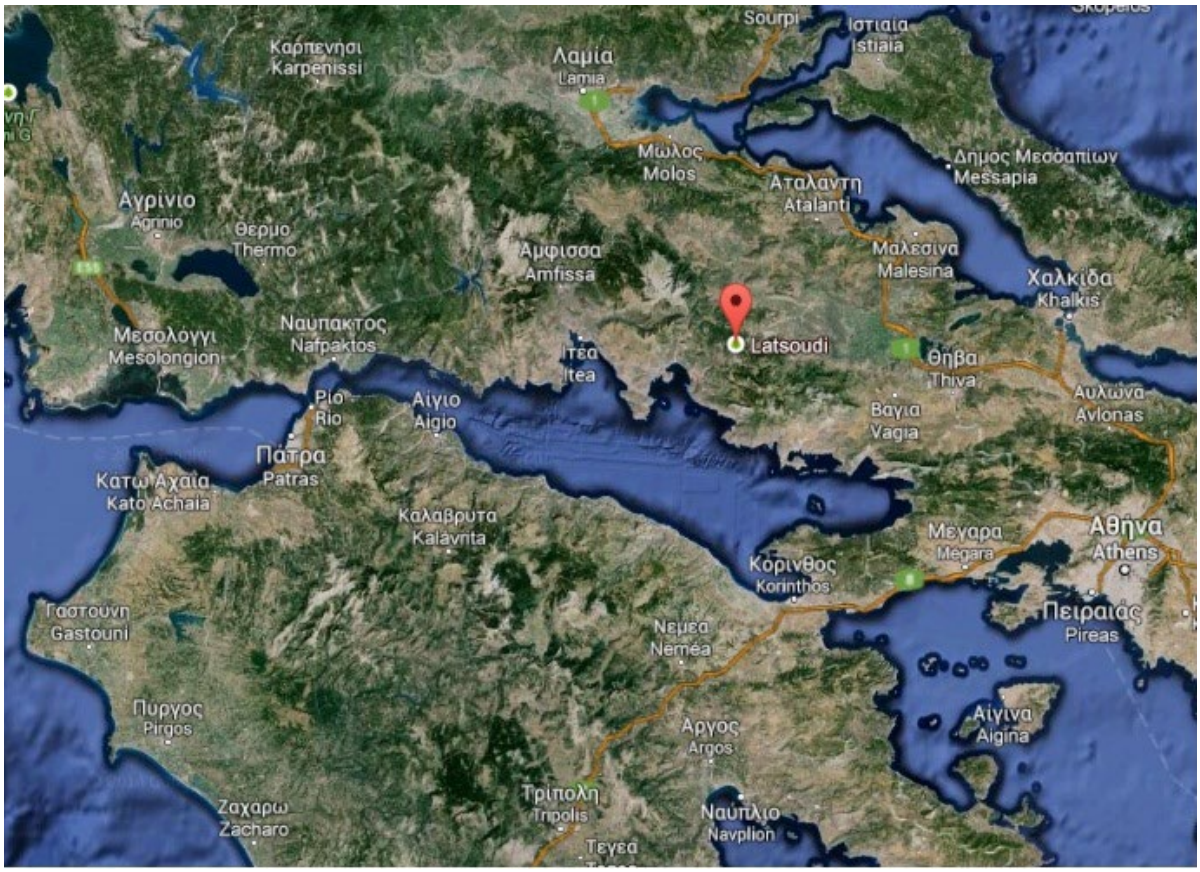
Trkulja, J. (2004, June). Aesthetics and Symbolism of Late Byzantine Church Façades, 1204-1453.

Walker, A. (2008). Meaningful Mingling: Classicizing Imagery and Islamicizing Script in a Byzantine Bowl. *The Art Bulletin, 90*(1), 32-53.

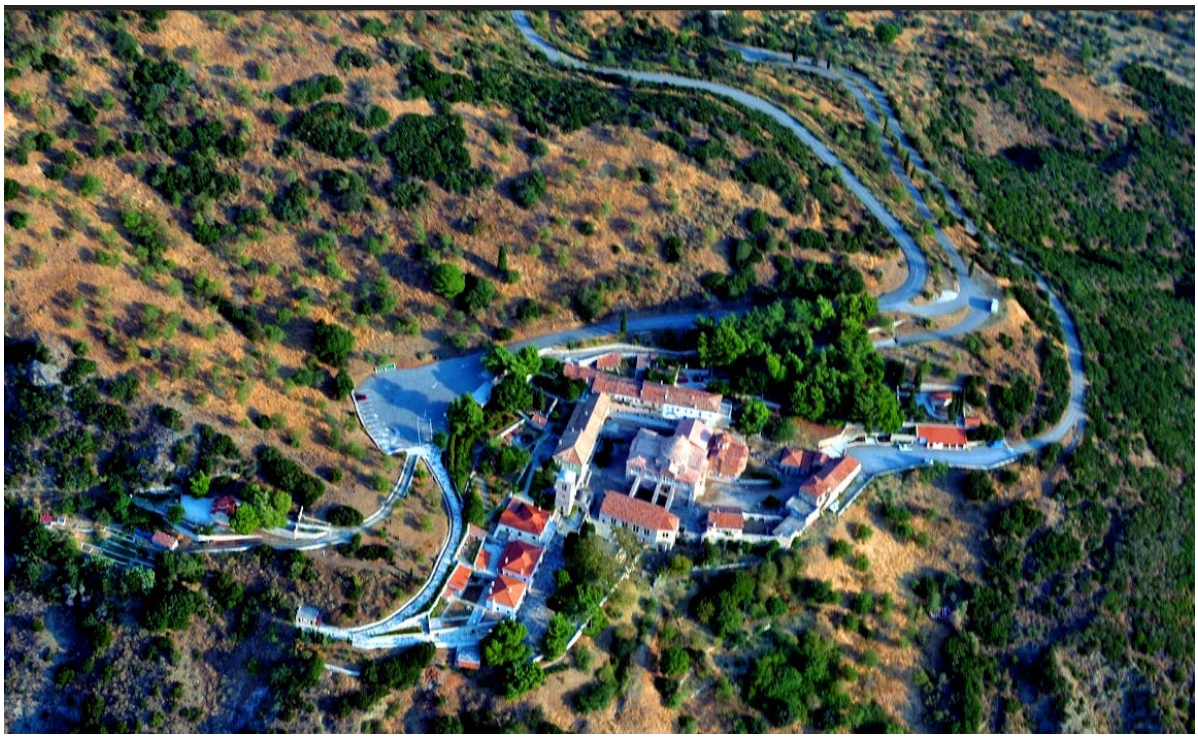
http://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=1720313&AucID=1626&Lot=692&Val=a41b0968765259f792b6a43e61b42365

http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search?ft=islamic

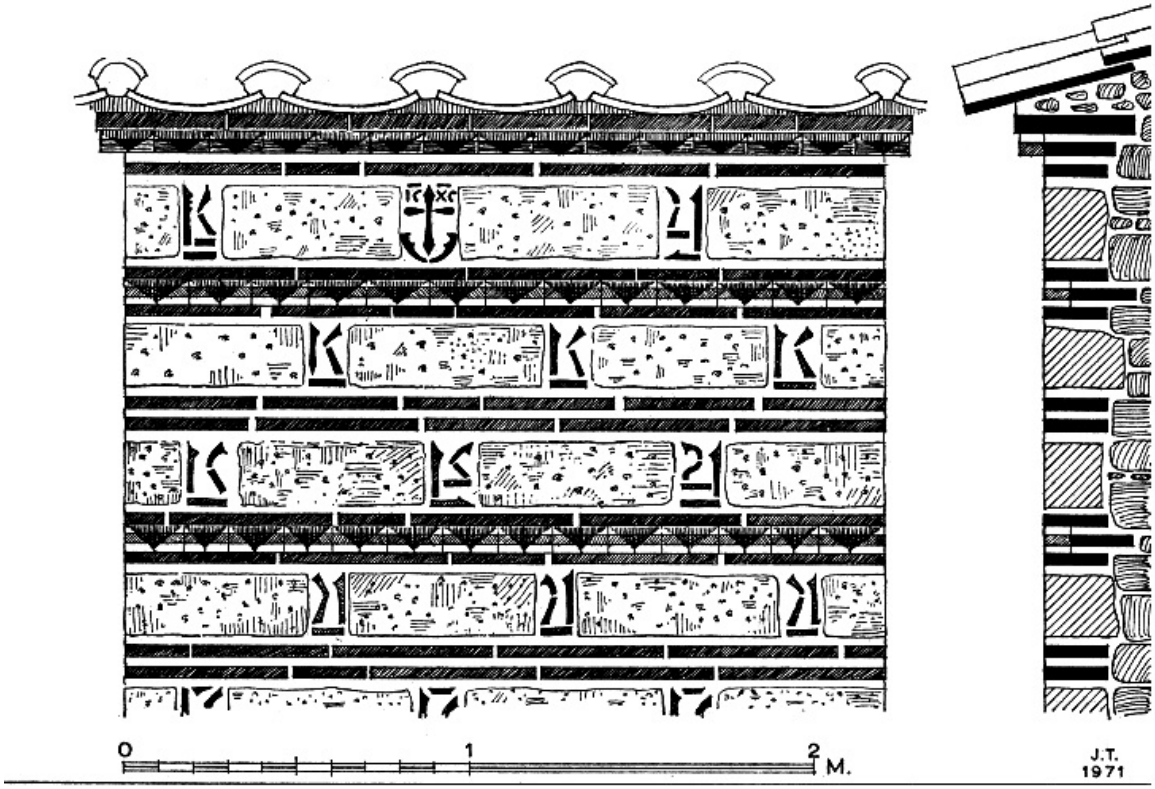
Fotoğraflar

Resim 1. Yunanistan / Latsoudi Ormanlık alanı (https://maps.google.com/)

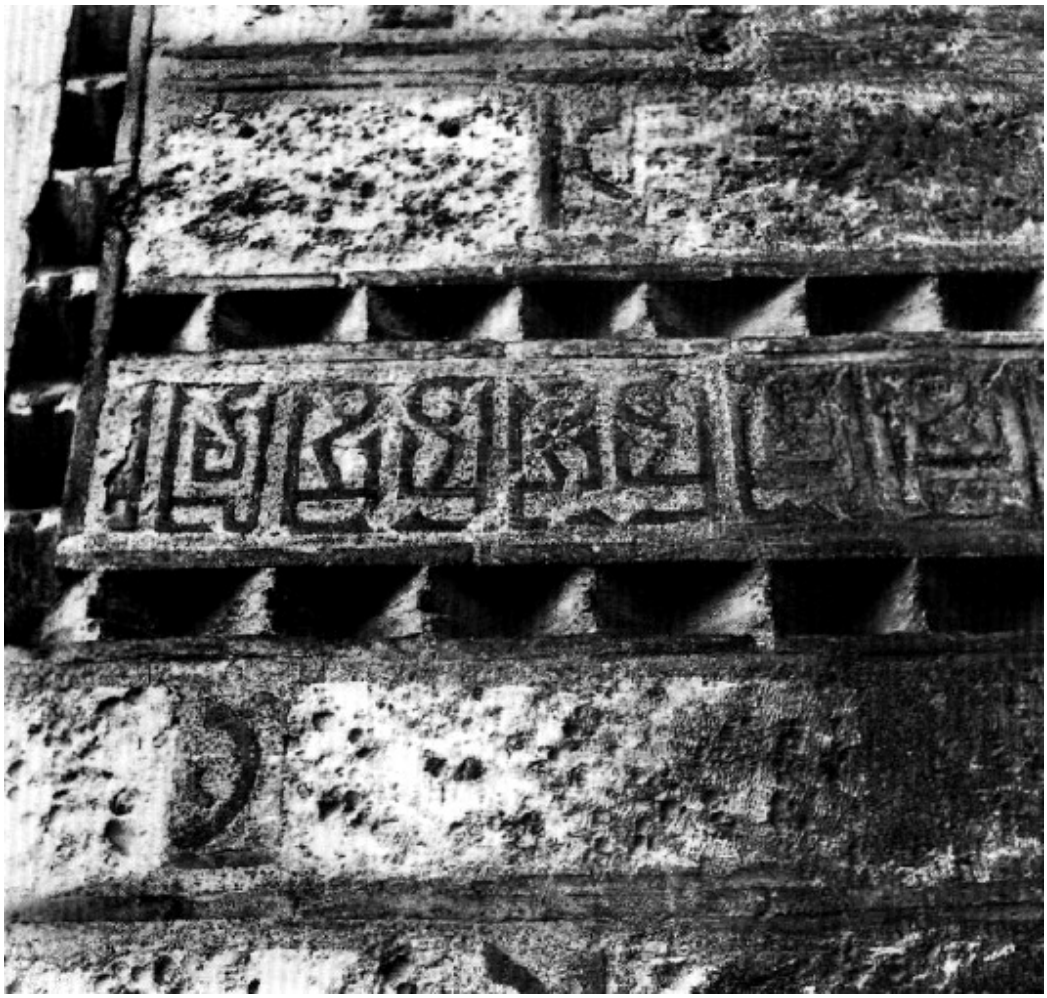
Resim 2. Yunanistan Hosios Loukas Manastırı, 10-11. yy. (https://maps.google.com/)

Resim 3. Apostles Kilisesi, Yunanistan Hosios Loukas Manastırı, 10-11. yy.
(Frantz, 1971)

Resim 3a. Apostles Kilisesi Cephe Ayrıntısı, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy.
(Frantz, 1971)

Resim 4. Kuzey cephe friz ayrıntısı, Atina Lykodemou Kilisesi, 11. yy. başları, (Bouras, 2004)

Resim 5. İkonastasis parçası, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy.

(Eastmond, James, & Gerevini, 2009)

Resim 5a. İkonastasis parçası, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy.

(Eastmond, James, & Gerevini, 2009)

Resim 6. Ayrıntı, Apostles Kilisesi, Yunanistan Hosios Loukas Manastırı, 10-11. yy.

(Frantz, 1971)

Resim 6a. Ayrıntı, Apostles Kilisesi, Yunanistan Hosios Loukas Manastırı, 10-11. yy. (Frantz, 1971)

Resim 7. Cephe, Apostles Kilisesi, Yunanistan Hosios Loukas Manastırı, 10-11. yy. (http://europaenfotos.com/atenas/pho_athens_58.html)

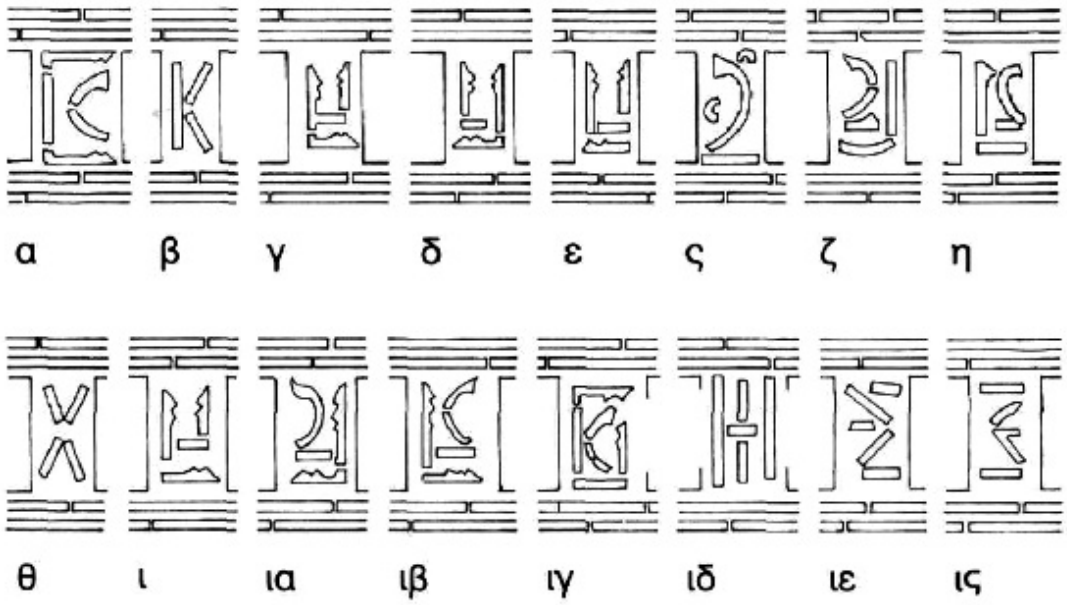

Resim 7a. Doğu cephe, Apostles Kilisesi, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy. (http://europaenfotos.com/atenas/pho_athens_58.html)

Resim 8. Yüksek kabartma korniş, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy.

(Pedone & Cantone, 2013)

Resim 9. Atina Lykodemou Kilisesi, 11. yy. başları. (Bouras, 2004)

Resim 9a. Kuzey cephe, Atina Lykodemou Kilisesi, 11. yy. başları. (Miles, Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area, 1964)

Resim 10. Ebu Cafer el-Mansur'un dinarı, İ.S. 773-774. (The Coin Archives, 2014)

Resim 11 – 11a. İngiltere - Mercia'da 757 – 796 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan kral Offa'nın bastırdığı sikke. (The Coin Archives, 2014)

Resim 11b. İngiltere - Mercia'da 757 – 796 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan kral Offa'nın bastırdığı sikkenin çizimi. (Spittle, 1954)

Resim 12. Papaz kıyafetinden bir parça, Aziz Valerius, 13. yy, İspanya.

(The Met Museum, 2014)

Resim 13. San Marco Kasesi, İtalya / Venedik'teki S. Marco Kilisesi, 11-12. yy.

(Walker, 2008)

Resim 14. Fransa Limoges'te Emaye Ciborium, 12. yy.
(https://tr.pinterest.com/pin/376050637616927704/)

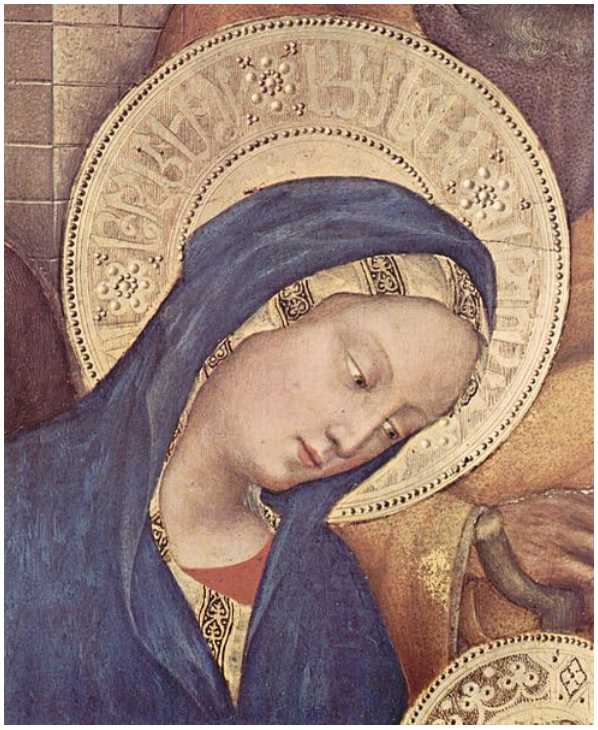
Resim 14a. Pseudo-cûfic bordür, Fransa Limoges'te Emaye Ciborium, 12. yy.
(https://tr.pinterest.com/pin/376050637616927704/)

Resim 15. Ugolino di Nerio, Bakire ve Çocuk, 1315.
(https://tr.pinterest.com/pin/488499890801507549/)

Resim 15a. Bakire ve Çocuk, Paolo Veneziano, 1354.
(https://tr.pinterest.com/pin/334533078553191232/)

Resim 15b. Bakire ve Çocuk, Gentile de Fabriano'nun, 1423.
(https://tr.pinterest.com/pin/422001427569022548/)

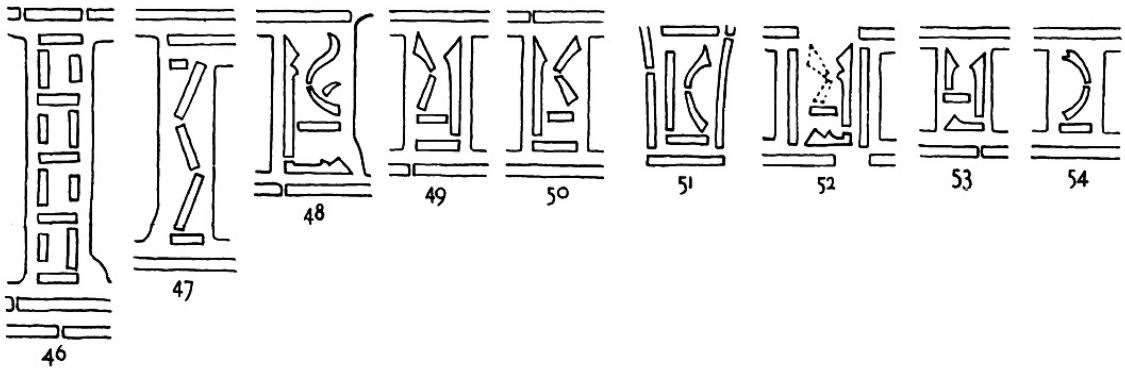
Resim 16. Emaye Plaka, 13. yy. (Spittle, 1954)

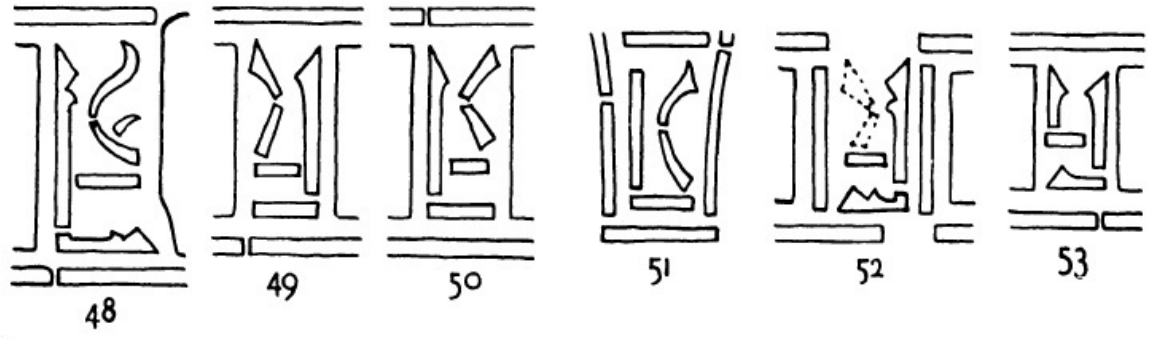
Resim 17. İspanya'nın Kuzeyi - Burgos, San Esteban Kilisesi, "Son Akşam Yemeği" (http://viajarconelarte.blogspot.com.tr/2013/07/la-iglesia-de-san-nicolas-en-burgos.html)

Resim 18 -18a. Fresk, Katholikon, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10. yy. (Pedone & Cantone, 2013)

Resim 19. Tuğla Süsleme tipleri, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy. (Megaw, The Chronology of Some Middle-Byzantine Churches, 1931)

Resim 20. Tuğlaların basit dizim tipleri, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy. (Megaw, The Chronology of Some Middle-Byzantine Churches, 1931)

Resim 21. Yunanistan Apostles Kilisesi, H. Loukas Manastırı, 10-11. yy. (Eastmond, James, & Gerevini, 2009)

Resim 22. Tuğla işçiliği, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10-11. yy.
(http://murderiseverywhere.blogspot.com.tr/2015/01/magical-hosios-loukas.html)

Resim 23. Tuğla ayrıntısı, Katholikon, Yunanistan H. Loukas Manastırı, 10. yy.

(Trkulja, 2004)

Kentsel Bilginin Üretim Sürecinde Üniversite

F. Ayşin KOÇAK TURHANOĞLU
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN

Giriş

Üniversiteler, bilimsel araştırma ve çalışmaların gerçekleştiği, sistematik bilgi üretilen ve geliştirilen, eğitim ve öğretim hizmeti verilen kurumlar olarak bilimsel bilginin öğrencilere aktarılması, kamusal kullanıma açılması ve toplum yararına kullanılması amaçları temelinde örgütlenmektedir.

Neoliberal ekonomi politikalarının üretim ilişkilerinde ve örgütlenmesinde gerçekleştirdiği dönüşüm, siyasal, toplumsal ve kültürel yapı ve ilişkilerin değişimine yol açmış, aynı zamanda üniversitelerin kurumsal yapısını da derinden etkilemiştir. Neoliberal politikalar ve teknolojik determinist ilerleme anlayışı nedeniyle önceden kamu faydasını ön planda tutan pek çok toplumsal kurum gibi üniversite de küresel ölçekte piyasalaşmış ve piyasadaki değeri endüstriyel gelişime, ekonomik kalkınmaya ve teknolojiye yaptığı katkı üzerinden belirlenir hale gelmiştir.

Türkiye'de neoliberal politikaların etkilerinin üniversitelerde görülmeye başlandığı 1990'lı yıllarda, üniversite-sanayi işbirliği programına dayalı olarak üniversiteler yeniden yapılandırma sürecine girmiş, kuruluş amaçlarından uzaklaşarak sermaye piyasasına dahil edilmiş, akademik kadrolar esnek ve güvencesiz hale getirilmiş ve bilgi üretim süreci rekabet koşullarına bağlanmıştır. Sosyal bilimlerde bilgi üretimi veya akademik tartışmalara yapılan katkılar, popüler ve görece ölçülebilir kriterlerin gölgesinde kalmaya başlamış ve bu durum hem akademisyenlerin yaptığı çalışmalara hem de lisansüstü tez konularına yansımıştır. Bu değişim süreci sosyal bilimler alanında üniversitelerin, akademisyenlerin ve öğrencilerin, bulundukları kentle ve kent halkıyla kurudukları ilişkinin anlamını da değiştirmiştir.

Türkiye'de üniversite ve kent ilişkisini ele alan araştırmaların 2000 yılı sonrası ağırlıklı olarak Anadolu kentlerinde yeni kurulan üniversitelerle ilgili olduğu görülmektedir. Bu araştırmalarda; üniversitelerin kurulduğu kentin ekonomik kalkınma ve gelişimine katkısı, kent halkının üniversite algısı ve üniversiteden beklentileri ile üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri kente ekonomik katkıları ve kente dair algıları, görüş ve deneyimleri ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın[1] konusu üniversitenin kentsel kalkınmaya katkıları ya da öğrencilerin kente yönelik görüşleri ve kent ekonomisine etkilerinin araştırılması değil, kentin tarihsel, toplumsal, kültürel ve sanatsal yapısına ilişkin bilginin üretilmesine yöneliktir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, üniversite ve kent ilişkisi temelinde Anadolu Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi'nın kuruluşu ile birlikte 30 yılını dolduran Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerindeki lisansüstü tezlerde (1993-2022) Eskişehir ile ilgili akademik bilgi üretim sürecinin incelenmesidir.

[1] Bu çalışmanın bir bölümü II. Uluslararası Eskişehir Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Çalışmada ilk olarak neoliberal yönetimsellik ve üniversite anlayışında yarattığı dönüşüm değerlendirilmekte, ikinci bölümde 1980 sonrası Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanmasıyla birlikte üniversite sistemindeki köklü değişimler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde 2000'li yıllarda özellikle Anadolu kentlerinde açılan üniversiteler dolayımında üniversite ve kent ilişkisi konusundaki çalışmalar üzerinde durulmakta, bu bağlamda Anadolu Üniversitesi'nin Eskişehir ile ilişkisine kısaca değinilmektedir. Dördüncü bölümde, bu çalışmanın amacına yönelik yapılan araştırmanın yöntem bilgisi yer almakta, son bölüm ise araştırma bulgularının çözümlenmesini içermektedir.

Neoliberal Yönetimsellik ve Üniversitelerdeki Dönüşüm

1970 sonlarından itibaren küresel düzeyde güçlenen neoliberalizmin arka planda yer aldığı üniversite-sanayi işbirliğinin sıkça bahsedilen bir kavram ve yüceltilen bir amaç olmasının en önemli sorunu, bu işbirliğinin sadece ekonomik çıktı kriterlerine göre belirlenmesidir. Neoliberalizm devletin eğitim ve sağlık gibi temel alanlardan geri çekilmesini, özelleştirme, düzensizleştirme ve metalaştırmayı içeren bir ekonomik doktrin olarak tanımlanabilir. Neoliberal perspektife göre üniversitede üretilen bilgi dahil toplumdaki her şey bir eleştirel yorum veya etki sayılabilecek her türlü kategorinin dışında, üzerinde ve ötesinde işlemeli, bir meta olarak algılanmalı, özelleştirilmeli, alınıp satılmalı ve ekonomik büyümeyi yönlendirme amacı doğrultusunda bir fayda olarak değerlendirilmelidir (Davidson-Harden, 2013, s.387). Neoliberalizmin temel ilkesi, gayri safi milli ve gayri safi yurtiçi hasıla gibi ulusal muhasebe mekanizmaları üzerinden ölçülebilecek olan sürekli ve ham bir sermaye birikimi, diğer bir deyişle ekonomik büyümedir. Neoliberal yönetimsellik[2], ekonomik alanı diğer tüm örgütlenme biçimlerinin üzerine yerleştiren, bireylerin öncelikli olarak ekonomik özneler olarak algılanmasını pekiştiren bir akılcılığı ifade eder.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretimin imalat sektöründen hizmet sektörüne kaydığı Post-fordist üretim tarzının yaygınlaşması ve bilginin ekonomi alanındaki rolünün hızla artmasıyla birlikte yaşanan dönüşüm, içinde yaşadığımız toplumun "bilgi toplumu" (Drucker, 1993), "enformasyon toplumu" (Masuda, 1990) gibi isimlerle adlandırılmasına yol açmıştır. Bu dönüşümle ilgili eleştirilere (Badham, 1984) rağmen iyimserlerden olan Burton-Jones (1999, s.3), üretimin fiziksel alandan soyut entelektüel alana kaydığı bu yeni dönemde, bilgi sermayesinin önemini vurgular. Bilgiyi taşıma ihtiyacının öneminin giderek arttığı ve bilgi akışının finansal akışlar kadar önemli olduğu bu çağı "küresel bilgi kapitalizmi" çağı olarak adlandırır ve bilginin gelişmiş dünyada görece eşit dağılacağını ama küresel düzeyde gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere daha yoğun bir bilgi akışı olacağını ileri sürer (Burton-Jones, 1999, s.224). Benzer şekilde, *Bilgi Kapitalizmi* kitabının yazarı olan Nicholas Stehr de (2005) bilgi toplumunun, bilgi kapitalizminde kaçınılmaz değişimlere yol açacağını, ekonomik sermayenin giderek bilgiye daha bağımlı hale gelmesinin bilgiyi bir üretici güç haline getirdiğini ve bunun da modern toplumun "bilgi toplumu" olarak adlandırılması için gerekli maddi temeli oluşturduğunu düşünür.

[2] Foucault'ya (1991) göre çağdaş toplumlarda devlet, bireyleri davranışlarından sorumlu tutmaya ve öz düzenlemeye dayalı olan, kişisel özgürlük karşılığında insanların/yurttaşların iktidarla aralarına belirli bir mesafe koydukları özel bir tür akılcılık olan "yönetimsellik" ile yönetilir. Burada artık kontrol egemen bir hükümdarın veya hükümetin eliyle değil, bireylerin kendilerini düzenlemeleri ve davranışlarının sorumluluğunu kişisel olarak üstlenmeleriyle sağlanır.

Neoliberal yönetimselliğin yücelttiği yüksek üretkenlik, verimlilik, yenilik, rekabetçilik gibi kavramlar, toplumsal ilerleme fikriyle de kısmen birleşerek bilgi ekonomisi veya bilgi kapitalizmi söylemi altında üniversitelerdeki bilgi üretimini de bu akılcılık çerçevesi içine dahil etmiştir (Davidson-Harden 2013, s.387-88). Neoliberal bilgi kapitalizmi söylemine göre üniversiteler "kapitalizmin motorları" rolünü (Davidson-Harden, 2010) üstlenmeli ve bilimsel çalışmaları kapitalist üretim sürecinin itici gücü olarak tasarlamalı ve hükümetler üniversiteleri buna yönlendirmelidir. Bu durumun en önemli sonuçları arasında akademik özgürlüğün kısıtlanarak kâr getirecek alanlara yönelmesi, araştırmaların toplumsal veya ekolojik açıdan yıkıcı sonuçlar doğurma riskinin kâr hedefinin gerisinde kalarak önemsizleştirilmesi ve akademik çalışmalar içinde uygulamalı bilimlerin, özellikle tıp ve mühendisliğin, taşıdıkları varsayılan kâr potansiyeli nedeniyle orantısız bir şekilde öne çıkarılması ile sosyal ve beşeri bilimlere verilen önemin azalması sayılabilir.

Üniversite-sanayi ilişkisine dair yapılan çalışmaların bir kısmı, özellikle mühendislik, tıp ve eczacılık gibi disiplinlerde bu ilişkiye yönelik olumlu ve destekleyici bir perspektif oluştursalar da (Johns, Barnes and Florencio, 2003; Bodenheimer, 2000) bu perspektif ağırlıkla üniversitelerin kamu desteğinin azalması ve araştırmalar için gerekli olan finansmanının endüstriyel kuruluşlardan sağlanmasıyla güçlenmektedir. Ne var ki bu alanlarda bile üniversite-sanayi ilişkisinin, üniversitelerin ticarileşmesiyle sonuçlanacağı ve bunun da araştırma modelleri, toplumun araştırmalara güveni ve akademik özgürlük üzerinde etkileri olacağı vurgulanmaktadır (Nathan ve Weatherall, 2002). Araştırmacıların bu ticarileşme sürecine aktif olarak katılmasının görünüşte değer yarattığı ama akademinin bunun “uzun vadede yutulması zor bir yem” olduğunu anlaması gerektiği ve üniversite-sanayi ilişkisinin cezbedici gösterilmesinin sona ermesi gerektiği vurgulanmaktadır (Singh ve Singh, 2005). Angell (2000) klinik araştırmacıların endüstri ile yakın ilişki içinde olmalarının artık çalışma konularının bilimsel öneme göre değil, endüstriden fon alınıp alınamayacağına göre seçilmesine ve pazarlama potansiyeli daha yüksek olan konuların tercih edilmesine neden olabileceğine dikkat çekmektedir. Nature dergisindeki bir editörün yazısında, henüz 2001 gibi erken bir tarihte, üniversite-sanayi ilişkisinin hem akademisyenler hem de toplum açısından giderek daha yoğun bir endişeye neden olduğu belirtilmekte ve üniversitelerin kamuya hesap verebilirliklerini ve akademik özgürlüklerini sürdürebilmelerini sağlamak için ilgili sektörlerin politikalarını revize etmelerini önerilmektedir (Nature, 2001).

Bu eleştirilere rağmen üniversitelerin değeri giderek artan bir şekilde patent üretme veya üniversite dışı kaynaklardan fon bulmuş olan projeler üretme gibi neoliberal kriterlerle değerlendirilmektedir. Sosyal bilimler alanında da bu baskı giderek artmaktadır. Örneğin sosyal çalışma alanında, evsizlik konusuyla ilgili bilginin mezunlara, sektöre, tüketicilere ve akademiye fayda sağlaması için üniversite-sanayi ilişkisinin artırılması gerektiği ileri sürülmektedir (Watson vd. 2021). Bölümlerden bağımsız olarak, gelişmekte olan ülkelerde eğitim ve araştırma alanlarındaki finansman yetersizliği nedeniyle bu ülkelerde akademi-endüstri işbirliğine odaklanmak ve bunu geliştirmek gerektiği iddia edilmektedir (Singh ve Kaundal, 2022; Fischer vd. 2019). Hatta üniversite-sanayi işbirliğinin kendisi bir araştırma konusu haline gelmekte, araştırmada işbirliği, eğitimde işbirliği ve akademik girişimcilik olmak üzere üç farklı türü ayrıştırılmakta ve her türünde etkileşimi ve işbirliğini engelleyen veya sınırlayan faktörler ortaya konmaya (Nsanzumuhire vd. 2021) ve işbirliğini artırmak için motive edici etkenler saptanmaya çalışılmaktadır (Arshed vd. 2022).

Bu eğilimin sosyal ve beşeri bilimler üzerindeki etkilerini gösteren önemli metinlerden biri Kanada'da sosyal ve beşeri bilimlerde yapılan araştırmaların finansmanını sağlayan kurum olan Social Sciences and Humanities Research Council (Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma Konseyi) tarafından özel bir danışmanlık şirketine yazdırılan *Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimlerin Ekonomik Rolü ve Etkisi: Bir Varsayım* başlıklı rapordur (Impact Group, 2008; Davidson-Harden 2013, 391). Raporda sosyal ve beşeri bilimlerdeki her disiplin ekonomiyle olan bağlantıları açısından incelenip sınıflandırılarak güçlü, orta veya dolaylı kategorilerine dahil edilmiştir. Raporda ekonomiyle orta derecede ilişkili bulunan kriminoloji çalışmaları sigorta bedellerini etkileyebilme, eğitim çalışmaları ise beşeri sermayeyi artırabilme potansiyelleri üzerinden ele alınmaktadır. Ekonomiyle dolaylı ilişkisi olduğu belirtilen Antropoloji ve Arkeoloji için ise raporda şu ifadeler yer almaktadır:

Örneğin, sosyal bilimler arasında Antropoloji ve Arkeoloji başlangıçta ekonomiden kopuk görünmektedir. Ancak bu gizemli görünen disiplinlerin bile doğrudan ekonomik bağlantıları olabilir. Bir kere, antropoloji ve arkeoloji birçok müze koleksiyonunun ve sergisinin merkezinde yer alır ve müzeler Kanada'da her yıl milyonlarca yerli ve yabancı ziyaretçiyi çeken büyük işletmelerdir. Antropoloji ve Arkeoloji ayrıca sit alanları veya geleneksel yerli toprakları gibi konularda gelişmeler söz konusu olduğunda rol oynayabilirler (Impact Group, 2008, s.7-8)

Bu rapor, enformasyon toplumuna bilginin kullanımı, niteliği ve değeri açısından yaklaşan Lyotard'ın (1997, 106-107) bilginin üniversitelerde evrensel değerler üretmek amacıyla aranan bir şey olma niteliğini yitirip sadece enformasyona ve uzmanlara satılacak bir performans değerlendirilmesine dönüştüğünü, üniversitelerin de teknolojik ilerleme ve bunun uzantısı olan sermaye birikiminin amaçları doğrultusunda bilim üretme performansı sergiledikleri yönündeki eleştirisini haklı çıkarmaktadır. Ne var ki bazı güncel çalışmalar (Nadh, 2022) üniversitede aşırı patent arzı, girişimciliğe odaklanmanın artması ve akademik değer sisteminin kurumsal bir değer sistemiyle değiştirilmesi şeklindeki bu neoliberal dönüşümün bazı devlet üniversitelerinde teknolojiyle ilgili alanlarda çalışan akademisyenler tarafından da içselleştirilip benimsendiğini ve desteklendiğini göstermektedir.

Impact Group'un (2008) raporunu ve rapordaki indirgemeci dili eleştiren Davidson-Harden (2013, s.393) bu perspektifin ekonomiyle bağlantısı "tamamen kopuk" olan disiplinlerin dışlanmasına yol açacağını belirtir. Bunun bir kuşatma-çitleme biçimi olarak mülkiyet kavramını hatırlattığını vurgulayan Davidson-Harden, Locke'un müşterek mülklerin "katma değer" elde etmek amacıyla çitlenmesini/çevrilmesini meşru kıldığını ve bu düşüncede ticari gelişme amacıyla kullanılmayan arazi ve kaynakların değersiz kabul edildiğini hatırlatır ve günümüzün neoliberal söyleminde üniversiteler ve bilim disiplinleri için aynı mantığın işlemekte olduğunu vurgular. Davidson-Harden'a (2013, s.393) göre buradaki tehlike, bu mantığın yaratacağı ekonomik değer fikrinin sosyal ve beşeri bilim disiplinleri de dahil olmak üzere John McMurtry'nin (2013) "sivil müşterekler" olarak adlandırdığı her şeyin çitlenip çevrilmesini meşrulaştıracak bir araç olma potansiyeline sahip olmasıdır. Nitekim McMurtry'ye (2013, s.237, 240) göre hava, ateş, evrensel sağlık güvencesi, adil seçimler, asgari ücret, işsizlik sigortası ve pek çok diğer örnek gibi açık bilim hareketi ve evrensel eğitim de sivil müşterekler arasındadır; sivil müşterek, yaşam mallarına evrensel erişimi sağlayan somut veya somut sosyal yapı ve kurumlardır.

Davidson-Harden (2013, s.387) neoliberal bilgi kapitalizmi içinde sosyal bilimlere neoliberal bir tarzda, yani derin bir ekonomik indirgemecilikle yaklaşmanın emperyalist ve sömürgeci bir hakikat rejiminin işareti olduğunu belirtir ve bu rejimin işleyişini durdurmanın ve bilgiye dar kapsamlı ve miyop bir neoliberal perspektifle değil, bilgi sosyalizminin farklı biçimleri çerçevesinde yaklaşmak gerektiğini savunur. Bilgi sosyalizmi, Michael A. Peters'ın (2003, s.375) Polanyi'nin piyasa ilişkilerinin gömülü olan ve olmayan biçimleri üzerinden geliştirdiği bir kavramdır. Gömülü piyasa ilişkileri, piyasanın sağlıklı bir şekilde sınırlandığı, etkili toplumsal kurumları ve kamu hesap verebilirlik sistemlerini kapsayan ilişkilerken gömülü olmayan piyasa ilişkileri finans kapitalizminin küçük bir azınlığın artan kârı için gözetimsiz ve yaptırımsız bir şekilde işleyişini ifade eder. Peters'ın kavramını savunan Davidson-Harden (2013, s.396) çoğu bilim disiplininde işleyişin metalaştırılmış bir piyasa işleminden ibaret olmadığını, fen bilimlerindeki çalışmaların çoğu günümüzde şirketler tarafından finanse ediliyor, yönlendiriliyor ve denetleniyorsa da bunun sosyal ve beşeri bilimler için, hatta fen bilimleri kapsamındaki temel bilim çalışmaları için bile geçerli olmadığının altını çizer. Shiva (2005) ve Barlow (2007) gibi Davidson-Harden (2013) da bilginin metalaştırılması, özelleştirilmesi ve pazarlanması girişiminin Neoliberalizm savunucularının suyu, sağlığı, eğitimi ve aslında hayatın kendisini kuşatmaya yönelik diğer çabalarına tekabül ettiğini düşünür.

Willinsky (2005) gibi açık bilimi, açık erişimi ve açık bilgi ekonomisini savunan Davidson-Harden'a göre (2013, s.397) bilgi kapitalizminin söylemsel taktiklerini reddetmek mümkündür: Impact Group'un raporundaki dili kullanmayı değil, bilimi ve araştırmayı sermaye birikimi alanının dışında nitelendirip tanımlamayı, bilimsel araştırmayı rekabet ve kâr yerine işbirliği ruhuyla ve ortak bilgi, kamu malları, kolektif yatırım için yapmayı, bilimi kolektif ve işbirlikçi bir girişim olarak üretip kullanmayı, bilgiyi piyasa ilişkilerine gömülmüş dergilerde birkaç kişinin fikri mülkiyet haklarıyla sınırlamak yerine herkesin açık erişimle erişebileceği şekilde sunmayı seçebiliriz. Ne var ki Sunder ve Leonelli'nin (2013) de vurguladığı gibi ekonomik dönüşüm bürokrasiyi de etkilemiş, üniversitelerde artan bürokratikleşme ile birlikte bilimsel katkı potansiyelinin yalnızca üretilebilecek ekonomik değere dayalı olarak değerlendirildiği yeni denetim kültürleri ortaya çıkmıştır. Neoliberal yönetimselliğin hedeflerine yönelik bilim/araştırma anlayışına üniversitelere egemen olan kurumsal yönetim uygulamaları eklendiğinde bilgi kapitalizmi kavramından daha spesifik olan girişimci üniversite (Etzkowitz, 2003, 2013) ve akademik kapitalizm (Slaughter and Rhoades, 2004) kavramları kullanılmaya başlanmıştır.

Bu gelişmeler ışığında bir yandan neoliberal yönetimsellikte ekonomik değer yaratma aracına dönüşen, diğer yandan bürokratik düzenlemelerle yine sadece ekonomik çıktı odaklı bir değerlendirmeye tabi tutulan üniversitelerin, bilimsel araştırmayı egemen kamuoyu görüşlerinden koruyarak aklın, eleştirinin, sorgulamanın merkezi olma misyonunun giderek artan şekilde görmezden gelindiği söylenebilir. Günümüzde akademik toplantılar kongre turizminin, akademik yayınlar piyasa ilişkilerinin parçası olmuş, akademik çalışmalar nitelikten çok patent üretimi, proje sayısı ve/veya çoğu yine piyasa ilişkilerinin parçası olan ücretli dergilerde yapılacak yayınlar üzerinden ölçülür olmuştur. Bu süreç sosyal ve beşeri bilimleri ve genel olarak temel bilimleri, yani Fen ve Edebiyat fakültelerindeki bölümleri etkilemektedir. Halbuki üniversitenin ürettiği bilgi sivil yaşamı iyileştirmeye, geçmişi ve bugünü daha iyi anlamaya, yerel, ulusal ve küresel ölçekte kendimizi daha iyi tanımaya yönelik bilgi üretir.

Toplum için üretilen bilginin değeri sadece ekonomik kalkınmayla veya gayri safi milli hasıla ile ilişkisi üzerinden ölçülemez. Impact Group'un (2008) raporunda olduğu gibi bu bölümlerin ne gibi ekonomik çıktılar üretebileceği üzerinde düşünmek, bu çıktıyı zorunlu tutmaktan ve ekonomik değer yaratmayacak olan her tür bilgiyi hiyerarşik olarak alt kademelere iten bir perspektiften kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de Neoliberal Politikalar ve Üniversite

Türkiye'de üniversiteler, toplum ve teknoloji alanında "hem alanın kendisinden hem de siyasal iktidarlardan göreli özerk bir bilimsel etkinliği", devlet dolayımıyla 1980 yılına kadar sürdürmüş, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında ise üniversite sistemi, "bilim-teknoloji ve iktisadi-sosyal politika etkinlikleri açısından yeni ve farklı bir döneme" girmiştir (Özuğurlu, 1998: 53). Bu dönemdeki değişim, 6 Kasım 1981 yılında Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) kurulmasıyla başlamıştır:

Yükseköğretim, 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile akademik, kurumsal ve idari yönden yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu kanunla ülkemizdeki tüm yükseköğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere, eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuvarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır. … Yükseköğretim Kurulu, tüm yükseköğretimden sorumlu tek kuruluş haline gelmiştir. Türk yükseköğretim sistemi 1982 yılı itibarıyla yirmiyedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar ve yüksekokullarından oluşan birleşik bir yapıya dönüştürülmüştür (YÖK, 2023a).

Yükseköğretimin planlanmasını, koordinasyonunu ve denetimini sağlayacak olan YÖK'ün kurulmasıyla birlikte, araştırma ve eğitim birliğine dayanan üniversite sistemi hukuksal ve kurumsal olarak yeniden düzenlenmiş ve "temel dinamikleri küresel piyasa mekanizmaları tarafından belirlenen etkenlerle" yeniden şekillendirilmiştir (Özuğurlu, 1998, s.48). YÖK'ün, üniversitelerin merkezi yönetim ve denetimini kurumsallaştırmasının yanı sıra 1982 Anayasası'nda üniversitelerin idari özerkliği kaldırılmış, sadece bilimsel özerkliğe sahip olarak tanımlanmış, ayrıca Türkiye'de vakıf üniversitelerinin kurulmasının yolu açılmıştır[3] (Tekeli, 2019, s.297).

YÖK'le birlikte köklü bir dönüşüm yaşayan üniversite sistemi, 1990'lı yılların başından itibaren küresel piyasaya yönelik dönüşüme hazırlanmış, üniversite-sanayi işbirliği programına dayalı olarak sermayenin çıkarlarına uygun hale gelmesi için yeniden yapılandırılmış ve "*universitas* idealinin tasfiyesi" anlamına gelen 'piyasacı üniversite' sistemi meşrulaştırılarak yerleştirilmeye çalışılmıştır (Özuğurlu, 1998, s.51)

Üniversitelerin asli işlevini, "özgürce kendisinin belirlediği doğrultuda sistematik bilgi üretme ve elde edilen bu bilgilerin toplumsal faydaya, ortak kullanıma açılması ve öğrencilere aktarılması" olduğunu vurgulayan Ercan (1997, s.241), sanayinin gelişimi için sermayenin çıkarlarına bağlı olarak yapılandırılan üniversitelerin, birer şirkete dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bu yeniden yapılanma sürecinde, toplumsal işlevlerle tanımlanan

[3] Türkiye'de 1982 öncesinde toplam 19 olan üniversite sayısı, 1982 yılında 27'ye yükselmiş, 1984 yılında ilk vakıf üniversitesi olan İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi kurulmuş ve 1987 yılı itibariyle toplam üniversite sayısı 29 olmuştur (Günay ve Günay, 2011, s.2).

üniversitelerin, piyasanın ihtiyaçlarıyla tanımlanmasındaki en temel sorun, sermayenin egemenliği altına girmesi, başka bir deyişle, "üniversitelerin bilim üretme potansiyelinin, teknoloji üretmeye bağımlı kılınması" ve üniversite faaliyetlerini hem finansal hem de akademik özgürlük açısından piyasanın egemenliğine terk edilmesidir (1997, s.243).

Üniversitenin, tanımı gereği sadece bir 'öğretme atölyesi' olmadığını, aynı zamanda değerlerin ve tavırların aktarıldığı, öğrencilerin hem dünyayı hem de kendilerini keşfetmelerine, "bağımsız düşünme ve çalışma yetisi edinmelerine olanak sağlandığı bir yer" olduğunu ifade eden Özuğurlu (1998, s.72), üniversitenin, "tanım gereği kısa vadeli yarar gözetmeden de bilim ve araştırma yapılabilen bir yer" olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda üniversite eğitiminde, öğrencinin bilgiyi deneyimleyerek farklı bağlamlarda yeniden üretebilmesini amaçlayan sosyal bilimlerin hedefi kâr odaklı piyasaya fayda sağlamak değildir (Oğuzhan, 2013, s.109). Uygulamanın her zaman nesnel bir ürüne karşılık gelmediği sosyal bilimlerde "kimi zaman kuramsal bilginin yaşamdaki karşılığını bulmak kimi zamansa kuramsal bilgiden hareketle yeni sorular üretebilmek de uygulama çerçevesinde değerlendirilmelidir (2013, s.109-110). Buna karşın üniversite-sanayi işbirliği, üniversitenin eğitim işlevini değersizleştirirken bazı bilim dallarına üstünlük sağlayarak disiplinler arasında hiyerarşinin oluşmasına yol açmıştır.

Sanayinin çıkarlarına uygun olan teknik ve mühendislik bilimleri, üniversitede hakimiyet kurarken tarih, felsefe ve beşeri insan bilimleri (edebiyat ve sanat) genel olarak ihmal edilmiştir. Sosyal bilimlerin, temel disiplinler aleyhine yaşanan aşırı uzmanlaşmaya dayalı parçalanmadan muzdarip olduğunu ve yeni arayışlar içine girdiği belirten Özuğurlu'ya göre, sermaye ve bilim arasındaki ilişkinin sosyal bilimler üzerindeki etkileri üç grupta gözlemlenebilmektedir:

Öncelikle bu işbirliği genel olarak sosyal bilimleri (tabi insan bilimlerini de) değersizleştirmektedir. İkinci olarak, çok disiplinli uzmanlık alanlarının gelişimini, seçici davranarak desteklemektedir. Üçüncü olarak temel disiplinlerin "seçici" parçalanmasını desteklerken, aynı zamanda temel disiplinleri tümüyle absorbe etmeye dönük daha üst bütünleşmeleri teşvik etmektedir (1998, s.72).

Üniversite-sanayi işbirliğinin eleştirisi üzerine yoğunlaşan tartışmalarla birlikte 1993 yılında Gulbenkian Vakfı, Immanuel Wallerstein başkanlığında sosyal bilimlerin bugününü ve geleceğini düşünmek üzere toplanmış ve *Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması* adlı bir rapor (Gulbenkian Komisyonu, 1996) yayınlamıştır. Bu rapor üzerine farklı üniversite ve sosyal bilim çevrelerinde tartışmalar ve çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Bu anlamda, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* adlı 1998 yılında düzenlenen sempozyumda Türkiye'de sosyal bilimlerin kuruluşu ve gelişimi değerlendirilmiş, sosyal bilimlerde disiplinlerarası çalışmaların imkânları ile araştırma, eğitim ve yayıncılık alanlarında geleceğe yönelik öneriler geliştirilmiş ve tartışılmıştır[4].

[4] 26-28 Şubat 1998 tarihinde düzenlenen *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru* adlı sempozyum bildirileri kitabı için bkz. Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu (1998).

Yeni üniversitelerin açılması 1990'lı yıllarda devam etmiş, önceki dönemlerden farklı olarak vakıf üniversitelerin sayısı hızla artmıştır[5]. Neoliberal politikalar sonucunda devletin finansal desteğini üniversitelerden çektiği bu dönemde, üniversitelerin eğitimden hızla uzaklaşarak ticarileştiği ve özellikle piyasa için proje ve teknoloji üretmeye başladıkları görülmektedir (Ercan, 1997, s.241-243).

Üniversite ve Kent İlişkisi

Türkiye'de 2000'lerin başından itibaren özellikle Anadolu kentlerinde çok sayıda hem devlet hem de vakıf üniversitesi açılmıştır[6]. Bugün, Türkiye'de her ilde en az bir üniversite kurulmuştur ve toplam 129 devlet üniversitesi, 75 vakıf üniversitesi (YÖK, 2023b) bulunmaktadır.

Üniversitelerin az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması, bu kurumların, bölgesel kalkınma aracı olarak görülmesi anlayışına dayanmaktadır. Büyük şehirler dışında, Anadolu kentlerinde kurulan üniversiteler, kentsel kalkınma ve gelişmenin anahtar kurumları olarak görülmüş ve bu doğrultuda hızlı bir toplumsal hareketlilik yaratarak kentlerin değişim dinamiklerini ortaya çıkarması ve bulundukları kentleri dönüştürmeleri amaçlanmıştır (Yılmaz, 2011, s.5). Bu anlamda kent ekonomisine sağladıkları katkılarla değerlendirilmeye başlanan üniversiteler aynı zamanda kuruldukları kentlerde toplumsal ve kültürel yaşamı da etkilemişlerdir.

Türkiye'de üniversite sayısının artmaya başladığı 1990'lı yıllarla birlikte, üniversite ve kent ilişkisi hakkında çalışmalar yapılmaya başlandığı ve araştırmaların özellikle 2006 yıllından itibaren İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirler dışındaki kentlerde yeni açılan/kurulan üniversiteler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalar üç grupta değerlendirilebilir: Birinci gruptaki çalışmalar üniversitelerin kurulduğu kent üzerindeki etkileri ve katkılarını ele almakta; üniversite ile kent belediyeleri arasındaki işbirliği ve belediye hizmetleri (Kahraman ve Öktem, 2002; 2004), üniversitelerin kentin nüfus yapısında yaratığı değişim (Işık, 2008; Işık ve Başaran, 2021), kentin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına etkileri (Savaş Yavuzçehre, 2016) kentin kentleşme sürecinde değişim dinamiklerine yönelik etkileri (Yılmaz, 2011) ve kent ekonomisine, kentin gelişim ve kalkınmasına katkıları (Boyacıoğlu ve Oğuzhan, 2013; Görkemli, 2009) konularını kapsamaktadır.

İkinci grupta, üniversitenin kentle etkileşimi bağlamında kent halkının üniversiteden beklentileri ve üniversitenin kentin gelişimine yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel katkılarının kent halkı tarafından algısını (Demir ve Parin, 2021; Gümüş, Ertürk ve Şen, 2015; Sankır ve Gürdal, 2014; Sankır ve Sankır, 2017; Ünal, Tarhan ve Çürükvelioğlu Köksal, 2021) ele alan çalışmalar yer almaktadır.

[5] Türkiye'deki üniversite sayısı 1992 yılında kurulan 23 devlet üniversitesi ve bir vakıf üniversitesiyle birlikte 53'e ulaşmıştır. Bu durum, 1992 yılının Türkiye'de yükseköğretimde, üniversite sayısındaki büyüme açısından bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu tarihten sonra 2006 yılına kadar geçen sürede görülen toplam üniversite sayısındaki artış, yeni açılan vakıf üniversitesi sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır. 1994 yılında 53 olan devlet üniversitelerinin sayısında 2006 yılına kadar hiçbir değişiklik görülmezken; 1994 yılında üç olan vakıf üniversitelerinin sayısı 2006 öncesinde 24'e yükselmiştir. (Günay ve Günay, 2011, s. 2).

[6] Türkiye'de tarihsel olarak yükseköğretimde görülen gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay ve Günay (2011).

Üniversite ve kent ilişkisi bağlamında, üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri kentle ilişkileri hakkında yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmakta ve üçüncü grubu oluşturmaktadır. Üniversite öğrencilerinin; barınma, beslenme, eğlence, alışveriş, ulaşım gibi harcamalarla kent ekonomisine olan katkıları (Akçakanat, Çarıkçı ve Dulupçu, 2010; Arslan, 2014; Binici ve Koyuncu, 2015; Demireli ve Taşkın, 2013) konusundaki çalışmaların yanı sıra coğrafi konum, ulaşım, fiziksel çevre, yaşam kalitesi, konaklama, yeme-içme ve alışveriş imkanları, eğitim, eğlence, spor, kültür ve sanat faaliyetleri bakımından, kent halkının tutum ve davranışları açısından kent imajını değerlendirmeleri, kente ilişkin algı, görüş, deneyim ve memnuniyetleri (Aliağaoğlu ve Uzun, 2017; Alkan ve Yılmaz Çildam, 2019; Arslan, 2016k; Demirel, 2014; Dikbiyik, 2020; Ergun, 2014; Gökçe, Yazgan ve Pamukçu, 2022), kentin konut ve yerleşim yapısına etkileri (Çalışkan ve Sarış, 2008), kent kimliğinin oluşmasına katkıları (Alevkayalı ve Uzun, 2020), Kent Konseyi'ne yönelik algıları (Belli ve Aydın, 2015) birçok araştırma tarafından ele alınmıştır.

Yerel ve bölgesel kalkınmada kutuplaşmış bölge yaklaşımı çerçevesinde üniversitelerin yerel ekonominin sosyal kurumları olarak kalkınmadaki rolü üzerinde duran Çatalbaş (2007, s.91-96), bir bölgenin gelişmesi için ihtiyaç duyulan sürükleyici sektörün genellikle sanayi olduğunu, üniversitelerin ise bölgesel/kentsel gelişmede tamamlayıcı rol oynadığını belirtmekte ve Türkiye'de ekonomik, sosyal, kültürel ve fiziki alt ve üst yapısı yetersiz yerlerde kurulan üniversitelerin eğitim kalitesinin düştüğünü, beklenen toplumsal fayda ve yerel ekonomiye katkısının sınırlı kaldığını vurgulamaktadır.

Yeni kurulan devlet üniversitelerinin yerel, bölgesel ve ulusal kalkınmada önemli bir görev üstleneceği öngörüsüne bağlı olarak Türkiye'de son dönemde gerçekleşen yükseköğretimdeki genişlemeyle birlikte, erişim sorununun çözümünde önemli mesafeler alındığı dile getirilirken yükseköğretimin kalitesinin artırılmasında ise erişim konusunda gerçekleştirilen hızda bir ilerleme olmadığı belirtilmektedir (Altınsoy, 2011, s.98-99). Üniversitelerin, eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma hizmet işlevlerini kaliteli ve etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları öğretim elemanı, fiziki altyapı/mekân, kütüphane hizmetleri, makine-teçhizat ve donanım vb. gereksinimlerin karşılanması, zaman, gayret ve planlama gerektirmektedir (2011, s.100-101).

Sonuç olarak, Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte, öncelikli olarak yerel ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlaması, ekonomiyi canlandırması hedeflenen çok sayıda üniversite kurulmuş, üniversite eğitimi yaygınlaştırılmış, öğrenci sayısı artırılmış ve toplumsal hareketlilik yaratılmıştır. Bu anlamda yükseköğretim sisteminin niceliksel hedeflerini tutturduğu söylenebilse de (Tekeli, 2019, s.308) niteliksel olarak birçok alanda yetersiz kaldığı görülmektedir. Yeni açılan üniversitelerin, özellikle az gelişmiş bölgelerdekilerin karşılaştığı altyapı eksikliği, temel ihtiyaç ve hizmetlerin karşılanamaması, toplumsal ve kültürel yaşamın sınırlılığının ötesinde özellikle akademik ve bilimsel bilgi üretim koşulları sağlanamamıştır. Devletin üniversitelere ayrılan kamu kaynaklarını büyük ölçüde kısıtlaması hem öğretim elemanlarının hem de akademik çalışma yapma koşullarının yetersizliği, kalkınma öncelikli bu anlayışın üniversitelerin temel işlevlerini göz ardı ettiğini göstermiş ve üniversitelerin sistematik bilgi üretimi, bilgilerin toplumsal faydaya ve ortak kullanıma açılması ve öğrencilere aktarılması amaçlarından uzaklaşmasına neden olmuştur.

Tam da bu noktada bu çalışma, üniversitelerin kuruldukları kentle ilişkisini ekonomik olarak ölçülemeyecek nitelikte ve üniversitenin temel amaçlarına yönelik katkılar olan bilgi

üretimi açısından ele almaktadır. Bu bağlamda çalışma, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerinde yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin tezlerinde (1993-2022) Eskişehir hakkında ne tür bilgilerin üretildiğini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir ilişkisine yönelik çalışmalar

Anadolu Üniversitesi'nin temeli, 1958 yılında kurulan Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ne dayanmaktadır. 1982'de Anadolu Üniversitesi adını alarak kurumsal bir dönüşüm geçirmiştir. Eskişehir'in merkezinde yer alan kampüsünde 12 Fakülte, bir Devlet Konservatuvarı, iki yüksekokul, üç meslek yüksekokulu, dördü yüksek lisans ve doktora düzeyinde beş enstitü ve 25 araştırma merkezi bulunmaktadır (Anadolu Üniversitesi, 2023).

Anadolu Üniversitesi'nin kentle ilişkisini ele alan ilk çalışma, İletişim Sanatları dalında yapılan bir yüksek lisans tezidir. "Üniversitelerin bulunduğu kentin yaşam düzeyini yükseltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilim, kültür ve sanatsal faaliyetlerini toplumla uzlaştıracak", çevreyle iletişimi ve işbirliğini sağlayacak halkla ilişkiler bölümlerinin işlevsel gerekliliğini konusundaki bu tezde (Tuna, 1994) Eskişehir ve Anadolu Üniversitesi'nin kültürel iletişim süreci incelenmiştir.

Anadolu Üniversitesi'nin 50. yılında yapılan bir projede (Taşçı, 2008) kent ve üniversite ilişkisi, Anadolu Üniversitesi'nin şehir ve bölge etkileşimi, Eskişehir'e yönelik harcama ve bilgi temelli etkileri ile Eskişehir'deki farklı sektörlerin ve şehir halkının üniversite algısı bağlamında incelenmiş, geleceğe yönelik üniversiteye kentle bütünleşme açısından gereken temel verilerin sağlanması hedeflenmiştir. Bu çalışmaya bağlı olarak Taşçı vd. (2011), kentin üniversite algısını, üniversitenin bölgesel fırsat eşitliğine katkısı, hem üniversitenin hem de öğrencilerinin kente sosyokültürel etkisi açısından ele almışlardır: "Bir yükseköğretim kurumu olarak Anadolu Üniversitesi temel olarak bulunduğu çevreye bilgi yayma, nitelikli insan kaynağı kazandırma işlevleriyle hizmet sunmaktadır. Ayrıca, yaşam boyu öğrenme, sosyal sorumluluk projeleri ve kültürel etkinlikleriyle şehrin sosyokültürel yapısını etkilemektedir" (2011, s.135).

Bununla birlikte, Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin yerel karar alma süreçlerine katılımlarıyla ilgili olarak "Eskişehir'de yer alan kent konseylerine yönelik bilgi, algı ve tutumlarını" belirlemeyi amaçlayan bir çalışma (Şahyar Akdemir, 2019) yapılmıştır.[7]

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı dört bölümün, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak ürettikleri ve Eskişehir'le ilgili olan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, bu bölümlerde üretilen lisansüstü tezlerin konularının Eskişehir'e ilişkin konuları açısından bir süreklilik gösterip göstermediklerinin incelenmesidir.

Araştırmanın kapsamı, fakülteyle birlikte 1993 yılında kurulmuş olan Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümleriyle sınırlıdır, dolayısıyla fakültenin otuzuncu yılına yönelik bir değerlendirme için uygun bir çerçeve oluşturmaktadır. Kapsamın hem bu bölümlerle hem

[7] Üniversite ve kent ilişkisine dair, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin harcama eğilimleri ve kent ekonomisine katkılarının analiz edildiği araştırma (Acaroğlu, Güllü ve Seçilmiş, 2018), Anadolu Üniversitesi'nin kentle ilişkisini konu alan bu çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır.

de sadece Eskişehir'le ilgili tezlerle sınırlı olması çalışmanın amacı bakımından anlamlı olmakla beraber çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Vurgulamak gerekir ki bu çalışmanın amacı niceliksel olarak bölümlerde üretilen tezleri karşılaştırmak değil, üniversitenin kentle kurduğu ilişkiyi, kentin tarihsel, toplumsal ve kültürel bilgisinin bilimsel olarak üretilmesini merkeze almaktadır. Üniversitenin kente ilişkin bilgiyi üretmeye yönelmesinde farklı sosyal bilim disiplinlerinin perspektiflerinin, yapısal etkenlerin ve farklı sınıflandırma çerçevelerinin (kentler yerine coğrafi bölgeler) etkili olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde (YÖK, 2023c), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerinde, ana bilim dalı fark etmeksizin bir tarama yapılmış, 1993-2022 yılları arasında yazılan toplam 310 tez taranmıştır[8]. Tezlerin özetleri okunarak Eskişehir'le ilgili olup olmadıkları konusunda karar verilmiş ve ilgili olan toplam 56 tez kapsama alınmıştır. Bu süreçte araştırma nesnesinin il sınırları içinde olması, Eskişehir'le ilgili olmanın temel kriteri olarak kabul edilmiştir. Bu kritere uygun olarak il sınırları içindeki; kazı çalışmaları, müzelerde yapılan çalışmalar, buluntularla ilgili çalışmalar, Eskişehir'de doğmuş veya yaşamış kişilerle ilgili çalışmalar, Eskişehir'in tarihine dair yapılmış arşiv ve literatür incelemesi çalışmaları ve inceleme konusu veya örneklemi veya örnekleminin bir kısmı Eskişehir içinde olan çalışmalar kapsama alınmıştır. Kapsama kararı, tezlerin başlığına göre değil, içeriklerine (özetler, gerektiğinde tez metni) dayanılarak verilmiştir. Bu çerçevede kapsama giren her tezin Eskişehir'le ilgili olma düzeyi aynı değildir. Örnekleminin bir kısmı Eskişehir'den olduğu için kapsama alınan ve nitel yöntemle yürütüldüğü için genelleme amacı taşımayan bazı çalışmalar, bu kentte yaşayan öznelerin deneyimlerini içermekle birlikte kent hakkında bilgi vermeyebilmektedir. Bu fark, bulgular kısmında yapılan değerlendirmelerde dikkate alınmıştır.

Bu çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin eşzamanlı veya ardışık olarak kullanılmasından oluşur. Bu araştırmada nitel yöntem, doküman incelemesi deseniyle kullanılmış, bu bağlamda tezlerin özetleri okunmuş, gerektiği noktalarda tezin kendisi de incelenmiş ve kentin bilgisinin üretimine hangi bağlamda katkıda bulunduğu saptanmıştır. Bunun sonucunda elde edilen bilgiler hem kapsama giren tezlerin saptanmasında, hem tezlerle ilgili bilgilerin nicel mantıkla kodlanmasında hem de bulguların yorumlanmasında kullanılmıştır. Araştırmada nicel yöntemin kullanıldığı ikinci aşamada tezlerin bölümleri, yazıldıkları yıl, başlıkları, özetleri, yöntemleri, verilerin nereden toplandığı, ne tip veri toplandığı ve (Sosyoloji bölümü için geçerli olmak kaydıyla) hangi alt alana dahil olduğu bilgileri kodlanarak SPSS programına aktarılmış, frekans dağılımları ve çapraz tablolar üzerinden betimsel olarak analiz edilmiştir. Örneklem büyüklüğü nicel bir analiz için oldukça küçük olsa da genel eğilimi göstermek için bu yöntem tercih edilmiştir.

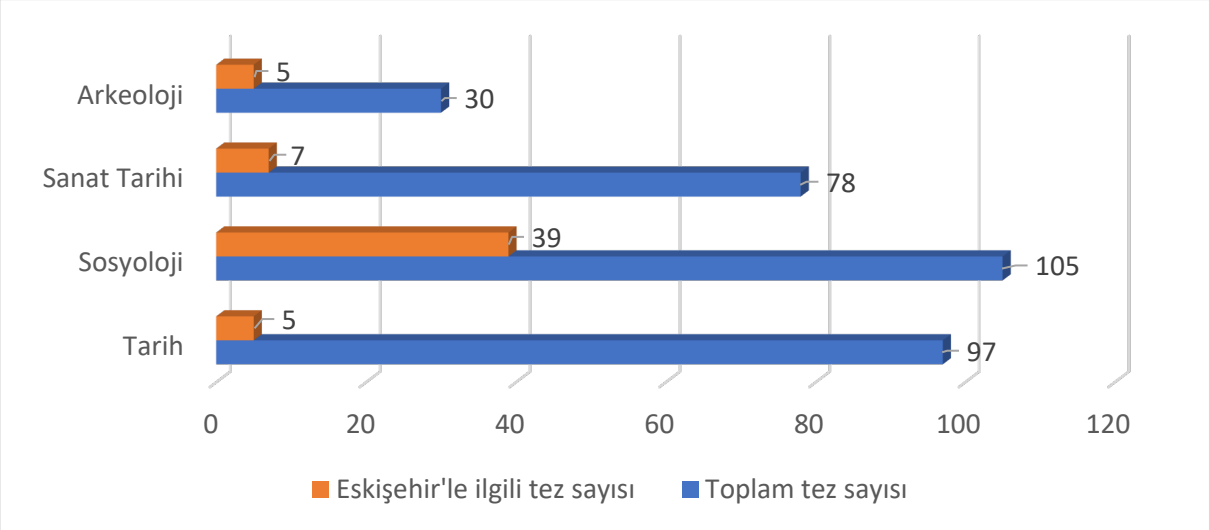
Bu çalışmada kentin bilimsel bilgisinin üretimi sürecinde Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin katkısına odaklanıldığı için tezler Enstitü Ana Bilim dallarına göre değil, bu dalların fiili olarak ilişkili olduğu Edebiyat Fakültesi bölümleri üzerinden ifade edilmiştir. Bulgular bölümünde ilk olarak fakülteye bağlı dört bölümde yazılan tezlerin betimsel analizi sunulup yorumlanmakta, ikinci bölümde ise hem Eskişehir'le ilgili tez

[8] Tarih Bölümü'nde, Edebiyat Fakültesi'nin kuruluş tarihinden önce, 1991 yılında üç tez, 1992 yılında ise bir tezin tamamlandığı görülmektedir. Ancak Tarih Bölümü'nde Eskişehir'le ilgili ilk tez 1998 yılında tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında yer alan tezler, fakültenin kuruluş tarihinden sonra gerçekleşmiştir.

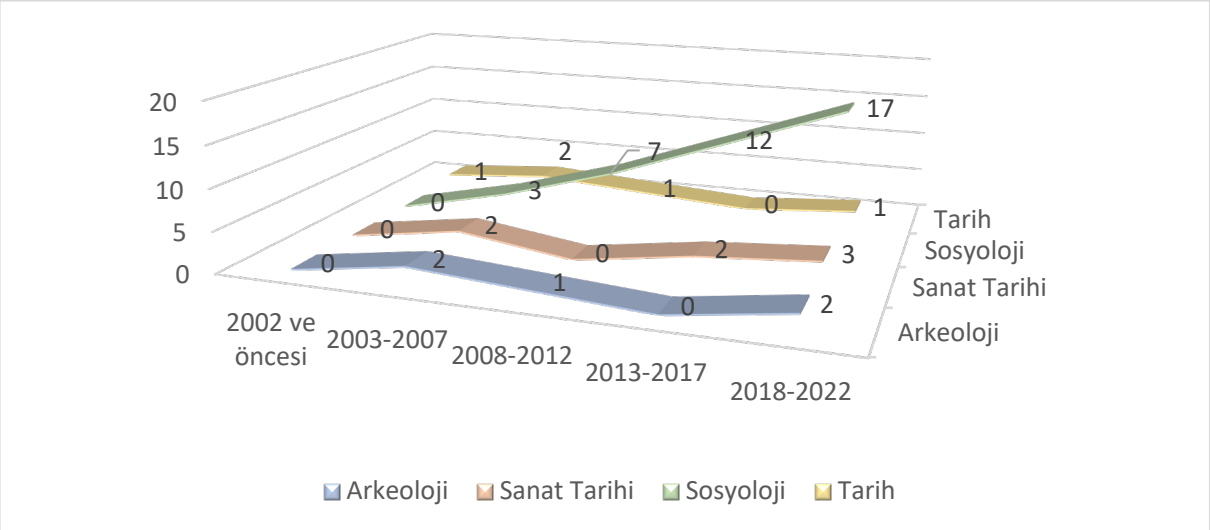
sayısının çokluğu hem de Eskişehir'in gündemiyle ilişkisini incelemeyi mümkün kıldığı için Sosyoloji bölümünde yazılan tezler incelenmekte ve değerlendirilerek yorumlanmaktadır.

Araştırmanın Bulguları

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerinde, ana bilim dalı fark etmeksizin 1993-2022 arasında yazılan lisansüstü tezlerin ve içlerinde Eskişehir'le ilgili olanların frekans dağılımı aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmektedir. Söz konusu dört bölümde toplam 310 lisansüstü tez tamamlanmıştır ve bunların 56'sı Eskişehir'le ilgilidir. Arkeoloji bölümünde yazılan tezlerin %17'si, Sanat Tarihi bölümünde yazılan tezlerin %9'u, Sosyoloji bölümünde yazılan tezlerin %37'si ve Tarih bölümünde yazılan tezlerin %5'i Eskişehir'le ilgilidir.

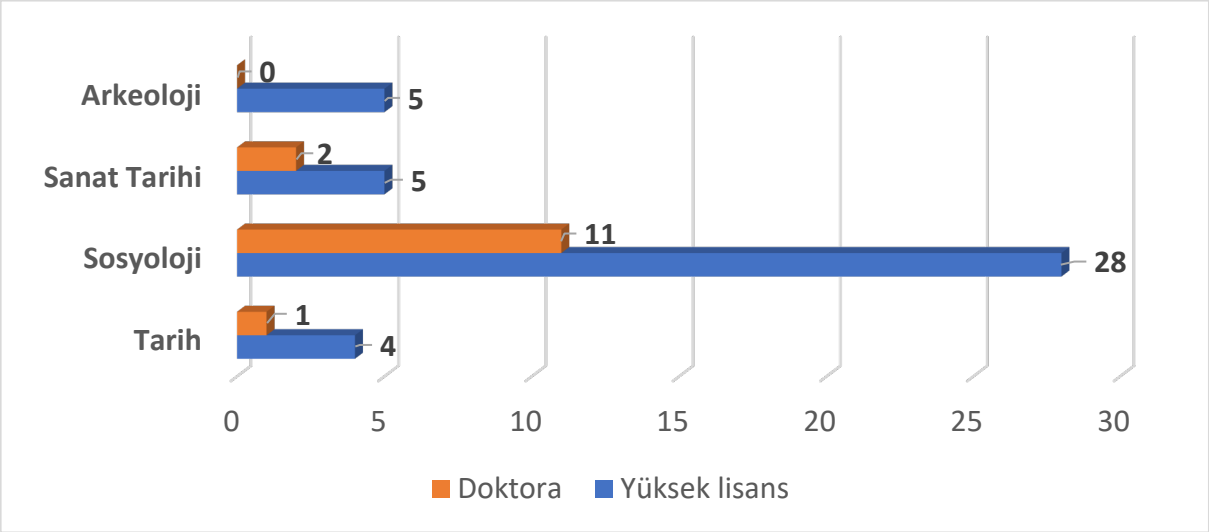

Şekil 1. Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerinde tamamlanan lisansüstü tezler (1993-2022) ve Eskişehir'le ilgili olanlar

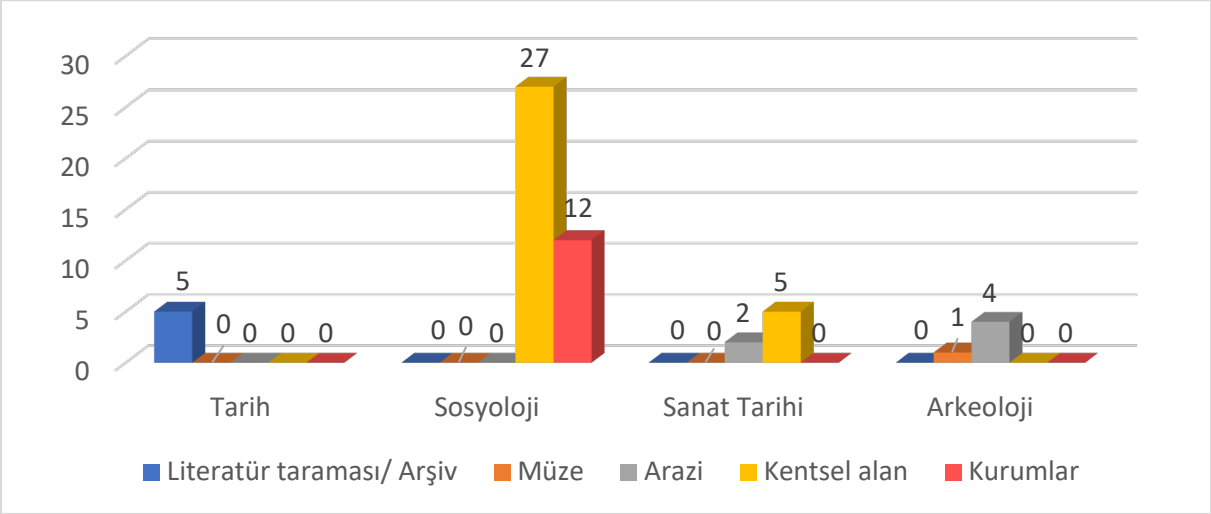
Şekil 2. Eskişehir'le ilgili tezlerin dönemlere ve bölümlere göre dağılımı

Şekil 2'de görülebileceği üzere, Sosyoloji bölümü dışında Eskişehir'le ilgili tezler zaman içinde sayıca çok olmasa da tutarlı bir dağılım göstermiş, Sosyoloji bölümünde ise 2003 yılından itibaren belirgin bir artış göstermiştir. Bu artışta sosyoloji bölümünde yazılan toplam tez sayısının artmasının etkisi olsa da bu bölümde tamamlanmış olan tezlerin üçte birinden fazlasının kentle doğrudan ilişkisi olması ve bu sayının yıllar içinde düzenli bir artış göstermesi, dikkatin ulusal veya küresel gelişmeler kadar yerel olana da çevrildiğini ve bunun geçici bir desen olmadığını göstermektedir.

Şekil 3. Eskişehir'le ilgili tezlerin (1993-2022) programa (yüksek lisans ve doktora) göre dağılımı

Şekil 3'te görüldüğü üzere Eskişehir'le ilgili tezlerin 14'ü doktora, 42'si yüksek lisans tezidir. Bu veri, genellenemeyecek olsa da yerel olana yüksek lisans düzeyinde ilginin, doktora düzeyinde olduğundan daha çok odaklandığı şeklinde okunabilir. Doktora tezlerinde tez konusunun üniversite dışından bir üyenin de bulunduğu bir tez izleme komitesi tarafından tez öneri jürisinde değerlendirilip onaylanması, tez konusunun seçiminde öğrencinin, hatta kısmen danışmanın görüşlerini sınırlayabilir. Ayrıca, her ne kadar bu konuda bir veriye ulaşılamamış olsa da yüksek lisans tezlerinin tamamlanma oranlarının daha uzun süren ve daha yoğun bir çalışma gerektiren doktora tezlerinin tamamlanmasından daha yüksek olduğu ve doktora tez sayısının bu nedenle daha düşük olduğu düşünülebilir. Yapılan çalışmalar, doktora tezlerinin tamamlanarak programdan başarıyla mezun olmada yaş, cinsiyet, etnik arka plan gibi kişisel faktörlerin etkili olmadığını (Matheka vd. 2020; Wright ve Cochrane, 2000) göstermektedir, ancak başarıda tez konusunun belirlenmesi ve tez yazım sürecinde söz sahibi olan jürilerin etkili olması bu farkta etkili olabilir.

Şekil 4. Tez araştırma verilerinin elde edildiği mekâna/yere göre dağılımı[9]

Şekil 4'te görüldüğü üzere kapsama giren tezlerin verilerinin elde edildiği mekân/yer veya alanlar, elbette kullanılan yöntemin de etkisiyle çeşitlilik göstermektedir. Tarih bölümünde kapsama giren tezlerin tamamı arşiv çalışmasıdır. Sosyoloji bölümünde kapsama giren tezlerin tümü saha çalışmasıdır ve veriler (bir tez dışında) Eskişehir merkez ilçelerinde halkından, kentte (çoğunlukla geçici) ikamet eden öğrencilerden veya kurumlardan toplanmıştır. Sanat Tarihi bölümünde veriler arazilerden, kentsel alandaki mimari eserlerden toplanmıştır. Arkeoloji bölümünde ise veriler müzelerden, arazilerden ve kazılardan elde edilmiştir. Bu açıdan kente ilişkin oldukça farklı alanlara yayılmış çeşitli kaynaklardan veri toplandığı görülmektedir. Verilerin toplandığı alanlar açısından incelendiğinde, Eskişehir'in kırsal alanında yapılmış yedi çalışma olduğu görülmektedir. Bunlardan üçü Arkeoloji alanında, Phrygia Bölgesi ve Yazılıkaya/Midas Vadisi'ne yönelik tez çalışmalarıdır. Üçü, Sanat Tarihi tezi olarak Eskişehir'in Sivrihisar ve Mahmudiye ilçelerinde ve dağlık Frigya Bölgesi'ndeki mimari yapı özellikleriyle ilgilidir. Sosyoloji dalında yapılan bir tez ise Eskişehir'in Alpu ilçesindeki mevsimlik tarım işçilerle görüşmeleri kapsamaktadır. Bunların dışındaki diğer tez çalışmalarının verileri Eskişehir'in kentsel alanından toplanmıştır.

Bu veriler, farklı yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda analiz edilmiştir. Genelleme yapamayacak kadar küçük bir veriden bahsediliyor olsa da nitel yöntemle yapılan çalışmaların yıllar içinde arttığı, karma yöntemin kullanıldığı çalışmaların da kısmen düzenli bir artış gösterdiği söylenebilir.

Aşağıdaki Tablo 1'de Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih bölümlerinde Eskişehir'le ilgili tezlere ilişkin bilgiler sunulmaktadır[10]. Tabloda görülebileceği gibi, tamamlanan tezlerle kentin tarihine, mimarisindeki izlere, demografik, toplumsal, kültürel, ekonomik, kurumsal yapısına ve Eskişehir'de yaşamış önemli isimlere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Arkeoloji ve Sanat Tarihi tezlerinde bazı mimari yapıların özellikleri, Kemal Uludağ'ın seramik sanatı,

[9] Müzeler dışındaki arazi buluntularının incelendiği tezler, bu tabloda arazi olarak kodlanmıştır.

[10] Sosyoloji bölümünde yazılan tezlerin bilgisi daha sonra verileceği için bu tabloya dahil edilmemiştir.

Karacahisar Kalesi kazı buluntuları ve seramikler, Phrygia Bölgesi yerleşim modelleri, Dorylaion antik kenti ve sikkeler, Yazılıkaya/Midas Vadisi seramikleri, Eskişehir Arkeoloji Müzesi'ndeki eserlere ilişkin bilgiler üretilmiştir. Tarih Bölümü'ndeki tez çalışmalarıyla Eskişehir Demiryolu; Mihalıççık'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı; Eskişehir kazası ilk nüfus sayımı ve siyasetçi Emin Sazak hakkında bilgiler elde edilmiştir.

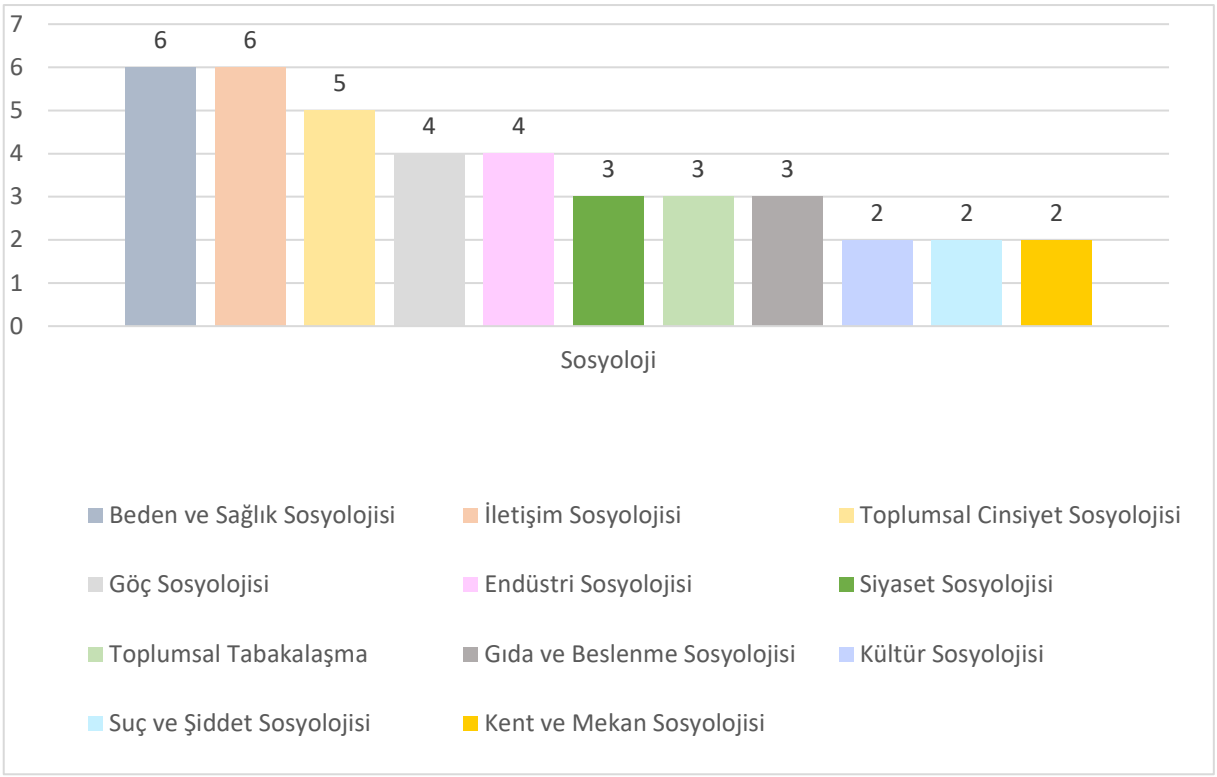
Tablo 1

Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih bölümlerinde tamamlanan Eskişehir'le ilgili tezlerin bilgileri

Bölüm	**Tez Adı**	**Tez Türü**	**Yıl**
Arkeoloji	Phrygia Epiktetos Kentlerinden Dorylaion Antik Kenti	Yüksek lisans	2005
Arkeoloji	Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler	Yüksek lisans	2006
Arkeoloji	M.Ö. IV. Binyıl-M.Ö. 1. Binyıl Arasında Dağlık Phrygia Bölgesinde Yerleşim Modelleri	Yüksek lisans	2008
Arkeoloji	Yeni Araştırmalarla Yazılıkaya/Midas Vadisi Seramiklerinin Değerlendirilmesi	Yüksek lisans	2019
Arkeoloji	Dorylaion, Midaion ve Nakoleia Sikkeleri	Yüksek lisans	2019
Sanat Tarihi	Eskişehir'in Mahmudiye İlçesi'ndeki Döner Eksenli Bindirme Tavanlı Camiler ve Döner Eksenli Bindirme Tavan Geleneği	Yüksek lisans	2006
Sanat Tarihi	Eskişehir Karacahisar Kalesi Sgrafitto Dekorlu Ortaçağ Seramikleri	Yüksek lisans	2007
Sanat Tarihi	Eskişehir Karacahisar Kalesi 2011-2014 Yılları Kazı Buluntuları	Yüksek lisans	2015
Sanat Tarihi	Sivrihisar İlçe Merkezinde Türk Mimarisi (1988 Sonrası Onarımları)	Yüksek lisans	2018
Sanat Tarihi	Kemal Uludağ'ın Çağdaş Türk Seramik Sanatındaki Yeri	Yüksek lisans	2022
Sanat Tarihi	Dağlık Frigya Bölgesi Bizans Dönemi Kaya Mimarisi	Doktora	2015
Sanat Tarihi	Bizans Dönemi Dorylaion'u ile Anadolu Selçuklu Şehri Sultan Eyüğü	Doktora	2019
Tarih	Eskişehir Demiryolu	Yüksek lisans	1998

Tarih	Tarihte Mihalıççık (XVI.- XIX. Yüzyıl) (Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Kurumsal Yapı)	Yüksek lisans	2007
Tarih	Türk Siyasal Yaşamında Emin Sazak (1882-1960)	Yüksek lisans	2011
Tarih	Eskişehir Kazası İlk Nüfus Sayımına Göre Müslüman Nüfus ve Değerlendirilmesi	Yüksek lisans	2019
Tarih	Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaem, …) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı	Doktora	2006

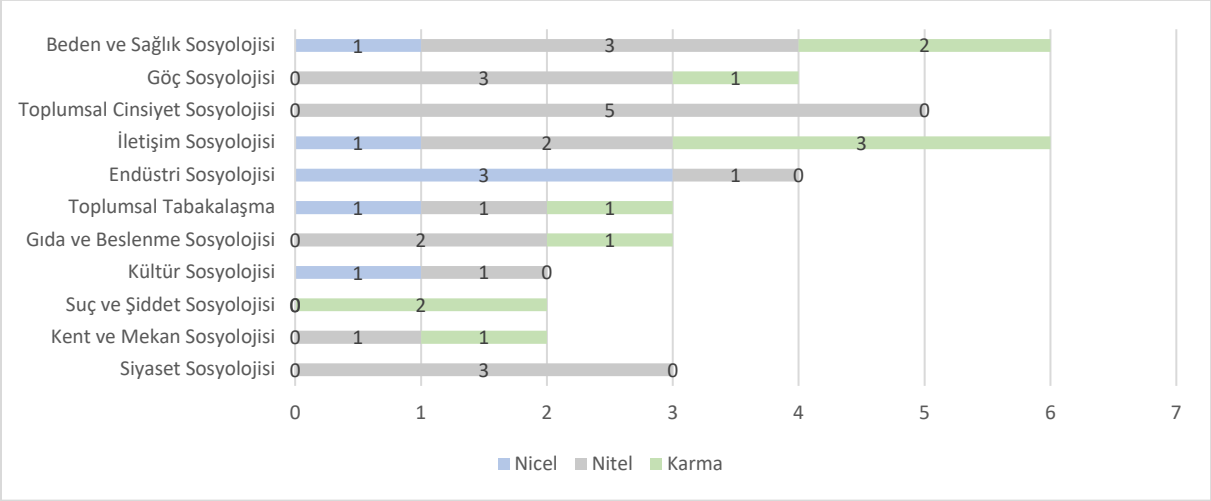
Sosyoloji bölümünde kapsama giren tezlerin alanlara göre dağılımı incelendiğinde çalışmaların belirli bir alanda yoğunlaşmadığı, sosyolojinin farklı alanlarında Eskişehir'le ilgili bilginin toplandığı veya örneklemin bir kısmının Eskişehir'den seçildiği görülmektedir. Bir tez birden fazla alana girebilirse de bu çalışma çerçevesinde tezler, en çok ilişkili oldukları tek bir alan üzerinden kodlanmıştır. Bu nedenle aslında alan çeşitliliğinin Şekil 5'te görüldüğünden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Şekil 5. Sosyoloji bölümünde Eskişehir'le ilgili tamamlanan tezlerin alanlara göre dağılımı

Bu çalışmalar içinde verilerini nicel araştırmayla toplayanların örneklemlerinin tamamı, Eskişehir'den seçilmiştir. Şekil 6'de görüldüğü üzere nicel çalışmalar beden ve sağlık, iletişim,

endüstri ve kültür sosyolojisi alanlarında yapılmıştır. Nitel çalışmalar içinde bir kısmının katılımcılarının tamamı, bir kısmının ise bazı katılımcıları Eskişehir'den seçilmiştir.

Şekil 6. Sosyoloji bölümünde Eskişehir'le ilgili yazılan tezlerin alanlara göre yöntemleri

Bu çalışmaların kente ilişkin bilgi üretme sürecindeki katkılarını görebilmek için Tablo 2'de tez başlıkları sunulmaktadır. Tamamlanan tez çalışmaları, Eskişehir'in endüstriyel yapı ve çatışmalar, farklı meslek gruplarının nitelikleri ve geçirdikleri dönüşümler, göçle değişen demografik yapı, tüketim, müzik ve medya alanlarında tercihler, siyasi figürler, sağlık, eğitim, toplumsal cinsiyet ve mekânla ilgili eşitsizlikler alanında bilgi üretmektedir.

Tablo 2

Sosyoloji Bölümü'nde tamamlanan Eskişehir ile ilgili tezlerin bilgileri

Tez Adı	Tez Türü	Yıl
Türkiye'deki Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Eskişehir'de Endüstriyel Kuruluşlarda Çalışanlar Üzerine Etkisi	Yüksek lisans	2005
Popüler Kültürün Lise Gençliğine Etkileri	Yüksek lisans	2006
Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2007
Üniversite Öğrencilerinin Popüler Kültür Etkinlikleri ve Boş Zaman Alışkanlıkları	Yüksek lisans	2008
Eskişehir'de Kadın Girişimciliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma	Yüksek lisans	2010
Türkiye'de Sığınma Hareketi: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2010

Aday İmajının Seçmen Tercihi Üzerine Etkisi Yılmaz Büyükerşen Örneği	Yüksek lisans	2011
LGBTT Bireylerin Ataerkillik ve Hegemonya Deneyimlerinin Çözümlenmesi: Eskişehir	Yüksek lisans	2012
Okullarda Şiddet ve Suç: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2013
Kentsel Dönüşüm: Eskişehir Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme	Yüksek lisans	2013
Lise Öğretmenlerinin Sendikal Örgütlenmeye Bakışları: Eskişehir İli Örneği	Yüksek lisans	2013
Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri: Facebook Örneği	Yüksek lisans	2014
Trafik Suçlarının Suç Kuramlarındaki Yeri ve Sosyolojik Analizi	Yüksek lisans	2015
Sağlık Riskleri Algısının Gıda Tüketimine Yansımaları: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2015
Mekânsal Eşitsizlik ve Türkiye'de Demiryollarının Gelişimi	Yüksek lisans	2016
Modern Dönem Gözetim Olgusunda Sınıflandırma Pratiğinin Değerlendirilmesi ve Toplumsal Hayata Yansımaları: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2017
Eğitimde Yeni İstihdam Politikaları ve Esnek Çalışma İlişkileri: Eskişehir'de Ücretli Öğretmenler Üzerine Bir Saha Araştırması	Yüksek lisans	2017
Konum Bazlı Sosyal Ağlar Aracılığıyla Üniversite Öğrencilerinin Kimlik İnşası Süreçleri	Yüksek lisans	2018
Beden ve Toplumsal İktidar: Anoreksiya Deneyimi	Yüksek lisans	2019
İnternet Gazetesi Okuyucuları Kadın Cinayeti Haberlerini Nasıl Yorumluyor? Eskişehir'de Sosyolojik Bir Araştırma	Yüksek lisans	2019
Popüler Kültür, Müzik ve Toplumsal Farklılaşma: Eskişehir'deki Senfonik Müzik Dinleyicileri Üzerine Bir Araştırma	Yüksek lisans	2019
Vücut Geliştirme ve Erkeklik Kimliği: Sosyolojik Bir Yaklaşım	Yüksek lisans	2019
Yabancı Uyrukluların ve Yerel Halkın Vatandaşlık Süreçlerine Yönelik Görüşleri: Eskişehir Örneği	Yüksek lisans	2019
Değişen Yeme Pratikleri, Beslenme Alışkanlıkları ve Diyet Deneyimleri	Yüksek lisans	2020
Kadınlık ve Sakatlık Kıskacında Sosyolojik Bir Değerlendirme: Çocuğunda Zihinsel Yeti Kaybı Olan Kadınların Ev ve İş Yaşamına İlişkin Deneyimleri	Yüksek lisans	2021

İnstagram'da Sunulan Beden: Kimlik İnşasında Beden İmgesine Teknolojik Müdahale Olarak Photoshop Uygulamalarının Rolü	Yüksek lisans	2021
Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Eşitsizliklere Etkileri: Eskişehir'de Bir Saha Araştırması	Yüksek lisans	2022
Gençlerin Flört Şiddeti Deneyimlerinin Sosyolojik Bir İncelemesi	Yüksek lisans	2022
Türkiye'de Sosyal Politika Uygulamaları ve Kimsesiz Çocuklar (Yetiştirme Yurtları) Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme	Doktora	2008
Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık: Eskişehir'de Sosyolojik Bir Araştırma	Doktora	2010
Sınıfiçi Farklılaşma ve Sınıfiçi Bütünleşme Biçimi Olarak Eskişehir'de Orta Sınıfın Yeme-İçme Örüntüleri	Doktora	2014
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Sosyal Hareketliliğine İlişkin Profilleri: Eskişehir İli Örneği	Doktora	2017
Sığınmacıların Günlük Yaşam Deneyimleri, Temel Sorunları ve Sorunlarla Baş Etme Stratejileri: Eskişehir Örneği	Doktora	2017
Özel Güvenlik, Piyasa ve Yönetimsellik: Eskişehir Örneği	Doktora	2019
Dijital Eşitsizlik ve Yoksul Bireylerin Medya Tüketim Pratikleri: Eskişehir Örneği	Doktora	2020
Organ Bağışı ve Nakline Sosyolojik Perspektiften Bakış	Doktora	2021
Sosyolojik Perspektiften Biyopolitika, Kadın Bedeni ve Engelli Fetüs Kürtajı: Nitel Bir Çalışma	Doktora	2021
Mülteci Lise Öğrencilerinin Yoksulluk Deneyimleri Eskişehir'de Bir Saha Çalışması	Doktora	2022
Kadınların Mensturasyon, Çocuk Sahibi Olma ve Annelik Süreçlerinde Ezilme ve Direnme Deneyimleri	Doktora	2022

Tablo 2'de listelenen tezlerin tamamlandığı yıllar incelendiğinde iki sonuca varılabilir. İlk olarak sosyoloji yüksek lisans ve doktora programlarının açıldığı ilk yıllardan itibaren kente olan ilgi düzenli olarak sürmüş, özellik 2017 ve 2019 yıllarında artmış, pandemi döneminde azalmışsa da 2021 yılında tekrar artmış ve 2022 yılında da bu artış sürmüştür. Sosyoloji bölümünde tamamlanan 105 lisansüstü tezden 39'unun Eskişehir'le ilgili olması ve bu olgunun yıllar içinde görece istikrarlı olması, akademide hem öğrenciler hem de danışmanlık yapan akademisyenler açısından kente yönelik ilginin dönemsel olmadığını göstermektedir.

Bununla birlikte, tez konuları yıllara göre incelendiğinde Eskişehir'in yerel gündemiyle ve ulusal gündemle kısmen bir paralellik görüldüğü söylenebilir. Nitekim akıllı telefonlar için bir milat sayılan ve ilk Iphone'un piyasaya sürüldüğü 2007 yılından sonra Eskişehir örneğinde

araştırma/inceleme yapan dijital eşitsizlik ve medya kullanımıyla ilgili tezlerin arttığı, 2014, 2018, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında bu alanlarda tezlerin tamamlandığı görülmektedir. Bu konu her ne kadar ulusal, hatta küresel düzeyde çalışılabilirse de yerel düzeyde çalışılması ve Eskişehir'de yaşayanlar hakkında bilgi edinilmesi kent açısından önemlidir. Göçle ilgili ilk tez, Suriye iç savaşı nedeniyle yaşanan kitlesel göçün ilk dalgasından (2011) önce, 2010 yılında başlamış, 2017, 2019 ve 2022 yıllarında da bu konuda tezler tamamlanmıştır. 2022 yılında tamamlanan ve Covid-19 pandemisinin toplumsal sonuçlarını ele alan tez de küresel ve ulusal gelişmelerin izini Eskişehir'de süren çalışmalara verilebilecek bir örnektir. Bunların yanı sıra, Eskişehir'de Karapınar Vadisi kentsel dönüşüm veya Yılmaz Büyükerşen'in siyasal imajını konu alan tezler de doğrudan yerel gündemin tez konularına yansıdığı örnekleri oluşturmaktadır.

Bu tezler kapsamında kentteki toplumsal gruplara yönelik konular ele alınmıştır. Gençlerin, üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımı, sosyal ağlarda kimlik/benlik inşa süreçleri, beden imgesi, boş zaman alışkanlıkları; LGBTİ'lerin deneyimleri; kadın girişimciliği, kadınların doğum, annelik, engelli çocuk bakımına ilişkin deneyimleri; kadın cinayetleri, flört şiddeti; mültecilerin ve sığınmacıların yaşamları ve sorunları; öğretmenlerin, işçilerin çalışma koşullarının yanı sıra gıda tüketimi, yeme-içme örüntüleri, beslenme alışkanlıkları hakkında yapılan araştırmalar Eskişehir'de yaşamın izini sürmektedir.

SONUÇ

Türkiye'de üniversite sistemi, 1980 sonrasında neoliberal politikaların etkisiyle köklü değişimler geçirmiştir. Üniversite-sanayi işbirliği programına bağlı yeniden yapılandırılma sürecinde, üniversitelerin sermaye çıkarlarına uygun olmayan bilgi üretme ve toplumsal yarar işlevleri zayıflamıştır. Bu süreçte piyasa için "faydasız" görülen sosyal bilimler değersizleştirilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren üniversiteler az gelişmiş bölgeler için kalkınma aracı olarak görülmüş ve özellikle Anadolu kentlerinde çok sayıda üniversite açılmıştır. Bu anlayış, yeni üniversite ve kent arasında ekonomik katkı odaklı bir ilişki kurulmasına, bilgi üretimi ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin ihmal edilmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada üniversite ve kent arasındaki ilişki, üniversitelerin kuruluş amacı olan bilimsel bilgi üretimi bağlamında ele alınmış, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nin 30 yılını dolduran bölümlerindeki lisansüstü tez çalışmaları (1993-2022) incelenmiştir.

Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji ve Tarih bölümlerinde Eskişehir'le ilgili konularda yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları, bu disiplinlerin kendi alanlarındaki literatüre ve bilgi birikimine katkı sağlamakta, aynı zamanda Eskişehir'in tarihsel, toplumsal, kültürel ve sanatsal yapısına dair özgün bilgiler üretmektedir. Örneğin, Eskişehir Karacahisar Kalesi buluntuları, Eskişehir demiryolu, seramik sanatçısı Kemal Uludağ, siyasetçi Emin Sazak, yapıların mimari özellikleri konusundaki tezler, Eskişehir kazası ilk nüfus sayımı arşiv çalışması ya da kentin yerel ve ulusal gündemle ilişkili değişim sürecini konu alan tezler, kentin tarihsel, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısına yönelik bilgi üreterek Eskişehir'e önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu lisansüstü tez çalışmalarında elde edilen bilgiler, sanayiyle işbirliği programına uygun görülmemesine ve kentin ekonomik kalkınmasına doğrudan etkisi olmamasına rağmen Eskişehir'e değer katmakta ve üniversite ile kent arasında kurulan ilişki bağlamında önem taşımaktadır. Bu olgu, sosyal ve beşeri bilimler alanında üretilen bilginin toplumsal yaşam açısından değerini ve Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin epistemolojik, amaçsal ve yöntemsel açılardan büyük bir çeşitlilik gösteren bölümlerinin toplumsal yaşamla kurduğu bağı ortaya koymaktadır. İlk 30 yılda kentle kurulan bu bağ ileriki yıllarda Edebiyat Fakültesi'nin bu çalışma kapsamında olan ve olmayan tüm bölümleri ile Eskişehir'e dair özgün ve sistematik bilgi üretmeye devam etmesiyle güçlenecektir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, H., Güllü, M. & Seçilmiş, C. (2018). Üniversite öğrencilerinin harcama eğilimleri ve bölge ekonomisi ile ekonomik ilişkileri: Eskişehir örneği. *Ege Academic Review*, *18*(3), 507-520.

Akçakanat, T., Çarıkçı, İ. & Dulupçu, M.A. (2010). Üniversite öğrencilerinin bulundukları il merkezine ekonomik katkıları ve harcama eğilimleri: Isparta 2003–2009 yılları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22, 165-178.

Alevkayalı, A. & Uzun, A. (2020). Kent kimliği oluşmasında üniversite öğrencileri-yerel halk ilişkisi: Balıkesir Üniversitesi kenti örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 281-302.

Aliağaoğlu, A. & Uzun, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin şehir imajlarına yönelik bir araştırma: Balıkesir Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 39-58.

Alkan, A. & Yılmaz Çildam, S. (2019). Üniversite öğrencilerinin kent imajlarına yönelik bir araştırma: Siirt Üniversitesi örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (73), 90-95.

Altınsoy, S. (2011). Yeni devlet üniversitelerinin gelişimi: Sorunlar ve politika önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 98-104.

Anadolu Üniversitesi (2023) *Anadolu Hakkında* https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/anadolu-hakkinda. Erişim: 07.04.2022

Angell M. (2000). Is academic medicine for sale? (Editorial). *New England Journal of Medicine,* 342(20), 1516–1518.

Arshed, N., Ahmad, W. & Uzma, H. (2022). A spatial temporal exploration of factors motivating academia-ındustry collaboration. *Journal of the Knowledge Economy*. 13(2), 521–540.

Arslan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin şehirle kurduğu ekonomik ve sosyal ilişkilerden memnuniyet analizi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 5(4), 1103-1120.

Arslan, H. (2014). Çankırı Karatekin Üniversitesinin kente ekonomik katkısı ve öğrenci harcamalarının farklı değişkenler açısından analizi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 114-127.

Badham, R. (1984). The sociology of industrial and post-industrial societies. *Current Sociology,* 32(1), 1-136.

Barlow, M. (2007). *Blue Covenant: The Global Water Crisis and The Coming Battle for the Right to Water*. Toronto: McClelland & Stewart.

Belli, A. & Aydın, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin kent konseyleri ve gençlik meclislerine yönelik algı düzeyi üzerine bir alan araştırması: Kahramanmaraş ve Hatay örneği. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6-29.

Binici, F. Ö. & Koyuncu, B. (2015). Üniversite öğrencilerinin 2012-2013 harcamalarinin Bitlis ili ekonomisine katkısının incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 113-126.

Bodenheimer T. (2000). Uneasy alliance: clinical investigators and the pharmaceutical industry. *New England Journal of Medicine,* 342(20), 1539–1544.

Boyacıoğlu, E. Z. & Oğuzhan, A. (2013). Yerli halkın üniversite algılaması: Trakya Üniversitesi örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, 6, 1-28.

Burton-Jones, A. (1999). *Knowledge Capitalism: Business, Work, and Learning in the New Economy*. Oxford University Press.

Çalışkan, V. & Sarış, F. (2008). Çanakkale şehrinde üniversite ve konut ilişkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(20), 215-237.

Çatalbaş, N. (2007). Üniversite-yerel ekonomi ilişkisinde kutuplaşma teorisi iyi bir model olabilir mi? *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 90-101.

Davidson-Harden, A. (2010). Interrogating the university as an engine of capitalism. *Policy Futures in Education*, 8(5), 575-587.

Davidson-Harden, A. (2013). What is social sciences and humanities research 'worth'? Neoliberalism and the framing of social sciences and humanities work in Canada. *Policy Futures in Education*, 11(4), 387-400.

Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu (Ed.) (1998). *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek.* Metis Yayınları.

Demir, S. & Parin, N. (2021). Üniversite-kent ilişkisi üzerine bir araştırma: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Hafıza*, 3(1) s.72-91

Demirel, M. (2014). Burdur kent imajı: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 230-241.

Demireli, C. & Taşkın, E. (2013). Üniversite öğrencilerinin bulunduklari şehre katkıları: Kütahya il merkezi örneği. *Dumlupinar University Journal of Social Science/Dumlupinar Üniversitesi Soysyal Bilimler Dergisi*, (37). 321-328.

Dikbiyik, C. (2020). Yaşam kalitesi bağlaminda üniversite öğrencilerinin kent algısı: Tekirdağ örneği. *lnternational Journal of Geography and Geography Education*, (42), 413-428.

Drucker, P. (1993). The rise of the knowledge society. *The Wilson Quarterly*, 17(2), 52-71.

Ercan, F. (1997). Sermayenin gelişimi açısından eğitimin piyasalaşması; toplumun gelişimi açısından eğitim toplumsallaşması (Eğitim-sanayi ilişkisi), *III. Ulusal Makina Mühendisliği ve Eğitimi Sempozyumu Rapor ve Bildiriler Kitabı.* TMMOB Makine Mühendisleri Odası, 237-249.

Ergun, C. (2014). Üniversite ve kent ilişkisi üzerine görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 216–237.

Etzkowitz, H. (2003). *MIT and the Rise of Entrepreneurial Science.* Routledge.

Etzkowitz, H. (2013). Anatomy of the entrepreneurial university. *Social Science Information,* 52(3), 486–581.

Fischer, B. B., Schaeffer, P.R. &Vonortas, N. S. (2019). Evolution of university-industry collaboration in Brazil from a technology upgrading perspective, *Technological Forecasting and Social Change,* 145, 330–340

Foucault, M. (1991). Governmentality, içinde: G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Ed.) *The Foucault Effect: Studies in Governmental Rationality*, (87-104). Harvester Wheatsheaf.

Gökçe, A., Yazgan,. I & Pamukçu, H. (2022). Lisansüstü öğrencilerin kent algısı ve tutumları: Kastamonu örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1254-1267.

Görkemli, H. N. (2009). Selçuk Üniversitesi'nin Konya kent ekonomisine etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22, 169-186.

Gulbenkian Komisyonu, 1996). *Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor.* (Çev.: Ş. Tekeli). Metis Yayınları.

Gümüş, N., Ertürk, E. & Şen, Ş. (2015). Kastamonu halkının Kastamonu Üniversitesi'ne yönelik algılarının incelenmesi üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 293-312.

Günay, D. & Günay, A. (2011). 1933'den Günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.

Impact Group (2008). *The Economic Role And Influence Of The Social Sciences And Humanities: A Conjecture.* Impact Group.

Işık, Ş. & Başaran, E. (2021). Üniversitenin kentin nüfus yapısına etkisi: Gümüşhane. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 359-382.

Işık, Ş. (2008). Türkiye'de üniversitelerin kentleşme üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 159-181.

Johns M. M. E, Barnes M. & Florencio P. S. (2003). Restoring balance to industry-academia relationships in an era of ınstitutional financial conflicts of interest: Promoting research while maintaining trust. *The Journal of the American Medical Association,* 289(6), 741–746.

Kahraman, L., & Öktem, M. K. (2002). Üniversite-belediye işbirliğine doğru kent belediyelerinin üniversite gençliği ve öğretim elemanlarına yönelik hizmetleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler,* 11(1), 73-108.

Kahraman, L., & Öktem, M. K. (2004). Belediye üniversite işbirliği: Adana örneği. *Türk İdare Dergisi*, 76(443), 141-157.

Lyotard, J.F. (1997). *Postmodern Durum.* (Çev.: A. Çiğdem). Vadi Yayınları.

Masuda, Y. (1990). *Managing in the Information Society*. Basil Blackwell.

Matheka, H. M., Jansen, E. P. W. A & W.H. Adriaan Hofman (2020). PhD students' background and program characteristics as related to success in Kenyan universities. *International Journal of Doctoral Studies*, 15, 57-71.

McMurtry, J. (2013) *The Cancer Stage of Capitalism: From Crisis to Cure.* Polity Press.

Nadh, P. O. (2022). The neoliberal transformation of academia–industry relationships in India: A critical assessment. *Social Science Information*, 61(1), 100–127.

Nathan D. G. & Weatherall D. J. (2002) Academic freedom in clinical research (editorial). New England Journal of Medicine, 347(17), 1368–1371.

Nature (2001). Is the university-industrial complex out of control? (Editorial). 409:119–119.

Nsanzumuhire, S. U., Groot, W., Cabus, S.J. & Bizimana, B. (2021). Understanding the extent and nature of academia-industry interactions in Rwanda. *Technological Forecasting and Social Change*, 170, 120913. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120913

Oğuzhan, Ö. (2013) Neoliberal Politikaların Üniversitelere Etkisi ve Bir Praksis Çabası Olarak NeDeN? *Global Media Journal: Turkish Edition*, 3(6), 102-119.

Özuğurlu, M. (1998). Üniversite-sanayi işbirliği programı üzerine bir eleştiri. *Kültür ve İletişim,* 1(2), 47-76.

Peters, M. (2003). Education Policy in the Age of Knowledge Capitalism. *Policy Futures in Education*, 1(2), 361-380.

Sankır, H. & Demir Gürdal, A. (2014). Bülent Ecevit Üniversitesi'nin Zonguldak'a etkileri ve kentin üniversite algısı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(2), 90-98.

Sankır, H. & Sankır, Ş. (2017). Toplumsal değişim açısından üniversite-kent etkileşimi ve algısı: Bülent Ecevit Üniversitesi örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7 (3), 473-483.

Savaş Yavuzçehre, P. (2016). Üniversitelerin kentlerine etkileri: Denizli Pamukkale Üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 235-250.

Shiva, V. (2005). Globalization's New Wars: Seed, Water and Life Forms. Women Unlimited.

Singh A & Singh S. (2005). The connection between academia and industry. *Mens Sana Monographs*. 3(1), 5-35.

Singh, S. & Kaundal, B. (2022). Academia-industry linkages: Theoretical and empirical review article. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 15(01), 104–115.

Slaughter, S. & Rhoades, G. (2004). *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, States and Higher Education.* Johns Hopkins University Press.

Sunder, R.K. & Leonelli, S. (2013). Introduction: Biomedical trans-actions, postgenomics, and knowledge/value. *Public Culture,* 25(3), 463-475.

Şahyar Akdemir, D. (2019). Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin kent konseyi algısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 41-49.

Taşçı, D. (2008). *Anadolu Üniversitesi'nin Eskişehir'e Etkileri ve Şehrin Üniversiteyi Algılayışı.* İçinde: F. Sürmeli (Ed.) (i-xii). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Taşçı, D., Gökalp, E., Kumtepe, E. G., Kumtepe, A. T. & Toprak, E. (2011). Kentin üniversite algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2), 131-146.

Tekeli, İ. (2019). Modern Türkiye'de Bilim ve Üniversite (1923- 2019), içinde: A. Şimşek (Ed.) *Modern Türkiye Tarihi*, (283-310). Pegem Akademi.

Tuna, B. (1994). Üniversite-Kent Kültürel İletişiminde Halkla İlişkilerin İşlevi, Bir Model Olarak Eskişehir-Anadolu Üniversitesi Örneği [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Ünal, F., Tarhan, S. & Çürükvelioğlu Köksal, E. (2021). Şehir-üniversite ilişkisi: Bartın Üniversitesi'ne ilişkin algı ve beklentiler şehir-üniversite ilişkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(1), 14-24.

Watson, J., Nipperess, S & Johnson, G. (2021). Social Work Education and Homelessness: Mobilising Academia–Industry Partnerships to Create a Homelessness Subject. *Australian Social Work*, https://doi.org/10.1080/0312407X.2021.1989606

Willinsky, J. (2005). The unacknowledged convergence of open source, open access, and open science, *First Monday*, 10(8), https://doi.org/10.5210/fm.v10i8.1265.

Wright, T. & Cochrane, R. (2000). Factors influencing successful submission of PhD theses. *Studies in Higher Education*, 25(2), 181-195.

Yılmaz, C. (2011). Anadolu kentlerinin öğrencileşmesi: Başka bir kentleşme deneyimi. *Sosyoloji Dergisi*, (25), 1-17.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2023a) *Tarihçe* https://www.yok.gov.tr/kurumsal/tarihce. Erişim: 10.04.2022

YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2023b) *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi* https://istatistik.yok.gov.tr. Erişim: 09.04.2022

YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2023c) *Ulusal Tez Merkezi* https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/. Erişim: 08.03.2022

Persona

R. Eser KORTANOĞLU

Giriş

Kültürlerin süreklilik özelliği gösteren bir yapı haline gelmelerinde, zaman ve mekandan tamamen bağımsız hale gelmiş ama çok kuvvetli bir yineleme özelliği gösteren, sosyolojik yapı üzerinde büyük etki göstermiş aktarımsal anlatım formlarının rolü çok kuvvetli olmuştur. Bu aktarımsal anlatım formlarının hem dışadönük hem de içkin özellikler gösteren bazıları, sosyo-kültürel yapıların içinde model haline gelmiştir. Bu modeller tarafımdan "Kurulum Mythosları" olarak adlandırılmıştır (Kortanoğlu, 2021b, 627-642; Kortanoğlu, 2023a, 17; Kortanoğlu 2023b). Eski Yunan Kurulum Mythosları ise, modern Batı Kültürlerinin kendilerine kültürel köken olarak belirledikleri ve günümüzde "Eski Yunan" olarak adlandırılmış çok güçlü sosyo-kültürel yapının paradigmalarını oluşturmuştur (Kortanoğlu, 2018a). "Eski Yunan" olarak adlandırılmış bu yapının ne kadar "Yunan" olup olmadığı Eskiçağ Bilimlerinin yoğun araştırma ve tartışma konusu olmakla birlikte (Kortanoğlu, 2017, 9-10; Kortanoğlu, 2019, 281-290) bu yazının içeriği değildir. Ancak bu paradigmalar Kültür Tarihi açısından son derece önemlidir ve bu majör yapılar yine tarafımdan "Klasik Paradigma" olarak adlandırılmıştır (Kortanoğlu, 2018a). Klasik Paradigmanın tarihsel ve kültürel etkiler başta olmak üzere birçok parametrede etkileri dominant olmuştur (Kortanoğlu, 2015, 83-101; Kortanoğlu ve Savrum-Kortanoğlu, 2020, 117-134). Eski Yunan Kurulum Mythosları, "Naratif Dönem" olarak tanımlanmasını önerdiğim ve büyük oranda Geç Bronz, Karanlık ve Arkaik Dönemlerden oluşan zamansal bir küme içerisinde "Eski Yunan" formunda ortaya çıkmıştır. Bu yapıdaki birçok temel unsur (Kurulum Mythosları) yazıda "Doğu Akdeniz" olarak bahsedeceğim ama teknik ve coğrafi olarak daha geniş bir bölgede zaten MÖ IV. Binin sonundan itibaren aşamalı olarak ortaya konmuştur (Kortanoğlu, 2018a; Kortanoğlu, 2021b, 627-642; Kortanoğlu – Savrum Kortanoğlu, 2022, 26). Yapının (Eski Yunan) ürettiği birçok unsurda (edebi eserler, diğer yazılı unsurlar, epigrafik kayıtlar, görsel betimler, plastik, küçük eserler) Naratif Dönem'de ortaya konmuş Klasik Paradigmayı Kurulum Mythosları üzerinden tespit etmek mümkündür (Kortanoğlu, 2015, 83-101; Kortanoğlu, 2021a, 95-118; Kortanoğlu ve Savrum-Kortanoğlu, 2020, 117-134; Okan-Kortanoğlu, 2021, 217-230; Yıldırımtürk-Kortanoğlu, 2022, 205-220). Eski Yunan Mitolojisi için bu kurulum mythoslarından en önemlilerinden biri Kalydon Yaban Domuzu Avı mythosudur (Kortanoğlu, 1999; Kortanoğlu, 2002, 425-447; Kortanoğlu, 2018b, 529-534; Kortanoğlu, 2021b, 627-642; Kortanoğlu, 2023b).

Doğu Akdeniz'de, Kahramanlar Çağı'nın en önemli mitolojik karakterlerinden biri olan Atalante, kendisini tanrıça Artemis'e adamış avcı, kahraman ve sportif özellikleriyle/yetenekleriyle öne çıkmış bir kadın figürüdür (Boardman, 1994, 940-950; Kortanoğlu, 2011, 167-179). Betimlendiği anıtsal kütleler (Kortanoğlu, 1999, 6-27; Kortanoğlu, 2002, 425-447) ve resimleyen sanatçıların kimlikleri (Kortanoğlu, 1999, 28-37; Kortanoğlu, 2011, 167-179) gözlemlendiğinde, Eski Yunan mythos inşasının (parçalar ve parçalamalarla kısmen de olsa Eski Yunan dininin) en önemli göstergelerinden birini oluşturmuş "Kalydon Yaban Domuzu Avının" ve "Argonautlar Seferinin" tek kadın kahramanı

olarak ünlenmiştir.[1] Aynı zamanda adı ve yaşamı ile ilgili uzlaşmaz çelişkileri beraberinde taşımıştır. Karşımızda tek bir özne olarak duran Atalante, personasının alt katmanlarında birden fazla mythosu, çelişki ve karakteri içinde barındırmaktadır. Bunun nedeni mythosun bir Doğu Akdeniz Naratif Dönem üretimi olmasıdır (Kortanoğlu, 2021b, 627-642). Atalante'nin ikonografik şema ve sembolizminden önce, etimoloji ve mitoloji yardımıyla, bu üretimlere değinmek gerekir.

Atalante ile ilgili mythoslar Kıta Yunanistan'da iki ayrı bölgeye göre farklılık gösterir. Kökenine ve ismine yüklenen anlamlar da bu bölgesel farklılıktan etkilenmiştir. Söz konusu bölgeler, Kıta Yunanistan'ın orta kısımlarında yer alan Boiotia ve güneyinde yer alan Peloponnessos yarımadasındaki Arkadia'dır. Boiotia bölgesinde anlatılagelen mythos, Antik sanatı Arkadia bölgesine özgü anlatım kadar etkilememiştir (Orlandini, 1958, 753; Kortanoğlu, 1999). Boiotia anlatımında Atalante'nin kendisini isteyen talipleri ile yaptığı yarış ve evliliği (Boardman, 1990, 465-466; Kortanoğlu, 1999; Kortanoğlu, 2011, 167-179), Arkadia anlatımında ise Kahramanlar çağının bir göstergesi olarak Kalydon yaban domuzu avı içerisindeki rolü öne çıkar (Saglio, 1877, 510-511; Lavedan, 1931, 102-103, 126, 635-636; Grimal, 1969, 47, 55-56, 84-286; Kortanoğlu, 1999; Kortanoğlu, 2002, 425-447; Kortanoğlu, 2018b, 529-534; March, 2018, 184-187; Kerenyi, 2019, 398-405; Kortanoğlu, 2021b, 627-642).

Mythoslara değinmeden önce, Atalante'nin isminin anlamıyla ilgili bazı bilgileri değerlendirmek (Doğu Akdeniz kültürel coğrafyası çerçevesinde) yerinde olacaktır. Atalante ismine yazılı kaynakların ve mitolojik betim içeren bazı eserler üzerindeki lejandların dışında, çeşitli yerleşimlerde ele geçmiş yazıtlarda da rastlanılmıştır. Girit, Kıbrıs, Delos, Telos, Thasos bunlardan bazılarıdır (Lexicon, 1987, 93). Atina Agora'sından bir yazıt da aynı adı verir (Lexicon, 1994, 77). Bütün veriler değerlendirildiğinde, Atalante isminin değişik şekillerde yazılabildiği görülür: Atalante, Atalanta, Atlenta, Atlnta, Ateleta gibi. İsmin kökeninde "'αταλαντο□" ya da "'α–ταλαω" sözcüklerinin olduğu değerlendirilmiştir (Escher, 1896, 1890). Bu durumda isim "kıyaslanamaz, eşsiz" anlamına gelmekte ve Atalante'nin "Kahraman-Avcı" yönüyle uyuşmaktadır. Schirmer, "başkalarından güç üstünlüğü olan" anlamına geldiğini düşünmektedir (Escher, 1896, 1890). Preller, "Atlas" gibi, "çok fazla taşıyabilen" anlamı üzerinde durur (Preller, 1894, 306). Ona göre Atalante'nin kökeni Arkadia bölgesinde Kalliste olarak tapınım gören tanrıça Artemis'in kendisidir (Preller, 1894, 305). Panofka ise ismin anlamının "alt edilemez, zapt edilemez" olduğunu söylemektedir (Escher, 1896, 1890). Bu anlam da Atalante'nin kişiliği ile doğru orantılıdır. Öte yandan Astour, Atalante isminin "çok bilgili, çok meraklı, çok zevk veren" anlamlarına da gelebileceğini ileri sürer ve kökeni için "dengeli, eşit ağırlıklı" anlamındaki "'αταλαντο□" sıfatını önerir (Astour, 1965, 214-215). Bu sıfatla Homeros'un İlyada adlı eserinde de karşılaşılmaktadır. Murray'in çevirisinde bu sıfat "akran, denk" olarak karşımıza çıkar: "Zeus'un akranı" (İlyada, II, 169) ve "Ares'in akranı" (İlyada, V, 576) olarak. Erhat-Kadir'in çevirisinde de "Zeus gibi" ve "Ares'in dengi" ifadeleriyle karşılaşılmaktadır. İki çeviri de benzer anlamlar vermektedir.

Atalante isminin semitik kökenli olabileceği de ileri sürülmüştür. West'e göre semitik kaynaklarda bunun için üç ipucu vardır (West, 1990, 431). İlki bir metinde rastlanan "Anat ve Astart ava gittiler" cümlesidir (West, 1990, 431-432 de KTU (The Cuneiform Alphabetic Texts

[1] Lévi-Strauss'un Oidipus mythosunu çözümlediği model üzerinden, Kalydon Yaban Domuzu Avı mythosu için denediğim çözümleme için bkz. Kortanoğlu, 2021b, 627-642.

from Ugarit) I, 114, 23'e değinilmektedir). Anat'a, Mısır deltasında en fazla Ramses'ler devrinde MÖ XIV-XII. yüzyıllarda tapınılmıştır. Savaşçıların ve silahların tanrıçası sayılmış ve silahlı betimlenmiştir. Anat, Sami tanrıçası Aştarte'nin yerel bir biçimidir. Metinde adı geçen Astart ise Yunanlar tarafından Astarte olarak bilinen ve Sümer tanrıçası İnnanas'a karşılık gelen bir Sami tanrıçasıdır. Tapınımı Hammurabi Döneminde önem kazanan Aştart bir savaş tanrıçasıydı. İsmi "tanrıça" anlamına yakın bir ifadeye sahipti. Uruk'ta aşk tanrıçası olarak kabul edildi ve kültü bütün doğuya yayıldı. Adına yapılan törenler yoğun cinsellik içeriyordu. Bu nedenle, kült eski Ahit peygamberleri tarafından lanetlenmiştir. Kısacası söz konusu metinde, özü aynı tanrıçaya dayanan iki varyantın adı birlikte geçmektedir. İkinci veri, Boiotia mythosunda Atalante'nin bir dişi aslana dönüştürülmesi ve bu şemanın, Ugarit'te tapınılmış yerel bir motif olan aslan-tanrıçayı hatırlatmasıdır. Aslana dönüşüm motifini içeren Boiotia mythosu bu doğulu "dişi aslan-tanrıça"dan esinlenmiş olabilir. Üçüncü olarak West, Astour'un yukarıda anlatılan önerisini değerlendirir ve bunun Atalante'nin mizacını açıklamadığını belirtir.

Fakat yine West'in makalesinde Astour'un ikinci bir önerisine yer verilir. Buna göre Atalante'nin adı için semitik etimolojide iki olasılık mümkündür. Birincisi, Atalanta isminin atal (= Etlu) + anta (= anat) şeklinde bölünmesidir. Astour, "atal"'ın, Akad dilinde "etlu" yani "kahraman" sözcüğü, "anta"nın ise tanrıça Anat isminin semitik formlarından biri olduğunu belirtir. Böylece ortaya "Kahraman Anat" ifadesi çıkmakta ve Atalante, bakire bir avcı-tanrıça olan Anat'a benzetilmektedir (Astour, 1965, 214-215). Fakat West'e göre bu çözüm linguistik ve anlam açısından inandırıcı değildir. Çünkü Akkadca'da "etlu" genellikle "genç adam" anlamında ve daha çok asilleri belirtmek için kullanılmıştır. Kısacası önceki çözümde olduğu gibi "etlu" yerine "kahraman" değil de, "asil genç adam" ifadesi konulursa, bu "anat" ile birleştiğinde çok anlamlı bir çözüm elde edilememektedir. Bu ilk olasılığın çözümü, "etlu" kelimesinin anlamı konusunda yapılacak yeni araştırmalar ve tartışmalar ile belirlenebilecektir.

İkinci olasılık ise, Eski Yunan dilinde "narin, genç" karşılığındaki "'αταλη" sözcüğüne dayanır ve incelenen isim "narin, genç Anta" anlamına gelir. Söz konusu yorum, kahraman Atalante için uygun bir tanım verir: "Bakire Avcı". Aynı ifade Ugarit dilinde; rhm'nt = bakire Anat çözümüne uymaktadır (West, 1990, 431-432: KTU I, 6.11.27). Başka bir metindeki; btlt'nt = bakire Anat ifadesi de benzer bir anlam içerir (West, 1990, 431-432: KTU I, 3.111.11). Bu durumda Atalante isminin ilk bölümü eski Yunan, ikinci bölümü Ugarit kökenli olabilecektir.

İsmiyle ilgili tartışmalardan sonra Atalante'nin yer aldığı mythoslar arasındaki farklılıklardan bahsetmek faydalı olacaktır. Yukarıda değinildiği gibi iki ayrı anlatım vardır)Kortanoğlu, 1999). Boiotia ve Arkadia'ya özgü bu iki anlatım çokça birbirine karıştırılmıştır. Kimi Antik yazarlar iki farklı söylemi bir arada aktarmıştır. Bu metod, iki farklı yerel kahramanın zaman içinde tek bir isim altında Atalante'yi oluşturduğu tezini kuvvetlendirmektedir (Kortanoğlu, 1999, dipnot 20 ve 23).

Atalante'nin yer aldığı Boiotia mythoslarını, Diodorus Siculus (Diod. IV, 34, 3-6) ve Apollodoros'tan (Apollod. I, 8, 2) öğreniyoruz. Bu anlatıma göre, babası Skhoineus (Robert, 1920, 83; Kortanoğlu, 1999, 41, tablo 2), annesi Minyas'ın kızı Klymene ve kendisi de yaman bir avcıdır. Erkekleri küçük görmekte, bu yüzden kimseyle evlenmek istememektedir. Evlenmek istememesinin bir nedeni de bir kahinin ona eğer evlenirse, bir hayvana

dönüştürüleceğini söylemiş olmasıdır. Onu evlendirmek isteyen babasına yalvararak karşı çıkar. Babası bu isteği bir tek şartla kabul eder. Atalante kendisini isteyen talipleri ile koşu yarışına girecek ve eğer kazanırsa evlenmek zorunda kalmayacaktır. Erkekleri küçük gören Atalante bu yarışlarda taliplerine önce biraz avantaj verir. Yine de yarışı kazanmayı başarır. Taliplerini yarışın sonlarında geriden gelip kargılar ya da yarış bitince öldürür (Ley, 1990, 31-72; Harder – Ley, 1997, 146; Kortanoğlu, 1999).

Arkadia aktarımında ise Atalante'nin babası, kökeni bölgenin efsanevi atası olan Arkas'a dayanan Lykourgos'un oğlu Iasos'dur. Annesi Boiotia aktarımındaki gibi Minyas'ın kızı Klymene olarak geçer (Rose, 1955, 259; Kortanoğlu, 1999, 41, tablo 1). Bu benzerlik bir dizi karışıklığın veya karıştırmanın ilk parçalarından bir tanesi olabilir. Atalante doğunca bir erkek çocuk isteyen babası onu Parthenion dağının eteklerine bırakır. Bebeği bir dişi ayı emzirir, çobanlar ve avcılar büyütür. Atalante bu sayede yaman bir avcı olarak yetişir (Hull, 1964). Daha sonra kendisini tanrıça Artemis'e adar ve bakire olarak kalır. Çok usta bir avcı olduğu için, kendisi kadar başarılı bulmadığı erkekleri hor görmeye başlar. Apollodoros'un bildirdiğine göre (Apollod. III, 9, 2), kendisine tecavüz etmek isteyen Hylaios ve Rhoikos adlı iki kentaurosu, yaşamının bu evresinde öldürmüştür (Fittschen, 1969, 126). Apollodoros bu öyküyü anlatırken daha önce değindiği Boiotia aktarımından farklı olarak, Atalante'nin baba adını Iasos şeklinde verir (Apollod. I, 8, 2). Burada önemli olan nokta, Apollodoros'un farklı bölümler içerisinde baba adını iki değişik şekilde bildirmesidir. Daha o dönemde bir yazarın aynı eser içerisinde farklı bilgiler vermesi Atalante ile ilgili mythosların çok katmanlı olduğuna işaret etmektedir. Pausanias'da da iki anlatım birbirine karışır (Paus. VIII, 35, 10). Yazar, "Skhoineus"un Boiotia'ya özgü bir isim olduğunu bildirmekte ve göç yoluyla Arkadia'ya gelmiş olabileceğini belirtmektedir. Ancak, yazılı kaynaklar bir konuda örtüşür. Bu konu Arkadia mythosunun en önemli kısmını Kalydon yaban domuzu avının oluşturmasıdır (Simon, 1970, 19; Woodford, 1992, 414-435; Kortanoğlu, 1999; Kortanoğlu, 2002, 425-447, Kortanoğlu, 2021b, 627-642; Graves, 2020, 321-326).

Atalante'nin Parthenopaios isimli bir oğlundan söz edilir. Apollodoros çocuğun babasının Melanion ya da Ares olabileceğini yazar (Apollod. III, 9, 2). Yazara göre Atalante, Thebai'ye gittiğinde hamile kalmıştır. Aynı metinde Apollodoros başka bir yazarın, Hyginus'un eserine atıfta bulunarak, onun çocuğun babası için Meleagros adını verdiğini belirtir (Hyg. fab. 70, 99, 270). Atalante'nin Meleagros ile aşkını (Kortanoğlu, 2019; Kortanoğlu, 2018b, 529-534; Kortanoğlu, 2021b, 627-642) ilk dile getiren ise Euripides ve Sophokles olmalıdır (Grimal, 1969, 55-56, 284-286). Çocuğun, Atalante'nin eşi olarak bilinen Melanion veya Hippomenes'den doğması da ihtimal dahilindedir (Grimal, 1969, 55-56). Parthenopaios ismi, Parthenos (Bakire) sözcüğünü çağrıştırmaktadır. Olasılıkla bu, annesinin uzun süre bekaretini korumasından kaynaklanmıştır. Parthenopaios, Thebai'ye yürüyen yedi önderden biridir.

Atalante, kuşağının tüm önemli kahramanları gibi Argonaut'lar seferinde de rol alır. Ayrıca Apollodoros'un yukarıda bahsedilen metninde yazdığına göre, Pelias onuruna düzenlenen oyunlara (Peliouathla) katılmıştır. Bu oyunlardaki güreş müsabakasında zor da olsa Peleus'u yener ve birincilik ödülü kazanır (Vollkommer, 1994, 251-269; Kortanoğlu, 1999; Kortanoğlu, 2011, 167-179). Bu zafer çeşitli dönemlerde mücadeleyi betimleyen sanatçıları etkilemiştir (Blatter, 1994, 277-280). Antik yazarlar Atalante'nin Argonautlar seferine de katıldığını anlatır (Apollod. I, 9, 16 vd.). Ancak Atalante'yi bu sefer sırasında gösteren

betimlere rastlanmamıştır. Aynı durum Hylaios ve Rhoikos adlı kentauroslarla mücadelesi (Kortanoğlu, 1999, 3), kayadan su fışkırtması ve aslana dönüşümü için de geçerlidir.

Atalante ile ilgili mythoslar genellikle aktarılan bölgeler gibi ikilik gösterir: Bir yanda Arkadia'ya özgü avcı ve kahraman Atalante, diğer yanda Boiotia'ya özgü güreşen ve koşan sporcu Atalante. Boiotia mythosları Atalante'yi tanrıça Artemis ile fazla bağdaştırmazken, Arkadia'lı avcı Atalante bir Artemis eşlikçisi ya da olasılıkla kökende Artemis'in bir formu gibi (arkaik yerel bir form) görünür. Atalante'nin tanrısal yönü Pausanias'da şöyle belirtilmiştir (Paus. III, 24, 2): "Epidauros bölgesinde Asklepios'a giderken Kyphanta adıyla anılan kutsal bir yer vardı. Burada kayadan soğuk su fışkırıyordu. Anlatılanlara göre Atalante oradayken mızrağını bir kayaya saplamış ve oradan su fışkırmış".

Belki de kökende iki benzer kişiliği ve aynı adı taşıyan iki ayrı varlık, zamanla birleştirilmiş ve öyküleri tek bir isim altında toplanmıştır. Tıpkı Endymion (Bean, 1997, 234-235) ve Pelops (Tulunay, 1998, 77) için de önerildiği gibi.

Atalante'nin farklı çevreler içinde betimlenmesi ve farklı mythoslarda rol oynamasının sebebi, kişiliğinde ve kökeninde barındırdığı özelliklerde aranabilir. Hangi mythosda hangi Atalante, sorusu Antik yazarlardan günümüze değin net olarak cevaplanamamıştır. Ancak hangi mythos içerisinde yer alırsa alsın betimlenen kişiliklerin ortak yönleri bulunmaktadır. Atalante, güçlü, sert, kahraman, erkeklerin dünyasına meydan okuyabilen, korkusuz bir karaktere sahiptir. Kişilikleri benzeyen, yerel iki kadın kahramanın, söylemsel aktarım sürecinde tek bir kişiye dönüşmüş olması bir ihtimaldir (Kortanoğlu, 1999, 4). Veya kökeninde Artemis'in bir türü olan mitolojik bir figürün zaman içerisinde Atalante adı verilmiş bir kadın kahramana dönüşmüş olduğu da düşünülebilir (West 1990, 431-432). Atalante'nin olası kökenlerinden sıyrılarak bilinen karakterine bürünmesi, belki doğrudan Kalydon yaban domuzu avı ve taliplerle yapılan yarış mythoslarına dayanmaktadır. Çünkü bu mythoslar Atalante'nin kişiliğini belirlemiş ve onu öylece tanıtmıştır.

KAYNAKÇA

Bibliyografya

Kısaltmalar için bkz. Der Kleine Pauly 1964, Archaeologischer Anzeiger 1992 ve Archaeologische Bibliographie 1993.

Klasikler

Apollodoros. *The Library-Bibliotheke* (Çev. J.G. Frazer), Londra, 1921.
Diodorus Siculus. (Çev. C.H. Oldfather), Londra, 1933.
Homeros. *İlyada* (Çev. A. Erhat - A. Kadir), İstanbul, 1984.
Hyginus. *Fabulae* (Çev. M. Grant). Londra.
Pausanias. *Description of Greece - Periegesis tes Hellados* (Çev. W.H.S. Jones), Londra, 1926-1933.

Modern Çalışmalar

Astour, M.C. (1965). *Hellenosemitica. An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece*. Leiden.

Bean, G.E. (1997). *Eskiçağda Ege Bölgesi* (Çev. İ. Delemen). İstanbul

Blatter, R. (1994). *Peliou Athla*. LIMC VII, 277-280.

Boardman, J. (1984). *Atalante*. LIMC II, 940-950.

Boardman, J. (1990). *Hippomenes*. LIMC V, 465-466.

Escher, J. (1896). *Atalante*. RE II, 1896, 1889-1895.

Fittschen, K. (1969). *Untersuchungen zum Beginn der Sagendarstellungen bei den Griechen*. Berlin.

Graves, R. (2020). *Yunan Mitleri* (Çev. U. Akpur). İstanbul.

Grimal, P. (1969). *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*. Paris.

Harder, R. – Ley, A. (1997). *Atalante*. DNP II, 146.

Hull, D.B. (1964). *Hounds and Hunting in Ancient Greece*. Chicago.

Kerényi, K. (2019). *Yunan Mitolojisi; Tanrılar, İnsanlar ve Kahramanlar* (Çev. O. Özügül). İstanbul.

Kortanoğlu, R.E. (1999). *Atalante; İkonografik Bir İnceleme*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. İnci Delemen), İstanbul.

Kortanoğlu, R.E. (2002). *Kalydon Yaban Domuzu Avının Kadın Kahramanı Atalante Üzerine İkonografik Veriler Işığında Bir İnceleme*. Anadolu Araştırmaları 16, 425-447.

Kortanoğlu, R.E. (2011). *Une femme sportive dans les mythes grecs antiques*. Colloquium Anatolicum X, 167-179.

Kortanoğlu, R.E. (2015). *Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına Yüklenmiş Anlam/lar* (*The Meaning(s) Attributed to the Fundamental Nature of the Structure Named Greek Temple*). Colloquium Anatolicum XIV, 83-101.

Kortanoğlu, R.E. (2017). *Architecture of Logocentric Buildings in Construction of Ancient Period Disciplines on Western Metaphysics and Traces on the Model over Dual Worshipping Phenomenon.* Zwischen Bruch und Kontinuitat. Architektur in Kleinasien im Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit. Continuity and Change. Architecture in Asia Minor during the transitional period from Hellenism to the Roman Empirei. Graz, Universitat Graz Meerscheinschlössl 26-29.04, 9-10.

Kortanoğlu, R.E. (2018a). *Varlık ve Tapınak. Eski Yunan Tapınağının Kavramsal İnşası Üzerine Arkitektonik Bir Deneme* (*Being and Temple. An Architectonic Essay on the Conceptual Construction of the Ancient Greek Temple*). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Kortanoğlu, R.E. (2018b). *Yas* (*Mourning*). Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 529-534.

Kortanoğlu, R.E. (2019). *Logocentric Structures, Platon and Dual Worshipping Phenomenon*. VI. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Kongresi 12-13.12.2019, Tam Metin Bildiri Kitabı. İstanbul, 281-290.

Kortanoğlu, R.E. (2021a). *Paradox of Paradigm in Ancient Greek Classical Period Religious Architecture: The Desire of Copy in Production of the Model*. Pearson Journal of Social Sciences & Humanities, 6/10, 95-118.

Kortanoğlu, R.E. (2021b). *Narrative Production Processes in the Structural Construction of Ancient Greece*. History Studies, International Journal of History 13/2, 627-642.
Kortanoğlu, R.E. (2023a). *Narrative Production Processes in Ancient Greek Cultural Chronology*. Mediterranean Archaeology Australian Research Community (MAARC) Annual Meeting, 13-15.02.2023. Abstract Book, 17.
Kortanoğlu, R.E. (2023b). *Eski Yunan Naratif Dönem Kurulum Mythoslarında Tekrarlamalar ve Kolektif Bilinçdışı* (*Repetitions and Collective Unconscious in Ancient Greek Narrative Period Construction Myths*). Güler Çelgin'e Armağan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Kortanoğlu, R.E. – Savrum-Kortanoğlu, M. (2020). *Kıta Yunanistan Mimarisinde Birden Fazla Girişi ve Mekanı Olan Anıtsal Yapılar: Tarihöncesi ve Tarihsel Uzamlar, Kütleler ve Çevirileri* (*Monumental Structures with Multiple Entrances and Halls in the Architecture of Greece Continental: Prehistoric and Historical Spaces, Masses and Their Translations*). Cedrus VIII, 117-134.
Kortanoğlu, R.E. – Savrum-Kortanoğlu, M. (2022). *Thoughts on Prehistoric and Historical Monumentality in Transition Periods in Greece Continental.* International Symposium on Cultural Continuity, Change and Interaction in The Aegean World From The Second to First Millennium BC, 18.11.2022, İzmir: DEU Archaeology and Archaeometry Application and Research Center. Abstract Book, 26.
Lavedan, P. (1931). *Dictionnaire illustré de la mythologie et des antiquites grecques et romaines*. Paris.
Lexicon (1987). *A Lexicon of Greek Personal Names I*. Edt. P.M. Fraser - E. Matthews, Oxford.
Lexicon (1994). *A Lexicon of Greek Personal Names II*. Edt. S.G. Byrne - M.J. Osborne, Oxford.
Ley, A. (1990). *Atalante – von der Athletin zur Liebhaberin*. Nikephoros 3, 31-72
March, J. (2018). *Klasik Mitler* (Çev. S. Lim). İstanbul.
Okan, C. – Kortanoğlu, R.E. (2021). *A Study on the Recurrent Processes of the Goddess and Her Representation: Hera*. Anadolu Araştırmaları 24/1, 217-230.
Orlandini, P. (1958). *Atalante*. EAA I, 753-756.
Preller, L. (1894). *Theogonie und Götter*. Berlin.
Rose, H.J. (1955). *Griechische Mythologie*. Münih.
Saglio, E. (1877). *Atalante*. Daremberg-Saglio I, 510-511.
Simon, E. (1970). *Meleager und Atalante*. Bern.
Tulunay, E.T. (1998). *Pelops'un Gizemi*. İstanbul.
Vollkommer, R. (1994). *Peleus*. LIMC VII, 251-269.
West, D.R. (1990). *The Semitic Origins of Ariadne and Atalanta*. UgaritF 22, 425-432.
Woodford, S. (1992). *Meleagros*. LIMC VI, 414-435.
Yıldırımtürk, M. – Kortanoğlu, R.E. (2022). *Treasury Architecture As A Dialectical Construction in Ancient Greece: A Conceptual Evaluation on The Siphnian Treasury*. Anadolu Araştırmaları 27, 2022, 205-220.

Duygusal Emek Bağlamında Çağrı Merkezlerinde Kadın Emeği[1]

Hande KÖSE

Giriş

Hizmet sektörünün çalışma hayatında daha fazla yer edinmesi, bilgi teknolojilerinin gelişmesi, hizmet sektörü çalışanlarının sanayi sektörü çalışanlarına göre sayıca artması ve yeni işlerin icat edilmesi çalışma yaşamındaki üretim biçimlerinin değişimini tartışmayı önemli hale getirmektedir. Bu durumun çağrı merkezi çalışanlarına yansımasına bakıldığında da gerek çalışanların bilgisayar ve kulaklık aracılığıyla çalışmaları gerekse hizmet sektörünün birçok alanında olduğu gibi fiziksel ve zihinsel emeklerinin yanı sıra duygusal emek sarf etmeleri öne çıkan temel olgular arasında sayılmaktadır. Çağrı merkezlerinde çalışan kadın çalışanlara odaklanmanın önemi ise çağrı merkezlerinde işverenlerin kadın çalışanları toplumsal cinsiyet kalıplarından kaynaklı olarak daha fazla istihdam etmesi, kadınlardan erkeklere nazaran daha fazla duygusal emek sarf etmelerinin beklenmesi gibi noktalardan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan duygusal emek tartışmaları kapsamında çağrı merkezlerinde çalışan kadınların çalışma yaşamı deneyimleri erkek çalışanlardan birtakım farklılıklar arz etmektedir.

Duygusal Emek ve Çağrı Merkezlerindeki Yansıması

Çağrı merkezlerinde gerçekleştirilen üretimin doğrudan insan iletişimine dayalı olması çalışanların fiziksel ve zihinsel emekleriyle birlikte duygusal emek de sarf etmelerini beraberinde getirmektedir. İlk defa Arlie Hochschild tarafından sosyal aktörlerin günlük yaşamlarında sergiledikleri eylemliliklere atıfla kullanılan duygusal emek, Hochschild'e göre şirketin çalışanlardan beklediği yüz, ses, mimik vb. tepkilerinin bir değişim değeriyle dolaşıma sokulması sonucu ortaya çıkmaktadır (Hochschild, 1983, s. 7). Böylece çağrı merkezlerinde çalışanların telefonda gülerek konuşması, kullandıkları kibar dil vs. duygusal emek sarfiyatının örneklerini oluşturmaktadır. Bu durum tüm hizmet sektörüne genişletilerek düşünüldüğünde duygusal emeğin "gülümseme satmak" şeklinde karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Duygusal emek günümüzde şirketlerin müşterilere sattıkları ürünün bir parçası haline gelmektedir (Özkaplan, 2009, s. 19).

Çağrı merkezlerinin kadın emeğinin yoğun olduğu bir sektör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[2] Bu durumun temel sebepleri arasında kadınların piyasada ikame edilebilirliğinin daha kolay olması, kadınların ucuz iş gücü olarak görülmesi, hizmet sektöründe ve özellikle çağrı merkezlerinde kadın çalışanların "çekici" unsur olarak algılanması, kadınların sesinin işverenler tarafından daha "cazip" bulunması gibi noktalar sayılabilmektedir. Çağrı merkezi çalışanından beklenen sabır, anlayış, hoşgörü, kibar konuşma gibi özelliklerin kadınların doğal özellikleri olduğunu savunan ve dolayısıyla kadınlar tarafından daha kolay sergilenebileceğini

[1] Bu çalışma "Çağrı Merkezi Operatörlerinin Çalışma Koşulları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: Hizmet Sektöründe Duygusal Emek ve Sonuçları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup 20-22 Eylül 2023 tarihlerinde Galatasaray Üniversitesi'nde düzenlenen X. Sosyoloji Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

[2] Türkiye Bankalar Birliği'nin Eylül 2020 verilerine göre çalışanların 6470'i kadın, 2809'u erkektir (Türkiye Bankalar Birliği, 2020). Çağrı Merkezleri Derneği'nin 2019 verisine göre ise sektörde çalışanların %64'ü kadındır (Müşteri Deneyimi, Yönetimi ve Teknolojileri Derneği, 2019).

vurgulayan ataerkil zihniyet de bu durumu pekiştiren nedenlerdendir (Karaman, 2017, s. 52). Duygusal emeği ilk kez kavramsallaştıran Hochschild de benzer bir durumdan söz etmekte ve duygusal emeğin eril ve dişil yönlerini açıklamaktadır. Hochschild'e göre kadın çalışanlardan ilgiye ve hoşgörüye yönelik davranışlarken beklenmekteyken erkek çalışanlardan ise baskıya ve zora yönelik davranışlar beklenmektedir. Dolayısıyla cinsiyete dayalı rollerin kadınlardan gibi erkeklerden de beklendiğini ve bu durumun erkek çalışanlarda da baskı yarattığını belirtmektedir (Hochschild, 1983, s. 164-166). Bu durum duygusal emeğin cinsiyetçi bir iş yapısı gözetmediğini anlatmaktadır. Fakat şunu vurgulamak gerekir ki duygusal emek her ne kadar hem kadın hem erkek çalışanları etkilese de bu etkinin yansımaları oldukça önemli farklar barındırmaktadır. Öncelikle çağrı merkezleri açısından erkeklerden baskıcı ve/veya zora dayalı pratikler beklenmemektedir. Çünkü çağrı merkezlerinde aslolan müşteri memnuniyetidir. Ayrıca erkekler de cinsiyete dayalı kalıp yargılar sebebiyle baskı yaşasalar da kadınların gerek taciz gerek hakaret vb. gibi çalışma yaşamını doğrudan etkileyen olumsuz durumlarla daha sık karşılaştıklarını belirtmek gerekmektedir. Kadın çalışanlar erkek çalışanlara nazaran daha fazla sözlü tacize maruz kalmakta, işverenler de özellikle giderek artan işsizliği öne sürerek kadın çalışanları daha kolay gözden çıkarabilmektedir. Ayrıca Covid – 19 pandemisi süresince çağrı merkezlerinin hemen hemen hepsinin evden (uzaktan) çalışmaya geçmesiyle birlikte kadın çalışanların hem iş hem ev içi bakım yüklerini arttırmıştır. Bu durumun temel sebebi de ev içi bakım emeğinin de kadının sorumluluğu olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Köse ve Güllüpınar, 2022, s. 164). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda çağrı merkezlerinde çalışan kadınların çalışma deneyimleri çeşitli noktalarda farklılaşmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 13 kadın çağrı merkezi çalışanıyla görüşülmüştür. Katılımcılardan 12'si lisans mezunu, 1'i lise mezunudur. Görüşülen katılımcılar telekomünikasyon, e-ticaret ve bankacılık olmak üzere 3 sektörde hizmet veren şirketlerin çağrı merkezlerinde çalışmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi teknikleriyle toplanmıştır. Toplanan veriler kodlama ve not alma teknikleriyle analiz edilmiştir. Katılımcıların gizliliği nedeniyle gerçek isimleri yerine araştırmacı tarafından atanan rumuzlar kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucunda duygulanım tezahürleri, mobil mobbing ve çağrı merkezlerinin pandemisi olmak üzere 3 üst tema elde edilmiştir. Bulgular bu üst temalar çerçevesinde sunulmuştur.

Çalışmanın Bulguları

1. Duygulanım Tezahürleri

Duygulanım tezahürleri temasında katılımcılara çalışma yaşamlarında maruz kaldıkları olumsuz durumlar olup olmadığı, bu durumlar karşısında neler hissettikleri ve çalışma yaşamlarının günlük yaşamlarına olan etkilerine dair sorular sorulmuştur. Bu sorulara verdikleri yanıtlar kapsamında robotikleşme, stres ve hakaret olgularının sıklık göstermesi nedeniyle bu üst temanın alt temasını bu kavramlar oluşturmaktadır.

1.1. Robotikleşme, Stres, Hakaret

Robotikleşme özellikle çağrı merkezi çalışanlarının çalışma süreleri boyunca sürekli aynı işi yapmalarını, hiçbir yaratıcılığa izin verilmeden aynı ses tonuyla ve aynı kelimelerle konuşmalarını tarif etmektedir. Çağrı merkezlerinde şirket çalışanlara örnek metinler vermekte, çalışanlar müşterilerden gelen soru ve talepleri bu örnek metinlerle yanıtlamaktadır. Ayrıca çalışanların sürekli kulaklıklara bağlı çalışmaları ve sandalyelerinden ancak kulaklığın izin verdiği ölçüde kalkıp hareket etmeleri de robotikleşmenin bir diğer boyutu olarak karşılık bulmaktadır.

Stres ve hakaret ise başlıca olarak katılımcıların belirli metinlere bağlı kalma zorunluluğu ve telefonu diledikleri zaman kapatamamalarından kaynaklanmaktadır. Katılımcılar herhangi bir sözlü taciz ve/veya hakaretle karşılaştıklarında müşterilere yine aynı kibar ses tonuyla konuşmaya zorlanmakta, tacize veya hakaret durumu 3 defa tekrarlandıktan sonra ancak telefonu kapatmalarına izin verilmektedir. Bu durum da çalışanları oldukça fazla biçimde strese maruz bırakmaktadır.

> "Müşteriler kadını cinsel obje olarak görüyor. Bana aşkım, sevgilim diyenler oluyordu. Bütün kadınlar yaşamıştır bunu. Sapık, tacizci müşteriyle sürekli karşılaşıyoruz." (Zuhal, Derinlemesine Görüşme, 2021)

Çağrı merkezlerinde kadınların erkek çalışanlara nazaran daha fazla sözlü tacize ve hakarete maruz kalmasını katılımcılar müşterilerin kadın çalışanların sesini etkileyici bulması, kadınların erkeklere nazaran kendilerine daha az karşı çıkacağını düşünmeleri ve erkek müşterilerin yüzünü görmedikleri kadınlara karşı daha cüretkar olabilecekleri şeklinde açıklamaktadır.

2. Mobil Mobbing

Mobil mobbing üst teması kapsamında katılımcıların genel olarak çağrı merkezlerindeki çalışma koşullarıyla ilgili aktardığı bulgulara yer verilmektedir. Çalışma koşullarıyla ilgili olarak katılımcılara çağrı merkezlerindeki çalışma ortamları, işverenlerle olan ilişkileri, mobbing gibi çalışma hayatına dair olumsuzluk yaşayıp yaşamadıkları hakkında sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar doğrultusunda ortak bulunan mola gaspı, mobil hayat zorunluluğu ve kalite standartları gereksinimi olguları bu üst temanın alt temasını oluşturmuştur.

2.1. Mola gaspı, mobil hayat zorunluluğu, kalite standartları gereksinimi

Çağrı merkezlerindeki çalışma koşulları düşünüldüğünde özellikle ofiste çalışma göz önüne alındığında yukarıda verilen bulgular gibi çalışanların robotikleşme süreçleriyle paralellik bulunmaktadır. Çalışanların sürekli bilgisayara ve kulaklığa bağlı çalışmaları bu aletlerden ayrıldıkları an doğrudan mobbingle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

> "Aç gibi bekleyenler var ama sen çığlık atmak istiyorsun. 1 dakika istediğim zaman çıkabileceğim bir tane mola hakkım olabilirdi. Zorbalık ve hakarete varan öfkeyle çok sık karşılaşıyoruz. Bir de kadın çalışanlar olarak mansplaining'e maruz kalıyoruz. Siz bu işi çok bilmiyorsunuz galiba gibi. Karşısındaki bir kadın ve arayan bir erkek, o

yüzden bunu kaldıramıyor. Benim internetten anlamadığımı düşünüyor." (Gamze, Derinlemesine Görüşme, 2021)

"9.30-19.30 arası çalışıyoruz, toplam 50 dakika mola var. Regl olduğumuzda istediğimiz zaman tuvalete gidemiyoruz." (Zuhal, Derinlemesine Görüşme)

Aynı zamanda mesai saatinin silikleştirilmesi, iş ile ilgili tüm bilgilerin ve kimi toplantıların mesai sonrasında iletilmesi, WhatsApp üzerinden sürekli olarak ulaşılabilir kılınmalarının istenmesi gibi durumlar katılımcılar açısından mobil mobbing ve mobil hayat zorunluluğu olarak kavranmaktadır. Ayrıca böyle bir durum yaşanmasa dahi her an yaşanabilme ihtimalini bilmeleri çalışanların oldukça yoğun biçimde duygusal olarak yıpranmasına sebep olmaktadır.

Katılımcıların çalışma yaşamlarındaki olumsuzluklarla ilgili aktardıkları bir diğer nokta ise sürekli olarak kayıt altında tutulmalarıdır. Çağrı merkezlerinde kayıt altında tutulma "kalite standartları gereksinimi" olarak yansıtılmakta fakat bu durumun müşterilerle ilgili değil çalışanlarla ilgili olarak bir denetleme unsuru işlevi gördüğünü belirtmek mümkündür. Bu nedenle çalışanlar mağdur olan müşteriye karşı duygularını belli edememekte, empati yapamamakta, insani olan tüm duygularını bir kenara bırakarak sürekli aynı mekanik cümleleri kullanmaktadır. Bu durum da çalışanların duygusal uyumsuzluk yaşamasına neden olmaktadır. Çalışanların sürekli olarak aynı kelimelerle konuşması gerekliliği de kalite standartları gereksiniminin bir parçasıdır ve bu duruma uymayan çalışanlar uyarı almakta, hatta işten dahi çıkarılabilmektedir.

"Bazen kendime engel olamıyorum. Bir müşteriye 'ben anlatamıyorum galiba' dediğim için yazılı uyarı aldım. Benim yazılı uyarılarım buradan köye yol olur. Bunun için beni yanlarına çağırdılar, o gün doğum günümdü. Doğum günümü kutlayacaklar sandım. Zaten uyarını vermişsin, neden yanına çağırıyorsun ki?" (Burçin, Odak Grup Görüşmesi, 2021)

3. Çağrı Merkezlerinin Pandemisi

Çalışma kapsamında bu üst temada Covid – 19 pandemisinin çağrı merkezlerinde çalışma koşullarını ne biçimlerde değiştirdiği ve çağrı merkezi çalışanlarının bu değişimden nasıl etkilendiklerine odaklanılmıştır. Bu açıdan katılımcılara pandemi sürecinin hem çalışma yaşamlarındaki hem de gündelik hayattaki etkilerine dair sorular sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri yanıtlar evden çalışma sistemine geçilmesi, modern prangalara bağlı hissetme ve gündelik hayatlarındaki tahammülsüzlük durumlarıyla ortaklık göstermiştir. Bu bağlamda bu üst temanın alt temaları oluşturulmuştur.

3.1.Evden çalışma, modern pranga, tahammülsüzlük

Çağrı merkezlerinin çalışma biçimlerinin temel araçları bilgisayar ve kulaklık olduğundan pandeminin ilk görüldüğü günden sonra hızlıca evden (uzaktan) çalışmaya geçişin en hızlı yaşandığı sektörlerden birinin çağrı merkezleri olmasını beraberinde getirmiştir. Çalışanların bulundukları her yerden çalışmalarına devam edebilmesi bu durumun temel sebebidir. Ayrıca şirketler de çalışma mekanının giderlerinden, çalışana çalışma süresi boyunca ödemek zorunda olduğu yol ve yemek ücretleri gibi maliyetlerden "kurtulmuştur." Bu nedenle bu çalışma biçimi özellikle şirketler açısından oldukça verimli kullanılmıştır. Evden çalışma aynı zamanda

işverenlere çalışanları 7 gün 24 saat denetleme imkanı da sunmuş, mesai saatlerini silikleştirmiştir.

> "Pandemiden önce bu kadar mesaimiz yoktu. 2 gün iznimiz de 1 güne indirildi. "(Güzide, Derinlemesine Görüşme, 2021)
>
> "Ne kıyamet olursa olsun çağrı merkezi çalışanları çalıştı, çalışacak. Dünya yıkılsa bize izin vermezler, ben bunu anladım." (Gamze, Derinlemesine Görüşme, 2021)

Evden çalışmada çalışanların yemek molaların azlığı, "nasılsa evdesiniz" denilerek mesai saatinin dışında dahi işin yoğun olduğu bahane edilerek fazla mesai yaptırma gibi durumlar katılımcıların en rahatsız olduğu durumların başında gelmektedir. Ancak özellikle kadın çalışanlar açısından bir diğer olumsuz durum ev içi bakım yüklerinin de kadının sorumluluğunda görülmesinden kaynaklanmaktadır. Pandemiden önce de böyle olan bu durum pandemiyle birlikte eğitimin de internet üzerinden gerçekleştirilmesi nedeniyle katmerleşmiş, çocuk bakımı ve özellikle temizliğe dair artan önemle birlikte ev işleri kadınların bakım yükünü arttırmıştır.

> "Yarım saat yemek molası hakkım var, ben o yarım saatte ne ara yemek hazırlayacağım da o yemeği yiyeceğim?" (Tülay, Derinlemesine Görüşme, 2021)
>
> "Aynı anda 3 yere bölünüyorum: Ev, iş, çocuk. Eşim evdeyim diye her işi tam bekliyor. Çocuk EBA (Eğitim Bilişim Ağı)'na -Türkiye'de zorunlu eğitimin çevrimiçi olarak verildiği sistem- giriyor, bazen aksaklık çıkıyor, onu ayarlamam gerekiyor, molam uzayabiliyor. Bazen hoş görülebiliyor iş yeri tarafından ama sık olunca uyarılar başlıyor. Bu uyarılar da diğerlerinin haklarına giriyorsunuz şeklinde oluyor. Duygu sömürüsüyle yani, yoksa başka şekillerde dediklerini yaptıramazlar." (Burçin, Odak Grup Görüşmesi, 2021)

Katılımcılar ayrıca işverenin kimi şirketlerde interneti karşıladığını fakat o internetin yalnızca kendi işleri için kullanılmasını şart koştuğunu belirtmiştir. Bu durumda çocuğu olan kadınların çocuğunun eğitimi için eve ikinci bir internet bağlatmak durumunda kaldığını aktarmıştır. Tüm bu deneyimler özelinde çağrı merkezlerinde pandeminin kadınlar açısından oldukça yıkıcı etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Hizmet sektöründe kadın çalışanlar reklam yüzü olarak görülmektedir. Bu durum kadın çalışanlara sürekli güler yüzlü olma, anlayışlı davranma, "müşteri her zaman haklıdır" ilkesini gözeterek kendisine yöneltilen tacize, hakarete sessiz kalma gibi davranışları dayatmaktadır. Bu nedenle kadınlar özellikle hizmet sektöründe erkek çalışanlara nazaran daha cinsiyetçi bir iş bölümüne tabi tutulmaktadır.

Duygusal emek kavramsallaştırması doğrudan cinsiyetçi bir iş bölümüne tekabül etmese de kadınlar açısından özellikle çağrı merkezlerinde sarf edilen duygusal emek hem duygusal olarak yıpranma hem yaşadıkları taciz gibi durumlarla baş edememe hem de sürekli olarak ikame edilebilirlikleri ve ucuz iş gücü olarak görülmeleri kullanılarak işsiz kalma korkusu olarak yansımaktadır. Bu nedenle çalışma yaşamında genelde hizmet sektörü özelde ise çağrı merkezleri açısından en azından Türkiye'de halen cinsiyetçi bir iş bölümünün mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling.* California: Berkeley: University of California Press.

Karaman, N. (2017). Çalışma Yaşamında Duygusal Emek. *İş ve Hayat, 3*(5), 30-56.

Köse, H., ve Güllüpınar, F. (2022). Bilgisayar, Telefon ve Kulaklık Üçgeninde Çağrı Merkezinde Duygusal Emek Süreçleri: Bir Saha Çalışmasının Sonuçlarıyla Yüzleşmek. *Çalışma ve Toplum, 1*(72), 143-166.

Müşteri Deneyimi, Yönetimi ve Teknolojileri Derneği. (2019). Çağrı merkezi sektörünün sağladığı istihdam 115 bin kişiye ulaştı. İstanbul, Ümraniye, Türkiye. 11 27, 2023 tarihinde https://www.mdyd.org.tr/haber-detay/7175 adresinden alındı

Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum, 2*(21), 15-24.

Türkiye Bankalar Birliği. (2020). *Çağrı Merkezleri İstatistikleri.*

Eskişehir Çarşı Camii (Baltacı Mahmud Ağa Camii) ve Banisi Baltacı Mahmud Ağa

Selma MANAZ

Giriş

Selçuklu döneminde bir uç şehir olan Eskişehir'in kent merkezi yerleşimi günümüz Odunpazarı yerleşkesi olmuştur. Osmanlı döneminde ve günümüzde de bu bölge yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam etmektedir. Ancak Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kaynakları ile bölgeye gelen seyyahlar bu bölgenin (Şarhöyük-Çarşı), (Karacahisar-Çarşı), (Odunpazarı-Çarşı), olarak her zaman çarşının (sıcaksuların bulunduğu bölge) yerleşim yerinden ayrı sıcaksular bölgesinde yer aldığını vurgulamışlardır (Manaz, 2019, s. 78). Her dönem çarşı olma özelliğini koruyan sıcaksular bölgesinde Osman Gazi (1299–1326) de Pazar kurdurmuş pazara çevreden, Bilecik'ten ve Germiyan'dan gelenler güvenle alışveriş yapmışlardır (Mehmed Neşri, 2011, s. 45-53).

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıl sonlarından itibaren Celâli isyanları, "büyük kaçgun", "çift bozma" gibi içteki sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Aktüre, 1975, s. 103). Celâli isyanları sırasında Eskişehir 1601 yılında Celali Deli Hasan tarafından işgal edilmiştir (İnce, 1990, s.19). Sultan IV. Murat (1623 – 1640) Bağdat Seferi (1638) sırasında kente uğradığında da karışıklık vardır. "Eskişehir'e konulup ılıcalarına girmeye bir gün oturak oldu ve niçe zalemenin cezası verildi" (Aykut, 2011, s.189-193), sözleriyle bu isyanın bastırıldığı aynı zamanda buradaki hamamların ordusu tarafından kullanıldığını belirtilmiştir. Sultan Murat sefer dönüşünde aynı yolu tercih etmemiş Van-Bitlis-Diyarbakır-Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Bolu-İzmit üzerinden Üsküdar'a ulaşmıştır (Uzun, 2008, s.167).

Osmanlı döneminde Odunpazarı'nda yerli halkın mahalleleri varken Baltacı Mahmut Ağa Camii'nin bulunduğu çarşı bölgesinin çevresinde Arifiye ve Hoşnudiye adlı Gayrımüslüm mahalleleri oluşmuştur. Osmanlı Devleti 17. yüzyılda tüm yurtta bir iskan politikası uygulayıp, zaanatkarları kent merkezlerine yerleştirdiğinden caminin bulunduğu çarşı bölgesinde de gayrımüslüm mahallelerin bu şekilde oluştuğu görüşü hakimdir (Alkaya, 2006, s. 151). Ülkede ayaklanmaların ve yeni düzenlemelerin olduğu bu dönemde Baltacı Mahmut Ağa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Akşehir ve Manisa'da cami, han, dükkan, ev, arsa, mektep, menzil, fırın, hallaç dükkanı, değirmen, zeytin bahçesi, çeşme gibi eserleri için 20 Mayıs 1643 tarihinde vakıf kurmuştur. Ancak Baltacı Mahmut Ağa'nın inşa ettirdiği Akşehir'deki bazı yapılar gibi Eskişehir'deki Çarşı Camii de vakfa kayıtlı değildir (Yıldız, 2020, s. 223).

Baltacı Mahmut Ağa'nın inşa ettirdiği ancak vakfiyesinde yer almayan Baltacı Mahmut Ağa Camii (Çarşı Camii)'nin inşa tarihi tespit edebilmek için caminin tarihlendirilmesinde;

1- Hibrî Efendi'nin (1604-1659) Menâsik-î Mesâlik'i adlı 1632 yılında yaptığı hac yolculuğunda Eskişehir'deki çarşı caminin ön tarafında tabakhanesi ve hanı olan camiyi tanımlaması,
2- 1639 tarihli Şair Ahmed Nâmî'nin Baltacı Mahmud Ağa'nın inşa ettirdiğini "Baltacı Mahmûd'un Eskişehir'de Hânına ve Çeşmesine" başlığı ile yazdığı şiiri (Ahmed Nâmî, 2017, s. 298),

3- Baltacı Mahmut Ağa'nın vakfını kurmak için 20 Mayıs 1643 yılında Rumeli Sadadareti Mahkemesine başvuru yapması ve başvurunun aynı tarihte kabulü (Yıldız, 2020, s. 44),
4- Baltacı Mahmut Ağa Vakfı nazırının isteği üzerine 15 Aralık 1670 tarihinde camiye imam atanması (Yıldız, 2020, s. 226),
5- 17. Yüzyıl seyyahlarının Eskişehir çarşı bölgesi hakkında verdikleri bilgiler,
6- Günümüzde mevcut olmayan ancak T.D.T.C. katibi İhsan (1934)'ın okumuş olduğu cami kitabesi (İhsan 1934, s. 267) dikkate alınarak Baltacı Mahmut Ağa Camii/ Çarşı Camii'nin tarihlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bilgiler ışığında Eskişehir'in çarşı bölgesini gösteren harita üzerine yeri belli olan eserler işaretlenmiştir. Yeri tam belli olmayan yapıların yerleri de kentsel gelişim göz önüne alınarak muhtemel yerleri tanımlanmaya çalışılmıştır.

Baltacı Mahmut Ağa'nın kariyeri

Eskişehir Çarşı Camii'nin/ Baltacı Mahmud Ağa Camii'nin ilk inşa tarihinin tespit edilememesi ve banisi hakkında bilgiye ulaşılamamasının nedeni, Baltacı Mahmud Ağa'nın kimliğinin tespit edilememesi ve vakfiyesinde Çarşı Camii'nin yer almamasıdır. Ancak vakfın kurulduğu 20 Mayıs 1643 (Yıldız, 2020, s. 44) tarihi ile Mahmud Ağa'nın kimliği, aldığı görevler ve vakfiyede yer alan yapılar ile ilgili bilgiler caminin ilk inşa tarihinin belirlenmesine veri sunmaktadır.

17. yüzyılın ilk yarısında Baltacılar Ocağında görev yapmış olan Mahmud Ali isimli altı baltacının kimlikleri ve kariyerleri araştırıldıktan sonra Eskişehir'de vakıf eserleri olan Helvacı (Baltacı) Mahmud Ali'nin kimliği kesinleşmiştir. Baltacı Mahmud Ağa 1616-1617 yılında 1 akça yevmiye ile Eski Saray helvacılar ocağında, 1620-1621 tarihinde Eski Saray baltacılar ocağında yaklaşık on beş yıl görev yaptıktan sonra Dergâh-ı âli Müteferrikalar arasına terfi etmiştir (Yıldız, 2020, s. 29-31). Müteferrikâlar Osmanlı sarayında çeşitli işler yapan görevlilerin genel adı olmakla birlikte diğer hizmetlilerden farklı olarak soy ve mevki açısından seçkin kişilerdir (Afyoncu, 2006, s. 183) ve Baltacı Mahmud Ağa da bu göreve yükselebilmiştir.

Baltacı Mahmud Ağa'nın aldığı görevlerden biri de tersane eminliğidir. Bu görevi Ahmed Nâmî'nin şiirinden (H.1049/M.1639) öğrenmekteyiz. Şair Ahmed Nâimî Baltacı Mahmud Ağa'nın Eskişehir'de yaptırmış olduğu han ve çeşmesi için yazmış olduğu 1639 tarihli şiirindeki "Geldi tersâne emini Baltacı Mahmûd Ağa" satırıyla onu tersane emini olarak tanımlamıştır (Ahmed Nâmî, 2017, s. 298). Cami ve diğer yapılarının inşa edildiği dönemde tersane emini olarak görev yapan Baltacı Mahmûd Ağa'nın bir tersane görevlisi olarak Eskişehir'i tercih etme sebebinin lületaşı ihracatı için burada vakıf kurup cami, han, hamam, çeşme ve dükkanlar yaptırmış olabileceğini akla getirmektedir.

Eskişehir'in Alpu ilçesi Çavlum Köyü'nde 1999 ve 2002 yılları arasındaki kazı çalışmaları sırasında sekiz yaşındaki bir çocuğun taş sandukası içinde lületaşından yapılmış bir adet damga mührün bulunması ile Orta Tunç Çağı'ndan itibaren bölgede lületaşının kullanıldığı görülmektedir (Bilgen, 2006, s.18). Eskişehir halkının lületaşını geçim kaynağı olarak işlediğini 18. yüzyılda hazırlanan hac menzilnamelerinden öğrenmekteyiz. 1780 yılı 24 Temmuz Pazartesi günü Üsküdar'dan yola çıkan hacılar 3 Aralık 1780 Pazar günü Mekke'ye ulaşmıştır (Armağan, 2000, 99). Aşir Efendi ve Anonim, Menâzilü'l-Hacc (Sak ve Çetin, 2005, s. 209) menzilnamesine göre İstanbul- Şam- Mekke arası hac yolculuğunda Söğüt'te 1 gün kalındıktan

sonra Eskişehir'e ulaşılmıştır. Şehir hakkında bilgi verilerek ahalisinin çoğunun lületaşından geçimini sağladığı belirtilmiştir (Sak ve Çetin, 2005, s. 214, 224).

Baltacı Mahmud Ağa 1643 yılında veba salgını sonrası Arhos vilayetinde vergi mükelleflerini belirlemek için görevlendirilmiştir. Mahmud Ağa'nın müteferrika grubunda yaptığı son görev ise surre eminliği olmuş, bu görevinde hacda vefat etmiştir. Baltacı Mahmud Ağa'nın ölüm tarihi hakkında miras için açılan davadan bilgi alınmaktadır. Miras davası için mahkemeye Şubat 1649 yılında başvuru yapılmıştır. Bu tarihe en yakın hac dönemi 1648 yılı Ağustos-Aralık ayları olduğu için Baltacı Mahmud Ağa'nın da bu seferde vefat etmiş olabileceği düşünülmektedir (Yıldız, 2020, s. 37).

Baltacı Mahmud Ağa Vakfı

Anadolu'da ilk belediye sistemi 1856 yılında kurulmuştur. Bu tarih öncesinde kale tamiri, köprü bakımı, cami, medrese gibi mimari yapıların bakımları için bazı kişi veya gruplardan yardım alınmışsa da cami, okul, çeşme, şehre su getirme, tesislerin bakımı ve mezarlıkların bakımı gibi şehrin ihtiyaç duyduğu belediye hizmetler vakıflar tarafından karşılanmıştır (Kuban, 1968, 67). Osmanlı maliyesi açısından vakıf sistemi, ülkedeki eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal yardım, diyanet hizmetleri ve alt yapı yatırımları gibi ihtiyaçlarda kamu hizmetlerini finanse ederek önemli bir gider açığını kapatmıştır (Görgün, 2017, s. 228).

Eskişehir bölgesi için Vakıf Eski Eserler ve Abideleri adlı Kütahya Vakıf Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan ancak yayınlanmayan araştırmada (2000 yılı öncesi) "Baltacı Mahmud Ağa Camii /Çarşı Camii için 1053/M.1643 tarihli vakfiyesi vardır" açıklaması yapılmış fakat vakfiye hakkında bilgi verilmemiştir (Kılcı vd., 2000).

Baltacı Mahmud Ağa vakfını kurmak için Rumeli Sadadareti Mahkemesine 20 Mayıs 1643 yılında başvurmuş ve bu tarihte başvurusu kabul edilerek vakıf kurulmuştur. Baltacı Mahmud Ağa'nın kurmuş olduğu vakıf, "Baltacı Mahmud Ağa Vakfı", "Baltacı Mahmud Ağa Cami'i-i Şerifi Vakfı", "Baltacı Mahmud Ağa Evkafı" nadiren "Teberdar Mahmûd Ağa vakfı" olarak kayıtlara yazılırken kurmuş olduğu para vakfı da "Baltacı Mahmûd Ağa nukûd-i mevkûfesi vakfı olarak kaydedilmiştir (Yıldız, 2020, s.44, 43).

Baltacı Mahmut Ağa'nın Eskişehir dışında İstanbul, İzmir, Akşehir ve Manisa'da da vakıfları vardır. Vakıf olarak cami, han, dükkan, ev, arsa, mektep, menzil, fırın, hallaç dükkanı, değirmen, zeytin bahçesi, çeşme gibi eserler yer almıştır. Baltacı Mahmut Ağa'nın vakfiyesinde bazı eserleri yer almamıştır. Örneğin Akşehir'deki bazı eserleri de Eskişehir'deki Çarşı Camii gibi vakfa kayıtlı değildir (Yıldız, 2020, s. 223).

Baltacı Mahmud Ağa Vakfı'nın gelir kaynakları

Baltacı Mahmud Ağa Camii'nin vakfiyede kaydı olmamakla birlikte tüm ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanmış ve bu camiye ait gelir kaynakları sağlanmıştır. Baltacı Mahmud Ağa Camii'ne ait gayrimenkullerin bulunduğu yerler 1923 tarihli tahsildarların "Günlük Alındı Defterlerinde" vakfa ait gelirler belirtilmiştir. Defterde vakfa ait dükkanlar 53, 55, 57, 58, 59 70 numara ile belirtilmiş, 1923 - 1928 tarihleri arasında dükkanların kiracıları ve kira gelirleri belirtilmiştir. (Yıldız, 2020, s. 225, 243). Verilen bilgiler 20. yüzyıl başlarında camiye ait dükkanların hala kullanımda olduğunu göstermektedir.

1923 tarihli tahsildarların günlük alındı defterlerinde dükkanların bulunduğu yerler ile ada, arsa ve pafta numaraları yazılıdır. Dükkanların hepsi Baltacı Mahmud Ağa Vakfı'na aittir ve Çarşı Camii'nin gelirleridir (Yıldız, 2020, s. 244).

1. Berberler Caddesi'nde bulunan dükkan Ada 58- Arsa No 6- Pafta 12
2. Debbağhaneye giden yoldaki dükkan Ada 58- Arsa No 13- Pafta 12
3. Kuyumcular Caddesi'ndeki dükkan Ada 39- Arsa No 8- Pafta 12
4. Çarşı Camii'nin karşısındaki dükkan Ada 49- Arsa No 1- Pafta 12
5. Bezzazlar Caddesi'nde bulunan dükkan Ada 34- Arsa No 11- Pafta 8

56 ve 57 numaralı dükkanlar vakfa ait hamamın yakınındadır. Eskişehir Evkaf İdaresi müzayede kaimesiyle Vakfa ait hamamın yakınındaki 56 ve 57 numaralı dükkanları da 14 Haziran 1926 tarihinde kiraya çıkartılmıştır (Yıldız, 2020, s. 278).

Kiraya verilen dükkan yeri tarifinden vakfa ait bir de hamam olduğu ve dükkanların caminin çevresinde yer aldığı görülmektedir.

Baltacı Mahmut Ağa'nın Eskişehir'deki han ve çeşmesi

Baltacı Mahmud Ağa Eskişehir'de vakfiyede yer almayan cami dışında bir han ve karşısına da bir çeşme yaptırmıştır. Hana bitişik olarak yaptırılan on dört dükkan ile bir bozahane de hanın masraflarını karşılamak üzere vakfedilmiştir. (Yıldız, 2020, s. 238). Şair Ahmed Nâmî 1639 tarihli şiirinde hanı Baltacı Mahmud Ağa'nın inşa ettirdiğini belirtmiştir.

"Baltacı Mahmûd'un Eskişehir'de Hânına ve Çeşmesine

1- Geldügince Eskişehre dâyimâ ebnâ-yı râh
Konmağa bulmazlar idi bir mahall emn ü emân

2- Geldi tersâne emini Baltacı Mahmûd Ağa
Çekdi 'usret konmağa hem-râhı ile bir zamân

3- Niyyet-i hayr idüp anda sonra bezl-i mâl idüp
Yapdı bu hânı vü hem bu çeşmeyi kıldı revân

4- Görmedüm dir Nâmî ta'rifini târih eyleyüp

Böyle bir a'lâ mahallinde sarây-ı kârbân (H.1049/M.1639)" (Ahmed Nâmî, 2017, s. 298). Şiirde hanın Baltacı Mahmud Ağa tarafında yaptırıldığının dışında "Geldi tersâne emini Baltacı Mahmûd Ağa" satırında 1639 yılında Baltacı Mahmud Ağa'nın tersane eminliği görevinde olduğunu öğrenmekteyiz.

Baltacı Mahmud Ağa'nın bu hanı hakkında Ahmed Nâmî'nin şiirden sonra ikinci kanıt da bu han hakkında 1673 yılında yapılan şikayettir. Kiracı Ali, vakfın Eskişehir'deki kurumlarında görev yapan başta imam ve hatip olmak üzere tüm görevlilerin maaşlarının vakıf görevlisi tarafından ödendiğini ancak son zamanlarda bu görevlilerin maaşlarını kendisinden istediğini belirten bir şikayet mektubunu Eskişehir Sancak beyi ve kadısına göndermiştir. Bunun üzerine Şubat 1673 tarihli hükümle vakıf görevlilerinin hancı Ali'den para isteyerek onu rahatsız etmeleri önlenmiştir (Yıldız, 2020, s. 239).

Hüküm: 348 "Eskişehir Sancağı beğine ve kādısına hüküm ki:

> Eskişehir'de müteveffâ Baltacı Mahmûd Ağa binâ eyledüğü hânın hâncısı olan Ali arz-ı hâl idüp medîne-i mezbûrede vâki' câmi'-i mezbûrun imâm ve hatibi ve sâ'ir hayrâtları şart u vâkıf mûcebince müstehak oldukları vâzifelerin vakf-ı mezbûr mütevellîsinden alagelmişler iken hilâf-ı şart-ı vâkıf bundan vâzife taleb idüp rencîde itmeleriyle men'içün yazılmışdır. Evâ'il-i Zâ Sene [10]83 [Şubat 1673]"(Vergili, 2019, 293-294).

Hancı Ali'nin yapmış olduğu başka bir şikayet ile hanın önünde haftalık pazarın kurulduğu öğrenilmektedir. Hancı Ali handa kalan yolcuların ihtiyaçlarının kendisi tarafından karşılanması gerektiğini, bu nedenle civardaki esnafın hanın önünde arpa ve saman sattığı için gelirinin azaldığını belirterek haftalık pazarın kurulduğu gün haricinde arpa, saman ve diğer malzemelerin hanın önünde satılmamasını talep etmiştir. Bu şikayet üzerine haftalık kurulan pazar günü haricinde hanın önünde arpa ve saman satışı yasaklanmıştır (Yıldız, 2020, s. 239).
Hüküm:485 "Eskişehri kādısına ve monlâsına hüküm ki:

> Müteveffâ Baltacı Hacı Mahmûd Ağa binâ eyledüğü hânın hâncısı olan Hâncı Ali arz-ı hâl idüp hân-ı mezbûrı her sene vakf-ı mezbûr mütevellîsi olan Ebûbekir nâm kimesneden icâre ile alup âyende ve revendenin zâd ü zevâdelerini tedârik idüp ahara iltimâsları yoğiken âhardan ba'zı kimesneler hân önünde arpa ve samân bey' itmeleriyle vakfı külli gadr itmeğin haftada bir bâzâr gününden gayrı günde hân önünde arpa ve samân bey' olunmamak bâbından emr-i şerîfim recâ itmeğin hân-ı mezbûrun müste'cirleri olanlar âyende ve revende ve ebnâ-yı sebîlin zâd ü zevâdelerin müşevveş irişdirüp bir vechile zarârı çekdirmezler ise zikr olunan hânın önünde hâricden arpa ve samân getürüp bey' itmekle icâre-i vakfa ol-vechile gadr itmeleriyle haftada bir bâzâr gününden gayrı günlerde men' u def' olunmak bâbında şurutuyla yazılmıştır. Evâ'il-i Zâ Sene [10]83 [Şubat 1673] (Vergili, 2019, 342).

Bu hükmün sonuç açıklamaları hanın 20. yüzyıl başlarına kadar Hamamyolu Caddesi üzerinde haftalık kurulan pazar yerinde ve camiye yakın bir yerde olduğunu düşündürmektedir (bkz. Şekil 1).

Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii

Baltacı Mahmud Ağa Camii, Arifiye Mahallesi, Hamam Yolu Caddesi, 20 numarada, Tapu Alanı: 730,36, Taşınmaz no: 85139655, Parsel:1, Ada:12959'da bulunmaktadır (Parsel sorgu, 2023).

Odunpazarı yönünden Hamam Yolu Caddesi üzerinde doğu (sol) taraftadır. Günümüzde caminin doğu cephenin bulunduğu caddenin karşısında Vakıf Hamamı, Şengilcik-(Şengül Bahçeli) Hamamı ile ona bitişik Alçık Hamamı vardır. Bu hamamların arkasında Hamamyolu'ndan gelen Akar Deresi, Porsuk Çayı'na karışmaktaydı. Caminin kuzey-batı yönünde ise Erler Hamamı (Erler Hamamı (bkz. Altınsapan, 2009; 13- Manaz, 2022, 359), buna dik sokaklar halinde de kuyumcu ve kumaş dükkanları yer almaktadır (bkz. Şekil 2).

Eskişehir'deki Çarşı Camii/ Baltacı Mahmud Ağa Camii'nin giderleri 1643 tarihinde kurulan vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Fakat caminin ne zaman inşa edildiği ve vakfa bağlandığına dair vakfiyede bir bilgi olmamasına karşın vakfın nazırının isteği üzerine 15 Aralık 1670 tarihinde camiye imam atanmıştır. Şubat 1673 tarihinde de maaş talebinde bulunan görevliler arasında caminin imamı, hatip ve diğer görevliler yer almıştır. (Yıldız, 2020, s. 226).

Çarşı Camii/ Baltacı Mahmud Ağa Camii'nin günümüzde mevcut olmayan kitabesi hakkında T.D.T.C. katibi İhsan (1934) bilgi vermektedir.

> "Çarşı Camii'ni Yunanlılar yakmıştır. Kısmen harap olan minaresinin kapısı önünde camekanla çevrilmiş tesbihçi dükkanı gözüme ilişti. Bu dükkanda başı sarıklı hatırladığıma göre Hoca İsmail'in tesbihçilik yaptığını gördüm. Kitabeyi okumak için kendisinden müsaade istedim ve dükkana girerek yukarıda yazılı kitabeyi okudum" (İhsan 1934, s.267).

İhsan, kısmen yıkılmış olan Çarşı Camii'nin minare kapısının önünde camekanla çevrilmiş bir tesbihçi dükkanında aşağıdaki minare kitabesini okumuştur.

Baltacı Mahmud Ağa Camii Minare Kitabesi'nin Transkripsiyonu

Hamdu lillâh zuhuretti hakkın lutfile ihsanı
Oluben Sahibülhayratlara ilhamı yezdanî
Sebep oldu kamusu bu minarenin vücuduna
Erişe dari ukbada bulara fazlu rahmanî
Murat eylediler buna kitabet oluna tarih
Müverrihler dedi tarihi ha feyzi rabbanî (İhsan, 1934, 267).

Baltacı Mahmud Ağa Camii Minare Kitabesi'nin Türkçesi

Allah'a hamdolsun. Hayır sahipleri bu minarenin yapımına sebep oldular.
Hakk'ın lütuf ve ihsanına, ahirette de rahmetine erişsinler.
Kitâbe yazılmasını istediler. Tarihçiler dedi "Bu feyzi rabbanî".

"Feyzi rabbâni" cümlesinin karşılığı ebced olarak H.1161 /M.1748 tarihini vermektedir (Sungu, 1934, s. 73- Arslan, 2014, 73). T.D.T.C. katibi İhsan (1934) ise Ahmet Tevhit'in 341 tarihli raporuna dayanarak minare kitabesinin Hicri 1159 (Miladi 1746-47) tarihli olduğu ve Baltacı Mahmud Ağa tarafından yaptırıldığını belirtmiştir (İhsan, 1934, s. 267). Okunan minare kitabesinde belirtilen tarihlerin (1746-1748) ikisinin de vakfın kurulduğu tarih (1643) arasında 103-105 yıllık fark olduğu için İhsan'ın okuduğu bu kitabe onarım kitabesi olmalıdır.

17. yüzyılda Eskişehir'e gelen seyyahlardan Abdurrahman Hibrî Efendi ve Katip Çelebi çarşıdaki cami ile çarşı bölgesindeki sıcaksulardan ve isim vermeden hanlardan bahsetmişlerdir.

17. yüzyıl alimlerinden Abdurrahman Hibrî Efendi (1604 Edirne -1659) 1632 yılında yaptığı hac yolculuğunu ele aldığı eserinde Edirne'den Şam'a kadar hacca gidiş ve dönüşte yollar ile uğranılan yerler hakkında bilgi verilmiştir. Bu hac yolu güzergahında Bozüyük'ten sonra Eskişehir'e geçildiği, buradan da Seyitgazi yolu ile hac yolculuğuna devam ettiği görülmektedir. Hibrî Efendi Menâsik-î Mesâlik'i adlı eserinde:

> "Ertesi Eskişehir nâm kasaba -ki Bozüyük ile mâbeyni on saatlik yerdir- nüzûl olundu. Bunda üç dört ılıca vardır. Çarşı ile ılıcası nefs-i kasabadan bir mikdâr yer munfasıl (bitişik olmayan (Devellioğlu, 1993, s.815).- mâ-i câri (Akarsu- (Devellioğlu, 1993, s.155).-) kenarındadır. Nefs-i kasabada bir câmi'-i şerif ve pişgânında (önünde-Kanar, 2013, s.49) tabakhânesi ve hanı vardır. Ilıca yanında dahi bir iki hurda han vardır. Ekser yolcu anlara konarlar ki bunda bir gün oturak olmak mu'tâd-ı kadîm olmağın ziyâde siklet çekilüp garâyib-i ittifaktandır ki Üsküdar'dan Şâm-ı Şerife varınca her kangı menzilde oturak olmak mu'tâd ise cümlesinde hanlar az vâki' olmuştur. Konak muzâyakası çekilir. Bunun tarîki ekser sahrâlardır. Ertesi Seyyid Battal Gâzî kasabası ki Eskişehir'le mâbeyni tahminen dokuz saatlik yoldur- nuzûl olundu" açıklamasıyla Eskişehir'in 17. yüzyıldaki görünümünü hakkında bilgi vermiştir (İlgürel, 1975, s, 116).

Abdurrahman Hibrî Efendi'den çarşı ile yerleşim alanının birbirinden biraz uzak olduğunu, çarşı bölgesinde işlevini devam ettiren üç dört ılıca-hamamların bulunduğunu ve şehirde bir gün kalan hac yolcularının genellikle çarşıdaki ılıcaların yanında bulunan eski hanlarda kaldığını öğrenmekteyiz. Hibrî Efendi'nin 1632 yılında başladığı hac yolculuğunda isim vermeden bahsettiği cami, bölge itibariyle Baltacı Mahmud Ağa'nın yaptırdığı cami

olmalıdır. Bu caminin ön tarafında yani güneyde tabakhanesinin ve hanının olduğunu belirtmektedir. Tabakhanelerin şehrin biraz dışında, akarsu kenarlarında yer aldıklarını göz önüne aldığımızda bahsedilen tabakhane, Hamamyolu Caddesi üzerinden sıcaksular bölgesinden Porsuk Çayı'na karışan Akar Deresi kenarında veya Porsuk Çayı'na yakın bir yerde olmalıdır (bkz. Şekil 3). Ayrıca Hibri Efendi'nin 1632 tarihli hac yolculuğunun vakfın kurulduğu 1643 tarihinden önce olması Baltacı Mahmud Ağa'nın eserlerini vakfı kurmadan önce inşa ettirdiğini düşündürmektedir.

Eskişehir'in 17. yüzyıldaki durumunu tanımlayan Katip Çelebi (1609 -1657) Cihannüma adlı eserinde Sultanönü Livası başlığı altında; "Hududu: Doğu ve güneyinde Karahisar-ı Sahip, batı ve kuzeyinde Hüdavendigar yer alır. Kazaları: Eskişehir, İnönü diğer adıyla Bozüyük, Bilecik, Seyidgazi, Karacaşehir, Kalecik-i Sultanönü ve Akbıyıktır" (Katip Çelebi, 2010, s. 725-726) açıklamasıyla bölgenin sınırlarını belirleyerek yaptığı tanımda;

> "Sultanönü Sancağı'nın baş şehri olan Eskişehir, geniş bir ova üzerinde kurulmuş bir kasaba ve kazadır. İki yerde Cuma namazı kılınır. Çarşıları, küçük hanları, ılıcaları ile bağ ve bahçeleri vardır. Çarşı ve hanları aşağı düzlükte bulunan ılıcanın yanındadır. Evleri ise kıble tarafında ayrı bir yerdedir" açıklamasında bulunmuştur (Katip Çelebi, 2010, 738)
>
> Bu açıklamaya göre Cuma namazı kılınabilen iki cami, ılıcalar yakınlarında hanların ve çarşıların bulunduğunu belirtmesi Baltacı Mahmud Ağa hanının ve camisinin bu bölgede olduğunu kanıtlamaktadır. 1641-2 yılında şehre gelen Yahudi bir seyyah da han sayısını 4, dükkan sayısını 130 olarak vermiştir (Erdoğan, 2015, s.569).

7 Temmuz 1906 gecesinde Baltacı Mahmud Ağa Camii ve camiye ait dükkanlardan ikisi yanmıştır. Bu yangınlar nedeniyle soruşturma başlatılmıştır (Yıldız, 2020, s. 242). 1818-1920 yılları arasında Baltacı Mahmud Ağa Camii, Baltacı Mahmud Ağa tarafından vakfedildiğine dair kayıtların varlığı devam etmiştir (Türkay, 2019, s.55). 1910 yılından 1914 yılına kadar camiinin onarım ve yeniden inşası için yazışmalar yapılmış, 9 Ağustos 1915 yılında caminin tamiri için hazırlanan raporda proje bedeli 8.000 kuruş olduğu için bu bedelle kimse onarımı üstlenmemiştir (Yıldız, 2020, s. 228). Eskişehir 2 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarıldığı dönemde Yunanlılar geri çekilirken çarşı ve Hristiyan mahalleleri, Tuzpazarı, Taşbaşı, Reşadiye Camii'nin bulunduğu bölgeler yanmıştır (Ertin, 2018 46).

Günümüzdeki Çarşı Camii; 1929 yılında Hacı Zade Hüseyin Çakır tarafından ve halkın maddi yardımlarıyla yaptırılmıştır. Caminin mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu'dur. Cami Taşbaşı Kentsel Siti Koruma Plan'ında 42 envanter numarası ile Anıtsal Yapı olarak yer almaktadır (Şahin, 2007, s.1 ve Ekimci, 2014, s.10). ve ibadete açıktır (bkz. Şekil 4).

SONUÇ

Eskişehir Çarşı Camii'nin/ Baltacı Mahmud Ağa Camii'nin ilk inşasını gerçekleştiren Baltacı Mahmud Ağa, kariyerine 1616-1617 yılında 1 akça yevmiye ile Eski Saray helvacılar ocağında başlamış, 1620-1621 tarihinde Eski Saray baltacılar ocağında yaklaşık on beş yıl görev yaptıktan sonra Dergâh-ı âli Müteferrikalar arasına terfi etmiştir. Bu mevkide vergi memurluğu, nadiren kullanılan Teberdar Mahmud Ağa Vakfı adından teberdarlık görevi yaptığı, han ve çeşmesi için yazılan şiirden Eskişehir'e geldiğinde tersane sorumlusu olduğunu öğrenmekteyiz. Celâli isyanlarının olduğu dönemde bir tersane görevlisinin vakıf eseri inşa ettirmek için neden Eskişehir'i tercih ettiği düşündürücüdür. Ancak seyyahların halkın geçimini

lüle taşından sağladığını belirtmesi Baltacı Mahmud Ağa'nın da tersane sorumlusu olarak lületaşı ihracatı için burada vakıf kurup cami, han, hamam, çeşme ve dükkanlar yaptırmış olabileceğini akla getirmektedir. Baltacı Mahmud Ağa görevi değişse bile Baltacı unvanından vazgeçmemiş, en son görev olarak hac için surre eminliği yapmış ve bu görevinde vefat etmiştir. Mahmud Ağa'nın ölüm tarihi belli değildir. Ancak akrabaları miras için Şubat 1649 yılında mahkemeye başvuru yapılmıştır. Bu tarihe en yakın hac dönemi 1648 yılı Ağustos-Aralık ayları olduğu için Baltacı Mahmud Ağa'nın Aralık 1648 yılında vefat etmiş olması muhtemeldir. Baltacı Mahmud Ağa'nın hac kafilesinin başında surre emini olarak hacı olup olmadığına dair kesin bir bilgi yoktur, ancak Şubat 1673 tarihinde "Eskişehri kādısına ve monlâsına hüküm ki" başlığıyla verilen Hancı Ali'nin yapmış olduğu şikayetin Hüküm: 485 açıklamasında "Müteveffâ Baltacı Hacı Mahmûd Ağa binâ eyledüğü hânın hâncısı olan Hâncı Ali" cümlesinde Baltacı Mahmûd Ağa Hacı olarak tanımlanmıştır.

Baltacı Mahmud Ağa, vakfını kurmak için ölmeden önce Rumeli Sadadareti Mahkemesine başvurmuş ve vakıf 20 Mayıs 1643 tarihinde kurulmuştur. Ancak vakfiyede camiye ait bir kayıt yoktur. Vakfiyeye cami kaydedilmemesine rağmen Baltacı Mahmud Ağa adıyla anılan bir caminin tüm ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanmış ve bu camiye ait gelir kaynakları sağlanmıştır. Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii vakfiyede yer almadığı için inşa tarihi de belli değildir. İhsan'ın, okumuş olduğu minare kitabesindeki "Feyzi rabbâni" cümlesinin ebced hesabı karşılığını araştırmacılar M. 1746-47 ve M.1748 yılı olarak vermiştir. Ancak 17. yüzyıl alimlerinden Abdurrahman Hibrî Efendi (1604-1659) Menâsik-î Mesâlik'i adlı 1632 yılında yaptığı hac yolculuğunu ele aldığı eserinde çarşı caminin ön tarafında yani güneyde tabakhanesinin ve hanının olduğunu belirtmektedir. Bu tabakhane ve hanın yeri Hamamyolu Caddesi'nden geçen Akar Deresi'nin kenarında veya Porsuk Çayı'na yakın bir yerde olmalıdır. Hibri Efendi'nin 1632 tarihli hac yolculuğunun vakfın kurulduğu 1643 tarihinden önce olması Baltacı Mahmud Ağa'nın eserlerini vakfı kurmadan önce inşa ettirdiğini göstermektedir. Ayrıca Katip Çelebi (d.1609 -ö.1657) Cihannüma adlı eserinde Sultanönü Livası başlığı altında, İki yerde Cuma namazı kılınır. Çarşıları, küçük hanları, ılıcaları ile bağ ve bahçeleri vardır. Çarşı ve hanları aşağı düzlükte bulunan ılıcanın yanındadır" açıklamasıyla Cuma namazı kılınabilen iki cami, ılıcalar yakınlarında hanların ve çarşıların bulunduğunu belirtmesi Baltacı Mahmud Ağa hanının ve camisinin bu bölgede olduğunu desteklemektedir. Baltacı Mahmud Ağa'nın mimari yapılarını vakfı kurmadan önce inşa ettirdiğini gösteren diğer kanıt, Şair Ahmed Nâimî'nin onun han ve çeşmesi için 1639 tarihinde yazmış olduğu şiir tarihinin, vakfın kurulduğu 20 Mayıs 1643 tarihinden önce olmasıdır. Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii'nin mevcut olduğunun tartışılamayacağı tarih ise Baltacı Mahmut Ağa Vakfı nazırının isteği üzerine 15 Aralık 1670 tarihinde camiye imam atanmasıdır.

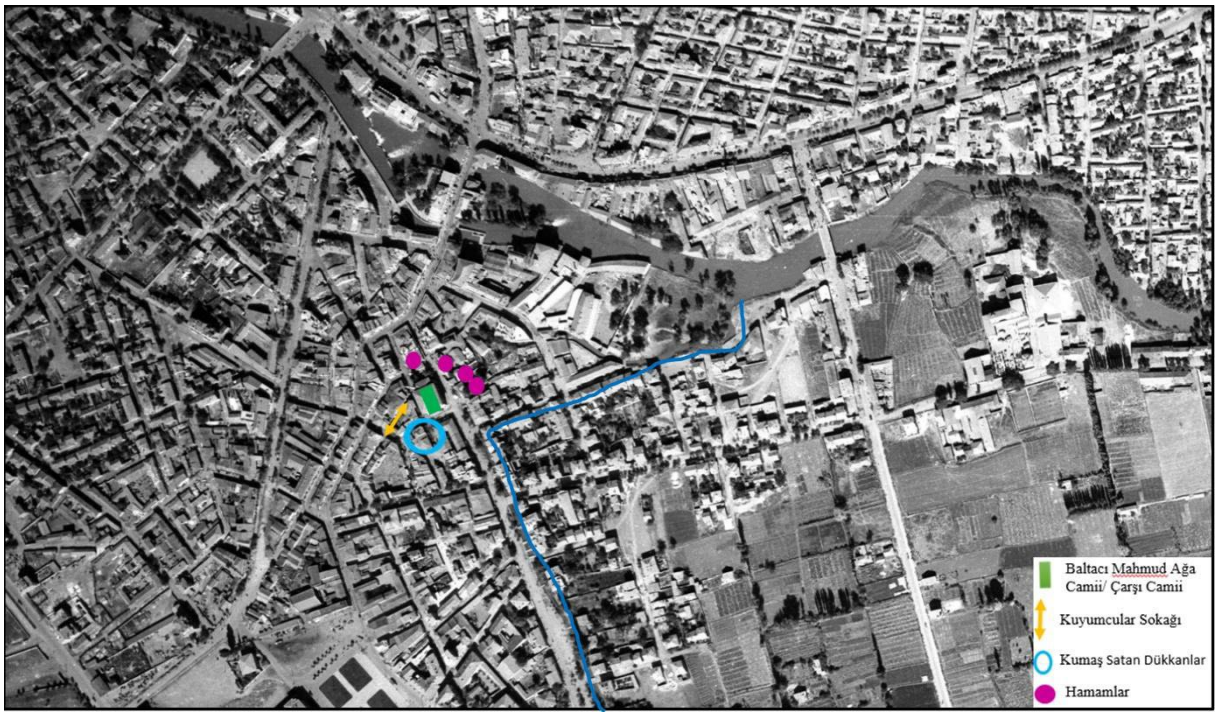
Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii'ne ait veriler dikkate alındığında Hibri Efendi'nin çarşıdaki cami, han ve tabakhaneyi 1632 yılında tanımlaması, Şair Ahmed Nâimî'nin han ve çeşmesi için 1639 tarihinde yazmış olduğu şiir, Baltacı Mahmud Ağa Vakfın 1643 tarihinde kurulması, fakat diğer şehirlerde vakfiyede yer almayan eserleri gibi Eskişehir'deki caminin de vakfiyede yer almaması, Mahmud Ağa'nın vefatından önce en yakın hac döneminin 1648 yılı Aralık ayı olması, mirası için Şubat 1649'da dava açılması ve 15 Aralık 1670 tarihinde camiye imam atanması caminin inşa tarihini belirlemede veri sunmaktadır. Bu verilere göre Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii'ni ilk inşasını en erken 1632 yılı en geç 1670 (1632-1670) yılları arasında 17. yüzyıl olarak tarihlemek mümkün olmaktadır.

Şekil 1. 1970'lere kadar Hamamyolu Caddesinden geçen Akar Deresi ve yanında kurulan haftalık pazar (Atuk, 2002).

Şekil 2. 2023 Yılı Baltacı Mahmud Ağa/Çarşı Camii, Kapatılan Akar Deresi ve Porsuk Çayı.

Şekil 3. 1950 Yılında Baltacı Mahmud Ağa/Çarşı Camii, Akar Deresi ve Porsuk Çayı, Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilen hava fotoğrafı üzerine işaretlemeler yapılmıştır.

Şekil 4. Baltacı Mahmud Ağa Camii/ Çarşı Camii'nin güney ve doğu cephesi (Manaz, 2023).

KAYNAKÇA

Afyoncu, E. (2006). *Müteferika Maddesi.* TDV İslâm Ansiklopedisi, 32, 183-185.

Ahmed Nâmî (2017). Ahmed Nâmî Dîvânı. (Yay haz. Ahmet Yenikale), TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara. ISBN: 978-975-17-3410-5 https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56192, (Erişim:13.10.2021).

Aktüre, S. (1975). 17. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirsel yapının değişme süreci. *M.E-T.U. Jaurnal of the Faculty of Architectur,* 1, (I), 101-128.

Altınsapan, E. (2009). *Eskişehir hamamları (Selçuklu-Osmanlı dönemi)*. Eskişehir: Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Alkaya, A. S. (2006). *Ermeni tehciri ve Eskişehir Ermenileri.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Arslan, N. (2014). *Eskişehir Kitabeleri*. Eskişehir. Türk Dünyası Vakfı Yayını

Atuk, A. (2002). *101 Eskişehir.* Eskişehir: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Yayını.

Aykut, N. (2011). 4. Murad'ın revan seferi menzilnamesi. Tarih Dergisi, (34) , s.183-246 . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9606/119951

Bilgen, N. (2006). Çavlum Orta Tunç Çağı Nekropolü'nde Ele Geçen Lületaşı Mühür. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* C.5, (16), s.17-21. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6130/82213

Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca - Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Ekimci, B. (2014). *Eskişehir Çarşı Camii*. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları. X. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı, 10. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi.

Erdoğan, A. (2015). *Sultanönün'den Eskişehir'e Sakarya Türküsü.* Ankara: Türk Dünyası Vakfı.

Ertin, G. (2018) Eskişehir kentinin eski sit alanları ve fonksiyonel, özellikleri (ilk çağdan Cumhuriyet'e kadar). *Art-Sanat*, (9), 35-49.

Görgün, Ö. (2017). *Osmanlı şehirciliği ve vakıflar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İhsan. (1934). Eskişehir kitabeleri. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, İstanbul: Devlet Matbaası, (2), 263-268.

İlgürel, S. (1975). Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-î Mesâlik'i. İstanbul Üniversitesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi.* (6). 111-128.

İnce, K. (1990). *Eskişehir ve çevresindeki Osmanlı devri yapıları,* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Kanar, M. (2013). *Çözümlü Farsça Metinler*. İstanbul: Say Yayınları.

Katip Çelebi (2010). *Cihannüma.* N. Bayhan (Edi.) İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kılcı, A., Erat, B., AlevsaçarKöse, K., Toprakoğlu, N., Yiğit, N., İnci Fırat, N. ve Alparslan Özçelik, S. (2000 öncesi). *Çarşı Camii Maddesi*. Yayınlanmamış Eskişehir İli Vakıf Eski Eserler ve Abideleri. Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü.

Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri. Tarihi gelişmesi, sosyal ve fiziki özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, Ankara, (7), s. 53-74.

Manaz, S. (2019). *Bizans dönemi Dorylaion'u ile Anadolu Selçuklu şehri Sultan Eyüğü/ Sultan Öyüğü'nün (Eskişehir) fiziki yapıları.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Manaz, S. (2021). Hac yolu güzergahında Eskişehir (XVII.-IX. Yüzyıllar*). Fetih ve Medeniyet. T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, Yıl:01- (4), s.236-256. Erişim adresi: http://www.eskisehir.gov.tr/fetih-ve-medeniyet-dergisi2 2

Manaz, S. (2022). Seyyahların Gözüyle Eskişehir Hamamları, *Anadolu'da Bir Çınar Prof. Dr. M. Altınsapan 60. Yaş Armağanı,* (s. 351-366) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Mehmed Neşri, (2011). *Aşiretten imparatorluğa Osmanlı tarihi 1288-1485.* (Çev: Necdet Öztürk), İstanbul: Timaş Yayınları.

Parsel sorgu. (2023). Erişim adresi: https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/39

Sungu, İ. (1934). Eskişehir kitâbeleri. *Türk etnografya dergisi*. (2), 262-268.

Şahin, M. (2007) *Eskişehir Çarşı Camii sanat tarihi raporu 6. 11. 2007*, Eskişehir: Eskişehir Vakıflar Şube Müdürlüğü.

Türkay, E. (2019). *Vakfiyelere göre Osmanlı devletinin son asrında Eskişehir vakıfları (1818-1920)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Bursa. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Uzun, E. (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu isyanlarının şehirlere yayılması; sosyal ve ekonomik hayata etkisi (1630–1655).* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Vergili, M. (2019). *Atik şikâyet defteri (7 Numaralı H.1081-1083/ M.1671-1672) transkripsiyon- değerlendirme.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/.

Yıldız, M. (2020). *Bir saray görevlisinin hayratı, Baltacı Mahmud Ağa vakfı*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Bizans Dönemi Sanatı Üzerine Bazı Notlar

B. Yelda OLCAY UÇKAN

Giriş

Bizans İmparatorluğu'nun, Konstantinopolis (İstanbul) kentinin 330 yılında kuruluşuyla birlikte doğduğu ve aynı kentin 1453'te Osmanlı Türklerinin eline geçmesiyle sona erdiği kabul edilmektedir. Bizans İmparatorluğu'nda yaşayan kişiler kendilerini hiçbir zaman 'Bizanslı' olarak tanımlamamıştır. 'Bizans' adı ilk kez 16. yüzyılda yaşamış Alman araştırmacı Hieronymus Wolff tarafından kullanılmıştır. "Byzas" M.Ö. 7. yüzyılda, sonradan Konstantinopolis olacak başkentin ilk kurucusunun adıdır ve şehir "Byzantion" yani "Byzas'ın şehri" olarak anılmıştır. Dolayısıyla Bizans kelimesi, şehrin ilk kuruluşuna dayanır. Bizans'ın bu on bir yüzyıllık tarihi Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç büyük dönem altında incelenmektedir.

Günümüze kadar yapılan yayınlarda 200–400 yılları arası genellikle" Geç Antik Çağ" ya da "Erken Hıristiyanlık Dönemi" olarak kabul edilmektedir. Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde gelişen Hıristiyanlık, Yunan ve Roma sanatı ile beraber tekrar yorumlanmış ve biçim değiştirmiştir. Dolayısıyla Erken Hıristiyanlık Dönemi; mimarisi, resim sanatı ve el sanatı ürünleri ile Roma geleneğine bağlı olmakla birlikte daha sonraki yüzyıllarda izlenen sanatın oluşumunda da belirleyici olmuştur. Bu dönem, kültürel devamlılık ve Bizansın kendi karakterini ortaya koyma süreci olarak da görülebilir. Günümüzde genel eğilim, Erken Bizans dönemini Konstantinopolis'in kuruluşu olan 330 tarihi ile Iustinianus dönemi (527-565) aralığındaki zaman dilimine yerleştirmektir. Bununla birlikte özellikle 4.yüzyılda pagan inancın toplumda egemen olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde resmi dilin Latince olduğu bilinmekle birlikte bu geniş coğrafyada farklı yerel dillerin yanında yaygın olarak Grekçe kullanılmıştır.

Günümüze gelemeyen, ancak az sayıda yazılı kaynaktan edinilen bilgilere göre, 3. yüzyıl sonu ile 4. yüzyıl arasında Hıristiyan nüfusunun hızla artması nedeniyle bazilikal planlı kiliseler yapıldığı bilinmektedir. İmparator Constantinus (307–337) için kilise, imparatorluğu istikrara kavuşturma ve kendi gücünü sağlamlaştırma çabası açısından değerli bir müttefikti. Bu nedenle imparatorluğun hem doğusunda hem batısında kiliseler yaptırmıştır. Bu ilk örneklerin birçoğu ya tamamen yok olmuş ya da çok az kalıntıyla günümüze ulaşmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun Tetrarşi dönemine son vererek tek başına imparator olan Constantinus imparatorluğun doğu eyaletlerindeki hâkimiyetini korumak için stratejik olarak önemli bir konumda bulunan Byzantion'u başkent olarak seçmiştir. İmparator Constantinus'un 330 yılında açılışını törenlerle kutladığı Konstantinopolis'ten günümüze çok az kalıntı gelmekle birlikte dönem kaynakları ve arkeolojik miras, kent hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Hipodrom, Zeuksippos hamamları ve agorası Severus tarafından kurulmuştur. İmparator Constantinus'un kent merkezi de Severus'unkinin üzerine yerleştirilmiştir. Constantinus bugün Hagia Sophia Kilisesi'nin bulunduğu yerin yakınında yuvarlak planlı bir forum yaptırmış, forumun ortasında porfir bir sütun ile bunu çevreleyen revakları ise heykellerle süsletmiştir. Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde, Roma İmparatorluk Dönemi'nde olduğu gibi imparatorun

zaferini ya da diğer önemli olayları kutlamak için onur Sütunları ve Zafer Takları inşa edilmiştir. Başkentteki örnekleri; Constantinus Sütunu (Çemberlitaş'ta), Theodosius Sütunu (Beyazıt Meydanı'nda), Arcadius Sütunu (Fatih'teki Kıztaşı), Gotlar Sütunu (Gülhane Parkında), Theodosius Zafer Takı (Beyazıt Meydanı'nda). Onur anıtlarının diğer formları, daha önce var oldukları yerde yani hipodromun ortasında (spina) korunmuştur. Bunlardan biri Teodosius'un 390/92 yılında zafer anıtı olarak diktirdiği, Mısır-Karnak Tapınağı'ndan getirilen ve İ.Ö. 1500 yılına tarihlenen obelisktir.

Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yıllarda Hıristiyan nüfus kovuşturulsa da Constantinus döneminde 313 yılında yayımlanan Milano Fermanı'yla Hıristiyanlık serbest bırakılmıştır. Bu süreçle birlikte Bizans tarihi boyunca sonu gelmeyecek olan dini tartışmalar ve bu tartışmaların çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı konsiller dönemi de başlamıştır. İlk ekümenik konsil 325 yılında Nikea (İznik)'de toplanmıştır. İznik Konsili'nin temel konusu Mesih İsa'nın gerçek Tanrı olduğu fikrini pekiştirmesidir.

Hemen ardından yönetime gelen, I. Theodosius döneminde 391 yılında paganizm yasaklanarak Hıristiyanlık devlet dini olarak kabul edilmiştir. I.Theodosius Balkanlar'daki Vizigot saldırılarıyla mücadele etmiş ve ölümünden önce 395 yıllında Roma İmparatorluğunu Doğu ve Batı olmak üzere iki oğlu arasında paylaştırmıştır. II. Theodosios (408-450) dönemi, Bizans için vurgulanması gereken süreçdir. Konstantinopolis'de Septimus Severus ve Constantin surları batısına üç kademeli ve hendekli sur inşa edilmiştir. Döneme vurgu yapan bir diğer unsur, Theodosius Kanunlarının (Codex Theodosianus) yazılmasıdır. Yine bu dönemde Konstantinoplis'de bir üniversite kurulmuştur. İlk olarak 431 yılında ikincisi 449 yılında toplanan Efes Konsilleri de önemlidir.

Kavimler Göçü ile ilerleyişi ile durmayan akınlar 476 yılında Batı Roma'nın yıkılışına neden olmuştur. Bizans İmparatorluğu ise bu saldırılara karşı direnebilmiş ve hem doğuda Sasaniler ile hem de batıda Balkanlar'da Slav saldırıları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Uzun savaşlarla geçen dönemin ardından İmparator Iustinianus döneminde Kuzey Afrika, İtalya ve Doğu İspanya yeniden Bizans'ın hâkimiyeti altına alınmıştır. Sasanilerle yapılan barış sözleşmesiyle de doğu sınırı güvenlik altında tutulmuştur. Bu fetihlerden anlaşılacağı üzere, Bizans uygarlığı Akdeniz'in doğu bölgesinde, başta Anadolu olmak üzere, Trakya ve Balkanlar, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'da, İslamiyetin doğuşuna kadar Mısır, Suriye, Filistin'de hüküm sürmüştür. Oldukça geniş bu coğrafyada yer alan farklı kültürler, Bizans sanatının şekillenmesinde etkili olan unsurlar olarak görülmelidir.

İmparator Iustinianus dönemi, bir yandan dini anlaşmazlıkların doruğa çıktığı bir süreçtir. Konstantinopolis'teki 532 yılında Nika İsyanı sonucunda Ayasofya Kilisesi ve daha birçok önemli yapı çıkan yangında harap olmuştur. İsyan Iustinianus'un komutanlarından Belisarios tarafından Hipodrom'da binlerce insanın katledilmesiyle kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Dini anlaşmazlıklar ve fetihlerin yanı sıra Iustinianus devri aynı zamanda bir reformlar çağı olarak da kabul edilir. Nika İsyanı sırasında yanan bazilikal planlı olduğu bilinen kilisenin yerine Bizans mimarisinin en önemli eserlerinden biri olan Hagia Sophia Kilisesi'ni inşa ettirmiştir.

İmparator Iustinianus dönemini de içine alan ve sanatsal açıdan kendine has bir üslup oluşturan Erken Bizans Dönemi'nde, Kilise, şapel, vaftizhane, martirium gibi yapılar dini mimari türleri arasında yer alır. Kiliseler, Roma döneminde mahkeme salonu olarak kullanılan bazilikaların planlarını temel alarak inşa edilmiştir. Bu dönemin dini mimarisinde merkezi

planlı yapılar da yer alır. Merkezi kubbeli bu plan tipinin kiliselerin yanı sıra vaftizhane ve martirium gibi yapılarda da kullanıldığı izlenir.

Roma Dönemi kültürel mirası temelinde oluşan Bizans tasvir geleneği, Hıristiyanlık inancıyla birlikte farklı anlamlar kazanmaya başlar. Kilise mekânı ile bütünleşerek vazgeçilmez bir unsura dönüşür. İbadet mekanındaki resimler, estetik kaygıların ötesinde kutsal imgeler olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda Roma sanatının klasik estetiğine karşı, Bizans resminde Hıristiyanlığa özgü idealleri içeren farklı bir estetik oluşturma çabası görülür. Bu yeni yaklaşım, ideal güzellik ve uyumu önceleyen klasik estetiğin tersine içsel güzellik ve anlamı ortaya çıkarmayı amaçlar.

Bu genel yaklaşımı tespit etmekle birlikte erken Bizans resim sanatını tanımlamamızı sağlayan örneklerin büyük ölçüde günümüze ulaşmadığını da vurgulamak gerekir. 726-843 yılları arasında yaşanan ikonoklazma dönemi Bizans İmparatorluğu'nun başkenti ve Anadolu coğrafyasını da kapsayacak şekilde tasvirlerin bilinçli olarak kaldırıldığı bir süreçtir. Bu nedenle erken Bizans resim sanatını tanımlarken günümüze gelen sınırlı örneklerin yanı sıra dönem kaynaklarından da faydalanmak gerekir. Hıristiyanlığın kurallarının belirlenmesinde rol oynayan Kapadokyalı din adamlarından Nysa'lı Georgius ve Kaisareia'lı Basileos'un aktardıkları bilgilerden, Bizans İmparatorluğunun kuruluş döneminde yaptırılan kiliselerin duvar resimlerine sahip olduğu anlaşılır. Bu konuda bilgi aktaran bir diğer kaynak Konstantinopolis Patriği Ioannes Khrysostomos'a aittir. Bu bilgiler hem Konstantinopolis hem de Anadolu'da erken dönemde ibadet mekanlarının resim programına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönem resim sanatını anlamamızı sağlayan örnekler ise Batı Roma sınırları içinde yer alır. Batıdaki örneklere geçmeden Başkent ve Anadolu'daki sınırlı örneklere değinmekte fayda vardır.

Anadolu'da saptanan örneklerden ilki İznik, Elbeyli Köyündeki Hipoje (mezar yapısı)'dir. Dikdörtgen planlı ve tonozlu yapının doğu duvarındaki sembolik tasvir, mekânın işlevi ile de bağlantılıdır. Ortadaki kantharosun iki yanında profilden tavus kuşları bitkisel bezemeli fon üzerinde tasvir edilmiştir. Sahnenin üst bölümündeki alınlık kompozisyonunda ortada Christogram iki yanında ise yine tavus kuşları ile resmedilmiştir. Roma mitolojisinde etinin geç çürümesi nedeniyle ölümsüzlüğe vurgu yapan Tavus kuşu, aynı zamanda güzel Roma bahçelerinin önemli bir ögesidir. Hıristiyanlığın cennet bahçesi betimlenmek istenirken Roma'nın görkemli bahçelerinden ilham alınmıştır. Cennetteki ruhların ölümsüzlüğünü vurgulamak amacıyla Roma inancında ölümsüzlükle nitelendirilen tavus kuşunun kullanılması kültürel devamlılığı yansıtması açısından ilginçtir. Bu ikonografi özellikle erken Bizans döneminde, tavus kuşu ise daha sonraki dönemlerde de Bizans tasvirlerinde karşımıza çıkan sevilen bir ikonografi olmuştur.

Anadolu'daki örneklerden bir diğeri Efes, Yamaç Evler'dir. 1.yüzyılda Augustus döneminde yapıldığı ve yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir. Efes, Yamaç Evlerin konumu ve evlerin konforu sahiplerinin sıradan kişiler olmadıklarını gösterir. Duvarları resimlerle, zeminleri ise mozaik ile döşenmiş evlerde ağırlıklı olarak hristiyanlık dışı teatral sahnelerin ve figürlerin betimlendiği görülür. Bu sahneler, erken Bizans döneminde seküler yaşama ait bilgi sunmaları bakımından önemlidir.

Başkent Konstantinopolis'ten erken Bizans dönemi resimleri günümüze ulaşamamakla birlikte yazılı kaynaklardan bazı bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin, Polyeuktos Kilisesinde İmparator Konstantin'in yaşamını konu alan mozaiklerin yer aldığı; Ayrıca Hagia Sophia

(Ayasofya) Kilisesi'nde İmparator II. Justinos döneminde Hazreti İsa'nın yaşamına ait figürlü sahneler olduğu; günümüze ulaşamayan Oniki Havari Kilisesi'nde Meryem ve Göğe Çıkış sahnelerinin tasvir edildiği öğrenilmektedir. Bu dönemden bilinen örnekler ise Büyük Saray Kompleksine aittir. Erken dönemin önemli bir yapısı olan Büyük Sarayın orijinal haline ilişkin bilgileri imparator VII. Konstantinos Porfirogennetos (913–959) "Törenler" adlı kitabında aktarır. Bizans imparatorlarının 4–9. yüzyıllar arasında yaşadıkları Büyük Saray'daki mozaikler, yapım ve malzeme kalitesi ile uygulamanın büyük bir sanatçı grubu tarafından yapıldığını gösterir.

Batı Roma sınırları içinde yer alan örneklere bakıldığında en erken tarihli olanlar Roma Katakomplarındaki duvar resimleridir. Henüz hıristiyanlığın yasaklı olduğu dönemde yapılan bu resimler, bu yeni inancın dünya görüşünü ifade etmeye yönelik sahnelerden oluşur. İncil ve Tevrat konulu sahnelerin de olduğu çizgisel üsluptaki resimlerde inananlara kutsal kitaplardan hatırlatmalar yapma ve aynı zamanda öğretme çabasında oldukları düşünülmektedir.

Bilinen en erken tarihli mozaik ise, Roma Aziz Peter Kilisesi altındaki Julianus mezarının tonozunda yer alan İsa tasviridir. Başından ışınlar saçan İsa atlı arabayla gökyüzüne çıkar şekilde tasvir edilmiştir. 3.yüzyıla tarihlenen mozaik cam tesseralarla yapılmıştır. Bu sahnede İsa, güneş tanrısının arabasına binmiş olarak gösterilmiştir ve başından çıkan ışınlar da yine güneş tanrısının bir unsuru olarak tasvir edilmiştir.

Erken Bizans dönemi resim sanatının karakterini ortaya koyan süreç Iustinianus dönemidir. Bu yıllar, sanatsal açıdan da oldukça üretkendir. ikonoklazma döneminin etki alanı dışında kalan yerlerde belgelenen örnekler erken dönem resim sanatını anlamamız açısından önemlidir. İmparator Iustinianus'un sınırlarını genişletme çabasının İtalya'ya kadar uzandığı ve Ravenna'nın Gotlar'dan alındıktan sonra kısa süreliğine Batının başkenti olduğu bilinmektedir. Bu süreçte gerek Got'lar gerekse Iustinianus zamanında inşa edilen yapılar ve resim sanatı erken bizans sanatının seçkin örnekleri olarak karşımıza çıkar. 496 sonrası Ostrogot kralı Teoderik tarafından yaptırılan yapılarda İncil konulu sahneler ve Doğu etkisi taşıyan figürler dikkat çekicidir. Bunun önemli bir nedeni Teoderik'in diplomatik rehine olarak Konstantinopolis sarayında eğitim alması ve Bizans kültürü ile yetişmesidir. Hükümdarlığı sırasında Ravenna'daki San Apollinare in Nuovo'nun güney duvarında İsa'nın çektikleri, kuzey duvarında İsa'nın mucizeleri tasvir edilmiştir. Doğu etkisinin yansıdığı üslup ve incil sahnelerine geniş yer verilmesi yönünden önemlidir.

İmparator Iustinianus tarafından Ravenna'da yaptırılan 547 tarihli San Vitale Kilisesi ise ilgi çekici bir örnektir. İmparator Iustinianus ve İmparatoriçe Thedora ile ilgili sahneler apsis nişinin alt duvarında karşılıklı yer alır. Kutsal alanda yer alan bu sahneler İmparatorluğun gücüne vurgu yapan ünik bir örnektir. Doğu etkisinin güçlü şekilde hissedildiği San Vitale mozaikleri Bizans resim sanatının giderek kendine has bir üslubu benimsediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Erken Bizans resim sanatının izlendiği bir diğer eser grubu resimli el yazmalarıdır. ikonoklazma döneminde göz önünde olmamaları ve manastır kitaplıklarında, saraylarda ve kiliselerde korunabildiği için günümüze ulaşan örnekler üzerinden bilinmektedir. El yazmalarının üretildiği manastırlarda sanatçı grubunun çalıştığı, bazılarında üretim yerlerinin yazıldığı ancak çoğunlukla sanatçı ismine yer verilmediği görülür. Bu dönemde, başkentin yanısıra Antakya, İskenderiye, Kayseri ve Kudüs'de el yazmalarının yazılıp resimlendiği bilinmektedir. Konstantinopolis saray atölyelerinde üretilen en eski örnek, Dioskorides'dir.

Prenses Juliana Anicia tarafından ısmarlandığı bilinen yazma, 1.yüzyıla ait *De Materia Medica* adlı bir farmakoloji kitabının 6. yüzyılda hazırlanmış kopyasıdır. Erken dönem el yazmaları arasında erguvani parşömen ile üretilen bir grup eser karakteristiktir. Bunlar arasında yer alan Viyana Genesis (31 No'lu) metni gümüşle yazılmış ve Tevrat Konulu sahnelerle resimlenmiştir. Öykücü bir yaklaşımla yazılı metnin resimle izlendiği bu düzenleme bizans dönemi el yazmalarında sıklıkla karşımıza çıkar. Erken dönem resim sanatındaki hellenistik etkinin izlendiği Sinop İncili, az sayıda resim içerir. Bununla birlikte erguvan parşömen üzerine altınyaldızla yazılan yazma üniktir.

Bizans döneminde yalnızca sanat eseri olarak aynı zamanda liturjik bir öge olan ikonalar önemlidir. Bilinen en erken tarihli örnekleri Sina Dağı Katherina Manastırı'nda yer alır. Söz konusu manastır, İkonakırıcı dönemde Bizans'ın hakimiyet sınırı dışında kaldığından günümüze ulaşmıştır. 6. yüzyıla tarihlenen Katherina Manastırı ikonalarının kompozisyon ve üslubunda aynı coğrafyada bulunan Fayyum Portreleri etkilidir. Mısır'ın Roma dönemine ait 1-3. yüzyıla tarihli ahşap panel üzerine tempera tekniği ile yapılan Fayyum portreleri, ikonaların ortaya çıkmasında rol oynamış eser grubudur. Sina Dağı Katherina Manastırı'nda saptanan 'Pantokrator İsa', 'Meryem ve Çocuk İsa' İkonalarında Fayyum portrelerine benzer üslup özellikleri izlenir.

Sanat Tarihi disiplininde Orta Bizans Dönemi, 843–1204 yılları arasını diğer bir deyişle ikonoklazma Dönemi sonrasından 1204 Latin İstilası'na kadar olan tarihsel süreçtir. 7–8. yüzyıllar ağırlıklı olarak savaşlarla geçmiş; imparatorluğun doğusundan Arap ve Sasani baskısına batıdan Slav tehdidi de eklenmiştir. Bu durum bir yandan toprak kaybına neden olurken diğer yandan Anadolu'daki kentler ve ticari yaşam olumsuz etkilenmiştir. Bu savaşlarla yıpranan sistemin iyileştirilmesi çabaları 7. yüzyılda Thema Sisteminin kurulmasını sağlamıştır. Geniş coğrafyanın daha denetimli yönetilmesi için bölgelere ayrılmasını önceleyen bu sistem, Roma İmparatoru Diocletianus (284–305) tarafından ilk kez uygulanmıştır. 7.yüzyıl öncesi Opsikion, Anatolikon, Armeniakon ve Kibyrhaiotai olmak üzere dört olan thema sayısı onikiye çıkarılmış ve başlarındaki strategosların yetkileri sınırlandırılmıştır. Böylece, strategosların askeri güçleri ile baş kaldırmalarının önüne geçilmiştir. Strategoslar bu yeni düzenleme ile imparatorun askeri danışmanları olarak görev yapmıştır.

Bizans İmparatorluğu sürecinde farklı hanedanların yönetimi üstlendiği görülür. 8. yüzyıl başında, yönetimin Herakleios Hanedanlığı'ndan *İsauria* Hanedanlığı'na geçtiği izlenir. İsauria Hanedanlığı'nın ilk imparatoru III. Leon (717–741) Arap saldırılarına karşı duran önemli bir komutan olmasının yanı sıra Bizans Sanatı için kırılmanın yaşandığı ikonoklazma (726–842) hareketinin de mimarıdır. Kutsal kişi imgelerinin yapılmasını yasaklamakla kalmamış mevcut birçok sanat eseri de imha edilmiştir. Bu hareketten en fazla etkilenen yer şüphesiz başkent Konstantinopolis'tir. Figürlü sahnelerin kaldırıldığı ve yerine sembolik tasvirlerin yapıldığı izlenmektedir. Örneğin H. Sophia (Ayasofya) Kilisesi apsisindeki Meryem tasviri kaldırılmış yerine hıristiyanlığın sembolü haç tasviri yapılmıştır. Benzer uygulamalar Konstantinopolis'teki H. Eirene (Aya İrini) Kilisesi, İznik Koimesis, Selanik H. Sophia Kiliselerinde de uygulanmıştır. Yanısıra bu kompozisyona geometrik ve bitkisel bezemeler de eklenmiştir.

Ikonoklazma sonrası erken dönem resim sanatı eserlerini saptamak bu nedenle güçtür. ikonoklazma öncesine ait olabileceği düşünülen, Kalenderhane kazıları sırasında ortaya çıkarılan, mozaik tekniğinde yapılmış Mabede Takdim (İsa'nın tapınağa sunulması) sahnesi

İstanbul'daki tek örnektir. Başkent dışında Selanik H. Demetrios kilisesinde 629-634 yıllarındaki yangın sonrası yapılmış bir sahne kısmen günümüze ulaşmıtır. Bilinen bir diğer örnek Kıbrıs'daki Angeloktistos Kilisesi apsisinde yer alan iki yanında meleklerle resmedilen Meryem tasviridir.

Bizanslı sanatçıların ikonoklazma dönemi sonrası İtalya ve Fransa'ya gittikleri izlenir. Bu sanatçıların izlerini Roma ve güney İtalya'da Bizans üslubu taşıyan resimlerde görmek mümkündür. Roma'daki S. Agnese Kilisesi apsis mozaiği (625-638) ; S. Maria Antiqua Kilisesi freskolar dikkat çekici örneklerdir. Milano yakınlarındaki Castelseprio Meryem Kilisesinde 8.-9. yüzyıla ait resimler, Bizans sanatının seçkin örnekleri olarak günümüze ulaşmıştır. İsa'nın hayatını konu alan sahnelerdeki akıcı anlatım, pastel renklerle ve fırça darbeleriyle sağlanmıştır. Bu açıdan 8.-9. yüzyıllara ait en etkileyici Bizans resim örnekleri olduklarını söylemek yanlış olmaz.

867–1056 yılları arası Makedonya Hanedanlığı yönetimdedir. Uzun yıllar yaşanan savaşlarla bozulan ekonominin yapılandırıldığı bir dönemdir. İlk imparator I. Basileios (867–886) ve hemen ardından tahta geçen VI. Leon (886–912) döneminde hukuk sistemi de yeniden düzenlenir. Aynı zamanda bu dönemde Konstantinopolis patrikliği ve papalık arasındaki görüş ayrılıkları sertleşmiş ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042–1055) döneminde 1054 yılında Roma Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi tamamen bağımsız kiliseler haline gelmiştir. Bu ayrılık günümüzde de devam etmektedir.

11. yüzyıl ortalarında Bizans için yeni sorunlar baş göstermitir. Doğu'da Abbasi Halifeliği son bulmuş ve siyasi güç doğuda Büyük Selçuklular'ın ve Mısır'da Fatimiler'in eline geçmiştir. IV.Romanos Diogenes 1068 yılında tahta çıktığında Anadolu'daki orduları tekrar düzenlemiş, ancak paralı asker olarak gelen Norman'larla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Büyük Selçuklular Anadolu'daki kentleri ele geçirir. 1071 yılında Doğu Anadolu'da Malazgirt'te yapılan savaşta Bizans ordusu Selçuklulara karşı ağır bir yenilgi alır. Bu savaş sonrasında Anadolu'ya sürekli akınlar düzenleyen Büyük Selçuklu komutanları başkent Konstantinopolis sınırına kadar dayanmışlardır. Ardından 1075 yılında başkenti İznik olan Anadolu Selçuklu Devleti kurulur.

I. Aleksios Komnenos'un (1081–1118) Norman tehlikesini bertaraf etmesi ve Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın ölmesiyle, Bizans İmparatorluğu kısa bir süre için de olsa biraz nefes alır. Bununla birlikte 11. yüzyıl sonunda Kutsal Kent Kudüs'ün geri alınması idealine dayanan I. Haçlı Seferi'ne katılan Haçlı komutanları ile I. Aleksios Komnenos arasında Bizans'tan alınan toprakların imparatorluğa bırakılması yönündeki anlaşma sonuca ulamamıştır. Haçlılar ele geçirdikleri topraklarda kendi krallıklarını kurmuş ve Bizans'ın tamamen aleyhine sonuçlanan bu durum aynı zamanda İmparatorluğun önemli oranda gücünü azaltmıtır.

Tüm bu siyasi mücadeler sürerken bir yandan Bizans sanatının yeniden yapılanma sürecine de tanıklık etmek mümkündür. 843 yılında, ikonoklazma döneminin sona ermesiyle birlikte başa geçen Makedonya Hanedanlığı mensubu İmparator III. Mikhael (842–867) ve onu izleyen imparator I. Basileios (867–886) ile VI. Leon (886-912) dönemleri Bizans resminin zengin örneklerini barındırması yönünden dikkat çekicidir. Tümü günümüze gelmemiş olsa da Konstantinopolis'teki H. Sophia'nın apsisindeki Meryem tasviri ile bema tonozundaki başmelek mozaikleri bu dönem eserleridir. Aynı dönemde var olduğu bilinen, kubbedeki "Pantokrator İsa" tasviri ile güneydeki başmelek tasviri ise günümüze gelememiştir. Kilisenin

İç narteksindeki İmparator kapısı alınlığındaki Pantokrator İsa ve VI. Leon mozaiği, imparatorun hüküm sürdüğü 886–912 yılları arasına tarihlenir. Aynı döneme ait olduğu düşünülen bu mozaiklerde üslup farklılığı vardır. Apsisteki Meryem ile bema tonozundaki melek tasviri, Makedonya Hanedenlığı'nın köken olarak bağlı olduğu hellenistik sanat üslubunu yansıtırken diğer örnekler sert hatlı ve çizgisel üsluba sahiptir. H. Sophia'da günümüzde de izlenebilen ve yapının banisi I. Iustinianos ve kentin kurucusu I. Constantinus'u Meryem ve çocuk İsa ile birlikte canlandıran sahne, II. Basileos dönemine (976–1025) aittir. Bu sahnede resim sanatında halen izlenen hellenistik üslubun, Bizans tasvir sanatına hâkim olan dinsel ve soyut bir anlatımla birleştirildiği görülür. Kilisede 11.yüzyıl ikinci yarısına ait bir diğer mozaik sahne güney galeridedir. Sahnede İsa, İmparatoriçe Zoe ve İmparator IX. Konstantinos Monomakhos bir arada tasvir edilmiştir. Portre özelliği ile dikkati çeken sahne, zaman içinde değişiklikler ve onarımlar görmüştür.

Anadolu'da Bizans resim sanatı örneklerini bütün halinde barındırması nedeniyle önemli merkez olan Kapadokya'daki örnekler, kayaya oyma kiliseler içinde yer alır. Duvar resimleri, doğu etkili ve yerel geleneğe bağlı üslup yansıtır. Bazı örneklerde ise başkent üslubu belgelenir. Kapadokya bölgesindeki duvar resimlerinde öyküsel anlatımlı Meryem ve İsa'nın hayatını konu alan resim programları yer alır. Zengin bir ikonografi yansıtan bölge örneklerinde, İncil konularının yanı sıra Apokrif (Yalancı) İncil kaynaklı konuların da işlendiği görülür. Birbiriyle bağlantılı kişi ya da olayları kronolojik olarak tasvir eden resim programları bölgede yaygındır. Bu açıdan bakıldığında İsa'nın hayatına ilişkin sahneleri içeren Göreme, Eski Tokalı Kilisesi (10.yy.) dikkat çekicidir.

Orta Bizans resim sanatının 11.yüzyıldaki örnekleri arasında, Yunanistan'daki Daphne (Dafni) Manastır Kilisesi, Hosios Lukas ve Sakız Adası Nea Moni Kiliseleri dönemin resim programını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu dönem resim programı orta bizans mimarisinin karakteristik plan tipi olan kapalı yunan haçı plan tipine göre belirlenmiştir. Buna göre resim programında hiyerarşinin belirleyici olduğu izlenir. Kapalı yunan haçı planının iç mekan algısına göre hiyerarşinin uygulandığı görülür. Merkezi kubbede madalyon içinde Pantokrator İsa tasviri yer alır. Evrenin hâkimi olarak tanrısallaştırılmış bu figür, gökkubbe olarak sembolleştirilen kubbede tasvir edilir. Mikrokosmos gibi algılanmsı sağlanan mekan düzeninde bu bölüm tanrıya ayrılmıştır. İsa zaman zaman başmeleklerle çevrili olarak da betimlenmiştir. Çoğunluka bu kompozisyonun etrafında havari ve peygamber tasvirleri yer alır. Kubbe geçişlerinde dört İncil yazarı tasvir edilir. Apsis yarım kubbesi, Meryem'e ayrılmıştır. Meryem genellikle iki yanında başmelekler Mikael ve Cebrail ile birlikte tasvir edilir. Bu kompozisyonun altında ise havari komünyonu veya piskopos tasvirleri yer alır. Mekânın diğer bölümlerinde genellikle saat yönünde kronolojik olarak betimlenen Bayram sahneleri ile Hıristiyanlık uğruna şehit olan martirler, azizler, keşişler tasvir edilmiştir. Orta bizans dönemi resim programındaki bu düzen, genel ilkeler bozulmadan imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

Sahneler büyük ölçüde altın yaldız zemine uygulanmıştır. Gerekmedikçe mimari, peyzaj gibi unsurlara yer verilmemiştir. İncillerdeki metinlere sadık kalınarak konular resimlenmiştir. Örneğin, Daphne Kilisesi "Meryem'e Müjde" sahnesinde kompozisyon Meryem ve Melek tasviri ile sınırlanmıştır. Bu hali ile konu anlaşıldığından resmi tamamlayıcı nitelikteki detaylar üzerinde çok durulmadığı görülür. Mekânsal düzenlemede göz önüne alınan hiyerarşi, sahnelerin içindeki figürler için de söz konusudur. Örneğin Daphne'deki "Kudüs'e

Giriş" sahnesinde eşek sırtındaki İsa tasviri kompozisyonun merkezinde yer alır, aynı düzlemde olmalarına rağmen kendisini karşılamaya gelenler daha küçük boyutludur. Bu yaklaşımın temel nedeni resimlerin kutsal imge olarak tasvir edilmesidir. Bu noktada düşünülmesi gereken, Bizanslı sanatçıların ideal perspektifi bilmemeleri veya beceremeleri değil tam tersi kutsal olanı ön plana çıkarmak istemeleridir. 1100 yıllarına tarihlenen Daphne'deki resimler, farklı perspektif algı içerisinde, klasik estetiğe bağlı figür anlayışıyla dikkati çeker. Işık-gölge pastel renklerin tonlamalarıyla oluşturulan figürler, Bizans resmindeki hellenistik etkiyi yansıtır.

Bizans sanatı ile ilgili araştırmalar, "Makedonya Rönesansı" olarak adlandırılan bir döneme değinir. Makedonya hanedanlığı zamanındaki bu yaklaşımın antik döneme olan yatkınlık ile ortaya çıktığı ve VII.Konstantinos Porfyrogenitos (913–959) döneminde var olduğu çok net olmamakla birlikte önerilmektedir. Bununla birlikte söz konusu döneme ait anıtsal duvar resimlerinin günümüzde belgelenmemiş olması bazı soru işaretlerini de beraberinde getirir. Dolaysıyla, Makedonya Rönesansının izleri daha çok el yazmaları ile sunulur. Antik Çağ sanat ve edebiyatına ait el yazmalarının kopyalandığı ve bu döneme tarihlenen el yazmalarındaki resimlerde klasik dönem sanat üslubunun görüldüğü de yadsınamaz. Bu döneme tarihlenen ve saray atölyelerinde üretilen Paris Mezmuru (Parisinius gr.139) önemli bir örnektir. Ondört tam sayfa Tevrat konulu sahne içeren el yazmasında figür üslubu, dengeli kompozisyon klasik dönemin ideal güzelliğini yansıtırken altın yaldız kullanımı ve alegoriler Bizans resim sanatını anlayışını yansıtır.

Sanatsal açıdan önemli izler bırakan Komnenoslar döneminin başkentten günümüze ulaşan tek örneği H. Sophia Kilisesi, güney galerideki II. Ioannes Komnenos ile İmparatoriçe Eirene'nin Meryem ile birlikte betimlendiği sahnedir. Zengin kıyafetler içinde tasvir edilen imparator ve imparatoriçe figürleri, portre özelliği yansıtırlar. Bu dönem aynı zamanda Bizans sanatının imparatorluk sınırları dışına taştığı yılları da içerir. Bizanslı sanatçıların Palermo ve Cefalu'ya kadar gittikleri günümüze ulaşan örneklerden bilinmektedir. Norman Krallığı'nın başkentten getirttiği sanatçılara duvar mozaikleri yaptırılmıştır. Bunlar arasında en dikkati çeken örnekler, Norman Kralı II. Roger (1132-40) döneminde yaptırılan Palermo'daki Palatina şapeli duvar mozaikleridir. Bizans resim sanatının üslubunu taşıyan çarpıcı bir resim programı yansıtır.

İkonoklazma döneminin ardından Hıristiyanlığın zaferini vurgulayan sembol eserler ikonalardır. İkonalar Hıristiyanlığın zaferi ve kurtuluşuna vurgu yaptığı kadar inananları koruyucu rolü ile de ön plana çıkar. Bu nedenle Orta Bizans döneminde ikona üretimi artmıştır. İkona üretimi belirli bir düzene alınmıştır. Manastırlar içindeki üretim merkezleri çoğalmıştır. Bununla birlikte Konstantinopolis örneklerinin sınırlı olması daha sonra değineceğimiz Latin istilası ile bağlantılıdır. Erken Bizans dönemi örneklerinde olduğu gibi Sina Dağı Azize Katerina Manastırı bu dönem için de iyi bir koleksiyon barındırır. Araştırmacılar, bu örneklerin başkent kaynaklı üretildiği ihtimali üzerinde durur ve olasılıkla başkentli sanatçılar tarafından imparatorluk eliyle yaptırılmış olduklarını düşünürler.

1150–1200 yılları arasında tasvir sanatı açısından farklı üslupların ortaya konduğu izlenir. Bunun yanısıra yüzlerce yıl önce unutulan heykel sanatını canlandırmaya yönelik bazı çabalar ilginç bulgular olarak karşımıza çıkar. Dönem kaynaklarından İmparator I. Andronikos'un tahttan indirildiği süreçte, bronz bir heykel yaptırma hazırlığında olduğu öğrenilmektedir. Kanun yazıcı Balsamon "Bazı zenginler, evlerinde erotik konulu resimler ve alçıdan figürlü oymalara sahiptiler" ifadesi ise dikkat çekicidir. Bu bilgiler, dinin baskısı altında

tutulmaya çalışılan sanatın, kendine seküler bir alan bulma çabasını göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde bazı sanatçı isimlerinin bilinmesi de dikkat çekici başka bir unsurdur. İstanbul'da, günümüzde Fatih Camii'nin bulunduğu yerde olan Kutsal Havari Kilisesinin resimlerini yenileyen *Eualios* en bilinenidir. Diğer iki ressam *Khenaros* ve *Khartularis*'in Saray tarafından himaye edildiği bilinmektedir. Ayrıca Novgorodlu Antonios'un 1200 tarihli metininde H. Sophia'daki Vaftiz sahnesinin yapımından sorumlu *Paul* adlı bir sanatçıdan söz edilir.

1204 yılı Bizans için önemli bir kırılma noktasıdır. Hıristiyanlık adına yapılan IV. Haçlı Seferi bu idealinden uzaklaşarak, hıristiyan Bizans'ın görkemli başkenti Konstantinopolis'i yağmalamıştır. Latinler tarafından işgal edilen başkentin tüm kiliseleri ve sarayları yağmalanmış ardından Konstantinopolis'te Flandre Kontu Baudouin yönetiminde bir Latin İmparatorluğu kurulmuştur. İmparatorluğun geriye kalan topraklarında ise dört farklı Bizans Devleti hâkimdir. I. Theodoros Laskaris, İznik İmparatorluğu kurucusu ve Roma hükümdarı olarak 1204 yılında İznik'te taç giymiştir. Komnenos Hanedanlığı'ndan Aleksios ve David tarafından Trabzon'da Pontos Devleti kurulmuştur. Bu devlet bağımsızlığını 1461'e kadar sürdürmüştür. Mikhael Komnenos Dukas Adriyatik kıyısında Epiros Despotluğu'nu kurmuştur. Ayrıca, başkenti Mistra olan ve 1460 yılına kadar bağımsızlığını koruyan Morea (Peloponnes) Beyliği kurulmuştur. 1261 yılında VIII. Mikhael Palaeologos Konstantinopolis'i geri alır.

Bizans İmparatorluğu yönetiminde Palaeologos Hanedanı dönemi VIII. Mikhael Palaeologos ile başlar. 1261- 1453 yılları arasındaki süreç Geç Bizans Dönemi olarak adlandırılır. VIII.Mikhail Palaeologos döneminde başarıyla yürütülen diplomasi süreci halefleri zamanında bozulur. Doğu sınırında Anadolu beyliklerinin saldırılarına maruz kalan Bizans İmparatorluğu, I. Andronikos Palaeologos ve III. Andronikos Palaeologos dönemlerinde mücadele etmek zorunda kalır. Bu dönemde, Anadolu'da Osmanlılarla, Balkanlar'da Sırplarla yapılan savaşlar ve içeride yaşanan olumsuzluklar giderek Bizans İmparatorluğunu zayıflatmıştır.

Siyasi açıdan tüm bu olumsuzluklara karşın Palaeologoslar Hanedanlığının ekonomik, politik ve kültürel yaşamı canlandırma çabaları dikkat çekicidir. Bizans resim sanatı tarihi anlatılırken "Palaeologoslar Rönesansı" terimi sıklıkla karşımıza çıkar. Dönemin sanatına baktığımızda bu ifadenin kullanılması şaşırtıcı gelmez. Sanat ve düşünce yaşamındaki yeni perspektifler, mimarlıkta bu döneme özgü planlarda, strüktür, örtü ve üst yapılarda izlenmektedir. Bu dönem yapıları cephe düzenlemeleri ile dikkati çeker. Yapı cepheleri geometrik motifli tuğlalar ile süslenmiş ve payeler, nişler, kademeli kemerler, testere dişi motifli silmeler ile hareket kazandırılmıtır.

Geç Bizans dönemi resim sanatı pek çok yönden Orta dönemden farklı bir üslup taşır. Bu dönemin bütün siyasi sıkıntılarına rağmen sanatsal açıdan farklı bir zevkin oluşturulması nedeniyle bazı araştırmacılar, bu dönemin sanatını "Bizans Rönesansı" veya "Paleologoslar Rönesansı" olarak adlandırır. Şüphesiz bu adlandırma yaygın olarak bilinen ve İtalya'da başlayan Rönesans ile aynı görülemez. Aslında, Bizans sanatının erken çağlardan beri aşina olduğu ve orta dönemde de kısmen karşılaştığımız klasik üslubun resim sanatında yeniden ortaya çıkmasıdır.

Bu döneme ait örneklerin tümü, günümüzde İstanbul'daki yapılarda yer alır. Palaeologoslar Dönemi'ne ait yapılardaki resimlerin büyük bir kısmı ise günümüze ulaşamamıştır. Pammakaristos Manastırı Güney Kilisesi (Fethiye Camii)'de oniki bayram

sahnesi tasvir edildiği bilinmekle birlikte mevcutta "Vaftiz" ve "Göğe Çıkış" sahnelerinin izleri yer alır. Kubbedeki "Pantokrator İsa" ve doğudaki apsislerde yer alan "Deesis" sahnelerinde klasik dönem etkili figür üslubu izlenir. Renk tonlamaları ile sağlanan yumuşak geçişler ve kaliteli işçilik göze çarpar. H. Sophia'nın güney galerisindeki "Deesis" sahnesi de bu döneme aittir. Anlatımı son derece etkileyicidir. Sahnenin ortasındaki İsa'nın dünyevi görünüşü, hümanist yaklaşımı ortaya koymasıyla dikkati çeker. Özellikle, Vaftizci Yahya tasviri, duyguların dışa vuruşu ile oldukça etkileyici betimlenmiştir.

Palaeologoslar Dönemi'nin en çarpıcı örnekleri ise Chora Manastırı (Kariye Camii)'nda karımıza çıkar. İmparator II. Andronikos'un bürokratı olan Theodoros Metokhites tarafından yaptırılan sahneler 1315-21 arasına tarihlenir. Sahneler, yapının iç ve dış narteksinde yer alır. İç narteks, Meryem'in hayatına ilişkin sahneler içerir. Dış nartekste ise İsa'nın çocukluk dönemi ve mucizeleri sahneleri betimlenmiştir. Sahne kompozisyonunda figürler mimari ve/veya doğa unsurlarıyla birlikte dengeli düzenlenmiştir. Figürlerin bedenleri ince uzun kafalar nispeten küçüktür. Yüzlerdeki ifadeler, derinlik, canlılık kimi zaman abartılı görünse de gerçeğe yakınlık dikkat çekicidir. Gerçekçi yaklaşım figürleri ruhani olmaktan çok dünyevi gösterir. Bu üslup, Palaeologoslar dönemi resim sanatında baskın olan hümanist yaklaşımı da vurgular. Kiliseye bitişik Parekklesion yapısındaki freskolarda bu hümanist yaklaşım daha çarpıcı yansır. Yapının mezar işlevine uygun olarak seçilmiş sahneleri arasında öteki dünyaya ait olan öğelerin vurgulandığı "Son Mahkeme", "Anastasis", "Diriliş" gibi sahnelerde dahi hümanist etkinin baskın oluşu dikkat çekicidir. 14.yy.da Bizans'ın siyasal çöküşü, resim sanatında son dönemde ortaya koyan bu çarpıcı üslubun daha fazla ilerlemesine ne yazık ki engel olmuştur.

Bizans İmparatorluğu'nun son hükümdarı XI. Konstantinos Palaeologos zamanında 29 Mayıs 1453 günü uzun süren kuşatmanın ardından Konstantinopolis, Osmanlı padişahı II. Mehmet tarafından alınır. Bizans'ın bazı kurumları ve kültürel mirası fetihten sonra da varlığını sürdürmüştür.

Bizans imparatorluğunun 1100 yıllık yaşamında ortaya koyduğu kültürel mirasın büyük bir kısmı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer alır. Gerek imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul'un gerekse Anadolu'nun kültür katmanlarında Bizans döneminin izleri vardır. Başlangıçta Roma İmparatorluğu mirası ile başlayan sürecin orta bizans döneminden itibaren doğu kültürlerinin de etkisiyle şekillenerek kendine özgü bir kültür oluşturduğu gözlemlenir. Uzun süreçte ve farklı etkilerle sentezlenerek oluşan bu kültürün kendine has özelliklere sahip olduğu bu alandaki araştırmalarla giderek netleşmektedir.

Bilimsel Devrimlerin Yapısı'na Giriş

Emin ORAL

Giriş

Bilimsel etkinliğin ve bu etkinlik sonucunda ortaya konan bilimsel bilginin sadece kuram ve deney ile açığa çıkarılıp işlendiği, kesintisiz bir ilerleme ile gelişim gösterdiği ve bilimin doğasının süreklilik arz eden bir gelişimsel süreç ile tarif edilebileceği yönündeki hâkim kanının bilim tarihi verilerine uygun düşmediğini belirten Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabında bilimsel ilerlemeye, bilimsel etkinliğe, bilim insanına ve bütün bunların içerisinde anlam kazandığı bir alan olarak bilimin doğasına yine bilim tarihi düzleminden yola çıkarak yeni bir tarif sunmaktadır. Bu girişiminde Kuhn, *birikimsel ilerlemeci bilim anlayışı*na alternatif bir açıklama olarak, *paradigma* temelli bilimsel etkinliği ve bilimsel gelişme anlayışını öne çıkartmaktadır.

Paradigma kavramı Kuhn tarafından her ne kadar *Bilimsel Devrimlerin Yapısı'*nda çok farklı anlamlarda kullanılıyor gözükse de,[1] aynı kitaba yedi yıl sonra eklediği *Sonsöz'de* daha sistemli bir tutumla değerlendirdiği gibi, "bir tarafta, terim, belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütününü temsil etmektedir. Diğer tarafta da bu bütünün içinde bir tek tür unsur söz konusudur: Model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiği zaman olağan bilimdeki bütün diğer bulmacaların çözümleme temeli olarak kesin kuralların yerine kullanılabilen somut bulmaca çözümleri" (Kuhn, 2014, s. 277). Buna göre paradigma kavramı, *disipliner matriks*[2] ve bu disipliner matriksin özel bir öğesi olarak kullanılan, bir bilim topluluğu üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları sorun çözücü bir *örneklem, numunelik* olarak iki farklı anlamı kendi bünyesinde bir araya getirmektedir.

Kuhn, bilimsel ilerlemenin birikimsel bir süreç ile değil, bir paradigmanın kurulmasına ya da kabul gören bir paradigmanın yerine başka bir paradigmanın geçmesine olanak sağlayan ve dolayısıyla bilimsel etkinliğin sürekliliğini bozarak kırılmalara, kopuşlara yol açan *bilimsel devrimler* ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu yönüyle bilimsel devrimler, rakiplerine oranla ilgili bilim alanlarında bulunan sorunlar hakkında daha fazla ve daha kabul edilebilir çözümler, ön deyiler üreten ve aynı zamanda sorun çözücü yönünü, kurmuş olduğu bilimsel etkinlik alanı, olağan bir bilimsel etkinlik süreci içerisinde devam ettirebilecek güce sahip olan paradigmaların ortaya çıkmasını ve bu paradigmaların bilimsel bilgiye yön vererek ilerlemesini sağlamaktadır. Ancak bir paradigmanın ilgili bilimsel topluluk tarafından kabul görüp benimsenmesi sürecini etkileyen unsur sadece bir bilimsel devrimin başarısı değildir. Bir paradigmanın kabul görme sürecini rakip paradigmaların ortadan kalkması, uzmanlaşmış bir tek olağan bilimsel etkinlik sürecinin kurulabilmesi, bilimsel topluluklara üye olan bilim insanlarının *yetişme süreci* içerisinde edindiği tecrübeler, sosyolojik ve psikolojik faktörler ve aldığı eğitim de belirlemektedir. Kuhn, bu bağlamda bir paradigmanın bilimsel bir topluluk tarafından kabul görmesi için o topluluk üyelerinin *ikna* edilmesi gerektiğini belirtir. O, paradigma tercihlerine

[1] Kitabın bir eleştirisi olarak *Sonsöz'd*e değinilen bir okuma, paradigma teriminin Thomas S. Kuhn tarafından en az 22 farklı anlamda kullanıldığını iddia eder.

[2] Matriks: Latince sözlük anlamı dölyatağı. İçinde kapsadığı bir başka nesneye biçim verebilen üreti kalıbı. (a.g.e, s. 286)

yön verenin değişmez kurallar, nesnel ölçütler değil, bir takım değerlere ve kabullere sahip olan bilimsel topluluğun *kişiliği* olduğunu savunur. Dahası Kuhn bilimsel etkinliğin paradigma öncesi dönemde, paradigmanın yerleşik olarak iş gördüğü olağan bilim döneminde ve paradigmanın *aykırılıklar* karşısında yaşadığı *bunalımın* yön verdiği olağan üstü bilim döneminde farklılık gösterdiğini dönem dönem betimleyerek aykırılıkların üstesinden gelemeyen bir paradigmanın bilimsel bir devrimle yerini başka bir paradigmaya bıraktığını belirtmektedir.

Kuhn bilim tarihinde öne çıkan bilimsel paradigmaların, üstesinden gelemedikleri bilimsel sorunlar karşısında yerlerini sorun çözücü olması bakımından daha iyi olan başka bir paradigmaya, *siyasal devrimler* gibi sarsıcı olma özelliği taşıyan bilimsel devrimlerle bırakmasının da bilimsel etkinliğin sanıldığının aksine istikrarlı, birikimsel bir ilerlemeye sahip olmadığını, büyük kırılmalar ve kopuşlarla ilerlemenin gerçekleştiğini gösterdiğini, ancak bu ilerlemenin de paradigmalar arası *eş-ölçülemezliği* engelleyemediğini savunur. Bu durum da paradigmalar ile ilerlemenin sadece uygulama alanındaki sorun çözme işlemleri için konu edilebileceğine, *doğanın gerçekliğini* yeni paradigmanın eski paradigmadan daha iyi bir şekilde açıklaması anlamında bir ilerlemenin olmadığına ve bu bakımdan paradigmalar arası bir kıyaslamanın yapılamayacağına işaret etmektedir.

1. Paradigma, Paradigma Öncesi Bilim Dönemi ve Olağan Bilim Etkinliği

Kuhn açısından bilimsel etkinliğin nasıl bir süreç ile bilimsel bilgiyi ortaya çıkardığı sorusuna verilecek cevap, herhangi bir paradigmanın yönlendirdiği olağan bir bilimsel etkinlik ile belirginleşmektedir. Paradigmalar, ilgili bilim alanına, var olan diğer açıklama tarzlarını ortadan kaldıracak bilimsel devrim ya da bilimsel başarılar ile yerleşir. Bu bakımdan bir paradigmadan bahsedebilmek için, belirli bir bilimsel topluluğun üyelerinin söz konusu paradigmayı ortaklaşa kabul etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla paradigma ile bilimsel topluluklar arasında döngüsel bir açıklama da ortaya konulabilir. Nitekim bir taraftan bilimsel topluluk üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bütüne paradigma, diğer taraftan bilimsel topluluğa da bir paradigmayı ortaklaşa paylaşan kişilerin oluşturduğu camia adını verebiliriz. Paradigma terimi ise hem genel anlamıyla ve hem de sınırlı anlamıyla anlaşılmalıdır. Genel anlamıyla paradigmayı bir disipliner matriks olarak düşünen Kuhn, sınırlı anlamında ise, yine bu disipliner matriksin özel bir öğesi olarak, bilimsel bir sorunun çözümünde örnek olarak kullanılacak olan numunelik, örneklik anlamını öne çıkarmaktadır.

1. 1. Disipliner Matriks

Kuhn, paradigma teriminin bilimsel etkinlikteki rolünün daha iyi anlaşılabilmesi için disipliner matriks terimini önermiştir. Disipliner matriks, bir çerçeve, kalıp olarak bir bütünü ifade eder. Disipliner matriksi oluşturan parçalar, oluşturucular vardır ve bu parçalar elemanı oldukları bütünsellik içinde topluca işlev görürler. Thomas Kuhn bunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Gerek paradigma olarak, gerek paradigma parçaları yahut paradigma özelliği taşıma şeklinde adlandırılan ve bilim topluluğunun bağlılığını yönelttiği nesnelerin hepsi yahut da çoğu, disipliner matriks denilen bütünü oluşturan öğelerdir ve bu şekilde oluşturdukları bütünlük içinde topluca işlev yaparlar" (a.g.e, s. 286). Bu bakımdan Kuhn paradigmanın bir parçalar toplamını ifade ettiğini ve her bir parçanın paradigmanın işlerlik kazanmasında etkin bir rol oynadığını belirtir. Diğer taraftan paradigmayı –disipliner matriksi– oluşturan öğeleri

kitabının ikinci basımına eklediği *Sonsöz* bölümünde dört başlık altında toplayan Thomas Kuhn bunları *simgesel genellemeler*, *modeller*, *değerler* ve *paylaşılan örneklikler* olarak belirlemiştir.

1. 1. 1. Simgesel Genellemeler

Simgesel genellemeler disipliner matriksin bir oluşturucu öğesi olarak kabul edilir. Belli bir paradigmanın yönlendirmesi ile bilimsel etkinlikte bulunan topluluk üyelerinin kendi aralarında ortaklaşa kabul etmiş oldukları yasa benzeri genellemeleri ifade etmektedir. Bu genellemeler bir paradigmanın üyelerinin bilimsel etkinlikte bulunabilmelerini sağlayan zeminlerdir. Topluluk üyelerinin bu simgesel genellemelerin karşıladığı anlamlara ilişkin bir ortaklığı vardır. Bu genellemeler ya "*Elementler sabit (değişmez) ağırlık oranlarında birleşirler*" gibi sözsel bir ifadeyle ya da "f= m.a (güç= kitle x ivme)" gibi simgesel bir ifadeyle ortaya konur. Kuhn, bu simgesel genellemelerin ilk bakışta doğa yasaları gibi göründüğünü ancak bir yasayı ifade etmenin üstünde bir işlevleri olabileceğini belirtir. Ancak "bazen gerçekten de doğa yasalarından öte bir anlamları olmayabilir: Örneğin Joule-Lenz Yasası, $H=RI^2$ (ısı=akım² x reziztans). Bu yasa ilk bulunduğu zaman, topluluk üyeleri, H, R ve I simgelerinin ne anlama geldiğini zaten biliyorlardı ve bu genellemeler onlara yalnızca ısının, akımın ve rezistansın davranışları arasında daha önce bilmedikleri bir ilişkiyi öğretiyordu, o kadar" (a.g.e, s. 288). Bununla beraber simgesel genellemeler var olan simgelerin sahip olduğu anlamı değiştirebilmektedir ve bu bağlamıyla bir yasayı ifade etmekten daha fazlasını gerçekleştirebilirler. "Örneğin Ohm'un yasasını kabullenmenin beraberinde getirdiği koşullardan birisi, hem *akım* hem de *rezistans* terimlerinin yeniden tanımlanmasıydı. Bu terimler eski anlamlarını korumayı sürdürselerdi, Ohm'un Yasası doğru olamazdı. Bu yasaya sözgelişi bir Joule-Lenz Yasasına gösterilmediği kadar güçlü bir muhalefet oluşmasının nedeni de buydu" (a.g.e, s. 288).

1. 1. 2. Modeller

Disipliner matriksi oluşturan ikinci öğe olarak öne sürülen *model*, ortak ilkeler üzerindeki inançtır. Kuhn bu öğeye *metafizik paradigm*alar ya da *paradigmaların metafizik kısımları* demektedir. "Ortak ilkeler düzeyindeki inançlara şu örnekler verilebilir: Isı, nesneleri meydana getiren kısımların hareket enerjisidir; algılanabilir tüm görüngüleri meydana getiren, nitelik açısından yüksüz atomların boşluktaki etkileşimleridir yahut alanlardı" (a.g.e, s. 288). Kuhn bu türden modellere buluşsal modelleri de eklemek istediğini belirtmiştir. Buluşsal modeller bilinmeyen görüngüleri anlaşılır kılmak için bilinen bir takım görüngüleri referans alarak yapılan göreli bir kıyaslamadır. "Örneğin elektrik devresi, tekdüze bir hidrodinamik sistem olarak görülebilir; öte yandan gazlardaki moleküller, tıpkı rasgele hareket eden küçük esnek bilardo topları gibi davranırlar" (a.g.e, s. 289. Kuhn'a göre "bütün modeller benzer bir işlev yaparlar. Bunların arasında, topluluğa tercih ettiği yahut izin verebileceği benzetmeleri ve eğretilemeleri sağlamalarını gösterebiliriz. Bunu yapmakla modeller, neyin açıklama yahut neyin bir bulmaca çözümü olarak kabul edileceğinin belirlenmesine yardımcı olurlar. Olaya tam mantıksal tersinden de bakarsak, modeller çözümlenmemiş bulmacaların dökümünün belirlenmesine de yardım ederler ve her birinin öneminin değerlendirilmesine katkıları olur" (a.g.e, s. 289).

1. 1. 3. Değerler

Disipliner matriksi oluşturan topluluğun değerleri, paradigma teriminin içini dolduran öğelerden bir diğeridir. Değerler, farklı bilimsel topluluklarda simgesel genellemelere ve modellere kıyasla daha çok paylaşılırlar. Değerlerin işlevleri bir paradigma ile başka bir paradigma arasında tercih yapma sürecinde daha fazla açığa çıkmaktadır. Bunun yanında değerler, bir paradigmanın olağan bilimsel etkinliği içerisinde karşılaştığı aykırı bir takım bilimsel sorunların niteliklerini veya ne denli önemli olduğunu belirlemekte ve bir paradigmanın sorun çözücü yönünün sarsıntılar yaşadığı bunalım dönemlerinde bilim insanına ve topluluğa yön vermektedirler. İlgili bilim alanındaki sorunların çözümüne ilişkin öne sürülen tahminlerin doğru olması gerektiği kabulü, kuramların bilimsel sorunların tanımlanmasını ve çözülmesini sağlaması beklentisi, kuramların mümkün olduğu kadar *basit* ve kendi içinde *tutarlı* ve *inanılır* yani, başka bir deyişle halen kullanılmakta olan diğer kuramlarla bağdaşabilir olmaları gerektiği yönündeki isteklerin bir bilimsel topluluğun değerleri olduğunu söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra "diğer türde değerler de vardır, örneğin bilimin toplumsal yararı olması ya da böyle bir yararın gereksizliği gibi inançları gibi" (a.g.e, 289-290).

1. 1. 4. Örneklikler

Disipliner matriksin hem bir oluşturucusu olan ve hem de paradigma teriminin sınırlı bir anlamını belirleyen örneklikler, bulmaca çözerken bilim insanın en çok faydalandığı öğedir. Kuhn, örnekliklerin, bir problemin nasıl çözülmesi gerektiğini araştıran bir öğrencinin başvuracağı diğer bulmaca çözümleri olduğunu belirtir. Öğrenci belli bir durumu daha önce karşılaştığı başka durumlarla kıyaslayarak anlamayı ve bu durumların bazıları arasında benzerlik, bazılarında da zıtlık görme yeteneğini, uygulama alanında bizzat örneklikler öğreticiliğinde kazanmaktadır.

Böylelikle bu noktaya kadar belirtilenler, paradigmanın, bilimsel etkinliğin temeli olduğuna işaret etmektedir. Bir paradigmaya sahip olmak demek, bilimsel alan içerisinde bulunan sorunlara ilişkin belirli bir yaklaşıma sahip olmak demektir. Bu yönüyle "paradigmaları, bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar" (a.g.e, s. 63) ile desteklenen bir disipliner matriks olarak ifade edebiliriz. Ancak bu disipliner matriksin yani, paradigmanın ilk ortaya çıktığı zamanda hem içerdiklerinin genişliği ve hem de kesinliği oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığına rağmen bilimsel topluluk tarafından kabul edilmesi, paradigmaların, ''bilim topluluğunun son derece önemli olduğuna karar verdiği bazı can alıcı sorunları çözümlemekte rakiplerinden daha başarılı'' olmalarından kaynaklanmaktadır. "Yalnız, daha başarılı olmak, ne bir tek sorunda tamamıyla başarı, ne de büyük sayıda sorunda hatırı sayılır başarı demektir. Paradigmanın başarısı –bu ister Aristoteles'in hareketi incelemesi, ister Ptoleme'nin gezegenlerinin yerlerini hesaplaması, ya da Lavoisier'nin teraziyi kullanması, Maxwell'in elektromanyetik alanını matematiğe indirgemesi olsun- başlangıçta sadece seçilmiş ve henüz tamamlanmamış örneklerden elde edilmesi umulan asıl başarının bir habercisi niteliğindedir" (a.g.e, s. 96). Bu nedenle bir paradigmanın ortaya konulduktan sonra üzerine aldığı bir sorumluluğun olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorumluluk, paradigmanın ilgili alana vaat ettiği makul ön deyi ve çözüm örneklerini başarılı bir şekilde sunabilmesidir. Bu ise ancak bilimsel bir etkinlik sahasının içerisinde gerçekleşebilir.

1. 2. Paradigma Öncesi Bilim Dönemi ve Olağan Bilim Etkinliği

Kuhn, bir kuram olmaksızın yapılan bilimsel etkinliğin ancak fizik dünyadan veri toplama etkinliği olabileceğini ifade eder. Bilim insanının herhangi bir kuramı olmaksızın yapacağı bilimsel etkinlik rastlantısal ve dağınık olacağı için verilerin öncelikli olma ya da olmama gibi bir değeri de olmayacaktır. Toplanan verilerin, bir problemi çözme veya bir kuramsal yapı oluşturma amacından yoksun olması sebebiyle, bilimsel gelişmeye katkıları da olmayacaktır. Oysa bir kurama sahip olan bilim insanının fizik dünyaya açıldığında oradan almak istediği veriler vardır. Bilim insanı bir kurama sahipken fizik dünyadan ne istediğini bilir ve adımlarını bu veriyi ortaya çıkaracak sürece uygun bir şekilde atar. Dolayısıyla bir bilim alanında yer almak için bir kurama –açıklayıcı bir modele– sahip olmak gerekmektedir. Bu bağlamda bilimsel bir alandaki mücadele de ancak bu modeller arasında gerçekleşebilir.
Kuhn'a göre "ilk paradigmalarına tarih-öncesinden beri sahip olan matematik ve astronomiyi ve bir de, daha önceden olgunlaşmış uzmanlık dallarının sonradan bölünmesi yahut bir araya gelmesiyle ortaya çıkan biyokimya gibi alanları bir tarafa bırakacak olursak" (a.g.e, s. 85) çoğu bilim alanı, bilimsel sorunlar karşısında farklı kuramlara ve çözüm önerilerine sahip olan ve dolayısıyla birbiri ile rakip olan okulların ya da bilim topluluklarının arasından birinin, kendi görüşünü kabul ettirmesi ile belirli bir biçim ve gelişim kazanabilmiştir. Bu yönüyle de çoğu bilimsel alanın gelişmesi çok eskiye dayanmamaktadır.

Rakip kuramlar arasında bir görüş birliğinin olmadığı ve bu nedenle bilimsel etkinliğin farklı bakış açıları ile yapıldığı dönem, ilgili bilim alanında hâkim bir paradigmanın olmadığı dönemdir. Bu dönemde bilimsel bir sorun bilimsel toplulukların bakış açılarına göre çözülmeye çalışılır. Söz gelimi optik alanında, ışığın ne türden bir yapıya sahip olduğu sorununa yaygın olarak kabul gören bir açıklama modeli 17.yüzyıla kadar bulunmamaktaydı. "Bunun yerine birbiriyle yarış halinde bir takım okullar ve bunların içinde daha da ufak bölünmeler vardı ve hepsi de ya Epikürcü, Aristotelesçi ya da Platoncu kuramlardan birinin değişik tarzdaki benzerlerini benimsemişlerdi" (a.g.e, s. 83-84). Işığın ve elektriğin niteliği hakkında öne sürülen görüşlerin tamamı ortak probleme ilişkin yapılan gözlem ve deneye sahiptiler. Görüşlerin tamamının aynı sorun üzerine eğilmesine ve aynı zamanda rakip kuram savunucularının "birbirlerinin eserlerini okumuş olmalarına rağmen kullandıkları kuramların benzerliği *akrabalıktan* öteye geçmiyordu" (a.g.e, s. 84). Bu elbette ki rakip kuramların araştırmalarını yönlendiren disipliner matriksin, *bambaşka dünyaları* ve dolayısıyla bu farklı dünyalar içerisinde şekillenen *farklı kavramsal ve kuramsal yapıları* oluşturmasından dolayıdır. Rakip kuram üyelerinin ayrı dünyalarda yaşıyor oldukları iddiası, *fizik gerçekliğin* birden fazla olduğunu öne çıkarmaz. Bu, fizik gerçekliğe yönelen bilim insanının -rakip bir kuramın bilim insanına göre farklı- bir Geştalt[3] ile fizik gerçekliği yorumlamasını vurgular. Bu noktada Kuhn uyarı ile duyum arasında bir farkın olduğunu ve duyumların, uyarıları aynı kabul etsek bile kişiden kişiye göre değiştiğini belirtir. Dış dünyadan gelen bir uyarının bir duyum haline gelmesinin fizyolojik bir temeli olduğunu ancak bu fizyolojik sürece kişisel deneyim ve kabullerin de eşlik ettiğini belirten Kuhn bu kişisel deneyim ve kabuller ile bilim insanının uyarıları -önceden koşullanmış- bir Geştalt içerisinde diğerlerinden farklı yorumlayabildiğini

[3] Thomas Samuel Kuhn, Geştalt Psikolojisinden faydalanmıştır. Geştalt Psikolojisi algısal örgütlenmenin bir takım ilişki ve ilkeler ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlar; 1. Şekil-Zemin ilişkisi, 2. Yakınlık İlkesi, 3. Tamamlama İlkesi, 4. Benzerlik İlkesi, 5. Süreklilik İlkesi olarak belirtilir. Bu ilişki ve ilkeler ile belirli bir olumsal örgütlenme formu oluşur ve bu form Geştaltı ifade eder.

savunur. Bilimsel toplulukların, fizik dünyadan aldıkları uyarıları birbirlerinden farklı duyumlara dönüştürmesinin sebebinin topluluklara yön veren paradigmaları olduğunu ve dolayısıyla her paradigmanın kendi dünyasını *kurduğunu* belirten Thomas Kuhn, ilgili bilim alanındaki bu farklı bakış açılarının tamamını ortadan kaldıracak bir paradigmanın o alanda yapılacak tek bir bilimsel etkinliğe yön verebileceğini savunur. Bu paradigmanın, diğer topluluk fikirlerini köşelerine çekilmeye zorlamasıyla o bilim alanında olağan bir bilimsel etkinlik yapılabilir hale gelir.

Yukarıda paradigmaların ilgili bilim alanında kabul görmesine olanak tanıyan can alıcı çözüm ve ön deyilere sahip olmasına rağmen ilk ortaya çıktıklarında hem kapsam bakımından hem de kesinlik bakımından sınırlı olduklarını ve paradigmanın asıl başarısının, sadece seçilmiş ve henüz tamamlanmamış örneklerden elde edilmesi umut edilen asıl başarının bir habercisi olduğunu belirttik. "Olağan bilim de, bu umudun gerçeğe dönüştürülmesinden ibarettir. Bunun başarılabilmesi için de, paradigma açısından özellikle öğretici bulunan olgular hakkındaki bilginin genişletilmesi, bu olgular ile paradigmanın tahminleri arasındaki uyum derecesinin arttırılması ve bizzat paradigmanın daha ileri düzeyde ayrıştırılması gerekmektedir" (a.g.e, s. 96). Dolayısıyla olağan bilim, paradigmanın kapsamının ve kesinliğinin arttırılmasına hizmet etmektedir. Bu yönüyle de olağan bilim, paradigmanın başlangıçta belirlediği sınırların içerisinde olan kuramsal ve olgusal düzlemlerde yapılır ve yeni bir görüngüyü ya da yeniliği aramaz.

Olağan bilimsel etkinliği bir *bulmaca çözme etkinliği* olarak düşünebiliriz. İlgili bilim alanında var olan sorunlar ve paradigmanın olağan bilim yapma sırasında karşılaştığı aykırılıkla, bir paradigmanın olağan bilim ile üstesinden gelmesi gereken bulmacalar gibidir. Olağan bilim etkinliği işte bu bilimsel sorunların -bir bulmacanın sorularını çözüyormuş gibi- çözülmesine ve paradigmanın ilgili bilim alanına daha kararlı bir şekilde *yerleşmesine* hizmet eder. Olağan bilimsel etkinliğin kuramsal düzlemdeki biçimleri, olgusal düzlemde yapılan araştırma ve deneyler gibi bir paradigmanın ekseninde gerçekleşir ve amacı bakımından olgusal çalışmalarla aynıdır: kuramın ayrıştırılması ve paradigmanın ilk ortaya çıktığı zamanda sınırlı ve görece kesin olmayan kısımları güçlendirmek ve temelde doğa ile uyumu arttırarak paradigmanın güçlenmesini sağlamak.

Buraya kadar söylenenler tekrar edilirse: olağan bilim, paradigmanın yön verdiği bilimsel bir etkinliktir. Bu etkinliğin yapılması sırasında hangi sorunların diğer sorunlardan daha önemli olduğunu, ya da daha genel anlamıyla neyin sorun olup neyin olmadığını belirleyen paradigmanın kendisidir. Olağan bilim ise paradigmanın sorun olarak tayin ettikleriyle olgusal ve kuramsal düzlemde ilgilenir. Bu sorunları, daha önceden sınırlı bir şekilde ortaya konulan *örneklemleri* dikkate alarak çözmeye çalışan bilim insanları da yeni olanın peşinde değildirler. Bilim insanları sadece paradigmanın kapsamını ve kesinliğini arttırma isteği taşıyan kimselerdir. Bu yönüyle olağan bilimsel etkinlik, kuram ile olgu arasındaki uyumu ilgilendiren bir bulmaca çözme etkinliğidir. Bu noktada ayrıca belirtilmesi gereken, her ne kadar olağan bilimin yeni olan bir görüngüyü ya da açıklamayı arama gibi bir isteği olmasa da var olan *sorunun çözümünün nasıl gerçekleştiğini gösterme* iştahını kendisinde saklı tuttuğudur. Bilim insanının iştahı, bu nasılın cevabını göstermeye dönüktür ve bu iştah ile bilimsel bir etkinlik profesyonel bir şekilde mümkün olabilmektedir.

2. Aykırılıklar, Bunalım, Olağanüstü Bilimsel Etkinlik ve Bilimsel Devrimler

Diğer taraftan iştah ile yapılan bulmaca çözme etkinliği istenmeyen bir takım yeniliklerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu yenilikler paradigmanın belirlemiş olduğu sınırların dışına çıkma eğilimi taşıdıkları için aykırılıklar olarak değerlendirilir. Var olan sınırlar içerisinde tanımlanamayan ya da daha doğrusu, başlangıçta paradigma tarafından tahmin edilemeyen ve var olan tahminler ile uyuşmayan bu aykırılıkların üstesinden gelinemediği takdirde, aykırılığın tanımlanabilmesi için başka bir dizi kural geliştirmek gerekmektedir. Thomas Kuhn'a göre ‘’bunlar bir kere bilimin parçası olduktan sonra da, bilimsel çaba, hiç değilse yeniliğin söz konusu olduğu alandaki uzmanların çabası bir daha eskisi gibi olamaz" (a.g.e, s. 131).

2. 1. Aykırılıklar

Bilim insanı, üye olduğu paradigmanın diğer ilgili alanların görüngülerini de açıklayabilecek kapsama ulaşması ve paradigmaya ait kurallar dizisinin kesinliğinin arttırılabilmesi için (olağan) bilimsel etkinlikte bulunur. Kapsam genişletme, paradigmanın ilke ve yöntemlerini uyarlayabilecek yeni alanlara bir geçiş amacını taşırken, kesinlik arzusu da paradigmanın ilke ve yöntemlerine duyulan güveni arttırma amacını taşır. Bunun yanında bir paradigmanın yön verdiği olağan bilimsel etkinlik, diğer alanlarda görülen çalışmalara kıyasla çok daha profesyonel ve dışarıya kapalıdır. Paradigmanın kapsamını ve kesinliğini arttırma amacı ile profesyonel bir çabayı birleştirdiğimizde karşımıza en derin ayrıntılarına kadar çözümlemesi yapılan bilimsel bilgiler ve çözülmüş bulmacalar çıkmaktadır. Ancak belirtildiği üzere, ne kapsam genişletmek ne de kesinlik arttırmak yeniyi ortaya çıkarma amacı taşımaz. Sadece paradigmanın ön deyileri doğaya uyarlanır ve doğa, paradigma kutusuna sıkıştırılmaya çalışılır. Bu noktada daha da ilginç olan şey olağan bilimsel etkinliğin bu profesyonel çalışmasının bizzat kendi paradigmasının zor duruma düşmesine, dönüşmesine ve nihayetinde yerini başka bir paradigmaya bırakmasına yol açmasıdır.

Profesyonelleşme, paradigmanın ön deyilerinin en derin ayrıntılarına kadar çözümlenip ayrıştırılmasına ve doğaya uyarlanmasına olanak sağlarken diğer yandan paradigmanın sürekli olarak sınanmasını da doğurur. Bu sınama, paradigmanın üyesi olan bilim insanı için, paradigmanın gerçekten güvenilir olup olmadığını sorgulama sınaması değildir. Çünkü zaten bilim insanı üye olduğu paradigmaya güvenmektedir ve bu güven ile yapmaya çalıştığı kesinlik arttırma ve kapsam genişletme işlemi de paradigmanın bilim alanına yerleşmesini amaçlar. Bu amacın altında bilim insanın paradigmasına olan kesin güveni varsayılmak zorundadır. Bu nedenle sınama olsa olsa dışarıdan yapılabilecek bir yakıştırma olabilir. Asıl amaç ise bulmaca çözümüdür. Her başarılı bulmaca çözme işlemi paradigmaya olan güveni arttırır ve sınama olumlu olarak neticelenir. Ancak bu profesyonel bilimsel etkinlik hiç istemeden de olsa kendi paradigmasının belirlediği olgusal sınıflardan herhangi birine girmeyen yeni tür görüngülerle ve aynı zamanda ön deyilerinin çözemediği sorunlarla karşılaşmak durumundadır. Doğa, paradigmayı, ya paradigmanın kurallar dizisi ile çözüleceğini vaat ettiği ancak çözemediği bilimsel bir problemle ya da paradigmanın öngöremediği yeni bir görüngüyle sıkıştırır.

Üstesinden gelinemediği takdirde bu sıkışma ile olağan bilimsel etkinlik ya kuramsal bir icada ya da olgusal bir keşfe zorlanarak var olan kapalılığından uzaklaştırılır ve bu kapalı etkinlik biçiminin değişmesi yapıcı ve yıkıcı olmak üzere iki sonucu doğurur. "Herhangi bir buluş benimsendikten sonra, bilim adamları hem daha geniş bir doğal görüngü kapsamına erişirler ve

hem de önceden bilinen görüngüleri çok daha büyük bir kesinlikle açıklarlar. Fakat bu kazancın bedeli olarak daha önceleri kullanılan, alışılmış bazı inançların ve uygulamaların terk edilmesi ve önceki paradigmanın bu öğelerinin yerine yenilerinin konması gerekir" (a.g.e, s. 148).
Paradigmanın olgusal düzlemde bir keşfi ve kuramsal düzlemde bir icadı ortaya çıkarması paradigma sınamasının başarısızlıkla sonuçlandığı anlamına gelmektedir. Çünkü keşif ve icat paradigmanın belirlemiş olduğu yollardan değil, yasaklamış olduğu yollardan ortaya çıkar. Bu noktada belirtilmesi gereken, bir paradigmanın bilimsel etkinlikte son nokta olarak ancak bir bunalım yaratabileceğidir. Keşifler ya da icatlar başka bir paradigmanın kurallar dizisiyle ortaya çıkar. Bir icat ya da keşfe yol açan süreç ise daima *aykırılıklar* ile başlar.

Aykırılık, olağan bilimin, dolayısıyla paradigmanın beklemediği bir sorunu, yeni olanı, paradigma kutusuna girmeyen görüngüleri belirtir. Paradigmanın aykırılık ile yüzleşmesi de kuramsal ve olgusal düzlemin herhangi birinde gerçekleşebilir. Olgusal düzlemde bir paradigma, eğer daha önceden tanımlamadığı ya da üyelerini hakkında uyarmadığı bir görüngüyle karşılaşmış ve o görüngüye paradigmanın sınırları içerisinde bilimsel bir çözüm getirememiş ise, aykırı bir görüngüyle karşılaşmış demektir. Yani aykırı görüngünün öğretici olma, uyum araştırması yapılabilecek olma ya da ayrıştırma için kullanılabilecek olma gibi bir özelliği yoktur. Bu nedenle aykırılık tamamen yeni olanı içerir ve ifade eder. Ancak aykırı bir görüngü, ilgili olduğu paradigmanın üyeleri tarafından olgu ile kuram arasındaki uyumla ilgili bir bulmaca olarak isimlendirilebilir. Uzun süreli bir ömre sahip olan bir aykırı görüngü ise, o paradigmanın çözümlenmeyi bekleyen en büyük sorunu haline gelebilir ve bu aykırılığın üstesinden, paradigmanın sınırları içerisinde kalarak, gelebilmek de paradigma üyeleri için önemli bir bilimsel başarı olarak gösterilebilir. Ancak aykırı olan bir görüngü paradigmanın çözüm yollarına direnmekte ısrar ederse olgusal bir keşfe yol açabilir.

Bu noktada keşif "bir aykırılığın farkına varılmasıyla başlar, yani doğanın, olağan bilimi yöneten paradigma kaynaklı beklentilere herhangi bir şekilde aykırı düştüğünün anlaşılması gerekmektedir. Keşif süreci bundan sonra aykırılığın baş gösterdiği alanın olabildiğince geniş şekilde taranmasıyla sürer. Bu sürecin son bulması, paradigma kuramının aykırı olan nesne bildik bir nesne haline gelene kadar değiştirilmesiyle mümkündür. Yeni tür bir olgunun benimsenmesi, kuramda basit bir ilaveden öte bazı uyarlamalar gerektirir ve bu uyarlama tamamlanıncaya kadar –yani bilim adamı doğayı farklı bir tarzda görmeyi öğrenene kadar– yeni olgu tam anlamıyla bilimsel bir olgu sayılamaz" (a.g.e, s. 132). Bilim adamı doğayı farklı bir tarzda görmeyi öğrendiğinde de üye olduğu paradigma artık eskisi gibi değildir.
Olgusal aykırılıkların yanında paradigmanın kuramsal düzlemde de karşılaştığı aykırılıklar vardır. Kuramsal düzlemde aykırılık, paradigmanın ilke ve yöntemlerinin doğayı açıklamada uzak bir noktaya düşmesidir. Paradigma tahminlerinin doğayla uyuşmadığı ve çözüm yöntemlerinin bulmaca çözümlerinde işlevsel yeterliliğe sahip olmadığı durumlar paradigma için aykırı durumlardır. Üstesinden gelinemediği takdirde ise bu aykırılıklar kuramsal düzlemde bir icadın ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

2. 2. Bunalım ve Olağan Üstü Bilim Dönemi

Olağan bilimsel etkinlik sürecinde ortaya çıkan ayrılıkların bir keşif ya da icada giden süreci araladığını belirttik. Keşif ya da icat, olağan bilim için beklenmeyen ve hatta istenmeyen bir yeniliğe işaret etmektedir. Yenilik ise paradigmanın başarısızlığını belirtir. Çünkü bir yenilik paradigmanın belirlemiş olduğu yollardan herhangi biriyle değil farklı bir kuramsal yol

ile ortaya çıkarılmıştır. İlgili alanda ortaya çıkan yeniliğin hâkim paradigmanın önceden belirlemiş olduğu değil, yasaklamış olduğu yollardan biriyle gerçekleşmesi rakip bir kuramın ilgili alanda bir bilimsel etkinlik süreci başlattığı anlamına gelir. Bir bilimsel alanda birden fazla kuramın yönlendirilmesi yoluyla bilimsel etkinliğin yapılmaya başlanması ise hâkim paradigma için bunalım döneminin başladığına artık net bir şekilde işaret eder. Artık ne hâkim paradigmanın olağan bilimsel etkinliği ne de ilgili alandaki genel bilimsel etkinlik aynı ölçütlere göre işlemez.

Bu noktada bunalım dönemi için iki temel oluşturucunun olduğunu söyleyebiliriz: üstesinden gelinemeyen aykırılıklar ve bu aykırılıklara farklı çözüm yolları ile yaklaşan (sonrasında eski paradigma için aykırı olanı, kendi bünyesinde yer alan keşif, icat, başka türlü olamayacak olan mantıksal doğrular olarak kabul eden) rakip bir kuram.

Bunalım yaşayan bir paradigmanın üyeleri, paradigmalarına olan güvenlerini kaybetmeye ve yeni tür almaşıkları değerlendirmeye başlasalar da paradigmalarını hemen terk etmezler. Çünkü aykırılıklar bir paradigmanın terk edilmesi için yeterli değildirler. Zaten aykırı olan görüngü ya da sorun, olağan bilimsel etkinlikte de çözümlenmesi gereken bir bulmaca olarak bilim insanının karşısına çıkmaktadır. Bu nedenle bilim insanının herhangi bir yanlışlamada paradigmasını terk edeceği yollu bir kişilik betimi Kuhn tarafından kabul görmez. Bilim insanı, çoğu kez acele etmektense beklemeyi ve aykırılığın, üyesi olduğu paradigmanın sınırları içerisinde çözümlenebileceği fikrini benimsemeyi tercih eder. Ancak "üzerinde çalışılan aykırılık, olağan bilimin sıradan bulmacalarından daha ciddi bir hal almaya başladığı zaman bunalıma ve olağanüstü bilime geçiş de başlamış demektir" (a.g.e, s. 170).

Olağanüstü bilim döneminde, başlangıçta paradigmanın taviz vermez olan yapısı yavaş yavaş esnemeye başlar. Bilim insanı ayaküstü düzenlemelerle aykırılığı gidermeye çalışır. Fakat aykırılığın direnç göstermeye devamı halinde paradigma irili ufaklı değişmeye başlar. Paradigmaya olan müdahalenin sayısı artmaya başladıkça paradigmanın ve olağan bilimin kurallar dizisi belirsizleşir. "Ortada hala bir paradigma olmasına karşın, çok az kimse bunun gerçek niteliği hakkında fikir birliğine varacak durumdadır" (a.g.e, s. 171). Paradigmanın aykırılıklar karşısında yaşadığı bu bunalım üç farklı şekilde sonlanabilir. ''Bazen olağan bilim, var olan paradigmanın sonu geldiğine dair duyulan umutsuzluğa karşın, bunalımı yaratan sorunu çözümlemek için gerekli esnekliği göstermeyi başarır. Başka tür koşullarda ise, bunalımı çıkaran sorun son derece köktenci yeni yaklaşımlara bile direnç göstermekte devam eder. O zaman bilim adamları ilgi dallarının o anki durumunda hiçbir çözüm bulunamayacağı sonucuna varabilirler. Böylelikle sorun adeta *dosyalanarak* daha gelişmiş araçlara sahip olacak ileriki kuşaklar için bir kenara bırakılır. Yahut üçüncü bir şık olarak… Bunalım yeni bir paradigma adayının ortaya çıkması ve bunun kabulüne ilişkin son bir mücadele ile sona erer" (a.g.e, s. 172).

2. 3. Bilimsel Devrimler ve Eş-Ölçülemezlik

Bilimsel sorunların çözümünde bilim adamı için yol gösterici olan bir paradigma, aykırılıkların üstesinden gelemeyişi ve rakip bir paradigmanın ortaya çıkışı ile bilim alanındaki otoritesini kaybetmeye başlar. İlgili bilim alanında, bunalım eşliğinde yürütülen olağan üstü bir bilimsel etkinlik ortaya çıkar. Ancak bu bunalım rakip paradigmanın, var olan bilimsel sorunu farklı bir yolla çözmesi ve bilim insanlarının dikkatlerini kendi üzerinde toplamasıyla yeni bir boyut kazanır. Rakip paradigmanın, hâkim paradigmanın çözemediği bir bilimsel sorunu farklı

bir yol ile çözmesi, ilgili bilim alanındaki bilim insanları için bir bilimsel başarı, bir bilimsel devrim olarak adlandırıldığında ise, artık yeni bir paradigmanın yürüteceği yeni bir olağan bilimsel etkinlik dönemi başlar.

Bir bilimsel devrim ile eskisinin yerini alan yeni bir paradigma, bilim insanlarını bambaşka bir dünyaya taşır. Bilim insanı, var olan bilimsel bir sorunu artık eski paradigmasının kurallar dizisi ile anlamlandırmaz. Bilim insanının, bilimsel soruna ilişkin geliştirdiği yaklaşımı ve çözüm denemeleri yeni paradigmasının kurallar dizisine ve çözüm önerilerine göre yeniden kurulur. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bilim insanı daima dış dünyadan aldığı uyarıları fizyolojik süreç yoluyla ve ait olduğu paradigmasının öğrettikleri ile belirli bir duyuma dönüştürmektedir. Duyumları vasıtasıyla dünyayı belirli bir yorumla anlamlandıran bilim insanı, rakip kuram savunucularından farklı olmak üzere, bilimsel sorunlara belli türden yaklaşımlar, çözüm önerileri geliştirir. Bu çözüm önerileri bir kurallar dizisine, bir paradigmaya dayanır. Aynı paradigmanın üyesi oldukları ölçüde iki bilim insanı dünyayı aynı gözle görür. Ancak koşullanmışlıkları farklı olduğu ölçüde iki bilim insanı için dünyanın, dolayısıyla bilimsel sorunların, kendini gösterme biçimleri birbirlerinden farklı olacaktır. Bu, iki bilim insanının farklı dünyalarda bilimsel etkinlikte bulundukları anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda bir paradigmadan başka bir paradigmaya geçmek, başka bir dünyaya taşınmaktır. Dolayısıyla yeni paradigma eski paradigma ile bağdaşmayan yepyeni bir bilimsel dünya oluşturur.

Kuhn birbirleri ile bağdaşmayan rakip paradigmaların birbirleri ile kıyaslamasının da yapılamayacağını savunur. Bu, paradigmalar arası eş-ölçülemezliktir. Eş-ölçülemezlik rakip paradigmaların nesnel bir bilim ölçütüne başvurarak kendi aralarındaki iletişimi sağlamalarının mümkün olmadığı görüşüne dayanmaktadır. Bilim insanları kabul etmiş oldukları paradigmanın rakip herhangi bir paradigmadan daha iyi olduğunu nesnel bir geçerlilikle kanıtlayamazlar. Çünkü bir bilim insanının kullandığı söz dağarının doğruluğu yine kendi söz dağarıyla temellendirilir. Kuhn, rakip paradigma üyelerinin bilimsel bir sorunu çözmede diğerine göre daha iyi olduğu yönünde yapacakları bir tartışmanın, nesnel bir bilim diline göre değil de sürekli kendi paradigmalarının bilim tasarımlarının diline dayanarak gerçekleşeceğini ve bu nedenle de farklı yaklaşımlara sahip olan bilim insanlarının birbirlerini duymayacaklarını belirtir. Ona göre bu tartışma bir *sağırlar söyleşisi*dir. Bu durumun en temel sebebi ise farklı iki paradigmanın üyelerinin birbirlerinden farklı dünyalarda bir bilim tasarımı geliştirmeleridir. Eş-ölçülemezlik bize paradigma tercihlerinin nasıl gerçekleştiği konusunda da bir ipucu sağlamaktadır. Thomas Kuhn'a göre nesnel bir bilim ölçütünün olmadığı ve dolayısıyla paradigmaların birbirleriyle kuramsal ve olgusal düzlemde iletişim kurmalarının mümkün olmadığı bir noktada paradigma tercihi bilim insanın ve dolayısıyla bilimsel topluluğun psikolojisi ve değerleriyle belirlenir. Bir paradigma savunucusu rakip paradigma temsilcilerine, *ikna* etme yoluyla kendi açıklama tarzının daha iyi olduğunu göstermeye çalışır.

Bilim insanının paradigmasını değiştirmesine yol açacak olan seçimi ise, onun ve ait olmuş olduğu topluluğun değerleri ile yakından ilgilidir. Bu değerler genel olarak bilim topluluğunun yeni paradigmadan beklediği bir takım özelliklerdir. Söz gelimi yeni paradigma olabildiğince basit bir anlaşılırlığa sahip olmalıdır. İkinci olarak paradigmanın kendi içinde tutarlı olması, üçüncü olarak paradigmanın ilgili bilim alanında var olan ve bu alanı krize sürükleyen bilimsel sorunları çözme başarısını bir keşif ya da icat yoluyla göstermesi, dördüncü ve en önemlisi ise paradigmanın, bilim insanlarını, ilgili bilim alanında ortaya çıkabilecek

bilimsel sorunlara dair sorun çözücü yönünü istikrarlı bir şekilde kullanabileceğine yani bulmaca çözebilmeye açık olan bir güce sahip olduğuna inandırması gerekmektedir. Bilim insanının paradigmadan beklediklerinin yanında bilim insanlarının psikolojik özellikleri de paradigma tercihlerinde rol oynayabilmektedir. Bu noktada Kuhn, bilim insanının yaşının, estetik kaygılarının, yaşam içindeki deneyiminin ve hatta etnik kökeninin paradigma tercihinde onu etkileyebileceğini belirtmektedir.

Diğer taraftan bilimsel bir devrim yoluyla eski paradigmanın yerine geçen yeni paradigma bilim insanın disipliner matriksinde bulunan oluşturucuların içeriğini değiştirerek bu oluşturucuları farklı bir işlevsellikte çalıştıracaktır. Simgesel genellemeler, modeller, değerler ve en önemli oluşturucu olarak örneklikler *başka bir gözle* yeniden kurulacaktır. Bu ise eski paradigmadan bir kopuşun olduğu anlamına gelir. Yeni paradigmanın eski paradigmadan kopuşu bilimsel ilerleme anlayışına da farklı bir bağlam kazandırmaktadır. İlkin, Thomas Kuhn'a göre devrimler, birbirlerine karşı olan paradigmalardan birinin tam zaferiyle sonuçlanır. O'na göre "bu durumda kazanan kesimin, zafer sonucunu ilerleme olarak nitelememesi de zaten düşünülemez" (a.g.e, s. 268). Dolayısıyla bilimsel ilerleme, bir paradigmanın bilimsel başarısını gerçekleştirmesi anlamında bir ilerlemedir. Yeni paradigma, kendi başarısının bilimsel bilgi için bir ilerleme olduğunu, kendi bilim dünyasının, bilimsel çalışmalarının sınırı dâhilinde, bilimsel makaleler, bilim dergileri ve etkide bulunduğu bilim felsefesi metinleri yoluyla bilim öğrencilerine *öğretir*. Bu ise ilerleme fikrinin içeriden yapılan bir müdahale yoluyla anlamlandırıldığı anlamına gelir.

Bilimsel devrimlerin bir paradigmanın başka bir paradigmadan kopuşunu sağladığı ve bunun da bilimsel bilgi için bir ilerleme değeri taşıdığı fikri ikinci bir önemli noktaya işaret eder. Bilimsel ilerleme birikimsel bir ilerlemeyle değil, bilimsel etkinlikte bir kopuşu, bir kırılmayı temsil eden bilimsel devrimler aracılığıyla gerçekleşir. Bilimin devrimler yoluyla ilerlediği fikri de Kuhn'u bilim felsefesinde özgün bir noktaya taşımaktadır.

Dahası Kuhn'un ilerleme ile anladığının ne olduğunu sorduğumuzda karşımıza üçüncü bir nokta çıkmaktadır. Kuhn ilerlemeyi, uygulama alanında gerçekleşen bir ilerlemeyle sınırlı tutması anlamında fizik gerçekliğin doğasına gittikçe yaklaşan kuramsal bir ilerlemeyi mümkün görmez. İlerlemenin, sadece bilimsel sorunların çözümünde, bir paradigmanın diğer paradigmadan daha iyi olduğu bir uygulama alanında var olduğunu iddia etmek, bilimsel kuramlarımızın, dünyayı ideal bir şekilde temsil ettiği fikrine karşı bir tutum geliştirmek anlamına gelmektedir. Kuhn bu savunusunu şu örneklerle devam ettirir: "Newton mekaniğinin Aristoteles mekaniğini daha ileri götürdüğünden ve Einstein'ın bulmaca-çözücü araçlarının Newton'unkilerden daha iyi olduğundan hiçbir kuşkum yok. Fakat bu süreklilikte ben hiçbir tutarlı varlıkbilimsel gelişme yönü görmüyorum. Tam tersi, önemli birçok bakımdan (her bakımdan olmasa da) Einstein'ın genel görelilik kuramı Aristoteles'in kuramına, her ikisinin Newton'unkine olduğundan çok daha yakındır (a.g.e, s. 316).

SONUÇ

Bize göre bilimin doğası, kendi tarihinden bağımsız bir şekilde değerlendirildiğinde ortaya zamanın dışına itilmiş bir bilimsel dünya kavrayışı çıkmaktadır. Oysa bilimsel bilginin ne tür bir süreç ile ortaya çıkarıldığı ve bilimsel ilerlemenin nasıl gerçekleştiği sorusu ancak bilim tarihi verilerine bakılarak anlaşılabilir gibi görünmektedir. Bu noktada bilimsel etkinliğe ve bilimsel ilerlemeye bilim tarihi verilerini referans alarak yaklaşan Kuhn, bu yöntemi ile hem geçmişteki bilimsel başarıların nasıl bir süreç ile mümkün olduğunu hem de bu başarıların ne anlama geldiğini kendi bilim anlayışına uygun düşen bir pozisyonda açıklamıştır. Kuhn, bilim tarihine bakıldığında bilim insanının psikolojisinden ve bilim topluluğunun üyeleri arasındaki ilişkilerden ayrı düşünülemeyecek bir bilimsel etkinliğin mevcut olduğunu da savunmuştur. Bu noktada ise merkezi bir öneme sahip olarak paradigma temelli bir bilimsel etkinliği öne çıkartmıştır: bir bilimsel alanda gerçekleşen bilimsel etkinlik, o alana hâkim olan paradigma tarafından belirlenmekte ve dolayısıyla bilim topluluğu bu paradigma tarafından yönlendirilmektedir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabında neredeyse her sayfada geçen paradigma terimi Kuhn'un bilim anlayışının her adımında hazır halde bulunmaktadır. Hem bilimsel etkinliğin işleyişinde, hem bilim insanın ve ait olmuş olduğu topluluğun dünyayı kavrama biçiminde, hem bilimsel etkinliğin önüne çıkan aykırı görüngülere karşı bilim topluluğunun geliştirdiği tepkilerde ve hem de bilimin ilerlemesinin nasıl gerçekleştiği ve ne anlama geldiği konusunda paradigma terimi başat bir öneme sahiptir.

Bilimsel ilerlemeyi bir paradigmanın yerini bilimsel bir devrimle başka bir paradigmaya bırakması olarak değerlendiren Kuhn bunun da bilimsel ilerleme sürecinde ortaya çıkan bir kopuşa, bir kırılmaya işaret ettiğini belirtmiştir. Kırılmalar, kopuşlar ile gerçekleşen bilimsel ilerleme ise birikimsel olmaktan çok uzaktır. Bu savunu bize, bilimsel ilerleme konusundaki kanımızı değiştirmemizi tavsiye etmektedir. Ayrıca, bilimsel ilerlemeyi bir paradigmanın yerini, uygulama alanında var olan bilimsel sorunları daha iyi çözdüğü için, başka bir paradigmaya bırakması olarak kabul ettiğimizde karşımıza doğanın tam anlamıyla nasıl bir gerçekliğe sahip olduğuyla ilgilenmeyen bir bilim anlayışı çıkmaktadır.

Kuhn'un, dünyanın sadece duyumlarımızın doldurduğu bir dünya olduğu fikri, sonuç olarak karşıt iki görüşün –konumuzla ilgisinde iki karşıt paradigmanın– birlikte başvurabilecekleri bir nesnel bilimsel dilin olmadığını söylemeye varır gibidir. Nesnel ölçütlerin olmadığı bir bilimsel alanda ise iki paradigmanın birbirleriyle teorik olarak iletişim kurabilmeleri ve birbirleriyle kıyaslanabilmeleri mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bir paradigma kendi kurallar dizisinin daha makul olduğunu bilim camiasını ikna ederek gösterebilir. Kuhn'un bu savunusu ise bize en azından teorik olarak, bilimsel alanda dahi göreliliğin mevcut olduğunu ve mutlak, değişmez bir bilimsel açıklamanın mümkün olamayacağını söylemektedir.

KAYNAKÇA

Kuhn, T. S. (2014). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuyaş). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Ihlara'da İsa'nın Diriliş Çevriminden Bir Sahne: Chairete

Gizem ÖNCELEN

Giriş

Aksaray ili Güzelyurt ilçesinde bulunan Ihlara Vadisi Kapadokya Hıristiyan dini mimarisi ve resim sanatı açısından zengin bir bölgedir. Hasan Dağı'ndan çıkan lav ve küllerin oluşturduğu volkanik yapının Melendiz Çayı'nın oluşturduğu aşınım ile birleşmesi Ihlara'nın günümüzdeki yapısını meydana getirmiştir. Bölgenin coğrafi ve fiziki koşulları yerleşimin bir arada bulunmasına engel teşkil eder. Dolayısıyla dağınık yapı gruplarının geniş alana yayıldığı görülür. Bu yapı grupları içinde Bizans dini yapıları sayısal yoğunluğa sahiptir. Belisırma ve Ihlara'da ulaşılabilen otuz dokuz kilise bulunur. Bunların yirmi biri duvar resimlidir (Pekak-Coşgunaras 2021, s. 289). Bölgenin mimari altyapısının yığma yapıların inşası yerine kayaya oyma kiliselere elverişli olması bu tip yapıların yoğun olmasını açıklar (Ousterhout 2017, s. 9). Genellikle küçük boyutlu, tek nefli yapıların ağırlık kazandığı bu kiliselerinin resim programlarında genellikle İncil kaynaklı konulara ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra Tevrat öyküleri, aziz portreleri, peygamber büstleri, bağışçı portrelerinden oluşan bezemeler kilise dekorasyonunu oluşturur.

Bu dekorasyon içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz sahnelerden biri Chairete'dir. Bunun sebebi Bizans resim sanatında az sayıda örnek barındıran bu sahne çok sayıda teolojik tartışmaya konu olmuştur. Hatta Kanonik İncillerdeki anlatımın dışına çıkan bir ikonografi izlenmiştir. Paulus'a göre hidayet mekanizması İsa'nın dünyevi hayatı değil, ölümü ile, ölümden dirilmesi ve göklere yükselmesiyle başlar (Sarıkçıoğlu 2009, s. 121). Bu nedenle diriliş, Hıristiyanlığın önemli temalarından biridir. *Anastasis* kadar yaygın bir kompozisyon olmasa da Chairete İsa'nın dirilişi ile ilgilidir. Mürlü kadınların İsa'nın boş mezarına ziyaretlerinden sonra İsa'nın İki Meryem'e göründüğü sahnedir. Dahası dirilişinden sonra İsa'nın yeryüzünde göründüğü ilk sahne olmasıyla önem taşıyan bu kompozisyonun Bizans coğrafyası içinde sınırlı sayıda örneği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu durumda Ihlara'da bu sahnenin kilise dekorasyonunun bir parçası olarak yer alması önem taşır.

Kanonik ve Apokrif İncillere Göre Chairete

Golgota tepesinde çarmıha gerildikten sonra Yusuf ve Nikodemus tarafından gömülen İsa üç gün sonra dirilmiştir. Dirilişin habercisi, Mürlü Kadınların inançlarına uygun olarak defnetmek için İsa'nın mezarına gidip, orada bir kaya üzerinde oturan melek tarafından kutsal mezarın boş olduğunu öğrendikleri andır. *Boş Mezar Başında Kadınlar* olarak da bilinen Mürlü Kadınlar (Myrophoroi) İsa'nın dirildiğini henüz O'nu görmeden öğrenmişlerdir. Bunun ardından İsa iki Meryem'e görünmüştür. *Chairete* sahnesindeki Meryem'ler *Boş Mezar Başındaki Kadınlar* sahnesindeki Meryem'lerdir. Ancak teolojide bu kadınların sayısı tutarlı değildir. Matta İncilinde Mecdelli Meryem ve Yose'nin annesi Meryem, Markos İncilinde Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem ve Salome, Luka İncilinde Mecdelli Meryem, Yuhanna, Yakup'un annesi Meryem ve bunlarla birlikte bulunan öbür kadınlar, Yuhanna İncilinde Mecdelli Meryem'in ismine rastlanır. Bu durumda sahnenin ikonografisinin Mecdelli Meryem ve Yose'nin annesi Meryem'den bahsedilen Matta İncili esas alınarak yapıldığı anlaşılır.

Şabat gününü izleyen haftanın ilk günü kutsal mezarı görmeye giden Mecdelli Meryem ve öbür Meryem gökten inen Rab'bin meleğinden İsa'nın dirildiğini öğrenir. Korku ve büyük sevinç içinde mezardan uzaklaşan kadınlar İsa'nın öğrencilerine haber vermeye giderken karşılarına ansızın İsa çıkmıştır: *O zaman İsa, "Korkmayın!" dedi. "Gidip kardeşlerime haber verin, Celile'ye gitsinler, beni orada görecekler"* (Matta 28: 1-10).

Markos ve Yuhanna İncillerinde İsa yalnızca Mecdelli Meryem'e görünmüştür. (Markos 16: 9) Yuhanna İncilinde Meryem İsa'nın mezarının boş olduğunu görmesinin ardından Simun Petrus ve İsa'nın sevdiği diğer öğrenciye gelir. Mecdelli Meryem olanları anlattıktan sonra Petrus ve adı verilmeyen diğer havari koşarak mezara gitmiş, hatta diğer öğrenci Petrus'tan daha hızlı koşarak mezara önce varmıştır (Yuhanna 20: 1-5). Daha sonra İsa Mecdelli Meryem'e görünmüştür:

> *Meryem mezarın dışında durmuş ağlıyordu. Ağlarken eğilip mezarın içine baktı. Beyazlara bürünmüş iki melek gördü; biri İsa'nın cesedinin yattığı yerin başucunda, öteki ayakucunda oturuyordu. Meryem'e "Kadın, niçin ağlıyorsun?" diye sordular. Meryem, "Rabbim'i almışlar" dedi. "O'nu nereye koyduklarını bilmiyorum." Bunları söyledikten sonra arkasına döndü. İsa'nın orda, ayakta durduğunu gördü. Ama O'nun İsa olduğunu anlamadı. İsa, "Kadın, niçin ağlıyorsun? dedi. "Kimi arıyorsun?" Meryem O'nu bahçıvan sanarak, "Efendim" dedi, "Eğer O'nu sen götürdünse, nereye koyduğunu söyle de gidip O'nu alayım." İsa ona, "Meryem!" dedi. O da döndü, İsa'ya İbranice, "Rabbuni!" dedi. Rabbuni, öğretmenim demektir. İsa, "Bana dokunma!" dedi. "Çünkü daha Baba'nın yanına çıkmadım. Kardeşlerime git ve onlara söyle, benim Babam'ın ve sizin Babanız'ın, benim Tanrım'ın ve sizin Tanrınız'ın yanına çıkıyorum" (Yuhanna 20: 11-17).*

Kanonik İncillerden yalnızca Luka İncili'nde İsa'nın ilk göründüğü kişiler arasında Mecdelli Meryem'in adı geçmez. Luka İncili'ne göre kadınların İsa'nın dirildiğini kutsal mezarda öğrendiği, bu durumu Onbirler'e bildirdikleri, aynı gün Emmaus yolundaki iki öğrenci yürürken İsa'nın yanlarına gelip onlarla birlikte yürüdüğü ve köye vardıklarında akşam yemeği yediklerinden bahsedilir (Luka 24: 1-32). Ayrıca İsa'nın Petrus'a göründüğü belirtilir (Luka 24: 34).

Apokrif İncillerden Yahuda İncilinde İsa'nın ölümden dirildiği ve üç kere göründüğü belirtilmişse de kime göründüğü hakkında bilgi yoktur (Yahuda 24: 6; Sarıkçıoğlu 2009, 100). Nikodemus İncilinde Pilatus'un İsa'nın mezarını korumak için görevlendirdiği bekçilerin olup bitenleri anlatırken ölü gibi uzandıkları, bu sırada gökten inen bir meleğin kadınlarla konuşup İsa'nın dirildiğini bildirdiği ancak bu kadınların kim olduğunu bilmedikleri yazılıdır (Nikodemus 8: 1; Sarıkçıoğlu 2009: 224). Barnabas İnciline göre askerler İsa'yı yakalamaya geldiklerinde melekler İsa'yı üçüncü göğe götürmüşlerdir. Bu sırada konuşma ve yüz bakımından İsa'ya benzetilen Yahuda yakalanmış ve çarmıha gerilmiştir. Bu nedenle ölmemiş olan İsa'nın dirilmesi söz konusu değildir (Barnabas 215-217).

Teolojik metinleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Matta İncilinde Mecdelli Meryem ve öbür Meryem, Markos ve Yuhanna İncillerinde yalnızca Mecdelli Meryem ve Luka İncilinde İsa'nın Emmaus yolundaki gördüğü iki öğrenci İsa'nın ilk göründüğü kişilerdir. Ancak Luka İncilinde İsa'nın Petrus'a göründüğünden de bahsedilir. Apokrif kaynaklar ise İsa'nın ilk kime göründüğünün cevabını vermez. Ancak yine de bu sorunun cevabı çeşitli

tartışmalara konu olmuştur.[1] Dirilen İsa'yı ilk görenin Mecdelli Meryem olduğunu savunanların yanında Petrus olduğunu savunanlar da vardır. İsa'nın passionuna kadar Petrus, passiondan sonra ise Mecdelli Meryem öne çıkar. İsa'nın kilisesini inşa edeceği kaya olarak bilinen Simon Petrus İsa'nın yargılandığı Sanhedrin Meclisinin avlusunda İsa'yı üç kez inkar etmiş ve sonrasında Mesih öğrencilerine görünene kadar olan süreçte yer almamıştır.[2] İsa'nın kadın havarisi olarak görünen Meryem ise İsa'nın çarmıha gerilmesine, boş mezarına ve dirilişine tanıklık eden önemli bir figür konumundadır. Diriliş hususunda Kanonik İnciller Mecdelli Meryem'i işaret ederken sonrasında yazılan sınırlı sayıdaki metin ve ataerkil kilise kuruluşu böyle bir mucizede bir kadın yerine Petrus'un olmasını daha uygun bulmuştur. Evangelistler ve İncil öncesi gelenekler kadınların rolünü silikleştirerek tanıklıklarını itibarsızlaştırma eğilimindedir (Setzer 1997, s. 264). Bununla beraber kilise yazarları tarafından İsa'nın iki Meryem'e görünmesiyle ilgili dile getirilen en yaygın fikirlerden biri Havva'nın insanın cennetten düşüşüne ve onu takip eden kötülüklerle olan bağlantısını yok etmek için İsa'nın önce kadınlara göründüğüdür (Konis 2006, s. 32).

Luka, dirilişin ilk tanığının Petrus mu yoksa Mecdelli Meryem mi olduğuna ilişkin ilk Hıristiyan tartışmasında rol oynar. Bu tartışmaya göre Petrus ve Mecdelli Meryem arasında Ortodoks-Gnostik mücadelesinin sembolü olan baş havari rolü için bir rekabet söz konusudur (Schissler Fiorenza 1983, 51). Luka'nın yanı sıra Pavlus tarafından yazılan I. Korintliler'de İsa öncelikle Kephas'a (Petrus) ardından Onikiler'e görünmüştür (I. Korintliler 15: 5). Kadın olmasına rağmen Mecdelli Meryem'e Mesih tarafından çok sayıda vahiy verilmiştir. Meryem İncili İsa'nın Mecdelli Meryem'i diğer tüm havarilerinden daha çok sevmesi nedeniyle Meryem'in otoritesini savunur. Bunun yanı sıra kadınları rahiplikten dışlayan Apostolik Kilise düzeni Mecdelli Meryem'in zayıflığın nedeni olduğu, kadınların güçlü olan erkekler tarafından kurtarılması gerektiğini savunur (Schissler Fiorenza 1983, s. 51).

Tüm bu teolojik tartışmalar içinde yer alan bir diğer figür İsa'nın annesi Meryem'dir. İncillerde bahsi geçen diğer Meryem, İsa'nın annesi Meryem değil, Yakup ve Yose'nin annesi Meryem'dir. Ancak yine de bu sahne dahilinde İsa'nın annesi Meryem'e yer verilmesine ilişkin bir inanış vardır. Aziz Ioannes Chrysostom (344-407) Matta İncili üzerine olan yorumunda Bakire'yi Yakup ve Yose'nin annesi Meryem olarak tanımlar ve böylece diğer Meryemler ile İsa'nın annesi Meryem'i kaynaştırır (Konis 2008, s. 97). Benzer bir kaynaştırma 2. yüzyılda yaşamış Romalı Tatianus tarafından kaleme alınan ve Tatian İncili olarak da bilinen *Diatessaron* adlı eserde de görülür (Diatessaron of Tatian, 1988). 14. yüzyıl yazarı Gregory Palamas Meryem'lerin yalnızca İsa'nın ayaklarına kapanarak tasvir edilmesine bir açıklama getirir. Palamas'a göre Tanrı'nın bedenine dokunmak yalnızca annesi Meryem'e mahsustur (Millet 1916, s. 542). Bununla birlikte özellikle Suriye çevresinde İsa'nın dirildiğini ilk gören kişinin annesi olduğu görüşü yaygındır ve Suriye kökenli Rabula İncili'nde hem *Boş Mezar* hem de *Chairete* sahnelerinde İsa'nın annesi Meryem halesi ve boyutlandırmasıyla diğer Meryem'den etkin bir konumda betimlenmiştir (Resim 1).

[1] İsa'nın boş mezarına giden Mürlü Kadınların kimliği ile ilgili de benzer bir tartışma söz konusudur. Bkz. Öncelen 2023, 119.

[2] Teolojide yer verilmese de Hıristiyan inancındaki önemi nedeniyle bazı edebi metinler Petrus'u İsa'nın yanına konumlandırır. Bu yazınlardan biri *Christos Paschon* isimli ortaçağ metnidir. Bu durum resim sanatına da yansımış ve Kapadokya'da Çavuşin Nikephoros Phokas Kilisesinde yer alan "Çarmıhta İsa" sahnesinde Meryem ve İncilci Yahya ile birlikte havari Petrus da yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncelen 2022, 1405-1406.

Resim 1. Rabula İncili, Boş Mezar Başında Kadınlar ve Chairete Sahneleri, 6. yy. (https://www.christianiconography.info/iconographySupplementalImages/crucifixion/rabbula.html)

Ihlara Resim Sanatında Chairete

Chairete İsa'nın dirildikten sonra göründüğü Meryem'lere söylediği "Selam" kelimesinden gelir (Demir 2021, 149; Konis 2006, 32). Bu sahne duvar resminde genellikle öyküleyici anlatıma sahip bir program dahilinde ele alınır. Öncülü ve ardılını Çarmıhta İsa, İsa'nın Gömülmesi, Anastasis ve Boş Mezar Başında Kadınlar sahneleri oluşturur.

Millet (1916, s. 540) bu sahne ikonografisinde Bizans'ın Matta İncilini esas alarak Kurtarıcı'nın ayaklarına dokunan iki Meryem'le temsil edildiğini, Batı örneklerinin ise Yuhanna İncilini esas alarak Mesih ve Mecdelli Meryem arasında geçen *"Bana Dokunma"* diyaloğu çevresinde şekillendiğini belirtir. Bu diyalog Meryem'in İsa'ya dokunduğunu ve ayaklarına kapandığını gösterir ve sahnenin ikonografisi bu nokta üzerinden şekillenir (Millet 1916, s. 541).

Bu sahne Aksaray'ın Güzelyurt İlçesine bağlı Belisırma Köyü'nde, Ihlara Vadisine giden yolun üzerinde bulunan iki yapıda karşımıza çıkar. Bu yapılar; Açıkel Ağa (Batkın) Kilise ve Bahattin Samanlığı Kilisesidir. Bahsi geçen kiliseler birbirine oldukça yakın konumda olmasıyla dikkat çeker. Bu yapıların yanında Kapadokya bölgesinde Gülşehir Açıksaray ve Güzelöz Haç Kilisede de Chairete sahnesinin olduğu bilinir ancak sahnelerin tahrip olması nedeniyle çalışma Ihlara örnekleriyle sınırlandırılmıştır.[3]

Açıkel Ağa (Batkın) Kilisesi

Açıkel Ağa (Batkın) Kilisesi Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesinde, Ihlara Vadisi'nin Belisırma girişindeki seyir terasının altında bulunur.[4] 3.06 x 2.46 m. ölçülerindeki doğu-batı doğrultusunda uzanan yapıda beşik tonozla örtülü olan naos, doğuda apsis, kuzeyde narteks,

[3] Jerphanion Güzelöz Haç Kilisede oldukça tahrip olmuş halde olan ve iki kadının secde ettiği sahnenin Chairete olabileceğini düşünür. Bkz. Jerphanion 1936, II.I, 225-226. Jolivet-Lévy Açıksaray Aziz Georges Kilisesinin kuzey duvarında Chairete sahnesi olduğunu bildirir. Jolivet-Lévy 1991, 225.

[4] Yapının Koordinatları: Y: 612654,25 – X: 4236487,21.

güney ve batıda ana kaya kütlesi ile sınırlanır (Şahna 2018, s. 229). Tek nefli olan yapının girişi kuzey duvarın batısından sağlanır. Yapının apsisi yükseltilmiştir. Apsisi çevreleyen, antik mimari etkili zafer kemeri ve apsisi ikiye bölen kornişin varlığı yapıdaki sanatın yüksek döneminin bir işaretidir (Thierry 1968, s. 34-35).

Resim 2. Açıkel Ağa (Batkın) Kilisesi, Chairete Sahnesi. (Öncelen)

Yapı küçük boyutuna rağmen bezeme konusunda zengindir. Araştırmacılar duvar resimlerini 9-10. yüzyıla tarihlemektedir.[5] Tonozlar ve duvar yüzeylerindeki sahneler, figürler ve yazıtların çoğu okunabilir durumdadır. Yapıdaki duvar resimleri tonozda, apsiste ve duvar yüzeylerinde yer alır. Sahnelerin tamamı İncil kaynaklıdır. Nefin ikonografik programı tonozun kuzey ve güneyine karşılıklı olarak yerleştirilmiş olan Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, Mabede Takdim, Çarmıhta İsa, Anastasis ve Chairete sahnelerinden oluşur.[6] Öyküleyici üslupla yapılmış olan bu sahnelerden tonozun kuzeyinde bulunan Çarmıhta İsa, Anastasis ve Chairete sahnelerinin bir arada işlenmesi ölüm ve diriliş vurgusuna sahiptir.

Chairete sahnesinde, sahnenin solunda ¾ duruşta ayakta tasvir edilen İsa (IC XC) Meryem'leri selamlarken (XAIRETE) tasvir edilir (Resim 2). İsa'nın annesi Meryem (MP θV) oğlunun ayakları önünde eğilirken, Mecdelli Meryem ayakta, giysisiyle örtülü ellerini havaya

[5] Lafontaine-Dosogne kilise dekorasyonunu dokuzuncu yüzyılın sonları veya onuncu yüzyılın başlarına tarihler. Bkz. Lafontaine-Dosogne 1963, s. 143.; Hild ve Restle yapı dekorasyonunu 9. yüzyıla tarihler. Bkz. Hild ve Restle 1981, s. 257. Ötüken yapıdaki freskoları ikonoklazma öncesine veya 9. yüzyıl sonu ile 10. yüzyıl başına tarihler. Bkz. Ötüken 1990, s. 41.

[6] Lafontaine-Dosogne, günümüze fragmanlar halinde ulaşan apsis dekorasyonunun Deesis sahnesine ait olduğunu belirtir. Bkz. Lafontaine-Dosogne 1963, s. 146. Ötüken ve Jolivet-Lévy tonozun batısında Vaftiz sahnesi olduğunu belirtir ancak bu sahne korunamamıştır. Bkz. Ötüken 1990, s. 41; Jolivet-Lévy 1991, s. 327-328.

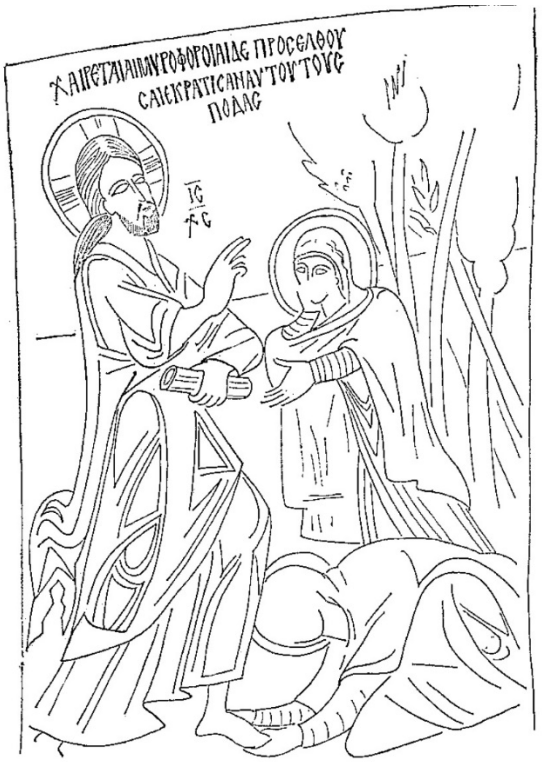
kaldırmış şekilde tasvir edilmiştir. Başının yanında Mürlü kadınlar (E MPOΦωPE / Myrophoroi) yazıtı vardır. İsa'nın annesi Meryem'in Çarmıhta İsa sahnesinde haleliyken Chairete sahnesinde halesiz tasvir edilmesi dikkat çekicidir (Thierry 1968, s. 57).

Bahattin Samanlığı Kilisesi

Bahattin Samanlığı Kilisesi Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesinde, Ihlara Vadisi'nin Belisırma girişindeki yol üzerinde bulunur.[7] Açıkel Ağa Kilisesinin yaklaşık 200 m. güneyindedir. Tek nefli olan yapı beşik tonozla örtülüdür. Yapıya giriş güney cepheden sağlanır.

Resim 3. Bahattin Samanlığı Kilisesi, Chairete Sahnesi. (Öncelen)

Resim 4. Bahattin Samanlığı Kilisesi, Chairete Sahnesi Çizimi. (Thierry 1963)

Bahattin Samanlığı Kilisesinde duvar resimleri apsis, tonoz ve nişlerinde yer alır. Apsis kubbesinde tahtta İsa, melekler, havariler ve peygamberler yer alır. Tonozda Müjde, Ziyaret, Su Deneyi, Beytüllahim'e Yolculuk, Doğum, Müneccim Kralların Tapınması, Yusuf'un Rüyası, Mısır'a Kaçış, Masum Çocukların Katli, Zekeriya'nın Öldürülmesi, Elizabeth'in Takip Edilmesi, Tapınağa Takdim ve Vaftizci Yahya'nın Görevlendirilmesi sahneleri bulunur. Nişlerdeki sahneler ise; Lazarus'un Dirilişi, Kudüs'e Giriş, Son Akşam Yemeği, Ayak Yıkama, İhanet, Çarmıhta İsa, İsa'nın Gömülmesi, Boş Mezar Başında Kadınlar, Anastasis ve Chairete'dir.[8]

[7] Yapının Koordinatlar: Y: 612854,30 - X: 4236248,04.

[8] Lafontaine-Dosogne kilise dekorasyonunu 10. yüzyıl sonuna tarihler. Bkz. Lafontaine-Dosogne 1963, s. 149.; Restle yapıyı 11. yüzyılın ilk yarısına tarihler. Bkz. Restle 1969, s. 515.; Thierry yapıyı 10. yüzyıl ortalarına tarihler. Bkz. Thierry 1963, s. 173.

Bahattin Samanlığı Kilisesinde mimari çerçeve ile dekoratif program yakından ilişkilidir. Yapıda sahnelerin önem sırasına göre en göze çarpan konumda yer almaları söz konusudur ki sahnelerin yerleştirildiği nişlerin de genişliği farklılık sergiler. Yapının en geniş girintilerinin olduğu kuzey duvardaki Çarmıhta İsa ve Anastasis sahneleri ana sahnelerdir (Jolivet-Lévy 2009, s. 98). Ana sahne olan Anastasis'in iki yanına yardımcı bölümlerden "Boş Mezar Başında Kadınlar" ve "Chairete" sahnelerinin dahil edilmesi ikonografik programda ölüm ve diriliş vurgusuna katkıda bulunur (Jolivet-Lévy 2009, s. 98).

Kuzey duvardaki nişin yan cephesine yapılan Chairete sahnesinde bir elinde rulo tutan İsa ayakta kadınları kutsarken tasvir edilir (Resim 3-4). İsa'nın annesi Meryem eğilmiş İsa'nın ayaklarına doğru uzanırken Mecdelli Meryem ayakta İsa'yı işaret etmektedir. Arka planda olayın açık havada gerçekleştiğine vurgu yapan ağaç tasvirleri yer alır. Sahnenin üstündeki yazıtta
ΧΑΙΡΕΤΑΙΑΜΥΡΟΦΡΟΙΑΙΔΕΠΡΟCΕΛΘΟV/CΑΙΕΚΡΑΤΙCΑΝΑVΤΟVΤΟVCΠΟΔC,
χαιρετ(ε) αι μυροφσροι αι δε προσελ θονσαι εκρατ(η) σαν αντου τους πσδας; "Mesih Mürlü Kadınları selamladı, onlar gelip ayaklarına eğildiler" yazılıdır (Thierry 1963, s. 169).

Resim 5. Açıksaray Aziz Georges Kilisesi, Chairete Sahnesi. (Öncelen)

Yapıdaki ikonografik program Açıkel Ağa Kilisesiyle neredeyse aynıdır. Farklılık barındıran tek unsur Açıkel Ağa Kilisesinde Mürlü Kadınlar halesiz tasvir edilirken Bahattin Samanlığı Kilisesinde haleli tasvir edilmeleridir. Bu örneklere coğrafi yakınlığından dolayı Gülşehir Açıksaray Aziz Georges Kilisesini de dahil edersek, Ihlara örneklerinde İsa'nın annesi Meryem eğilmiş, Mecdelli Meryem ise ayakta tasvir edilirken Açıksaray'da iki Meryem'in de eğildiği görülür (Resim 5).

Karşılaştırma ve Sonuç

Bizans coğrafyasında İsa'nın dirilişinin en yaygın işlendiği sahne 12 bayram sahnelerinden biri olarak da kabul edilen Anastasis'tir. Ardından Boş Mezar Başında Kadınlar gelir. Chairete sahnesi ise Anastasis veya Boş Mezar kadar yaygın bir ikonografi değildir. Özellikle duvar resminde sıklıkla tercih edilen bir konu olmamıştır. Genel çerçevede Bizans sanatında, sınırlı çerçevede ise duvar resminde az rastlanması nedeniyle bu sahnenin ikisi Ihlara'da olmak üzere Kapadokya'da dört yapıda yer alması önem taşır.

Chairete sahnesinin ikonografisi 5. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlamış ve zaman içinde değişime uğramıştır. Bizans sanatında bu sahneyi genellikle üç ana tipte görmekteyiz. Erken dönemde gördüğümüz ilk tipte İsa ile kadınlar yan yana, ayakta tasvir edilir. 5. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Roma Santa Sabina ahşap kapı kanadında, Helenistik etkili bir üslupla oluşturulan sahnede ayakta tasvir edilen iki Meryem İsa'yı işaret eder. İkinci tipte İsa sahnenin merkezinde, kadınlar iki yanında tasvir edilir. 10. yüzyıla tarihlendirilen Milan'daki fildişi diptikon ve 14. yüzyıla tarihlendirilen Nazianzoslu Gregory Homilyeleri ikinci tipe örnektir. Rabula İncili, Pantokrator Psalteri, Gülşehir Açıksaray Aziz Georges Kilisesi ve Ihlara örneklerinin de dahil olduğu üçüncü tipte ise İsa ayakta olup, aynı yönde duran Meryemler'in biri ya da ikisi birden İsa'nın ayakları önünde eğilir şekilde tasvir edilir.[9]

Geç dönem tipolojisinin diğer örneklerle paralel olduğu anlaşılır. Ancak tipolojik ayrımın yanında İsa'nın iki Meryem'e görünmesi teolojide çok sayıda tartışmaya konu olmuş ve bu tartışmalar sanatı şekillendiren bir unsur halini almıştır. Kilisenin kabul ettiği İnciller İsa'yı ilk görenin Mecdelli Meryem olduğunu belirtirken Bizanslı din adamlarına göre İsa'nın annesi Meryem'in birincil konumda yer alması Ihlara örneklerini öne çıkarır. Bunun sebebi bu inanışın genellikle Rabula İncili ve Suriye inanışı ile açıklanmasıdır. Ihlara örnekleri teolojik tartışmaların yansımasının Suriye'yle sınırlı kalmadığını gösterir. Manastırların yaygın olduğu ve 4. yüzyılda kilise kurallarını belirleyen Hıristiyanlığın büyük kilise babalarının yaşadığı bu coğrafya metin-resim ilişkisi konusunda kendi yolunu çizen bir anlayışa sahiptir. Kanonik İncillerdeki anlatımın dışına çıkılarak İsa'nın annesi Meryem'e kutsiyet atfedilmiştir. Nitekim Açıkel Ağa Kilisesinde Meryem'in kimliği üzerine şüphe bırakmayacak şekilde yazıtla tasvir edilmesi, bölgenin teolojik yaklaşımını açığa çıkaran oldukça önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

Demir, H. (2021). Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), 141-162.

Hild, F. ve Restle, M. (1981). Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos). H. Hunger (Ed.). *Tabula Imperii Byzantini Band 2*. Viyana: Verlag ders Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Pekak, M. S. ve Coşgunaras, H. (2021). Ihlara Vadisi, Ihlara ve Belisırma'nın Bizans Dönemi Yerleşim ve Sosyal Yapısı Üzerine Görüşler. *Turkish Studies* 16 (7), 285-326.

[9] Roma Santa Sabina Ahşap Kapısı için bkz. Demir 2021, 158; Milan Fildişi Diptikon için bzk. Kartsonis 1986, fig.70; Nazianzoslu Gregory Homilyeleri için bkz; Grégoire de Nazianze, manuscrit dédié à l'empereur Basile Ier le Macédonien. | Gallica (bnf.fr); Rabula İncili için bkz. Resim 1 ve Pantokrator Psalteri için bkz. Millet 1916, s. 543.

Lafontaine-Dosogne, J. (1963). Nouvelles Notes Cappadociennes. *Byzantion* 33, (1), 121-183.
Ötüken, S. Y. (1990). *Ihlara Vadisi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Jerphanion, G. (1936). *Une Nouvelle Province de L'Art Byzantin Les Eglises Rupestres de Cappadoce II.I.* Paris: Libraire Orienraliste Paul Geuthner.
Jolivet-Lévy, C. (2009). The Bahattin Samanlığı Kilisesi at Belisırma (Cappadocia) Revisited. C. Hourihane (Ed.). *Byzantine Art: Recent Studies* (s. 81-110) içinde. New Jersey: Princeton University.
Jolivet-Lévy, C. (1991). *Les Eglises Byzantines de Cappadoce: Le Programme Iconographique de I'abside et de ses abords.* Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
Kartsonis, A. D. (1986). *Anastasis: The Making of an Image.* New Jersey: Princeton University Press.
Konis, P. (2006). The Post-Resurrection Appearances of Christ. The Case of the Chairete or 'All Hail'. *Rosetta* 1, 31-40.
Konis, P. (2008). *From the Resurrection to the Ascension: Christ's Post-Resurrection Appearances in Byzantine Art (3rd-12th c.).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İngiltere: The University of Birmingham.
Millet, G. (1916). *Recherches Sur L'Iconographie de L'Evangile*. Paris: Fontemoing.
Ousterhout, R. G. (2017). *Visualising Community: Art, Material Culture and Settlement in Byzantine Cappadocia.* Amerika Birleşik Devletleri: Sheridan Books.
Öncelen, G. (2023). Kapadokya Bizans Kiliselerinde "Boş Mezar Başında Kadınlar" Sahnesi. *SEDAF* 50, 115-128.
Tatian. (1988). *Diatessaron of Tatian.* (S. Hemphill, Çev.) Londra: Hodder & Stoughton.
Sarıkçıoğlu, E. (2009). *Diğer İnciller (Apokrif İnciller).* Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
Thierry, N. (1968). Un Décor Pré-Iconoclaste de Cappadoce: Açıkel Ağa Kilisesi (Eglise de L'Ağa a la Main Ouverte). A. Grabar ve J Hubert (Ed.). *Chaiers Archeologiques XVIII (*s. 33-69) içinde. Paris: Librairie C. Klincksieck.
Restle, M. (1969). *Byzantine Wall Painting in Asia Minor III*. İrlanda: Irish University Press.
Schüssler Fiorenza, E. (1983). *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. New York: Crossroad.
Şahna, H. (2018). *Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi'ndeki Bizans Dönemi Kaya Mimarisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Setzer,C. (1997). Excellent Women:Female Witness to the Resurrection. *Journal of Biblical Literature,* 116 (2), 259-272.
…. (2019). *Barnabas İncili* (çev. M. Yıldız). İstanbul: Bilge Kültür Sanat

Uygarlığın Beşiğinde Edebi Denemeler
(Karşılaştırmalı Edebiyatın Tarihinden)

Makbule SABZİYEVA

Giriş

Edebiyatların ortaya çıkışı, karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının meydana gelmesini, sonrasında ise bu çalışmaların bir bilime dönüşmesini sağlamıştır. Edebi eserlerin, bir mekândan başka bir mekâna aktarılması, bir zamandan diğer bir zamana geçişi, bir dilden başka bir dile çevrilmesi ve nihayetinde bir kültürden farklı bir kültüre yansıması insanın başka bir kültürün göstergesel boşluğunda bilavasıta varlığıyla bağlıdır. Bu boşluk karşılaştırmalı çalışmalarla doldurulmaktadır. Bu çalışmaları yapabilmek için "kendine" ve "ötekine" ait olanı bilmek, özdeşliğini ve farklılığını karşılaştırmalı çalışmalarla ortaya koyabilmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında amaçları belirlenerek durmadan gelişen karşılaştırmalı edebiyat biliminin tarihi, karşılaştırmalı edebiyatın bir bilim olarak kendini göstermesinden çok öncesine dayanmaktadır.

1. MÖ Edebi Denemeler

MÖ VIII. Yüzyılda yaşayan Homeros tarafından anlatılan ve MÖ VI. Yüzyılda yazıya dökülen Antik Yunan edebiyatının temel eserleri *İlyada* ve *Odysseia* destanları en eski edebiyat eserleri olarak görülmektedirler. Özellikle Avrupa ülkelerinin edebiyatlarında sıklıkla alıntılanan bu iki eser, dünya edebiyatının oluşum sürecinde çok önemli bir role sahiptir. Yakın Doğu mitolojisi ile çağrışan, mitik anlatılar ve kahramanlara dair söylencelerle şekillenen *İlyada* ve *Odysseia* sadece Antik edebiyatı temsil eden yazar ve şairleri değil tarihi çağların her döneminde sanat dünyasını derinden etkileyen, sanat dünyasını çalkalayan, eserlere yankılanan eserler olmuştur. Her çağ *İlyada* ve *Odysseia*'yı kendisine göre okumuş, değerlendirmiş, yorumlamış ve yeni kuşaklara aktarmıştır. *İlyada* ve *Odysseia*'nın izleri günümüz sanat eserlerinde de görülmeye devam etmektedir.

Homeros'un destanları yüzyıllar boyunca Yunan medeniyetine sembolik ve sanatsal imgelerden oluşan zengin bir hazine olarak hizmet etmiştir. *İlyada*, sanat dünyasına şöhretin karşılığını erken ölümüyle ödemek zorunda kalan delikanlı Achilles'i, arkadaşlıklarıyla derin bir erkek sevgisini temsil eden Achilles ile Patroclus'u, bazen dayanılamayacak kadar zor gelen sorumluluk yükünü taşıyan ve bir lider olarak somutlaşan Agamemnon'u, bilgeliğin örneği olan Nestor'u sunmuştur. *Odysseia* ise kocası Agamemnon'u öldüren sadakatsiz Clytemnestra'ya karşın sadık bir eş örneği olan Penelope'yi, hiçbir şartlarda yıkılmayan gezgin Odysseus'u ortaya koymuştur. Homeros tarafından bu karakterlere biçilen simgeler Antik Yunanistan'ın sanat dünyasında yüzyıllarca değiştirilmeden tekrarlanmıştır.

Antik Yunan medeniyetinin dünyaya yayılma sürecinden bahsetmeden önce dönemin tarihi olaylarına göz atmamız gerekir. Bağımsız şehir devletlerinden oluşan Antik Yunan topraklarında şehir devletler arasında süren savaşlar IV. Yüzyılda çoğalarak şehir devletleri güçsüz duruma düşürür. Bu zayıflık karşısında Makedonya Kralı II. Filip'in Yunanistan üzerindeki etkisi gelişmeye başlar. MÖ IV. Yüzyılda II. Filip'in oğlu Büyük İskender Yunan devletlerinin oluşturduğu federasyonun lideri olur. Yunan devletlerine karşı açtığı birkaç

savaştan sonra Yunanistan'ın tamamını yönetme arzusuna kavuşan İskender fetih seferlerine başlar ve kısa bir dönemde dünyanın en güçlü devleti olarak bilinen bir imparatorluk kurar. Helenistik olarak adlandırılan ve Klasik Yunan Uygarlığı ile Roma Uygarlığı arasında bir geçiş dönemi olarak görülen bu dönem Antik Dünya'da Yunan etkisinin doruğa ulaştığı bir dönem olarak görülmektedir. Fethedilen topraklarda Antik Yunan medeniyeti yayılmaya başlar. Yunan sanatı ve edebiyatı ile birlikte felsefede, mühendislikte ve bilimde olan gelişmeler Antik dünyanın birçok coğrafyasında filizlenmeye başlar. MÖ 323'te, Büyük İskender'in ölümünden sonra kısa ömürlü imparatorluğun parçalanması Roma İmparatorluğunun Akdeniz'de güçlenmesine sebep olur. Bu dönemde Yunan medeniyeti Roma hâkimiyetine etkisini sürdürmeye devam eder, Roma'da Latincenin yanı sıra Yunanca da konuşma ve yazı dili olarak yerini alır. MÖ 146'da Antik Yunanistan topraklarının Roma İmparatorluğu tarafından işgal edilmesiyle Antik Yunan medeniyetinin gelişimi biter.

Diğer ülkelere kıyasla Yunan medeniyetinden en çok etkilenen Roma'da Yunan medeniyetinin etkisi yaşamın her alanında kendisini göstermeye devam eder. MÖ III. Yüzyılda Roma'da yaşamış Yunan asıllı şair Quintus Ennius, *Annales* epopesi ile Homeros'un heksametron mısra tekniğini Latinceye sokar. Kendisinin İtalya'ya göç sürecini vakayinamelere, rivayetlere ve birçok farklı kaynağa dayanarak 18 ciltlik bir destanda anlatan Ennius, çağdaşlarını ve ardıllarını etkileyebilir. Bunun dışında yazdığı birçok trajedide Truva savaşı etrafında anlatılan mitlerin konularını ele alır. Konuları, Yunan oyun yazarı Euripides'un eserlerinden parçaları değiştirerek anlatır. Ennius, Yunan eserlerinin orijinal metinlerini çekinmeden değiştirerek Roma sahnelerine uygulamaya çalışır ve Antik Yunan trajedilerinde (Yazarları: Eshilos, Sofokles, Euripides) yer alan Homeros'un destanlarının konuları Antik Roma'nın sahnelerinde yerini alır.

Bununla birlikte Antik Yunanistan'da yüzyıllarca şekillenen ve geleneklerini oluşturan Antik Yunan komedileri (Yazarları: Aristofanes, Menandros, Philemon, Diphilus) de Antik Roma'nın sahnelerine taşınarak Roma hayatını yoğun bir şekilde etkilemeyi sürdürür. Antik Yunan komedilerinin etkisini büyük ölçüde hisseden Roma'da Yunan tarzı komedya türü hızla gelişmeye başlar. Titus Maccius Plautus (yak. MÖ 254- MÖ 184), ilk Antik Romalı komedya yazarı, Roma'da Yunan komedyasına benzer bir komedi anlayışı oluşturmuş ve kendisinden sonra gelen birçok sanatçıyı etkilemiştir. MÖ 2. Yüzyılda yaşayan Afrika kökenli yazar Terentius, Romalı senatör Terentius Lucanus'un kölesiyken yeteneğiyle efendisini etkilediğinden dolayı özgür bir vatandaş gibi eğitim alma hakkını elde etmiş ve kölelikten azat edilmiştir. Genç yaşta vefat eden ve günümüze sadece 6 tiyatro oyununa ulaşılan Terentius, Yunan komedilerini Roma sahnesine uygulamıştır. Terentius tarafından Menander'in 4 komedisi parçalara bölünerek yeniden yapılmış, bazen iki eser birleştirilerek bir esere dönüştürülmüştür. Örneğin, Yunan yazarı Apollodor'un eserlerinden parçaları Menander'in eserleri ile birleştirerek kendi imzasını atmıştır. Anlatım tarzının ve dilinin zarafeti sayesinde Terentius'un eserlerine olan ilgi Orta Çağ'da da azalmamıştır. Terentius'un Moliere üzerinde, özellikle de *Le dépit amoureux*, *L'école des maris* ve *Les fourberies de Scapin* oyunları üzerindeki etkisi görülmektedir.

Yunan komedilerini Roma sahnesine uygulayan bir başka isim de ünlü şair komedyen Afranius'tur (MÖ II. yüzyıl). Yunan komedisinin örneklerini özgürce taklit ederek konularını halkın hayatından alan Afranius, Roma'da ulusal bir komedi yaratmıştır. MÖ III. yüzyılda yaşamış şair ve İskenderiye Kütüphanesinin yöneticisi Rodoslu Apollonios'un, Homeros'u

taklit ederek ve onunla yarışmak için yazdığı *Argonautika* adlı yapıtı Romalılar tarafından çok takdir görür ve sonradan Vergilius ve Roma şairi Flaccus (I. yüzyıl) tarafından taklit edilir. Flaccus aynı zamanda Vergilius'u de taklit etmekten çekinmemiştir.

O döneme ait bir başka isim de Kallimakhos'tur. İskenderiye Kütüphanesi çalışanı Kallimakhos şair, eleştirmen ve bilim insanıydı. Ağıtları Romalılar tarafından çok değer görmüş, Ovidius, Catullus ve özellikle Sextus Propertius tarafından taklit edilmiştir. Kallimakhos'un Rodoslu Apollonius'a gönderme yaparak yazdığı *İbis* poeminin adı ve içeriği Ovidius tarafından tekrarlanmıştır. Ovidius, *İbis* adlı eserinde sürgündeyken Roma'da onun adını lekeleyen düşmanına gönderme yapmış ve Kallimakhos'un üslubunu kullanmıştır. Latin edebiyatının üç kanonik şairinden biri olan Ovidius'un (I. Yüzyıl) şiirleri, Orta Çağ'ın sonuna kadar Avrupa sanatı ve edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir. A.Puşkin 1821'de yazdığı bir şiirini Ovidius'a ithaf etmiştir.

Görüldüğü gibi Homeros'un destanı Yunan kültürünü etkilediği gibi Roma'da da bilinmekte ve anlatılmaktaydı. Ama Roma, anlatılan bu kahramanca geçmişte kendine yer bulmadan ve kendi Homeros'unu ortaya koymadan bu kültürü kabul etmekte isteksizdi. Kendilerini, yendikleri Yunanların torunları olarak görmek istemeyen Romalılar, köklerini Yunanların eski rakipleri olan Truvalılar arasında aramaktaydılar. İmparatorluk döneminin başında yaşamış olan şair Vergilius, *Aeneis* destanında Roma'nın Truva ile bağlantısı fikrini somutlaştırmakla kalmamış aynı zamanda Homeros tarzı destan yazarak Roma'nın mitolojik geleneğinin oluşumuna da en önemli katkıyı sağlamıştır. Yüzyıllarca Yunan halkı tarafından parçaları ezbere öğrenilen Homeros'un destanlarının yerini MÖ I. Yüzyılda Roma şairi Vergilius'un *Aeneis* destanı aldı. *Aeneis* destanının *İlyada* ve *Odysseia*'nın taklidi olduğu açıkça görülmektedir. *Aeneis* destanında Vergilius'un, Ennius'un anlatım tarzından da yararlandığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde Vergilius de kendi taklitçilerini bulmuştur. MÖ I. Yüzyılda yaşamış ama şiirlerinin Ortaçağ'ın sonuna kadar Avrupa'nın sanat ve edebiyatını önemli ölçüde etkilediği Ovidius, *Heroides* eserinde, oyun yazarı Seneca birçok oyununda Vergilius'e benzemeye çalışmış, onu taklit etmiştirler. Tarihçiler Titus Livius *Ab Urbe Condita* (Şehrin Kuruluşundan İtibaren), Tacitus *Annales* (Yıllıklar) eserlerinde Vergilius'ten etkilenmenin yanı sıra eserlerinden kesitler de almışlar. V. yüzyılda yaşamış fabl yazarı şair Avianus fabllarında kullandığı betimlemeleri ve metaforik ifadelerin tümünü Vergilius'tan almıştır.

MÖ I. yüzyılda yaşamış bir başka Romalı düşünür, devlet adamı, oyun yazarı Seneca'nın birçok eserinde Aischylos, Sophokles, Euripides'in trajedilerinin ve onların Romalı taklitçilerinin eserlerinin yeniden ele alındığı görülmektedir. MÖ 6. yüzyılda yaşadığı varsayılan Aisopos'un yazdığı fabllar Roma'da Phaedrus tarafından Latinceye aktarılmıştır. Aisopos'tan etkilenen Phaedrus (I. yüzyıl) fabl türüne altılı iambik ölçü getirerek beş kitap hacminde fabl yazmıştır. Bu edebi tür, Roma döneminin sonuna dek devam ederek daha sonra kendisini Orta Çağ ve Modern Çağ'da da göstermiştir. Aisopos'un fablları 17. yüzyıl Fransız yazarı Jean de la Fontaine'in ve 19. Yüzyıl Rus yazarı İvan Krılov'un fabllarına esin kaynağı olmuştur.

Sanat dünyasında ve yazarlar arasında etkilenmeler ve aşırmalar sayesinde gelişen edebiyat karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için zemin hazırlarken MÖ I. Yüzyılda Antik Yunanistan İmparatoru Octavian Augustus'un döneminde yaşamış hatip ve yazar Caecilius (MÖ I. Yüzyıl) birkaç karşılaştırmalı eser ortaya koymuştur. *On Hatibin Üslubu Üzerine* eserinde Caecilius en ünlü on Antik hatibin hatiplik sanatını incelemiştir. *Cicero ile*

Demosthenes'un Mukayesesi ve *Aeschines ile Demosthenes'un Mukayesesi* eserlerinde yazar Antik dönemin devlet adamlarının hatiplik sanatını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Karşılaştırmalı çalışmaların yaygınlaşmasında Attika'da 130-170'li yıllarda yaşamış Gellius de önemli role sahiptir. 20 kitaptan oluşan *Noctes Atticae* (Attika Geceleri) eserinde Gellius yüzlerce eseri ele alarak farklı yazarların görüşlerini karşılaştırmıştır. Roma edebiyatına önem veren yazar ağırlıklı olarak MÖ. II-I yüzyıllara ait yazarların eserlerinden karşılaştırmalar yapmıştır. Yazarlar arasında Marcus Porcius Cato'nun, Marcus Terentius Varro'nun, Cicero'nun isimleri ve tarihçi Sallust'un ismi de bulunmaktadır. Gellius, Vergilius'u ve Gaius Valerius Catullus'u değerli bulduğunu da dile getiren yazar eserinde onlardan daha sık bahsetmiştir.

2. MS Edebi Denemeler

MS I. Yüzyılda Juvenal, hayalî konuların simgesel siyasi eleştirilerle örülmüş Antik Yunan komedyasını, Gaius Lucilius'u ve Horatius'u örnek almıştır. Antik Roma, Antik Yunan'ın sahne gelenekleri ile birlikte diğer sanat alanlarında nail olduklarını benimsemiş ve dönemin taleplerine uygun olarak şekillendirmiştir. MS 46 – 120 yıllar arasında yaşayan Yunan tarihçisi, biyografi ve deneme yazarı Plutarchus, *Paralel Yaşamlar* adlı çalışmasıyla tarih boyunca ön plana çıkmış Antik Yunan ve Romalı hükümdarlar, askeri kumandanlar ve filozoflar hakkında tarihi bilgi vermiştir. Bu çalışma sadece biyografi yazımını etkilemekle kalmamış aynı zamanda insanların özelliklerini karşılaştırarak kıyaslamalı bir biyografi dizisi ortaya koymuştur. 23 çift kişinin ve çift olmadan 4 kişinin yaşamının ele alındığı *Paralel Yaşamlar*'da ünlü kişilerin yasam öyküleri erdemli ve kötü davranışları açısından karşılaştırmalı olarak incelenerek okuyucuya etik ve ahlaki ders verilmiştir.

Yukarıda bahsedildiği gibi etkilenme olayları birçok Antik Çağ Yunan ve Roma edebiyatı yazarları arasında gözlemlenmektedir. Antik Çağ Yunan ve Roma edebiyatları arasındaki etkilenme olayları sonraki dönemlerde de yer almaya devam etmiştir.

3. Orta Çağ'da Edebi Denemeler

476 yılında Batı Roma İmparatorluğunun çöküşüyle başlayan ve yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsayan Orta Çağ'da ortaya çıkan siyasal, toplumsal, dinsel, düşünsel, yazınsal ve ekonomik olaylar toplumun okuryazarlık oranının büyük ölçüde düşmesine sebep olmuştur. Eğitimin, Kilise tarafından sadece ruhban sınıfına, aristokratlara ve bir kısım burjuvaya verildiği bir dönemde edebiyat sözlü olarak ve çoğunlukla şiir şeklinde gezgin ozanlar ve müzisyenler tarafından bir çalgı aleti eşliğinde nağme biçiminde anlatılarak gelişmiştir. Yazılı eser ve metinler ise ruhaniler tarafından Latince ve ağırlıklı olarak dinsel içerikli olarak yazılmıştır. Saray ve saray çevresindeki insanların okuyabilecekleri kitaplar XII. yüzyılda roman/roman(s) türü olarak gelişmiş, bu romanların kahramanlarının davranışları, duygusal yaşamları, yaptıkları savaşlar saray anlayışına uygun şekilde anlatılmıştır. Orta Çağ'da oluşan edebiyatın konuları Bizans kaynaklarından, Fransız efsanelerinden, Kelt mitolojik kaynaklarından alınmıştır. Orta Çağ'ın sonraki dönemlerinde konular arasına Aesopos tarzı hayvanları anlatan manzum masallar ve fabllar eklenmiş ve eleştirel edebiyat gelişmeye başlamıştır. Orta Çağ Avrupa edebiyatı, kendi döneminin kahramanlarıyla benzer özelliklere sahip kahramanları anlatmakla birlikte Antik Çağ kahramanlık efsanelerini de eserlerine konu etmiştir. V. Yüzyıla kadar Yunancanın gitgide kaybedilmesi nedeniyle Orta Çağ toplumu

İlyada ve *Odysseia*'nın orijinal metinlerini bilmemiştir. Orta Çağ edebiyatının kaynakları ancak Antik Çağ'ın Roma döneminde anlatılan efsanelerden oluşmuştur. (Homeros'un eserleri, Rönesans İtalya'sına Bizanslı bilim adamları tarafından ancak XV. yüzyılda tanıtılmıştır. *Odysseia*'nın ilk baskısı 1488'de yapılmıştır.) Orta Çağ edebiyatının birçok örnekleri arasından etkisini günümüze kadar sürdüren ve Orta Çağ'ın en çok konuşulan eseri olan *Gül'ün Romanı,* XIII. yüzyılda yazılmıştır. Sarayın aşk konusuna ihtiyacı üzerine yazılmış olsa da eserin *Aşk Sanatı*'nın yazarı Ovidius'tan, şövalye romanının temelini atan Chrétien de Troyes'nın eserlerinden ve V. yüzyılda yaşamış Romalı filozof Macrobius'un, Cicero'nun *Devlet Üzerine* eserinin *Somnium Scipionis* (Sipionus'un Rüyası) adlı 6. Bölümüne yazdığı yorumlardan etkilenerek yazıldığı görülmektedir. *Sipionus'un Rüyası* eserinde MÖ 2. yüzyılda yaşamış ve Kartaca'yı tarihten silen Romalı devlet adamı, politikacı ve asker Scipio Aemilianus'un Kartaca'ya seferinden 2 yıl önce gördüğü rüyadan bahsedilmektedir. Rüyada Scipione'un uzaya yolculuğu, diğer dünyaları ziyareti ve geleceği gördüğü anlatılmaktadır. *Gül'ün Romanı*'nın yazarı Guillaume de Lorris'in, aynı dönemde yaşayan Jean Renart'ın *Gül Üzerine Roman*'ını da temel aldığı görülmektedir. Guillaume de Lorris'in farklı dönemlerin yazarlarına gönderme yapmasının sebebi adı geçen yazarların eserlerine dayanarak dönemin talebine uygun eser ortaya koyabilmektir. Yıllar sonra kitabın devamını yazan Jean de Meun, kitapta Aristo, Eflatun, Vergilius, Ovidius, Horatius ve birçok yazar-düşünürlerden alıntı vermiştir. XIII-XV. Yüzyıllarda *Gül'ün Romanı*'nın yapısına benzer önemli sayıda ortaya çıkan şiirsel eserlerde de yazarların bu esere atıfta bulundukları görülmektedir. Birkaç istisna dışında, hemen hemen tüm şairler *Gül'ün Romanı* eserinden farklı teknikler almış, dillerinin yapısını ona uyan şekilde değiştirmişler. Bu etki sadece geç Ortaçağ ve Rönesans'ın aşk-alegorik geleneğinde (hem lirik şiir ve aşk üzerine risaleler de dâhil olmak üzere, aralarında - *Aşk Satrancı Üzerine Ahlaki Kitap* Évrart de Conty) değil aynı zamanda Barok kültüründe (*Astreia* Honoré d'Urfé, *L'Adone* Marino), Romantizm döneminin ve hatta XX. Yüzyılın sanatında da hissedilmektedir.

Günümüz dahil yüzyıllarca sanat dünyasını etkilemeyen bir başka Orta Çağ edebiyat eseri de Chrétien de Troyes tarafından XII. Yüzyılda yazılan ve kral Arthur hakkında efsaneleri temel alan Arthur konulu şövalye anlatılarının sanat dünyasına girmesini sağlayan *Arabanın Şövalyesi Lancelot* (*Lancelot, le Chevalier de la Charrette*, 1190) adlı manzum eseridir. Arthur konusu XII-XIII. Yüzyıllarda Alman şövalye ve şairi Wolfram von Eschenbach tarafından Lancelot gibi cesur, mert ama ahlaki değerleri sorgulayan Parzival (*Parzival*, 1210) karakteri ile devam ettirilmiştir. Şövalyelikteki aşk anlayışı geç Orta Çağ edebiyatında yasak aşkı sorgulayan Parzival karakteri ile evrim yaşamaya başlamıştır. Lancelot'un etkisi ile 1230 yılında günümüzde anonim olarak bilinen *Lancelot-Kutsal Kâse* (*Lancelot-Graal Vulgate) ve Düzyazıyla Lancelot (Lancelot en prose, Vulgate*) başlığı altında Arthur konusunu ele alan eserler ortaya çıkmıştır. Chrétien de Troyes'in şiirle yazdığı *Arabanın Şövalyesi Lancelot*'un sonraki yıllarda düzyazıyla anlatılması ve şiirle anlatılan *Tristan ile İseult* eserinin XII. yüzyılda gerek Béroul et Thomas tarafından gerekse de Thomas of Britain tarafından düzyazı ile anlatılması, düzyazı ile anlatım geleneğini ortaya çıkarır. Her iki eserin düzyazı nüshaları Thomas Malory'nin *Arthur'un Ölümü* (*Le Morte Darthur*, 1485) romanı için kaynak olur.

Karşılaştırmalı edebiyatın temel unsurları olan konu ve üsluptan bahsederken XII. yüzyılda yaşayan ve şiirleriyle Avrupa şiirinin temelini atan IX.Guillaume le Troubadour'un (IX. Guillaume d'Aquitaine olarak da bilinir) ismi önemlidir. Haçlı seferine katılan ve Arap şiir geleneği ile tanışan IX.Guillaume'nin şiirlerinde Arap şiirine özgü kafiyelerin ve girift

dörtlüklerin kullanıldığı izlenmekte, aşk şiirlerinde ise Antik edebiyatında bilinmeyen konular ele alınmaktadır.

XIV. yüzyılda eleştirel edebiyatın geliştiği dönemde anonim olarak ortaya çıkan *Tilkinin Romanı* (*Roman de Renard*, 1174 - 1342) insanlara çeşitli konularda ahlak dersi vermek amacı ile hayvanları sahneye çıkaran, birbirinden bağımsız 27 manzum parçadan kurulmuş bir fabldır. Eserin temelini Aesopos'un bir tilkinin tavsiyesi üzerine kurdun derisini soyarak iyileşen hasta bir aslan hakkında masal oluşturmaktadır. Daha sonra kitaba Bizans'tan ve İtalya'dan geçerek Avrupa'ya gelen hayvanlar üzerine anlatılan Hint masalları da dâhil edilir. *Tilkinin Romanı* başlangıçta zararsız bir şaka ve güldürü aracı iken, zamanla hırpalayıcı, sarsıcı bir toplumsal yergi kimliği kazanır. Avrupa halklarının tümüne mal olan eser edebiyatın halklar ve kuşaklar arasında ortak olarak geliştiğinin örneğidir. İnsanlık tarihi ilerledikçe meydana çıkan yeni yazarlar öncellerinin eserlerinden esinlenerek yeniçağın taleplerine uygun eserler ortaya koymaya çalışır. Orta Çağ, Hümanist kültürünü (Dante, Petrarca, Boccaccio vs.), Hümanist kültürü, Rönesans'ı (Shakespeare, Cervantes vs.) hazırlar. Bu dönemlerde ortaya çıkan edebiyat örnekleri birkaç yüzyıl boyunca Avrupa'yı ve dünyayı etkiler. Zaman ilerledikçe eski eserler yeni şekilde tekrar tekrar karşımıza çıkmaya devam eder.

4. Rönesans Dönemi Edebi Etkileşimler

Sanatın, bilimin, felsefenin geliştiği Rönesans döneminde edebiyat ve fikir insanlarının, Antik dönemin filozof ve bilim insanlarının çalışmalarına duyduğu ilgi bir rastlantı değildir. Antik Yunan ve Roma edebiyatının çeviri yoluyla benimsenmesi, Rönesans dönemi yazarlarının bu eserleri incelemesi birçok karşılaştırmalı araştırmanın ortaya çıkmasına sebep olur. Bu araştırmalarda, Yunan ve Latin yazarların eserleri karşılaştırılır ve Yunan yazarların Latin yazarlar için bir örnek teşkil ettiğini ama bununla birlikte Latin yazarların da eserleri arasında özgün eserlerin bulunduğu söylenmektedir. Örneğin, Publius Vergilius'un, Homer'in epik anlatım tarzını kullandığı ortaya konulur (Чистякова-Вулих, 1971). O dönem araştırmaların büyük çoğunluğunun Dante Alighieri ile Francesco Petrarca'nın eserlerinin antik dönem yazarlarının eserleri ile karşılaştırılması üzerine yapıldığı görülmektedir (Балашов, 1967: 47-48). Klasisizm döneminde, antik dönemin geleneklerinin devam ettirilmesinin yanı sıra ortaya özgün eserler de çıkmıştır. Bu dönemde İspanyol "romancero"ları yazarlara ilham kaynağı olmuştur. XII. yüzyılda ortaya çıkan konular, XIV. yüzyılda kral Peter of Castile'i, Gotlar dönemi İspanya'nın efsanevi kahramanı Bernardo del Carpio'yu, halk kahramanı Fernán González'i konu ederek İspanyol "romancero"larında[1] devam etmiştir. Romanceroların konuları XVII. yüzyılda İspanyol tiyatrosunun ünlü temsilcileri Juan de la Cueva ve Lope de Vega'nın da ilgisini çekmiştir. Guillen de Castro'nun yazdığı *Cid'in Gencliği* adlı oyununda konu şekillenmiş ve Fransız yazarı Pierre Corneille *Le Cid* (1636) adlı eserini bu kaynaktan yararlanarak yazmıştır. Lope de Vega'nın birçok oyununda da romanceroların konuları, ayrıca Sid'i anlatan olaylar geçmektedir. XVII. yüzyıl yazarları, eserlerine örnek olarak sadece antik dönemin yazarlarının tarzını değil Orta Çağ'da yazılan eserlerin de konu ve biçim tarzını almaktadırlar. Daha sonra Corneille'in eleştirmenleri bu ayrıntıları ortaya çıkarmak için

[1] Romancero, (Romansero) İspanya'da XIV. yüzyılda ortaya çıkan İspanyol halk nağmeleri. İspanyollar bu nağmelere sosyal yaşamlarındaki olayları yansıtmışlardır. Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğ, Petersburg, 1890-1907.

İspanyol ve Fransız dramı arasında karşılaştırmalı araştırmalar yapmışlar (Чистякова-Вулих, 1971: 343).

XVIII. yüzyılda hükmeden kozmopolit eğilim, farklı ulusların edebiyatlarına yönelik ilginin artmasına zemin yaratmıştır. Yabancı kültürün gelişiminin takip edilmesi, Avrupa edebiyatının tarihi üzerine genelleştirilmiş denemelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu konuda Voltaire'in *İngiliz(ler) Üstüne Felsefi Mektupları* (*Le Lettres philosophiques Sur Les Anglais*, 1733) düşünsel eseri örnek olarak verilebilir. *Mektuplar'*da, İngiltere'ye sürgün olduğundan bahseden Voltaire, Fransızları İngiliz edebiyatı ile tanıştırır ve Fransız trajedilerinin "ucube eserlerin yazarı" Shakespeare'in "devasa ve garip düşüncelerle dolu" oyunlarından üstün olduğunu söyler (Балашов, 1967: 48-49). Şiir kuramlarının eleştirmeni, geniş çapta yazışmanın müellifi İtalyan yazarı Ludovico Antonio Muratori, Petrarca'nın ve Erasmus Roterodamus'un üzerine *Mükemmel İtalyan Şiiri Üzerine (Della perfetta poesia italiana* (Modena, 1706) başlıklı denemesini hazırlar. Bu denemede sadece İtalyan şiiri değil birçok Batı halkının şiirleri de incelenir. İtalyan edebiyatının ilk tarihçilerinden Francesco Saverio Quadrio, 1739–1752 yılları arasında yazdığı ve 7 cilt halinde bastığı *Her Şiirin Hikâyesi ve Sebebi Üstüne* adlı dünya edebiyatı tarihi üzerine denemesinde, dünya edebiyatının İtalyan edebiyatına etkisinden bahseder. İtalyan yazar ve tarihçi Carlo Denina, 1761 yılında Avrupa edebiyatı tarihi üzerine bir deneme yazar (Хлодовский, 1988: 158-164). Tarihselliği yadırgayan Aydınlanma döneminin rasyonelliği, karşılaştırmalı araştırmaların yapılması için gerekli ortamı sağlayamaz. Ancak XVIII. yüzyılın sonuna doğru Fransız edebiyatı eleştirmeni ve kuramcısı La Harpe'ın ve edebiyatçı Marmontel'in çalışmaları sayesinde komparatistik alanında araştırmaların gerçekleştirilmesi için uygun şartlar oluşur (Томашевский-Вольперт, 2002). Bu dönemde ortaya çıkan Johann Gottfried Herder'in denemeleri, kültürün tarihsel kavranışının kanıtlanması için birçok delili ortaya koyar ve karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının önünü açar (Гайм, 2011).

5. XIX. Yüzyılda Weltliteratur Kavramı

1789 devriminin düşünceleri ve Napolyon savaşlarının etkisi ile XIX. yüzyılın ilk yarısında siyasi, sosyal ve kültürel gelişim yoğunlaşır. Bu ortam, maddi ve manevi değerlerin mübadelesini artırır. Bu sıralarda Goethe "Dünya Edebiyatı" (Weltliteratur) kavramını ortaya çıkarır (Эккерман, 1981: 219). Yabancı edebiyatlara olan ilgi günden güne artmaya başlar. Bu ilgi iki yönde kendini gösterir; bir taraftan geçen yüzyılın aydınlanma düşüncesiyle ulusal edebiyatların ortaklığının altı çizilir, diğer taraftan XIX. yüzyılın başlarında güçlenmeye başlayan Romantizmin desteğiyle ulusal edebiyatlar arasındaki farklılıkların belirlenmesi için yol alınır. Bu sıralarda Schlegel kardeşler, antik ve çağdaş dönemi kapsayan dünya edebiyatı tarihini yazma teşebbüsünde bulunur. August Wilhelm Schlegel, Alman okurlarının dikkatini Shakespeare'e ve İtalyan, İspanyol, Portekiz edebiyatlarına çeker (Дмитриев, 1974). Kardeşi Friedrich Schlegel 1812 yılında Viyana Üniversitesi'nde verdiği derslerde dünya edebiyatının durumunu geniş bir şekilde işler. Dramatik sanat ve edebiyat üzerine verdiği dersler (Über dramatische Kunst und Literatur, 1809-1811), çoğu Avrupa diline çevrilir. Bu çalışmalar sonucu Schlegel kardeşler Romantizm okulunun temelini atar (Берковский, 1973). Friedrich Schlegel ile beraber çalışmalar yapan Madam de Stael, Fransızları, Almanya'nın "Sturm und Drang" (Fırtına ve Atılım) edebiyatının yanı sıra Klasisizm, Romantizm dönemlerinin edebiyatları ile tanıştırır. De Stael, romantik karaktere sahip kuzeyin edebiyatını, klasik

gelenekleri içeren güneyin edebiyatı ile karşılaştırır ve Alman edebiyatının individüalizmini, bağımsızlık ruhunu ve metafiziğini gözler önüne serer. Madam de Stael kitabında dönemin ünlü şairleri olan Goethe, Schiller, Lessing, Wieland, Winckelmann'dan anlatır, okurları Kant ve Schelling'in felsefesi ile tanıştırır. Yazar, romantik ideali överek, kendi liberal bakış açısından Almanya'yı Napolyon döneminin Fransa'sına karşı koyarak gerek o zamanlar Fransız İmparatorluğu'na bağlı olan Almanya'ya Fransızların saygı duymaları için, gerekse de mağlup olan Almanların özgüven kazanmalarına yardım etmek için davet çıkarmaktadır. (Madam De Stael, 1989). Aynı sıralarda Alman filozofu Friedrich Bouterwek, XIII-XIX. yüzyılları kapsayan İtalyan, İspanyol, Fransız ve Portekiz şiiri ve hatiplik sanatı üzerine ayrıntılı bir deneme hazırlar (Бутервек, 2005: 140-148). XIX. yüzyılın başlarında, edebiyat ve kültür olaylarını hem tarihsel hem de karşılaştırmalı olarak anlatmaya çalışan bu evrensel ruhlu araştırmalar ileride karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının yapılması için bir temel hazırlar.

1830-1840'lı yıllarda François Guizot'un ve Augustin Thierry'nin Fransa'nın ve Avrupa'nın tarihine dair yazdıkları eserler yayınlanır (Guizot, 2007; Thierry, 1914). Bu eserler, tarihin sosyal ve siyasi yönlerini ele almakla birlikte tarih biliminin temelini atmış olur. Bununla birlikte XIX. yüzyılın başlarında edebiyatı bilim yapan edebiyat tarihinin ve edebiyat eleştirisinin de oluşumu başlar. Fransız yazar, eleştirmen ve siyasetçi Abel François Villemain, Sorbonne Üniversitesinde Fransız edebiyatının tarihi üzerine dersler verir (1828–1829). Edebiyatların oluşum tarihine ele alan Villemain, Antik dönemin edebiyatına da başvurarak Akdeniz havzasında yaşayan Latin halklarının edebiyatlarını karşılaştırır. Villemain, araştırmalarında İtalyan şiirini, özellikle Dante'nin eserlerini ve İspanyol destanlarını inceler, bu eserlerin ortaya çıkışının sebeplerini araştırır ve bununla da tarihsel edebiyat eleştirisinin temelini atar (Реизов, 1956: 68). Zaman ilerledikçe karşılaştırmalı çalışmaların sayısı artmaya başlar. Sorbonne üniversitesinin profesörü, edebiyatçı Jean-Jacques Ampere, İskandinav ve Germen şiiri üzerine ilk araştırmayı yapar. Daha sonra *Yunanistan, Roma ve Dante* adlı kapsamlı bir çalışmasını ortaya koyarak Dante'ye dikkat çeker. Edebiyat profesörü Filaret Chasles Fransızlara İngiliz edebiyatını tanıtır. Rus ve İskandinav edebiyatları üzerine de çalışmalar yapan Filaret Chasles dünya edebiyatları hakkında bilgileri bir kitap haline getirerek *Karşılaştırmalı Edebiyat Üzerine Makaleler* başlığı altında yayınlar (Chasles, 1911). Tarihçi Edgar Quinet tarihsel karşılaştırmalı araştırmalar yapar (Кареев, 1924). Bu içerikte çalışmalar sayesinde Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi tarihsel bir bilim haline gelir. Edebiyatçı, eleştirmen Sainte-Beuve, araştırmalarında yazarların bir etkileşim süreci yaşadıklarının altını çizer (Sainte-Beuve, 1970). Alman bilim adamı Theodor Bonfoy, 1858'de Sanskritçe yazılmış *Panchatantra*'yı yayınlar. Kitaba yazdığı önsözde Theodor Bonfoy, *Panchatantra*'da işlenen konuların birçok ulusal halk kültürlerine göç ettiğini ve ulusal edebiyatların şekillenmesinin temelini oluşturduğunu anlatır (Bonfoy, 1914). Adı geçen araştırmacıların belirli araştırma yöntemleri olmasa da onlar ilk karşılaştırmalı edebiyatçılar sayılabilir. Bu isimler, karşılaştırmalı edebiyatın bir bilim olarak genel hatlarını gözler önüne sermekle o zaman için dünya edebiyatı hakkında dağınık bilgileri bir araya getirmiş ve bununla da bilimin kökenini oluşturmuşlar. Karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının yöntemine gelince bu yöntem yüzyılların edebi birikimine dayanarak ancak XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkar.

SONUÇ

Ele aldığımız çalışmada uzun bir tarihi süreç izlenilmiştir. Teknolojinin gelişmediği bir

dönemde edebiyatın gerek konu gerekse de üslup açısından farklı uluslar arasında hızla yayılmasının en öncelikli sebeplerinden biri öncelikli olarak birçok farklı bölgede İngiliz, Alman, Fransız, İspanyol dillerinin aynı zamanda hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Dil ortaklığından kaynaklanan etkileşim benzer konulu eserlerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bu durumu sistemli ve bilimsel bir bicimde araştıran ve değerlendiren çalışmaların sayesinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi meydana gelmiştir. Zamanla karşılaştırmalı edebiyat bilimi, kurallı olarak gelişmesini sağlamış ve hedefleri doğrultusunda edebiyat bilimin diğer alanları ile ilişki içinde gelişmiştir. Söz konusu gelişim süreci içinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi kapsam sınırlarını genişletmiştir. Örneğin, edebi eleştiri sayesinde eserlerin edebi benzerliklerinin yanı sıra onların tür, bicim, kurgu, üslup ve nazım şekilleri de ortaya çıkarılmıştır. Edebi eleştirinin tespitleri göz önünde bulundurulmadan yapılan bir araştırma ise karşılaştırmalı kültür, karşılaştırmalı tarih, karşılaştırmalı felsefeye vs. dönüşebilmiştir. Eserleri felsefi yaklaşımla eleştiren edebiyat kuramlarının karşılaştırmalı edebiyat bilimin bakış acısından eleştirmesi, uluslararası yaygınlaşan edebi eserlerin içeriğini ortaya çıkarmış ve çözümlenmesini daha da derin yapmıştır. Bu durumlarda, evrensel sanatın sorunlarına değinen, eserlerin somut şekilde çözümlemesini yapan ve değerlendiren karşılaştırmalı edebiyat bilimi, edebiyat kuramları ile de ilişki kurmuştur. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi ile çeşitli ortak görevleri olan edebiyat tarihi arasında da sıkı bağlantılar bulunmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, edebiyat tarihi gibi eserlerin ortaya çıkmasında rol alan farklı edebiyatlara ve kültürlere özgü dış unsurları (kaynakları, etkileri), meydana gelen edebi olayların kökenlerini, eserin yazım aşamalarını, geldiği durumu araştırır ve mevcut milli örneklerin bedii eseri etkileme olasılıklarını ortaya çıkarır. Bunun dışında karşılaştırmalı edebiyat bilimi, farklı dillere ve tarihi mekânlara ait olan unsurlarla temas noktalarını bularak eserin bünyesinin farklı yönleri arasındaki bağı, onların olabilecek yabancı modellerini, eserin fikir ve duygu kaynaklarını araştırır. Edebi olayların dünya edebiyatındaki yerinin belirlenmesi ve asırlar boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde eserlerin kaderinin takibi de karşılaştırmalı edebiyat biliminin çalışmaları arasındadır. Anlatılanlar, karşılaştırmalı edebiyat bilimi ile edebiyat tarihi arasındaki sıkı bağların da bulunduğunu göstermektedir. Bilimin önde gelen amacı etkilerin, koşutlukların karşılaştırılması ile edebiyatların özgünlüğünü ortaya çıkarmak olduğu için karşılaştırmalı edebiyat biliminin bünyesinin tarihsel öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Ulusal edebiyatın özgün vasıflarını ortaya koyabilmek için onun başka edebiyatlarla karşılaştırılması gerekir. Dönem içinde var olan sabit unsurları ve diyalektik değişimleri belirlemek için bir tarihi dönemin diğer bir tarihi dönem/dönemlerle, o dönemlerin toplumsal ve siyasi koşulları ile karşılaştırılmasını talep eder. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi diğer toplumsal alanlar gibi felsefi belirlilik ister ve edebiyat bilimin, genel estetiğin özüne ait meselelerinin incelenmesinde de önemli katkılarda bulunur. Edebiyatların karşılaştırmalı olarak öğrenilmesi çağdaş filolojilerin üzerinde önemle durmasını gerektiren hususlardan biridir. Edebiyatların bu şekilde incelenmesi edebiyat bilimi hakkında bilginin derinleşmesini, edebiyat biliminin uluslararası biçimleri ve kanuna uygunluğu hakkındaki bilgilerin şekillenmesini ve genel bakış acısının genişletilmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Bonfoy, Theodor, (1859), *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, Leipz; С.В.Савченко. *Русская народная сказка. История собирания и изучения*. (S.B.Savçenko. *Russkaya narodnaya skazka. İstoriya sobiraniya i izuçeniya).* К., 1914.

Chasles, Philarete, (1911), *Series of 20 vols. of Etudes de littérature comparée* (1846–1875), which he called later *Trente ans de critique*. Encyclopedia Britannica (11th ed.). Cambridge University Press.

Guizot, François, (2007), *История цивилизации в Европе*. Пер. с франц. Издательский дом «Территория будущего». М., 2007; Thierry, Augustin, (1904), *Завоевание Англии норманнами*. Пер. с франц. Киев; СПб; Харьков. Ф.А.Иогансон.

De Stael, (1989), О *литературе, рассмотренной в связи с общественными установлениями*. Серия: История эстетики в памятниках и документах. Пер. В.А.Мильчиной. Искусство, М.

Балашов Н.И., (1967), *Данте и Возрождение. В кн. Данте и всемирная литература* М., (N.İ.Balaşov, (1967), *Dante ve Rönesans. Dante ve Dünya Edebiyatı* kitabında. M.,), *Античное наследие в культуре возрождения.* Наука, М., 1984. (*Rönesans Kültüründe Antik Miras*. Nauka, M., 1984.)

Берковский, Н.Я., (1973), *Романтизм в Германии*. (N.Y.Berkovskiy, (1973), *Almanya'da Romantizm*). Наука, Л.

Бутервек, Ф, (2005), *Мистический неоэллинизм и идеал "эстетической Церкви".* Вопросы философии, №3, (Friedrich Bouterwek, (2005), Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit, Göttingen, 1800-1819).

Гайм Р., (2011), Гердер, его жизнь и сочинения. (R.Haym, (2011), Herder, yaşamı ve eserleri). Серия «Слово о сущем». Наука, М., И. Г. Гердер. Идеи к философии истории человечества, 1784—1791. (J.G.Herder. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791). Наука, М., 1977; А.В.Гулыга. Гердер. (A.V.Gulıga. Herder). Серия «Мыслители прошлого». Мысль, М., 1975.

Дмитриев, А.С., (1974), *Романтическая эстетика А. В. Шлегеля.* (A.S.Dmitriyev, (1974), *A. W. Schlegel'in Romantizm Estetiği*). Наука, М.

Кареев, Н.И., (1924), *Французские историки второй пол. XIX в. и нач. XX в.* (N.İ.Kareyev, (1924), *Fransuzskiye istoriki vtoroy pol. XIX v. i naç. XX v.*). Т. 2, Л., 1924-1936, гл. 7.

Литературные портреты. Критические очерки. Шарль Сент-Бев. (1970); (*Yazınsal portreler. Charles Sainte-Beuve* (1970);). Книга из серии: «Памятники мировой эстетической и критической мысли». Художественная литература, М., А.М.Евлахов. *Введение в философию художественного творчества.*(A.M.Yevlahov. *Vvedeniye v filosofiyu hudojestvennogo tvorçestva*). Т. 3, Ростов н/Д, 1917.

Реизов, Б.Г., (1956), *Французская романтическая историография* (1815--1830). (B.G.Reizov, (1956), *Fransuzskaya romantiçeskaya istoriografiya*). Л.

Томашевский Б.В., Вольперт Л.И., (2002), Jean-François de La Harpe. Литература Просвещения. (B.V.Tomaşevskiy, L.İ.Volpert, (2002), Aydınlanma Edebiyatı). ИМЛИРАН, М., Л.И.Вольперт. Jean-François Marmontel. (L.İ.Volpert. Jean-François Marmontel. Aydınlanma Edebiyatı). ИМЛИРАН, М.

Чистякова Н.А., Вулих Н.В., (1971), *История античной литературы*. 2-е издание. Высшая школа, М., (N.A.Çistyakova, N.V.Vulih, (1971), *Antik Edebiyat Tarihi.* 2-ye izdaniye. Vısşaya şkola, M.)
Хлодовский Р.И., (1988), Раннее Просвещение и Вико. История всемирной литературы в 8 томах. АН СССР, Институт мировой литературы им. А.М.Горького. Наука, М; 1983-1994. Т.5, (R.İ.Hlodovskiy, (1988), Aydınlanmanın Erken Çağı ve Vico. İstoriya vsemirnoy literaturı v 8 tomah. AN SSSR im. A.M.Gorkogo. Nauka, M., 1983-1994); История литературы Италии. (İtalyan Edebiyatının Tarihi). Том 2. Возрождение. Книга 1. Век гуманизма. Ответственный редактор М. Л. Андреев. ИМЛИ РАН, М., 2007.
Эккерман, Иоганн Петер, (1981), *Разговоры с Гете в последние годы его жизни*. Перев. с немецкого Наталии Манн. Художественная литература, М., (Johann Peter Eckermann, (1981), Goethe ile sohbetler. Hudojestvennaya literatura. M., 1981, S. 219).

Dağlık Phrygia Bölgesi ve Bölgenin Doğusundaki Kaya Tahtları: İşlevsel ve Kavramsal Kimliğine Dair Bir Analiz

Rahşan TAMSÜ POLAT

Giriş

MÖ 2. Binyılda kitleler halinde başlayan ve Ege göçleri olarak da adlandırılan göçler, Mezopotamya ve Suriye toprakları ile Anadolu'daki güçlü devletlerin pek çoğunun etkin varlığını yitirmesine ya da tamamen ortadan kalkmasına, yani mevcut siyasi ve demografik yapı üzerinde köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu göç hareketleri sırasında MÖ 2. binyılın sonlarında Güneydoğu Avrupa'dan başlayan göçler ile Thrakia ve Makedonia'ya ulaşan Phrygler, bir müddet bu topraklarda durakladıktan sonra, Pelagonia'daki Athos Dağı eteklerinde birkaç kabileyi de artlarında bırakarak (Brixhe, 2007, s.149) farklı zamanlarda birkaç akınla Anadolu'ya göç etmişlerdir. (Herodotos (VII, 73, 385); Strabon (XII, 3, 20, 550, 405); Plinius (V, 41, 145, 329).

İlk olarak Anadolu'da Troia (Hisarlık) çevresine yerleşen Phrygler, zamanla Askania (İznik) Gölü kıyıları ve Sangarios (Sakarya) Nehri Vadisine doğru hareket ederek Anadolu'nun iç kesimlerine doğru ilerlemiş (Berndt-Ersöz, 2012, s. 17). M.Ö. 10. yy'ın başlarında ise, günümüz Ankara İli, Polatlı İlçesi sınırlarındaki Gordion (Yassıhöyük)'da merkezi bir yönetim oluşturmuş, MÖ 9. yy'a gelindiğinde ise Orta Anadolu merkezli geniş coğrafyada siyasi bir güç olarak varlık göstermişlerdir (Tüfekçi-Sivas, 1999, s. 34).

Arkeolojik ve epigrafik buluntuların dağılımı ile Klasik Phrygia Bölgesi'nden çok daha geniş bir alana yayıldıkları anlaşılan Phryglerin yayılım alanı sınırlarını bugün kesin olarak saptanamamakla birlikte, etki alanlarını, Halys'in (Kızılırmak) doğusuna günümüzde Çorum, Tokat ve Kırşehir'e; kuzeyde Samsun'a, güneyde Niğde ve Konya'ya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası'na, batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya İllerine; kuzeybatıda ise Bandırma İline kadar genişlettikleri anlaşılmaktadır (Prayon, 1987, s. 23; Mellink, 1991, s.623; Tüfekçi-Sivas, 1999, s.34).

Phrygler ile ilgili olarak bugün pek çok konu büyük ölçüde gizemini korumaktadır. Bunun başlıca nedenleri, uygarlığa dair antik dönem yazılı kaynaklarının verdiği bilgilerin yetersizliği ve yazılı belgelerin azlığı, kısmen birbirleri ile çelişik ifadeler içermesi, mevcut Eski Phrygce yazıtların hem kısa hem de yazıtların büyük bir kısmının adak yazıtı karakterinde olmasıdır. Eski Phrygce yazıtlar kaya fasadları, altarlar, nişler, taş bloklar ve küçük adak eşyaları üzerindeki yazıtlar ile seramik ve bronz kaplar üzerinde, olasılıkla günlük yaşamla ilgili olduğu düşünülen grafittilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Phryg dilinin tam olarak çözümlenememiş olması, Phryg kült anıtlarının bir kısmında görülen Eski Phrygce yazıtların yalnızca tanrı ya da adayan kişi isimleri gibi bilgiler içermesi (Roller, 2012, s. 202), Phryg kültürünün yayılım gösterdiği alanlarda arkeolojik kazıların ve araştırmaların azlığı, uygarlığa ait bilgilerin sınırlı kalmasının sebepleri arasında yer alır.

Antik Yunan ve Roma dönemi kaynaklarından edinilen bilgiler, Phryglerin dinsel yaşamına ilişkin olarak Anadolu'ya girmeden önce hem erkek hem de dişi çok sayıda tanrıya inandıklarını (Roller, 2007, s.141), Anadolu'ya geldikten sonra yeni yurtlarında Anadolu'nun

bilinen en eski inancı olan Ana Tanrıça inancını benimsediklerini göstermektedir (Roller, 1999, s. 66). Özellikle İç Batı Anadolu'da günümüz Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya İllerinin bulunduğu coğrafyada, tabiatın ortasındaki yalçın kayalıklarda farklı çeşitlilikte yapılmış kült anıtları (fasad, altar ve nişler), Phryg kültürü yayılım sahası içerisindeki coğrafi alanlarda bulunan heykeltıraşlık eserler ve kabartmalar ile az sayıdaki seramik buluntular üzerindeki betimlerle Ana Tanrıça inancı somut bir biçimde kanıtlanmaktadır. Phryglerin adeta doğanın kendisi ile özdeş düşündükleri, tapınım alanları da kayalık alanlardaki açık hava tapınım alanları olan tanrıça, olgun bir kadın imajı ile adeta doğanın ve hayvanların egemeni, yerleşim alanlarının koruyucusudur. Açık havada Ana Tanrıça Matar için yapılmış olan bazı kaya fasadları, kaya nişlerinde ana tanrıçanın yüksek kabartma betimleri de bu dönemde Phryg dininde tanrıçanın tapınımına işaret eden en somut kanıtlardır (Sevin, 2001, s. 195-196; Roller, 2012, s. 202).

Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya İl sınırlarında yapılan 20. ve 21. yy araştırmaları, yüksek tepelerin üzerinde, kayalık alanlarda bir dizi kaya anıtının yapıldığını, bu anıtların içerisinde koltuk biçiminde kayaya oyulmuş, karşıdan bakıldığında bir tahtı anımsatan bir grup kaya anıtının varlığını ortaya koymuştur.

Kayalara yapılmış taht formundaki bu anıtlar, önde bir veya birden fazla basamak ve bu basamakların gerisinde Ana Tanrıça'yı simgeleyen idol ya da idolün yerleştirileceği mimari bir düzenekten oluşan ve pek çok araştırmacı tarafından "altar"[1] olarak nitelendirilen anıtlar ile bir arada bulunmaktadır. Öyle ki altar olarak adlandırılan anıtların isimlendirilmesinde bir grup araştırmacı tüm bu basamaklı anıtları taht olarak adlandırırken (Körte, 1898, s.118 vdd.; Körte & Körte, 1904, s. 21; Akurgal, 1955, s. 96 vdd.) bir grup araştırmacı da bu anıtların bir kısmını altar, bir kısmını da taht olarak tanımlamayı uygun bulmuşlardır (Haspels, 1971, s. 93 vdd.; Naumann, 1983, s. 99).

Dağlık Phrygia Bölgesi sınırlarında[2] Eskişehir İli, Han İlçesi Yazılıkaya/Midas Kale'de, (Resim 1-Çizim1) ve bu dağlık bölgenin doğusunda Mihalıççık İlçesi, Dümrek Köyü Kalebaşı mevkiinde kayalık platonun girişinde (Resim 2-3-Çizim2-3) ve Sivrihisar İlçesi Pessinus (Ballıhisar)'un 7,5 km kuzeyindeki Tekören Köyü'nün yaklaşık 150 m kuzeydoğusundaki kayalık alanda, Phryg kaya mezarının hemen 50 m kuzeyinde (Resim 4-Çizim 4), Kütahya ili merkez ilçeye bağlı Fındık Köyü'nde bulunan Asar Kale'nin yaklaşık olarak 75 m batısındaki kayalık alanda da taht formunda kaya anıtları tespit edilmiştir (Resim 5- Çizim 5). Bu anıtlarda kavis şeklindeki arkalığın (idolün) her iki yanında, en üst basamakta kolçağı anımsatan öne doğru iki çıkıntı bulunmaktadır. Bununla birlikte oturma alanı ile basamaklar ise bu anıtlardaki belirleyici mimari unsurları oluşturmaktadır. Her biri zemin hizasında ya da ulaşımı kolay olan kayalıklar üzerinde tekil olarak yapılmış olan ve karşıdan bakıldığında tamamen bir tahtı anımsan bu anıtların dışında yine aynı coğrafyada taht formunu anımsatan oldukça stilize edilmiş örnekler de bulunmaktadır. Bu stilize örneklerde özellikle kolçaklar küçük, oturma alanı ve basamaklar ise oldukça dardır (Resim 2-3).

[1] En basit şekliyle zeminden yüksek, tanrılara duaların edildiği, adak eşyaları ve kurbanların sunulduğu yerlerdir (Reisch, 1894, s. 1640).

[2] Bölgenin merkezinde Türkmen Dağı, doğusunda Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi, güneyde Afyonkarahisar'ın İhsaniye İlçesi, batıda Kütahya'nın Sabuncupınar Köyü, kuzeyde ise Eskişehir merkez köylerinden Gökçekısık yeralır (Haspels 1971, s. 20, Fig. 493).

Tahtlar, hükümdarların oturdukları gösterişli koltuklar olarak tanımlanan, bununla birlikte kavramsal anlamda bir yönetimin hakimiyetine ve makamına işaret eden krali bir simgedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde belirtilen coğrafyada bahsedilen taht biçimli kaya anıtlarının boyutları, konumları ve bunların stilize edilmiş örneklerinin de bulunması, bu anıtların egemen gücün hakimiyetine vurgu yapan, bununla birlikte fonksiyonel olarak taht işlevinden ziyade dinsel anlamda bir amaca hizmet eden anıtlar olduğunu düşündürmektedir. Diğer kaya anıtlarında olduğu gibi kaya tahtlarının da Phryg tapınımındaki rolüne dair bir bilgi olmamakla birlikte, Phryg kült geleneklerinin izlerini bu kültürden önce Orta Anadolu'da belirgin bir iz bırakan Hititlerin dinsel uygulamalarında aramak ve bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Hem tanrı hem de tanrıçaların bulunduğu Hitit panteonu, ikonografik olarak betimlenen ve yazılı metinler ile de tasdik edildiği gibi Ana Tanrıça'nın neredeyse tek tanrısal varlık olarak saygı gördüğü Phryg dinsel yaşamından oldukça farklı, çok tanrının egemen olduğu bir dini yapıya sahiptir. Ancak Hitit dinsel simgelerinde görülen kutsal dağ, tanrısal bir atribü olan yırtıcı kuş ile yeraltı su kaynaklarına, pınar başlarına verilen önem, her iki kültürün de kutsal saydığı öğeler ile benzerlik göstermektedir (Roller, 1999, s. 44). Bu benzerliklerden yola çıkarak Hitit dinsel uygulamalarında kral ve kraliçenin tapınımdaki belirgin rolünün, Phryg yayılım sahası içinde kraliyetin sembolik gücünü yansıtan tahtların kayaya yansımış örneklerinin varlığı, krali yönetimin Phryg dinsel yaşamına somut yansımalarının var olup olmadığına dair sorular sormamıza neden olur.

Hitit metinlerinde kült ritüellerinin tapınaklar ile açık alanlarda, dağların zirvelerinde yapıldığı, bu ayinlerde kral ve kraliçenin tahtta oturtulduğu bu durumun açık alanlardaki arazilerdeki törenlerde de olabileceğini düşündürmekle birlikte, kral ve kraliçenin tören tahtına oturması, siyasi bir mesaj olarak yorumlanmaktadır. Kralın tanrının huzurunda çok kez tahtta oturma seremonisini gerçekleştirmesi tanrının temsilcisi olarak tüm ülkenin sahibi olduğunu baskın bir tutumla meşrulaştırmaktadır (Gavaz, 2017, s. 90). Hitit toplumsal yaşamında son derece önemli olan bazı bayramlarda toplanan meclislerde, kralın tanrıların huzurunda tören tahtına oturtulması eylemi, kralın tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak atanmasının adeta sembolik yansımasıdır. Hitit yazılı metinlerinde dinsel törenlerin bazılarında kralın tanrı giysisi içerisinde görüldüğü de belirtilmektedir. Bu durum Hitit kültüründe kralın sadece öldükten sonra değil de yaşamı sırasında ritüeller sırasında da tanrısal bir görevi olduğuna işaret etmektedir. Hitit metinlerinden kaya tahtlarının, koltuklarının Hitit dinsel yaşamındaki yerine dair de bilgiler mevcuttur. Metinlerde Hititlerin bazı dinsel bayramlarının açık havada, doğada, su bulunan kutsal yerlerde kutlandığını ve din adamlarının, rahiplerin dere yatağından aldıkları killi toprak ile tanrılarını betimleyen heykelcikler yaptıklarını, kaya koltuklarına ellerinde tanrı heykelcikleri tutan din adamlarının veya barınağı dağlar olan Fırtına Tanrısını ziyarete gelen tanrıların bu koltuklarda oturdukları anlatılır (Gonnet-Bağana 1986, s. 276). Bu bağlamda Phryglerin öncülü olan Hitit uygarlığında kralın dinsel yaşamdaki rolünden yola çıkarak Phryg kültüründeki yansımalarını yorumlamak gerekecektir.

Phrygia'nın başkenti Gordion'un ilk kralının Gordias, Gordias'ın oğlunun da Midas olduğundan Antik Yunan kaynaklarında bahsedilir. Ancak Gordias'tan ziyade hem tarihsel hem de mitolojik bir kişilik olarak sıklıkla Kral Midas'ın isimi geçmektedir. Phryg kralı olarak bildiğimiz en erken Midas ismi ise MÖ Geç 8. yy'da Assur Kralı Sargon II'nin yıllıklarında bahsettiği Midas'tır. Assur kaynaklarında Muşkili Mita olarak bahsedilen Midas, önce Batı ve

Orta Anadolu kralları ile Sargon II'nin rakibi olarak görülmüş ve yıllıklarda Mita'nın Assur'un egemenlik alanındaki entrikalarından bahsedilmiştir. MÖ 709'da ise Mita/Midas Assur'un müttefiki olmuştur. Sargon II'nin çağdaşı olan Midas'tan sonra hüküm sürmüş Midas isimli başka Phryg Krallarının da varlığı bilinmektedir. Bu durumda Midas adında birçok Phryg yöneticisi olduğu ve Midas ismin de aslında büyük olasılıkla tıpkı Hitit Krallığı'nın kurucusu olan "Labarna" gibi daha sonra bir tür unvan halinde kullanılan krali bir isim olduğu sonucuna varılır (Berndt-Ersöz, 2012, s. 28-29). Bununla birlikte Phryg krallarının Hitit dininde olduğu gibi Phryg dinindeki rolü de kesin olarak bilinmemekle birlikte, Yazılıkaya/Midas yerleşiminde bulunan anıtsal ölçülerdeki Midas Kaya Fasadı'nda, Eski Phrygçe "Midai" ismi ile birlikte geçen -*lavagetas*, -*vanaks* kelimelerinden dolayı, bu anıtsal kaya fasadının Midas'a bir adak olarak yorumlanması nedeniyle (Brixhe & Lejeune, M-01a; Diakanoff & Neroznak, 1985, s. vd., A 1-6), Kral Midas'ın Tanrıçanın kültüne bağlı olduğu (Roller, 1999, s. 246), anıtta "Midai" adının geçmesi nedeniyle de, bu kişinin tanrıçanın kültünde Attis'e benzer bir rol oynadığı, yani rahiplik görevi ile tanrıçaya bağlı bir hükümdar olduğu, hatta kültünde tanrıçaya eşlik ettiği düşünülür (Vassileva, 1995, s. 275.) Ayrıca bu kaya fasadlarının Phryg hükümdarının sarayını sembolize eden anıtlar olduğu ve bu anıtlarda tanrıçayı kralın evinde göstererek, Tanrıça Matar'ı Phryg devletini koruyan bir tanrıça olarak ilan ettiği de belirtilir. Ana Tanrıça kültünün Phrygia'nın ve Phryg hükümdarlık gücünün korunmasında önemli bir dinsel ritüel olduğuna ve kahramanlaştırılmış kralın bazı Matar tapınaklarında bu ritüeli paylaştığına işaret ettiğine de değinilir (Roller, 2012, s. 223). Antik Yunan kaynaklarında ise Midas, tanrıçanın dinsel törenlerini kuran kişi olarak gösterilmiş ve Kybele'nin oğlu olarak da ifade edilmiştir (Roller, 1983, s. 309).

Dağlık Phrygia Bölgesi ve bu bölgenin doğusunda tam olarak bir tahtı yansıtan anıtların dışında (bir arkalık, oturma alanı, kolçaklar ve basamaklar), bir arkalığın ve basamakların yer aldığı ancak kolçağın bulunmadığı buna karşın bir grup araştırmacı tarafından taht olarak isimlendirilen Eskişehir sınırlarındaki Yazılıkaya/Midas Kale'de platonun kuzeydoğusunda, Midas Anıtı'nın yaklaşık olarak 50 m güneybatısında bulunan anıtsal nitelikteki altar da dikkat çekici bir örnektir (Resim 6- Çizim 6). Bu anıtın hemen solu bir pano şeklinde düzenlenmiş olup, pano üzerinde Eski Phrygçe iki satır yazıt yer alır. Yazıtların transkripsiyonlarında, akinanogavan tiyes modrovanak [?] avara [?] okunmaktadır (Tüfekçi-Sivas, 1999, s.164-165). Tiyes hem kişisel bir isim hem de tanrısal bir ad olarak önerilmektedir. Bununla birlikte "modrovanak" ile de açık bir biçimle bağlantılı olması ihtimali üzerinde durulur ve muhtemelen "Modra'nın kralı/hükümdarı" olarak tercüme edilebileceği belirtilir. Strobon, Modra'dan Hellaspontus Phrygia'sındaki Gallos yanındaki bir şehir olduğundan söz ederken (Strabon XII.3.7), Zgusta, Modra'nın Bithynia ile Phrygia arasındaki sınırda konumlandığını belirtir (Zgusta, 1984, s. 391-392). Bununla birlikte yazıtta geçen "vanak", daha çok ölümlülerin kraliyet unvanı olarak kullanılan bir unvandır. Lubotsky, "akinanogav'ın" dişil form olduğunu ve muhtemelen Ana Tanrıça'nın kendisine atıfta bulunduğunu öne sürmüştür[3] (Berndt-Ersöz, 2006, s.75).

Anıtın basamaklarının gerisindeki idol şeklindeki, yüksek arkalığının bulunduğu ön yüzde, kazıma şeklinde yapılmış iki başın bulunduğu idoller dikkat çekicidir. Bu idollerden, kayalıkların dik yüzlerine yapılanlar ile basamaklı altarların bir kısmında ve steller üzerinde

[3] - avara kelimesinin anlamı ise belirsizdir.

tespit edilenlerin tümünde, tek bir gövdede ya da ayrı gövde üzerinde iki başın yapıldığı örnekler de tespit edilmiştir (Tamsü-Polat vd. 2020, s. 52). Bu durumda çiftli başlardan (idollerden) birinin Ana Tanrıça Matar'ı tasvir ettiği düşünülürken, diğer başın kimi/kimleri betimlediği yanıt bekleyen sorulardan bir diğeridir. Bu soruya cevap arayan araştırmacılardan bazıları Ana Tanrıça'nın yanındaki figürün, bazı anıtlar üzerinde görülen *-ata*, kelimesinden yola çıkarak, geç dönemde Yunan ve Roma kaynaklarında belirtilen tanrıçanın sevgilisi olarak görülen "Attis" olabileceğini (Brixhe & Drew-Bear, 1982, s. 83, 87; Roller, 1999, s. 243), bazıları da yukarıda da bahsedildiği üzere, Yunan kaynaklarında tanrıçanın dinsel törenlerini kuran kişi olarak da gösterilen Kral Midas olduğunu ileri sürmektedirler (Roller 1983, s. 309.).

Tanrıça Matar'ın beraberinde, onunla birlikte tapınımına işaret eden başka bir tanrının varlığına dair kesin bilgiler olmamakla birlikte, bugüne kadar yapılan kazılarda Gordion'da şehir kapısı önünde bulunan erkek başı ile Pteria (Kerkenes)'da bulunan erkek heykeli, bir tanrıyı ya da kahramanlaştırılmış bir atayı temsil eden baba tanrı kavramını destekleyen şimdilik tekil olan somut örneklerdir (Roller, 2012, s. 221). Baba tanrının da kralın tanrısal bir yansıması mı olduğu da somut arkeolojik kanıtlarla yanıtlanması gereken önemli bir sorudur.

Arkeolojik ve epigrafik buluntuların analizleri gerek basamaklı altarlarda, gerekse de stellerde görülen çift idollerden birinin tanrıçayı diğerinin de Tanrıçanın paredrosunu, yani O'na eşlik eden bir baba tanrıyı ifade ettiğini düşündürmektedir (Tamsü-Polat, 2022, s. 462). Bu durumda tam bir taht formunda olmasa da tahtı anımsatan kaya altarında bir kaya tahtı olarak tanımlanan anıtlardan Yazılıkaya Midas Kale'deki örnekte de krali simge olarak düşünülen taht formunu anımsatan altarda da ana tanrıça ve baba tanrı ya da belki de kahramanlaştırılmış bir kral tanrının yansıması olmalıdır. Özellikle basamaklı altarlarda, stellerde (Prayon, 1987, pl. 15c; Metin & Akalın, 2001, fig. 1) tek ve çift idollerin bir kısmında, başları tekli ya da çiftli çizgiler çevrelemektedir (Tüfekçi-Sivas, 1999, pl. 135b; 115 a-b, 121 a-b, 125 a-b, 126, Tamsü, 2008, s. 443, fig. 3, Polat, 2019, s. 145). Özellikle iki başın bulunduğu idolleri sınırlandıran çizgiler, bazı örneklerde başların yanlarında kıvrılmaktadır. Bu nedenden dolayı da aslında bu sınırlandırma çizgileri saç lüleleri olarak da yorumlanmıştır (Berndt-Ersöz, 2006, s. 58). Bununla birlikte idolleri (başları) sınırlandıran bu çizgisel detaylandırmalar, Hitit Dönemi kanatlı kursları ile bağlantılı, muhtemelen Hititlerden ödünç alınan ve daha sonra Phryg dinsel öğelerine adapte edilen kralların ve tanrıların imajları ile ilişkili krali bir başlık olarak da yorumlanmakla birlikte (Vassileva, 2009, s. 116-117), aslında bu sınırlandırma olasılıkla başların yani tanrısal gücün sembolik birlikteliğini yansıtan bir belirteç olmalıdır (Tamsü-Polat vd. 2020, s. 48).

Kaya tahtları Ana Tanrıça kültünün görüldüğü yerlerle paralellik göstermekle birlikte, kaya tahtlarının başka tanrı ve tanrıçalar için de Anadolu'da olduğu gibi çevre kültürlerde, farklı coğrafyalarda yapıldığı bilinmektedir.

Phryg Krallığı'nın çağdaşı Geç Hitit Beyliklerinin yayılım alanı içinde Tabal Krallığı'na ait bölgede, Kızıldağ'daki kalenin kuzeybatısında hiyeroglif yazıtlı ve üç basamaklı bir kaya yapısı bulunmaktadır. Kimi zaman taht olarak da adlandırılan bu anıt, K. Bittel ve H. Bahar tarafından *"basamaklı yapı"* olarak adlandırılırken (Bittel, 1986, s. 108, res. 10.10; Karauğuz vd. 2002, s. 8 vd. lev. IV, XI), H. Gonnet üzerindeki yazıt ve kaya çanağı ışığında bu anıtı altar olarak nitelendirmektedir (Gonnet, 1983, s. 121 vdd.). Benzer bir başka kaya anıtı Konya-Ereğli'sinde önemli bir Geç Hitit merkezi Tyana-Kemerhisar sınırları içinde, İvriz

kabartmasının yakınlarında bulunmuştur (Bier, 1976, s. 115). Burada ana kayaya işlenmiş bir kaya kabartması ve önünde basamaklı bir yapı yer almaktadır. Kabartmanın önünde üç basamakla ulaşılan bir platform ve platform üzerinde dikdörtgen bir çukur bulunmaktadır. Kısmen korunmuş olan kabartmada, uzun elbiseli bir adamı izleyen, kurban hayvanını getiren bir hizmetkar betimlenmiştir. Kızıldağ ve Tyana'daki bu kaya anıtları M.Ö. 8-7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Çevre kültürlerde, Ege Adalarında Ana Tanrıça Meter kültü ile bağlantılı kaya kutsal alanları saptanmıştır (Salviat, 1964, s. 239 vdd.).[4] Bu adalardan Khios'taki Daskalopetra'da MÖ 6.yy- MÖ erken 5. yy'a tarihlenen kutsal alanda, kayaya yapılmış tahtta oturan ana tanrıça kabartması ilginçtir. Meter burada kucağında küçük bir aslan ile tahtında oturur şekilde betimlenmiştir. Tahtın sağ yanında da ikinci bir aslan kabartması yapılmıştır (Rubensonn & Watzinger, 1928, s.112 vdd.; Boardman, 1959, s. 195, res. 6; Naumann, 1983, s. 150; Graf, 1985, s.107 vdd.). Öyle ki bu şema, Yunan ve Roma sanatında Ana Tanrıçanın belirgin ikonografisi olarak karşımıza çıkmaktadır[5] (Roller, 1999, s.133; Ateş, 2018, s. 296). Yine adalarda Ana Tanrıça dışında başka tanrı ve tanrıçalar için yapılmış kaya tahtları da bulunmaktadır. Rhodos'ta Hekate için yapılmış ve kaya tahtı olarak adlandırılan bir yapı ile, Chalke'de de Zeus ve Hekate için yapılmış olanlar bu tanımlama için iyi örnekleri oluşturmaktadır (Cook, 1925, s.141-142, res. 106).

İtalya'da kuzeybatıda Tarqunia'dan, güneydoğuda Gabii'ye ve Güney Etruria'da, Faliskerland'ın Latin Bölgesi'nin bazı bölümlerine kadar olan geniş kesimde, kaya anıtları saptanmış ve bu anıtlar da araştırmacılar tarafından "taht" olarak nitelendirilmiştir. Bu yapıların ortak özellikleri basamakların gerisinde bir arkalığın bulunması ve hepsinin kayalık alanlarda, yamaçlarda ve tepelerde konumlanmasıdır. Yön birliği bulunmayan bu yapıların yanlarında, olukların ve derinlikleri olan çukurların bulunması, libasyonla bağlantılı yapılar olduğunu göstermektedir. Ayrıca M.Ö.7. yüzyıla tarihlenen Etrüsk oda mezarlarının içinde de kaya tahtları bulunmuştur. Bunlardan birinin önünde libasyon çukurlarının bulunması bu yapıların bir sunak fonksiyonuna sahip olduğunu ve ölü kültü ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Prayon 1979, s. 89 vdd.). Özellikle Tarqunia'daki bu yapılar Phryg kaya altarları içerisinde taht biçimli olan örneklerle çok yakın benzerlik göstermektedir (Prayon, 1979, s. 89- 91, 95,97-98, lev. 6, 7.1-2, lev. 8.1-2, lev. 9.1-2).

Dağlık Phrygia ve doğusunda tespit edilmiş olan kaya tahtlarının konumları, ritüel uygulamalar ile birlikte bu anıtların işlevine dair de fikirler sunmaktadır. Genel olarak yerleşimlerin kurulduğu kayalık platolarda, yüksek noktalarda, nekropolislerde, su kenarlarında, kale ve şehir girişlerinde konumlandırılmış bu anıtlar, kayalık alanda, doğal kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş basamaklar ve basamakların üzerinde, yanında ya da altında, bir platform olarak düzleştirilmiş alanlar, bu alanlarda bazı durumlarda yaklaşık olarak çapları 0.20-040 m., derinlikleri, 0.20- 0.50 m. arasında değişen libasyon çukurları ile bir aradadır.

Dağların veya yüksek tepelerin üzerinde, kayalık alanlarda açık arazide koltuk biçiminde kayaya oyulmuş olan kaya tahtlarının hemen yakın çevresinde görülen sunu

[4] Thasos'ta bulunan naiskoslarda ana tanrıça hem otururken hem de ayakta betimlenmiştir.

[5] Atina'da Agora'da bulunmuş olan ve MÖ 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen, Kybele kültünün varlığına işaret eden mermer ve pişmiş topraktan heykelciklerde Tanrıça tahtta oturur vaziyette ve kucağında bir aslan tutarken betimlenmiştir.

çukurları, sunu kabartmaları, yazıtlar bu taht şeklindeki anıt grubunun sunak olarak kutsal bir anlam taşıdığını göstermekle birlikte, ritüel törenler sırasında taht şeklindeki bu anıtların, en azından büyük boyutlu olanlarının işlevsel olarak da kullanılmış olduğunu, ister büyük ister küçük boyutlu olsun bu taht formundaki kaya anıtlarına tanrı, tanrıça betimlerinin yerleştirildiğini düşündürmektedir. Olasılıkla bu taht biçimli anıtların da etrafında dualar edilmekte, tanrı ve tanrıçalara adaklar sunulmakta; taht üzerinde veya önünde bulunan sunu çukurlarında libasyon törenleri yapılmaktadır. Bu bağlamda bu anıtlar Phryg dinsel yaşamında mutlak hakimiyetin sembolik gücünü yansıtan ve hem tanrıçaya ait bir taht, hem de bir altar/sunak olmak üzere çift fonksiyonlu kült yapıları olarak yorumlanması gereken yapılar olmalıdır.

Resimlerin Listesi

Resim 1. Midas Kale'den kaya tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)
Resim 2. Dümrek'ten kaya tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)
Resim 3. Dümrek'ten kaya tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)
Resim 4. Tekören kaya tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)
Resim 5. Fındık'tan kaya tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)
Resim 6. Midas Kale kaya altarı/tahtının fotoğrafı (Fot. Y. Polat)

Çizimlerin Listesi

Çizim 1. Midas Kale'den kaya tahtının plan ve kesit çizimi (Tüfekçi-Sivas 1999, lev. 138 b)
Çizim 2. Dümrek'ten kaya tahtının plan ve kesit çizimi (Tüfekçi-Sivas 1999, lev. 142 b)
Çizim 3. Dümrek'ten kaya tahtının plan ve kesit çizimi (H. Sivas)
Çizim 4. Tekören kaya tahtının plan ve kesit çizimi (Tüfekçi-Sivas 1999, lev. 140)
Çizim 5. Fındık'tan kaya tahtının plan ve kesit çizimi (R. Tamsü)
Çizim 6. Midas Kale kaya altarı/tahtının plan, kesit ve görünüş çizimi (Tüfekçi-Sivas 1999, lev. 126)

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Herodotos. *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, İstanbul: Remzi Kitabevi, (1991).
Plinius*, Naturalis Historia*, Çev. H. Rackham, (Ed. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, L. A. Post, E.H. Warmington), The Loeb Classical Library Londra, William Heinemann Ltd. (1961).
Strabon*. Coğrafya Anadolu*: Kitap: XII-XIII-XIV, Çev: Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (1987).

Modern Kaynaklar

Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst*. Ankara.

Ateş, G., (2018), "Kybele İkonografisinde Tympanon" *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 16* (1), 2018, s.s 291-318.

Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function, and Cult Practise*. Leiden-Boston, Brill.

Berndt- Ersöz, S. (2012). "Frig Krallığı: Kökenleri, Tarih ve Politik Gelişimi", *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde. (Eds.* T. T. Sivas–H. Sivas), İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, ss. 16-41.

Bier, L. (1976), " A Second Hittite Relief At Ivriz", *JNES*, vol. 35, ss.115-126.

Bittel, K. (1986), "Hartapus and Kızıldağ", *Ancient Anatolia Aspects of Change and Culture Development, Essays in Honor of Machteld J. Mellink,* (Eds. J. V. Canby, E. Porada, B. S. Ridway, T. Stech), Wiscosin, ss.103-111.

Boardman, J. (1959), " Chian and Early Ionic architecture" *AntJ* 39, ss.170-218.

Brixhe, C. & Drew-Bear, T. (1982) "Trois nouvelles inscriptions paleo-phrygiennes de Cepni", *Kadmos* 21, ss. 64-87.

Brixhe, C., & Lejeune, M. (1984). *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes.* 2 vols. Éditions Paris: Recherche sur les Civilisations.

Brixhe, C. (2007), "Frigler ve Frig Dili/The Phrygians and The Phrygian Language", *Friglerin Gizemli Uygarlığı/The Mysterious Civilization of the Phrygians.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 149-160.

Cook, A.B. (1925). *Zeus: A study in ancient religion vol. 2. Part I, Zus God of the Dark Sky Thunder and Lightning)* London: Cambridge University Press.

Diakanoff I. M. &Neroznak V. P. (1985). *Phrygian*, New York.

Gavaz, Ö. S. (2017) "Hititçe Metinlerde Geçen '*šalli ašeššar*' ve İşlevi" *, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 4 (2) , ss. 83-93.

Gonnet- Bağana, H. (1986), " Frikya'da Geç Bronz Çağına tarihlenebilecek kaya eserleri üzerine gözlemler", *TT Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IX, 1. Ankara, ss. 273-278.

Gonnet, H. (1983), "Nouvelles donnès archèologisques relatives aux inscriptions hièroglyphiques de Hartapusa à Kızıldağ", *Archèologie et religions de l' Anatolie ancienne: mèlanges en l'honneur du proffesseur Paul Naster (Homo religiosus, 10)*, (Eds. R. Donceel R. Lebrun, Louvain – la- Neuve: ss. 119-125.

Graf, F. (1985), *Nordionische Kulte. Religiosgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klozomenai und Phokaia.* Bibliotheca Helvetica Romana 21, Roma: Schweizerisches Institut in Rom.

Haspels, C.H. E. (1971). *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*. 2 vols. Princeton: The University Press,

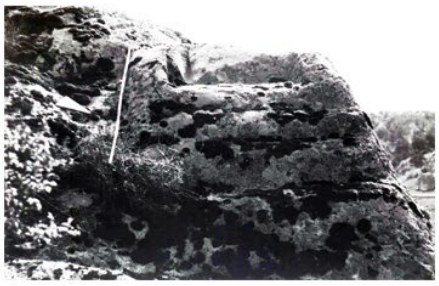
Karauğuz, G.& Bahar, H., Kunt, H. İ. (2002), "Kızıldağ Üzerine Yeni Bazı Gözlemler" (New Observations About Kızıldağ), *TÜBA-AR* 5, ss. 7-34.

Körte, A. (1898), "Kleinasiatische Studien III, Die phrygischen Felsdenkmaler", *Athenische Abteilung*, 23, ss. 80-153.

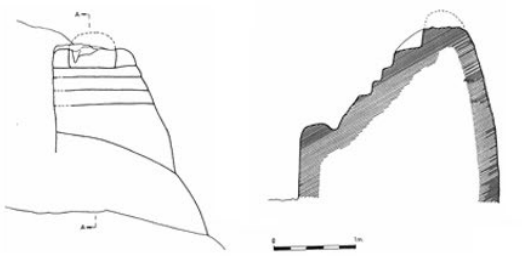
Körte G. & Körte, A. (1904). *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900***.** Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Erganzungsheft V, Berlin: Reimer.

Mellink, M. J. (1991), "The Native Kingdoms of Anatolia", *CAH* III 2, ss. 619-665.

Metin, M. & Akalın, M. (2001), "Frigya'da bulunan ikiz idol", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı 15*, Ankara: Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi, ss. 183-193.
Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst.* Istanbuller Mitteilungen, Suppl. 28. Tübingen: Ernst Wasmuth.
Polat, Y. (2019), "Yazılıkaya/Midas Vadisi Araştırmalarında Bulunan Bir Kaya İdolü." *Colloquium Anatolicum* 18, ss. 139-154.
Prayon, F. "Felsthrone In Mittelitalien", *Röm. Mitt.,* 86: (1979), ss. 87-101.
Prayon, F. (1987). *Phrygische Plastik: die früheisenzeitlische Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beizehungen zu Griechenland und zum Alten Orient*. Tübingen: E. Wesmut.
Reisch, E. (1894). "Altar", *RE* I, s. 1640.
Roller, L.E. (1983), "The Legend of Midas", *Californian Studies in Classical Antiquity* 14.1 (1983), ss. 299-313.
Roller, L.E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*. London: Berkeley Los Angeles.
Roller, L.E. (2007). "Frig Dini ve Kült Uygulamaları/Phrygian Religion and Cult Practice", *Friglerin Gizemli Uygarlığı/The Mysterious Civilization of The Temples the Phrygians*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: ss.141-147.
Roller, L.E. (2012), "Frig Dini ve Kült Uygulamaları/Phrygian Religion and Cult Practise". (Eds. T. Tüfekçi Sivas & H. Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: ss. 202-231.
Rubensonn O. & Watzinger, C. (1928), "Die Dasklopetra Auf Khios", *AM* 53, ss. 109- 116.
Salviat, F. (1964), "Steles et Naiskoi De Cybele A Thasos", *BCH* 88, ss. 239-251.
Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Tamsü, R. (2008), "Observations On The Phrygian Rock-Cut Altars."*SOMA 2005 Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology*, Chieti (Italy), 24-26 February 2005, Bar International Series, Vol.1739, ss. 439-445.
Tamsü Polat, R., Polat, Y., Lubotsky, A., (2020) "An Idol-shaped Stele with an Old Phrygian Inscription in the Territory of Nakoleia." *Gephyra* 19, ss. 45-67.
Tamsü-Polat, R. (2022). İdollerin Frig Kültüründeki Kimliğine Dair Bir Analiz, Art-Sanat, 17: ss. 451-473.
Tüfekçi-Sivas, T. (1999). *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Frig Kaya Anıtları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
Vassileva, M. (1995), "PAREDROI Or Once Again On The Phrygian Rock Thrones." *Thracia* 11, Studia in Honorem Alexandri Fol. Serdicae, ss. 265-276.
Vassileva, M. (2009), "Phrygian Rock-Cut Thrones, Idols And Phrygian Royal Symbolism." *Thracia* XVIII In Memorem Alexandri Fol, Serdicae, ss. 111-124.
Zgusta, L., Kleinasiatische Ortsnamen (Beiträge zur Namenforschung, NF, In Verbindung mit E. Dickenmann u. J. Untermann, Herausgegeben von R. Schützeichhel. Beiheft, 21), Heidelberg.

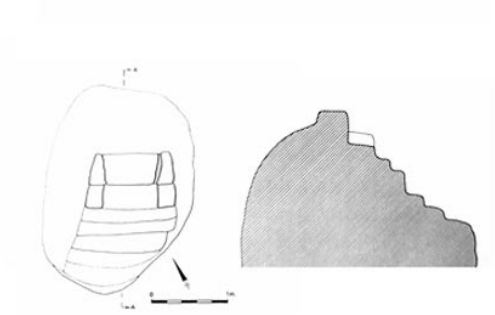
Resim 1.

Çizim 1.

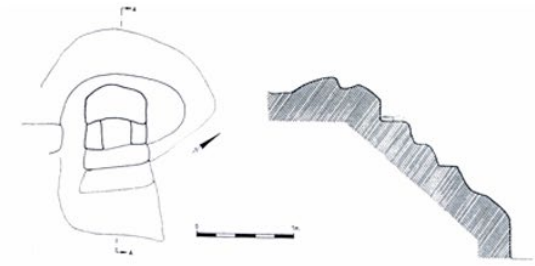
Resim 2.

Çizim 2.

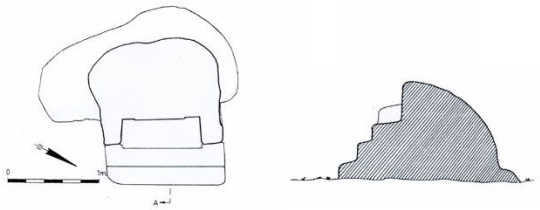
Resim 3.

Çizim 3.

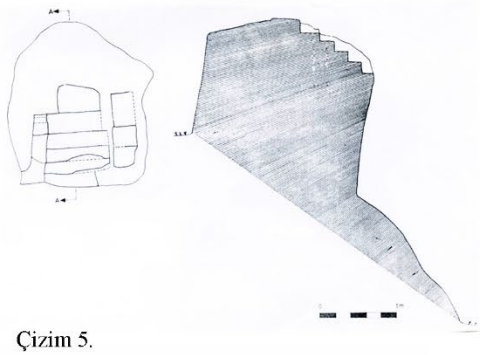
Resim 4.

Çizim 4.

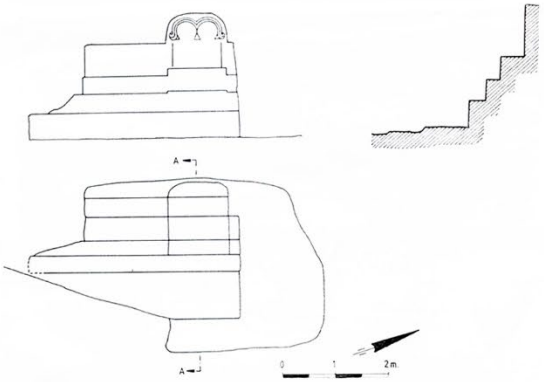
Resim 5.

Çizim 5.

Resim 6.

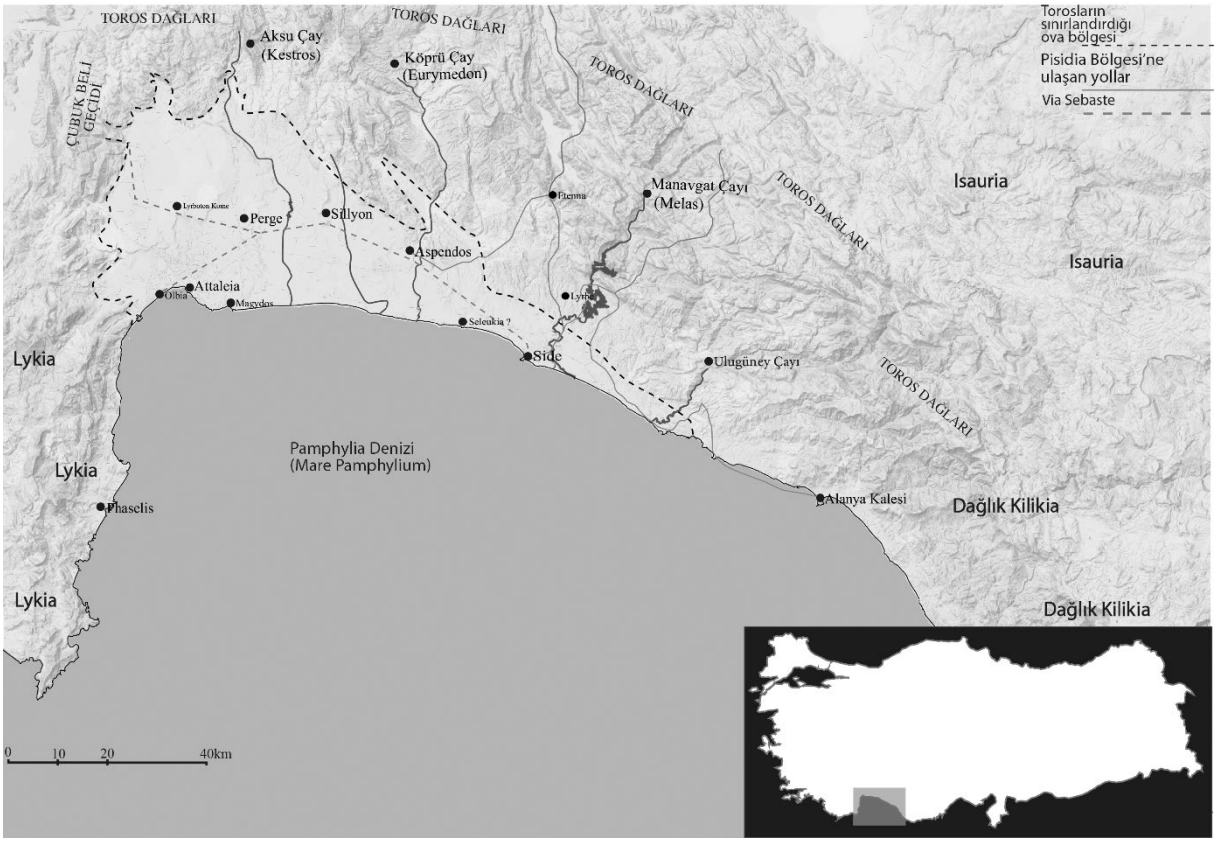
Çizim 6.

Pamphylia Bölgesi'nde Antik Çağ Restorasyon Uygulamalarına Dair Ön Rapor

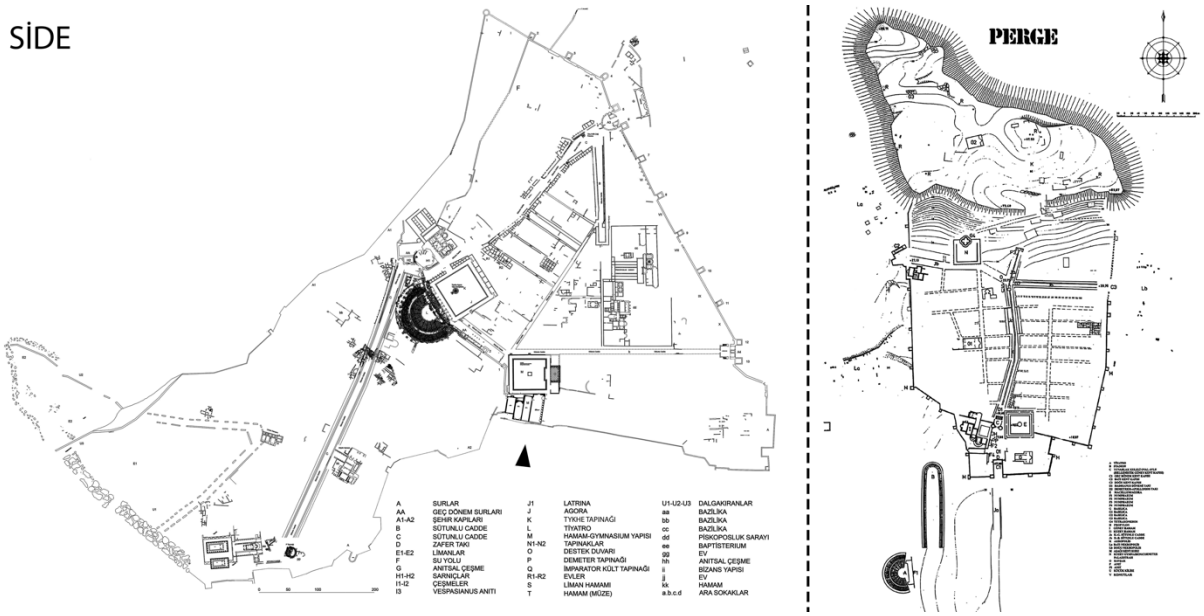
Adem YURTSEVER

Pamphylia Bölgesi'nde Antik Çağ Restorasyonları Üzerine

Pamphylia Bölgesi, antik restorasyon uygulamalarının arkeolojik ve epigrafik kalıntıları bakımından zengin veriler sunan bir bölgedir. Bu bölgede uzun yıllardır devam eden arkeolojik araştırmalar, pek çok belgenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu zenginliğin kaynağı, söz konusu uzun soluklu ve kesintisiz araştırmalardan gelmektedir. Ele geçen epigrafik belgeler sayesinde antik çağ restorasyonlarıyla ilgili önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Ancak yazıtların çoğu, restorasyonlarda kullanılan uygulama tekniklerine odaklanmamaktadır. Belgelenen yazıtlar genellikle binalardaki restorasyonları anlatmakta, bu sürece katkı sağlayan kent yöneticilerini veya zengin elitleri övmektedir. Yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, restorasyonlarla ilgili pratik detaylar pek açıklığa kavuşmamaktadır. Ancak yazıtın bulunduğu binadaki uygulamanın tarihini analiz etmek, bu konuda bazı çözümler sunabilir. Bu çözümlemeler, antik kentlerin tarihsel süreçlerini anlamak açısından son derece önemlidir. Özellikle Side ve Perge gibi kentlerde gerçekleştirilen uzun vadeli çalışmalar ve bu çalışmaların ortaya koyduğu bilgiler, her iki kentin üzerine daha fazla odaklanmayı gerektirmektedir **(Res. 1-2)**.

Res. 1. Antik Çağda Pamphylia Bölgesi ve önemli kentleri (Yurtsever, 2021, Şek. 1).

Res. 2. Side ve Perge antik kentlerini gösteren planlar
(Yurtsever, 2021, pl. 1; Özdizbay, 2008, Res. 2).

Bölgede tespit edilmiş önemli bir epigrafik veri Doğu Pamphylia kenti olan Side'den ele geçmiştir. J. Nollé tarafından tanıtılan bu yazıtta; içerisinde kent *Gerusia*sının toplandığı, tanrı Dionysos'un onore edildiği kutsal bir banket salonunun (*banketsaal*) Sophron tarafından başarılı bir restorasyon ile aslına uygun olarak restore ettirildiği, binanın yeniden ziyafetler için kullanıma uygun hale getirildiği aktarılmaktadır (Nollé, 2001, s. 471-473 no. 153). Tüm bu bilgilere ek olarak, MS 212 yılından önce gerçekleştirildiği düşünülen restorasyon kararının kentin *Gerusia*sı tarafından alındığı düşünülmektedir (Nollé, 2001, s. 471-473). Farklı tarihlerde yapılan arkeolojik araştırmalarda ele geçen yazıtlarda ise kentin tiyatrosunda gerçekleştirilen restorasyonları aktarmakta, uygulamaların yapının hangi bölümlerinde gerçekleştirildiği doğrudan belirtilmektedir (Mansel, 1963, s. 140-141; Mansel, 1964, s. 239-243; Mansel, 1978, s. 211-212; İzmirligil, 2010, s. 87-117). Söz konusu yazıtlardan biri Yüksek İmparatorluk Dönemine tarihlendirilmektedir ve bu yazıtta Glykon oğlu (…)*imos*'un tiyatronun sahne binasın (*scaenae frons*) üst katındaki tanrı heykellerini onardığı aktarılmaktadır (Bean, 1965, s. 6-7 no. 86; Nollé, 2001, s. 458-459 no. 140). Burada onarımın niteliğini ve nasıl gerçekleştiğini tespit etmek mümkün değildir.

Side kentinde belgelenen başka bir yazıt ise M. Adak ve F. Onur'un yapmış oldukları ortak bir çalışmada tanıtılmıştır. Araştırmacıların yazıt üzerinde yapmış olduğu epigrafik çözümlemede tiyatronun *pulpitum*unun MS 3. yüzyıl sonu – 4. yüzyıl başında, Crispinus adlı bir kişi tarafından onarıldığı aktarılmaktadır (Adak ve Onur, 2010, s. 53-54). Daha sonraki bir süreçte ise Phronton adlı bir kişinin girişimi ile aynı yapının fil ayakları (*pessos*) ve kemerlerinin yenilendiğine dair epigrafik belgeler tespit edilmiştir (Bean, 1965, s. 7 no. 87; Nollé, 2001, s. 467-468 no. 149; Mansel, 1962, s. 54-55; Mansel, 1963, s. 141; Mansel, 1978, s. 211; İzmirligil, 2010, s. 90). Yine aynı kişinin yaptırmış olduğu restorasyonu aktaran başka bir yazıtta da tiyatrodan "herkesin konuştuğu devasa yapı" olarak söz edilmiştir (Nollé, 2001, s. 469 no. 150). Yazıtta gerçekleştirildiği belirtilen restorasyonun MS 5. veya 6. yüzyılda

meydana getirildiği düşünülmektedir (Mansel, 1978, s. 211-212; Nollé, 2001, s. 468). Arkeolojik kazılarda ise MS 3. yüzyılda tiyatronun arena olarak tekrar düzenlendiği (Nollé, 1993, s. 201-202; Yurtsever, 2018, s. 68 fig. 5) sırada orkestranın tamir edildiğine dair bilgiler veren sikkeler ortaya çıkarılmıştır (İzmirligil, 2010, s. 89).

Antik restorasyon ile ilgili tespit edilen farklı yazıtlar ise yine Geç Antik Çağ içinde değerlendirilen (MS 5. yüzyıl ortası – 6. yüzyıl) yazıtlardır ve bu yazıtlarda sütunlu cadde üzerindeki *stoa*ların yenilenmesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır (Nollé, 2001, s. 484 no. 164-a; Onur, 2006, s. 196-197; Yıldırım, 2017, s. 190-191). Söz konusu yazıtları mimari plastik veriler üzerinden inceleyen Ş. Yıldırım ise alandan ele geçen sütun başlıklarının "yarı işlenmiş" olduğunu belirtmiş, MS 5. yüzyıla tarihlendirmiş, onarım yazıtlarını da antik restorasyon süreci ile birlikte değerlendirmiştir (Yıldırım, 2017, s. 193-199). Şener'e göre cadde üzerinde tespit edilen yarı işlenmiş bazı yapı elemanları bu dönemin izlerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, kentte pek çok yapı yazıtı ve fragmanı ele geçmiştir, ancak bu örnekler doğrudan restorasyona işaret etmemektedir. Belirtilen örneklerin dışında kentin hayati önem taşıyan su kemerlerinin bir şekilde bozulduğu ve sonrasında onarıldığı da bilinmektedir (Bosch, 1951, s. 54-60 no. 6-8; Mansel, 1963, s. 51-52; Mansel, 1978, s. 94; Nollé, 2001, s. 399-407 no. 105-106)[1].

Side'nin batı komşusu olan Perge kentinde ele geçen yazıtlar da kentteki antik antik restorasyonlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu yazıtlardan biri Akropol'ün eteğinde yer alan F3 *Nymphaion*unda belgelenmiştir (Mansel, 1973, s. 144-145; Mansel, 1974, s. 112-113; Mansel, 1975, s. 83-92; Dorl-Klingenschmid, 2001, s. 228-229 no. 85; Longfellow 2011, s. 156-161; Özdizbay, 2012, s. 62-66 dn. 294). Yazıt, *nymphaion*un batı tarafında, podyum üst silmesinin üzerinde yer almaktadır (Şahin, 2004, s. 19-20 no. 294). Yazıtın içeriğinde yapı için gerçekleştirilmiş bilinmeyen bir faaliyet aktarılmakta, bunun bir restorasyon olduğu kabul edilmektedir (Özdizbay, 2012, s. 66). MS 3. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıt yapının onarım geçirdiği süreci gösteriyor olmalıdır (Mansel, 1973, s. 145).

Yazıtlar üzerinden değerlendirildiğinde antik çağ restorasyonlarının bölgede gerçekleştiriliş tarihi, kentlerin önde gelen kişileri gibi bilgiler elde edilmektedir. Bununla birlikte arkeolojik araştırmalar sayesinde tespit edilebilen restorasyon uygulamalarına dair izler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı epigrafik verilere yansımamış ya da epigrafik verilerde henüz tespit edilebilmiş değildir. Eldeki veriler ışığında değerlendirildiğinde Side ve Perge kentlerinde gerçekleştirilen restorasyonların tarihsel süreci bir tablo içinde gösterilebilmektedir. Bu tabloda yer alan veriler göz önüne alındığında MS 1. yüzyılın sonundan itibaren restorasyon uygulamalarının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu uygulamaların kapsamlı onarımlar içerdiği ve sağlamlaştırma ile birlikte de bir kullanımın olduğu görülmektedir. (**Tablo 1**).

[1] Kentteki onarımlara dair ele geçen yazıtlardan biri de su kemerleri ile ilgilidir. Su kemerlerinin onarım masrafları MS 3. yüzyıl ilk çeyreğinde B. Lollianos ve karısı Q. Patra tarafından karşılanmış, bu nedenle kentin *Gerusia*sı tarafından onore edilmişlerdir.

	Antik Rest. Uygulamasının Tespit Edildiği Yapılar	Tespit Edildiği Yüzyıl	Tespite Dair Veri Kaynağı	Rest. Uygulama Tipi
SİDE	• Tiyatro	MS 212 MS 5/6.yy.	Arkeolojik Epigrafik	Kapsamlı onarım, konservasyon
	• Sütunlu Cadde *Stoa*sının Yenilenmesi	MS 5. yy. ortası / 6. yy. başı	Arkeolojik Epigrafik	Kapsamlı onarım, yenileme
	• Su Kemerleri	MS 3. yy. ortası	Epigrafik	Yenileme, konservasyon
	• Vespasianus Anıtı	MS 71/74 MS 3. yy. başı Modern 1964	Arkeolojik Epigrafik ---	Kapsamlı onarım, yenileme, basit onarım
	• *Gymnasium*-İmparator Salonu	MS 2. yy. sonu – 3. yy. başı	Arkeolojik	Kapsamlı onarım, konservasyon, basit onarım
	• *Nymphaion*	---	Arkeolojik	Basit onarım
PERGE	• Tiyatro	MS 3. yy. son çeyreği ile 5. yy.	Arkeolojik	Kapsamlı onarım, yenileme, basit onarım
	• F3 *Nymphaion*u	MS 3. yy.	Epigrafik	Niteliği tam olarak bilinmiyor
	• Güney Hamam-*Gymnasium*u propylonu	MS 3. yy.	Arkeolojik Epigrafik	Kapsamlı onarım, yeni tasarım

Tablo 1: Side ve Perge kentlerinde gerçekleştirilen onarım uygulamalarının niteliğini ve tarihsel sürecini gösteren tablo.

SONUÇ

Elinizdeki çalışma, Pamphylia Bölgesi'nin antik restorasyon uygulamalarının niteliği bakımından zengin bir kaynak sunduğunu göstermektedir. Bu bölgede yapılan araştırmalar, arkeolojik ve epigrafik pek çok belgenin ele geçmesini sağlamıştır. Ele geçen epigrafik belgeler, antik binaların restorasyonlarına dair bilgi vermektedir. Ancak, bu yazıtların uygulama tekniği hakkında detaylı bilgi vermediği, daha çok binalardaki restorasyonların ve katkı sağlayan kent yöneticisi veya zengin elitleri öven metinler olduğu anlaşılmaktadır. Side kentindeki yazıtlar, tiyatro gibi antik binaların restorasyonları hakkında daha spesifik bilgiler sunmaktadır. Örneğin, bir yazıtta tiyatronun sahne binasındaki tanrı heykellerinin onarımı, farklı bir yazıtta Sophron adlı kişinin kutsal bir *banket* salonunu başarılı bir şekilde restore ettirdiği ve MS 212 yılından önce gerçekleştirildiği düşünülen restorasyon kararının kentin Gerusiası tarafından alındığını öğrenmekteyiz. Söz konusu yazıtlar, antik çağda restorasyon uygulama kararlarının meclis onayına bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Eldeki yazıtlarda uygulama teknikleri her ne kadar aktarılmıyor olsa da yapılan işin kalitesi, niteliği, yapımına dair resmi karar ve yaptıran kişilerin unvanı gibi bilgilerin elde edilebiliyor olması son derece önemlidir. İşin teknik kısmı ise modern araştırma ve literatür çalışmaları ile açığa çıkarılabilecektir.

Pamphylia Bölgesi'nin antik restorasyon uygulamaları konusunda zengin bir kaynak olduğu ve yazıtların antik binaların restorasyonları hakkında önemli bilgiler sağladığı görülmektedir. Ancak, uygulama teknikleri hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır. İleride tarafımızca yapılacak bir çalışma ile antik restorasyonların mermer bloklar üzerine bıraktığı izler incelenecek ve bu restorasyon çalışmalarının uygulama teknikleri hakkında kapsamlı bilgiler sunulacaktır.

KAYNAKÇA

Adak, M. ve Onur, F. (2010). "Side'de Epigrafik Çalışmalar". İçinde: Side'ye Emek Verenler Sempozyumu. İstanbul: Siva, s. 52-55.

Bean, G. E. (1965). *Side Kitabeleri*. Ankara: TTK Basımevi.

Bosch, C. E. (1957). *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*. (Çev. S. Atlan). Ankara: TTK Basımevi.

Dorl-Klingenschmid, C. (2001). *Prunkbrunnen in kleinastischen Städten. Funktion im Kontext*. München: F. Pfeil.

İzmirligil, Ü. (2010). "Side Tiyatrosu ve Çevresinde Onarım-Koruma Uygulamaları ve Sorunları." *CollAn 9*, s. 87-112.

Longfellow, B. (2011). *Roman Imperialism and Civic Patronage. Form, Meaning, and Ideology in Monumental Fountain Complexes*. Cambridge University Press.

Mansel, A. M. (1962). "Side Tiyatrosu." *Belleten 26/101*, s. 45-77.

Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin: W.deGruyter.

Mansel, A. M. (1964). "Restaurationen und Umänderungen des Theaters von Side in Byzantinischer Zeit". İçinde: *Actes du XIIe Congres International des Etudes Byzantines* (Vol. III), Beograd, s. 239-243.

Mansel, A. M. (1973). "1971 Perge Kazısı." *TürkAD 20/2*, s. 143-153.

Mansel, A. M. (1974). "1972 Perge Kazısı Ön Raporu." *TürkAD 21/1*, s. 103-123.

Mansel, A. M. (1975). “Bericht über Ausburgen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972.” *AA 90,* s. 50-96.

Mansel, A. M. (1978). *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara: TTK Basımevi.

Nollé, J. (1993). Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse (IK43). Bonn.

Nollé, J. (2001). *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse* (IK 44). Bonn.

Onur, F. (2006). “Some Late Roman Inscriptions from Side.” *Gephyra 3*, s. 193-200.

Özdizbay, A. (2008). “Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge’nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Bir Değerlendirme”. İçinde: *Prof. Dr. Haluk Abbasoğluna 65. Yaş Armağanı*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 839-872.

Özdizbay, A. (2012). *Perge’nin MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi.* İstanbul.

Şahin, S. (2016). “Domitianus'un Yönetimi Sırasında Perge'de Numidia Mermeri.” *Eskiçağ Yazıları 9 (Akron 12)*, s. 1-16.

Yıldırım, Ş. (2017). “Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side’de Sütunlu Caddelerin Onarımı.” *Seleucia 7,* s. 77-207.

Yurtsever, A. (2018). “Gladiator-Themed Artefacts in the Side Museum,”. İçinde: *Sculpture in Roman Asia Minor.* Wien: Holzhausen, s. 67-78.

Yurtsever, A. (2021). *Side Gymnasiumu (M Yapısı). Mimari Araştırmalar ve Araştırmaların Sonuçları*. Side Araştırmaları 1. İstanbul: Ege Yayınları.